

HRVATSKA NACIONALNA INTEGRACIJA U MEĐIMURJU

Ružić, Dražen

Doctoral thesis / Disertacija

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:924951>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Dražen Ružić

HRVATSKA NACIONALNA INTEGRACIJA U MEĐIMURJU

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Dražen Ružić

HRVATSKA NACIONALNA INTEGRACIJA U MEĐIMURJU

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Hrvoje Petrić

Zagreb 2024.

University of Zagreb

Faculty of Croatian Studies

Dražen Ružić

CROATIAN NATIONAL INTEGRATION IN MEĐIMURJE

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor: prof. dr. sc. Hrvoje Petrić

Zagreb 2024

PODACI O MENTORU

Prof. dr. sc. Hrvoje Petrić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest

Rođen je 1972. u Koprivnici, gdje je završio osnovno i srednje obrazovanje. Diplomirao je na studiju geografije i povijesti na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Magistrirao i doktorirao iz povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je zaposlen od 2001. godine i biran u zvanja od mlađeg asistenta do redovitog sveučilišnog profesora. Usavršavao se u Austriji, Mađarskoj, Njemačkoj, Sloveniji, Izraelu i SAD-u. Predstojnik je Katedre za povijest Sredozemlja, Srednje i Jugoistočne Europe na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a u dva mandata je bio voditelj fakultetskog Centra za komparativno-historijske i interkulturene studije.

Urednik je znanstvenih časopisa „Podravina“ te „Ekonomska i ekohistorija“, član uredništva ili uredničkih vijeća znanstvenih časopisa „Radovi“ Zavoda za hrvatsku povijest (Zagreb), „Kronika“ (Ljubljana), „Zgodovina za vse“ (Celje), „Časopis za zgodovino in narodopisje“ (Maribor) i „Istraživanja“ (Novi Sad) te uredničkih odbora još nekoliko hrvatskih znanstvenih časopisa. Također je član odbora elektroničkog znanstvenog časopisa „Arcadia: Online Explorations in Environmental History“ koji objavljuju Rachel Carson Center for Environment and Society Ludwig-Maximilians-Universität München i European Society for Environmental History. Član je suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te član znanstvenog vijeća Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU Koprivničko-križevačke županije u Križevcima. Predsjednik je Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, potpredsjednik Društva za hrvatsku povjesnicu, član predsjedništva Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti, potpredsjednik Povijesnog društva Koprivnica itd. Član je vijeća Asian Association for Environmental History, a u dva mandata je bio član upravnog odbora European Society for Environmental History. Dobitnik je nekoliko javnih priznanja.

Do sada je objavio četiri samostalne knjige, 17 knjiga u koautorstvu, 5 uredničkih knjiga, 27 poglavlja u knjigama te više od sto znanstvenih radova u Hrvatskoj i inozemnoj periodici. Sudjelovao je na više do 90 znanstvenih skupova, razvijajući plodnu međunarodnu suradnju osobito sa europskim zemljama i SAD-om. Vrlo je aktivan na području popularizacije znanosti, te je objavio nekoliko stotina informativnih i popularnih članaka, 21 udžbenik iz povijesti za osnovne i srednje škole, 6 metodičkih priručnika za nastave, dvije povijesne čitanke i drugo.

Mojim dragim roditeljima Franci i Stjepanu.

Hvala što ste uvijek vjerovali da mogu. Vaša nepokolebljiva vjera u mene bila je moj glavni poticaj i motivacija da ustrajem, čak i onda kad su se izazovi činili prevelikima.

SAŽETAK

Doktorski rad predstavlja proces integracije međimurskih Hrvata u modernu hrvatsku naciju od sredine 19. stoljeća do integracije Međimurja u Kraljevstvo SHS što do sada nije obrađeno u historiografiji. Bez razvijenog građanstva i inteligencije, te vitalnih kulturnih i političkih institucija, bilo je onemogućeno sudjelovanje, većinom seljačkog stanovništva u političkom i kulturnom životu Međimurja i definiranju nacionalnog identiteta. Međimurje su obilazila i bitna pitanja integracijskih procesa, kao što je pitanje ravnopravnosti naroda, jezika ili ukupnosti hrvatskih zemalja. U istraživanju procesa hrvatske nacionalne integracije u Međimurju osobito je važno pitanje kada počinje, kada završava i kroz koje je razvojne faze taj proces prolazio, te tko su bili i na koji su način djelovali pojedinci koji su bili zahvaćeni integracijskim procesom.

U skladu s time, rad je baziran na modelu povjesničara Miroslava Hrocha koji svoj model sastavlja na primjeru nekoliko srednjovjekovnih nacija, tzv. malih nacija koje na početku tog procesa nisu imale svoju državnu niti potpunu društvenu strukturu. Za hrvatski narod u Međimurju važni su događaji na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće koji su prethodili priključenju Međimurja Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca na Mirovnoj konferenciji u Trianonu 1920. godine. Početak 20. stoljeća donosi promjene koje stvaraju novo građansko društvo a time i suvremene oblike kulturnointegracijskih procesa u Međimurju. Hrvatsku inteligenciju, uglavnom su činili mladi svećenici poput Luke Purića, Vinka Žganca i Jurja Lajtmana ali i pravnik Ivana Novaka koji su poticali hrvatsku državnu i političku misao te kulturnu, upravnu i hrvatsku nacionalnu integraciju u Međimurju s ciljem sprječavanja mađarske elite u nastojanju da Međimurje i međimurske Hrvate integrira u mađarsku naciju.

Otpor mađarizaciji u velikom dijelu dala je katolička crkva i dio katoličkog svećenstva koji su čuvali i branili hrvatsku nacionalnu ideju i preuzeli na sebe ulogu širenja hrvatske nacionalne svijesti na političkom, gospodarskom i jezičnom području. U radu se nastoji, između ostaloga, istaknuti posebnosti politike mađarizacije i odnarođivanja hrvatskog naroda u Međimurju, istaknuti posebnosti razvoja osnovnog školstva i prosvjete u Međimurju, ukazati na važnost pripadnosti Međimurja Zagrebačkoj nadbiskupiji, kao i na ulogu usmene narodne pjesme, kulture i glazbe hrvatskoga naroda u Međimurju. Propast Austro-Ugarske Monarhije stvorilo je mogućnost dovršenja nacionalno integracijskog procesa u Međimurju uključenjem u Kraljevstvo SHS.

Ključne riječi: crkva, integracija, jezik, Ugarska, mađarizacija, Međimurje, međimursko pitanje, nacija, nacionalizam, nacionalno

SUMMARY

The paper presents the process of integration of Međimurje Croats into the modern Croatian nation from the middle of the 19th century until the integration of Međimurje into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which has not been dealt with in historiography until now. Without a developed citizenry and intelligentsia, as well as vital cultural and political institutions, it was impossible for the majority of the peasant population to participate in the political and cultural life of Međimurje and the definition of national identity. Međimurje also encountered important issues of the integration process, such as the issue of the equality of peoples, languages or the totality of Croatian countries. In researching the process of Croatian national integration in Međimurje, the question of when it begins, when it ends, and through which developmental stages the process went, and who were the individuals involved in the integration process and how they acted, is particularly important.

Accordingly, the work is based on the model of historian Miroslav Hroch, who builds his model on the example of several medieval nations, the so-called of small nations that at the beginning of this process did not have their own state or complete social structure. For the Croatian people in Međimurje, the events at the turn of the 19th and 20th centuries that preceded the accession of Međimurje to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the Trianon Peace Conference in 1920 are important. The beginning of the 20th century brings changes that create a new civil society and thus modern forms of cultural integration processes in Međimurje. The Croatian intelligentsia mainly consisted of young priests such as Luka Purić, Vinko Žganac and Juraj Lajtman, but also the lawyer Ivan Novak, who encouraged Croatian state-legal and political thought as well as cultural, administrative and Croatian national integration in Međimurje with the aim of preventing the Hungarian elite from trying to make Međimurje and integrating the Croats of Međimurje into the Hungarian nation.

Hungarianization was largely resisted by the Catholic Church and part of the Catholic clergy, who guarded and defended the Croatian national idea and assumed the role of spreading Croatian national consciousness in the political, economic and linguistic fields. The paper tries, among other things, to highlight the peculiarities of the policy of Hungarianization and denationalization of the Croatian people in Međimurje, to highlight the peculiarities of the development of primary schooling and education in Međimurje, to point out the importance of Međimurje belonging to the Zagreb Archdiocese, as well as the role of oral folk songs, culture and music of the Croatian people in Međimurje. The collapse of the Austro-Hungarian

Monarchy created the possibility of completing the national integration process in Međimurje by including it into the SHS Kingdom.

Keywords: church, integration, language, Hungary, Hungarianization, Međimurje, Međimurje issue, nation, nationalism, national issue, national revival, political parties, clergy, education, chants

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Cilj i hipoteze istraživanja te istraživačko pitanje	4
1.2. Materijal, ispitanici, metodologija i plan istraživanja	5
1.3. Očekivani znanstveni doprinos predloženog istraživanja	6
2. TEORIJSKI PRISTUPI NACIONALNOM IDENTITETU, NACIJI I NACIONALIZMU	7
2.1. Teorije nacija i nacionalizma	10
2.2. Nacija	11
2.3. Oblikovanje modernih nacija	14
2.4. Postmodernistička koncepcija nacije	18
2.5. Hrvatska nacija	22
2.6. Nacionalizam	27
2.7. Tipovi nacionalizma	31
2.8. Oblici nacionalizma	33
2.8.1. Politički nacionalizam-zapadni model: od države prema naciji	36
2.8.2. Srednjoeuropski etnonacionalizam ili prednacionalne zajednice	37
2.9. Preporodni nacionalizam	39
2.10. Mađarski nacionalizam	43
2.11. Hrvatska nacionalna integracija	50
2.12. Faze integracije hrvatske nacije	54
3. PREPORODNI POKRET	59
3.1. Hrvatska društvena struktura	59
3.2. Pokušaj uvođenja mađarskog jezika	61
3.4. Političke stranke u Hrvatskoj	64
3.5. Počeci preporodnog djelovanja	67
3.9. Početak Hrvatskog narodnog preporoda	70
3.11. Zemljopis pokrajina Ilirskih	75
3.12. Mađarski pogled na hrvatski narodni preporod	78
3.15. Srpsko Vojvodstvo i Tamiški Banat, tj. <i>Srpska Vojvodina</i>	79
3.15.1. Podunavski Hrvati Bunjevci i Šokci	81
3.15.2. Popisi stanovništva u Srpskoj Vojvodini	84
3.15.3. Hrvatski narodni pokret Bunjevaca i Šokca	85

3.15.4. Ujedinjenje Baranje, Bačke i Banata s Kraljevstvom SHS.....	90
3.16. Prekmurje.....	92
4. NACIONALNO PITANJE U MEĐIMURJU	98
4.1. Geografski opis Međimurja	98
4.2. Prvi povijesni izvori o Međimurju.....	101
4.3. Povijesna pripadnost Međimurja	103
4.4. Međimurje u Zaladskoj županiji.....	107
4.5. Početak ugarsko-hrvatskog spora o Međimurju	111
4.6. Nacionalno pitanje međimurskih Hrvata	112
5. SVAKODNEVNI ŽIVOT U MEĐIMURJU NA POČETKU 20. STOLJEĆA	115
5.1. Početak razvoja industrije u Međimurju.....	115
5.2. Društveni život Međimurja.....	121
5.3. Zdravstvene prilike u Međimurju	131
5.4. Demografska obilježja stanovništva Međimurja	134
6. POČETNA ILI INICIJALNA FAZA HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U MEĐIMURJU.....	145
6.1. Počeci hrvatskog narodnog preporoda u Međimurju	146
6.2. Književnost na tlu Međimurja	148
6.3. Hrvatski preporoditelji Međimurja	158
6.3.1. Stjepan Mlinarić.....	158
6.3.2. Fortunat Pintarić.....	169
6.3.4. Tomaš Goričanec	174
7. ŠKOLSTVO U MEĐIMURJU	175
7.1. Školstvo u Međimurju do prve polovice 19. stoljeća	180
7.2. Školstvo u Međimurju od 1830. do 1848. godine	181
7.2.1. Međimurski učiteljski krug	184
7.2.2. Državno učiteljski odgojno-obrazovni institut.....	187
7.3. Školstvo u Međimurju od 1848. do 1861. godine	188
7.5. Počeci reforme školstva.....	191
7. 6. Školstvo u Međimurju od 1861. do 1918. godine	194
7.6.1. Školski udžbenici	197
7.6.2. Učiteljska škola u Čakovcu.....	199
7.6.3. Osnivanje novih škola.....	201
7.6.4. Osnivanje i rad dječjih zabavišta u Međimurju	202
7.6.5. Narodno prosvjećivanje	203

7.6.6. Gospodarske škole	204
7.7. Osnovno školstvo od 1918. do 1920. godine.....	205
8. POLITIČKE PRILIKE OD SREDINE 19. STOLJEĆA DO POČETKA 20. STOLJEĆA.....	208
8.1. Liberalno - nacionalne revolucije	208
8.2. Revolucionarna zbivanja u Habsburškoj Monarhiji	211
8.3. Hrvati i Mađari 1848. – 1849. godine	214
8.4. Međimurje pod hrvatskom upravom	222
8.5. Međimurje pod Ugarskom.....	224
8.7. Austro-ugarska nagodba	229
8.8. Hrvatsko-ugarska nagodba	230
8.9. Protumađarski i protumodernizacijski pokret 1883. godine.....	234
8.11. Protumađarski pokret 1903. godine.....	237
9. PRIPOJENJE MEĐIMURJA ZALADSKOJ ŽUPANIJI 1861. GODINE	239
9.1. Hrvatska etnička zajednica i pitanje jezika.....	249
9.2. Pitanje jezika u Međimurju.....	253
9.3. Novine Muraköz-Medjimurje.....	257
9.4. Etnološko-etnografska studija Međimurje i narod	259
9.5. Zahtjevi za odvajanjem Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije.....	262
10. SREDIŠNJA ILI ODLUČNA FAZA HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U MEĐIMURJU.....	268
10.1. Nacionalni pokret međimurskih Hrvata	269
10.2. Politički procesi protiv katoličkog svećenstva u Međimurju	276
10.3. Udruge za potporu prosvjetnog i kulturnog života	280
10.5. Hrvatski katolički pokret	285
11. MLADA HRVATSKA INTELIGENCIJA	290
11.1. Luka Purić (Rodoljub iz Hravtske).....	291
11.1.1. Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti (Kako je našoj hrvatskoj braći u Medjimurju?)	293
11.1.2 Put k slobodi i sreći.....	300
11.1.3. O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848.	308
11.1.4. Medjimursko pitanje	309
11.1.5. Interes za narodni jezik i književnost.....	310
11.2. Vinko Žganec (Mesopotamski)	313
11.2.1. Političko i kulturno djelovanje Vinka Žganca	316
11.2.2. Hrvatstvo i Hrvatsko pravo	320

11.2.3. Narod bez narodnosti	322
11.2.4. Žganec o novinama Muraköz-Međimurje	325
11.2.5. Hrvatske novine za Međimurje	327
11.2.6. Društvena i ekonomska slika Međimurja.....	328
11.3. Ivan Novak (Ivan Hudić)	331
11.3.1. Knjižica Istina o Međimurju	332
11.4. Juraj Lajtman	341
11.5. Milan Kučenjak (Podbielski).....	345
11.7. Josip Šafran (Međimurski Starčevićanac)	354
12. ZAVRŠNA FAZA HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U MEĐIMURJU	356
12.1. Hrvatske međimurske pučke popijevke.....	356
12.1.1. Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja	357
12. 2. Samoodređenje i Mađari.....	360
13. HRVATSKA U PRVOM SVJETSKOM RATU.	365
13.1. Međimurje u vrijeme Prvog svjetskog rata.....	367
13.2. Prijeki sud - <i>Štatarium</i>	370
13.3. Planovi za političko rješenje državnopravnih odnosa u Austro-Ugarskoj Monarhiji	377
13.4. József Bajza i Oszkár Jászi	379
13.4.1. Oszkár Jászi	380
13.4.2. József Bajza	382
13.5. Pripreme za vojno zaposjedanje Međimurja	385
13.6. Vojno zaposjedanje Međimurja na Badnjak 1918. godine	395
13.7. Međimurje u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca	408
13.10. Prosvjetno društvo za Međimurje.....	415
13.11. Rad Mađara na vraćanju Međimurja Mađarskoj	417
14. ZAKLJUČAK.....	420
15. POPIS IZVORA I LITERATURE	425
16. ŽIVOTOPIS.....	458

1. UVOD

Tijekom prve polovice 19. stoljeća u Europi je započeo proces društvene tranzicije koji je doveo do izgradnje nacija. Nacionalno načelo postaje osnovom društvenog identiteta širih slojeva društva. Nacionalna integracija na tadašnjem hrvatskom prostoru kojeg su činili različiti dezintegracijski čimbenici, u prvom redu ograničena državnost, spori razvitak građanskog društva, politička i gospodarska rascjepkanost hrvatskog etničkog područja, temeljila se na kolektivnoj identifikaciji koju su na početku činili zahtjevi za kulturno, vjersko, etničko i jezično jedinstvo. Dakako, postojale su i težnje za političkim jedinstvom Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije koje su se temeljile na nacionalno političkim ciljevima koji su svoje uporište imali u hrvatskom državnom pravu.

Koncept integracije u ovom radu bazirat će se na modelu povjesničara Miroslava Hrocha koji svoj model sastavlja na primjeru nekoliko srednjovjekovnih nacija, tzv. *malih nacija* koje na početku tog procesa nisu imale svoju državu niti potpunu društvenu strukturu. Kad je riječ o razumijevanju kronologije razvoja, tj. periodizacije procesa nacionalne integracije, Hrochova schematizacija pretpostavlja tri faze razvoja tog procesa: početnu ili inicijalnu fazu, središnju ili odlučnu fazu i završnu fazu.

Cilj ovog doktorskog rada je znanstveno istražiti i sagledati hrvatsku nacionalnu integraciju u Međimurju kroz početnu, središnju i završnu fazu, ukazati na pojedince koji su se istakli u obrani hrvatske nacionalne ideje u Međimurju i koji su svojim radom doprinijeli pripojenju Međimurja Hrvatskoj po završetku Prvog svjetskog rata, tj. na temelju metodologije istraživanja narodnih pokreta prikazati da je proces nacionalne integracije u Međimurju prošao sve tri faze i da je uglavnom dovršen dvadesetih godina 20. stoljeća kad je veći dio međimurskih Hrvata mobiliziran u afirmaciju moderne hrvatske nacije u Međimurju. Prikazat će okolnosti u kojima se odvijao hrvatski nacionalni pokret u Međimurju. Također, prikazat će i politički, gospodarski i vjerski život u Međimurju od sredine 19. stoljeća do završetka Prvog svjetskog rata. Važno pitanje je i problem položaja Međimurja u odnosu na druge hrvatske krajeve.

Najčešći prostorni oblik identifikacije u svijesti stanovništva u Hrvatskoj jesu tradicijske regije koje su produkt prostorne percepcije običnih ljudi koji su prostornu, tj. kolektivnu identifikaciju razvili temeljem svijesti o zajedničkoj prošlosti, zajedničkoj kulturi i zajedničkim teritorijom koji ih razlikuje od stanovnika susjednih područja. Za razumijevanje suvremene identifikacije stanovnika Međimurja veliku važnost ima njegova uključenost u crkvenu organizaciju Zagrebačke (nad)biskupije od 1094. godine koja je omogućila očuvanje

regionalnoga kulturnog identiteta i hrvatske nacionalne i vjerske homogenosti međimurskih Hrvata preko katoličkih svećenika koji su bili u izravnom doticaju s vjernicima. Njihova je ne samo vjerska, već i prosvjetiteljska funkcija očuvala, gradila i isticala hrvatski nacionalni identitet te pokrenula proces nacionalne integracije međimurskih Hrvata. Granice Zagrebačke (nad)biskupije za mađarske su crkvene i političke vlasti oduvijek bile sporne. Naime, kako je kroz gotovu cijelu svoju povijest Međimurje u administrativnom smislu bilo sastavnim dijelom mađarske županije Zala, mađarske su crkvene i političke vlasti nastojale, bez uspjeha, Međimurje pripojiti mađarskoj Sombatheljskoj biskupiji. U cilju denacionalizacije Međimurja mađarska je elita uz mađarizaciju mjesne, općinske i kotarske uprave krenula i u mađarizaciju hrvatskih škola. U tu svrhu 1872. godine u Čakovcu je otvorena mađarska Državna muška učiteljska škola.

Kapun navodi da se pitanje o vlastitom nacionalnom identitetu u Međimurju počelo javljati sredinom 19. stoljeća kad se kod pojedinaca iz Međimurja počeo javljati osjećaj pripadnosti modernoj hrvatskoj naciji putem jezika, prošlosti, običaja, pjesama, mentaliteta, kulture, vjere, načina života, itd. Do sredine 19. stoljeća u Međimurju, drži Bartolić, ne postoji inteligencija koja bi bila u mogućnosti voditi organiziranu političku djelatnost nacionalne integracije. Razlog tome, dalje navodi, leži u seljačkoj društvenoj strukturi koja je većinom nepismena i nedovoljno obrazovana. U takvoj situaciji katolička crkva i dio katoličkog svećenstva postaje jedini čimbenik koji sprječava asimilaciju, odnosno mađarizaciju međimurskih Hrvata i koja na sebe preuzima ulogu širenja nacionalne svijesti na obrazovnom, gospodarskom, političkom i jezičnom području. Kraj 19. i početak 20. stoljeća prema Kalšanu donosi promjene koje stvaraju novo građansko društvo, i koje doprinose razvoju nacionalne svijesti međimurskih Hrvata pripadnosti modernoj hrvatskoj naciji, tj. javljaju se počeci suvremenih oblika kulturnointegracijskih procesa u Međimurju. Pomoć malobrojnoj hrvatskoj inteligenciji, većinom svećenika, u Međimurju prvenstveno dolazi iz Varaždina gdje se pokreću novine *Naše pravice* koje potiču hrvatsku državnu i političku misao, učvršćuju nacionalni identitet, potiču kulturnu, upravnu i nacionalnu integraciju u Međimurju s ciljem kulturnog, jezičnog i političkog prosvjeđivanja međimurskih Hrvata, odnosno potiču međimursko pitanje što će u konačnici dovesti, slijedom povijesnih događanja, do njihovog sjedinjenja s Kraljevinom SHS.

Zbog širih političkih, društvenih i kulturoloških okolnosti jezik, kao kulturni čimbenik, od strane mađarske političke elite trebao je postati sredstvo za negiranje nacionalnog identiteta stanovnika Međimurja. Naime, Međimurje koje je sredinom 19. i početkom 20. stoljeća bilo dio mađarskog administrativno-upravnog područja trebalo je biti integrirano u mađarsku

političku zajednicu na način da se kod međimurskih Hrvata pobudi regionalni identitet, tj. da se prikažu da su oni poseban narod koji ima poseban jezik koji se razlikuje od hrvatskog jezika. Mađarske vlasti, prema tome, nacionalno pitanje u Međimurju nastojale su riješiti stvaranjem regionalnog identiteta, tj. postupnim stvaranjem tzv. međimurskog naroda koji bi se s vremenom spojio s mađarskom nacijom. Time je stvorena mogućnost integracije na tri načina: prema hrvatstvu, prema posebnom tzv. međimurskom narodu i prema mađarstvu. Postupnim stvaranjem regionalnog/lokalnog identiteta, širenje hrvatske integracije među međimurskim Hrvatima s vremenom bi oslabilo i na kraju dovelo i do njihove integracije u mađarsku nacionalnu zajednicu.

U svrhu širenja mađarske nacionalne svijesti, navodi Bartolić, tiskaju se posebna izdanja tjednih novina i kalendara, knjiga čije sadržaj i jezik, kao i sam naslov dvojezičnog lista *Muraköz-Medjmurje* ili *Medjimurski kolendar* treba biti povezan s regionalnim identitetom. U tu svrhu umjetno su se ubacivale mađarske riječi u lokalni govor, navodili zahtjevi za odcjepljenjem Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije te se osnovala Državna muška učiteljska škola u Čakovcu. Stvorila se i nova mreža škola koja je zahvatila čitavo Međimurje. Bauk smatra da je mađarska vlast bila uvjerena da će kroz odgojno-obrazovni rad od najranije dobi kod djece utjecati na prihvaćanje mađarske nacionalne svijesti i jezika.

U širenju mađarske nacionalne svijesti poseglo se i za uvođenjem mađarskog jezika kao službenog jezika u javnu upravu i za zamjenom hrvatskih naziva mjesta i putokaza mađarskim nazivima na temelju zakonskog članka 4. iz 1898. godine koji je određivao da svaka općina može nositi samo jedno i to mađarsko službeno ime. Pojedinci, samostalno iz osobnih razloga, navodi Kapun, zamjenjuju hrvatska osobna imena i prezimena mađarskim imenima i prezimena, primjerice Josip Margiati u József Margitai.

Početak 20. stoljeća u Međimurju su, navodi Bartolić, sve vidljivije razlike unutar hrvatske inteligencije. Oni koji su polazili mađarske škole, i oni koji su željeli bilo zbog kulturnih, političkih ili gospodarskih razloga napredovati preuzimali su mađarski nacionalni identitet (Franjo Glad, Emmanuel Kollay, Aleksa Rosoci, Karoly Zrínyi, Viktor Pataki, itd.). Nasuprot njima, javljaju se intelektualci poput Luke Purića, Ivana Novaka i Vinka Žganca koji smatraju da međimurski Hrvati trebaju njegovati hrvatski nacionalni identitet. Luka Purić položaj međimurskih Hrvata nastoji riješiti na obrazovnom, gospodarskom, političkom i jezičnim polju, Ivan Novak zalaže se za stvaranje nacionalno svjesne inteligencije međimurskih Hrvata, a Vinko Žganec, osim što je skupljao hrvatske narodne pjesme, dao je analizu cjelokupnog stanja u Međimurju početkom 20. stoljeća. Naravno da oni nisu sami sudjelovali

u nacionalnom djelovanju. Bili su tu i drugi svećenici, seljaci i obrtnici koji su širili hrvatsku nacionalnu svijet u Međimurju (Juraj Lajtman, Nikola Švigir i dr.).

Unutar Austro-Ugarske Monarhije pred kraj Prvog svjetskog rata 1918. godine počeo je sve više jačati pokret južnih Slavena koji su tražili stvaranje vlastitih nacionalnih država. Hrvatski sabor 29. listopada 1918. godine raskida državnopravne veze s Austro-Ugarskom Monarhijom. Kako je Međimurje u tom trenutku ostalo izvan Hrvatske, stanovnici Međimurja početkom studenoga 1918. godine spontano su nastojali da se takvo stanje promijeni. Važnu ulogu u tome imao je Ivan Novak koji je kao član Narodnog vijeća SHS-a u Zagrebu i predsjednik Narodnog vijeća za Međimurje uporno radio na vojnom priključenju Međimurja Hrvatskoj. Hrvatske postrojbe 24. prosinca 1918. godine zaposjele su Međimurje i pripojile ga Hrvatskoj, stanovnici Međimurja su se plebiscitom izjasnili da žele biti pripojeni Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca a Mirovna konferencija u Parizu, vodeći se principom samoodređenja naroda, odlučila je Međimurje ustupiti Kraljevini SHS.

1.1. Cilj i hipoteze istraživanja te istraživačko pitanje

Povijesni i politički čimbenici, posebno administrativno-politička organizacija, pretvorili su Međimurje u pograničnu zonu koja se u pojedinim povijesnim razdobljima nalazila u sferi utjecaja hrvatskog nacionalnog prostora, da bi opet u određenim povijesnim periodima bilo uključeno u upravno-politički sustav Ugarske, tj. mađarsku državu koja je provodila proces mađarizacije koji je bio usmjeren prema negiranju hrvatskog nacionalnog identiteta stanovništva Međimurja. Proces istraživanja hrvatske nacionalne integracije u Međimurju, njezine periodizacije kroz različite etape koje su oblikovale nacionalnu svijest sagledalo se u sklopu povijesnog razdoblja koji je skupio hrvatske zemlje u jednu nacionalnu i državnu cjelinu, koji je produbio svijest Hrvata o vlastitom identitetu i povezanosti njihova etničkog područja, učinio ih nacionalno svijesnim, slobodnim i sposobnim da stvore modernu, demokratsku hrvatsku naciju i demokratsku državu, tj. nastojao se dobiti odgovor na pitanje u kojem je trenutku započeo proces nacionalne integracije, kada je završio, kroz koje je razvojne faze/etape prolazio, te tko su bili i na koji su način djelovali pojedinci koji su bili zahvaćeni integracijskim procesom.

Cilj doktorskog rada je provesti istraživanje kroz model češkog povjesničara Miroslava Hrocha kojim će se odrediti etape hrvatske nacionalne integracije u Međimurju i s druge strane, proces dezintegracije kojim se nastojalo putem izgradnje međimurskog naroda i međimurskog jezika asimilirati međimurske Hrvate u jednu veliku mađarsku naciju, tj. historiografski i

metodološki odrediti početnu ili inicijalnu fazu (A faza) u kojoj pojedinci (intelektualci i pisci) iznose ideje koje će činiti osnovu nacionalnog pokreta i nacionalne ideologije; središnju ili odlučnu fazu (B faza) u kojoj se razvija nacionalni pokret, čiju jezgru čini grupa patriota koji organizirano provode nacionalnu agitaciju, šireći je postupno na sve društvene slojeve i završnu fazu (C faza) koju karakterizira činjenica da je nacionalna svijest raširena u velikoj većini društva koje se može mobilizirati u borbi za nacionalne interese.

Polazišna hipoteza ovog istraživanja jest pretpostavka je da je Međimurje, iako administrativno, politički i kulturno odvojeno od Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, uspjelo očuvati hrvatski nacionalni identitet zahvaljujući malobrojnoj hrvatskoj inteligenciji koja je bila spremna očuvati, graditi i isticati nacionalni identitet i pokrenuti proces nacionalne integracije međimurskih Hrvata. Pojam nacionalnog identiteta u Međimurju prikazan je kroz proces modernizacije hrvatskoga društva od sredine 19. stoljeća do dvadesetih godina 20. stoljeća, tj. u vremenu kad se stvaraju osjećaji pripadnosti međimurskih Hrvata modernoj hrvatskoj naciji putem jezika, kulture, vjere, prošlosti itd. koji će potvrditi hrvatski karakter Međimurja na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Nositelji hrvatskog djelovanja u Međimurju potaknuli su međimurske Hrvate da postanu svjesni pripadnosti hrvatskoj naciji i da uvide da su oni dio hrvatske nacije s kojom dijele zajedničku kulturu, jezik, povijest, vjeru i sl. što je u konačnici dovelo do priključenja Međimurja Kraljevini SHS.

1.2. Materijal, ispitanici, metodologija i plan istraživanja

Polazišni konceptualni model istraživanja relevantni su publicirani povijesni izvori vezani uz povijest Međimurja i životopise pokretača hrvatskog narodnog preporoda u Međimurju koje je objavio Zvonimir Bartolić. Uz njega za istraživanje povijesti Međimurja koristili su se radovi Rudolfa Horvata koji je prvi objavio sintezu povijesti Međimurja, Vladimira Kapuna koji je dao opis Međimurja 1918. godine, Vladimira Kalšana koji je, osim što je objavio povijest Međimurja, pisao o nastanku građanskog društva u Međimurju, vjerskom životu Međimurja, Franke Bauk koja je dala prikaz povijesti školstva u Međimurju, radovi Nikše Stančića, Ivana Damiša, Dinka Šokčevića, Mirjane Gross, radovi o naciji od Benedicta Andersena, Ernesta Gellnera, Anthonya Davida Smitha, Hansa-Ulricha Wehlera i drugih.

U istraživanju su korišteni listovi *Naše pravice*, *Muraköz-Medjimurje*, *Hrvatstvo*, *Hrvatski đak*, *Pokret*, *Novi list*, *Volja naroda*, *Pučki prijatelj*, *Slobodni građanin*, *Jutarnji list*, *Katolički list* itd., ostavština dr. Ivana Novaka koja se čuva u Knjižnici „Nikola Zrinski“ Čakovec, fondovi i zbirke Državnog arhiva za Međimurje, znanstveni članci, novine i knjige historiografskog

karaktera objavljene na portalu Hrčak te na digitaliziranoj knjižnici Metelwin i Nacionalne i sveučilišne knjižnice itd.

Na temelju poznavanja povijesnih činjenica o integraciji hrvatske nacije u doktorskom radu nastojao sam izložiti određeno mišljenje o hrvatskoj nacionalnoj integraciji u Međimurju, pokazati kada i zašto nastaje hrvatski narodni pokret u Međimurju, na koji način on postiže svoje kulturne, društvene i političke ciljeve, na koji način se formirala hrvatska nacionalna svijest, pod kojim okolnostima međimurski Hrvati prihvaćaju hrvatsku nacionalnu integraciju, tko su bili nositelji hrvatskog nacionalnog djelovanja u Međimurju, u kojem trenutku međimurski Hrvati postaju svjesni pripadnosti hrvatskoj naciji i uviđaju da su oni dio jedne iste hrvatske nacije s zajedničkom kulturom, jezikom, poviješću, vjerom itd., na koji način se provodi nacionalna agitacija, odnosno djelovanje s ciljem jačanja nacionalne svijesti kod međimurskih Hrvata što u konačnici dovodi do priključenja Međimurja Kraljevini SHS. Hrvatsko nacionalno-integracijska i državnopravna misao međimurskih Hrvata sagledana je na način da se dobije odgovor na pitanja u kojoj su mjeri oni bili upoznati s pitanjima integracijskog procesa, pitanjem ravnopravnosti naroda, jezika, ukupnosti hrvatskih zemalja, položaja Međimurja u odnosu na druge hrvatske zemlje, iz kojih se centara širio hrvatski integracijski proces u Međimurje, kada počinje, kada završava i kroz koje je razvojne faze prolazio proces hrvatske nacionalne integracije u Međimurju.

1.3. Očekivani znanstveni doprinos predloženog istraživanja

Očekivani znanstveni doprinos istraživanja doktorskog rada temelji se na istraživanju hrvatske nacionalne integracije u Međimurju u kontekstu društvene svijesti o naciji i njezinog razvoja kroz različite etape koje su oblikovale hrvatsku nacionalnu svijest kod međimurskih Hrvata, procesa koji je povezan s političkom, nacionalnom i državnopravnom idejom stvaranja hrvatske nacionalne ideje i priključenja Međimurja Kraljevini SHS te idejom da je hrvatsko-nacionalno-integracijska i državnopravna misao međimurskih Hrvata izgrađivana kao dio jedinstvenoga hrvatskog procesa koji ima svoj početak, razvoj i završetak.

2. TEORIJSKI PRISTUPI NACIONALNOM IDENTITETU, NACIJI I NACIONALIZMU

Pojedinci su se tijekom povijesti nastojali poistovjetiti i solidarizirati s drugim članovima različitih vrsta zajednica pri čemu su se nametnula i pitanja o njegovom identitetu kao i pripadnosti određenom kolektivitetu, tj. grupnom nacionalnom identitetu do kojeg se dolazi kroz faze formiranja, u našem slučaju, hrvatske nacionalne svijesti. Odgovor na pitanje o nacionalnom identitetu, uz oblikovanje i razvoj njegovih različitih oblika i sadržaja, pojavu i razvoj nacije, nacionalizma te razvoj hrvatske nacije prvo treba sagledati u odgovoru što je identitet uopće i što je nacionalni identitet. Jedan od pristupa odgovoru na pitanje što je nacija i nacionalizam može biti i kulturalno-strukturalistički jer se temelji na pitanjima nacionalnog identiteta, kulture, nacije i nacionalizma. Stoga ću nacionalni identitet, naciju i nacionalizam kao pojam pobliže odrediti kroz nekoliko postojećih pogleda i definicija nacionalnog identiteta, nacije i nacionalizama, bez donošenja nekih sažetaka ili zaključaka o nacionalnom identitetu, naciji i nacionalizmu.

U drugoj polovici 18. stoljeća kao moderan fenomen u Europi, pa tako i u Hrvatskoj javlja se nacionalni identitet kojem prethodi izgradnja i oblikovanje narodnosti ili nacionalnosti koja se može pratiti tijekom povijesnih epoha prateći mit o podrijetlu Hrvata i njihove države Hrvatske koja je sačuvala svoj povijesni državno-pravni identitet i nakon što je 1102. godine ušla u zajednicu s Ugarskom. Identitet se može definirati kao ukupnost činjenica (osobni opis, ime, naziv itd.) koje služe da se jedna osoba ili neka pojava razlikuje od bilo koje druge osobe ili pojave. Identitet čini i prostor na kojem ljudi žive, a obuhvaća pojam domovine, države, zajedničke sudbine i povijesti, vjere i religije, jezika i pisma te kulture i književnosti. Iz toga proizlazi da se hrvatski identitet (bilo nacionalni, etnički, teritorijalni, kulturni, državopravni, politički ili državni) može očitovati kao odanost hrvatskoj tradiciji, hrvatskoj državnoj ideji, hrvatskim političkim i državnim institucijama, kulturnim vrijednostima, hrvatskom jeziku i književnosti, državnom teritoriju itd. Zajednička prošlost, uz to što je ona nezaobilazni konstitutivni element svake nacionalne zajednice ona je i osnova po kojoj se definira nacionalni identitet na temelju osjećaja zajedničke prošlosti koja se temelji na mitskoj priči ili znanstvenoj historiografiji (mitovi o zajedničkom podrijetlu, legende, kronike, kultura sjećanja, zajednička povijest i teritorij i sl.).

Nacionalni identitet može se sagledati i na način da se pojedini čovjek kao individua svojom voljom poistovjećuje s nekom etničkom zajednicom ili nacijom unutar koje živi ili želi živjeti i time prihvaća njezine vrijednosti, njezin jezični, kulturni, državni, vjerski, staleški,

nacionalni, regionalni ili neki drugi identitet. Države, da bi postigle nacionalno jedinstvo, ciljano provode politiku izgradnje nacionalnog identiteta, odnosno izgradnje nacije. Tako su opstanak hrvatskog identiteta kroz pojedina povijesna razdoblja obilježili jezik, pismo duhovna posebnost, njezine političke institucije, spisi, zakonici, statuti i *Pacta conventa* (sporazum koji je ugarski kralj Koloman sklopio s 12 hrvatskih plemena, tj. uvjeti pod kojima su hrvatska plemena prihvatila Kolomana za svoga kralja: bili su oslobođeni od poreza, određena im je vojna služba i u miru su mogli uživati posjede). Do oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta dolazi u drugoj polovici 19. stoljeća kad se pojavio pojam *hrvatskog političkog naroda* koji je u sebi, uz etničke i jezično-kulturne elemente, objedinjavao i teritorijalnu pripadnost, povijesno nasljeđe, stanovništvo koje ga je oblikovalo, političko društvo, njegove institucije (hrvatski sabor, hrvatski ban, hrvatska vlada i ministarstvo, unutarnja uprava, sudstvo, školstvo, župan, županijske skupštine itd.) koje su ga očuvale od različitih prijetnji te kulturna obilježja koja postaju temelj shvaćanja hrvatske nacije kao nositelja suvereniteta.

Prema Guibernau hrvatski nacionalni identitet može se definirati kao: *kolektivni osjećaj utemeljen na vjerovanju u pripadnost istoj naciji i dijeljenju većine atributa koji je čine različitom od drugih nacija*¹, i koji se sastoji od pet dimenzija: psihološke (solidarnost, emocionalna veza), kulturne (vrijednosti, jezik, običaji), teritorijalne, povijesne (zajedničko podrijetlo, mitovi, povijest) i političke (odnos s nacionalnom državom).² Za razliku od njega Moreno nacionalni identitet definira kao: *subjektivni osjećaj (osobe) pripadnosti konkretnoj naciji, zajednici u kojoj postoje različiti elementi koji je utjelovljuju i čine jedinstvenom, npr. jezik, religija, kultura, etnija i dr.*³ Hrvatski povjesničar Petar Korunić⁴ definira nacionalni identitet kao moderan fenomen koji nastaje i razvija se tijekom socijalnih promjena i dugotrajnih procesa. Nacionalni identitet možemo definirati i kao zajednički identitet stanovnika određenog politički i geografski definiranoga prostora, odnosno nacije. Kako bi se

¹ GUIBERNU, *The Identity of Nations*, Polity Press. Cambridge, 20.

² *Isto*, 20.

³ MORENO, „Scotland, Catalonia, Europeanization and the 'Moreno question'“, 21-24.

⁴ Korunić, Petar, hrvatski povjesničar (Smokvica na Korčuli, 6. VII. 1939. – Zagreb, 7. VIII. 2018.). Proučavao problematiku hrvatske i srednjoeuropske povijesti od kraja 18. do početka 20. st., a posebice hrvatsko-slovenske i hrvatsko-srpske odnose, razdoblje hrvatskog narodnoga preporoda, revolucije 1848.–1849. godine, hrvatski nacionalni program, federalizam u hrvatskoj politici te podrijetlo i integraciju moderne hrvatske nacije. Vidi: „Korunić, Petar“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

očuvale identitetske vrijednosti različitih nacija važno je očuvanje različitih oblika identiteta koji oblikuju nacionalni identitet – vjerski, politički, kulturni, jezični, etnički i dr.

Modernizacijski procesi koji se događaju tijekom 19. stoljeća predstavljaju jezgru hrvatskog nacionalnog identiteta koji u sebe uključuje elemente kulturne standardizacije i političke modernizacije što dovodi do mogućnosti da se hrvatska nacija može identificirati istodobno kao kulturna i politička zajednica građana. Ujedno, to je i vrijeme kad u sjevernoj Hrvatskoj počinje jačati sloj tradicionalne honoratske plemićke i građanske elite koja je mogla ponijeti nacionalni pokret. Kad je na osnovi zaključaka Hrvatskog sabora iz 1827. godine trebalo popisati prava Trojedne Kraljevine i pronaći argumente za njihovu obranu oblikovana je prva preporodna jezgra koja će nacionalnu ideju staviti u temelj svoga političkoga djelovanja. To je vrijeme kada nastaje knjižica *De municipalibus juribus et statutis Regnorum Dalmatiae et Slavoniae* Josipa Kuševića koja sadrži municipalna prava hrvatskog plemstva. Dvije godine kasnije, 1832. grof Janko Drašković u svojoj *Disertatia iliti Razgovor darovan gospodi poklisarom* iznosi politički program hrvatskog plemstva. To je vrijeme kad u javni život ulazi mlada generacija pučkog i plemićkog podrijetla na čelu s Ljudevitom Gajem koji teži objedinjavanju elemenata svih hrvatskih narječja u jedan književni jezik i na čiji je poticaj provedena grafijska i jezična reforma te uvedena jedinstvena grafija i jedinstveni standardni jezik. Jezik nije samo najsnažnije obilježje identiteta osobe i naroda, već je i najsnažnija veza među osobama koje govore istim jezikom, u kojem se oni prepoznaju kao zajednica. Prvotno je jezik označavao narod i naciju, da bi od 19. stoljeća riječ narod označavao naciju pod kojom su se podrazumijevale osobe koje imaju isti jezik, zajedničku povijest, naseljavaju istu zemlju i imaju zajedničku političku projekciju samostalnosti nacije i države.

Jedna od institucija koja je bila važan integralni čimbenik, koja je isticala nacionalni identitet te očuvala, oblikovala i uspostavila temelj nacionalne svijesti u Hrvata je Katolička crkva. Prisutna je u stvaranju državnih organizacija i državno-pravnog individualiteta hrvatske države od 9. stoljeća a važnu ulogu imala je i u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika i književnosti od prvih zapisa na glagoljici, kao i razvijanje glagoljske književnosti do stvaranja standardnoga književnog jezika kroz očuvanje slavenskog jezika u bogoslužju. Katolička crkva u Međimurju, kroz djelovanje svećenika koji su prvi prihvatili hrvatsku nacionalnu ideju i koji su bili najobrazovaniji društveni sloj u Međimurju, sudjelovala je u integraciji, čuvanju i oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta međimurskih Hrvata.

2.1. Teorije nacija i nacionalizma

U okviru teorija nacija i nacionalizama dominiraju tri glavna pitanja i prijevori koji čine osnovu za određenje pristupa teorija nacija i nacionalizama. To je u prvom redu filozofsko pitanje koje se odnosi na ulogu nacije u čovjekovu životu, tj. trebaju li se nacija i nacionalni identitet dovoditi u vezu s apsolutnim vrijednostima ili su oni sredstvo relativne vrijednosti. Drugo, antropološko i političko pitanje koje se odnosi na društvenu definiciju nacije i traži odgovor trebamo li naciju gledati kao etnokulturnu zajednicu čiji su pripadnici od rođenja vezani zajedničkom poviješću, jezikom i rodbinskim vezama ili kao političku i društvenu zajednicu utemeljenu na zajedničkom teritoriju, zajedničkim zakonima i građanskim pravima. Treće, povijesna i sociološka pitanja odnose se na mjesto nacije u povijesti čovječanstva, tj. postoji li nacija kao zajednica od pamtivijeka ili su nacije novije društvene tvorevine.

U znanstvenom propitivanju nacije i nacionalizma osnovno je pitanje kada se formira nacija i na koji način? Odgovori na to pitanje su različiti te su nastali prijevori oko starosti nacija i nacionalnog osjećaja među povjesničarima. Kod nekih istraživača nacije, poput Hobsbawma, Gellnera i Andersona, prevladava mišljenje da je nacionalizam kao društveni fenomen prisutan već od 18. stoljeća kad se u Europi javlja ideja suverene države i njezine političke zajednice koja postaje osnova moderne nacije-države, gdje se pojam nacije odnosi na institucije političke zajednice koja podržava monarhiju. U trenutku kada počinje protivljenje monarhu i državi na temelju povijesnih i prirodnih prava i kada su se skupine koje su do tada bile isključene iz političkog života sada mogle uključiti u njega pozivanjem na kulturni i nacionalni identitet kao temelj teritorijalne političke zajednice stvoren je prvi preduvjet nacionalizmu.

Nacionalisti 19. stoljeća imaju za cilj buđenje ili preporod nacije, ali ne i njezinu izgradnju, jer su smatrali da je nacija oduvijek postojala. Dakle, ona je prema njima novovjekovni fenomen, pa prije toga možemo govoriti samo o narodu kao etnosu, ali nacija i narod kao etnos nisu istovjetni jer etnos ne možemo koristiti za označavanje ljudi istog porijekla. Suvremeni teoretičari poput Frederika Bartha, Ernesta Gellnera, Miroslava Hrocha, Johna A. Armstronga, Anthonya D. Smitha itd. smatraju da nacija ne postoji oduvijek, pa tako nema predmodernih nacija, već se nacija formirala tek kada su stvorene društvene pretpostavke za njeno formiranje a to je vrijeme moderne, tj. potkraj 19. i početkom 20. stoljeća. Prema njima, 19. stoljeće vrijeme je početka nastajanja nacija i nacionalnih država, pokreta za oslobođenje malih naroda i vrijeme ujedinjenja pojedinih naroda. Prije tog vremena nisu postojale nacije i nacionalne države već multietničke i multikonfesionalne države sastavljene od različitih naroda, konfesija i autonomnih područja s vladarom na čelu (Osmansko Carstvo,

Habsburška Monarhija, Rusko Carstvo, Velika Britanija, Španjolska, Nizozemska itd.). Nacija kao moderna tvorevina, koja nastaje u epohi industrijalizacije, obveznog školstva, vojne obveze, urbanizacije, demokracije itd., javlja se kao novi čimbenik legitimacije političkog poretka i nositelj suvereniteta.⁵

2.2. Nacija

U društvenim i ekonomskim odnosima u drugoj polovici 18. stoljeća i kroz 19. stoljeće dolazi do širenja pismenosti, nastanka moderne javnosti, uzdizanje pojedinca s njegovom slobodom te širenje političkog liberalizma što za posljedicu ima propast starih društvenih struktura (kler, plemstvo i jedinstveni narod), nastanak alternativnih ideja postojećem društvenom poretku te stvaranje ideje nacije koja se određuje kao narod koji je suveren, u kojem se utjelovljuje zajednička volja i iz kojeg proizlazi legitimacija svake vlasti.

U pitanju shvaćanja nacije možemo razlikovati subjektivno-političko shvaćanje koje proizlazi iz tekovina Francuske revolucije gdje se nacija određuje kao zajednica svih politički svjesnih građana na temelju ideja o njihovoj jednakosti i ideje o suverenosti naroda te objektivno-kulturno shvaćanje njemačke romantike gdje se nacija određuje na temelju zajedništva kulture i jezika. U određivanju objektivnih kriterija nastanka nacije obično se uzima jezik, zajednički teritorij, zajednička povijest, religiozna pripadnost te kulturna posebnost. Međutim, ima nacija čiji se članovi teško ili nikako ne mogu pozvati na navedena zajednička obilježja. Iz tog razloga E. J. Hasbsbawm predlaže hipotezu da je: *nacija svaka dovoljno velika zajednica ljudi, čiji se članovi smatraju pripadnicima neke nacije*⁶.

Nacionalisti 19. stoljeća imali su za cilj buđenje ili preporod nacije, ali ne i njezinu izgradnju, jer su smatrali da je nacija oduvijek postojala te se stoga 19. i 20. stoljeće u literaturi naziva i *stoljeće nacije*⁷ iz činjenice što je nacija⁸ utjecala na povijesna kretanja koja su u to vrijeme dovela do preoblikovanja političke karte Europe. Primjerice, Grčka je 1827. godine

⁵ CIPEK, „Nacija kao izvor političkog legitimiteta“, 22.

⁶ ANIČIĆ, „Nacionalizam u svjetlu socijalnog nauka crkve“, 266.

⁷ U hrvatskoj terminologiji 19. stoljeća koristi se naziv *viek narodnosti* kad se umjesto izraza nacija koristi izraz *narod* i *narodnost*, a umjesto nacionalizam izraz *domoljublje*. Njihovim spajanjem preporoditelji su stvorili izraz *domorodac*. Vidi: STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 5.

⁸ Nacija se definira kao velika grupa ljudi, tj. velika ljudska skupina, zajednica s osjećajem vlastitog identiteta koje povezuje zajedničko podrijetlo, prošlost, zemljište, država, kultura, jezik, povijesni kontinuitet itd. Vidi: STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 5.

stekla samostalnost, Srbija je tri godine kasnije dobila autonomiju unutar Osmanskog Carstva a nova je revolucija u Francuskoj⁹ dovela do sloma Svete Alijanse¹⁰.

Teoretičari nacionalizma poput Erica Hobsbawma, Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona, Patricie Caniveze, Andreasa Gardta u svojim razmatranjima polaze od činjenice da su temeljna vrijednost i osnovni subjekt ideologije nacionalizma nacija kod koje razlikuju dvije osnovne koncepcije: primordijalnu iz koje proizlazi pojam o naciji kao kulturnoj zajednici i modernu iz koje proizlazi poimanje nacije kao političke zajednice u okviru nacionalne države, tj. država-nacija. Nacionalizam se može odrediti kao ideja i politički pokret koji naglašava jedinstvo nacije, njezinih interesa, prava, političkih ciljeva, razumijevanje zajedničke prošlosti, odnosa s drugim nacijama i državama, potreba za stvaranje autonomnih jedinica ili novih država na tlu multinacionalnih država s definiranim državnim granicama koje će jasno odrediti njihovu pripadnost određenoj etničkoj ili nacionalnoj zajednici, zahtjev za jednim književnim jezikom, konstruiranje nacionalne svijesti te širenje pismenosti i obrazovanja. Nacionalizam ima dva cilja od kojih je jedan uspostava nacionalne države kojom preko svojih posrednika upravlja nacija kao izvor političkog legitimiteta onih koji vladaju. Drugi cilj je da od različitih etničkih i pokrajinskih grupa koje pripadaju zajedničkoj kulturi stvori, procesom nacionalne integracije, jednu naciju čije su granice determinirane državnim granicom. Pod nacionalnom integracijom podrazumijevamo prevladavanje regionalnih i pokrajinskih partikularizama i različitosti kako bi se stvorila jedinstvena nacija s jedinstvenim državnim teritorijem. Svoj konačni cilj ostvarila je ona nacija koja je uspjela uspostaviti vlastitu slobodnu i od drugih nacija politički, ekonomski i kulturno neovisno državu.

Hrvatska enciklopedija naciju (lat. natio: rod, pleme, narod) definira kao društvenu zajednicu koja se temelji na uvjerenju svojih članova u: zajedničko podrijetlo i sudbinu u prošlosti; posebnost jezika, religije, običaja i niza simboličkih sredstava za obilježavanje kolektivne pripadnosti (himne, zastave, grbovi, spomenici, proslave); osjećaj zajedničke solidarnosti, ponosa i društvene jednakosti; političkoj organiziranosti u rasponu od pokreta za

⁹ Francuska revolucija naciju je definirala kao političku zajednicu ravnopravnih građana, nositelja suvereniteta nasuprot suverenitetu vladara *po milosti božjoj*. Vidi: STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 5.

¹⁰ Sveta Alijansa je savez pravoslavne Rusije, katoličke Austrije i protestantske Pruske stvoren radi suzbijanja nacionalnih pokreta vođenih antimonarhijskim (republikanskim) i liberalnim idejama s ciljem provođenja politike međunarodne ravnoteže i sporazumne diobe sfere interesa. Taj međunarodni savez europskih monarha sklopljen je nakon poraza Napoleona I. Bonapartea 26. rujna 1815. godine u Parizu s ciljem izbjegavanja ponavljanja revolucija i revolucionarnih ratova. Postojala je do 1830. godine. Vidi: „Sveta alijansa“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

zaštitu kulturnih posebnosti do državne samostalnosti; državu, zemlju i narod u smislu zajednice ljudi istog etničkoga podrijetla i pripadnosti¹¹; zamišljenu političku zajednicu utemeljena na mitu o kulturnoj, etničkoj i psihičkoj povezanosti svih njezinih članova i njihovu osjećaju pripadnosti i privrženosti zajednici. U Hrvatskoj se izraz nacija ili politička nacija u 19. stoljeću odnosio na (hrvatsko) plemstvo.

Puk se može definirati kao obični ljudi, a narod¹² kao grupa ljudi istog ili sličnog ekonomskoga, društvenoga i političkoga položaja koji su svjesni svojega zajedništva kroz stvarni ili mogući jedinstveni teritorij, zajedničku povijest, jezik, tradiciju, vjersku pripadnost, mitove, porijeklo, književnost, kulturu itd. Nastajanje nacionalizma ne ovisi o svim tim kriterijima. Dovoljna je samo kombinacija nekih od tih kriterija u određenim povijesnim uvjetima i specifičnim povijesnim oblicima.

U srednjem vijeku pojam nacije odnosio se na udruženja studenata, trgovaca i plemstva koji su svoje zajedništvo vidjeli u vlastelinskom savezu: zajednički jezik i kultura, zajednička sjećanja na pobjede i poraze, zajednički moral i običaje poput graditeljskog stila, odjeće, prehrane, izmišljene ili aranžirane etničke prošlosti. Konzervativno poimanje nacije inzistira da je nacija postojala od arhaičnih vremena i da je imala svoj kontinuitet koji je samo na kratko vrijeme bio prekidan. Nacija se konstruirala na povijesnom teritoriju kao zajednica sjećanja, integrirana zajedničkom mitologijom i tumačenjem o podrijetlu.

Za istraživače novovjekovnih društvenih i političkih pojava poput Mirslava Hrocha, Anthonya D. Smitha, Ernesta Gellnera, Erica Hobsbawma i Benedicta Andersona nacija je sama po sebi neutralna pojava, te se je ne može ocjenjivati ni u pozitivnom ni u negativnom smislu, ona je povijesna činjenica. U sociološkom smislu ona je velika grupa ljudi, skupina ljudi s osjećajem međusobne pripadnosti, odnosno pripadnosti zasebnoj kolektivnoj identitetu. Nacija se prema njima formirala u vrijeme moderne, dakle ona je novovjekovni fenomen koji nastaje u epohi industrijalizacije, obveznog školstva, vojne obveze, urbanizacije, demokracije, razvoja ekonomije, društvenih promjena, razvoja tiskarstva, povećanja broja pismenih ljudi itd. Sve navedeno omogućilo je različitim slojevima društva (plemstvo, svećenici, radnici, obrtnici i seljaci) da uvide međusobne sličnosti i razlike.

¹¹ „Nacija“ u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹² „Narod“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

Nacija se javlja kao novi čimbenik legitimacije političkog poretka i nositelj suvereniteta. Prije toga možemo govoriti samo o narodu kao etnosu, ali nacija i narod kao etnos nisu istovjetni jer etnos ne možemo koristiti za označavanje ljudi istog porijekla. Nacija može nastati djelovanjem birokratske države (Engleska, Francuska, SAD) ili djelovanjem nacionalističkog pokreta kojeg predvode nacionalno svjesni intelektualci, što je slučaj kod procesa formiranja nacija u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi, dakle i u formiranju hrvatske nacije.

Prema Anthony Smithu postoji građansko-teritorijalni model nacije u kojem naciju čine svi stanovnici određene države koji se pokoravaju istim zakonima i etnički model nacije gdje su pripadnici samo pojedinci istog porijekla i zajedničke kulturne tradicije. Zapadnim liberalnim demokracijama svojstven je građanski nacionalizam gdje se nacija shvaća kao umjetna i zamišljena zajednica stvorena ljudskom voljom na temelju visokog stupnja svijesti o zajedničkom pripadanju koju traži u vlastitoj nacionalnoj državi a temelji se na teritorijalno-političkom identitetu kojeg čini, vrednovanju teritorijalne pripadnosti, građanskim pravima članova zajednice koja vrijede neovisno o etničkom podrijetlu, aktivnoj političkoj participaciji članova nacije te građanskom obrazovanju. Za razliku od njega, etnički se nacionalizam temelji na pretpostavci kako je nacija prije svega etnička i kulturna zajednica stvorena na objektivnim elementima poput zajedničkog porijekla, kulture i jezika, a temelji se na identitetu kojeg čine: svijest o zajedničkom podrijetlu članova nacije, homogena nacionalna kultura, zajednički mitovi o slavnoj prošlosti te svijest o pravu na jedinstvenu nacionalni državu koja treba biti obnovljena ili uspostavljena.¹³

2.3. Oblikovanje modernih nacija

Moderne nacije nastale su kao zajednice svih pripadnika jednoga naroda iz svih društvenih slojeva i svih krajeva u kojima oni žive, povezanih određenim zajedničkim osobinama poput odgovarajućeg teritorijalnog okvira, zajedničkog standardnog jezika, gospodarskog i kulturnog života, tradicijske baštine itd. Većina teoretičara razlikuje pet temeljnih paradigmi u teoriji nastanka modernih nacija i razvoja nacionalizma: primordijalizam, perenijalizam, etnosimbolizam, modernizam i postmodernizam.

Primordijalisti (Clifford Geertz i Pierr L. van den Bergh) svoja shvaćanja temelje na prvobitnim vezama i snazi srodstva među ljudima. Perenijalisti, smatra Anthony D. Smith, *moderne su nacije izvodili iz temeljnih etničkih spona*, a ne iz procesa modernizacije. Etnosimbolisti su

¹³ MATIĆ, „Značenje pojma nacije i nacionalizma u hrvatskoj političko-povijesnoj perspektivi“, 105-106.

okvir nastanka nacija tražili u mitsko-simboličkom nasljeđu etničkih identiteta. Modernisti tvrde da je nacija proizvod ili konstrukt modernog doba (19. i 20. stoljeća). Njezini su predstavnici Anthony D. Smitha (etnički korijeni modernih nacija), Ernest Gellner (nacija je politički *izumljena zajednica*), Bedenikt Andersen (nacija je *zamišljena zajednica*), Eric Hobsbaen (nacija je *izumljena tradicija*), Immanuel Wallerstein i Etienne Balibar (nacija je *zajednica prividno pomirenih proturječja*). Postmodernisti u svojim teorijskim pristupima naciji i nacionalizmu kreću, kako formulira Vjeran Katunarić, od *dekonstrukcije nacionalnog do konstrukcije postnacionalnog*. Njezini su predstavnici: David Miller koji u nacionalnom vidi *zaštitu kulture*, Rogers Braubaker koji naciju doživljava kao *kategoriju prakse*, Floya Anthias i Nira Yuval-Davis koje upozoravaju na *mušku konstrukciju nacije*.¹⁴

Postoje dvije teze o nastanaka i porijeklu nacije, a to su primordijalna (prvotna, izvorna, prirodna) teza o izvornosti nacije kao perenijalne zajednice (vječne, konstantne) i teza kako je nacija proizvod moderne. U svojim teorijskim polazištima teoretičari nacije poput Erica Hobsbawma, Anthony D. Smitha, Benedicta Andersona i Ernesta Gellnera drže da osjećaj pripadnosti nekoj naciji ovisi o objektivnom povijesnim pretpostavkama, te da naciji prethodi narod kao etnos. Teoretičar nacije i nacionalizma Anthony D. Smith razlikuje zapadni (ili građanski) teritorijalni i etnički koncept (ili nezapadni) modela nacije. Zapadni model u sebi sadržava teritorijalno poimanje po kojem: *nacije moraju posjedovati kompaktne, utvrđene teritorije ... 'povijesna zemlja', 'domovina', 'kolijevka' naroda, čak kad i nije zemlja podrijetla, ona je sjecište povijesnih sjećanja ... njene rijeke, obale, jezera, planine i gradovi postaju 'sveti'. Koncept sadrži i ideju patrije zajednice zakona i institucija u kojoj vlada jedinstvena politička volja (pravna i politička zajednica)*¹⁵, a svi pripadnici nacije pravno su jednaki, dijele u određenoj mjeri zajedničke vrijednosti te se mogu nazvati i zajednice kulture, a njegove komponente su povijesni teritorij, pravno-politička zajednica, pravno-politička jednakost njenih predstavnika, zajednička kultura i ideologija. Nadalje, Anthony D. Smith formiranje nacije veže za trajnu domovinu, zajednička sjećanja o bitkama, neprijateljsko raspoloženje, sveta mjesta, jezik, pismo, običaje, visok stupanj autonomije te povijesne zapise i sjećanja, tj. naciju definira kao imenovanu ljudsku populaciju sa zajedničkim povijesnim teritorijem, zajedničkim mitovima i povijesnim sjećanjima, zajedničkom masovnom javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom, zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika.

¹⁴ Holjevac, Ž. (2012). HOLJEVAC, „Važnost jednakosti pred zakonom i komunikacijske revolucije u procesu oblikovanja modernih europskih nacija“, 65-66.

¹⁵ SMITH, *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizama*, 23-26.

Tome pridodaje pet elemenata: teritorijalni, etnički, kulturni, pravno-politički i ekonomski pri čemu razlikuje naciju od etničke zajednice (etnije) kojoj pridaje šest atributa: kolektivno vlastito ime, mit o zajedničkim precima, zajednička povijesna sjećanja, jedno ili više diferenciranih elemenata zajedničke kulture, povezanost s određenom domovinom, te osjećaj solidarnosti kod značajnih dijelova populacije koji se može smatrati važnom značajkom nacije. Ova definicija nacije mogla bi se prepisati zapadnoeuropskom centralističkom pogledu čija je referentna točka u samoj definiciji zapadnoeuropska.

Etnički koncept ili nezapadni model naglašava zajednicu rođenja i rodne kulture kojom se ostaje pripadnikom i kad se napusti zajednica ili emigrira u drugu. Teoretičar nacionalizma Anthony Smith tvrdi da su ključna komponenta svijesti o zajedničkom podrijetlu članova etničke skupine etnički dinastički i komunalni mitovi koji veličaju izvornost te etničke skupine. U hrvatskom kontekstu kao primjer dinastičkog mita može se uzeti mit o ilirskom podrijetlu Hrvata iz prve polovice 19. stoljeća. Za komunalni mit može poslužiti uvjerenje stanovnika antičke Atene o božanskom podrijetlu njihovog grada.¹⁶ Kako Anthony Smith kao osnovne sastavnice nacije u modernom smislu razlikuje aristokratsku i pučku etniju, mitovi se ne odnose na cjelokupno stanovništvo nego samo na određene društvene skupine.

U određivanju pojma nacije može se naći definicija da su nacije proizvod ljudske volje, društvene zajednice koje su nastale političkom preobrazbom dinastičkih država u demokratske države revolucijama, ujedinjenjem i proširenjem nacionalnoga identiteta ili raspadnom multinacionalnih država. Religija je bitna osobina za stvaranje nacije uspostavljanjem zajedništva putem zajedničkih običaja za što može poslužiti primjer Poljske i Irske.

Modernistički pristup naciji polazi od shvaćanja kako je nacija proizvod moderne, a oblikovala se posredstvom industrijalizacije, širenja prava glasa, masovnog obrazovanja i medija. Modernisti tvrde kako nacija kao primordijalna i urođena zajednica ne postoji, nacionalni identitet je oblikovan od strane političko-kulturne elite pa je samim time nacionalizam prethodnica nacije koja je prvenstveno ideološki projekt koji je u realnosti neizvediv. Jednu od najpoznatijih i najzanimljivijih definicija dao je Benedict Anderson koja naciju vidi kao zamišljenu zajednicu; zamišljenu zato što njezini pripadnici nikada neće upoznati većinu svojih sunarodnjaka bez obzira na njezinu veličinu, a zajednicu zbog osjećaja bratstva i zajedništva zbog koje bi ljudi, navodi Anderson: *ako već ne ubijali, onda barem drage volje pošli u smrt*. Ključno razdoblje za oblikovanje ove zamišljene zajednice je 19. stoljeće

¹⁶ MATIĆ, „Značenje pojma nacije i nacionalizma u hrvatskoj političko-povijesnoj perspektivi“, 108.

kada se putem enciklopedija, romana i novina proizvodi svojevrsna panoramska slika stvarnosti, koja je strana tradicionalnom iskustvu ljudi koji se međusobno poznaju.

Gellner smatra da nacionalizam nije buđenje samosvijesti nacije, nego nacionalizam stvara naciju tamo gdje ona ne postoji. On daje i dvije definicije pripadanja naciji – kulturnu i voluntarističku. Prema kulturnoj: *dva čovjeka pripadaju istoj naciji ako i samo dijele istu kulturu* a prema voluntarističkoj *dva čovjeka pripadaju istoj naciji ako i samo jedan drugoga priznaju kao pripadnika iste nacije*¹⁷.

U svojoj povijesnoj analizi nacija Eric Hobsbawm naciju definira kao proizvod nacionalizma kojem je glavni cilj izgradnja nacionalne države. U njegovoj analizi nacije mogu se razlikovati dva tipa nacionalizma. Jedan koji se odnosi na masovni, građanski i demokratski politički nacionalizam koji je nastao tijekom Francuske revolucije, i drugi tzv. etnojezični nacionalizam temeljem kojeg manje skupine smatraju da imaju pravo da se odcijepi od većih carstava i da stvore svoje vlastite države na temelju etničkih i jezičnih veza.

Na temelju komparativnih istraživanja malih europskih naroda, Miroslav Hroch smatra da možemo razlikovati dvije osnovne situacije u okviru kojih dolazi do početka oblikovanja modernih nacija. U prvoj situaciji moderne nacije se pojavljuju u procesu prijelaza iz feudalnog staleškog društva u kapitalističko društvo građana organiziranih kao moderna vladajuća nacija, to su tzv. velike nacije: Francuska, Engleska, Španjolska, Njemačka, Danska, itd. U drugoj situaciji moderna se nacija oblikuje iz nacionalnosti potlačenih malih naroda koji su bili podčinjeni vladajućim narodima. Među malim narodima možemo razlikovati narode bez povijesti, tj. one koji nikada u prošlosti nisu posjedovali neovisnu političku tvorevinu i one narode koji su u srednjem vijeku uspostavili političke entitete sa suverenim feudalnim staležom, ali su izgubili svoju političku neovisnost. Prema Hrochu, nacije su: *velike skupine ljudi povezane kombinacijom nekoliko vrsta odnosa ili veza (ekonomskih, društvenih, povijesnih, političkih, jezičnih, kulturnih, zemljopisnih), kao i kolektivnom svijesću o njihovoj međusobnoj pripadnosti kao jednakih ljudskih bića. Većina je tih veza i odnosa bila međusobno zamjenjiva, no tri su ipak bile stalne i nezamjenjive. Riječ je o sjećanju na zajedničku prošlost ..., zatim o snazi jezičnih ili vjerskih veza... te o konceptu jednakosti svih pripadnika grupe kao građana organiziranih u građanska društva*¹⁸. Time Hroch nacije dijeli na velike i male, napominjući pritom da se ne radi o kvantitativnoj nego o kvalitativnoj konotaciji, gdje su male nacije zapravo

¹⁷ GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, 27.

¹⁸ HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza patriotskih grupa malih europskih nacija*, 19-20.

nedominantne etničke grupe koje u povijesti nisu imale svoje plemstvo ili vladajuću klasu, svoju državu i imale su nepotpunu književnu tradiciju narodnom jeziku poput Čeha, Litvanaca, Estonaca, Slovaka i drugih.

2.4. Postmodernistička koncepcija nacije

Andersonova¹⁹ teza o naciji kao zamišljenoj zajednici smatra se presudnom u oblikovanju tzv. postmodernističke koncepcije nacije. Prema njegovom mišljenju nacija je: *zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno ograničena i suverena*²⁰ zato što pojedini pripadnik određene nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, pa čak ni čuti o njima, ali unatoč tome svaki pripadnik može zamisliti vlastito zajedništvo s ostalim pripadnicima nacije. Nacija je, za Andersona, zajednica i zato što se, unatoč stvarnoj nejednakosti i međusobnom izrabljivanju koje u njoj postoji, radi o snažnom horizontalnom uzajamnom poštivanju. Nacija je zamišljena kao ograničena, jer svaka ima određene, rastezljive granice i nijedna nije zamišljena tako da se poklapa s cjelokupnim ljudskim rodом. Bez obzira na svoju veličinu, svaka nacija ima granice kojima se razlikuje od drugih nacija. Nacija je zamišljena kao suverena, jer se pojavila onda kad su prosvjetiteljstvo i građanska revolucija razorili legitimitet hijerarhijskoga dinastičkoga kraljevstva koje je vladalo *po milosti božjoj*. Ključ zamišljene nacije je, kako Anderson tumači, pojava tiskanog jezika, svakodnevnog govora određene zajednice (vernakulara) u romanima, rječnicima, novinama itd. Naime, tisak je, kao roba široke potrošnje, utjecao na redefiniciju pojma istovremenosti prošlosti i budućnosti u trenutnoj sadašnjosti. Kad govori o nastanku europskih nacija, Anderson na njih gleda kao na tvorevine srednje građanske klase (trgovci, obrtnici, činovnici, pravnici, liječnici itd.) koja da bi mogla provesti stvaranje nacije kao zamišljene zajednice a koja je za to trebala dobiti podršku narodne mase što se moglo ostvariti samo porastom pismenosti, tiskom i jezikom. Kao prve nacionaliste pokazao je jezikoslovce, povjesničare, književnike, književne povjesničare i kritičare te iz toga proizlazi da je nacija rezultat kreativnog, kolektivnog, društvenog zamišljanja. Tezom da je nacija zajednica zamišljena u glavama njezinih pripadnika Anderson se suprotstavio dotadašnjim primordijalnim i

¹⁹ Benedict Anderson predlaže sljedeću definiciju nacije: *To je zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena*. On ne definira posebno nacionalizam, ali ga shvaća kao uspostavu i širenje *zamišljene zajednice*, od kraja 18. stoljeća, u *svako suvremeno društvo*. Vidi: ANDERSON, *Nacija: zamišljena zajednica: razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, 144.

²⁰ BOŽIĆ BLANUŠA, „Nacija bez subjek(a)ta. Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?“, 312.

objektivističkim teorijama koje su je definirale s obzirom na objektivna obilježja poput jezika, porijekla, zajedničke povijesti i teritorija. Umjesto toga, on nudi teoriju koja zagovara ideju socijalno konstruiranog nacionalnog identiteta i na taj si način priskrbljuje epitet utemeljitelja postmodernističke koncepcije nacionalnog identiteta.²¹

U Zapadnoj Europi 18. stoljeće predstavlja početak ere nacionalizma, ali i vrijeme nestanka religioznog načina razmišljanja. Slabljenje religioznoga vjerovanja ostavilo je prazninu te je bilo potrebno pronaći svjetovni način da se sudbina pretvori u kontinuitet, da se slučaju da smisao. Polazeći od sličnosti nacionalnoga i religijskoga, Anderson uočava da su nacije postale zamislive kad su vlast nad ljudskim duhom izgubile sljedeće koncepcije: ideja da određeni pisani jezik omogućava privilegirani pristup istini, ideja da je društvo organizirano tako da prirodno mora biti podređeno uzvišenome od boga određenome vladaru-monarhu i ideja shvaćanja vremena u kome je kozmologija nerazdruživo vezana s poviješću. Gubljenje tih koncepcija dovelo je do traganja za novim načinom smislenoga povezivanja bratstva, moći i vremena. Tu potragu, kao i razvoj nacionalne ideologije najviše je pridonio razvoj tiskarskog kapitalizma koji je većem broju ljudi omogućio da sebe dovedu u vezu s drugima i da o sebi misle na nove načine.²²

Stvaranje nacija krajem 19. i početkom 20. stoljeća, Anderson vezuje uz tri faktora: povećanje fizičke pokretljivosti zahvaljujući željeznici, parobrodu, cestovnom prometu i avijaciji, veličini globalnih europskih imperija koja je iskazivala veliko broj činovnika za obnašanje vlasti i širenje modernog obrazovanja i kolonizaciju stanovništva.²³ Iz svega navedenoga proizlazi da je za širenje nacionalizma zaslužna:

- komunikacijska revolucija: proces modernizacije uz širenje pismenosti putem otvaranja škola i sveučilišta donosi i revoluciju prometa, tj. stvaranje moderne prometne mreže željeznica, cesta, telegrafa, državne pošte omogućuje brz protok ljudi i informacija,
- proširenje zajedničkog narodnog jezika, tj. domaćeg jezika: izum tiskarskog stroja omogućuje komunikaciju na materinskom jeziku koji s vremenom postaje nacionalni književni jezik kao sredstvo međusobnog povezivanja,

²¹ BOŽIĆ BLANUŠA, „Nacija bez subjek(a)ta. Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?“, 312.

²² BARIŠIĆ, „Treći austrijsko-jugoslavenski 'okrugli stol'“; JOHNSON, „The Limits of Political Science“; HOLLING, KEMPIN, „Identitaat, Geist un Maschine Auf dem Weg zur technologischen Zivilisation“; MILARDOVIĆ, „Spontanost i institucionalnost“; LEINERT-NOVOSEL, „Žene - politička manjina“; ANDERSON, „Nacija: Zamišljena zajednica (Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma)“, 157.

²³ *Isto*, 159-160.

- nacionalna baština: pozivanje na prošlost vlastitog etničkog saveza, himne, svečanosti, svečane povorke i spomenici,
- spremnost na žrtvu predstavnika elitnog nacionalizma i nacionalnog pokreta za svoju naciju,
- učvršćivanje nacionalne države: putem nacionalnog tržišta, nacionalne školske i vojne obveze, nacionalno-demokratska jednakost sunarodnjaka i
- nacionalni identitet treba imati prednost pred ostalim identitetima: svim sunarodnjacima daje izbor sudjelovanja u formiranju politike i obnašanju vlasti.²⁴

Suprotno Andersonu, Étienne Balibar smatra da se nacija reproducira kroz mrežu (ideoloških) aparata što znači da se pojedinac svakidašnjom praksom oblikuje kao *homo nationalis*, tj. pojedinac je odlučujući čimbenik koncepta nacionalnog identiteta. Kao ključni preduvjet nacionalizacije pojedinca ističe uspostavu odgovarajuće forme ideologije (patriotizam, nacionalizam).

Teorije postmodernizma vide nacionalizam kao proizvod društvenih i političkih okolnosti koje *nacionaliziraju* i *etniziraju* ne samo identitet ili potrebu za društvenim pripadanjem nego i nasilje te rod ili spol. Time nacionalizam pretvara naciju iz subjektivne u objektivu kategoriju. Brubaker u razlikovanju građanskoga od etničkoga nacionalizma, nacionalizam povezuje sa svim mogućim *mračnim silama*: ksenofobijom, agresivnim ratovima, etnocentrizmom, ugnjetavanjem manjina i genocidom, dok s druge strane ima i pozitivne konotacije: patriotizam, samoodređenje, građanske slobode, demokracija, solidarnost i civilnost.²⁵ Rogers Brubaker smatra da je važno pitanje kako je nacionalnost kao politički i kulturni obrazac institucionalizirana unutar i između država?²⁶ Njegov je stav da se o naciji ne bi trebalo razmišljati kao o supstanci, već kao o institucionaliziranom obrascu, ne kao o kolektivu, već kao o praktičkoj kategoriji, ne kao o entitetu, već kao o uvjetovanom događaju.²⁷ Odgovor na pitanje kako bi trebalo razmišljati o nacionalnosti i *bivanju nacijom* i kako su oni umiješani u nacionalizam Brubaker vidi u tome da je potrebno usredotočiti se na naciju kao na kategoriju

²⁴ WEHLER, *Nacionalizam. Povijest oblici, posljedice*, 66.

²⁵ PETKOVIĆ, „Neke dvojbe u vezi s manihejskim mitom: je li europski politički identitet moguć?“, 815.

²⁶ BRUBACKER, „Promišljanje nacionalnosti: Nacija kao institucionalizirani obrazac, praktička kategorija, uvjetovani događaj“, 110.

²⁷ *Isto*, 112.

prakse, na nacionalnost kao na institucionalizirani kulturni i politički obrazac, a na *bivanje nacijom* kao na uvjetovani događaj i zbivanje.²⁸

Za razliku od Anthonyja Smitha koji smatra da je naš svijet *svijet nacija* (zbijskih, trajnih kolektiva), Brubaker smatra da je to svijet u kojem je nacionalnost sveobuhvatno institucionalizirana u praksi država i funkcioniranju državnog sustava.²⁹ Prema Brubakeru svaka politička zajednica u određenoj mjeri je zajednica jezika, kulture i povijesnog sjećanja.³⁰ Odgovor na pitanje što grupe ili pojedinci rade u nacionalnim kategorijama u svojoj kritici *grupizma* objašnjava Rogers Brubaker koji odbacuje etničke zajednice, nacije ili rase kao entitete kojima se mogu pripisati interesi i djelovanja. Umjesto toga treba ih analizirati u *relacijskim, procesualnim, dinamičnim, događajnim i rastavljenim terminima* kao *praktične kategorije, kulturne idiome, kognitivne sheme, diskurzivne okvire, organizacijske rutine, institucionalne okvire, političke projekte i kontingentne događaje*.³¹ Za Brubakera nacionalnost je težnja za institucionalizacijom nacije u državu. Nacionalizam Brubaker rabi kao termin koji označava određenu političku ideologiju. Dok za naciju smatra da se trebamo usredotočiti kao kategoriju prakse, nacionalnost kao institucionaliziranu kulturnu i političku formu i nacionalnost kao kontingentni događaj ili događaj, te se suzdržati od korištenja analitički dvojbenog pojma nacije kao značajne, trajne zajednice.³² Rogers Brubaker smatra da grupiranje pojedinaca dovodi do stvaranja kolektiva, a jedan takav kolektiv je i nacija. Po njemu su nacije glavni glumci u drami koju pišu nacionalisti.³³

Pristup Miroslva Hrocha istraživanju fenomena nacije i nacionalizma oslanjao se na metodu modeliranja, komparativnu historiju, socijalnu i ekonomsku historiju te teoriju socijalne komunikacije.³⁴ Hroch naciju definira kao makrogrupu koju obilježava kombinacija više vrste odnosa, pri čemu kombinacija (kulturnih, privrednih, vjerskih, političkih, jezičnih i geografskih odnosa) i struktura pojedinih vrsta odnosa može biti vrlo različita kod pojedinih nacija, ali i kod iste nacije po pojedinim stupnjevima njezina razvoja. Za vrijeme svog oblikovanja nacija stvara sebi integracijsku ideologiju u obliku nacionalne svijesti.

²⁸ BRUBACKER, „Promišljanje nacionalnosti: Nacija kao institucionalizirani obrazac, praktička kategorija, uvjetovani događaj“, 114.

²⁹ *Isto*, 114.

³⁰ PETKOVIĆ, „Neke dvojbe u vezi s manihejskim mitom: je li europski politički identitet moguć?, 819.

³¹ TOMAŠEGOVIĆ, „Nacija, ideologija, modernizacija: Mirjana Gross i istraživanja nacije i nacionalizma“, 158.

³² BRAUBAKER, *Nationalism reframed : nationhood and the national question in the New Europe* , 23.

³³ *Isto*, 14.

³⁴ TOMAŠEGOVIĆ, „Nacija, ideologija, modernizacija: Mirjana Gross i istraživanja nacije i nacionalizma“, 146.

Nacionalnu svijest Hroch smatra *nešto kao* oblik pojave nacionalne egzistencije koja djeluje na razvoj objektivnih odnosa pri čemu je utjecaj nacionalne svijesti na život nacije trajniji od bilo koje druge grupne svijesti iz razloga što nacionalna svijest nije *odraz* samo jedne vrste odnosa nego kombinacije različitih vrsta odnosa.³⁵ Nacionalna svijest ima primarnu ulogu u razvijanju nacionalnog pokreta, pod kojim Hroch smatra onaj društveni pokret kojim su pripadnici nacija koje su se formirale nastojale postići atribute samostalnoga nacionalnog postojanja.³⁶

2.5. Hrvatska nacija

Za razliku od feudalnog društva koje je osnovano na privilegijama i hijerarhijskim odnosima, moderno društvo 19. i 20. stoljeća nudi kroz modernizacijske procese izgradnju novih povijesnih pojava i odnosa u društvu tijekom procesa industrijalizacije, urbanizacije i liberalne demokracije. Stvaranje jedinstvenog tržišta i pojava suvremene proizvodnje treba pismenog seljaka, obrazovanog proizvođača (moderno školstvo), izgradnju prometnog sustava, moderne uprave, kulturnih i znanstvenih ustanova, demokratizaciju političkih odnosa, urbanizaciju, brzu tranziciju stanovništva, itd.³⁷ Devetnaesto stoljeće je i vrijeme nastanka nacionalizama, borbe za nacionalnu integraciju i samoodređenje različitih europskih nacija. Za Habsburšku Monarhiju (1848. godina) to je vrijeme koje se naziva *proljeće naroda* zbog izbijanja nacionalnih i socijalnih revolucija, za Italiju (1861. godina) i Njemačku (1871. godina) to je vrijeme ujedinjenja, a za Hrvatsku to je *viek narodnosti*.

U srednjovjekovnim porecima, pa tako ni u doba feudalizma, nacija nije imala uvjete za svoj nastanak jer ona u sebi podrazumijeva zajednička prava i dužnosti svih njezinih pripadnika, zajednički jezik, ekonomske interese, mitove i komunikaciju, što se moglo ostvariti tek pojavom liberalne ideologije krajem 18. stoljeća. Uvjeti koji su se trebali stvoriti za stvaranje nacije je prelazak iz feudalno-staleškog u kapitalističko građansko društvo koje će se s

³⁵ GROSS, „Novim stazama u proučavanju malih evropskih nacija. Miroslav Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Monographia XXIV, Praha 1968.“, 68.

³⁶ HROCH, „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokret 19. stoljeća“, 24.

³⁷ KORUNIĆ, „Nacija i nacionalni identitet“, 98.

vremenom poistovjetiti s nacijom, tj. razvoj ekonomije (industrija), komunikacija, transport, obrazovanost širih slojeva stanovništva, književnost na istom jeziku za što je osnovni preduvjet bio standardizacija jezika. Jezično-kulturni identitet među srednjoeuropskim narodima, dakle i u hrvatskom narodu, imao je važnu ulogu u formiranju nacija.

Na hrvatskom prostoru prije epohe nacionalizma postojale su na različitim društvenim razinama novovjekovne prednacionalne zajednice koje su proizašle iz starih društava, koje su se oblikovale u ranom novom vijeku i pratile kulturnu i socijalnu polariziranost društva na hrvatskom prostoru, te su stoga s jedne strane bile etničke zajednice koje su postojale općenito na pučkoj razini, a s druge strane bile su to zajednice koje su obuhvaćale gornje slojeve društva, tj. društvenu elitu staleški omeđenog hrvatskog plemićkog naroda (*natio croatica*). Dakle, u hrvatskom predmodernom društvu, prije pojave nacije u modernom smislu, nalazimo hrvatske etničke zajednice, tj. etnije na razini seljačkih društava i staleške *natio croatica* na razini hrvatskog plemstva. Hrvatske zemlje u 19. stoljeće ulaze razjedinjene što za posljedicu ima različit povijesni, politički i društveni razvitak Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Samo gornji feudalni sloj, sastavljen od staleža i rodova (plemstvo, svećenstvo, imućno građanstvo te slobodni kraljevski gradovi) civilne Hrvatske i Slavonije ulazi u 19. stoljeće s osjećajem vlastitog identiteta. Oni isključivo sebe smatraju hrvatskom nacijom, tzv. *natio croatica* koja nije bila određena etnički već teritorijalno, tj. bila je determinirana kraljevstvom na kojem se prostirala vlast staleža te institucija bana i Sabora. Ta *natio croatica* u svojoj svijesti očuvala je ideju hrvatskog povijesnog prava a svoj identitet je temeljila i na narodnim obilježjima, odnosno prihvaćala je etničku izvornost običnog puka, tj. seljaštva u vezi jezika čime je pridonijela standardizaciji hrvatskog jezika kroz političku modernizaciju i kulturnu standardizaciju. Svoj politički program *natio croatica* temeljila je na očuvanju povijesnih/municipalnih prava koja su se odnosila na samostalnost i teritorijalnu cjelovitost Trojedne Kraljevine i u procesu kulturne standardizacije na protivljenje njemačkom upravnom jeziku koji je trebao zamijeniti latinski jezik, tada službeni jezik (jezični identitet) u Trojednoj Kraljevini.³⁸ Braneci latinski jezik, hrvatsko plemstvo, istovremeno je branilo i svoja municipalna prava, tj. pravo da samostalno odlučuje o područjima iz nadležnosti vlastite autonomije u koju je spadalo i pitanje službenog jezika. Pripadnikom hrvatske nacije, unatoč tome što su oni zagovarali građansku i političku jednakost, mogao je postati samo onaj koji se isticao društvenim ugledom, obrazovanjem i bogatstvom.

³⁸ SRŠEN, „Procesi integracije i oblikovanja hrvatske nacije kao zajednice novoga tipa na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 108.

Iz pojma nacije³⁹ tijekom modernizacije hrvatskog društva kroz 19. i 20. stoljeća nastaje pojam moderne hrvatske nacije a time i hrvatskog nacionalnog identiteta koji se promatra kroz teritorijalnu pripadnost, političko društvo, kulturna obilježja, povijesno nasljeđe te plemićkoj tradiciji koja se temelji na uspomenu na samostalnu hrvatsku državu u ranom srednjem vijeku i čija je svrha potaknuti plemstvo na očuvanje njegove prevlasti i privilegija na području nekadašnje hrvatske državnosti, što u konačnici utiče na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta. Istovremeno, *hrvatski regnum* je u predodžbi plemstva u radnom novom vijeku predstavljao realni i povijesni teritorij na koji su oni mogli polagati prava i svoje povlastice. Osjećaj povezanosti i kontinuiteta koji seže od iskona nacionalne svijesti, od ideje o istom podrijetlu svih Hrvata i Hrvatske države koja je trajala od 9. do kraja 11. stoljeća, ali koja je i nakon tog razdoblja sačuvala poseban državno-pravni individualitet predstavlja jasan temelj nacionalnog identiteta moderne hrvatske nacije. Osnova moderne hrvatske nacije (nacije kako nacionalne zajednice u građanskom društvu) i nacionalnog identiteta pojavljuju se u 19. stoljeću u razdoblju kad se uz hrvatsku nacionalnu ideju, nacionalni program i hrvatstvo pojavljuju i ideologije slavenstva, slovinstva, austroslavizma, iliristva, južnoslavenstva koje se nalaze u stranačkim političkim programima pravaša, liberala, narodnjaka, konzervativaca, unionista itd. Spominjanje izraza hrvatska nacija⁴⁰ kod njezinih pripadnika, dakle kod Hrvata, obično dovodi do prisjećanja na zamišljanje Hrvata kao politički suverenog naroda s vlastitom državom i manjinama izvan matice s jedne strane, a onda istovremeno i zamišljanje Hrvata kao zajednice istoga hrvatskog jezika s druge strane.⁴¹ Još uvijek ne možemo govoriti o pojavi nacionalne svijesti, već o etničkoj svijesti kao svijesti o etničkom podrijetlu (Hrvati pripadnost hrvatskoj naciji definiraju kroz kulturu, jezik i povijesni kontinuitet od stoljeća sedmog - legenda o

³⁹ Nacija (lat. natio: rod, pleme, narod), društvena zajednica koja se temelji na: a) uvjerenju svojih članova u zajedničko podrijetlo i sudbinu u prošlosti; b) posebnosti jezika, religije, običaja i niza simboličkih sredstava za obilježavanje kolektivne pripadnosti (himne, zastave, grbovi, spomenici, proslave); c) osjećaju zajedničke solidarnosti, ponosa i društvene jednakosti; d) političkoj organiziranosti u rasponu od pokreta za zaštitu kulturnih posebnosti do državne samostalnosti. Vidi: „Nacija“, u *Hrvatska enciklopedija*.

⁴⁰ Prema shvaćanju Mirsolava Hrocha, nacija je sastavni dio društvene stvarnosti historijskog podrijetla određene društvene grupe koju karakterizira nekoliko vrsta odnosa – gospodarski, teritorijalni, politički, vjerski, kulturni, jezični itd. Vidi: HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza patriotskih grupa malih europskih nacija*, 33.

⁴¹ KOSI, *Kako je nastala slovenska nacija. Počeci slovenskog nacionalnog pokreta u prvoj polovici XIX. stoljeća*, 1.

doseljenju Hrvata.) i svijesti o jezično-kulturnom identitetu. Takva etnička zajednica⁴² ne može biti politička zajednica jer se oblikuje kao kulturni identitet i živi svoj autonomni život neovisan o granicama staleške države.

Pojam hrvatskoga političkog naroda, tj. nacije u sebi podrazumijeva kombinaciju srednjoeuropskoga etničkog modela (etnonacionalizma, tj. jezično-kulturni smisao) i zapadnog građanskoga ili političkoga nacionalizma (od države prema naciji). Istovremeno sadrži shvaćanje da se hrvatska staleška *natio croatica* koju je činilo plemstvo, svećenstvo, slobodni kraljevski gradovi i njihova inteligencija i koji su imali izražen osjećaj kolektivnog identiteta identificirala se s hrvatskim kraljevstvom, a *hrvatski regnum* podrazumijevao je cjelokupnost Trojedne Kraljevine u njezinim povijesnim granicama i njezinim cjelokupnim stanovništvom na kojem su se prostirala prava i povlastice plemstva i kraljevstva, tj. područje virtualne staleške države bilo je svugdje gdje su hrvatski plemići obnašali vlast. Dakle, Trojedna Kraljevina promatrana je kao politički teritorij čiji je suverenitet utemeljen na povijesnom pravu i hrvatskoj naciji kao političkoj zajednici ravnopravnih građana, ali istodobno i etnički, jezično-kulturnoj shvaćenoj hrvatskoj naciji kao nositelju suvereniteta u Trojednoj Kraljevini kao hrvatskoj nacionalnoj državi i stoga ona mora nositi jedinstveno ime Hrvatska.⁴³ Istovremeno, sadrži i shvaćanje da su svi stanovnici Hrvatske, neovisno o njihovoj vjerskoj ili etničkoj pripadnosti ravnopravni građani i pripadnici jedinstvenoga hrvatskog naroda, ali ne naroda u etničkom smislu već hrvatskoga političkog naroda kao nositelja suvereniteta Hrvatske. Time se postupno oblikuje teorija hrvatskoga državnoga prava koja su se odnosila na samostalnost i teritorijalnu cjelovitost kraljevstva. Kao takva predstavlja je jezgru integrativnih čimbenika u procesu formiranja hrvatske nacije.

Hrvatski nacionalizam u vrijeme svog oblikovanja oslonac je imao na jezično-kulturnom identitetu i u instituciji tradicionalne povijesne državnosti prema kojem ustav Trojedne Kraljevine ima svoj kontinuitet još od vremena *narodnih kraljevah*, jer se dogama o neprekinutom hrvatskom državnom pravu temeljila na pretpostavci da je hrvatski politički narod dobrovoljno pozvao ugarske vladare Arpadoviće da preuzmu prijestolje. Na taj način

⁴² Etnička grupa (engl. ethnic group, hrv. etnička grupa): etnička skupina; čest pojam u društvenim znanostima (engl. i američkim), a označuje skupinu ljudi koji dijele zajednički identitet na temelju iste kulture, tradicije, religije, povijesti, istog jezika, etničkog podrijetla i drugih osobina.

⁴³ STANČIĆ, „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizma: od hrvatske staleške 'nacije' (*natio croatica*) do hrvatskoga 'političkog naroda'“, 35.

Hrvatska se povezala s Ugarskom samo personalnom unijom.⁴⁴ U integrirajuće čimbenike osim oblikovanja hrvatskog kulturnog identiteta, važna je mobilizacija širih slojeva stanovništva (radništvo, službenici, studenti, malo građanstvo) kao i približavanje triju hrvatskih narječja s konačnim odabirom novoštokavskoga narječja, uloga Katoličke crkve koja je velikim dijelom utjecala na hrvatski narod, a početkom 20. stoljeća i hrvatsko selo pod utjecajem političke ideologije Antuna i Stjepana Radića i pojavom kapitalističke proizvodnje u agraru postaje važan integrativni čimbenik u formiranju hrvatske nacije. U prvoj polovici 19. stoljeća naciji pripadaju samo imućni i obrazovani pojedinci. Nakon 1870. godine kada Hrvatska stranka prava na sebe preuzima proces nacionalne integracije od Narodne stranke, u naciju ulazi i novonastalo građanstvo. Cijeli proces nacionalne integracije završava početkom 20. stoljeća kada se u njega djelovanjem Stjepana Radića uključuje i seljaštvo.

U vrijeme nacionalnog buđenja u Ugarskoj, kao reakcija na germanizaciju društvenog i političkog života i uvođenju njemačkog jezika, javila se potreba za uvođenjem mađarskog⁴⁵ kao uredovnoga jezika u javnu upotrebu umjesto latinskog jezika. Mađarsko plemstvo time započinje s kulturnom standardizacijom i s procesom oblikovanja mađarskog jezično-kulturnog identiteta koji je za cilj imao pravo polaganja mađarske nacije na cjelokupni povijesni prostor Ugarske, temeljem čega će se u drugoj polovici 19. stoljeća pojaviti pojam mađarskog političkog naroda. Mađarska društvena elita i dio građanstva težilo je pretvaranje Ugarske u jedinstvenu mađarsku državu, koja bi u prvoj fazi obuhvaćala jezičnu standardizaciju, a nakon toga i teritorijalnu integraciju. Pripadnicima drugih etnija na tom prostoru nije se priznavala nacionalna suverenost iz razloga da oni s vremenom ne zatraže zasebni politički teritorij. Tome se suprotstavilo hrvatsko plemstvo koje se oslanjalo na svoja municipalna prava koja su podrazumijevala i jezičnu individualnost. Mađarsko plemstvo u to vrijeme spoznaje da je najjače sredstvo protiv apsolutizma i germanizacije narodna misao i narodna država te su si za

⁴⁴ ZAJC, *Gdje slovensko prestaje a hrvatsko počinje? Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*, 139.

⁴⁵ Uvođenje mađarskog jezika za Mađare je bilo pitanje njihova nacionalnog identiteta, razvitka, ujedinjenja i strah od panslavizma. Johann Gottfried Herder, njemački filozof, u svojem radu pod naslovom *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* predvidio je mogućnost nestanka mađarskog jezika iz razloga što Mađari pomiješani u višenacionalnoj Habsburškoj Monarhiji sa Slavenima, Nijemcima, Rumunjima i drugim narodima čime već sada čine manjinu i da će se vremenom stopiti među Slavene, te se neće sačuvati ni uspomena na njihov narod i jezik. Vidi: HEKA, „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine“, 518.

cilj postavili stvaranje jedinstvene narodne države od Karpata do Jadranskog mora u kojoj će živjeti mađarski narod koji govori mađarskim jezikom.

Na zajedničkom saboru u Požunu 1790.-1791. godine iz tog razloga mađarsko plemstvo traži da se mađarski jezik uvede u Hrvatskoj kao službeni jezik, ali i postavlja pitanje pripadnosti Slavonije čime je dovedeno u pitanje jedinstvo hrvatskih zemalja i hrvatska narodna samostalnost. Tome su se oduprli hrvatski nunciji i kralj koju tu želju Mađara nije želio prihvatiti s obrazloženjem da više od polovice stanovništva Ugarske i Hrvatske ne poznaje mađarski jezik. Jezičnoj politici Mađara oduprli su se posebno Nikola Škrlec Lomnički, Josip Keresturi i Tito Brezovački. Hrvatsko plemstvo uspjelo je osigurati priznanje zasebnog političkog položaja Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune, ali je priznanjem Ugarskog namjesničkog vijeća kao vladu za Hrvatsku 1790. godine svoju djelatnost ograničilo, u okviru svojih municipalnih prava koja su sadržavala jezičnu komponentu koja je pružala svojevrsan otpor mađarskim intencijama, samo na zaštitu hrvatske autonomije.

2.6. Nacionalizam

Devetnaesto stoljeće nije samo vrijeme obilježeno pokretima za oslobođenje malih naroda, već je to i vrijeme početka nastajanja nacija, nacionalnih država te ujedinjenja pojedinih naroda. Do 19. stoljeća ne postoje nacije i nacionalne države u današnjem smislu riječi, već postoje multietničke i multikonfesionalne države s vladarem na čelu, koje se sastoje od različitih naroda, konfesija i autonomnih područja poput Osmanskog carstva, Habsburške Monarhije, Velike Britanije, Španjolske, Nizozemske itd. Nakon što su takve države dosegle svoj vrhunac, uslijedio je njihov pad, odnosno njihovo rastapanje koje je bilo posljedica pojave nacionalnih pokreta u drugoj polovici 19. stoljeća, kada, prema Andersonu, nacionalizam⁴⁶ postaje model za uspostavu nacionalne države.

⁴⁶ Nacionalizam je ideja i politički pokret u modernoj epohi koji naglašava jedinstvo nacije, njezinih interesa, prava ili političkih ciljeva, razumijevanja zajedničke prošlosti, te odnosa prema drugim nacijama ili državama, odnosno njezin kolektivni identitet. Termin nacionalizam nastao je potkraj 18. stoljeća u Francuskoj, a označuje pretjerano izražavanje nacionalnog osjećaja, i to na račun pripadnika drugih nacija, pa se nacionalizam povezuje s etnocentrizmom i ksenofobijom. Za razliku od domoljublja (patriotizma), kojim se izražava privrženost zavičajnoj sredini, nacionalizam privrženost vezuje samo uz pripadnike određene skupine, etničke ili nacionalne, kao uz svoj rod (rodoljublje) ili veliku obitelj. Proizišao je iz političke težnje za pretvaranjem dinastičkih država u demokratske, a razvijao se kao politički pokret kojemu je cilj stvaranje autonomnih jedinica ili novih država na tlu multietničkih država ili carstava. Nacionalizam teži podudarnosti između državnih granica i pripadnosti etničkoj

Nacionalizam treba sagledavati u njegovu povijesnom kontekstu, neovisno o socijalnim i političkim uvjetima, u vremenu kad ova ideologija i pokret nastoje oblikovati naciju i državu, vremenu ubrzanih političkih, ekonomskih i društvenih promjena potaknutih političkom revolucijom u Francuskoj i industrijskom revolucijom u Engleskoj, vremenu promjene društvene strukture kad se uz feudalni stalež javlja novi društveni sloj-građanstvo da bi pravi uzlet dobio nakon Prvog svjetskog rata kad nastaju brojne nacionalne države na temelju prava na samoodređenje. Nacionalizam je nastao kao odgovor na proces modernizacije, revolucije (engleska revolucija 1642. godine, američka revolucija 1776. godine, francuska revolucija 1789. godine i industrijska revolucija polažu temelje novom građanskom društvu utemeljenom na načelima liberalizma i demokratizma), delegitimizacije tradicionalnih institucija, pobune protiv tuđinske vlasti, borbe za političku autonomiju, vjerske sukobe i pojavu kapitalizma a imao je za cilj, kroz proces mobilizacije i integracije, stvaranje suverene nacionalne države i nacije koja kao zajednica obuhvaća pripadnike svih društvenih slojeva.

Theodor Schieder nacionalizam definira kao specifičnu ideologiju integracije, koja uvijek pred očima ima jednu naciju u bilo kojem smislu. Za razliku od njega Eugen Lembergu⁴⁷ nacionalizam određuje kao ideologiju i politički pokret, gdje središte njihova vjerodostojnog sustava čine oblikovanje nacije i stvaranje samostalnih nacionalnih država. Tehnološki napredak u agrarnoj i manufakturnoj proizvodnji, prometu i razvoj tržišta dovodi do razvoja građanstva i raslojavanja feudalnog društva. Novi društveni poredak zahtjeva proces političke modernizacije: nove institucije u upravi i stvaranje obrazovnog upravnog osoblja, novu podjelu rada, kulturnu standardizaciju i oblikovanje nacionalnih standardnih jezika. Monarsi u potrazi za novim izvorom legitimnosti svoje vlasti, ustanovljuju državni patriotizam, državni nacionalizam ili službeni nacionalizam te stvaraju kult nacije koji oni na neki način predstavljaju, odnosno utjelovljuju. U višenacionalnim državama i carstvima, kao reakcija na državni nacionalizam centra javlja se etnički nacionalizam kod potlačenih naroda ili manjina, ali etnički nacionalizam može biti reakcija i na ekonomsko izrabljivanje.

ili nacionalnoj zajednici, te masovnomu širenju visoke kulture (pismenosti, školskog obrazovanja i jedinstvenoga jezičnog idioma) među donjim društvenim slojevima, kako bi se uspostavili jedinstveni standardi komuniciranja u društvu do tada podijeljenome na lokalne zajednice i kulture. Vidi: „Nacionalizam“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁴⁷ Prema Lemberu nacionalizam je: *sistem zamisli, vrijednosti i normi, svjetonazor i društveni nazor, a to znači: ideologija, koja veliku skupinu osvješčuje u njezinu zajedništvu bilo kojom od navedenih značajki, i koja tome zajedništvu dodaje posebnu vrijednost, drugim riječima: ona integrira tu veliku skupinu i odvaja je od okolnog svijeta. Kao značajke zajedništva i u vezi s tim spominje istost jezika, porijekla, karaktera, kulture ili pripadnost zajedničkoj državnoj vlasti. Vidi u: LEMBERG, *Nationalismus. 2. Soziologie und politische Pädagogik*, 52.*

Jedan od ključnih elemenata u stvaranju nacionalizma i nacija je jezik, a s njim i tisak koji utječe na društvene i povijesne promjene otvaranjem knjižnica, prodajom i pisanjem književnih djela na narodnim jezicima. Obično se tu radilo o jeftinim popularnim izdanjima koja su nalazila širok krug čitatelja, posebno među ženama i trgovcima koji su slabo poznavali latinski jezik što je za krajnju posljedicu imalo potiskivanje latinskog jezika iz administracije i otvorilo put širenju književnosti na narodnim jezicima. Razvoj tiskarstva, napredak ekonomije, povećanje broja pismenih ljudi itd., omogućilo je širokim masama iz različitih slojeva društva da uvide međusobne sličnosti i razlike. Jezik čini razliku među građanima u multietničkim državama te identifikacija nacije s jezikom postavlja osnove razvoja nacionalizma kao i teritorijalno širenje nacije i prostora na kojem ono živi i stanuje. Tiskani jezik koji je širen putem tzv. tiskarskog kapitalizma postavlja temelj nacionalnoj svijesti koja omogućuje komunikaciju velikog broja različitih francuskih, mađarskih ili engleskih vernakulara⁴⁸ koji su se mogli bolje razumjeti zahvaljujući tiskanim knjigama nego putem razgovora. Osim što je čitatelje tisak međusobno povezivao, on je gradio i svijest da svi oni pripadaju zajedno s još na tisuće ljudi jedinstvenom jezičnom području čime nastaje začetak nacionalno zamišljenih zajednica.⁴⁹

U drugoj polovici 19. stoljeća, prema Andersonu, nacionalizam postaje predmet oponašanja te model za uspostavu nacionalne države. Jezik, koji u multietničkim državama čini razliku između građanima, preko tiskanih medija, postaje jedan od ključnih elemenata pri stvaranju nacionalizama i nacija. Društvene elite u oblikovanju jedinstvenog kulturnog prostora i kulturne standardizacije zaslužne su za stvaranje projekta nacije, te su se prve integrirale u naciju, te kad govorimo o prvoj fazi oblikovanja nacije govorimo o naciji društvenih elita koje su isticale ravnopravnost svih građana, načelo slobode, vežući identitet nacije uz državu kao političku zajednicu i jedinstveni standardni jezik. Uspon građanstva često se izjednačava s razvitkom nacionalizma, jer je građanstvo (građanski intelektualci te klasično obrazovano i privredno građanstvo) u sukobu s monarhijom i plemstvom prizvalo nacionalizam kao ideologiju koja je promijenila postojeće društveno-političke odnose i stvorilo nacionalnu državu s građanskom prevlašću.⁵⁰

Kroz povijest su postojali različiti tipovi nacionalizama koji su se mijenjali usporedno s povijesnim promjenama u društvima u kojima su nastajali. Pojam nacionalizam prvi put se

⁴⁸ Lokalni ili regionalni govor, govor grada, regije ili slične zajednice.

⁴⁹ BUGARIN, „Nacionalizam u 19. stoljeću“, 82.

⁵⁰ WEHLER, *Nacionalizam. Povijest, oblici, posljedice*, 53.

spominje 1774. godine u spisu J. G. Herdera, no njegova primjena u svakodnevnom govoru počinje od sredine 19. stoljeća što nas upućuje na činjenicu da je nacionalizam moderan fenomen u kojem je integracija utemeljena na jednakosti jezika, podrijetla, kulture te podređenosti istoj državnoj vlasti.

U historiografiji nacionalizam i njegovi začeci vežu se za 18. stoljeće kada ga je prvi put 1789. godine upotrijebio svećenik Augustin Barruel u djelu *Mémoires pour servir à l'histoire du Jakobinisme* kako bi iskazao revolucionarno osporavanje legitimnosti monarhijske vladavine u *Ancien Régimeu*. Nacija ima pravo sama donositi zakone po kojima će živjeti.⁵¹ Vladarski poredak tog vremena sastoji se od staleža koji kao posebne zajednice imaju svoje različite običaje, kulturu i jezik. Stvaranjem jedinstva, bez obzira na stalež, određene grupe pojedinaca nastaje nacionalizam koji ih ujedinjuje u zajednicu i koji se danas određuje kao politički pokret i ideologija koja u središtu svoga vrijednosnoga sustava ima oblikovanje nacije i stvaranje samostalne nacionalne države. U svojim počecima, nacionalizam je od strane liberala i demokrata smatran temeljem demokracije, međutim danas se određuje kao negativni fenomen koji ugrožava demokraciju, a jedan od razloga takvog stava proizlazi i iz činjenice što je povijest europskih nacija i nacionalizama ujedno i povijest međunacionalnih političkih sukoba i ratova, kao i nacionalne mržnje poput planiranih masovnih preseljenja i genocida jer ljudi u ime nacionalnih ideala nisu bili spremni samo umrijeti, već i počinili nezamislive užase nad pripadnicima drugih nacija.⁵²

Nacionalizam je tijekom 18. i 19. stoljeća u europskim zemljama prihvaćen od strane vladara (tzv. državni nacionalizam, Rusija, Njemačka) a u 20. stoljeću od komunista iz čega proizlazi da on može biti univerzalna ideja legitimacije vladavine i konstitucije zajednice koja može biti liberalna, socijaldemokratska, komunistička ili fašistička (nacionalsocijalizam). Nacionalizmu, kao negativnom fenomenu suprotstavlja se pozitivan patriotizam i domoljublje, jer se smatra da čovjek može istodobno biti patriot i domoljub, ali i građanin svijeta.⁵³ Nacionalizam kao načelo političkog djelovanja utemeljen na emocijama, uvjerenjima i vjeri, možemo shvatiti kao političku doktrinu koju uspostavljaju sljedeće tvrdnje: postoji narod s izričitim i specifičnim karakterom; interesi i vrijednosti tog naroda imaju prednost pred svim

⁵¹ GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, 7.

⁵² U nacionalizmu su od samog početka postavljene ekstremne predodžbe cilja: izabrani narod i njegovi smrtni neprijatelji, obećana zemlja i njezina egzistencijalna ugroženost, povijesna misija sa svojim neograničenim zahtjevima, etničko čišćenje kao dosljedno ostvarivanje uzvišenog cilja homogenosti. Vidi u: WEHLER, *Nacionalizam. Povijest oblici, posljedice*, 141.

⁵³ CIPEK, „Nacija kao izvor političkog legitimiteta“, 17.

drugim interesima i vrijednostima; i narod mora biti koliko je god moguće neovisan (politički suveren).⁵⁴

Prema Gellneru nacionalizam je: *političko načelo koje tvrdi da politička i nacionalna jedinica trebaju biti istovjetne. On ga ujedno definira i kao: nametanje 'visoke kulture'*⁵⁵ *društvu, ... poopćeno širenje idioma posredovano školama i nadzirano od akademije*⁵⁶. Osnovni pojam kojim se Gellner koristi u definiciji nacije je pojam *visoke kulture* koji je važan za njegovu definiciju nacionalnog identiteta, a pod kojim on podrazumijeva pismenu javnu kulturu koja se implementira u društvo posredstvom standardiziranog obrazovnog sustava pod nadzorom visoko obrazovnih stručnjaka i institucija. Identifikacija građana s tom *visokom kulturom* predstavlja nacionalni identitet, a nacija je samo odraz te *visoke kulture* u društvenom i političkom životu.

Prema Smithu, nacionalizam je: *doktrina koja naciju postavlja za cilj svih političkih stremljenja, a nacionalni identitet za mjeru svoj ljudskih vrijednosti, odnosno: ideološki pokret za postizanje i održavanje autonomije, jedinstva i identiteta u ime populacije za koju neki njezini pripadnici smatraju da predstavlja stvarnu ili potencijalnu naciju*⁵⁷.

2.7. Tipovi nacionalizma

Za funkcioniranje modernih društava treba promatrati nacionalizam i njegovu tvorevinu naciju, njezinu standardiziranu nacionalnu kulturu i nacionalnu državu koja je bila krajnji cilj svih nacionalnih pokreta jer je utjelovljivala najviše vrijednosti: proboj industrijske revolucije, uspješne industrijalizacije i moderan rast gospodarstva; stvaranje moderne ustavne i pravne države i razvoj socijalne države koja pruža socijalnu sigurnost njezinim građanima.⁵⁸ Kroz povijest možemo prema vremenu nastanka razlikovati:

- integracijski nacionalizam: stvoren je unutardržavnom revolucijom koja stvara nacionalnu državu (Engleska, Francuska, Sjeverna Amerika),

⁵⁴ KOSI, *Kako je nastala slovenska nacija. Počeci slovenskog nacionalnog pokreta u prvoj polovici XIX. stoljeća*, 151.

⁵⁵ *Visoka kultura* podrazumijeva njegovanu, pismenu, književnu i standardiziranu kulturu utemeljenu na javnom i masovnom obrazovanju.

⁵⁶ GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, 21.

⁵⁷ SMITH, *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizama*, 35.

⁵⁸ WEHLER, *Nacionalizam. Povijest, oblici, posljedice*, 133.

- unifikacijski nacionalizam ujedinjenja: od raznovrsnih etnija⁵⁹ stvara se nacionalna država (Njemačka⁶⁰, Italija),
- secesionistički nacionalizam: raspad višenacionalnih carstava u više nacionalnih država (Austro-Ugarska Monarhija, Osmansko Carstvo) i
- transferni nacionalizam: započinje dekolonizacijskom politikom nakon 1945. godine.⁶¹

Tipovi nacionalizama mogu se definirati određenim ciljevima i tendencijama, primarnim djelokrugom, metodom ostvarivanja i vrijednostima za pojedinca. Na taj način možemo razlikovati:

- građanski nacionalizam: država izvodi politički legitimitet od aktivne participacije građanstva,
- *etnički nacionalizam*: država izvodi politički legitimitet iz povijesnih, kulturnih ili tradicionalnih skupina, etniciteta i naglašava vrijednost etničkih čimbenika za stvaranje i jačanje nacije,
- romantični nacionalizam: država izvodi legitimitet kao prirodni produžetak zajedničke rase,
- kulturni nacionalizam: kultura je glavni element konstitucije nacije koji se odnosi na jezik i književnost, umjetnost, odgoj i obrazovanje, znanost i vjeru,
- religijski ili vjerski nacionalizam: država izvodi legitimitet iz zajedničke religije,
- državni nacionalizam: nacionalni osjećaji imaju prioritet nad univerzalnim pravima i slobodama⁶²,
- politički nacionalizam: obilježen je određenim oblicima i institucijama obnašanja vlasti u državi,
- gospodarski ili ekonomski nacionalizam: u procesu stjecanja i obnašanja vlasti interesi se usredotočuju na gospodarsko-političko područje,

⁵⁹ Etnija (narod, pleme, rod, puk): sociološki termin koji se odnosi na sve zajednice što njeguju spomen o zajedničkom podrijetlu, povijesnoj sudbini, imaju vlastiti naziv te su povezane osjećajem solidarnosti. Vidi: „Etnija“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁶⁰ Njemačka je u 19. stoljeću bila podijeljena na 39 država kojima su upravljale njemačke vlade. Pruska je preuzela proces ujedinjenja nakon potpisivanja ekonomskoga ugovora 1834. godine koji je obuhvatio veći dio njemačkih zemalja. Jezik, ekonomski motivi i razvoj trgovine postali su bitni faktori u procesu integracije njemačkoga društva.

⁶¹ WEHLER, *Nacionalizam. Povijest, oblici, posljedice*, 68.

⁶² BUGARIN, „Nacionalizam u 19. stoljeću“, 87.

- evolucijski ili pragmatički nacionalizam: svoje ciljeve ostvaruje uz oprezno prosuđivanje ukupne situacije u smislu ostvarivosti,
- konstitucionalni nacionalizam: nacionalizam usmjeren prema državnom uređenju cijele zemlje,
- integralni nacionalizam: ideologija koja postavlja pojedincu totalne zahtjeve kao ostvarivanje najviših ciljeva svoga razmišljanja i djelovanja, pa čak kao i smisao vlastite egzistencije,
- funkcionalni nacionalizam: ovisan je o ciljevima koji potječu iz druge ideologije ili državnog stava⁶³,
- umjereni ili zdravi nacionalizam: može se podrediti prirodnom i božanskom pravu, načelima pravednosti i poretka, dopušta različitost itd.⁶⁴ i
- revolucionarni, militantni ili radikalni nacionalizam: nacionalne ciljeve nastoji ostvariti radikalnim promjenama postojećih odnosa.

2.8. Oblici nacionalizma

Europsko društvo 19. stoljeća obilježavaju procesi modernizacije tradicionalnih društava, obrazovanje, industrijalizacija, urbanizacija, komunikacija, zajednički jezik, kulturna tradicija, povećana pokretljivost stanovništva, izgradnja građanskog društva na prijelazu iz feudalnih u kapitalističke odnose, pojava industrijskog društva⁶⁵, oblikovanje nacije i nacionalizma. Kao jedan od glavnih čimbenika modernog društva je opće, univerzalno i standardizirano obrazovanje koje omogućuje komunikaciju u zajedničkom standardiziranom jeziku/pismu. Dobro organizirana obrazovna struktura, prema Gellneru, temelj je industrijskog društva i njegove podjele rada.⁶⁶ Sam nacionalizam Gellner definira kao načelo koje zahtijeva istovjetnost kulturne i političke zajednice. To je načelo moglo biti ispunjeno tek u industrijskom društvu, jer je ono omogućilo poklapanje kulturnog i političkog poretka i etničkih zajednica. Nacionalizam veže uz demografsku eksploziju, migraciju radne snage i pojačanu urbanizaciju

⁶³ BEHSCHNITT, „O tipologiji nacionalizma u Srba i Hrvata“, 232-233.

⁶⁴ MERZ, „Zdravi i nezdravi nacionalizam“, 352.

⁶⁵ Prema Gellnerovu mišljenju nacije i nacionalizmi javljaju se tek u industrijskom društvu jer je tek ono moglo stvoriti pretpostavke za njegov nastavak – poklapanje kulturnog i političkog elementa i podjela rada. Vidi: GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, 25.

⁶⁶ ŽUPAN, „Ernest Gellner, Nacije i nacionalizam“, 412.

radi industrijalizacije. Gellner smatra da nacionalizam stvara nacije, a razvoju nacionalizma pridonijela je činjenica što je u početnoj fazi modernizacije dolazilo do podudaranja političkih, ekonomskih i obrazovnih nejednakosti s etničkim i kulturnim nejednakostima. Kombinacijom čimbenika kao što su nacija, pristup obrazovanju i zajednička kultura Gellner stvara sljedeće oblike nacionalizma: habsburški model nacionalizma (istočni ili afrički model), klasični zapadni model nacionalizma (odgovara ujedinjenju Italije i Njemačke) i nacionalizam dijaspore (Židovi).⁶⁷ Istočnoeuropsku povijest, Gellner dijeli na pet različitih faza nacionalizma: nulta točka (1815. godina)⁶⁸, trijumf nacionalističkog načela (19. stoljeće), stvaranje nacionalnih država (1918. godina.), brutalno provedeno etničko čišćenje (1939. – 1945. godina) i pad nacionalizma (budućnost).⁶⁹

Aspektima fenomena nacije i nacionalizma bavili su se i hrvatski povjesničari Nikša Stančić i Petar Korunić. Međusobno oni su vodili dugotrajnu polemiku oko shvaćanja nacija i nacionalnih ideologija te metodologije povjesničarskoga rada.

Nikša Stančić u knjizi *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* prati etnicitet na hrvatskom prostoru u navedenom razdoblju u rasponu od prvobitne *etničke zajednice* preko *plemičkog naroda (natio croatica)* i *pokrajinskih partikularizama* do moderne *hrvatske nacije*.

Teorijska razina istraživanja hrvatskog nacionalnog identiteta u izgradnji nacije, prema hrvatskom povjesničaru Nikši Stančiću, uzima u obzir zapadni model (od države prema naciji) koji polazeći od kulturno-jezičnog jedinstva afirmira naciju kao političku zajednicu ravnopravnih građana (politička mobilizacija) i srednjoeuropski model (etnonacionalizam: od nacije prema državi) koji u oblikovanju nacije težište stavlja na jezik i kulturu (kulturna standardizacija), izdvajajući mađarski i hrvatski slučaj u kojem je došlo do susreta povijesne države i moderne nacije.

Petar Korunić, zaokupljen fenomenom nacionalnog identiteta, u knjizi *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije* vrednuje više tipova društvenih i nacionalnih identiteta u Hrvatskoj u 19. stoljeću: *hrvatski nacionalni identitet; hrvatski narodni i/ili nacionalni identitet; identitet patronizama: patronizam kao identitet; individuini, grupni i kolektivni identitet; identitet*

⁶⁷ ŽUPAN, „Ernest Gellner, Nacije i nacionalizam“, 413.

⁶⁸ Tih godina u Hrvatskoj jača sloj tradicionalne plemićke i građanske elite zahvaljujući konjunkturi žitne trgovine koja nastaje u vrijeme grčkog ustanka i rusko-osmanskog rata koji sprječavaju dovoz ukrajinskog žita na europsko tržište čime je nastala veća potražnja za hrvatskim i ugarskim žitom što je izravno za posljedicu imalo jačanja sloja u sjevernoj Hrvatskoj koji je mogao ponijeti nacionalni pokret. Vidi: BUGARIN, „Nacionalizam u 19. stoljeću“, 84.

⁶⁹ MAGAS, „Nationalismus und Politik in Osteuropa: Eine Antwort auf Ernest Geller“, 253-261.

*interesnih grupa i elite; višetetnički identiteti u Hrvatskoj; identitet vjere i vjerskih zajednica; identitet slavenstva: slavenstvo kao identitet; identitet kulture: kultura kao identitet; identitet 'drugoga' u Hrvatskoj.*⁷⁰ Nacija je, prema Koruniću, najcjelovitija zajednica koja je nastala i razvila se tijekom dugotrajnih procesa integracije unutar građanskog društva. Njezin rast (proces modernizacije i integracije) nije završen, kao što nije prestao ni razvitak građanskog društva. No, nacija nije društvo: nacija je *zajednica* u građanskom društvu, dakle *socijalna zajednica* građanskog društva. Ona je nadalje složeni sustav integralnih i međusobno povezanih svih homogenih subzajednica jednog naroda: jezičnih, književnih, znanstvenih, obrazovnih, kulturnih, političkih, narodnih, etničkih, vjerskih, moralnih, ekonomskih, teritorijalnih itd. Odnosno, nacija je najcjelovitija zajednica novoga integracijskog tipa koja, unutar složenog sustava građanskog društva, integrira i međusobno povezuje sve subzajednice koje se postupno razvijaju u tijeku povijest jednog naroda.⁷¹

Procesi nastanka moderne nacije i drugi procesi njezine integracije i modernizacije prema Koruniću počinju tek pojavom i razvitkom građanskog društva te organizacijom svih temeljnih podsustava tog društva: narod se organizirao u više subzajednica unutar etničke, narodne, jezične, kulturne, obrazovne, znanstvene, teritorijalne, ekonomske i političke razine. Sustav građanskog društva pretpostavlja građanske slobode, slobodu i jednakost svih građana, pravni i parlamentarni sustav, parlamentarnu demokraciju, kapitalistički način privrede, slobodno tržište, organizaciju nacionalnih, kulturnih, znanstvenih i političkih institucija itd. te stvaranje svih pretpostavki za pojavu posve nove zajednice: nacije kao zajednice posve novoga integracijskog tipa.⁷² Proces nacionalne integracije, Korunić definira kao zakonomjerni tok ili slijed pretvaranja i ujedinjavanja *dijelova* jednog naroda (njegovih subzajednica) u jednu cjelovitu homogenu nacionalnu zajednicu.⁷³

⁷⁰ HOLJEVAC, „Važnost jednakosti pred zakonom i komunikacijske revolucije u procesu oblikovanja modernih europskih nacija“, 67.

⁷¹ KORUNIĆ, „Porijeklo i integracija nacije kao znanstveni problem“, 154.

⁷² *Isto*, 157-158.

⁷³ *Isto*, 158.

2.8.1. Politički nacionalizam-zapadni model: od države prema naciji

O procesu oblikovanja zapadnih nacija govori se kao o kretanju *od države prema naciji* te se prema tom razvoju oblikovao ideal-tipski model nacije-države koji su težili ostvariti svi europski nacionalizmi. Snažne centralizirane države u Zapadnoj Europi u procesu oblikovanja građanskog društva stvorile su naciju koja u sebe uključuje društvene i političke promjene na kraju 18. i početku 19. stoljeća, počevši od emancipacije kolonija na američkom kontinentu (SAD) 1775. godine do Francuske revolucije 1789. godine koja je naciju afirmirala kao političku zajednicu pojedinaca ravnopravnih građana kao nositelja suvereniteta države nasuprot suvereniteta vladara *po milosti Božjoj*.⁷⁴ To je početak stvaranja političkog ili građanskog nacionalizma gdje se pojam nacije odnosi na sve pripadnike društva te definira kao politička zajednica ravnopravnih građana koja na sebe preuzima ulogu nositelja suverenosti. Prema tom shvaćanju, neovisno o etničkom podrijetlu, svaki građanin SAD-a pripadnik je američke nacije, kao što je i svaki građanin Francuske pripadnik francuske nacije. Amerikanci svoju pripadnost američkoj naciji potvrđuju pozivajući se na Ustav i ustavne amandmane iz *Deklaracije o nezavisnosti*, a Francuzi se pozivaju na *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* koje im osiguravaju građanske slobode i ravnopravnost.⁷⁵

Zapadni građanski nacionalizam, uz politički sadrži i jezično-kulturni identitet, gdje su jezik i kultura prihvaćeni od strane pripadnika svih etnija⁷⁶. Širenjem školstva i standardizacijom jezika stvaraju se uvjeti koji omogućuju komunikaciju među pripadnicima nacije koja je poticala nacionalnu solidarnost.

U srednjoeuropskoj tradiciji, za razliku od ovakvog pojma nacije, prisutan je etno-nacionalizam koji pripadnost nekoj naciji veže uz etničku pripadnost. Istovremeno nastaje i pojam državnog suvereniteta prema drugim državama, tj. nepovredivost povijesno oblikovanog državnog teritorija na kojem se proteže vlast nositelja suvereniteta. Plemstvo sebe poistovjećuje kao *natio* s pravom na sudjelovanje u suverenitetu i obnašanju vlasti, kao *natio* koja dijeli vlast

⁷⁴ STANČIĆ, „Kontroverze o naciji i nacionalizmu. Hrvatska i Europa od političkog do etno-nacionalizma i natrag“, 23.

⁷⁵ STANČIĆ, „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizmu: od hrvatske staleške nacije (*natio croatica*) do hrvatskoga političkog naroda“, 24.

⁷⁶ Etnija (franc. *ethnie*, tal. *etnia*, engl. *ethnic group*): cjelovita etnička/ljudska zajednica, utemeljena na zajedništvu etnosa, osobitim vrijednostima i na povijesnom kontinuitetu; etnije imaju osobitu etničku svijest (identitet) i ime pod kojim se prepoznaju (etnonim); u sastavu većinske etnije mogu se nalaziti sub-etnije i sub-etničke grupe koje dijele temeljne vrijednosti i značajke etnije unutar koje se nalaze. Vidi: „Etnija“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

s ustavnim vladarom. Istovremeno nastaje pojam državnog suvereniteta na povijesno oblikovanom državnom teritoriju, standardizacija oblikovanja jedinstvenog kulturnog i jezičnog prostora, te asimilacija seljaštva putem školstva u modernizacijske procese.⁷⁷ Razvojni proces nastanka građanskog nacionalizma i stvaranje novog poimanja nacije težio je stvaranju standardiziranog jezika utemeljenog na vernakularu radi boljeg funkcioniranja centralizirane državne uprave i kulturnih institucija.

Društvene elite su se prve integrirale u naciju, i one su najviše zaslužne za stvaranje projekta nacije. U svojim istupima one su isticale načela slobode i ravnopravnosti svih građana, identitet nacije vezale su uz državu kao političku zajednicu, jedinstveni standardni jezik i vlastitu kulturu koju su shvaćali kao obilježje političke nacije. U 19. stoljeću širenjem školstva, završetkom proces asimilacije seljaštva i pučkih slojeva stvoreni su društveni preduvjeti za njihovu integraciju u društvo.

2.8.2. Srednjoeuropski etnonacionalizam ili prednacionalne zajednice

Model srednjoeuropskog nacionalizma pojam nacije veže uz etnički kolektivitet čije je težište stavljeno na jezik i kulturu kao bitnim strukturalnim elementima nacionalnog identiteta. Srednjoeuropski prostor na kojem u postojale višenacionalne države pokazuje sličnosti i razlike u nastajanju nacija zbog razlika u dinamici modernizacijskih europskih procesa. Za srednjoeuropske nacije 19. i 20. stoljeća veže se pojam nacionalizma kao težnje za stvaranjem nacionalne države, tj. države zasnovane na etničkonacionalnom načelu (etnicitet/etničku skupinu) što je karakteristično za višenacionalne države (Habsburška Monarhija, Rusko Carstvo i Osmansko Carstvo) te za teritorije koji su bili poput njemačkog i talijanskog podijeljeni na više država. Takvo shvaćanje nacionalne države neminovno je vodilo raspadu višenacionalnih država i nastanku novih nacionalnih država, a s njima i do nastanka nacionalnih manjina koje su ili nastojale biti asimilirane ili istjerane s područja čistih nacionalnih država.⁷⁸

Habsburška Monarhija (Josip II., dinastija oslonjena na aristokraciju, visoko građanstvo, birokraciju i vojsku) izgrađujući suvremenu državu, nastojala je preko institucija centralizirane

⁷⁷ STANČIĆ, „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizma: od hrvatske staleške nacije (natio croatica) do hrvatskoga političkog naroda“, 36.

⁷⁸ STANČIĆ, „Kontroverze o naciji i nacionalizmu. Hrvatska i Europa od političkog do etno-nacionalizma i natrag“, 24.

državne uprave i putem njemačkog, umjesto latinskog, jezika⁷⁹ višenacionalnu državu preoblikovati u jedinstvenu Austriju. U tome mu je veliki otpor pružalo mađarsko i hrvatsko plemstvo koje je uspjelo očuvati svoju tradicionalnu stalešku ustavnost, državopravni identitet i latinski⁸⁰ kao službeni jezik. Braneci svoju stalešku ustavnost, ono je suverenitet vladara ograničavalo povijesnim pravom kojeg su temeljili na suverenitetu političke zajednice plemstva *natio croatica* (gornji sloj feudalnog društva, staleži i redovi) i na teritoriju njegove povijesne države. Politička zajednica plemstva oblikovala je svoj identitet s projekcijom svoje zasebnosti u prošlosti, ali i vlastite budućnosti utemeljene na političkom programu koji se sastojao od obnove povijesnih municipalnih prava koje je Ugarski sabor 1715. godine⁸¹ priznao kao osnovicu zasebnog položaja Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune. Ugarsko plemstvo u otporu bečkom apsolutizmu prizivalo se na Ugarsku pragmatičku sankciju⁸², potvrđenu od vladara 1723. godine kojom je priznata pripadnost Ugarske habsburškim zemljama, stečeno priznanje političke individualnosti, cjelovitosti i nedjeljivosti zemalja ugarske krune. Mađarsko i hrvatsko plemstvo u jednoj multietničkoj i višejezičnoj državi kao što je bila Habsburška Monarhija moglo se s pravom zapitati zašto mi govorimo njemački jezik kad smo Mađari, odnosno Hrvati? To je bio i trenutak kad narodi počinju razvijati svoj materinski jezik, i trenutak kad se počinje javljati nacionalizam. Francuska invazija na Rusiju potakla je rusku aristokraciju da govori ruski (umjesto dotadašnjeg francuskog). Isto tako, kad su se jednim službeni

⁷⁹ Njemački jezik iza sebe je imao ogromnu kulturu i književnost, a u svakoj provinciji postojala je brojna manjina koja se njime koristila.

⁸⁰ Hrvatsko plemstvo nije branilo latinski jezik samo zbog vlastitih privilegija, niti zbog neutralnosti latinskog jezika, već isključivo jer su njime čuvali svoja municipalna prava koja su im omogućavala da samostalno odlučuju na područjima pod svojom upravom. Vidi: ZAJC, *Gdje slovensko prestaje a hrvatsko počinje? Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*, 57.

⁸¹ Nakon što je Ugarska potkraj 17. stoljeća oslobodila veći dio svog teritorija od Osmanlija, mađarsko je plemstvo pristupilo usklađivanju hrvatskih s ugarskim zakonima. Hrvatski sabor 1712. godine donosi tzv. hrvatsku pragmatičku sankciju kojom priznaje i ženskoj lozi Habsburgovaca pravo na prijestolje. Odluka Hrvatskog sabora bila je politički čin kojim se naglašava samostalnost odlučivanja u Hrvatskom saboru, odnosno državnu neovisnost Hrvatske od Ugarske. Od toga trenutka pa sve do 1918. godine neće prestati nastojanje Hrvata da sačuvaju svoju samostalnost i državnost između Beča i Budimpešte. Bečki dvor 1715. godine pomaže Hrvatima da dobiju priznanje da zajednički Ugarsko-hrvatski sabor nije nadležan u unutrašnjim zakonodavnim pitanjima Hrvatske, ali je 1723. godine pristao da Ugarski sabor Hrvatsku proglasi nerazdvojivim dijelom Ugarske. Pragmatička sankcija i Zaključak iz 1715. godine postali su jedan od najznačajnijih argumenata koji su išli u prilog teritorijalnoj i političkoj samostalnosti Hrvatske.

⁸² Pragmatička sankcija (*pragmatica sanctio*) je popis koji je izdavao vladar o nekom državnom pitanju velike važnosti i trajnoga značenja koju je trebao prihvatiti Sabor.

dokumenti na nacionalnim jezicima pojavili u zapadnoj Hrvatskoj (francusko-ilirski) više nije bilo povratka na njemački ili talijanski jezik.⁸³

U Habsburškoj Monarhiji nije postojao društveni sloj koji bi mogao afirmirati naciju kao političku zajednicu ravnopravnih građana i nju proglasiti nositeljem suvereniteta, već su postojeće društvene elite, interesne skupine plemstva i imućnog građanstva, težište stavili na kulturnu standardizaciju označivši jezik i kulturu bitnim obilježjima nacionalnog identiteta.⁸⁴ Na prostoru Habsburške Monarhije realizirao se put *od nacije prema državi* koji predstavlja srednjoeuropski model oblikovanja nacija. Najbolji primjer za to su nepovijesni narodi, odnosno narodi koji u srednjem vijeku nisu imali svoje države, poput Slovenaca ili Slovaka u Habsburškoj Monarhiji ili one države čiji je državnopravni kontinuitet s Habsburškom Monarhijom bio prekinut, poput Čeha koji su u 17. stoljeću izgubili svoj zasebni državnopravni status. Navedene države nisu imale institucionalno nasljeđe, društvene elite, svoju vlastitu vladajuću klasu ni vlastito plemstvo te su kao takve koristile jezik kao osnovicu modernizacijskih procesa u oblikovanju svog identiteta.

2.9. Preporodni nacionalizam

Politička revolucija u Francuskoj i industrijska revolucija u Engleskoj početak su ubrzanih političkih, ekonomskih i društvenih promjena. Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća preporodni nacionalizam postaje masovni pokret koji mobilizira široke slojeve stanovništva (iz obrazovnog i privredno-građanskog svijeta, uključujući plemiće, novinare, seljake, obrtnike i radnike) koji u feudalizmu vide glavnu prepreku naciji da svoju slobodu ostvari u vlastitoj državi (rušenje starog feudalnog poretka). Zadaća nacionalista 19. stoljeća nije bila izgradnja nacije, nego njezino buđenje ili preporod budući da je ona prema njihovom sudu postojala oduvijek i rođena je u slobodi. Nacionalistička mobilizacija u traženju društvenih, političkih, socijalnih i ekonomskih promjena zahvatila je sve slojeve društva, od seljaka, radnika, malog građanstva, studenata do službenika. Nasuprot njima stajali su visoki kler, dvorska birokracija, aristokracija, vojska i konzervativno seljaštvo koji su za cilj imali zaštitu starog poretka, utemeljenog na božanskoj legitimaciji vladara.

⁸³ MAGAS, „Nationalismus und Politik in Osteuropa: Eine Antwort auf Ernest Geller“, 253-261.

⁸⁴ STANČIĆ, „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizma: od hrvatske staleške nacije (natio croatica) do hrvatskoga političkog naroda“, 38.

Tržišna ekonomija kao i ostale društvene promjene dovele su do formiranja novog društvenog sloja u vidu građanstva koje postaje nositelj novog socijalnog poretka u kojem pojedinac postaje lojalan naciji, u kojem svi pripadnici nacije imaju pravo sudjelovati u političkom životu države, gdje pojedinac kao pripadnik nacije postaje jednak svim njezinim članovima pri čemu se dokida podjela na privilegirano plemstvo i običan puk te poredak u kojem vladavina pripada i proizlazi iz volje naroda. Nestanak staleških veza otvara prostor za odanost, lojalnost naciji, a nacionalizam kao takav obećava novi oblik vladavine čiji je politički poredak utemeljen u volji nacije.

Preporodni nacionalizam utemeljen na liberalno-demokratskim idejama ⁸⁵ karakterističan je za srednjoeuropske nacije gdje je on usmjeren protiv staroga apsolutističkoga feudalnog poretka; osnovni cilj mu je stvaranje nacionalne države; zadaća širenje ideala Francuske revolucije, dakle sloboda, jednakost, bratstvo i preporod ili buđenje (ne izgradnja) nacije, traženje parlamentarizma i konstitucionalizma zbog čega u sebi sadržava glavna liberalno-demokratska načela na kojima se oblikuje kolektivni identitet i solidarnost i stvaraju temelji slobodna razvoja pojedinca i manjina. Prema liberalnoj ideologiji, temeljna je teza da se pojedinac rađa slobodan, iz čega proizlazi da je i nacija izvorno slobodna. U svom isticanju jezika i kulture afirmirali su jezično-kulturne identitete. Nositelji ovih procesa bile su institucije na području kulture, znanosti i obrazovanja. Ideje demokracije su nacionalnim načelima oblikovale osjećaj kolektivnog identiteta i solidarnosti a na liberalnim idejama sagradile su institucionalne temelje slobodna razvoja pojedinca i manjine. U 19. stoljeću u Habsburškoj Monarhiji javljaju se preporodni pokreti koji ističu i političke programe, koji se temelje na liberalnom načelu slobode pojedinca, koje prenose na nacije kao kolektivitete. Preporodni pokreti time zahtijevaju da se načelo povijesnog prava prema kojem je bio oblikovan politički teritorij zamijeni prirodnim pravom prema kojem bi se temeljilo pravo nacije na samostalnost i ujedinjenje. U Habsburškoj Monarhiji to bi značilo ukidanje povijesnih teritorija ili njihovo dijeljenje na jezično-nacionalnom načelu i stvaranje institucija vlastitih država što bi u konačnici dovelo do pretvaranje Habsburške Monarhije u zajednicu nacionalnih država ili njezin raspad u samostalne nacionalne države. Uloga društvenih elita u prvoj polovici 19. stoljeća bila je od iznimne važnosti iz razloga što su one bile važan integrirajući faktor i nositelj preporodnog pokreta u vrijeme oblikovanja hrvatske nacije i njegove integracije u modernu naciju pri čemu su nositelji društvenih i socijalnih promjena bili imućno građanstvo i plemstvo koje postaje nositelj političke borbe u staleškim političkim institucijama. Razvoj hrvatske, ali i

⁸⁵ Temelji se na tezi da se pojedinac rađa slobodan, iz čega proizlazi da je i nacija izvorno slobodna.

mađarske nacije u okviru Habsburške Monarhije odvijao se u društveno-povijesnim uvjetima koji nisu sasvim u skladu sa srednjoeuropskim modelom izgradnje nacije jer su one unutar Monarhije raspolagale elementima vlastite državnosti što je omogućilo da u svom oblikovanju hrvatska i mađarska nacija poprime obilježja političkog nacionalizma i etnonacionalizma. U činjenici da posjeduju elemente vlastite državnosti koja se temeljila na povijesnom pravu na teritoriju njegove povijesne države, mađarsko i hrvatsko plemstvo suprotstavilo se pokušajima habsburškog apsolutizma da ukine ugarsku i hrvatsku državnopravnu individualnost i institucije staleške države.

U tadašnjem hrvatskom prostoru pod utjecajem građanskog liberalizma, plemstvo i imućno građanstvo bilo je nositelj društvenih promjena, tj. preporodnog nacionalizma (narodni preporod ili buđenje naroda) koji je pokrenuo integraciju hrvatskog naroda u modernu naciju. S obzorom da je preporodnom nacionalizmu glavnu ulogu imalo građanstvo, taj tip nacionalizma naziva se i građanski nacionalizam. Predvodnici tog tipa nacionalizma bili su pripadnici slobodnih profesija, širi građanski slojevi i inteligencija. U staleškim političkim institucijama od sredine 19. stoljeća nositelj političke borbe postaje plemstvo koje se uključuje u hrvatski ilirski preporodni pokret i na taj način unosi elemente hrvatskog nacionalnog identiteta u rani hrvatski nacionalizam. Prema njihovoj ideologiji Trojedna Kraljevina nosila je tradiciju samostalne srednjovjekovne Hrvatske u kojoj su pripadnici političke nacije *natio croatica* po političkoj pripadnosti Hrvati. *Natio croatica* koja se odnosila isključivo na gornji sloj feudalnog društva, staleže i redove, svoj identitet oblikovala je projekcijom svoje zasebnosti u prošlosti, ali i vlastite budućnosti koju je temeljila na političkom programu koji je sadržavao obnovu povijesnih municipalnih prava Trojedne Kraljevine kojeg je 1715. godine priznao Ugarski sabor kao osnovicu zasebnog položaja Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune. Ugarsko plemstvo, kao i hrvatsko plemstvo, u protivljenju modernizacijskim nastojanjima habsburškog apsolutizma pozivalo se na Ugarsku pragmatičku sankciju potvrđenu od vladara 1723. godine kojom je on priznao pripadnost Ugarske habsburškim zemljama što je značilo priznanje njihove političke individualnosti, kao i cjelovitosti i nedjeljivosti zemalja ugarske krune.

Unutar preporodnog nacionalizma razlikujemo reformski nacionalizam koji se temelji na liberalnim idejama i koji želi modernizirati već postojeću državu (Turska, Japan, Kina, Egipat, Iran) i integralni ili agresivno-osvajajući nacionalizam koji se temelji na radikalno

protuliberalnim idejama i koji nastaje kad je nacija doživjela politički ili vojni poraz. Temelji na pretpostavci da već postoji nacionalna država.⁸⁶

Hrvatski preporodni nacionalizam, tj. njegovi nositelji prihvaćanjem teze da je bit nacije u njezinoj državopravnoj tradiciji, standardizaciji jezika (kulturalna standardizacija) i zajedničkom porijeklu (osnovni elementi za modernu konstrukciju nacije) prihvaćaju zadatak buđenja nacije (budnice, domoljubne pjesme) kroz nekoliko etapa: političko mobiliziranje nacije, nacija postaje glavni izvor legitimiteta političkog sustava vladavine, suverena nacija stvara svoju nacionalnu državu koja ulazi u savez s ostalim državama Europe.⁸⁷ Nositelji preporodnog nacionalizma postaje inteligencija, interesna skupina plemstva i građanstvo (nacija se shvaća kao politička zajednica ravnopravnih građana i izvorište suvereniteta, te se taj tip nacionalizma naziva stoga i građanski ili politički nacionalizam) kojeg čine pripadnici slobodnih profesija (odvjetnici, novinari) i ostali građanski slojevi koji zajedno doprinose nastajanju političkih institucija građanskoga društva (politička modernizacija). Institucije na području kulture, znanosti i obrazovanja, potrebne društvu u procesu modernizacije, osnovane su pod vidom nacionalnih institucija. Protivnici preporodnog nacionalizma (aristokracija, visoki kler, dvorska birokracija, vojska i konzervativno seljaštvo) imali su za cilj zaštitu starog poretka utemeljenoga na božanskoj legitimaciji vladara. Za razliku od zapadnog modela izgradnje nacije koji je modernizacijskim procesima afirmirao naciju kao političku zajednicu ravnopravnih građana i nju proglasio nositeljem suvereniteta, srednjoeuropski model to ne uspijeva ostvariti jer težište na oblikovanju nacionalnog identiteta stavlja na kulturnu standardizaciju, tj. njegova glavna odrednica je njegov etnički kolektivitet koji se veže uz jezično-kulturnu osnovicu koja određuje pojedinca u njegovu etnonacionalizmu.

⁸⁶ CIPEK, „Nacija kao izvor političkog legitimiteta“, 23.

⁸⁷ *Isto*, 26.

2.10. Mađarski nacionalizam

Mađarski nacionalizam, kao i ostali nacionalizmi 18. i 19. stoljeća, proizvod je društvene promjene započete industrijskom i francuskom revolucijom koja u europskom društvu započinje oblikovanjem nacionalnih pokreta⁸⁸ koji svojim zahtjevima za nacionalnom državom preoblikuju političku kartu Europe (Austro-Ugarska Monarhija, Rusko Carstvo, Osmansko Carstvo). Mađarsko plemstvo, nakon što se uspješno oduprlo reformskim zahvatima kralja Josipa II., 1790. godine, oslonjeno na povijesno pravo razvija sva obilježja mađarske narodnosti koja započinje kulturnom standardizacijom, a uključuje izgradnju mađarskog standardnog jezika te njegovo postupno uvođenje kao službenog jezika što predstavlja početak oblikovanja mađarskog jezično-kulturnog identiteta koji ima za cilj izgradnju i uvođenje mađarskog standardnog jezika kao službenog jezika (1844. godine) što u konačnici ima za cilj polaganja povijesnog prava mađarske nacije na cjelokupni prostor Ugarske i stvaranje mađarskog političkog naroda čime bi se Ugarska pretvorila u jedinstvenu mađarsku državu (jezična standardizacija i teritorijalna integracija). U traženje veće samostalnosti Ugarske mađarsko plemstvo u svoje je ruke nastojalo preuzeti izgradnju institucija vlastite centralizirane države s ciljem izgradnje jedinstvene i centralističke uređene Ugarske od Karpata do Jadranskog mora pri čemu su pozivali na Ugarsku pragmatičku sankciju⁸⁹ dobivenom od vladara 1723. godine (zakonski članak 1. i 2.) kojom su stekli priznanje političke individualnosti, cjelovitosti i nedjeljivosti zemalja ugarske krune (uključujući i Hrvatsku).⁹⁰ Takvi zahtjevi, koji su dolazili od mađarske društvene elite, a temeljeni su na povijesnom pravu, težili su pretvaranju Ugarske u jedinstvenu mađarsku državu s jezičnom standardizacijom i teritorijalnom integracijom. Pripadnicima drugih etnija na tom prostoru nije se priznavala nacionalna suverenost kako oni ne bi mogli tražiti zasebni politički teritorij

Početak mađarskog nacionalizma veže se za 1722. godinu kada mađarski pisac György Bessenyei objavljuje svoja *nečitljiva djela* koja su trebala dokazati da je mađarski jezik

⁸⁸ Mađarski nacionalni pokret sadržavao je u sebi u to vrijeme istovremeno demokratski ali i imperijalističko oblik: s jedne je strane zagovarao ljudska i narodna prava, a s druge je strane otvoreno posezao za teritorijem susjednih naroda na osnovu svojeg razumijevanja povijesnih prava. Vidi: KATUNARIĆ, *Sporna zajednica. Nove teorije o naciji i nacionalizmu*, 73.

⁸⁹ Ugarski sabor te je godine priznao pravo nasljeđivanja i ženskoj lozi Habsburgovaca i istaknuo je nerazdruživost Hrvatske s Ugarskom.

⁹⁰ STANČIĆ, „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizma: od hrvatske staleške nacije (natio croatica) do hrvatskoga političkog naroda“, 40.

prikladan za pisanje najvažnijih književnih vrsta, zatim objava djela *oca mađarske knjiženosti* Ferenc Kasinczyja i činjenica da se sveučilište iz Trnave premjestilo u Budimpeštu. Prvi politički izraz mađarski nacionalizam⁹¹ započinje u 19. stoljeću u protivljenju mađarskog plemstva, koje govori latinski, nastojanju kralja Josipa II. da postavi njemački jezik na položaj jedinstvenog jezika koji bi povezivao sve dijelove Habsburške Monarhije. Povlašteniji slojevi mađarskog plemstva strahovali su da će pod centraliziranom, usmjerenom administracijom kojom će dominirati njemačka administracija, izgubiti svoje sinekure (povlastice) poput izuzeća od plaćanja poreza, obvezne vojne službe i vlast nad kmetovima i ruralnim područjima. Uz obranu latinskog jezika, zagovaran je mađarski jezik iz razloga što se ugarska administracija činila jedinom izvedivom alternativom njemačkoj administraciji ali i iz činjenice što dolazi do porasta udjela pismenog stanovništva zahvaljujući tisku na mađarskom jeziku.⁹² Jezik je imao važnu ulogu u procesu nacionalnog buđenja koji je proveo mađarski nacionalni pokret u izgradnji modernog mađarskog jezika koji se temeljio na književnim i crkvenim dijalektalnim te drugim elementima. Standardizacija mađarskog jezika imala je ključnu ulogu u nacionalnoj integraciji Mađara na području čitave Ugarske. Dolazi do blagog porasta pismenih, širenja mađarskog jezika tiskom, razvoja malobrojne, ali energične liberalne inteligencije koja potiče pučki mađarski nacionalizam, čija je koncepcija različita od nacionalizma iz redova plemstva.

Razvoj liberalne inteligencije zahvaljujući širenju mađarskog jezika tiskom i porasta broja pismenog stanovništva dovodi do razvoja pučkog mađarskog nacionalizma čiji je glavni predstavnik bio Lajos Kossuth⁹³ pod čijim vodstvom mađarski nacionalisti predstavljaju svoj program nacionalne države u 12 točaka: sloboda tiska i ukidanje cenzure, odgovorna vlada u Budimpešti, održavanje godišnjeg državnog sabora, građanska i vjerska jednakost pred zakonom, formiranje mađarske nacionalne garde, zajedničko porezno opterećenje, ukidanje privilegija plemstva, osnivanje sudova koji će prema svima biti jednaki, osnivanje nacionalne banke, vojska treba položiti zakletvu pred ustavom i ne smije se slati u inozemstvo, oslobađanje

⁹¹ Mađarska historiografija ističe da je István Széchenyi bio obnovitelj mađarske nacionalne svijesti. Vidi: HEKA, „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe ‘u povodu 15. obljetnice Austro-ugarske nagodbe’“, 859.

⁹² ADNERSON, *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizama*, 80.

⁹³ Kossuth, Lajos, mađarski revolucionar i političar, vođa mađarskog pokreta za neovisnost 1848.–1849. godine (Monok, 19. IX. 1802. – Torino, 20. III. 1894.). Bio je umjeren u pitanjima društvene reforme nastojeći očuvati neke povlastice plemstva, ali u nacionalnom pitanju tvrdio je da su u cijeloj Ugarskoj samo Mađari nacija, a svi ostali narodi su samo narodnosti koje u mađarskoj državi ne mogu imati nikakvih vlastitih, nacionalnih prava. U emigraciji prihvaća političku ideju konfederacije podunavskih naroda (Mađara, Južnih Slavena i Rumunja) na bazi pune nacionalne slobode i ravnopravnosti. Vidi: „Kossuth, Lajos“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

političkih zatvorenika i unija s Transilvanijom. Pučki mađarski nacionalizam svoj uzlet dobiva tijekom revolucije 1848./49. godine kada najprije buduću mađarsku državu vidi kao oblik političke autonomije unutar Habsburške Monarhije, da bi kasnije tražio neovisnu mađarsku državu, s mađarskom nacijom po uzoru na francusku političku naciju, te slobodnu upotrebu nacionalnog jezika. Odlučeno je i da su svi govornici mađarskog jezika Mađari, te da svaki Mađar mora govoriti mađarskim jezikom. Revoluciji su prethodili najprije događaji nakon Bečkog kongresa 1814. godine kada nastupa razdoblje obnove i ponovnog jačanja Habsburške Monarhije koju Clemens Wenzel Lothar von Metternich⁹⁴, protivnik liberalne i nacionalne misli, pretvara u policijsku državu (koja kasnije postaje uzor modernim diktaturama) s ograničenim građanskim slobodama poput slobode tiska i slobode okupljanja što je za posljedicu imalo izbijanja revolucija. Najprije u sjevernoj Italiji, a nakon toga slijedili su Beč, Budimpešta i Graz. Građani su izašli na ulice tražeći svoja građanska prava.

Ugarska (Magyarország)⁹⁵ je nakon sloma revolucije, administrativno podijeljena i povećana su prava manjina. Međutim, nakon Austro-Ugarske nagodbe 1867. godine, Ugarska postaje centralizirana država koja provodi velikomađarsku politiku, povećava pritisak na asimilaciju manjina koje žive u Mađarskoj, posebno ograničavajući njihov kulturni i vjerski razvitak. Nakon sloma revolucije u kolovozu 1849. godine Lajos Kossuth odlazi u izbjeglištvo, a na vlast dolaze reakcionarni režimi grofa Kálámana Tisze i njegova sina Istvána. S njima započinje preporod službenog mađarskog nacionalizma koji nastaje kao reakcija na autoritativnu-birokratsku Bachovu administraciju koja je mađarsko plemstvo pretvorila u ljutitu i preplašenu seosku vlastelu koja se nakon ukidanja kmetstva i feudalnih povlastica pokazala nesposobnom da u modernizacijskim procesima ekonomski konkurira njemačkim poduzetnicima.⁹⁶ Dolaskom na položaj predsjednika vlade 1875. godine Kálmána Tisze započinje razdoblje kad više plemstvo preuzima u svoje ruke velika agrarna područja, a

⁹⁴ Ideolog europske restauracije koji smatra da su carstva pouzdani okvir vlasti i društvenog života i da Europu, u okviru Svete Alijanse shvaća kao svoju jedinu domovinu. Vidi: KATUNARIĆ, *Sporna zajednica. Nove teorije o naciji i nacionalizmu*, 21.

⁹⁵ Naziv Mađarska koristi se kad se želi odrediti naziv države bez Hrvatske, a naziv Ugarska je historiografski izraz kojim se označava velika kneževina (896.–1001. godine) i kraljevstvo (1001.–1918. godine) Mađara koje je na vrhuncu moći u 14. i 15. stoljeću zauzimalo gotovo cijelu zapadnu polovicu jugoistočne Europe, odnosno današnju Mađarsku i Slovačku te dijelove Hrvatske (Međimurje, Baranja, istočna Slavonija, zapadni Srijem), Austrije (Gradišće), Rumunjske (Transilvanija) i Srbije (istočni Srijem, Bačka, Banat, Beograd i Mačva). Od 1102. godine Ugarska je bila u personalnoj uniji s Hrvatskom. Vidi: „Ugarska“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁹⁶ ANDERSON, *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizama*, 86.

političku vlast, od lokalne do nacionalne vlade, te vojsku preuzima niže mađarsko plemstvo, jer Ugarska kao višenacionalna zajednica treba lojalnu administraciju koja će u njoj štititi mađarske nacionalne interese i provoditi mađarizaciju čime je Zakon o nacionalnostima iz 1875. godine postao potpuno bezvrijedan. U učvršćivanju svoje vlasti i provedbi mađarizacije Tisza se služio povećanjem izbornih okruga koji su imali nedovoljan broj birača, namještanjem izbora, sužavanjem prava glasa (samo malobrojni odrasli muškarci, prema strogim kriterijima, imali su pravo glasa), mađarizacijom putem jezika, zapošljavanjem Mađara u svim važnim granama centralne i lokalne vlasti, onemogućavanje ulaska u Ugarski parlament predstavnika radničke klase i tzv. bezemljaša koji su činili veliku većinu stanovnika Ugarske.⁹⁷

Kao i svaki nacionalizam u Europi, i mađarska nacionalna ideologija i mađarske težnje za stvaranjem nacionalne države rezultat su povijesnih procesa. Naciju ne možemo gledati kao na nešto što postoji oduvijek. Moderne koncepcije o nastanku suvremenih nacija na naciju gledaju ili kao na konstrukciju 19. stoljeća (Hobsbawn), ili kao na pojavu funkcija imanentnih kulturnoj homogenizaciji modernog društva (Gellner).⁹⁸ Predmoderni korijeni nacije, npr. kulturna baština pojedinih naroda i povijesna tradicija također su važni. Elementi feudalne državne tradicije, u slučaju Mađara i u slučaju Hrvata, utjecat će na formiranje nacionalnih ideologija naroda 19. stoljeća. Kod Mađara će povijesna baština imati važnu ulogu, jer će glavni nositelji nacionalnih težnji u prvoj polovici 19. stoljeća postati mađarsko plemstvo. Srednje će plemstvo pristati uz nacionalizam, ali i uz liberalizam te je ono po svojoj prirodi glavni nositelj tradicija mađarske državnosti. Plemstvo se preko mađarskih intelektualaca u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća upoznao s promjenama koje su se odvijale na europskom Zapadu – francuska nacionalna ideologija. Kako su Francuzi i Englezi svoju povijesnu državu pretvorili u nacionalnu državu, tako treba i Ugarsku pretvoriti u nacionalnu državu Mađara za što mađarskim nacionalistima služi činjenica da je i u Francuskoj i u Britaniji živjelo u to vrijeme nekoliko etničkih zajednica, ali da se u njima u novije vrijeme priznaju samo Francuzi i samo Englezi kao državne ili državotvorne nacije.⁹⁹ Samu ideju o jednoj državotvornoj ili političkoj naciji u okvirima jedne države mađarsko plemstvo prihvaća već krajem 18. stoljeća.

Tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća, vodeće će snage mađarskog nacionalnog pokreta usvojiti i liberalne ideje građanskih revolucija i nakon toga će se nacionalni zahtjevi i

⁹⁷ ANDERSON, *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizama*, 98.

⁹⁸ ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*, 28.

⁹⁹ Isto, 29.

težnje za reformama starog društvenog poretka javljati kod pripadnika mađarske liberalne oporbe. Zbog takve ideološke osnove oni neminovno dolaze u sukob s nemađarima. Prvi takav sukob pojavio se na relaciji Mađara i Hrvata koji također imaju svoje plemstvo i vidljive okvire svoje povijesne državnosti unutar zemalja krune Sv. Stjepana¹⁰⁰.

U prvim desetljećima nakon 1790. godine mađarsko plemstvo ozbiljno razmišlja o asimilaciji svih nemađara, pa i Hrvata, ali je kasnije, vjerojatno poučeno iskustvom neuspjeha u uvođenju mađarskog kao službenog jezika (zbog otpora hrvatskog plemstva), sve više pripadnika mađarskog nacionalnog pokreta odustalo od te namjere i nije više ozbiljno razmišljalo o mogućnosti jezične asimilacije hrvatskog naroda (u Hrvatskoj). Svi su se pripadnici mađarske elite međutim slagali da u međusobnoj komunikaciji između Ugarske i Hrvatske, na zajedničkom saboru i u središnjim državnim tijelima, službeni jezik mora biti mađarski. Sukobi oko uvođenja mađarskog kao službenog jezika već su na Budimskom saboru 1790. godine poprimili državopravni karakter i trajali praktički sve do 1848. godine kada je ugarsko-hrvatska državna zajednica privremeno prestala postojati, odnosno do 1868. kada je mađarska elita priznala da su Hrvati u Hrvatskoj i Slavoniji politički narod kao Mađari u Ugarskoj i kada je hrvatski izrijeком priznat kao službeni jezik unutar granica Hrvatske i Slavonije, kao i u komunikaciji s peštanskom vladom i na sjednicama zajedničkog sabora. Premda su se već i u drugoj polovici 18. stoljeća javljali prvi znakovi širenja nove nacionalne ideje kod Mađara, snažan poticaj pravoj poplavi nacionalnih stremljenja dala je s jedne strane germanizacija u doba kralja Josipa II., a s druge strane težnja habsburškog dvora za ukidanjem starog ugarskog ustava, tj. autonomije Ugarske u Habsburškoj Monarhiji. Kralj Franjo Josip I. imao je namjeru modernizirati svoje carstvo, a ne pretvoriti Monarhiju u neku njemačku nacionalnu državu. Griješio je u tome što je svoje reforme uvodio silom, putem naredaba. Sredstvima apsolutističke uprave htio je prosvijetliti svoje narode, a ideal mu je bio centralizirani snažni imperij u kojem nije bilo mjesta za povijesne autonomije.¹⁰¹ Ugarsko i hrvatsko plemstvo prosvjedovalo je protiv Josipove politike. Kada su pružali otpor apsolutizmu kralja Josipa II. nisu branili samo svoje feudalne privilegije već i buduće ustanove suvremene

¹⁰⁰ Zemlje Krune sv. Stjepana (Szent István Koronájának Országai - Zemlje Krune sv. Stjepana, Szent Korona Országai - Zemlje Svete krune, Magyar Korona Országai - Zemlje Mađarske krune ili Magyar Szent Korona Országai - Zemlje Mađarske svete krune) povijesni je naziv kojim se označavalo zemlje koje su personalnom unijom povezane s Ugarskim Kraljevstvom unutar Habsburške Monarhije, odnosno kasnije Austro-Ugarske Monarhije.

¹⁰¹ ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*, 29 - 81.

parlamentarne demokracije, a čuvanjem svojih ugroženih municipalnih prava, odnosno autonomije, zapravo su čuvali temeljne okvire svojih budućih nacionalnih država.

Na Saboru 1790. godine u Budimu, ugarski su staleži prvi put izašli s prijedlogom da umjesto tradicionalnog latinskog, službeni jezik u Ugarskoj postane mađarski jezik. Bilo je to prvi put u povijesti Ugarskog kraljevstva da se nacionalizam pojavio kao političko pitanje. U svim zapadnoeuropskim državama to se već dogodilo ili će se uskoro dogoditi. Francuska u godinama nakon velike revolucije uvodi francuski kao nastavni jezik u sve škole (u francuskim se uredima koristio već odavno). Nasilno, ali uspješno, Francuzi će asimilirati sve nefrancuze bez obzira na to što su oni na kraju 18. stoljeća činili gotovo pedeset posto francuskog stanovništva. Elitama vladajućih nacija na europskom Zapadu ne pada na pamet da daju bilo kakva prava na kulturnu autonomiju manjinskim narodima. Mađarska intelektualna i politička elita u prvim će desetljećima 19. stoljeća misliti da se asimilacijski proces nemađara može pospješiti i da postoje šanse da se ostvari ono što su Francuzi već ostvarili. Na nacionalni program mađarske elite posebno utječu i misli filozofa Johanna Gottfrieda Herdera o nacionalnom pitanju, tj. njegovo proročanstvo o nestanku malobrojnih Mađara iz 1791. godine: *Mađari kao najmalobrojniji među stanovnicima države, sada su uklješteni među Slavene, Nijemce, Rumunje i druge narode i za nekoliko stoljeća njihov jezik će se vjerojatno jedva moći zapaziti*¹⁰².

Mađarska, politička, intelektualna i nacionalna elita smatra da je lijek protiv narodne propasti buđenje nacionalnih osjećaja, jačanje nacionalne kulture i jezika i stvaranje političkih okvira koji će osigurati neometani život nacije. Mađarska elita inzistira na jačanju asimilacijskih procesa. U kreiranju takve politike, međutim nisu se uzimale u obzir dvije, vrlo važne činjenice: prva, Ugarska nije bila neovisna država, pa unatoč njezinoj visokoj autonomiji, posljednju riječ u bitnim pitanjima izriče vladar-nemađar ili u njegovo ime bečki dvor. Drugu su prepreku tadašnji Mađari još manje uzimali u obzir: ne samo što su na početku 19. stoljeća činili samo oko 30, najviše 40 posto stanovništva Ugarske (u to se vrijeme popisi pučanstva iz kojih bi se točno vidjela nacionalna pripadnost ne rade) i što su bili okruženi etničkim skupinama nesrodna jezika, nego dugo nisu htjeli prihvatiti činjenicu da je nacionalni razvoj krajem 18. i početkom 19. stoljeća započeo i u nemađarskim zajednicama koje izgrađuju svoj nacionalni identitet. Četrdesetih godina 19. stoljeća u mađarskom političkom životu šire se borbe između pristaša liberalnih reformi i nove struje konzervativaca, koja je, istina, prihvaćala

¹⁰² ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*, 82-83.

neke moderne ideje, ali je bila oštro protiv glavnog društvenog cilja liberala, tj. proširenja prava zakonskim reformama plemstva na sve neplemiće, jer bi to zapravo značilo ukidanje feudalizma mirom, zakonskim sredstvima, bez revolucije. Novi, mladi konzervativci nisu se htjeli odreći vodeće uloge plemstva i temelja starog poretka. No, nasuprot liberalima, oni su u nacionalnom pitanju bili umjereni. I oni su bili za uvođenje mađarskog jezika na višim razinama državnog života, ali su se suprotstavljali politici nasilne asimilacije nemađara i nametanja mađarskog jezika u svim sferama društva, npr. u crkvi, ili osnovnim školama i lokalnoj upravi, jer su i znanje mađarskog jezika, kao nekoć latinskog, htjeli zadržati kao privilegij za više slojeve društva.¹⁰³ Konzervativci su se bojali da bi sukobi s nemađarima mogli ugroziti opstanak Mađara. Među njima je bilo straha od nacionalne smrti, to jest straha od ostvarivanja Herderova proročanstva o nestanku mađarske nacije. Proširenju prava plemića na neplemiće suprotstavljali su se i stoga što bi ono dovelo u pitanje vodeću ulogu mađarskog plemstva, ne zbog samog plemstva, nego zbog toga što su bili uvjereni da bez plemstva nema ni Mađara.¹⁰⁴ Konzervativci su municipalna prava Hrvatske priznali zato što nikako nisu htjeli promijeniti postojeći, tradicionalni ugarski ustav: nisu se bili voljni odreći starih privilegija koje su im osigurale vodeću ulogu u društvu. Nositelji preporodnog nacionalizma u Habsburškoj Monarhiji su tijekom liberalnih revolucija 1848. godine formulirali svoje političke programe za oblikovanjem vlastitih političkih teritorija zaokruženih na jezično-nacionalnom načelu, zahtijevajući za njih manji ili veći stupanj političke ili kulturne ili državne samostalnosti. Ostvarivanje programa, koji se temelji liberalnom načelu slobode pojedinca i prirodnom pravu nacije na samostalnost i ujedinjenje, moglo se ostvariti ili pretvaranjem Habsburške Monarhije u zajednicu nacionalnih država ili njezinim raspadom. Osobnu, odnosno jezično-kulturnu autonomiju mađarsko plemstvo je priznavalo pripadnicima drugih etnija, ali ni u kojem slučaju suverenost koja bi značila pravo na zasebni politički teritorij ili političku autonomiju na tlu povijesne Ugarske.¹⁰⁵ Sam Lajos Kossuth u pregovorima s vođama raznih nemađarskih manjina bio je stava da ti narodi trebaju imati svoja građanska prava kao i Mađari, ali s obzirom da im nedostaju povijesne ličnosti, ne mogu sami stvarati nacije. To isto, dvadeset godina kasnije, donosi administracija grofa Gyule Andrászyz u obliku Zakona o nacionalnosti koji nemađarskim manjinama daje svako pravo koje su ikada zahtijevali ili mogli zahtijevati – osim

¹⁰³ ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*, 86-103.

¹⁰⁴ *Isto*, 104.

¹⁰⁵ STANČIĆ, „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizma: od hrvatske staleške nacije (natio croatica) do hrvatskoga političkog naroda“, 40.

pretvaranja Ugarske u federaciju¹⁰⁶. Prijelaz u federalni sustav decentralizacije omogućio bi miroljubivu koegzistenciju ljudi različitih kulturnih i nacionalnih obilježja koji imaju ustavno jamstvo ljudskih ili osnovnih prava u demokraciji na - regionalnu autonomiju: priznanje neospornog prava manjina na teritoriju većine i kulturnu autonomiju - manjine imaju pravo na školsku nastavu, upravu i bogoslužje na vlastitom jeziku.¹⁰⁷

2.11. Hrvatska nacionalna integracija

Proces nacionalne integracije je društveni fenomen i važna novovjekovna pojava 19. i 20. stoljeća koja je poticala kulturnu i socijalnu integraciju, omogućila nastanak suvremenih modernih nacija i država koje su nastale preobrazbom srednjovjekovnog hrvatskog naroda, a usko je povezan s napretkom modernizacijskih procesa, širenjem obrazovanja, urbanizacijom, s izgradnjom građanskog društva koje postaje nositelj svih onih aktivnosti koje su vezane uz društvene promjene i javnih komunikacija te prodorom kapitalističkih odnosa u gradu i selu.

Integracija i strukturiranje građanskog društva proces je integracije hrvatske nacije u modernu naciju. Tu integraciju potaknuo je preporodni nacionalizam čiji je nositelj u socijalnom smislu bilo imućno građanstvo nošeno idejom građanskog liberalizma, zbog čega se taj tip nacionalizma, jer su njegovi nositelji bili pripadnici slobodnih profesija i inteligencija naziva građanski nacionalizam¹⁰⁸ (politički, liberalni, francuski, američki nacionalizam jer naglašava revolucionarno demokratsko načelo naroda kao nositelja suverenosti, dakle građana.). Država je određena kao tvorevina građana u osnovi jednakih bez obzira na etničko porijeklo ili vjersku i drugu pripadnost.

Hrvatska nacionalna integracija 19. i 20. stoljeća s obzirom na početno stanje, provincijsku razdvojenost, različitost narječja i državnopravnu tradiciju može se usporediti s talijanskom integracijom po tomu što je između budućih članova hrvatskog jedinstva postojala snažna vjersko-kulturna sličnost i nastojanjima velikonjemačkog ujedinjenja koje se može usporediti s ilirsko-jugoslavenskim velikodržavnim idejama.¹⁰⁹ Pitanje hrvatske nacionalne integracije vjerojatno spada među najvažnija pitanja novije hrvatske povijesti iz razloga što je otvorilo pitanje o vlastitom identitetu, povezanosti etničkoga prostora, učinilo naciju

¹⁰⁶ ANDERSON, *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizama*, 86

¹⁰⁷ WEHLER, *Nacionalizam. Povijest oblici, posljedice*, 145.

¹⁰⁸ SRŠEN, „Procesi integracije i oblikovanja hrvatske nacije kao zajednice novoga tipa na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 111.

¹⁰⁹ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 2.

nacionalno svjesnom, slobodnom i sposobnom da stvori svoju modernu hrvatsku naciju i samostalnu, slobodnu, demokratsku, građansku, socijalnu i modernu hrvatsku državu. Poznavanje hrvatskog integracijskog procesa ne može se upoznati bez poznavanja nacionalne, političke i državopravne misli Hrvata što je omogućilo prerastanje etničke u nacionalnu svijest i povezivanje nacionalnog područja u jedinstvenu cjelinu, procesa modernizacije, demokratizacije i socijalizacije hrvatskog društva. Proces oblikovanja hrvatske nacije, pod utjecajem integrirajućih i dezintegrirajućih elemenata, uključivao je proces prijelaza iz staleškog u građansko društvo na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće kojeg je pratio proces modernizacije i urbanizacije kao i proces preobrazbe tradicionalne hrvatske etničke zajednice, tj. srednjovjekovnoga hrvatskog naroda u modernu naciju na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Na početak integracije hrvatske nacije posebno je utjecala plemićka tradicija koja se temelji na uspomeni na samostalnu hrvatsku državu u ranom srednjem vijeku; renesansna književnost i umjetnost u Dalmaciji i Dubrovniku; svakodnevni život puka, njegovi običaji, kulturni oblici i njegova tradicija koja je čuvala jezičnu prirodnu pripadnost; i Katolička crkva koja je imala važnu ulogu u čuvanju nacionalnog identiteta.¹¹⁰ Integracijski faktori koji utječu oblikovanju hrvatske nacije su i oni koji se tiču svakodnevnog života naroda, njegova tradicija, običaji, kultura i jezična pripadnost sva tri narječja i prometna povezanost. Međutim, postojali su i dezintegracijski faktori koji su uvjetovali stagnaciju integracije poput stvaranja zasebnih političko-teritorijalnih jedinica na hrvatskom etničkom prostoru koje su bile međusobno slabo povezane što je utjecalo na spori ekonomski rast i razvitak različitih društvenih struktura što je imalo za posljedicu nedostatak protoka raznih obavijesti o događajima na širem hrvatskom etničkom prostoru. U pojedinim regijama prevladavale su različite integracijske osnove, koje su posebno vidljive u Međimurju do dvadesetih godina 20. stoljeća u kojem se hrvatska nacionalna svijest razvijala kroz partikularistički međimurski, mađarski i hrvatski identitet. Važan dezintegracijski faktor bila je i razlika između feudalaca i kmetova, tj. seljaštva kao najmnogobrojnijeg društvenog sloja koje je tek nakon 1848. godine, tj. nakon ukidanja kmetstva moglo jače napredovati prema nacionalnoj svijesti. Od toga trenutka postupno jačaju strukture građanskog društva koje postaju predvodnice nacionalne svijesti.

U drugoj polovici 19. stoljeća pojam hrvatskog političkog naroda, koji ima etničke i jezično-kulturne elemente, sadržava shvaćanje o trojednoj Kraljevini Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kao političkom teritoriju čiji je suverenitet utemeljen na povijesnom pravu i hrvatskoj naciji kao političkoj zajednici ravnopravnih građana. Integracija hrvatske nacije kao političke

¹¹⁰ ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama*, 39.

zajednice bila je podložna snažnim političkim pritiscima koji su u prvom redu dolazili od Mađara i austrijskih Nijemaca, od talijanskog odnosno potalijančenog građanstva ali i od vojnih i diplomatskih centara Habsburške Monarhije. Uz to, integracija se u Hrvatskoj odvijala u različitim društvenim strukturama, političkim, kulturnim, upravnim i ekonomskim uvjetima koji su bili rezultat dezintegracijskih procesa od 16. do 20. stoljeća koji su hrvatsku naciju razdijelili na područja pod osmanskim (Slavonija, određena područja Bosne i Hercegovine), austrijskom (istočna Istra, Vojna krajina, mletačka Dalmacija i mađarskom vlašću (Međimurje), slaba prometna povezanost, seobe usred osmanskih osvajanja te geografske okolnosti. Rezultat dezintegracijskih procesa bile su međusobno izolirane, prometno i komunikacijski nepovezane teritorijalno-političke jedinice, različite ekonomske-društvene strukture: u sjevernoj Hrvatskoj je na snazi bio klasični europski agrarno-staleški feudalni sustav, za civilnu Hrvatsku bili su karakteristični manji posjedi sa sitnim i srednjim plemstvom, u Slavoniji su bila velika vlastelinstva, u Vojnoj krajini seljačko društvo služilo je kao izvor vojske, Dalmacija je imala mediteranski tip društva, Istra kombinaciju feudalnog i mediteranskog tipa društva, a Bosna i Hercegovina bila je pod utjecajem osmanskog feudalizma.¹¹¹

Povijesna i politička razdvojenost Hrvatske imala je za posljedicu i pojavu pokrajinske, partikularne svijesti koja je znala djelovati i kao dezintegracijski faktor u procesu hrvatske nacionalne integracije. Nositelji pokrajinskog patriotizma najčešće su bili pripadnici viših slojeva koji su nastojali očuvati svoj položaj nakon ukidanja staleškog društva.¹¹² Prostor civilne Hrvatske i Slavonije je prostor gdje je započela i najprije završena nacionalna integracija. Obnovom političkog života u Habsburškoj Monarhiji 1790. godine počinje, prema mišljenju povjesničara Nikše Stančića, nacionalno okupljanje i formiranje hrvatske nacije. Specifičnost tadašnjeg hrvatskog prostora koji se nalazio podijeljen između Mletačke Republike (obalni dio Istre, Dalmacija od Zrmanje do Neretve), Dubrovačke Republike, Osmanlijskoga Carstva i Habsburške Monarhije (pod ugarskom upravom nalaze se Hrvatska i Slavonija, Vojna krajina i unutrašnjost Istre nalaze se pod austrijskom upravom) predstavljao je otežavajuću okolnost za rad preporoditelja. Međutim, i unatoč takvoj razbijenosti hrvatskoga prostora, hrvatska svijest zasnovana na zajedničkoj kulturi i jeziku postojala je među narodom. Nastanak hrvatske nacionalne ideologije je proces koji je započeo kao oblik patriotizma u 16. i

¹¹¹ GROSS, „Integracija hrvatske nacije“, 175-176.

¹¹² FRESL, „Faze integracije hrvatske nacije“, 130.

17. stoljeću¹¹³ i koji je u 19. i 20. stoljeću preuzeo oblik modernog nacionalizma koji kroz nacionalno-državnu integraciju stvara hrvatski narod kao nacionalnu zajednicu.

Na integraciju hrvatske nacije u 19. stoljeću, osim utjecaja plemićke tradicije koja je ograničena samo na kajkavsku Hrvatsku i isključivo na plemstvo na koje se odnosi pojam hrvatski politički narod a koji se zasniva na srednjovjekovnoj samostalnoj hrvatskoj državi u kojoj bi plemstvo trebalo sačuvati svoje prevlasti i privilegije, utječe i činjenica što su se u nju integrirali i pripadnici društvenih slojeva proizašli iz starog društva, tj. plemstvo, tradicionalno građanstvo, novo građanstvo, radništvo i seljaštvo.¹¹⁴

Integraciju možemo definirati kao spajanje ili ujedinjavanje dijelova u veću cjelinu, njihovo sjedinjavanje kroz određene faze i procese:

- političke integracije: moderan političko-administrativni i institucionalni sustav (liberalna demokracija, moderno građansko društvo),
- ekonomske integracije: razvoj kapitalističke privrede, industrijalizacija, urbanizacija, itd.,
- kulturne integracije: modernizacija školstva, izgradnja visoke građanske kulture, te kulturnih, znanstvenih i obrazovnih institucija i
- društvene integracije: opća građanska sloboda i demokracija¹¹⁵

Francuska revolucija 1789. godine i industrijska revolucija u Engleskoj na europskoj razini označile su početak ubrzanih političkih, ekonomskih (proizvodnja i transport) i društvenih promjena u prvom redu u tradicionalnoj zajednici gdje kmet/seljak odustaje od vjernosti svome feudalnom gospodaru koji mu u novoj tržišnoj ekonomiji više ne može jamčiti socijalnu sigurnost čime se otvara prostor formiranju novog društvenog sloja građanstva koje postaje nositeljem nove socijalne tvorbe u kojoj pojedinac postaje lojalan naciji. Time stari poredak, koji je bio utemeljen na zemljoposjedu, vladavini plemstva i duhovnoj vlasti crkve biva zamijenjen vladavinom koja pripada i proizlazi iz volje naroda čime započinje demokratizacija političkog života koja svim pripadnicima nacije omogućuje pravo sudjelovanja u političkom životu države.¹¹⁶ Potpuno novi sustav vladanja u sebe je trebao uključiti prihvatanje novog političkog poretka koji se temelji na uvjerenju, a ne strahu čime se stvaraju uvjeti gdje svi

¹¹³ U to vrijeme kod hrvatskog plemstva počela se formirati svijest o jedinstvu pokrajina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije koje se zajedno povijesnim imenom nazivaju Trojednica, Trojedno kraljevstvo ili Trojedna Kraljevina.

¹¹⁴ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 125.

¹¹⁵ KORUNIĆ, *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije i nacionalni identitet. Slavonski Brod*, 176.

¹¹⁶ SRŠEN, „Procesi integracije i oblikovanja hrvatske nacije kao zajednice novoga tipa na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 112.

pripadnici nacije imaju pravo sudjelovati u političkom životu države, što postaje osnova političkog legitimiteta sustava vladavine koja omogućuje demokratizaciju političkog života. Tim se promjenama poredak koji je bio utemeljen na vladavini plemstva, duhovnoj vlasti crkve i zemljoposjedu mijenja vladavinom koja pripada i proizlazi iz volje nacije. Nakon Francuske revolucije i napoleonskih ratova po čitavoj se Srednjoj Europi počinju oblikovati nacionalni pokreti koji kao društveno načelo uvode ideju o naciji kao o zajednici govornika istog jezika, s istim političkim pravima i dužnostima i koji žive na jasno određenim teritoriju na kojem provodi svoju suverenost. Nacionalizam kao nova ideološka paradigma u društvu otvara prostor za jačanje šire društvene strukture u kojoj pojedinac kao pripadnik nacije postaje jednak svim njezinim članovima, jer nestaje podjela na privilegirano plemstvo i običan puk.

2.12. Faze integracije hrvatske nacije

Procesi integracije i modernizacije koji nastaju tek u građanskom društvu, Korunić ih prikazuje kroz društvene podsisteme: *politička integracija* (političke institucije, političke stranke, izborni sistem ...); *ekonomska integracija* (kapitalistička privreda, slobodno tržište ...); *kulturna integracija* (razvoj školstva, obrazovanja, pismenosti, jezika, književnosti, znanosti, nacionalnih i kulturnih institucija ...) i *društvena integracija* (građanske slobode, demokracija, sloboda, jednakost i ravnopravnost svih ljudi ...).¹¹⁷ Integracijski procesi utječu na pojavu i razvoj nacije kao zajednice novoga integracijskog tipa – *nacionalne zajednice*.

Kao okvir za interpretaciju procesa oblikovanja hrvatske nacije može poslužiti model češkog povjesničara Miroslava Hrocha koji svoj model sastavlja na primjeru nekoliko srednjovjekovnih nacija, tzv. malih nacija¹¹⁸ Srednje, Istočne i Sjeverne Europe koje na početku toga procesa nisu imale svoju državu kao ni potpunu društvenu strukturu u odnosu na velike zapadnoeuropske nacije.

Kad je riječ o razumijevanju kronologije razvoja, tj. periodizacije procesa nacionalne integracije, Hrochov prikaz pretpostavlja četiri tipa nacionalne integracije: integracijski, zakašnjeli, ustanički i dezintegracijski i tri faze nacionalne integracije (A-misaono djelovanje uske preporodne elite; B- nacionalna agitacija; C-omasovljenje nacionalnog pokreta):

¹¹⁷ KORUNIĆ, „Porijeklo i integracija nacije kao znanstveni problem“, 162.

¹¹⁸ Miroslav Hroch model razvoja malih nacija Srednje, Istočne i Sjeverne Europe razvija kako bi napravio distinkciju u razumijevanju oblikovanja malih nacija u odnosu na velike zapadnoeuropske. Mala nacija ne podrazumijeva njezin broj pripadnika već njezinu društvenu strukturu i položaj prema većoj naciji. Vidi u: FRESL, „Faze integracije hrvatske nacije“, 124.

1. Početna ili inicijalna faza (faza A): znanstveno zanimanje male grupe intelektualaca i pojedinih pisaca (književnici, filolozi, povjesničari) u zanimanju za jezik, kulturu, povijest vlastite nacije i opisivanju te traženju kulturnih, književnih, folklornih karakteristika pojedince nacionalnosti, tj. buduće male nacije. U ovu fazu, prema mišljenju Mirjane Gross trebalo bi uključiti i brojne pisce, od renesanse do kraja 18. stoljeća. Kao razlog za to ona navodi da su se na određenoj interpretaciji njihovih shvaćanja gradile nacionalne ideologije 19. stoljeća.¹¹⁹
2. Središnja ili odlučna faza (faza B): u toj fazi pioniri nacionalne agitacije stvaraju nacionalno usmjerene političke programe i nastoje proširiti nacionalnu svijest među pripadnike svoga naroda. Ovu fazu nacionalne integracije Mirjana Gross smješta i povezuje između 1835. i 1849. godine, dakle vrijeme Ilirskog pokreta u sjevernoj Hrvatskoj. U integraciji hrvatske nacije ovo razdoblje nacionalne agitacije postavilo je temelj nacionalnog razvoja i stvaranju hrvatskog političkog naroda.
3. Završna faza (faza C): nastupa kad se većina nacije može mobilizirati u borbi za gospodarske, društvene, političke i kulturne oblike života u afirmaciji nacije, tj. kad se nacionalna svijest širi i među onim slojevima stanovništva koji se do tada nisu uključili u nacionalno usmjerene formulacije.¹²⁰

Model Miroslava Hrocha primjenljiv je na oblikovanje moderne hrvatske nacije od djelovanja preporodne elite oko Ljudevita Gaja preko nacionalne agitacije Josipa Jurja Strossmayera i Ante Starčevića do masovnog seljačkog pokreta pod vodstvom Stjepana Radića.¹²¹ U Hrochovom modelu nacionalne integracije mogu se razlikovati dvije etape u nacionalnom pokretu (tijekom razvoja kapitalizma ili u uvjetima oblikovanog kapitalizma). U prvoj etapi se odvijao u prilikama feudalnog društva i apsolutizma, a borio se u prvom redu za građanske slobode. U drugoj etapi odvijao se u vremenu nakon građanske revolucije i u kapitalističkom društvu.¹²²

U svom radu Hroch je nastojao utvrditi iz kojih društvenih slojeva (socijalna i teritorijalna struktura) potječu širitelji nacionalne svijesti, tj. nastojao je da utvrdi udio pojedinih socijalnih i profesionalnih grupa u procesu nacionalnog osvješćivanja u doba narodnog

¹¹⁹ GROSS, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*, 180.

¹²⁰ HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza patriotskih grupa malih europskih nacija*, 54.

¹²¹ HOLJEVAC, „Važnost jednakosti pred zakonom i komunikacijske revolucije u procesu oblikovanja modernih europskih nacija“, 67.

¹²² HROCH, „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokret 19. stoljeća“, 26.

preporoda: socijalni sastav pripadnika domoljubne grupe; socijalno porijeklo njihove rodbine; teritorijalnu raspodjelu domoljuba na području malih naroda; mjesto ili kraj odakle pojedini domoljubi potječu; mjesta i krajevi gdje domoljubi žive od rođenja do priključenja nacionalnom pokretu.¹²³

Ulogu svećenika (katoličkog i protestantskog), kao posrednika između seljaka i njegove okoline, Hroch vidi u njegovom uključivanju u proces nacionalnog preporoda, ukoliko se radilo o kulturnoj i jezičnoj strani, ali ne i o društvenom i političkom pitanju.¹²⁴ U društvenu strukturu rodoljuba ubraja seljaštvo, radništvo i inteligenciju za koju drži da je ona u nacionalnom pokretu odlučna za uspjeh nacionalnog preporoda i oblikovanje nacije.¹²⁵

U procesu istraživanja integracije hrvatske nacije prema Hrochovom modelu, kriteriji koji se odnose na nacionalno djelovanje trebaju uključiti i kriterije poput razvoja nacionalnog programa, stvaranja elemenata nacionalne kulture, oblike nacionalne agitacije, društvene okolnosti i sl. Traženje jasnih i sasvim određenih granica među fazama otežano je zbog činjenice što je Hrvatska bila pod upravom Habsburške Monarhije (Austro-Ugarske Monarhije) u kojoj je bila politički i teritorijalno razjedinjena na devet različitih upravnih jedinica što je u konačnici rezultiralo različitim vremenskim fazama u oblikovanju hrvatske nacionalne svijesti na tim područjima. Bez obzira na činjenicu što se ritam nacionalne integracije na području Trojedne Kraljevine javljao se u različito vrijeme, polazišna točka za kriterij periodizacije je odnos nacionalnog pokreta prema općem pravcu preobrazbe društva.

Polazeći od Hrochovog modela periodizacije, najprije ću pokušati odrediti kada se počinju pojavljivati primjeri hrvatskog nacionalizma među međimurskim Hrvatima. Na osnovi toga ću pokušati detaljno vremenski smjestiti i početak oblikovanja predodžbe o hrvatskoj naciji među međimurskim Hrvatima, kao i početak oblikovanja i djelovanja hrvatskog nacionalnog pokreta u Međimurju. Podatke prikupljene na taj način nastojat ću smjestiti unutar Hrochove schematizacije i u osnovnim karakteristikama prikazati proces oblikovanja hrvatske nacije u Međimurju kroz sve tri faze. Jasne vremenske granice među fazama teško će biti precizno odrediti jer će se neke faze međusobno preklapati.

¹²³ GROSS, „Novim stazama u proučavanju malih evropskih nacija. Miroslav Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Monographia XXIV, Praha 1968.“, 170.

¹²⁴ *Isto*, 172.

¹²⁵ *Isto*, 173.

Prva ili A faza karakterizira zanimanje male grupe intelektualaca za jezik, kulturu i povijest svoje nacije, potaknute patriotizmom prosvjetiteljskog tipa. Ova se faza obično u procesu integracije hrvatske nacije smješta u rane tridesete godine 19. stoljeća, odnosno u vrijeme ilirskog pokreta. Neki povjesničari, poput Mirjane Gross¹²⁶ smatraju da se o ovu fazu mogu uključiti i pisci od renesanse do kraja 18. stoljeća što bi išlo u prilog Međimurju jer bi se u tu fazu mogli uključiti književni i neknjiževni tekstovi koji su nastali prije pojave ilirskog pokreta u Hrvatskoj. Drugi ili B fazu obilježava nacionalno agitiranje koje predvodi skupina domoljuba koji se smatraju predstavnicima narodnog preporoda u Međimurju. U ovoj fazi dominira Ilirski pokret kao najvažniji dio narodnog preporoda u Hrvata koji stvara političke i kulturne temelje ostalim preporodnim pokretima u regiji. U hrvatskoj historiografiji Mirjana Gross Ilirski pokret smješta između 1835. i 1849. godine. Hrvatska nacija se nije oblikovala samo na području civilne Hrvatske. U Dalmaciji, Istri, Vojnoj krajini, dijelovima Bosne i Hercegovine i Međimurju integracija hrvatske nacije započela je kasnije, pa je i kasnije dovršena. U integraciji hrvatske nacije, druga faza postavila je temelj značaju nacionalnog razvoja i stvaranju temelja hrvatskog političkog naroda. Treća, i posljednja faza nacionalne integracije predstavlja fazu kad je većina nacije sposobna da se uključi u borbu za političke, društvene, gospodarske i druge oblike života koji su potrebni za afirmaciju nacije. Na međimurske Hrvate u fazama njegove nacionalne integracije utjecala je hrvatska inteligencija koju su većinom činili katolički svećenici a koja je postupno stvarala političke i društvene uvjete za njihovu integraciju u hrvatsku naciju.

U svojim istraživanjima hrvatske povijesti 19. stoljeća Mirjana Gross upotrebljavala je dva ključna koncepta: modernizacija i nacionalna integracija. Miroslava Hrocha imao je važnu ulogu u njezinom pristupu problemu istraživanja fenomena nacije i nacionalizma, pri čemu je njegov model prilagodila specifičnim hrvatskim okolnostima zbog kompleksne različitosti društvenih struktura koje su obilježavale prostor na kojem se odvijao proces nacionalne

¹²⁶ Mirjana Gross smatra da su najbitniji integrativni čimbenici koji su utjecali na početak procesa integracije hrvatske nacije: 1. plemićka tradicija koja se temelji na uspomeni na samostalnu hrvatsku državu u srednjem vijeku, 2. renesansna književnost i umjetnost u Dalmaciji i Dubrovniku, koja se manifestirala u različitim oblicima osjećaja pripadnosti Slavenima, u spominjanju hrvatskog imena, u potpunom približavanju triju hrvatskih narječja s konačnim prevladavanjem novoštokavskog, 3. svakodnevni život puka, njegovi običaji i njegova tradicija koja je čuvala prirodnu jezičnu pripadnost. Vidi: ŠETIĆ, „O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri – skica za buduća istraživanja“, 589.

integracije.¹²⁷ U njezinu modelu, smatra Šetić, najbolje se razabiru četiri osnovne faze nacionalne integracije: inicijalna faza, središnja ili odlučna faza, razdoblje stagnacije ili međufaza (razdoblje kada *narodni preporod* više ne traje, a ne razvija se ni nacionalni pokret koji bi označio kraj nacionalne integracije) te završna faza nacionalne integracije.¹²⁸

Integraciju Hrvatske nacije, koji obuhvaća složenu međuzavisnost ekonomskih, društvenih, političkih, kulturnih i ideoloških struktura u kretanju, Gross opisuje kao složeni proces preobrazbe tradicionalne hrvatske etničke zajednice, tj. srednjovjekovnoga hrvatskog naroda, u modernu naciju u 19. i 20. stoljeću. Ona razlikuje pojam *etnička svijest* (teritorijalno je ograničena, statična i tradicionalna), odnosno *srednjovjekovnog naroda* i *nacionalnu svijest* (teritorijalno je šira, dinamična i okrenuta budućnosti).¹²⁹

Nacionalnu integraciju Gross shvaća kao proces u toku kojega se postepeno prevladavaju lokalizmi i regionalizmi etničke zajednice, stvara se politička zajednica i razvijaju uvjeti za ekonomsku koncentraciju i kulturnu homogenizaciju nacionalne zajednice. Pri tom jača osjećaj identiteta pojedinca i grupa s nacionalnom cjelinom uz razvoj nacionalnih ideologija i mitova te vrijednosnih normi. Izraz i nosilac nacionalne integracije jest *nacionalni pokret*, u kojemu najprije sudjeluje određena jezgra *rodoljuba* da bi naposljetku obuhvatio uglavnom sve društvene slojeve i posao masovan.¹³⁰ U procesu istraživanja procesa integracije hrvatske nacije, Gross prepoznaje dvije osnovne varijante nacionalno-integracijskih ideologija u procesu integracije hrvatske nacije: jugoslavizam, prvo u obliku ilirizma, i ekskluzivni hrvatski nacionalizam, odnosno pravaštvo.¹³¹

Proces hrvatske nacionalne integracije omogućio je prerastanje etničke u nacionalnu svijest i povezivanje nacionalnog području u jedinstvenu cjelinu što je rezultiralo stvaranjem modernog hrvatskog društva, hrvatske nacije i samostalne države Republike Hrvatske koja se danas ustanovljuje kao nacionalna država hrvatskog naroda.

¹²⁷ TOMAŠEGOVIĆ, „Nacija, ideologija, modernizacija: Mirjana Gross i istraživanja nacije i nacionalizma“, 145-150.

¹²⁸ ŠETIĆ, „o procesu nastanka suvremen hrvatske nacije u Istri – skica za buduća istraživanja“, 588.

¹²⁹ TOMAŠEGOVIĆ, „Nacija, ideologija, modernizacija: Mirjana Gross i istraživanja nacije i nacionalizma“, 152.

¹³⁰ *Isto*, 152.

¹³¹ *Isto*, 153-154.

3. PREPORODNI POKRET

3.1. Hrvatska društvena struktura

Društvena struktura koja je mogla preuzeti značajniju ulogu u procesu hrvatske nacionalne integracije u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji činili su feudinci, svećenstvo, trgovci, seljaci-kmetovi, seljaci-plemići, građani, građani intelektualci i gradsko plemstvo koji se zahvaljujući širenju školstva i obrazovanja počinje politički aktivirati i integrirati u hrvatsku naciju. Međutim, u najvećem dijelu hrvatskog teritorija nije postojala društvena struktura koja bi mogla oblikovati hrvatsku naciju jer su hrvatsku etničku zajednicu činili pretežito seljaci i kmetovi, te je važnu ulogu u procesu hrvatske nacionalne integracije preuzelo katoličko svećenstvo koje je pružalo otpor tuđoj feudalnoj eliti i pokušajima asimilacije potlačenog naroda od pripadnika vladajuće nacije, tj. mađarskog liberalnog plemstva.¹³²

Unutar Habsburške Monarhije hrvatski prostor je podijeljen na:

1. ugarski dio (Hrvatska i Slavonija¹³³ bile su posebno političko područje s određenim stupnjem političke autonomije unutar Ugarske, Rijeka s kotarom nalazila se pod izravnom upravom ugarskih središnjih tijela a Međimurje se nalazilo u sastavu Zaladske županije),
2. austrijski dio (središnja i sjeveroistočna Istra s kvarnerskim otocima, Dalmacija¹³⁴ s njezinim otocima) te
3. Vojnu krajinu koja se¹³⁵ nalazila pod izravnom upravom središnjih vojnih vlasti do 1881. godine.

¹³² GROSS, „Integracija hrvatske nacije“, 182.

¹³³ Hrvatska se sastojala se od triju hrvatskih županija: Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske županije, te triju slavonskih županija: Virovitičke, Požeške i Srijemske županije. Tri hrvatske županije slale su zastupnike samo u Hrvatski sabor, dok su slavonske županije slale i u Hrvatski i u Ugarski sabor.

¹³⁴ Mletačka Republika 1797. i Dubrovačka Republika 1806. godine ukinute su tijekom napoleonskih ratova, a odlukom Bečkog kongresa 1815. godine teritoriji nekadašnje mletačke Istre, Dalmacije i Boke kotorske te Dubrovačke Republike spojeni 1816. godine u pokrajinu Dalmaciju i kao takvi pripojeni su Habsburškoj Monarhiji. Ujedinjenjem mletačke i austrijske Istre stvorena je 1825. godine pokrajina Istra, a ukidanjem Vojne krajine i njezinim priključenjem 1881. godine Hrvatskoj i Slavoniji oblikovan je teritorij sjeverne Hrvatske (s istočnim Srijemom do Zemuna, ali bez Međimurja i Baranje). Vidi: STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 73.

¹³⁵ SRŠEN, „Procesi integracije i oblikovanja hrvatske nacije kao zajednice novoga tipa na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 117.

S ciljem političkog jedinstva habsburških zemalja Josip II. provodio je apsolutističku i germanizacijsku politiku koja je za cilj imala, putem njemačkog kao službenog jezika, pretvaranje mnogojezične i višenacionalne Habsburške Monarhije u jedno ujedinjeno i jako carstvo koje će biti sposobno da se nosi sa suparničkim europskim silama. U nastojanju da ostvari svoju političku filozofiju (tzv. jozefinizam) proveo je mnoge reforme kojima je nastojao ojačati društvo i državu. Smrt Josipa II. 1790. godine u hrvatskoj historiografiji označava početak novog povijesnog razdoblja jer dolazi do sloma apsolutizma, centralizma i germanizma. Njihovim završetkom dolazi do obnove političkog života (ustavno razdoblje koje karakterizira zasjedanje hrvatskog i mađarskog sabora) i formiranja početne etape nacionalnog pokreta na hrvatskim prostorima koji svoju državnost temelji na povijesnom pravu i koji Trojednu Kraljevinu shvaća kao hrvatsku nacionalnu državu s trojnim imenom Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija.¹³⁶ Obnovljeno je županijsko uređenje u Ugarskoj, pa tako i Zaladske županije koja je 16. studenoga 1790. godine podijeljena na šest dijelova, od kojih je jedna bila i Međimurje.¹³⁷

Hrvatsko se plemstvo nakon razdoblja apsolutizma nije osjećalo dovoljno snažnim da bi se u doglednoj budućnosti moglo samostalno oduprijeti nekom novom obliku apsolutizma te se u takvoj situaciji odlučuje jače vezati uz ugarsko plemstvo. Usmjerenost hrvatskog plemstva prema Ugarskoj sada je dovelo u pitanje jedinstvo hrvatskih zemalja i nacionalnu samostalnost te ono odbija nametanje mađarskog jezika i brani cjelovitost Trojedne Kraljevine. Za obranu od centralizacije i mađarizacije Ugarske, tj. preoblikovanjem Ugarskoga kraljevstva u mađarsku nacionalnu državu, hrvatsko plemstvo i društvene elite imale su polazište u hrvatskim municipalnim pravima koja su osiguravala zasebni politički položaj, ograničenu političku autonomiju Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune te zakonodavnu zasebnost Hrvatskog sabora.

¹³⁶ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 73-75.

¹³⁷ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 189.

3.2. Pokušaj uvođenja mađarskog jezika

U prvoj polovici 19. stoljeća nacionalni sukob Mađara i Hrvata naj snažnije se iskazivao kroz jezično pitanje¹³⁸, tj. uvođenja mađarskog jezika kao službenoga jezika za čitav teritorij Ugarske, uključujući i bansku Hrvatsku, tj. pokušaj Mađara da u hrvatske škole uvedu mađarski jezik kojim je trebao oblikovati mađarsku političku naciju i povezati ne samo različite društvene slojeve mađarskoga društva, nego i različite narode, koji su nastanjivali Ugarsku te osigurati napredak ugarskog društva u cjelini. Rezultat tih promišljanja bio je modernizacija mađarskoga jezika i nastojanje da se on uvede u državnu upravu i školstvo.

Početak pokušaja nametanja mađarskog jezika u službenim poslovima i u školskim nastavnim programima započinje na zajedanju zajedničkog sabora u Budimu 1790./91. godine kada su mađarski zastupnici tražili da se rasprave umjesto na latinskom i njemačkom vode na mađarskom jeziku. Hrvatski zastupnici nisu se složili s tim prijedlogom, te je došlo do prvog sukoba u pitanju uvođenja mađarskog jezika između hrvatskih i ugarskih staleža.

Razlog za uvođenje mađarskog jezika nositelji mađarske nacionalne ideje nastojali su pravdati kroz ideju da u jednoj državi može biti samo jedan službeni jezik koji će omogućiti napredak na svim područjima života i koji će povezati različite narode koji žive na području Ugarske. U stvarnosti bila je to reakcija Mađara na pokušaj Josipa II. da uvede njemački kao službeni jezik za čitavu Habsburšku Monarhiju.¹³⁹ Na taj način jezik postaje jedno od glavnih političkih pitanja prve polovice 19. stoljeća.

U oblikovanju nacionalnih ideologija krajem 18. stoljeća važnu ulogu imala je teorija njemačkog filozofa Johana Goettfrieda von Herdera o jeziku kao važnoj osobini nacije, točnije o jeziku kao duhu naroda. Njegova teorija utjecala je i na razvoj mađarske nacionalne ideje koja je stvorila takozvano *Herderovo proročanstvo* o mogućem nestanku mađarskog jezika, što je kod Mađara s jedne strane prouzrokovalo strah, a s druge, čvrst stav u borbi za očuvanjem mađarskog jezika i stvaranjem narodnog duha koji se iskazivao kroz jezik i nastojanje da

¹³⁸ Jezično pitanje, tj. uloga narodnog jezika dobiva na važnosti putem ideje o napretku pojedinca i naroda na temelju obrazovanja na narodnom jeziku. Takve ideje pod utjecajem Francuske revolucije povezuju se s osjećajem domoljublja i s idejom o stvaranju jedne državotvorne, odnosno političke nacije u okvirima jedinstvene države.

¹³⁹ KOLAK BOŠNJAK, „Pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća“, 2-11.

mađarski jezik učine službenim¹⁴⁰ na čitavom prostoru Ugarske, uključujući i Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.

U Banskoj Hrvatskoj počeo se razvijati Hrvatski narodni preporod čiji su nositelji bili uglavnom mladi intelektualci, koji su radili na stvaranju jedinstvenog narodnog jezika koji će biti podloga za teritorijalno, političko, ali i nacionalno ujedinjenje hrvatskih zemalja. Kako su oni u svojoj ideologiji zastupali i ideje izgradnje jedinstvenog jezika za sve južne Slavene odabirući pri tom štokavštinu kao narodni jezik, javili su se protivnici tih ideja, koji su na temelju kajkavštine branili svoj *etnički hrvatski identitet*.

Mađarski staleži težili su da mađarski jezik postane nastavni i u hrvatskim školama, kako bi na taj način lakše proveli ciljeve svoje nacionalne ideologije te su na zasjedanju Ugarskog sabora 1843. godine u odsutnosti hrvatskih poslanika zaključili da ubuduće jedino mađarski jezik može biti službeni i nastavni jezik u cijeloj Ugarskoj i Trojednoj Kraljevini. Mađari nisu uspjeli dobiti vladarevu potvrdu tog zaključka, vladar ga je potvrdio tek kao obvezatan predmet u višim i srednjim školama Banske Hrvatske.¹⁴¹

Nakon završetka revolucionarnih kretanja u Habsburškoj Monarhiji u ljeto 1849. godine Bansko vijeće kao privremena hrvatska vlada donijelo je odluku da se umjesto mađarskog jezika na Akademiji uvode kao izborni predmeti *narječja i književnost česka, poljska i ruska*. Iz te odluke potpuno je jasno da je pitanje uvođenja mađarskog jezika u hrvatske škole od početka pa do polovice 19. stoljeća bilo isključivo političko pitanje¹⁴², koje je povezano s tada dominantnim idejama vezanim uz izgradnju i oblikovanje nacije i postizanje njezinih političkih ciljeva.¹⁴³

Pojavom Hrvatskog narodnog preporoda u Banskoj Hrvatskoj pitanje uvođenja mađarskog jezika u hrvatske škole postaje sve kompliciranije. Naime, zbog sve snažnijeg

¹⁴⁰ Pokušaji nametanja mađarskoga jezika kao službenoga jezika nikada nisu uspjeli. Učenje mađarskog jezika kao nastavnoga jezika u određenim razdobljima u školama i realnim gimnazijama ne može biti argument za podupiranje teze o mađarizaciji, već možda samo da su postojali pokušaji mađarizacije.

¹⁴¹ KOLAK BOŠNJAK, „Pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća“, 10.

¹⁴² Godine 1860. hrvatski jezik uvodi se kao službeni i nastavni jezik u Bansku Hrvatsku i nakon te godine više se ne može govoriti o procesu mađarizacije u smislu jezične asimilacije.

¹⁴³ KOLAK BOŠNJAK, „Pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća“, 11.

prodora mađarske nacionalne ideologije javlja se i snažniji otpor mađarskome jeziku u Banskoj Hrvatskoj kako kod plemstva tako i kod građanske inteligencije.¹⁴⁴

Političko djelovanje hrvatskog plemstva u godinama između 1825. i 1848. sastojalo se u nastojanju da očuvaju svoja municipalna prava¹⁴⁵ u čemu su imali i potporu bečkog dvora koji se bojavao radikalnih zahtjeva mađarske opozicije koja je zahtijevala osnivanje samostalne ugarske vlade čime bi se izbrisala stvarna unija Austrije i Ugarske. Na saborima u Požunu¹⁴⁶ državno-pravni argumenti hrvatskih poslanika sve češće dovođeni su u pitanje s ugarske strane¹⁴⁷, a njihove zamisli o zaštiti latinskog jezika sve manje su bile održive. U hrvatskoj javnosti, nakon što je ugarska strana dovela u pitanje hrvatska municipalna prava i prisilila Hrvatski sabor na određene ustupke u pitanju mađarskog jezika, pojavio se osjećaj ugroženosti i svijesti o porazu, međutim u stvarnosti već je započeo proces hrvatske nacionalne integracije.¹⁴⁸

Na Požunskom saboru 1843./44. godine došlo je do formalne suradnje između mađarskog i hrvatskog plemstva. Suradnja se temeljila na priznavanju tradicionalnih municipalnih prava, to jest državnosti hrvatskih zemalja. Hrvatsko plemstvo suradnju koju je nudila mađarska konzervativna politička snaga doživljava kao podršku svojim temeljnim nacionalnim ciljevima.¹⁴⁹

¹⁴⁴ KOLAK BOŠNJAK, „Pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća“, 12.

¹⁴⁵ Municipalna/staleška prava (*iura municipalia*), tj. hrvatska državna prava skup su privilegija, zakonskih odredaba i običaja na kojima se temeljio poseban položaj Hrvatske prema Ugarskoj a koja su Hrvatskoj osiguravala suverenitet, cjelovitost i autonomnost (hrvatsko državno pravo): zasebno područje, sabor i bana, posebno sudstvo i uprava, zakonodavstvo u autonomnim poslovima, vlastitu vjersku politiku (prema kojoj u Hrvatskoj postoji samo jedna vjeroispovijest i Hrvatska nije dužna prihvatiti drugu konfesiju, npr. davanje prava građanstva protestantima) te zastupanje Hrvatske kao cjeline na Ugarskom saboru. Vidi: MACAN, *Povijest hrvatskoga naroda*, 272.

¹⁴⁶ HEKA, „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine“, 522-525.

¹⁴⁷ Osnovna strategija mađarski predstavnika na zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru bila je u prvom redu negiranje državno-pravne individualnosti Hrvatske, izražene u njezinim municipalnim pravima, a zatim i u isticanju da Ugarska i Hrvatska nisu udružene kraljevine nego da su hrvatske zemlje podložni dijelovi Ugarske. S druge strane, hrvatski su predstavnici branili hrvatska državna prava na način da su hrvatsko-ugarsku državno-pravnu vezu interpretirali kao posljedicu ugovora hrvatskog plemstva i ugarskoga vladara iz 1102. godine, što je hrvatskoj državi osiguravalo povijesni kontinuitet. Vidi: STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 171-174.

¹⁴⁸ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 238.

¹⁴⁹ ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*, 108.

Prije odlaska na Požunski sabor koji je sazvan 14. svibnja 1843. godine, Hrvatski sabor je trebao izabrati nuncije i dati im naputke kako postupati na državnom saboru: trebaju braniti hrvatska municipalna prava i trebaju se služiti isključivo latinskim jezikom. U vrijeme održavanja tog Hrvatskog sabora, 2. svibnja 1843. godine Ivan Kukuljević Sakcinski održao je u Saboru prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku na kojem je zatražio da se narodni jezik uvede u javnu uporabu u Hrvatskoj i Slavoniji kao službeni jezik.¹⁵⁰ Po pitanju da se mađarski jezik uvede umjesto latinskog kao službeni jezik Bogoslav Šulek navodi što bi se u tom slučaju moglo dogoditi daje na primjeru Međimurja: *Eto u susédnom Medjurju, gdje sami koreniti Horvati stanuju – (u čistoj horvatskoj zemlji buduć je Medjimurje do nedavno na Horvatsku spadalo) moraju se děca u jutro, najdragocēnie doba, u magjarskom, koga niti znaju, niti razume, a samo posle podne u svom narodnom jeziku učiti; pa šta više, učinila su magjarska gospoda odluku, da se Medjimurje od biskupie Zagrebske baš posvĕ odcĕpi, budući mladi duhovnici, koji iz Zagreba dolaze, kano pravi Horvati, svoj materinski jezik ljube, i neće onašnje Horvate da pomagjare*¹⁵¹.

3.4. Političke stranke u Hrvatskoj

Polovicom 19. stoljeća Hrvatska je krenula u uspostavljanje institucija građanskog društva i suvremene države što je donijelo sa sobom i osnivanje novih političkih stranaka te pojavu hrvatskih političkih pokreta koji šire hrvatsku nacionalnu ideju među građanskim i intelektualnim dijelom stanovništva, ali ne još uvijek i među seljaštvom koje u to vrijeme čini većinu stanovništva. Širenju novih ideja prepreka je zasigurno bila razina obrazovanosti seoskog stanovništva i različiti kulturni odnosi. Tome treba pribrojiti i činjenicu da iako su seljačke mase u Hrvatskoj nakon uvođenja jednakosti pred zakonom 1848. godine i oslobođenjem kmetova postale pojam političke nacije zbog visokog cenzusa o pravu glasa većina seljaštva nije imala utjecaja na politički život i time nije mogla biti dio političke nacije.

U Ugarskom saboru mađarska politička elita kontinuirano nastoji smanjiti hrvatske staleške povlastice, uvesti mađarski jezik u škole i urede, izjednačiti poreze u Hrvatskoj i Ugarskoj, uvesti ravnopravnost za protestante u Hrvatskoj itd. Sve navedeno rezultiralo je pojavom prvih dviju različitih ideoloških hrvatskih političkih stranaka koje se pojavile 1840-

¹⁵⁰ HEKA, „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine“, 525.

¹⁵¹ ŠULEK, *Što nameravaju Iliri?*, 78

tih godina. Njihov sukob u jezičnom pitanju nije bio ograničen samo na pitanje koja dijalekatska osnovica, kajkavska ili štokavska, treba predstavljati narodni jezik, nego je on obuhvaćao i pitanje uvođenja mađarskog kao službenog jezika na teritoriju Banske Hrvatske.¹⁵²

Prva stranka bila je *Ilirska*, kasnije zbog zabrane imena¹⁵³ *Narodna stranka* koja se okupljala u čitaonicama i zastupala ideju hrvatskoga i južnoslavenskog okupljanja te tražila uvođenje *narodnog jezika*¹⁵⁴ a druga *Horvatsko-ugarska stranka*¹⁵⁵ (Turopoljska stranka, Mađaronska stranka, Ustavna stranka, Narodna ustavna stranka, Hrvatsko-ugarska stranka) koja je bila protiv saveza s drugim južnim Slavenima, koja se zauzimala za očuvanje čvrste veze i realne unije s Ugarskom, za očuvanje hrvatskoga i ukidanje ilirskoga imena te ilirskoga jezika u korist kajkavskog narječja kao čistoga hrvatskoga jezika, za prihvaćanje mađarskoga jezika kao službenog i nastavnog jezika u hrvatskim školama.

Pojava novih nacionalnih snaga, okupljenih oko građanstva, trgovaca, obrtnika, plemića i svećenika dovodi do jačanja hrvatskog otpora prema mađarskoj eliti i pretvaranju tradicionalne staleške *natio croatica* u modernu hrvatsku naciju. Počinju se pojavljivati nove političke stranke, poput *Stranke prava* koja je za razliku od ilirsko-jugoslavenske zamisli zasnovane na jezično-nacionalnim načelima, željela na temelju povijesne i državno-pravne konstrukcije hrvatskog državnog prava stvoriti jedinstvenu naciju (koja objedinjuje Trojednu Kraljevinu i Bosnu) kojoj bi uz katolike pripadali muslimani i hrvatsko-bosanski pravoslavni kršćani. Ideologija Stranke prava temeljila se na tumačenju povijesnoga prava prema kojemu je Hrvatska kao potpuno samostalna država zadržala svoj državni kontinuitet kroz povijest u svijesti hrvatskoga političkoga naroda, nositelja hrvatskoga suvereniteta i koja kao takva

¹⁵² KOLAK BOŠNJAK, „Pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća“, 9.

¹⁵³ Izjave o slavenskoj uzajamnosti i solidarnosti u ugarskom javnom mijenju stvarale su mišljenje i opasnom panslavenskom karakteru ilirizma. Panslavenski ideju nije prihvaćao ni ruski car Nikola I. koji je takvu ideju, a jedan od razloga nalazio se i u činjenici da je Habsburška Monarhija bila njegov partner u konzervativnom savezničkom sustavu Sveta Liga koja je osnova s ciljem očuvanja staroga poretka.

¹⁵⁴ KOLAK BOŠNJAK, „Pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća“, 9.

¹⁵⁵ Godine 1839. pojavila se misao o stvaranju političke stranke *horvatsko-ungarske* koja bi bila protivna preporodnom pokretu u Hrvata. S tim ciljem, ponajprije su se tijekom 1841. godine iz ilirske Čitaonice povukli istaknutiji mađaroni koji osnivaju svoje udruženje *Kasino* čija je osnovna zadaća bila pomagati mađarsku opoziciju u širenju mađarskog jezika te ideje o jedinstvenoj mađarskoj državi od Karpata do Jadranskog mora. Nakon dobivanja podrške sitnog seljačkog plemstva, poglavito iz Turopolja, započeli su sa sustavnom borbom protiv tekovima preporodnog pokreta, od ilirskog imena i pravopisa, preko novoga književnog jezika, do municipalnih prava koja su Hrvatskoj osiguravala poseban državno-pravni položaj unutar zemalja ugarske krune. Vidi: ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod*, 133.

zajedničko s Ugarskom i Austrijom ima samo kralja. Zastupala je shvaćanje da se hrvatska nacija može u potpunosti realizirati samo u vlastitoj nacionalnoj državi te je njezin cilj bio stvaranje nezavisne hrvatske države, tj. Hrvatske izvan Austro-Ugarske Monarhije. Njezini prvaci Eugen Kvaternik i Ante Starčević nisu vidjeli svrhu u političkom djelovanju te su se okrenuli političkom odgoju građanstva, smatrajući da tek samosvjesni Hrvati mogu stvoriti samostalnu Hrvatsku.¹⁵⁶ Pravaši su bili oni koji su 1903. godine u Varaždinu pokrenuli list *Naše pravice* koje u svom temeljnom programu ima praćenje, ali i utjecaj na prilike u Međimurju. Dvije godine kasnije, 1905. godine počinje izlaziti list *Štefek z mustači*, a nakon njega pravaši starčevićanci pokreću list *Hrvatske pravice* koje također donose priloge iz Međimurja. Hrvatski intelektualci Pero Magdić, Luka Purić, Ivan Novak i drugi, preko lista *Naše pravice* obraćaju se hrvatskom seljaku, radniku i obrtniku, posebno međimurskom Hrvatima. Stranka prava, na temelju državnog prava i narodnog načela, zastupala je sjedinjenje svih hrvatskih zemalja u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Nije priznavala Hrvatsko-ugarsku nagodbu i tražili su sjedinjenje Međimurja s Hrvatskom. Takvo stajalište bilo je prihvatljivo i međimurskim Hrvatima.

Braća Antun i Stjepan Radić 1899. godine pokreću list *Dom* za prosvjećivanje seljaštva, a 1904. godine osnivaju *Hrvatsku pučku seljačku stranku* koja do 1918. godine nema neko veliko politično značenje poradi uskog biračkog prava, ali koja nakon 1918. godine, nakon što punoljetno muško stanovništvo dobiva pravo glasa, prerasta u masovni nacionalni pokret što predstavlja dokaz da je proces hrvatske nacionalne integracije (posebno na teritoriju nekadašnje Hrvatske i Slavonije) itekako uznapredovao, te da hrvatska nacionalna ideja nije svojstvena samo jednom uskom, građansko-intelektualnom sloju.¹⁵⁷ Stranka do jeseni 1918. godine zastupa austroslavistički program reorganizacije Austro-Ugarske Monarhije u podunavsku državu ravnopravnih naroda. Zalagala se za solidarnost slavenskih i južnoslavenskih naroda i zalagala se za autonomiju i teritorijalnu cjelovitost Hrvatske.

Svećenstvo i religiozni dio stanovništva okupljao se oko *Hrvatske pučke stranke* koja je bila zasnovana na kršćansko-socijaldemokratskim principima.

U Međimurju se nakon završetka Prvog svjetskog rata među političkim strankama isticala *Samostalna demokratska stranka* kojoj su pripadali Ivan Novak, i njegovi suradnici koju su sudjelovali u oslobođenju Međimurja te obrtnici. Svoj prvi javni nastup imali su 9.

¹⁵⁶ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 191.

¹⁵⁷ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 375.

siječnja 1919. godine kad su organizirali skupštinu i donijeli rezoluciju kojom je Međimurje pripojeno Hrvatskoj.

3.5. Počeci preporodnog djelovanja

U tradicionalnoj društvenoj eliti u povijesnim hrvatskim pokrajinama koje su desetljećima bile međusobno razdvojene, gdje hrvatski narod jedva ima svijest o zajedničkoj povijesnoj pripadnosti, pojavio se osjećaj partikularne zasebnosti poput dalmatinstva, slavonska i kajkavskog *horvatstva* te pojedinačni regionalni interesi. Uz to hrvatske pokrajine nisu bile ujedinjene ni u književnom jeziku ni u grafiji. Postojale su dvije varijante hrvatskog jezika u procesu standardizacije (kajkavska i štokavska) te tri grafije (kajkavska, slavonska i dalmatinska). Najveći dio stanovništva koje je živjelo na području Krajine, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine govorilo je štokavskim narječjem i iz tog razloga ono se trebalo uzdignuti u rang hrvatskog književnog jezika unatoč činjenici što se političko središte nalazilo u sjeverozapadnom kajkavskom području Hrvatske. Istovremeno, službeni jezik u Hrvatskoj bio je latinski, ali su se društvene elite u međusobnoj komunikaciji služile i njemačkim i talijanskim jezikom.

Zajednički jezik bio je ključan za čvršće povezivanje Hrvata u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, ali i u drugim krajevima poput Istre a kasnije i Međimurja. Na temelju zajedničkoga jezika moglo se krenuti u stvaranje moderne hrvatske nacije.

U procesu oblikovanja modernih nacija u sklopu procesa oblikovanja građanskog društva pojavili su se preporodni pokreti. Hrvatska historiografija početak Hrvatskog narodnog preporoda povezuje s pokretanjem Gajevog lista *Novine Horvatzke* i podlistka *Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* 1835. godine. Premda su i prije 1835. godine ilirske ideje iznosili Vinko Pribojević, Juraj Šižgorić, Mavro Orbini, Ivan Gundulić, Pavao Ritter Vitezović¹⁵⁸, Andrija Kačić Miošić, Filip Grabovac, Juraj Križaić, Ivan Lučić i drugi. Njihove ilirsko-hrvatske misli bile su poznate pripadnicima ilirskog pokreta koji su ih čitali ili nanovo otkrivali.

¹⁵⁸ Na razvoj hrvatske nacionalne misli u 19. stoljeću veliki utjecaj imao je rad *Oživjela Hrvatska* koji je 1700. godine objavio Pavao Ritter Vitezović. U tom radu on daje skicu velikog carstva s hrvatskim vodstvom koje bi ujedinilo susjedne balkanske slavenske države. Njegova je ideja kasnije imala veliki utjecaj na Ilirski pokret koji je proklamirao južnoslavensko jedinstvo.

Hrvatski narodni preporod je izgradio i stvorio uvjete bez kojih bi bio nemoguć život moderne nacije: pokretanje *Novina Horvatskih* (1835. godine) utemeljenje *Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva* (1841. godine), *Matice hrvatske* (1842. godine), *Prve hrvatske štedionice* (1846. godine), *Hrvatskog narodnog kazališta*¹⁵⁹, muzeja, knjižnica i čitaonica u Varaždinu, Karlovcu i Zagrebu u kojima su se družili, širili svoje ideje i krug svojih pristaša. Ujedno to je i vrijeme hrvatskog narodnog, književnog, kulturnog preporoda te vrijeme tiskanja brojnih književnih, znanstvenih i vjerskih djela na hrvatskom jeziku, vrijeme otvaranja opće civilne bolnice u Zagrebu, vrijeme pojave ideje ujedinjenja Hrvata južno od Save sa sjevernom Hrvatskom, vrijeme osnivanja najviših središnjih političkih, crkvenih i kulturnih institucija, tj. osnivanje samostalne hrvatske vlade, pretvaranje više škole Zagrebačke kraljevske akademije u sveučilište, izdizanje zagrebačke biskupije u rang nadbiskupije te vrijeme kad se donosi odluka o uvođenju *narodnog*¹⁶⁰ kao službenog jezika u Hrvatskoj umjesto latinskog jezika. Istovremeno, to je i vrijeme širenja vjerske tolerancije, demokratizacije društva, ideje o slobodi i boljoj budućnosti i vrijeme izgradnje moderne hrvatske nacije.¹⁶¹

Razdoblje Hrvatskog narodnog preporoda podudara se s Ilirskim pokretom¹⁶² koji je zahvatio mlade hrvatske intelektualce koji su se školovali u inozemstvu i koji su, radeći na stvaranju jedinstvenoga hrvatskog jezika, smatrali da će tako lakše prevladati pokrajinsku podijeljenost. U trenutku kad je Ilirski pokret (ilirizam) uspio prevladati hrvatske regionalizme i pokrajinsku podijeljenost omogućio je stvaranje jedinstvenoga hrvatskoga književnoga jezika¹⁶³, a time i stvaranje moderne hrvatske nacije.

¹⁵⁹ Godine 1840. prikazana je predstava Ivana Kukuljevića *Juran i Sofija*, 1846. godine prva hrvatska opera *Ljubav i zloba* a kasnije i *Porin* od Vatroslava Lisinskog.

¹⁶⁰ Latinski kao službeni jezik Hrvatskog sabora 1847. godine zamjenjuje se hrvatskim jezikom. Godinu dana ranije, hrvatski jezik postao je sveučilišni predmet, a Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine hrvatski postaje službeni jezik u Slavoniji i sjeverozapadnom dijelu današnje Hrvatske. Tafra smatra da te činjenice upućuju na zaključak da je hrvatski jezik do toga vremena bio potpuno izgrađen i kodificiran, i da je imao sva obilježja standardnoga jezika. Vidi: TAFRA, „Značenje narodnoga preporoda za hrvatski jezik“, 47.

¹⁶¹ MACAN, *Povijest hrvatskoga naroda*, 281.

¹⁶² Nastanak Ilirskog pokreta posljedica je i općih europskih procesa i unutarnjeg razvoja hrvatskoga društva koju su odredili odnosi s bečkim dvorom i sukob s mađarskim nacionalizmom te vrijeme kada se mijenja slika Mađara u hrvatskoj javnosti. Zbog mađarskih težnji za stvaranjem jedinstvene mađarske nacionalne države, a u skladu s idejama slavenske uzajamnosti i planovima južnoslavenske integracije, pripadnici Ilirskog pokreta udaljavaju se od ideje zajedništva s Mađarima.

¹⁶³ Jezik se u tadašnjim preporodnim pokretima smatra bitnim obilježjem nacije.

Narodni, odnosno nacionalni preporod Nikša Stančić određuje kao početnu etapu u procesu oblikovanja suvremene hrvatske nacije, dok preporodni pokret definira kao pojavni oblik tog procesa. Prema njemu, treba razlikovati Hrvatski narodni preporod od Ilirskog pokreta.

Ilirski pokret, tj. hrvatski preporodni pokret pod ilirskim imenom organizirani je oblik djelovanja pojedinaca i skupina s ciljem promicanja i unapređenja Hrvatskog narodnog preporoda.¹⁶⁴ Hrvatski narodni preporod početna je etapa u procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije u sklopu oblikovanja modernoga građanskog društva koja je od početka pripreme faze (1790.–1835. godine) do kraja pune preporodne faze (1835.–1848. godine) imala središte u sjevernoj Hrvatskoj, ali je većim ili manjim intenzitetom obuhvatila i ostale hrvatske etničke prostore. Sjeverna Hrvatska imala je uvjete za djelovanje Hrvatskog preporodnog pokreta jer je raspolagala institucijama staleške države (sabor, ban, županije) i plemstvom koje je imalo osjećaj staleškog identiteta, tj. *natio croatica* koja je postupno preuzimala institucije staleške države te se proces oblikovanja suvremene hrvatske nacije u preporodnoj etapi oblikovao od nacije prema državi i od države k naciji.¹⁶⁵

Ilirski pokret polagao je veliki naglasak na pisanje i širenje domoljubnih pjesama poput marševa (davorija), budnica¹⁶⁶ koje su služile za buđenje nacionalne svijesti o vlastitoj snazi, ljubavi prema domovini, nacionalnom jeziku i kulturi kako bi se mogli suprotstaviti prijetećoj asimilaciji i gubitku nacionalnog identiteta.

Osim što je provodio kulturnu, jezičnu i književnu obnovu Ilirski pokret¹⁶⁷ je bio politički pokret stvaranja nacije kojem su jezik i kultura samo sredstvo u procesu pretvorbe naroda u naciju. Ubrzao je hrvatski nacionalnu integraciju, stvorio je jedinstveni hrvatski standardni jezik, jedinstveno hrvatsko latinično pismo, položio je temelje suvremenoj hrvatskoj književnosti i kulturi, oblikovao je politički program samostalnosti i cjelovitosti Hrvatske u

¹⁶⁴ STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja“, 7-8.

¹⁶⁵ *Isto*, 9.

¹⁶⁶ Naziv potječe od Davora koji je smatran bogom rata u drevnoj slavenskoj mitologiji. One pozivaju na konkretnu borbu, pa čak i oružani sukob, a u obranu temeljnih prava naroda. Imale su također i veliku ulogu u pripremi javnog mijenja na eventualni hrvatsko-ugarski oružani konflikt koji se i dogodio 1848. godine. Za razliku od davorija budnice služe obrani vlastitog jezika i kulture, a pjesme njeguju kult slobode i upozoravaju na opasnosti koja prijete nacionalnom jeziku, kulturi i slobodi nacije. Vidi: ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 229.

¹⁶⁷ Odabirom ilirskog imena, preporoditeljima nije bila namjera izbrisati narodna imena Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara, oni su samo vjerovali kako su svi Slaveni jedan narod koji ima identičan jezik i bili su uvjereni u potrebu slavenske uzajamnosti.

sklopu Habsburške Monarhije, proveo je odlučujuću fazu u procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije te je afirmirao hrvatski nacionalni identitet.

Do 1848. godine hrvatski narodni preporod ostvario je svoju osnovnu zadaću integriranja širih društvenih slojeva u hrvatsku naciju i dao poticaje za osnivanje institucija potrebnih društvu na prijelazu iz feudalnih odnosa u kapitalističke te iz staleškoga društva u građansko društvo.

3.9. Početak Hrvatskog narodnog preporoda

Hrvatska politika na početku 19. stoljeća imala je zadatak obraniti politički opstanak feudalne Hrvatske i postepeno je pretvoriti u suvremenu građansku državu za što je trebalo postići teritorijalnu cjelovitost Hrvatske te stvoriti jedinstvenu narodnu ideologiju koja će ujediniti hrvatsko plemstvo, mlado građanstvo¹⁶⁸ i svećenstvo. Sljedeći korak bio bi ukidanje feudalizma, nova podjela zemlje i obrazovanje seljaštva kroz njihovo školovanje koje će ih izvući iz zaostalosti i nepismenosti i pretvoriti ih u obrazovane i sposobne kadrove sposobne da se uključe u modernizacijske procese, te izgradnja zajedničkog jedinstvenog jezika kao sredstva društvene, političke i kulturne komunikacije.

Sredinom 19. stoljeća na povijesnoj sceni pojavljuje se središnja osoba Hrvatskoga narodnog preporoda Ljudevit Gaj¹⁶⁹ koji zajedno s mladom (obrazovanom, neopterećenom

¹⁶⁸ Hrvatsko građanstvo je do početka 19. stoljeća nerazvijeno i malobrojno s visokim postotkom nepismenih koje kao takvo nije bilo u stanju pokrenuti narodni preporod i uvesti Hrvatsku u društvo modernih nacija.

¹⁶⁹ Gaj, Ljudevit, vođa hrvatskoga narodnoga preporoda i pisac (Krapina, 8. VII. 1809. – Zagreb, 20. IV. 1872.). Na oblikovanje Gajeve hrvatske nacionalne i slavenske ideologije, koju je s vremenom mijenjao i dograđivao, uvelike su utjecali teorija o ilirskom podrijetlu južnih Slavena, legenda o braći Čehu, Lehu i Mehu koja je stvarala sliku slavenskoga jedinstva (Krapinski dvorci – Die Schlösser bei Krapina, 1826. godine), srednjoeuropska nacionalna koncepcija po kojoj je jezik glavno obilježje nacionalnog identiteta, poznanstvo s J. Kollárom, ideologom slavenske uzajamnosti, hrvatska kulturna baština i politička povijest kao potvrda etničke, političke i jezične hrvatske individualnosti. Gaj je znao za tadašnju slavističku klasifikaciju slavenskih jezika s četiri jezika (ruski, poljski, češki i ilirski) te za Kopitarovo i Šafaříkovo negiranje hrvatskoga jezika. Gajeve zasluge za hrvatski standardni jezik nisu toliko u onome što je napisao, nego više u onome što je pokrenuo ujedinjavanje Hrvata u jednom latiničnom slovopisu bilo je prvi korak prema ujedinjavanju u jednom standardnom jeziku, a u toj je integraciji Gaj odigrao odlučujuću ulogu. U knjižici *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisaña* (1830. godine) predložio je jednoslovni sustav, polazeći od kajkavskoga književnog jezika, rješavajući dotadašnji problem pisanja palatala uvođenjem nadslovnih znakova. U članku *Pravopisz* (Danica, 1835. godine) vratio se djelomice dvoslovima (dj, gj, lj, nj, tj), ostavio jednoslove (č, š, ž) s kvačicom, a ne s prvotnom tildom, uveo ć i ě. Taj će slovopis, biti nazvan gajica. Vidi: „Gaj, Ljudevit“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

porijeklom, staležom, vjeroispovijesti ili zavičajnosti) generacijom koja je spremna suprotstaviti se mađarskom nacionalizmu postavlja temelje modernog hrvatskog naroda, tj. Hrvatskog narodnog preporoda koji je težio stvaranju hrvatske nacionalne države za što će biti potrebno stvoriti preduvjete kao što su gospodarski razvoj, društveno-politički razvitak, domaća industrija, modernizacija infrastrukture-gradnja željeznica i cesta, reguliranje rijeka, riječne plovidbe brodovima na parni pogon.¹⁷⁰

Ljudevit Gaj¹⁷¹ 1830. godine u Budimu objavljuje svoju *Kratku osnovu horvatsko-slavenskog pravopisanja* kojom preuređuje hrvatski pravopis¹⁷², i u kojoj predlaže stvaranje jedinstvena pravopisa za sve Južne Slavene koji pišu latinicom čime bi se stvorili uvjeti za otpor mađarskom plemstvu.

Prva preporodna ideja koja će nacionalnu ideju staviti u temelj svoga političkoga djelovanja oblikovana je na osnovu zaključaka Hrvatskoga sabora iz 1827.¹⁷³ godine kojim se tražilo popisivanje prava Kraljevstva. Na osnovu tog zaključka protonator Josip Kušević objavljuje 1830. godine knjižicu o municipalnim pravima Kraljevstva (*De municipalibus juribus et statutis Regnorum Dalmatiae et Slavoniae*).¹⁷⁴

Prvih godina preporodni pokret¹⁷⁵, okupljen oko Ljudevita Gaja i grofa Janka Draškovića¹⁷⁶, svoje djelovanje ograničio je na kulturno područje, na osnivanje institucija,

¹⁷⁰ ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*, 54-60.

¹⁷¹ Ljudevit Gaj osnovne crte hrvatske integracije ideologije zasniva na državnoj i kulturnoj tradiciji iz koje preuzima ideju o zajedničkom podrijetlu slavenskih naroda.

¹⁷² Bio je to prijedlog slovoispravne reforme koji se zasnivao na načelu jedan fonem-jedan grafem.

¹⁷³ Hrvatski sabor u to vrijeme donosi i zaključak da se u višim školama obavezno uči mađarski jezik. Od 1833. godine on postaje obavezan u svim gimnazijama.

¹⁷⁴ BUGARIN, „Nacionalizam u 19. stoljeću“, 84.

¹⁷⁵ Preporodni pokret zbog neukosti, neslobode i siromaštva nije se uspio proširio na selo.

¹⁷⁶ Drašković, Janko, hrvatski preporoditelj i političar (Zagreb, 20. X. 1770. – Radkersburg/Radgona, Štajerska, 14. I. 1856.). U razdoblju od 1787. do 1792. godine služio je u vojsci kao djelatni časnik. U sastavu dobrovoljačkih jedinica sudjelovao je u protunapoleonskim ratovima. U političkom životu bio je prisutan od 1792. godine, kada je prvi put sudjelovao u radu Hrvatskoga sabora. Od 1825. godine, nakon obnove ustavnosti, osim u radu Hrvatskoga sabora, redovito je sudjelovao i u radu zajedničkog Ugarsko-hrvatskoga sabora. Oko 1830. godine priključio mladomu naraštaju građanske inteligencije, koja je svojom djelatnošću upravo polagala temelje hrvatskom nacionalnom pokretu. Izravno sudjelovao i u izgradnji institucionalne infrastrukture preporodnoga pokreta (Čitaonice ilirske, Narodnoga muzeja, Matice ilirske, Narodnoga kazališta, Gospodarskoga društva). U razdoblju nakon zabrane ilirskog imena 1843. godine gotovo u potpunosti se posvetio političkom djelovanju. Kao istaknuti prvak Narodne stranke, nastojao je spriječiti gušenje hrvatskog nacionalnog pokreta, nastavljajući se

kulturnu standardizaciju, pokretanje novina, uvođenje jedinstvene hrvatske grafije i jedinstvenog standardnog jezika¹⁷⁷ (na štokavskoj osnovi). Pitanje jedinstvenog hrvatskog standardnog jezika bilo je pitanje afirmacije nacionalnog identiteta jer prema srednjoeuropskom jezično-kulturnom poimanju nacije, pravo na nacionalni identitet ima samo ona skupina ljudi koja ima vlastiti jezik¹⁷⁸.

Drašković je zagovarao hrvatski državno-pravni koncept nacije, za razliku od Gaja koji je zagovarao model nacije zasnovan na jeziku, ne shvaćajući da je za naciju važan i osjećaj pripadnosti, podrijetlo, zajednička povijest, izgradnja nacionalne svijesti, demokratizacija, kao i razvijena politička, gospodarska, kultura i institucionalna povezanost. Svoj politički program Drašković je temeljio na hrvatskom historijskom pravu, ali je zahtijevao pridruženje slovenskih zemalja na temelju jezičnih sličnosti. Isto tako, Hrvatima je smatrao i pravoslavne stanovnike Trojedne Kraljevine. Političke ciljeve Hrvatskog narodnog pokreta postavio je 1832. godine svojim političkim spisom na (štokavskom) hrvatskom jeziku pod nazivom *Disertacija iliti razgovor. Darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših za buduću Dietu ugarsku odošlanem*¹⁷⁹ koja je trebala biti politički, jezični, gospodarski i socijalni program hrvatskim poslanicima (nuncijima, zastupnicima) koji su išli na Požunski (Ugarski) sabor¹⁸⁰, tj. hrvatskom plemstvu koje ima stvarnu političku moć. Narodni jezik (štokavštinu) ističe kao osnovicu hrvatskog jezika i traži veću samostalnost Hrvatske u odnosu na Ugarsku, navodi da bi vrhovnu vlast trebao bi imati ban, traži osnivanje samostalne hrvatske vlade (*sovjetni dikasterium kraljevski*), ujedinjenje u jednu političku jedinicu ne samo Hrvatske, Slavonije i Dalmacije već i Istre, slovenskih zemalja (Koruške, Štajerske i Kranjske) i Bosne

pritom žestoko odupirati mađarskim nacionalnim zahtjevima. Godine 1848. povukao se iz vodstva Narodne stranke. Vidi: „Drašković, Janko“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹⁷⁷ Izgradnja jedinstvenog standardnog jezika imala je problem u činjenicu što su na realnom i virtualnom prostoru Trojedne Kraljevine postojala dva jezika u procesu standardizacije, jedan utemeljen na kajkavskom, a drugi na štokavskom narječju. Vidi: STANČIĆ, „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizmu: od hrvatske staleške nacije (natio croatica) do hrvatskoga političkog naroda“, 45.

¹⁷⁸ Prema nacionalnoj koncepciji, čiji je najznačajniji predstavnik bio Johann Gottfried Herder, identitet naroda određuje jezik, odnosno obilježje naroda nije prostor i država nego jezik.

¹⁷⁹ Djelo je tiskano anonimno u Karlovcu u Prettnerovoj tiskari od *strane jednog starog domorodca kraljevinah ovih*.

¹⁸⁰ Hrvatski zastupnici na Ugarskom saboru protivili su se ukinuću kmetstva, spriječili su pokušaj mađarizacije Hrvatske, branili su pravo Hrvatske na građansku Slavoniju i tzv. Ugarsko primorje, isticali važnost hrvatskog jezika i najavili mogućnost zamjene latinskog jezika hrvatskim jezikom. U svom otporu mađarskoj politici imali su potporu bečkog dvora koji je u tome vidio vlastite interese.

(ali ne i Međimurja). Novo ujedinjeno teritorijalno-političko područje, koje bi nastalo uz pomoć bečkog dvora, u geografskom pogledu naziva *Ilirija velika*, a u političkom, s time da njezino konstituiranje ne bi podrazumijevalo i prekid državnopravnih veza s Ugarskom, *Kraljevstvo Iliričko* koje smatra hrvatskom nacionalnom državom utemeljenom na hrvatskom državnom, povijesnom i prirodnom pravu, a njegove stanovnike naziva *Slavo-Hrvatima*.¹⁸¹ Što se tiče identiteta, Drašković ističe pojam domovine kao političkog teritorija, dok pojam naroda povezuje s jezikom. Smatrao je da je zadatak države i Crkve obrazovati narod, koji je prema njegovom shvaćanju bio nedovoljno obrazovan što je za posljedicu imalo nedostatak obrazovnih osoba u upravi, kulturi, gospodarstvu itd. što je u konačnici imalo za posljedicu slab politički i gospodarski položaj Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji. Za bolji gospodarski položaj Hrvatske preložio je osnivanje središnje ugarske hipotekarne banke koja bi davala hipotekarne kredite plemstvu za investiranje u manufakturne ili industrijske pogone.

Spis je nastao u vrijeme kad je trebalo procijeniti i definirati probleme Trojedne Kraljevine i pronaći rješenja u smislu teritorijalne cjelovitosti, jedinstvenog jezika, kulture, nacionalno-integracijskih procesa i društvenih promjena. Ujedno označava početak aktivne politike hrvatskog plemstva¹⁸² s ciljem izgradnje nacionalnih, kulturnih, političkih i gospodarskih institucija te reforme feudalnog sustava i gospodarsku politiku koja potiče razvoj kapitalizma.

Trenutak kad Hrvatski sabor prihvaća Draškovićev program, Šokčević smatra da taj trenutak predstavlja kraj defenzivne hrvatske politike prema mađarskom nacionalizmu koja se temeljila na obrani autonomije u sklopu ugarskih zemalja i označava trenutak kad Ilirski pokret prerasta u hrvatski narodni preporod koji oblikuje modernu hrvatsku naciju s ciljem što samostalnijeg položaja Hrvatske.

Godine 1835. u *Novinama Horvatzkim* Drašković objavljuje pjesme *Poskočnica*, *Pesma domorodska* i *Napitnica ilirskoj mladeži* i kojima slavi slobodu, domovinu i osuđuje *narodne izdajice*. Drašković se u pjesmi *Mladeži ilirskoj* napisanoj 1836. godine obraća *mladeži ilirskoj* koju zadužuje za uvođenje *domorodskog* jezika. U pjesmi spominje rijeku Muru, vjerojatno iz razloga jer sada smatra da bi i Međimurje trebalo biti dio Hrvatske: *Peljat će vas naški jezik svuda: Sve uz Muru i Dravu živuće: Ogerlite Ilire buduće ... Svu državu braniti je*

¹⁸¹ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 168.

¹⁸² Draškovićeva namjera nije bila potaknuti širi narodni pokret, već potaknuti plemstvo, tj. vladajuću elitu na djelovanje preko postojećih institucija.

*lahko; Jer su berda, a i sredce žarko; U ilirskom mukoterpnom tĕlu; Oklop jest: još uzmi rĕku bĕlu; Mure, Drave, Moriša, Dunaja; Pak s ebrani, ak i dušman laja*¹⁸³.

Hrvatska je početkom Hrvatskog narodnog preporoda podijeljena granicama Habsburškoga i Osmanskoga Carstva, Mletačke Republike i samostalne Dubrovačke Republike. Najveći dio hrvatskog prostora (osim Hrvata u Bosni i Hercegovini) bio je okupljen u Habsburškoj Monarhiji, ali je i tamo podijeljen na više zasebnih upravnih područja: na civilnu Hrvatsku i Slavoniju (bansku Hrvatsku) u ugarskom dijelu Monarhije, te na Vojnu krajinu¹⁸⁴, Dalmaciju i Istru koje su podvrgnute austrijskoj vlasti. Nacionalno buđenje izvan Banske Hrvatske bilo je znatno sporije i teže. U doba preporodnog pokreta političke, gospodarske i kulturne prilike u Dalmaciji bile su drugačije nego u Banskoj Hrvatskoj jer je Dalmacija kao administrativna cjelina bila podvrgnuta austrijskoj upravi u kojoj je talijanski ujedno bio službeni i nastavni jezik.

Hrvatska historiografija završetkom dalmatinskog narodnog pokreta smatra pobjedu Narodne stranke u Splitu 1882. godine. Taj događaj bio je od presudnog značaja jer hrvatski jezik već sljedeće 1883. godine postaje službenim jezikom Dalmatinskog sabora, ali u lokalnoj administraciji zbog otpora talijanskih činovnika tek od 1912. godine.¹⁸⁵ Do kraja 19. stoljeća hrvatski jezik ušao je i u talijanske srednje škole i osnovne škole što je doprinijelo smanjenju nepismenosti, budući da su ranije učenici hrvatske nacionalnosti u talijanskim školama vrlo teško usvajali umijeće pisanja.

Hrvatski nacionalni pokret u Istri se pojavljuje u 19. stoljeću posredstvom katoličke crkve koja je bila predvodnik u procesu hrvatske nacionalne integracije, pri čemu je od posebnog značaja bilo djelovanje porečko-pulskog biskupa Jurja Dobrile i Dinka Vitezića iz

¹⁸³ DRAŠKOVIĆ, *Mladeži ilirskoj*.

¹⁸⁴ Nakon što su oslobođeni osmanski dijelovi Hrvatske, Hrvatski sabor traži da se taj prostor inkorporira u hrvatski okvir, što i djelomično uspijeva. Obranjeni dio Hrvatske i oslobođeni prostor podijeljen je 1702. godine na civilni dio (Provincijal) koji 1745. godine postaje dijelom Hrvatske i vojno-krajiški dio (Vojna krajina) koji se nalazi pod direktnom upravom Beča i koji ne osporava formalno-pravnu pripadnost tih krajeva Hrvatskoj. Civilni dio (Slavonija i Srijem) Mađari su držali da je trebao pripasti pod Ugarsku, ali nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine više ne dovode u pitanje pripadnost Slavonije i Srijema Hrvatskoj. Nekoliko godina kasnije, Hrvatska rješava još jedno važno pitanje svoje teritorijalnosti, ukinuta je i integrirana Vojna krajina u hrvatski upravni prostor. Ugarska vlada pristala je na sjedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom smanjenjem broja hrvatskih zastupnika u zajedničkom saboru. U trenutku kada Hrvatski kraljevski odbor donosi odluku da umjesto dotadašnjih 55 u zajedničkom saboru bude 40 zastupnika manifestom Franje Josipa I. 1881. godine Vojna krajina je pripojena civilnoj Hrvatskoj, no pravo upravno sjedinjenje provedeno je tek pet godina kasnije.

¹⁸⁵ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 300.

Krka. Zahvaljujući djelatnosti *Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*, osnovane 1893. godine narodni preporod dobiva snažan zamah, posebice u području nižeg školstva i kulture

Na izborima 1907. godine raspisanom od strane bečkog Carevinskog vijeća (nakon što je u austrijskom dijelu Monarhije muškarcima dodijeljeno opće pravo glasa) *Hrvatsko-slovenska narodna stranka* pobjeđuje talijanske stranke čime postaje najjača politička grupacija u većini istarskih općina.¹⁸⁶

3.11. Zemljopis pokrajina Ilirskih

Od 1832. do 1843. godine stav prema Međimurju se promijenio, što se može vidjeti u djelu Dragutina Seljana *Zemljopis pokrajina Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berдах, potokah, gradovah i znatnih městah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*. Dragutin Seljan¹⁸⁷ pokrajine u Habsburškoj Monarhiji dijeli na Austrijske ilirske pokrajine (Koruška i Štajerska, Gorica i Kranjska, Istra i Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, Banat i Bačka) i Turske ilirske pokrajine i Crna Gora (Bosna i Bugarska, Srbija, Crna Gora, Albanija, Trakija i Makedonija). Zanimljivo je što kad nabraja Ugarsko-ilirske pokrajine u njih svrstava i Međimurje: *Horvatska, Réčke primorje, Medjimurje i Slavonia, i k ovim se njihove vojničke krajine, kao po istoj naravi ovamo spadajuće, prilažu. Zatim: Bačka i banat; kao takodjer i amo spadajuća granica vojnička*¹⁸⁸. Iznosi broj stanovnika i podatke po čemu se neko naselje posebno ističe, daje opis trgovišta Čakovca i Preloga, te Legrada koji u to vrijeme spada pod Međimurje, naglašava da u Međimurju živi hrvatski narod: *U Horvatskoj, Slavonii, Medjimurju i Réčkom kotaru sám i bez ikakove směse ilirski narod obitava*¹⁸⁹ i da Međimurje pripada Hrvatskoj: *Stanovništvo ovo, koje tako majka narav svim izobiljem domaćih proizvodah nadari,*

¹⁸⁶ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 301.

¹⁸⁷ Seljan, Dragutin, hrvatski geograf i kartograf (Topolovac, 16. XI. 1810. – Zagreb, 14. VI. 1848.). Prefekt zagrebačkoga plemićkoga konvikta, protjeran 1837. godine zbog pristajanja uz ilirski pokret. Živio je u Beču i bavio se geografskim i kartografskim radom. Objavio *Zemljopis pokrajina ilirskih* (1843. godine), *Zemljovid carevine austrijske* (1847. godine) i *Zemljovid Europe* (1847. godine), tiskane na hrvatskom jeziku. Vidi: „Seljan, Dragutin“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹⁸⁸ SELJAN, *Zemljopis pokrajina Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berдах, potokah, gradovah i znatnih městah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 108.

¹⁸⁹ *Isto*, 108-109.

da ovo susjednu Štajersku, Kranjsku i.t.d. kruhom providjuje, i dēla svoja radostno obavlja, narodne horvatske pēsme, najviše od Zrinjskoga pēvajuci, spada k svērži ilirsko-horvatskoga naroda, s kojima skupa narēčje i jedne obiēaje imade, od kojega se takodjer stabla mnogobrojne naselbine po bližnjih ovdē ugarskih varmedjah udomaćene¹⁹⁰.

U posebnom poglavlju pod nazivom *Medjimurje* Dragutin Seljan daje opis Međimurja i podsjeća na činjenicu da je ono pripadalo Hrvatskoj, ali da su ga Zrinski pripojili Zaladskoj županiji: *Poluotok ovi, Medjimurje, medju Murom i Dravom potoci ležeće, spadao je u pēvanja vrēmena k Horvatskoj, naposeb pod Varašdinsku varmedju, kada pako Zrinjski grofovi, kojih je čēli ovaj poluotok kao pod grad Čakovec spadajuća jedna gospodština bio, pod austrijskom kućom i vērhovni župani Saladske vermudje postaše, predēl ovi medju Murom i Dravom kao vlastitost i gospodštinu svoju tada od varašdinske varmedje odcēpiše, i k svojoj ga, od koje vērhovni župani biahu, priklopiše, od kojega zatim vrēmena neprestano pod Saladskom varmedjom ostade*¹⁹¹.

Kad daje opis stanovnika Međimurja, u opisuju ih uspoređuje sa stanovnicima Hrvatske: *U Medjimurju i Podravini ljudi duge spletene i slanimom namazane vlasi imadu, kratku rubaču, zatim gaće i torbu prēko plećah prebačenu; pērsnik od sukna gajtani ukrašen, dugu do petah haljinu od darovca s širokimi rukavi; ova je haljina cērveno obrubljena i mnogo ostalim ugarskoga seljanina haljinam spodobna; zatim težke na nogah čižme i klobuk na glavi. - Žene kao i po većoj strani Horvatske imadu vlasi otraga u kolobar spletene, s poculicom od pisane materie. Vrat najviše gol, na kojemu iz bisera jednovērstni kraljuži vise; na gornjoj tēla strani kratak pērsnik od šarene materie, na dolnjoj bēlu rubaču i opreg, na nogah zatim cipele ili čižme imadu*¹⁹².

Kod opisa granica Međimurja, njegove plodnosti i stoke citira Štefa Stjepana Mlinarića, hrvatskog preporoditelja iz Međimurja: *Mura, dolazi iz gornje Štajerske, granicu izmedju Medjumurja i ostale Ugarske pravi i kod Legrada u Dravu utiče*¹⁹³. Spominje podjelu na gornje i donje Međimurje: *Lēpi ovaj murski poluotok dēli se u gornju i dolnju stranu: u gornjah svojih stranah imade brēžnate i neravne predēle, gdē po nēkih okolicach osobita i posebnom slastju i vrēdnostju glasovita vina rastu ... Zatim u gornjem Medjimurju blizu Sērdišća je znamenito*

¹⁹⁰ SELJAN, *Zemljopis pokrajinah Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih mēstah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 212.

¹⁹¹ *Isto*, 210.

¹⁹² *Isto*, 133.

¹⁹³ *Isto*, 117.

město tako zvano Peklenica, gdje se kamenito ulje (Steinöhl) dobiva, a droždji se od njega pod imenom Kolomaz za mazanje kolah upotrèbljavaju¹⁹⁴.

Opisuje kulture koje se uzgajaju: *Kukuruz se kao poglavita fela žitka u svih pokrajinah ovih smatrati može, koi se imenito Srěmu, Bačkoj i Medjimurju obilno naplatjuje*¹⁹⁵, te plodnost međimurskog polja: *Zemlja je plodna. S plodnostju krajevah ovih nijedan se od cěle Ugarske preděl sravniti nemože, zemlja ovdě je cěrna, masna i pěrhka i tako svakoj plodnosti najbolje prijatna. Ovdě poljoělac dvostruko, trostruko više nogo u predělih Horvatske i mnogih Ugarske dobije; ali tomu i poslenost i boljle obdělavanje ovdešnjih stanovnikah mnogo doprinaša*¹⁹⁶. *U Horvatskoj takodjer na ravničnih i mnogih gorskih predělih plodnost se žitka dobro izplatjuje; tako su osobito krasne medjimurske i podravske ravnice svake věrsti žitku a osobito kukuruzu prijatne*¹⁹⁷. Navodi da osim plodnog tla, Međimurje bogato obiluje rudom: *U gorah ovih ima takodjer kamenitog uglevja, železa i něšto drugih rudah, zatim u pěsku Mure; na više u Drave zlato se nalazi, otkuda naposeb Dubrovčani znatan novac za iznoseće zlato dobivaju*¹⁹⁸, stoku koja se uzgaja: *U podravskih predělih Horvatse i medjimurja rogata je marha od běle ugasrke plešine razplodjena*¹⁹⁹. Isto tako, shvaća važnost ekonomskog napretka, koji se po njemu može postići obrazovanjem, te se zalaže za otvaranje pučkih škola, razvoj trgovine i modifikaciju feudalnog poretka zbog čega narodni pokret pridobiva na svoju stranu plemiće koji su nisu zadovoljni zbivanjem u Ugarskom saboru u kojem Mađari izravno napadaju ne samo hrvatsku samostalnost već i imovinu hrvatskog plemstva.

¹⁹⁴ SELJAN, *Zemljopis pokrajinah Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih městah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 211.

¹⁹⁵ *Isto*, 135.

¹⁹⁶ *Isto*, 211.

¹⁹⁷ *Isto*, 126.

¹⁹⁸ *Isto*, 211.

¹⁹⁹ *Isto*, 127.

3.12. Mađarski pogled na hrvatski narodni preporod

Do početka 19. stoljeća mađarska elita doživljavala je Hrvate kao partnere u borbi protiv zajedničkih neprijatelja, najprije protiv Tatara i Osmanlija a sada protiv političkih nastojanja bečkog dvora. Nakon 1848. godine takvi dobri tradicionalni odnosi počinju se mijenjati zbog međusobnih političkih ali i vojnih sukoba i trajat će do sloma zajedničke države 1918. godine. Početkom 19. stoljeća u Mađara se pojavila slavenofobija i strah od Slavena jer su osjećali prijetnju panslavizma²⁰⁰ od slavenskih naroda koji su živjeli u Ugarskoj (Hrvati, Slovaci i Srbi).²⁰¹ Počinje se stvarati i negativna slika i o Ilirskom pokretu, odnosno Hrvatima koji mu pripadaju: da su to panslavisti koji pripremaju savez s opasnom i velikom Rusijom radi uništenja mađarskog *naroda* i njegove države.²⁰²

Naime, u retorici iliraca naglašenu ulogu ima slavenska uzajamnost, kulturna suradnja kao i politička sloga Slavena u borbi protiv Mađara u čemu Mađari prepoznavanju *Herderovo proročanstvo* o velikoj budućnosti Slavena i nestanku malobrojnog mađarskog naroda u okruženju susjeda tuđeg jezika. Mađarska javnost smatrala je da to može spriječiti asimilacijom nemađara. Bečki dvor 1843. godine popušta mađarskom plemstvu i zabranjuje uporabu ilirskog imena u Hrvatskoj²⁰³, ali potiče kulturnu djelatnost, rad na unapređenju hrvatskog jezika i obećava zaštitu hrvatskih municipalnih prava. Negativna slika mađarske javnosti o Hrvatima ublažena je kad se pojavljuje Hrvatsko-vugerska stranka koja u svojem djelovanju ističe

²⁰⁰ Panslavenska ideja, čiji su nositelji u Ugarskoj bili Slovaci Pavel Jozef Šafárik i Ján Kollár bila je jedan vid romantičnoga nacionalizma s ciljem kulturnoga, vjerskoga i političkog jedinstva svih Slavena u Europi. Slavenski intelektualci proučavali su pravnu tradiciju i zajedničku povijest jer se smatralo da svi Slaveni potječu iz zajedničke domovine Panslavije, da govore jedan jezik i da bi se ponovno trebali ujediniti svi slavenski narodi istočne i srednje Europe. Mladi hrvatski intelektualci po povratku sa studija iz inozemstva sa sobom su donijeli ideju panslavizma na kojoj su stvorili Ilirski pokret (između 1835. i 1849. godine).

²⁰¹ HEKA, „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine“, 519.

²⁰² ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*, 34.

²⁰³ Godine 1842. grof Franjo Haller predložio je kralju Ferdinandu V. ukidanje ilirskog nazivlja i znakova pod izlikom da su ilirci panslavenski i prorусki orijentirani. Ilirsko se ime nakon toga zamjenjuje narodnim. Vidi: HEKA, „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine“, 524.

čuvanje stoljetne ustavne veze s Ugarskom (i prava Ugarskog Kraljevstva u borbi protiv Beča) i suprotstavlja se opasnom panslavizmu iliraca koji su sredstvo bečke vlasti protiv Mađara.²⁰⁴

Putem ideologije i političke borbe Stranke prava u drugoj polovici 19.stoljeća nacionalna integracija uspjela je ne pod ilirskim već pod hrvatskim imenom. Važnu ulogu u tome imala je i Horvatsko-vugerska stranka koja je, za razliku od iliraca, stajala uz hrvatsko ime i hrvatske staleške državnopravne tradicije.²⁰⁵

3. 15. Srpsko Vojvodstvo i Tamiški Banat, tj. *Srpska Vojvodina*

Za bolje razumijevanje onoga što se događalo u Međimurju, povući ću usporedbu s drugim pokrajinama – Prekmurjem te Srpskim Vojvodstvom i Tamiškim Banatom tj. Srpskom Vojvodinom. Početkom 19. stoljeće počinje preoblikovanje Ugarske iz staleškoga društva u modernu mađarsku građansku naciju s težnjom u punu državnu i teritorijalnu nezavisnost Ugarske. Kako su etnički Mađari u Ugarskoj tada su činili manje od polovice svega stanovništva, jedan od ciljeva mađarskog nacionalnog pokreta bila je mađarizacija nemađarskoga stanovništva, između ostalog, uvođenjem mađarskoga jezika u sve javne ustanove. Nakon smrti kralja Josipa II. vodeći mađarski politički i kulturni krugovi započeli su snažnu afirmaciju mađarskoga narodnog identiteta i jezika. Mađari su već 1790. godine na zajedničkom Ugarsko-hrvatskome saboru u Budimu, tražili da se mađarski jezik uvede kao službeni u svim zemljama krune sv. Stjepana. No, Hrvati su se tome suprotstavili, a tadašnji hrvatski ban Ivan Erdődy na zajedničkom je Ugarsko-hrvatskome saboru izrekao čuvenu rečenicu: *Regnum regno non preascribit leges*, tj. *Kraljevstvo kraljevstvu ne određuje zakone*. Godinu dana kasnije u Parizu je počela Francuska revolucija koja se u narednim godina širi čitavom Europom i sa sobom donosi velike promjene u europskom društvu. U prvom redu u njegovoj liberalizaciji i modernizaciji kroz ulazak građanstva u politički život i vernakulara u državne institucije. Habsburška Monarhija kao multietnička srednjoeuropska država čije je narode ujedinjavala habsburška kruna iz temelje je potresla revolucija 1848./49. godine. Narodi Monarhije zahtijevali su uvođenje liberalnih reformi, donošenje ustava, potpuno ukidanje feudalizma i ostvarivanje nacionalnih prava. U Beču 13. ožujka 1848. godine započinje revolucija usmjerena protiv reakcionarnoga austrijskoga kancelara Metternicha. Dva dana

²⁰⁴ ŠOKČEVIĆ, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*, 34.

²⁰⁵ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb, 245.

kasnije, 15. ožujka 1848. godine izbija u Pešti Mađarska revolucija. Mladež je taj dan izdala svoj proglas u 12 točaka koje govore o pravima, slobodi i jednakosti.

U travnju 1848. godine razbuknula se politička borba između narodnjačkog pokreta i mađarona u Slavoniji i Srijemu. Narodnjaci su bili povezani s banom Jelačićem, ali je njih u Srijemu potiskivao Srpski narodni pokret koji je težio autonomnoj, nacionalno - teritorijalnoj jedinici u okviru Ugarske pod imenom Srpska Vojvodina. Srbi iz Srijemskih Karlovaca, na čelu s Jurajom Stratimirovićem, Svetozarom Miletićem i patrijarhom Josipom Rajčićem, održali su 13. svibnja 1848. godine kongres s kojeg su pozvali Srbe na oružje sa ciljem stvaranja Srpske Vojvodine sastavljane od Srijema, Bačke, Banata i Baranje. Do polovice veljače 1849. godine Srbi su uspjeli pod svoju kontrolu staviti gotovo cijelu Bačku. Ne osvrćući se na odluku svibanjske skupštine u Srijemskim Karlovcima, koja je Srijem proglasila dijelom Srpske Vojvodine, 5. lipnja 1848. godine ban Jelačić za banskog povjerenika u Srijemu postavlja Alberta Nužana. Taj Jelačićev postupak značio je uvođenje dvovlašća u Srijemu i početak sukobljavanja Srpske Vojvodine i Trojedne Kraljevine.²⁰⁶ U danima koji su slijedili, smatralo se da će se sve mirno riješiti. Međutim, događaji su krenuli putem prema oružanom sukobu naroda Habsburške Monarhije. Hrvati i Srbi stali su na stranu cara dok su Bunjevci²⁰⁷ stali na stranu Mađara. Jedan od razloga za to, prema Pekiću, bio je taj što su Srbi izjednačavali vjeru i naciju te uvijek isticali srpstvo Vojvodine unatoč činjenicu što je tu živio i veliki broj Hrvata. Presudnu ulogu za završetak Mađarske revolucije imao je ulazak Rusije na strani Habsburgovaca u ratni sukob. Još u ožujku 1849. godine kralj Franjo Josip I. je zatražio pomoć ruskog cara Nikolaja I. Njihove zajedničke snage uspjele su slomiti mađarsku revoluciju 13. kolovoza 1849. godine. Kraj revolucionarnih zbivanja donio je mir, ali i razočarenje svih naroda Habsburške Monarhije. Još tijekom revolucionarnih zbivanja, kralj Franjo Josip I. pokazao je da nema namjeru popuštati svojim narodima. Dana 3. ožujka 1849. godine proglasio je Oktroirani ustav kojim je centralizirao svoju vlast. Isti Oktroirani ustav ukida 31. prosinca 1851. godine i uvodi apsolutizam čime prestaju s radom i svi državni sabori.

Srbi su za sudjelovanje u borbi protiv Mađara 1849. godine bili nagrađeni uspostavom posebne teritorijalne jedinice u Podunavlju Srpske Vojvodine u koju su ušli i dijelovi Srijema. Službeni naziv nove teritorijalne tvorevine bio je Srpsko Vojvodsko i Tamiški Banat gdje su

²⁰⁶ DEMAN, „Ban Jelačić i Srijem“, 154.

²⁰⁷ Kada se govori o Bunjevcima i Šokcima misli se na hrvatsko stanovništvo u južnougarskim županijama prije raspada Austro-Ugarske Monarhije.

Srbi po brojnosti bili tek treća nacija, odmah iza Rumunja i Nijemaca. Za njezinu organizaciju imenovan je Ferdinand Mayerhoffer von Grünbühel čije su prve odluke bile uvođenje prijekog suda i imenovanje za povjerenika Bačke Hrvata Karla Latinovića kojeg kralj Franjo Josip I. 10. listopada 1849. godine na traženja Srba smjenjuje i imenuje novog povjerenika Izidora Nikolića. Prije toga, još 13. prosinca 1848. godine car je dao pristanak za osnivanje Srpske Vojvodine. Samo osnivanje izvršeno je 18. studenoga 1849. godine ukazom cara da se od djela Banata, Srijema te Bačke, Torontalske i Tamiške Banovine osnuje Srpska Vojvodina koja će administrativno biti izravno podređena carskoj vladi u Beču.

Srpska Vojvodina bila je u rukama bečke vlasti i nije imala nacionalni karakter jer car nije želio da Srbi u njoj budu vladajući narod. U njezinu upravu zbog nepovjerenja Beča prema Mađarima, ali i prema Srbima na vlast su postavljeni Bunjevci, na položaje kotarskih predstojnika postavljeni su carski povjerenici, po uredbama su namješteni njemački činovnici a ukinuto su mjesta podžupana, velikog bilježnika i podbilježnika. Stvaranje Srpske Vojvodine stvorilo je kod Mađara nepovjerenje prema nacionalnim pokretima Srba i Hrvata te iz tog razloga mađarske vlasti, kao ni javnost, nisu odobravali jačanje veza bačkih Bunjevaca i Šokaca s Hrvatskom, a svaki pokušaj isticanja hrvatskoga imena smatran je činom izdaje mađarske države. Nakon poraza Austrije u ratu protiv Italije i Francuske 1859. godine Habsburška Monarhija doživjela je i veliku financijsku krizu. Godinu dana kasnije, 29. prosinca 1860. godine carskom je naredbom ukinuo Srpsko Vojvodstvo i Tamiški Banat, a civilni dio Srijema²⁰⁸ vraćen je Hrvatskoj.²⁰⁹

3.15.1. Podunavski Hrvati Bunjevci i Šokci

Baranja, Bačka i Banat regije su koje su od uspostave ugarske države pa sve do 1918. godine pripadale prostoru uže Ugarske. Pored Mađara, u njima su u velikom broju živjeli Hrvati, Srbi i Nijemci, a u Banatu i Rumunji. Povijesno uvjetovana identitetska razjedinjenost Hrvata (na regionalnoj razini kao Horvati, Slavonci, Dalmatinci, Dubrovčani, Bosanci/Bošnjaci, Istrijani, Međimurci) posebno je bila izražena u Baranji i Bačkoj, gdje su se

²⁰⁸ Do kraja Prvog svjetskog rata, odnosno do stvaranja Kraljevine SHS cjelokupni je Srijem pripadao Hrvatskoj (Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija).

²⁰⁹ MRDULJAŠ, „Etnička struktura istočnog Srijema (1921.) i razgraničenje između Hrvatske i Srbije (1945.-1947.)“, 185.

u najvećoj mjeri identificirali kao Šokci i Dalmatinci-Bunjevci. Hrvati u Baranji, Bačkoj i Banatu polovicom 19. stoljeća nisu imali jasno oblikovanu nacionalnu elitu ni nacionalnu politiku. Razlog tome treba tražiti u činjenici što su njihove bogate plemićke obitelji, kao i bogate obitelji građanskoga i seljačkoga staleža u to vrijeme bile mađarizirane.

Kada asimilacijska nastojanja²¹⁰ nisu dala dobre rezultate mađarski i srpski nacionalistički ideolozi odlučili su se za politiku stvaranja bunjevačkog etnosa, kako bi se Bunjevce odvojilo od hrvatskoga nacionalnog korpusa. Tome su se odlučno suprotstavili sami Bunjevci i Šokci u Podunavlju pokretanjem samostalnog hrvatskog pokreta 1869. godine kojim će pokazati da nisu Srbi i da ne žele biti Mađari.²¹¹ Od 19. stoljeća etnografska istraživanja koja su provodili Mađari i Srbi pokazuju da su se imenima Bunjevac i Šokac označavali južnougarski Hrvati. Međutim, sredinom 19. stoljeća može se naći i stav mađarskih akademskih krugova prema kojem su Bunjevci²¹² i Šokci²¹³ katolički Srbi, ali i stav slavističke škole Vuka Karadžića i Pavla Šafaříka prema čijoj jezičnoj teoriji Bunjevci i Šokci pripadaju srpskom narodu. Inzistiranje na bunjevačkom sub-etničkom identitetu na štetu hrvatskog identiteta u pogledu Mađara i Srba smatralo se slabošću Hrvata u Podunavlju i otvorenom prilikom da ih se asimilira u nacionalnu zajednicu Srba, odnosno Mađara. Iz tog razloga krajem 19. stoljeća među Bačkim²¹⁴ Bunjencima i Šokcima jačaju zahtjevi da se otvoreno istupi s hrvatskim identitetom

²¹⁰ Europa je u 19. stoljeću promovirala zaštitu etničkih manjina.

²¹¹ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 305.

²¹² Bunjevci su hrvatska etnička skupina koja se dijeli na podunavske Bunjevce (Bačka, južna Mađarska i okolica Budimpešte), primorsko-ličke Bunjevce (Hrvatsko primorje, Lika i Gorski kotar) te dalmatinske Bunjevce (Dalmacija s dinarskim zaleđem, jugozapada Bosna i Hercegovina). Kao oblikovana hrvatska skupina pod imenom Bunjevci danas u najvećem djelu žive u sjeverozapadnoj i zapadnoj Bački u Vojvodini i mađarskom djelu Bačke. Početkom 19. stoljeća mađarske vlasti u plodna područja Bačke počinju naseljavati Nijemce i Mađare sa svrhom denacionalizacije južnoslavenskoga pučanstva. Bunjevci, bez vlastite inteligencije i nacionalne kulture, posebno su bili izloženi mađarizaciji uvođenjem mađarskoga jezika kao službenoga i nastavnoga, sprječavanjem upotrebe hrvatskog narodnog imena, proganjanjem tiska, zabranjivanjem bunjevačkih narodnih društva te preko državnih i crkvenih institucija koje su radile na mađarskoj nacionalnoj integraciji, tj. mađarizaciji bačkih Bunjevaca. Vidi: „Bunjevci“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

²¹³ Šokci su hrvatska etnička skupina naseljena u Slavoniji, Srijemu, Baranji u Bačkoj, u granicama današnje Hrvatske, Srbije i Mađarske. U 19. stoljeću aktivno se uključuju u hrvatski nacionalni pokret, ali i dalje zadržavaju lokalni šokački identitet. Vidi: „Šokci“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

²¹⁴ Bačka je područje između Dunava na zapadu i Jugu i Tise na istoku, uglavnom u sjeverozapadnom dijelu Vojvodine, današnje Srbije te malim dijelom u južnoj Mađarskoj. Najveći gradovi su Novi Sad i Subotica. Danas u Bačkoj živi najveći dio Hrvata u Srbiji. Kada se govori o bačkim Hrvatima misli se na Bunjevce i Šokce. Tijekom

što nailazi na mnoge prepreke osobito od strane mađarskih medija i vlasti koji su takve istupe etiketirali kao panslavističku ili panhrvatsku prijetnju²¹⁵. Na sve hrabrije izražavanje hrvatskog identiteta bačkih Bunjevaca i Šokaca utjecao je i razvoj povijesne znanosti, prevladavanje slavonskoga i dalmatinskog regionalizma te širenje hrvatskoga političkog identiteta u Istri i Bosni i Hercegovini.

Bačkim Bunjencima i Šokcima nije bila dozvoljena otvorenija suradnja s Hrvatskom, kao ni upotreba nacionalnog imena. Mađari su pristajali samo na upotrebu bunjevačkoga imena koje je u prvoj fazi narodnoga pokreta bačkih Hrvata 1870-tih godina postalo temelj njihova autohtonoga političkog programa, tj. bunjevačko ime, kao rezervni identitet, dobiva snagu političkog identiteta. Bački Hrvati bili su svjesni svojeg dalmatinsko-hrvatskog podrijetla ali su bili svjesni i činjenice da bunjevački identitet ne može ostvariti funkciju modernoga nacionalnog identiteta zbog čega dalmatinski identitet u Bačkoj krajem 19. stoljeća pod mađarskim pritiscima polagano nestaje.

Važnu ulogu u zagovaranju hrvatske ideje i jačanju hrvatskog identiteta u ugarskome Podunavlju imali su hrvatske institucije *Društvo sv. Jeronima* i *Matica hrvatska* koje početkom 20. stoljeća imaju svoje članove i povjerenike u svim većim mjestima u kojima su živjeli bački Bunjevci i Šokci. Bački Hrvati imaju i kontakte s braćom Antunom i Stjepanom Radićem što se može vidjeti u činjenici što 1900. godine u njihovom listu *Dom* izlazi članak pod naslovom *Hrvati u Ugarskoj* u kojem se piše o borbi Bunjevaca za pravo školovanje na vlastitom jeziku i na vlastito školstvo. Kasnije u istom listu izlaze i članci nepoznatog autora pod naslovom *Drugo su Ugri, a drugo Mađari, Naši Bunjevci i Šokci* te *Dvi hrvatske otkinute grane* u kojima on objašnjava tadašnje prilike u Ugarskoj, odnos između političkog ugarskog i nacionalnoga mađarskog identiteta te problem nasilne mađarizacije nemađarskih naroda u Ugarskoj.²¹⁶

17. stoljeća Bačku naseljavaju velike skupine Hrvata Bunjevaca, a tijekom 18. stoljeća koloniziraju je Nijemci, Mađari, Slovaci i Rusini. Veći dio Bačke 1849. – 1860. godine nalazi se u sastavu Srpskog Vojvodstva i Tamiškog Banata, tj. Srpske Vojvodine. Od 1867. godine Bačka pripada ugarskoj županiji Bács-Bodrog, a nakon 1918. godine dijeli se između Mađarske i Kraljevine SHS. Vidi: „Bačka“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

²¹⁵ Zbog odnosa sa Srbima, ali i Mađarima bunjevština je bila politički pragmatična jer su Mađari smatrali svaki pokušaj odbijanja mađarizacije panslavenstvom i nije im bilo važno žele li Bunjevci biti Hrvati ili Srbi. S druge strane u odnosu prema Srbima prihvaćanje bunjevačke političke platforme bilo je važno jer su srpske elite smatrale da su Bunjevci u etičkome smislu Srbi.

²¹⁶ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 277.

3.15.2. Popisi stanovništva u Srpskoj Vojvodini

Etnička slika Vojvodine, posebno Bačka i Banat koji su bili pod Ugarskom, počela se mijenjati kolonizacijom Mađara, Slovaka, Rusina i Nijemaca²¹⁷. Ignoriranje društvenih i međunacionalnih odnosa od strane bečke vlasti posebno dolazi u vrijeme popisa stanovništva koji su provedeni 1850. godine na temelju upita stanovnika i 1857. godine kao paralelno istraživanje koje je proveo Karl von Czörnig kao dio svojega rada na etnografskoj karti Habsburške Monarhije. Prema statističkim izvorima 1850. godine Srpska Vojvodina imala je 1.426.221 stanovnika, a 1857. godine 1.525.905 stanovnika.

Službeni statistički popis stanovništva 1850. godine navodi da najveću zajednicu na popisnom području čine Rumunji, zatim Nijemci pa Srbi i na kraju Mađari. Hrvati su u tome popisu popisani u tri grupe i to kao Dalmatinci-Bunjevci (38.342 stanovnika), Šokci (5.310 stanovnika) i Hrvati (2.874 stanovnika).²¹⁸ Šokci i Dalmatinci-Bunjevci u povijesnim se dokumentima pojavljuju pod dalmatinskim, bunjevačkim i šokačkim imenom te su ta imena postala njihova lokalna sub-etnička oznaka.

Popis stanovništva proveden 1857. godine u sebi više ne sadržava ni Hrvate, ni Dalmatince-Bunjevce ni Šokce koji su vjerojatno u tome popisu pridodani među Srbe na što je veliki utjecaj imao predsjednik tadašnje Statističke komisije Karl von Czörnig koji je bio pod velikim utjecajem Pavla Josefa Šafaříka koji je sve štokavce svrstao među Srbe, ali i njegovi osobni pogledi na etno-jezična pitanja snažno su utjecali na rad Statističkoga ureda, a time i na popis stanovništva 1857. godine. Dalmatinci-Bunjevci i Šokci nisu prihvaćali da ih se stavlja među ugarske Srbe, ali su zato Srpski politički krugovi popis stanovništva provedenog 1857. godine iskoristili za tvrdnju da su podunavski Hrvati ustvari katolički Srbi jer je to i stav najviših političkih i akademskih krugova u Austriji i Ugarskoj.

Nastojanja mađarskih vlasti s ciljem odnarođivanja i asimilacije u svrhu negiranja hrvatstva Bunjevaca i Šokaca vidljiva je i kod popisa stanovništva u Ugarskoj 1900. i 1910. godine koji su provedeni metodologijom prema kojoj su bački Bunjevci i Šokci u popisima ne samo izdvajani od Hrvata nego uopće nisu ni upisivani kao etno-jezična zajednica. U glavnim

²¹⁷ Doseljavanje Nijemaca bio je dio politike Beča koji je kolonizacijom Nijemaca u Podunavlju htio između Budimpešte i rumunjske Vlaške stvoriti njemačku etničku većinu s ciljem jačanja njemačkog utjecaja u tom djelu Ugarske i Hrvatske. Vidi: MRDULJAŠ, „Etnička struktura istočnog Srijema (1921.) i razgraničenje između Hrvatske i Srbije (1945.-1947.)“, 184-185.

²¹⁸ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 217.

tablicama popisa ubrajani su među *ostale* a u bilješkama za veća mjesta navođeni su njihovi brojevi uz napomenu da se radi Bunjevcima ili Šokcima što je imalo za rezultat da su bački Hrvati u svim sredinama prikazani u vrlo malom broju.²¹⁹

3.15.3. Hrvatski narodni pokret Bunjevaca i Šokca

Hrvatski narodni pokret Bunjevce i Šokce, koji su bili podvrgnuti jakoj mađarizaciji²²⁰, zahvaća tek 1870. godine a obilježen je borbom za očuvanje materinskog jezika, formiranje vlastitih društvenih, kulturnih, prosvjetnih i gospodarskih organizacija i ustanova kao onih faktora koji će ih sačuvati od asimilacije i osigurati im hrvatsku narodnu samobitnost. Isticanje hrvatstva bačkih Bunjevaca i Šokaca bilo je od strane mađarske vlasti osporavano u tolikoj mjeri da je isticanje bunjevtine bila jedina opcija koja je mogla omogućiti zadržavanje njihova jezično-etničkoga identiteta. Već sama činjenica da je netko u Bačkoj čitao primjerice zagrebački list *Pozor* smatrana je od mađarskih medija *panhrvatskom prijetnjom*.²²¹ Stoga je hrvatski narodni pokret trebao pronaći svoj način djelovanja kako bi obišao problem koji su prvom redu predstavljale ne samo mađarske vlasti, već i srpski krugovi koji su u Bačkoj na sam spomen hrvatstva Bunjevca i Šokca dizali svoj glas te jugoslavenska ideja koja se u to vrijeme raširila među Hrvatima u Trojednoj Kraljevini. Nekolicina hrvatskih intelektualaca podržavala je odbacivanje hrvatskog nacionalnog identiteta u cilju stvaranja zajedničke jugoslavenske

²¹⁹ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 280.

²²⁰ Uvođenje apsolutizma bačkim je Hrvatima (Bunjevcima i Šokcima) donijelo smanjenje pritiska mađarizacije koje hrvatski lideri koriste za veću afirmaciju vlastitoga jezika i identiteta. Tako 1852. godine nalazimo potvrdu da se u to vrijeme zapisnik sjednica Magistrata vodio na hrvatskome (dalmatinskome) jeziku za što se potvrda nalazi u zahtjevu subotičkog senatora Đure Zarića koji na sjednici gradskog poglavarstva traži da se pored zapisnika na dalmatinskom jeziku udari i pečat dalmatinskim natpisom. Nakon ukidanja apsolutizma i obnove ustavnoga uređenja u Ugarskoj bački su se Hrvati – Bunjevci i Šokci svoje političke ciljeve, u nepostojanju vlastite političke stranke, a u svrhu očuvanja hrvatskoga (dalmatinsko-bunjevačkog) identiteta nastoje ostvariti uključivanjem u rad vodećih mađarskih stranaka. Na izborima 1861. godine za velikog župana Bačko-bodroške županije izabran je Josip Rudić Aljmaški a za parlamentarne zastupnike u Subotici izabrani su Bódog Czorda i Luka Vojnić, dok je za kraljevskog povjerenika imenovan August Piuković koji je upravljao cijelim administrativno-upravnim aparatom. Vidi: SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 217.

²²¹ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 238.

nacije što je za posljedicu imalo stagnaciju hrvatske nacionalne integracije među bačkim Bunjevcima i Šokcima.²²²

U narodnu obranu Bunjevaca prvi je ustao svećenik Ivan Antunović²²³ koji se smatra *ocem preporoda*. Među provoditelje hrvatskoga narodnog pokreta treba spomenuti i Ambrozija Bozu Šarčevića, Blaža Modrušića, Karla Milodanovića, Bozu Šarčevića, Josipa Manića Jukića, Paju Kujundžića, Miju Mandića, Kalora Milodanovića, fra Stjepana Vujevića, Stipana Grgića i druge. Antunović i njegovi suradnici smatrali su da Bunjevci i Šokci pripadaju hrvatskoj naciji te su intenzivno radili na povezivanju s hrvatskim kulturnim i znanstvenim krugovima. Uz to tražili su da Bunjevci i Šokci prihvate hrvatski književni jezik.

Godine 1878. središte hrvatskog društvenog života među Bunjevcima u Subotici postaje *Pučko kasino*, pokreću su *Bunjevačke i šokačke novine*, časopis *Bunjevačka i šokačka vila*, kalendar *Subotička danica*, časopis *Neven*, *Subotički glasnik* i traži se jezična ravnopravnost u nižim školama i općinama. Iznimka je bio Blaž Modrošić koji je tražio i priznanje narodnosti i jezika u javnom životu te ravnopravnost s Mađarima.²²⁴ Bački Hrvati svoje djelovanje proširili su na razna područja društvenog života. U svrhu okupljanja mladih bačkih Hrvata osnovano je sportsko društvo pod imenom *Subotičko sportsko društvo Bačka* te udruga *Kolo mladih nevenaša*. Kako bi unaprijedili svoj gospodarski položaj s ciljem ostvarenja financijski neovisne zajednice 1903. godine osnivaju *Zemljodilsku štedionicu*. Za glavni cilj u okupljanju svih bačkih Hrvata Bunjevaca i Šokaca Pajo Kujundžić postavio je uvođenje hrvatskog jezika u škole, tj. upotrebu manjinskog jezika u školama. Kako su mađarske vlasti odbijale takvu ideju, bački Hrvati odlučili su se za osnivanje privatne škole na što su po zakonu imali pravo. U tu svrhu nastala je ideja osnivanja *Školske zadruge*, tj. zaklade koja bi skupljala novce za otvaranje privatnih bunjevačkih škola. Nažalost, zbog otpora mađarskih vlasti ta ideja nije se uspjela ostvariti.²²⁵

²²² SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 239.

²²³ Antunović, Ivan (Kunbaja, 19. VI. 1815. – Kaloča, 13. I. 1888.) književnik, osnivač i urednik prvih bunjevačkih novina i preporoditelj. Predan i samozatajan svećenik Kalačke nadbiskupije. Rođen je u uglednoj bunjevačkoj plemićkoj obitelji. Godine 1859. imenovan je kalačkim kanonikom a 1861. godine bio je jedno vrijeme dožupan Bačko-bodruške županije. Vidi: SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 222.

²²⁴ MACAN, *Povijest hrvatskoga naroda*, 315-316.

²²⁵ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 283.

Antunović koji je smatrao da je važno političko pitanje manjinsko pitanje, na temelju Zakona o narodnostima²²⁶ utemeljio je prvo načelo narodnog pokreta – političko djelovanje u okviru postojećih zakona. Drugo načelo bilo je da se nacionalna borba ograniči na borbu za kulturnu i prosvjetnu autonomiju, prije svega za pravo na upotrebu vlastitog jezika u crkvi, nižim školama i lokalnoj administraciji. Za svoje podunavske Hrvate želio je samo prava na kulturnu, prosvjetnu i lokalnu autonomiju. Vjerovao je da se u Ugarskoj može obnoviti multikulturalno društvo kakvo je postojalo u 18. stoljeću. U tom cilju imao je ideju pokretanje novina za podunavske Hrvate – Bunjevce i Šokce pod nazivom *Bunjevački list* koje bi izlazile jednom tjedno.

Među bačkim Bunjevcima i Šokcima 1870-tih i 1880-tih godina presudnu ulogu u hrvatskom narodnom pokretu imala je suradnja biskupa Josipa Jurja Strossmayera²²⁷ i Ivana Antunovića koji smatraju da Zagreb²²⁸ nije samo sjedište kulture i znanosti Hrvata Trojedne Kraljevine već i svih ostalih južnih Slavena. S druge strane, mađarske vlasti sprječavale su svaku organiziranu političku povezanost podunavskih Bunjevaca i Šokaca s Hrvatskom, a u jezičnom pitanju nastojali su onemogućiti čvršće veze sa Zagrebom. Antunović je smatrao Strossmayera osobom koja hrabro brani hrvatsku autonomiju u odnosu na Ugarsku te je svoje djelovanje u potpunosti uskladio s kulturno-političkim djelovanjem biskupa Strossmayera. Na kulturnom se polju to djelovanje izražavalo kao borba za kulturni razvoj bačkih Hrvata u sklopu šire borbe za kulturni napredak svih južnih Slavena što je za posljedicu imalo kulturno osviješten i napredan narod kao organiziranu zajednicu. Za svoje preporodne ideje Antunović je imao podršku među zagrebačkim intelektualcima a dobio je i podršku od mladih subotičkih

²²⁶ Godine 1868. godine Ugarski je sabor izglasao čl. 44 poznat i kao Zakon o narodnostima koji je davao legalni okvir političkoj borbi nemađarskih naroda u Ugarskoj. Upravo taj Zakon bio je presudan za Antunovićevu ideju pokretanja preporoda podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca). Taj Zakon davao je zakonsku zaštitu očuvanju identiteta nemađarskih naroda i ostvarivanju njihovih narodnosnih prava kao i rješenje podvojenosti podunavskih Bunjevaca i Šokaca između osjećaja lojalnosti ugarskoj državi i vjernosti vlastitim etničkim korijenima.

²²⁷ Strossmayer je imao dobre odnose s porečkim biskupom Jurajom Dobrilom i kalačkim kanonikom Ivanom Antunovićem i možda nije slučajno što je 1870. godine istovremeno započet nacionalni pokret Hrvata u Istri i Bačkoj pokretanjem novina, i što su na čelu oba pokreta bili hrvatski crkveni visokodostojanstvenici. Vidi: SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 241.

²²⁸ Bunjevačko-šokačku kulturu i identitet Antunović je smatrao dijelom hrvatske kulture i identiteta što se vidi iz činjenice da je Zagreb smatrao kulturno-prosvjetnim središtem svih Hrvata, pa tako i podunavskih Bunjevaca i Šokaca.

intelektualaca pravnika²²⁹, učitelja i svećenika koji su bili ponosni na svoj hrvatski identitet kojega su i nastojali i očuvati. Oni su smatrali da ih njihovo preporodno djelovanje ne dovodi u sukob s ugarskom državom, već naprotiv, da Ugarska prihvaćanjem etničkih posebnosti nemađarskih naroda može stvoriti atmosferu međunacionalne tolerancije u kojoj će i manjine ispolijevati punu lojalnost i ljubav prema ugarskoj domovini.

Godine 1870. u obrani jezično-etničkog identiteta Antunović pokreće *Bunjevačke i šokačke novine* čiji prvi broj izlazi 19. ožujka u Kalači. Novine su predstavljale medij u kojem su bački Bunjevci i Šokci iznosili svoja mišljenja o bitnim svjetonazorskim, kulturnim i političkim pitanjima te o bitnim elementima svoga identiteta: jeziku, imenu, kao i odnosu prema hrvatskom, srpskom i mađarskom identitetu.²³⁰ Nakon tri godine izlaženja novine su se ugasile zbog malog broja pretplatnika, ali su izvršile svoju ulogu jer su zapalile iskru narodnoga pokreta i oblikovale čitalačku publiku. Nakon njih pokrenute su novine *Bunjevačka i šokačka vila* ali i te novine ugašene su već 1876. godine. Osim tih novina u Subotici su izlazile novine *Misečna kronika* (1872. godine), *Subatički glasnik* (1873. godine) i *Neven* (1884. godine). Na hrvatskome jeziku Antunović je objavio putopis *Poučne iskrice* (1872. godine), povijesnu pripovijest *Odmetnik* (1875. godine), *Slavjan* (1875. godine) te *Bog s čovikom* (1879. godine).²³¹

U praksi se Antunović odlučio narodni preporod pokrenuti pod bunjevačko-šokačkim identitetom jer je hrvatsko ime u to vrijeme u Bačkoj među Mađarima izazivalo strah od panslavizma, tj. uspostave jačih veza Hrvatske i podunavskih Bunjevaca i Šokaca zbog čega su se Mađari u Podunavlju suprotstavljali širenju hrvatskoga nacionalnog imena među podunavskim Bunjevcima i Šokcima. Zasluga Ivana Antunovića je u činjenici da je svojim radom uspio uklopiti bačke Hrvate u glavne kulturno-političke procese koji su se u to vrijeme događali u Hrvatskoj. Odgojio je brojne nacionalno svjesne intelektualce, pomagao je pokretanje novina i časopisa na hrvatskom jeziku, afirmirao je prihvaćanje hrvatskoga

²²⁹ Hrvatski se otvoreno izjašnjavati mogao samo onaj koji je bio profesionalno neovisan, tj. nije radio u državnoj službi, odnosno bio zaposlen kao učitelj ili državni činovnik. Oni su bili ovisni o državnoj plaći pa su odustajali od veće angažiranosti na polju borbe za narodnu opstojnost, tj. javnog isticanja hrvatskog imena. Tako su i vođe hrvatskoga narodnoga pokreta uglavnom uz svećenike bili pripadnici slobodnih zanimanja (odvjetnici) jer su bili neovisni o državnim institucijama i njihovim sredstvima. Vidi u: SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 261.

²³⁰ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 229.

²³¹ *Isto*, 236.

književnoga jezika među bačkim Bunjevcima i Šokcima, povezo ih je s hrvatskim kulturnim i znanstvenim djelatnicima te time utemeljio stvaranje modernoga hrvatskoga nacionalnoga identiteta u ugarskome Podunavlju. Stoga se Antunović može smatrati ocem hrvatskoga narodnog pokreta (preporoda) u Podunavlju.²³² Rješenje južnoslavenskog pitanja Antunović nije vidio u komadanju Austro-Ugarske Monarhije, nego je smatrao da je međunacionalna pitanja moguće riješiti na temelju postojećih zakona i u okviru postojećih granica.

Od samog početka narodnog preporoda među podunavskim Hrvatima postavilo se i pitanje književnog jezika. Ilirska grafija je već bila prihvaćena, te se stoga Antunović zalagao za prihvaćanje hrvatskoga književnoga jezika jer bunjevački govor nije mogao odgovoriti potrebama obrazovanja i znanosti, a posredstvom vjerske literature hrvatski je književni jezik već bio prisutan među bačkim Bunjevcima i Šokcima.²³³

Podunavski su Bunjevci i Šokci izdavali u Pešti udžbenike za djecu na hrvatskome (ilirskom, bunjevačkom) jeziku. Tako je 1872. godine učitelj Ivan Mihalović izdao *Čitanku za katoličke pučke učione* a dvije godine kasnije i *Praktičnu ilirsku gramatiku* koja je napravljena po uzoru na *Slovnícu Hèrvatsku* koju je objavio Antun Mažuranić 1859. godine što znači da su podunavski Hrvati unutar ugarskog obrazovnog sustava koristili hrvatski književni jezik.²³⁴ Osim Mihalovića, udžbenike je izdavao i učitelj Mijo Mandić koji je objavio udžbenik *Zemljopis, povisnicu i ustavoslovlje* (1880. godine) i priručnik *Prirodopis, prirodoslovlje i slovnícu za bunjevačku i šokačku dicu* (1880. godine).²³⁵

Sve do kraja 19. stoljeća nije završena integracija bačkih Bunjevaca i Šokaca u moderan hrvatski nacionalni identitet jer tijekom modernizacijskih procesa bački Hrvati nisu uspjeli izgraditi jako građanstvo koje bi bilo nositelj modernizacije nacionalnoga pokreta. Drugi razlog bila je mađarska vlast koja nije dozvolila punu uključenost bačkih Bunjevaca i Šokaca u hrvatski nacionalni korpus jer se plašila stvaranja organizirane zajednice Hrvata u Bačkoj i iz tog razloga odgovaralo im je da Hrvati budu politički neosviješteni i podijeljeni u male zajednice Bunjevaca, Šokaca, Bošnjaka, Dalmatinaca i katoličkih Raca. Sve to nije spriječilo bačke Bunjevce i Šokca da se do početka 20. stoljeća čvrsto vežu uz hrvatski kulturni i nacionalni identitet i da nakon 1918. godine usprkos nepovoljnim političkim prilikama kod njih završava moderna nacionalna integracija, tj. političko organiziranje, jer je moderan

²³² SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 306.

²³³ *Isto*, 235.

²³⁴ *Isto*, 235-236.

²³⁵ *Isto*, 236.

nacionalni identitet u prvom redu politički identitet koji je prirodni nastavak stoljetne etničke i kulturne integritnosti Bunjevaca i Šokaca u hrvatski etnički korpus.²³⁶

3.15.4. Ujedinjenje Baranje, Bačke i Banata s Kraljevstvom SHS

Na početku Prvoga svjetskog rata bački Hrvati su još uvijek izražavali lojalnost ugarskoj državi i tražili vlastitu kulturnu autonomiju u okviru postojećeg državnog uređenja. No ratni sukob i događaji unutar same Austro-Ugarske Monarhije navelo je mađarsku vlast da u svakom isticanju bunjevačko-hrvatske posebnosti vide panslavenstvo. S druge strane Srbi su svako izražavanje lojalnosti Austro-Ugarskoj Monarhiji gledali kao izdaju srpstva i jugoslavenstva.

Ratom je zaustavljen običan građanski život, mnogi bački Hrvati odlaze na bojišta, posebno u Galiciju, a čitava gospodarska aktivnost stavljena je u službu ratne industrije. Kako je rat trajao, odnos Mađara prema manjinskom položaju bačkih Hrvata uništio je njihovu želju da se bore za Ugarsku, a kad se 1917. godine formirala ideja zajedničke jugoslavenske države, Bački Hrvati željeli su ulazak u zajedničku jugoslavensku državu samo pod uvjetom nacionalne i vjerske ravnopravnosti južnoslavenskih naroda.²³⁷ Nakon što su 15. rujna 1918. godine sile Antante na čelu s Francuskom probile solunski front došlo je do anarhije i raspada austro-ugarske vojske. U novonastaloj okolnosti slovenski, hrvatski i srpski političari u Austro-Ugarskoj Monarhiji traže politički izlaz iz takve situacije. Dana 5. i 6. listopada 1918. godine u Zagrebu održan je osnivački sastanak Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba²³⁸ a već 19. listopada 1918. godine objavljena je Deklaracija kojom je zatraženo da se Slovenci, Hrvati i Srbi s namjerom stvaranja suverene države ujedine u jedinstvenu teritorijalnu cjelinu u koju su trebale ući i Baranja, Bačka i Banat koji bi u istoj državi zajedno s ostalim Hrvatima, uz načelo ravnopravnosti ostvarivali svoja nacionalna prava.²³⁹ Dana 29. listopada 1918. godine Hrvatski sabor prekida sve državnopravne odnose s Austro-Ugarskom Monarhijom a Narodno vijeće

²³⁶ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 308.

²³⁷ *Isto*, 290.

²³⁸ Prilikom osnivanja Narodnog vijeća planirano je da u njegovo predstavničko tijelo za svakih 50.000 stanovnika bude izabran jedan zastupnik. Na temelju te brojčane procjene u njega su trebala ući dva zastupnika iz Međimurja, dva iz Bačke i Baranje te dva iz ostalih krajeva Ugarske. Kao predstavnik južnougarskih Hrvata u Narodno vijeće ušao je Josip Reberski. Vidi: SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 293.

²³⁹ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 291.

Slovenaca, Hrvata i Srba proglašava se vrhovnom vlašću u svim južnoslavenskim zemljama . U međuvremenu u Mađarskoj Mihály Károly proglašava nezavisnu Mađarsku i 6. studenoga 1918. godine sklapa u Beogradu primirje s francuskim zapovjednikom Franchetom d'Espérayem prema kojem su Mađari trebali povući svoju vojsku na demarkaciju liniju Moriš, Tisa, Horgoš, Subotica, Baja, Pečuh, Barč.

Dana 17. studenoga 1918. godine u Novom Sadu održana je predkonferencija *Velikoga narodnog saveta* na kojoj je usvojen tekst *Rezolucija Velike narodne skupštine* kojom se Banat, Bačka i Baranja odcjepljuju od Ugarske. Srpski predstavnici iz Bačke na toj predkonferenciji složili su se da se Baranja, Bačka i Banat u ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom idu preko Zagreba, tj. Države Slovenaca, Hrvata i Srba.²⁴⁰ Međutim, ta odluka suprotno nastojanjima bačkih Hrvata 25. studenoga 1918. godine je promijenjena i potpisana je Rezolucija kojom su Baranja, Bačka i Banat izravno ujedinjene s Kraljevinom Srbijom.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata započela je Mirovna konferencija za Mađarsku u Trianonu na kojoj će biti utvrđena nova državna granica. Prema mirovnom ugovoru koji je potpisan 2. lipnja 1920. godine nova jugoslavenska država dobila je veći dio Bačke, uključujući Sombor i Suboticu, a Mađarska je dobila preostali manji dio Bačke s Bajom kao najvećim naseljem zbog čega je taj prostor nazvan *Bajski trokut*. Mirovni sporazum prostor bunjevačko-šokačke zajednice podijelio je na dva djela – mađarski i jugoslavenski što je za bačke Hrvate Bunjevce i Šokce značio početak njihove borbe za opstanak jer je tako rascjepkana njihova zajednica sada postala ranjivija na procese i pritiske asimilacije. Političko organiziranje bačkih Hrvata nastavljeno je i nakon završetka Prvog svjetskog rata. Godine 1920. u Subotici je osnovana Bunjevačka-šokačka stranka koja je nastavila borbu za pravo na isticanje hrvatskoga identiteta.

²⁴⁰ SKENDEROVIĆ, *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, 299.

3.16. Prekmurje

Slovenska pokrajina Prekmurje (*Prekomurje, Muravidék, Übermurgebiet, Prekmürje, Prekmürsko, Slovenska krajina*) na zapadu graniči s Austrijom, na sjeveru i sjeveroistoku s Mađarskom, na jugoistoku s Hrvatskom a na jugozapadu sa Štajerskom. Pretežito je naseljena Slovencima, Mađarima (20 %), Austrijancima (8 %) i Hrvatima (3 %). U vrijeme Austro-Ugarske Monarhije Prekmurje je granično područje između ugarskog i austrijskog djela koja sa svoja dva najveća grada Murska Sobota i Lendava administrativno pripada Ugarskoj, odnosno Željeznoj i Zaladskoj županiji, dok crkveno pripada Sombotelskoj biskupiji. U stoljetnoj političkoj i kulturnoj odvojenosti od ostatka Slovenije i pod utjecajem mađarske kulture Prekmurci su zadržali svoj *praslavenski karakter* i svoju *prekmursku dušu*²⁴¹ kroz očuvanje svojih narodnih običaja, pjesama, vjere i jezika.

Jezik Slovenaca u Prekmurju i u Slovenskom Porabju (Željezna županija u Mađarskoj gdje živi slovenska nacionalna manjina) je prekmurski a dijeli na tri dijalekta: gorički ili sjeverni, ravenski ili srednji i dolinski ili južni i vrlo je sličan kajkavštini, prije svega međimurskom dijalektu. Prekmurski jezik često je zamjenjivan hrvatskim kajkavskim dijalektom što i nije neobično jer je veliki utjecaj na jezik i kulturu dolazio od učitelja i svećenika koji su u Prekmurje dolazili iz Varaždina i Zagreba. Sve do 1777. godine istočni dio Prekmurja nalazio se u Zagrebačkoj biskupiji, a to znači da je u crkvi u uporabi bilo hrvatsko kajkavsko narječje. Nakon utemeljenje Subotičke biskupije pripojeno joj je 16 župa, između ostalih i Prekmurje, koje su izdvojeno iz Zagrebačke biskupije. U Prekmurje nakon toga dolaze svećenici koji nisu poznavali prekmursko kajkavsko narječje što je dovelo do situacije da su brojni vjernici dolazili na ispovijed u hrvatske župe u Međimurju.

Nepovoljan gospodarski, društveni ali politički položaj prekmurskih Slovenaca mađarska vlada nastojala je iskoristiti da ih uvjeri da oni nisu Slovenci već Vendi²⁴², tj. poseban

²⁴¹ *Prekmurska duša* ili psihološki profil Prekmuraca karakterizira nepovjerenje, osjećaj podređenosti i inferiornosti prema centrima društvene moći i vlasti te nedostatak samopouzdanja i samoinicijative što je posljedica specifičnih feudalnih odnosa koji su ovdje duže trajali nego lio na ostalim slovenskim prostorima. Vidi: VRATUŠA, „Prekmurski človek nekđaj in zdaj“, 5.

²⁴² Vendi, je naziv koji su Germani od srednjeg vijeka koristili za Slavene općenito. U njemačkom kulturnom krugu tim se etnonimom katkada i danas označavaju koroški Slovenci. Vidi: „Vendi“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

narod (Vendska teorija²⁴³), a u nastojanju da ih zadrži unutar Mađarske ponudili su im i autonomiju.

U Štajerskoj se s vremenom počinje širiti teorija vindišar protiv kajkavštine, koja je bila slična venskoj teoriji²⁴⁴. Ime evangelističkog svećenika Janoša Kardoša tijesno je povezano s venskom teorijom, jer je bio njezin prvi podupiratelj. Mađarska je vlast pokušavala iskoristiti tu vensku teoriju za podjelu i odnarođivanje slovenskoga naroda. Kardošu je stoga povjereno izdavanje udžbenika sa svrhom jačanja razlika između slovenskoga i prekmurskoga književnoga jezika. Međutim, ostaje pitanje je li djelovanje Janoša Kardoša dalo rezultate u odnarođivanju budući da je on pisao na prekmurskom književnom jeziku. Kardoš je naglašavao pripadnost Ugarskoj, ali je naglašavao i homogenost prekmurskoga književnoga jezika.

Pismenost prekmurskih Slovenaca počinje u 16. stoljeću rukopisnim pjesmaricama poput *Prekmurska (martjanska)* i *Nedeliščansko-markiševska pjesmarica* u kojima se pored slovenskih, kajkavskih i gradiščanskih adaptacija pjesama nalaze i prijevodi mađarskih, njemačkih i slovačkih pjesama. U prvoj polovici 18. stoljeća prekmurski književnici za opis svoga kraja koriste nazive *slovensko*, *Slovenci*, *Sloveni*. Potvrda za to nalazi se u prvoj tiskanoj prekmurskoj knjizi *Mali katechismus*, koja ujedno označuje i početak prekmurskog književnog jezika iz 1715. godine, kada Ferenc Temlin piše da je njegov katekizam: *sada preveden na slovenski*, zatim u radu Mihaela Severa koji svoj djelo *Réd zvelicsánsztva leta 1747*. posvećuje *Lüblénomi Szlovenszkomí Národí*²⁴⁵ te kod Štefana Küzmiča čiji se prijevod *Novog zakona iz leta 1777*, smatra najvećim dostignućem prekmurske književnosti, a posvećen je *našim med Muro in Rabo prebivajoučim Slovenom*²⁴⁶.

U prvoj polovici 19. stoljeća pjesnik Stanko Vraz u svoju zbirku *Narodnih ilirskih pjesama* iz 1839. godine uvrstio je i narodne pjesme iz Prekmurja kako bi skrenuo pozornost

²⁴³ U Mađarskoj se u 19. stoljeću pojavljuje teorija o Prekmurskim i Porabskim Slovencima koja je nastojala dokazati da Prekmurci nisu Slovenci već posebna etnička skupina koja nije slovenska. Prema toj teoriji Prekmurski i Porabski Slovenci su Vendi, potomci Kelta, odnosno slavenizirani Mađari. Zagovornik ove teorije bio je Mikola Sándor odnosno Aleksander Mikola.

²⁴⁴ Unatoč tome što se Prekmurci nisu odrekli svoga slovenstva, počela se svejedno širiti venska ili vendslovenska teorija o Slovencima u Ugarskoj, prema kojoj njihov jezik nije slovenski i nemaju ništa zajedničkoga s drugim Slovencima. Ovu je teoriju podupirao i sam slovenski književni jezik, koji je na putu standardizacije sve više isključivao istočnoslovenske elemente iz književnoga jezika. Vidi: DONČEC, „Megyimurszki-szlovenszki – Nevjerojatna sudbina „međimurskoga jezika” (1. dio)“, 55-81.

²⁴⁵ Voljenom slovenskom narodu.

²⁴⁶ Našim Slovencikma koji žive između Mure i Rabe.

na Prekmurje i prekmurski jezik.²⁴⁷ Godine 1853. godine Petar Kozler u svoj *Zemljovid Slovenske dežele*, pisan na slovenskom jeziku, uključuje i Prekmurje.²⁴⁸

Stanovnici Prekmurja žive mirnom svakodnevnicom do Austro-Ugarske nagodbe 1867. godine kad počinje rasti pritisak mađarizacije na nemađarsko stanovništvo Prekmurja. U tu svrhu utemeljeno je mađarsko prosvjetno društvo za Prekmurje (*Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, VMKE*). Mađarski jezik uvodi se u javni život i postaje službenim jezikom. Sustavna i sveobuhvatna mađarizacija širila se otvaranjem mađarskih narodnih knjižnica, škola i dječjih vrtića. Imena mjesta mađarizirana su u Prekmurju do kraja 19. stoljeća. Mađarska statistika 1910. godine ne bilježi Slovence kao poseban narod već ih uvodi pod rubriku *ostali*. Godine 1884. pokrenut je i tjednik *Murska Sobota in okolica/Muraszombat és vidéke* koji je u prvim godinama izlazio na slovenskom i mađarskom jeziku, da bi od 1889. godine izlazio samo na mađarskom jeziku. Unatoč činjenici što je još 1868. godine donesen Zakon o narodnostima koji je uz mađarski kao službeni jezik dozvoljavao upotrebu i drugih jezika, u Prekmurju upotreba *prekmurščine* tj. *starog slovenskog jezika* bila je ograničena na vjerske obrede i usku izdavačku djelatnost.

U drugoj polovici 19. stoljeća dolazi do jačanja i širenja slovenskog narodnog pokreta, suprotstavljanju mađarizaciji te povezivanju Prekmurja s ostalim slovenskim prostorom zahvaljujući djelovanju katoličkih svećenika poput Jožefa Klekla, Ivana Baša, Petera Kolara, Franca Ivanocya, Franca Rogaća i Jožefa Sakoviča. Po imenovanju župnikom u Tišini u Prekmurju Franc Ivanocy zajedno sa svojim istomišljenicima započinje s aktivnostima narodnog buđenja. Sastavljaju politički program koji naglašava važnost vjere u privatnom i javnom životu kao i vjersku poduku, tiskaju novine na slovenskom jeziku te ističu pravo na korištenje slovenskog jezika ili prekmurstvo u javnom životu Prekmurja u kojem se u drugoj polovici 19. stoljeća provodi intenzivna mađarizacija. Svoj rad Ivanocy počinje 1903. godine tiskanjem kalendara na prekmurskom jeziku *Kalendar srca Jezušovega* koji je uključivao osim kalendara i povijesne i književne članke o prosvjeti, gospodarstvu, narodnim vjeroanjima itd. Sljedeće, 1904. godine objavljuje mjesečnik s vjerskom tematikom *Marijin list*, a 1913. godine izdaje tjednik pod naslovom *Novine*. Osnovao je i *Društvo najsvetlejšega Srca Jezušovoga*. Među knjigama koje su dolazile u Prekmurje najpopularnije su bile *moharjeve* knjige, tj. poučne i pobožne knjige koje je izdavalo *Društvo sv. Mohorja* s ciljem popularizacije slovenskog jezika te uspostavljanje veće čitalačke kulture u tadašnjem slovenskom društvu. U Prekmurje su

²⁴⁷ VRBNJAK, „Prekmurje po prvi svetovni vojni“, 82-84.

²⁴⁸ KUZMIĆ, „Domoznanstvo kot nenehen proces raziskovanja in obdelave“, 228.

dolazili i časopisi poput mjesečnika *Dom in svet*, *Slovenski gospodarj*, *Straža*, *Bogoljub*, *Domoljub* itd.

Nakon što je skupina štajerskih i prekmurskih svećenika pod vodstvom Antona Korošeca 1897. godine na misi Jožefa Kleka u Tišini prvi put u Ugarskoj javno izvjesila slovensku zastavu i time manifestirala svoju slovensku nacionalnu pripadnost, Ivanocyja i njegove istomišljenike mađarske vlasti optužile su za panslavizam.²⁴⁹

Integracija Prekmurja u slovensku naciju vidljiva je krajem 19. stoljeća kad se u slovenskim časopisima počinju pojavljivati članci o *prekmurskih Slovenih* ili *slovenskih sobratih v starodavni Panoniji*.²⁵⁰

Tijekom Prvog svjetskog rata u Prekmurju katolički svećenici zalagali su se za odcjepljenje od Mađarske dok su se evangelički svećenici zalagali, jer su još uvijek vjerovali u opstojnost Austro-Ugarske Monarhije, za ostanak u sklopu Ugarske uz uvjet da se prije toga riješi nacionalno pitanje. Međutim, kada je nakon završetka Prvog svjetskog rata proglašena Mađarska Sovjetska Republika iz straha od komunističke opasnosti dolazi do ujedinjenja katoličkih i evangeličkih svećenika. U vrijeme kratkotrajne komunističke vladavine u Mađarskoj i loše gospodarske situacije poraslo je nasilje nad prekmurskim stanovništvom. Rješenje za takvu situaciju obećao je Vilmoš Tkalec, tadašnji zamjenik narodnog povjerenika za Slovensku krajinu. Njegov rad u Prekmurju nije se temeljio na rješavanju položaja prekmurskih Slovenaca, već je Tkalec želio dobiti što veću autonomiju za Slovensku krajinu, odakle se širila kontrarevolucija predvođena predstavnicima prijeratnog mađarskog režima. Njihov glavni cilj bio je pad komunističke vlasti u Mađarskoj i uspostava starog poretka. Pod izgovorom da želi riješiti situaciju prekmurskih Slovenaca, Tkalec je obećao ujedinjenje Prekmurja s Kraljevstvom SHS ili s Austrijom. U tu svrhu uz potporu seoskog stanovništva organizirao je vojne postrojbe i 29. svibnja 1919. godine u Murskoj Soboti proglasio je nepriznatu Mursku Republiku (*Republika Prekmurje*, *Vendvidéki Köztársaság*, *Mura Köztársaság*, *Muravidéki Köztársaság*, *Republika Slovenska okroglina*, *Murrepublik*, *Vendvidék*, *Vendska pokrajina*) koja nije dugo trajala jer nije uspio osigurati vojnu pomoć ni od Austrije ni od Kraljevstva SHS. Ulaskom mađarske Crvene Armije 6. lipnja 1919. godine u Prekmurje prestaje postojati Murska Republika. Nakon poraza Tkalčevih postrojbi, u

²⁴⁹ FUJS, „Prekmurje - podoba prostora“, 106-107.

²⁵⁰ VRBNJAK, „Prekmurje po prvi svetovni vojni“, 77-81.

Prekmurju je ponovno uspostavljena komunistička vlast, koja se u cilju izbjegavanja možebitnih incidenata odlučuje na pomilovanje svih onih koji su sudjelovali u pobuni.

Raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine borba za njezine teritorije premjestila se u Pariz gdje započinje s radom Pariška mirovna konferencija na kojoj političari, diplomati i drugi stručnjaci stvaraju novu kartu Europe. Prekmurski Slovenci pod utjecajem Rudolfa Maistera i Nacionalnog vijeća za Štajersku odlučuju se nakon Prvog svjetskog rata za sjedinjenje sa slovenskom nacijom što je i prihvaćeno na Pariškoj Mirovnoj konferenciji. Odlukom Pariške mirovne konferencije 12. kolovoza 1919. godine jugoslavenske trupe prelaze rijeku Muru, s ciljem suzbijanja revolucionarnog mađarskog režima, zauzimaju zapadne dijelove mađarskih županija Zala i Železnu, i tu ostaju do srpnja 1920. godine kad se taj teritorij dodjeljuje Kraljevstvu SHS.

Teritorij koji je prije bio dio Mađarske, odlukom Pariške mirovne konferencije, pripojen je novom političkom, društvenom i kulturnom entitetu. U Prekmurje uskoro dolaze predstavnici nove vlade, ali pokreće se i pitanje administrativne uprave novog teritorija. I vlada iz Zagreba, i vlada iz Ljubljane željele su imati kontrolu nad Prekmurjem. Pitanje Prekmurja je na kraju riješeno dekretom ministra unutarnjih poslova koji cijelo područje stavlja pod upravu Ljubljane.²⁵¹ Po dolasku u Prekmurje slovenska administracija reorganizirala je postojeću mađarsku upravu, i počela s organizacijom nove uprave. U procesu preuzimanja vlasti, većina mađarske administracije i učitelja otpuštena je uz obrazloženje nepoznavanja slovenskog jezika i bila prisiljena da se odseli u Mađarsku. Stanovništvo koje je ostalo živjeti u Prekmurju činilo je većinsko slovensko stanovništvo i ono je pripadalo slovenskoj naciji. Stanovnicima mađarske i njemačke nacionalnosti je, u skladu s mirovnim sporazumom, priznat status nacionalne manjine (javno izražavanje vjere, pravo na osnivanje vjerskih institucija, itd.), puna građanska prava, nediskriminirajući tretman kod zapošljavanja u javnoj službi, itd.²⁵²

Kraljevstvo SHS u svojim prvim mjesecima suočavalo se, između ostalog, s ekonomskim poteškoćama i s manjim ruralnim pobunama što je regenta Aleksandra 1919. godine prisililo da obeća agrarnu reformu koja će seljačkom stanovništvu omogućiti pristup osnovnom sredstvu za život, tj. zemlji. U skladu s time ukinuti su postojeći veliki posjedi, a zemlja se uz novčanu naknadu počela dodjeljivati seljacima. Prijašnji vlasnici zemlje dobili su novčanu naknadu za izvlaštenje. U narednim godinama tisuće hektara poljoprivrednog

²⁵¹ KOSI, „Srećanje dveh svetov. Prebivalstvo Prekmurja in nova „jugoslavenska“ oblast po zasedbi in priključitvi pokrajine“, 82.

²⁵² *Isto*, 84.

zemljišta, koje je bilo u vlasništvu nekolicine veleposjednika, promijenilo je vlasnike što dovodi do nove ekonomske i socijalne slike Prekmurja.²⁵³

²⁵³ KOSI, „Srećanje dveh svetov. Prebivalstvo Prekmurja in nova „jugoslavenska“ oblast po zasedbi in priključitvi pokrajine“, 86.

4. NACIONALNO PITANJE U MEĐIMURJU

4.1. Geografski opis Međimurja

Ime Međimurja, kraja bogate povijesti, tradicije, baštine i prirodnih ljepota, nalazi se u ispravi kojom hrvatsko-ugarski kralj Ladislav 1094. godine²⁵⁴ podređuje Međimurje Zagrebačkoj biskupiji²⁵⁵. U pisanim dokumentima Međimurje se, također, spominje u 13. stoljeću kad su osnovana i većina međimurskih naselja, trgovišta kao i centralno naselje Čakovec te u povelji kralja Emerika koji 1203. godine²⁵⁶ stanovnike zemlje Crkve Blaženog Mihajla (današnji Mihovljan), koji žive *inter Muram et Dravum* (između Mure i Drave) izuzima od plaćanja poreza i dugovanja kralju i banu.²⁵⁷ Drugi direktni spomen Međimurja nalazi se u ispravi iz 1215. godine koja govori o prodaji i preprodaji Međimurja.²⁵⁸

Međimurje je kroz povijest bilo izvor bogatstva mnogih feudalaca koji su ga prodavali, kupovali ili im je bilo darivano jer je vlasništvo nad njime bio uvjet za stjecanje visokih položaja u hrvatskoj upravi zbog čega povijest Međimurja, uz izuzetak kraćih vremenskih razdoblja, predstavlja neprestanu i upornu borbu za samoodržanje i potvrdu vlastite nacionalne pripadnosti.

²⁵⁴ Hrvoje Petrić navodi da je Zagrebačka biskupija uspostavljena, s ciljem da bude glavni oslonac ugarske vlasti na području od Drave do Gvozda, prema mišljenju mađarske povijesne znanosti oko 1087.-1090. godine, dok je prema mišljenju hrvatske povijesne znanosti uspostavljena oko 1094. godine. Vidi u: Petrić, H., Feletar, D. Ljudi i selo Donja Dubrava na Dravi od sredine 20. stoljeća. Vidu: BARTOLIĆ, *Općina i župa Donja Dubrava*, 59.

²⁵⁵ Činjenica da se Međimurje u trenutku osnivanja Zagrebačke biskupije našlo u njezinom sastavu, Rudolfu Horvatu je dokaz pripadnosti Međimurja Hrvatskoj: *Od prvoga časa nalazimo pod zagrebačkom biskupijom također čitavo Međimurje. To nam je posve siguran dokaz, da je Međimurje za hrvatske narodne dinastije (dakle do godine 1091.) pripadalo Hrvatskoj a ne Ugarskoj. Kad bi naime Međimurje prije osnutka zagrebačke biskupije pripadalo Ugarskoj, moralo bi u crkvenom pogledu biti pod upravom biskupije u Pečuhu ili u Vesprinu. Pošto je pak Ugarska godine 1093. bila u državnom pogledu odijeljena od sjeverne Hrvatske, ne bi ni Ladislav ni Almo imali razloga, da Međimurje kidaju od vesprimske ili pečuvske biskupije, pa da ga stavljaju pod upravu zagrebačke biskupije, koja je ionako prostorom veoma velika.* Vidi: HORVAT, *Poviest Međimurja*, 7.

²⁵⁶ Ova isprava, na koju je 1934. godine upozorio László Hadrovics, je prvi direktni spomen Međimurja u kojoj se spominje *zemlja svetog Mihaela koja se nalazi između Mure i Drave*. Vidi: PETRIĆ, FELETAR, „Ljudi i selo Donja Dubrava na Dravi od sredine 20. stoljeća“, 61.

²⁵⁷ MATOTEK, „Međimurje u razvijenom srednjem vijeku i ranom novom vijeku“, 50-51.

²⁵⁸ PETRIĆ, FELETAR, „Ljudi i selo Donja Dubrava na Dravi od sredine 20. stoljeća“, 61.

Međimurje, kao najsjeverniji dio Republike Hrvatske, kraj između Mure i Drave, možemo odrediti kao jasno omeđeni rubni hrvatski prostor na tromeđu Hrvatske, Mađarske i Slovenije. U povijesti krajnja *špica trokuta*, kod ušća Mure u Dravu, naselje Legrad, nekad sastavni dio Međimurja, danas pripada općini Koprivnica zbog promjene vodotoka Drave početkom 18. stoljeća. Prirodne granice, rijeka Mura na sjeveru i Drava na jugu osigurale su Međimurju specifičnu vegetaciju, nedirnutu prirodu, blagu klimu, povoljni prirodni položaj, plodne ravnice kao i dobru prometnu povezanost. Smještaj na dodiru dviju velikih reljefnih cjelina, Panonske nizine i istočnih Alpi, Međimurju određuju dvije glavne morfološke cjeline: na istoku donje Međimurje koje je okarakterizirano nizinskim, blago nagnutim reljefom te gornje Međimurje koje na zapadu dodiruje obronke Alpa. Nizinski dio Međimurja karakteriziraju vode, livade, oranice i šume. Brežuljkasti dio Međimurja prekriven je vinogradima i voćnjacima te je bogatiji šumama. Rijeke Mura i Drava stanovnicima Međimurja omogućile su splavarenje, ispiranje zlata te gradnju mlinova. Na sjeveru Međimurja vadila se nafta i ugljen.

Prema podjeli na kulturno-civilizacijske krugove, Međimurje pripada srednjoeuropskom kulturno-civilizacijskom krugu kao dijelu europskog Zapada za što potvrdu nalazimo u činjenici što je njegovo stanovništvo uglavnom rimokatoličke vjeroispovijedi. Kao dio njegove tradicije je i čitav niz hungarizama i germanizama koji su se zadržali u govornom jeziku Međimurja. Kao područje bogate kulturne baštine, odlikuje se i mnogim etnografskim osobitostima. To je prostor bogate povijesti i tradicije koja se prenosila s koljena na koljeno o čemu svjedoče brojna sačuvana duhovna i materijalna dobra. Tradicijski život unutar obiteljskog doma, radni mentalitet, tradicijska kuhinja, folklori i etnografski elementi te arhitektonski stilovi Međimurja slični su onima u Sloveniji, Austriji i Mađarskoj. Svaki od njih donosio je u Međimurje svoje etnopovijesne značajke i kulturno-povijesne elemente koji su pridonosili činjenici da se Međimurje stoljećima razvijalo kao jedinstvena prirodna i društvena sredina u kojoj su stanovnici Međimurja uspjeli kroz povijest očuvati svoju baštinu, kulturu, običaje i stare tradicijske obrte prenoseći ih s naraštaja na naraštaj. Seoska domaćinstva prehranjivala su se kroz povijest poljodjelskim djelatnostima poput vrtlarstva, voćarstva, vinogradarstva, lova i ribolova. Teže poslove obavljali su muškarci, dok su žene obavljale lakše poslove poput žetve, spremanje sjena, kukuruza i sl. Uz poljodjelstvo javljaju se tkalački, lončarski i tesarski zanati te šibarstvo i drvodjelstvo. Snažan razvoj industrije i rudarstva u 20. stoljeću izmijenili su tradicionalno sliku Međimurja. Izgrađena je infrastruktura, komunalni i zdravstveni objekti, škole i vrtići.

Prva opsežna geografsko-povijesna monografija Međimurja nalazi se u djelu Josipa Bedekovića *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi ...* Ona donosi povijest i zemljopis Međimurja od početka naseljavanja pa do prve polovice 18. stoljeća zbog čega ima posebnu kulturno i prosvjetiteljsko značenje. U uvodnom poglavlju o kraju između Mure i Drave, Bedeković daje geografski opis Međimurja, što je prvi tako opsežan i točan opis zemljopisnih značajki ove regije (*Descriptio Insulae Muro-Dravanae*). Temeljem prirodnih osobina ovoga kraja, Bedeković je Međimurje imenovao kao *Cvjetnjak gornje Slavonije (Hortus Slavoniae Superioris)*. Opis Međimurja Bedeković započinje opisom značenja njegova imena: *da se ovaj okrug zove Insula Muro-Dravana, koji se na slavenskom ili hrvatskom jeziku zove Megyumorje, na mađarskom pa Muraköz, zbog toga što oko ove kopnene strane svijeta s juga i sa sjevera, tekući u istom smjeru, obilaze dvije rijeke: Drava i Mura*²⁵⁹. Međimurje dalje dijeli na *briježni i ravničarski kraj. Briježni kraj, podijeljen na 50 predbriježja, prostirući se sve do Štajerske, okruženo s jedne i s druge strane kako plodnom tako i ljupkom ravnicom, zasađeno vrlo prostranim vinogradima i vrlo bogato izuzetno plemenitim vinom, ima više stotina malih vinograda i gorica s plodovima različita voćerodnog drveća, uzgajajući i svakovrsno žito oko vinogradâ. Obiluje i rogatim i četveronožnim životinjama zbog izobilja sijena koje se skuplja u ravnicama i žironosnog drveća. Isto tako obiluje i prihranjenom živadi, ogrjevom, izvorskom vodom i drugim stvarima potrebnim za pristojan život. Nadalje, ravničarski kraj Međimurja koji započinje od brijega, malo niže od župne crkve sv. Jurja u Lopatincu, i prostire se sve do Legrada, može se također podijeliti na gornji i donji*²⁶⁰.

Sredinom 19. stoljeća Međimurje opisuje Dragutin Seljan u djelu *Zemljopis pokrajinah Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanjem berdah, potokah, gradovah i znatnih mjestah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom* u kojem on navodi da je Međimurje prepuno močvarnih voda, ribom bogate rijeke Mure i Drave, da ima plodno tlo pogodno za uzgoj duhana, da obiluje šumama u kojima ima veprova, jelena, zečeva, fazana i drugih životinja. Međimurje dijeli na donje i gornje: *Lěpi ovaj murski poluotok děli se u gornju i dolnju stranu: u gornjah svojih stranah imade brěžnate i neravne preděle, gdje po někih okolicah osobita i posebnom slastju i vrědnostju glasovita vina rastu ... Zatim u gornjem Medjimurju blizu Sěrdišća je znamenito město tako zvano Peklenica, gdje se kamenito ulje (Steinöhl) dobiva, a droždji se od njěga pod*

²⁵⁹ BEDEKOVIĆ, *Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju*, 186.

²⁶⁰ *Isto*, 188.

imenom Kolomaz za mazanje kolah upotrèbljavaju²⁶¹. U gorah ovih ima takodjer kamenitog ugljevja, železa i nešto drugih ruda, zatim u pèsku Mure; na više u Drave zlato se nalazi, otkuda naposeb Dubrovčani znatan novac za iznoseće zlato dobivaju²⁶².

Seljan se u opisu plodnosti međimurske zemlje poziva na Stjepana Mlinarića (Stjepan Mlinarić Međjimurac): *Zemlja je plodna. S plodnostju krajevah ovih nijedan se od cèle Ugarske predèl sravniti nemože, zemlja ovdè je cèrna, masna i pèrhka i tako svakoj plodnosti najbolje prijatna. Ovdè poljoèlac dvostruko, trostruko više nogo u predèlih Horvatske i mnogih Ugarske dobije; ali tomu i poslenost i bolje obdèlavanje ovdešnjih stanovnikah mnogo doprinaša²⁶³*, dok kod same pripadnosti navodi da Međimurje spada u Hrvatsku: *Stanovništvo ovo, koje tako majka narav svim izobiljem domaćih proizvodah nadari, da ovo susèdnu Štajersku, Kranjsku i.t.d. kruhom providjuje, i dèla svoja radostno obavlja, narodne horvatske pèsmè, najviše od Zrinjskoga pèvajući, spada k svèrži ilirsko-horvatskoga naroda, s kojima skupa narèčje i jedne obiçaje imade, od kojega se takodjer stabla mnogobrojne nasebine po bližnjih ovdè ugarskih varmedjah udomaćene²⁶⁴.*

4.2. Prvi povijesni izvori o Međimurju

U povijesnim izvorima specifične granice označuju Međimurje kao *otok* (*Insula Muro-Dravana, Insula Csaktorniensis*) koji se nalazi na utoku dviju rijeka, rijeke Mure i rijeke Drave i koji će u geografskom smislu imati velik odraz na politički, kulturni i socio-psihološki razvitak Međimurja i njegovih stanovnika. U svojoj prošlosti Međimurje je nosilo najrazličitija imena. U povijesnim spisima na kajkavskom narječju javlja se kao *Mejmorje, Međmorje, Međimorje* (insula, otok omeđen morem, more je međa). Latinske nazive nalazimo u listini iz 1226. godine u obliku *Inter Dravam et Muram*, popisima župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine u inačici *Intra Muram et Dravam*, a kasnije i u obliku *Insulam Muro-Dravana, Insula Inter Muram et Dravam, Drava-Muraköz, Muraköz* (mađarski naziv) ili *Murinsel*²⁶⁵ (njemački naziv

²⁶¹ SELJAN, *Zemljopis pokrajinah Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih mèstah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 211.

²⁶² *Isto*, 211.

²⁶³ *Isto*, 211.

²⁶⁴ *Isto*, 212.

²⁶⁵ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 6.

Murski otok). U pisanom povijesnim i književno-povijesnim izvorima, primjerice o isusovačkim kandidatima iz Međimurja uz njihova imena nalaze se podaci o etničkoj pripadnosti koja je ili *croata* ili *slavus insulanus* ili *Ungaro-croata patria insulanus*. Na karti Stjepana Glavača iz 1673. godine Međimurje se spominje kao *Insula seu Muraköz seu Megymorie*, dok karta Josipa Bedekovića iz 1752. godine navodi naziv *Tabula topographica Insulae Muro-Dravane*. Zahvaljujući bogatstvu i raznolikosti svojih prirodnih vrijednosti Međimurje je dobilo i naziv *Hortus Croatiae – Cvjetnjak Hrvatske*. U vrijeme buđenja nacionalne svijesti kod međimurskih Hrvata i zalaganjem za ujedinjenje Međimurja s Hrvatskom počinje se u svrhu približavanja međimurskoga kajkavskoga jezika hrvatskom štokavskom narječju koristiti naziv *Međimurje* čime se nastojalo ukazati na hrvatsko podrijetlo stanovništva u Međimurju.

Međimurje je od najstarije dobi pripadalo srednjovjekovnoj Slavoniji, a od vremena osnutka zagrebačke biskupije²⁶⁶ bilo je u njezinu sastavu. O Međimurju govori isprava koja potječe iz 1226. godine²⁶⁷ kada je Međimurje bilo u sklopu Zaladske županije, a vezana je uz sudsku presudu uz posjed Otok kod Preloga i Bistrice (područje oko Donjeg Vidovca, Donje Dubrave i Kotoribe). U to vrijeme u Međimurju je postojalo nekoliko feudalnih posjeda. Jedno od njih pripadalo je feudalcu Mutimiru Mutimiroviću koji je u sukobu oko posjeda svom susjedu Pavlu, osim što mu je nanio teške ozljede, dao iskopati i oba oka. Pavlov brat Egidije prijavio je navedeni zločin i zatražio suđenje. Vojvoda Bela koji je stanovao u Zagrebu pred sud je pozvao Mutimira i Egidija. Mutimir je osuđen, i trebao je isplatiti Pavlu stotinu funti srebra. Kako on taj novac nije imao, posudio ga je od zagrebačkog biskupa Stjepana II. kojemu je u zalog za dug dao svoja međimurska imanja Otok i Bisticu.²⁶⁸ U nemogućnosti da vrati dug, navedena imanja 1226. godine prešla su u posjed zagrebačkog biskupa Stjepana II. uz kojeg posjede u Međimurju ima i vesprimski biskup iz Ugarske: *U Međimurju imao je biskup iz Vesprima velik posjed koji se zvao 'Vizmić'. Ovaj se posjed sterao uz rijeku Dravu od*

²⁶⁶ Pozivajući se na svoja *zakonska prava* mađarski kralj Ladislav Arpadović, brat Jelene- kraljice Lepe, udovice kralja Dmitra Zvonimira, ulazi 1091. godine s vojskom u Posavsku Hrvatsku u kojoj za kralja postavlja svoga sinovca Alma. Ladislav ostaje samo *kralj Ugarske* a ne i kralj Hrvatske. U crkvenom polju Ladislav Posavsku Hrvatsku odjeljuje od metropolije u Splitu i ostale Hrvatske i osniva Zagrebačku biskupiju oko 1094. godine, ili prema povijesnim izvorima između druge polovice 1093. i prve polovice 1095. godine. Vidi: „Osnutak biskupije“.

²⁶⁷ Prema Juraju Ćuku ovdje se radi o trećoj poznatoj ispravi koja spominje Međimurje. Vidi u: Petrić, H., Feletar, D. Ljudi i selo Donja Dubrava na Dravi od sredine 20. stoljeća. Vidu u: BARTOLIĆ, *Općina i župa Donja Dubrava*, 61.

²⁶⁸ MATOTEK, „Međimurje u razvijenom srednjem vijeku i ranom novom vijeku“, 51.

*Varaždina do Otoka, dakle ondje, gdje danas stoje sela: Kuršanec, Šandorovec, Novo selo, Totovec, Vularia, Orehovica i Podbrest*²⁶⁹. Isprava iz 1226. godine pokazuje, prema mišljenju Rudolfa Horvata, da je tadašnje Međimurje 1225. i 1226. godine pripadalo Hrvatskoj, a ne Ugarskoj i da su slavonski vojvoda i zagrebački biskup bili nadležni za rješavanje sporova između međimurskih plemića.

Povijesnu pripadnost Međimurja Hrvatskoj, a ne Ugarskoj možemo naći i u parnici iz 1232. godine. Nakon što je vesprimski biskup svoje imanje Vizmić prodao magistru Mihalju došlo je do sudske parnice u kojoj je on trebao dokazati da je zakonskim putem došao do spomenutog imanja.²⁷⁰

Mađarski povjesničar József Fára uporište mađarskoj vlasti nad Međimurjem, tj. pripadnost Međimurja Ugarskoj nastoji dokazati parnicom iz 1232. godine koja se odnosi na imanje Vizmić što ide u prilog činjenici da je Međimurje tada pripadalo Ugarskoj na osnovu podatka da je Međimurje bilo sastavni dio Zaladske županije ne spominjući činjenicu da je ta županija pripadala pod upravu hercega čitave Slavonije. Kao dokaz o ugarskoj vlasti nad Međimurjem navodi i podatak da se u spisu iz 1265. godine spominje mađarski naziv za Međimurje *Muraköz* te da je Međimurje oko 1270. godine prvi put izuzeto od ugarske vlasti, ali i da ga 1328. godine kralj Karlo Robert vraća u posjed ugarske krune.²⁷¹

U 13. stoljeću Međimurje se spominje u obliku latinskog naziva *Inter Muram et Dravam*. U povelji kralja Emerika (1196.-1204.) kojom on rješava stanovnike zemlje Crkve blaženoga Mihalja (današnji Mihovljan, dio Čakovca) svih dugovanja prema kralju i izuzima ih od plaćanja poreza.

4.3. Povijesna pripadnost Međimurja

U srednjem vijeku, međimursko vlastelinstvo formirano je na uobičajenim feudalnim osnovama: na njegovu čelu nalazio se vlastelin koji je u svom posjedu imao svoja sjedišta (marofe) koja su oko sebe okupljala po desetak kmetskih sela. Međimurje 1334. godine broji 11 župa, a 1374. godine odlukom hrvatskog bana Stjepana Lackovića osniva se samostan pavlina u Svetoj Jeleni kod Čakovca koji postaje kulturno i duhovno središte međimurskih

²⁶⁹ HORVAT, *Poviest Međimurja*, 11.

²⁷⁰ *Isto*, 10-13.

²⁷¹ PETRIĆ, FELETAR, „Ljudi i selo Donja Dubrava na Dravi od sredine 20. stoljeća“, 61-62.

svećenika. Prostor uz samostansku crkvu bio je mjesto održavanja nedjeljnih i godišnjih sajмова gdje su se okupljali trgovci, obrtnici i seljaci. Franjevci u Međimurje dolaze u drugoj polovici 17. stoljeća kako bi kroz održavanje misa, obilazak bolesnika i duhovnu ispomoć župniku u Mihovljanu i okolnim župama ojačali poziciju katoličke crkve u Međimurju.²⁷² Iz sačuvanog popisa katoličkih župa u Međimurju iz 1501. godine vidi se da je broj župa povećan na 14 župa.

Međimurje je tijekom povijesti bilo u posjedu mnogih plemićkih obitelji od kojih je svakako najvažnija obitelj Zrinskih, u čijem je posjedu bilo od 1546. do 1691. godine. U vrijeme Zrinskih u Međimurje je doprla protestantska vjera. Juraj IV. Zrinski²⁷³, kao uvjereni protestant, otvoreno je nastupao protiv međimurskih katolika i protiv Katoličke crkve te je s vremenom pretjerao sve katoličke svećenike iz Međimurja, i umjesto njih po međimurskim crkvama namjestio je protestantske propovjednike. U Nedelišću je utemeljio tiskaru koja je tiskala nekoliko crkvenih i svjetovnih knjiga²⁷⁴. Tiskara je kasnije premještena u Varaždin, a iz Varaždina u Eberovo u Mađarsku. Kada Hrvatski sabor 27. listopada 1609. godine donosi zaključak da se u Hrvatskoj i Slavoniji ne priznaje ni jedna druga vjere osim katoličke, Juraj Zrinski²⁷⁵ mlađi 1613. godine javno se odrekao protestantizma, nakon čega se u međimurska sela vraćaju katolički svećenici iz Zagrebačke biskupije. Mađari nisu dobro prihvatili činjenicu da se u Međimurju nastoji iskorijeniti protestantizam, te traže na saboru u Požunu 1625. godine da se Međimurje odcijepi od Hrvatske i Zagrebačke biskupije.²⁷⁶

²⁷² BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 21.

²⁷³ Juraj IV. Zrinski rodio se 13. travnja 1549. godine u Čakovcu. Otvoreno 1570. godine priznaje da je protestant zbog čega se u njegovo vrijeme Međimurje smatra protestantskim područjem. Od 23. siječnja 1579. godine do svoje smrti bio je veliki župan Zaladske županije. Utemeljio je Čakovec kao slobodno trgovište, osnovao tiskaru u Nedelišću, a kao vojskovođa ratovao je protiv Osmanlija. Umro je 4. svibnja 1603. godine u svojoj utvrdi u mađarskom gradu Vepu. Vidi: KALŠAN, KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, 196.

²⁷⁴ Bila je jedina tiskara koja je u to vrijeme radila u Hrvatskoj. U njoj je 1574. godine tiskano djelo mađarskog i hrvatskog običajnog feudalnog prava Ivana Pergošića *Decretum*. Pretpostavlja se da su u istoj tiskari tiskana protestantska djela župnika iz Nedelišća Mahajla Bučića *Novi zakon, Kerstjanski nauk* te *Contra praesenm corporis et Christi in sacramento Eucharistiae*. Vidi: KALŠAN, *Međimurska povijest*, 78.

²⁷⁵ Juraj V. Zrinski. Rodio se 31. siječnja 1599. godine u Čakovcu. Iako odgojen u protestantskoj vjeri, 1613. godine prelazi u Katoličku crkvu. Imenovan je hrvatskim banom. Sudjelovao je u Tridesetogodišnjem ratu. Umro je 18. prosinca 1626. godine u Bratislavi. Vidi: KALŠAN, KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, 196.

²⁷⁶ MATOTEK, „Međimurje u razvijenom srednjem vijeku i ranom novom vijeku“, 60.

Tijekom povijesti Međimurje je administrativno pripadalo Varaždinskoj ili Zaladskoj županiji. Tako je primjerice u drugoj polovici 15. stoljeća pripadalo Varaždinskoj županiji za što potvrdu nalazimo u ispravi iz 1498. godine u kojoj se navodi da se tridesetnica za kraljevinu Slavoniju ubirala u Zagrebu, Varaždinu i Nedelišću, dakle i u Međimurju. Tokom 16. stoljeća Međimurje je ponovno u sastavu Zaladske županije, ali njegovo plemstvo dolazi na skupštine i Varaždinske i Zaladske županije. Od Pacta Convente (1102. godina) i zasnivanja državne zajednice s Ugarskom, pa sve do početka 18. stoljeća, Međimurje je upravno pripadalo pod Bansku Hrvatsku, odnosno Varaždinsku županiju. Neki povjesničari (prvenstveno mađarski), ustvrđuju da je Međimurje potpalo pod upravu Zaladske županije već početkom 17. stoljeća, što nije posve točno. Kao prekretnicu uzimaju 1608. godinu, kad je Nikola Zrinski imenovan za velikog župana Zaladske županije, a s tim imenovanjem, dakle, i Međimurje je ušlo u upravnu jurisdikciju županije u Zalaegerszegu. Međutim, Međimurje je još čitavo stoljeće u praksi bilo pod upravom Varaždinske županije, za što može kao dokaz poslužiti činjenica da su se pavlini krajem 17. stoljeća odvojili od mađarske u samostalnu Hrvatsku pavlinsku provinciju, samostan u Svetoj Jeleni pripao je hrvatskim pavlinima. Problem oko pripadnosti Međimurja Hrvatskoj prije 1608. godine pojavio se u vremenu vladanja Jurja IV. Zrinskog. U želji da postane župan Juraj IV. Zrinski Međimurje pripaja oko 1595. godine Zaladskoj županiji²⁷⁷ što je otvorilo put njegovoj ambiciji za mjestom župana Zaladske županije. To je vrijeme kada obitelj Zrinski nastoji od Međimurja stvoriti zaseban teritorij, jer su se smatrali ravnopravnima njemačkim knezovima koji su nad sobom priznavali samo kralja kao vrhovnog gospodara. Stoga do propasti obitelji Zrinske nema apsolutno nikakve državnopravne važnosti pitanje pripada li njihovo Međimurje pod Varaždinsku ili Zaladsku županiju. Uistinu je, naime, Međimurje bilo izuzeto ispod županijske vlasti baš onako kako su npr. kraljevski slobodni gradovi Koprivnica i Križevci izuzeti ispod vlasti Križevačke županije: *U ono vrijeme obitelj grofova Zrinskih nastojala je da iz Međimurja stvori poseban teritorij. Zrinski se smatrahu ravnopravni njemačkim knezovima, koji na svojim imanjima vladahu, priznavajući nad sobom samo kralja kao vrhovnog gospodara. Zato sve do propasti obitelji za Zrinske nema apsolutno nikakve državnopravne važnosti pitanje, da li njihovo Međimurje spada pod županiju*

²⁷⁷ Zaladska županija obuhvaćala je jugozapadni dio Ugarske s Međimurjem i Prekmurjem sa središtem u Zalaegerszegu. Kako Juraj IV. Zrinski nije imao posjede u Županiji Zala čijim je upravitelj imenovan 1593. godine, a prema ondašnjim propisima župan je mogao biti samo ondje gdje je imao svoje posjede, najjednostavnije za njega je bilo izuzeti Međimurje iz Varaždinske županije i pripojiti ga Zaladskoj županiji što je i na nagovor Jurja Zrinskog starijeg kralj Rudolf II. i učinio. Vidi: DAMIŠ, *Iz prošlosti župe Čakovec. Niz članaka i radova iz povijesti*, 60.

*Varaždinsku ili Zaladsku. U istinu je naime Međimurje bilo izuzeto izpod županijske vlasti baš onako kako bijahu n. pr. Kraljevski slobodni gradovi Koprivnica i Križevci izuzeti izpod županije križevačke*²⁷⁸. Sjedinjenje Međimurja sa Zaladskom županijom imalo je prema Rudolfu Horvatu za posljedicu da je Međimurje ušlo virtualno, a ne i realno u granice mađarske države, jer je pronađen kompromis da Zrinski bude veliki župan Zaladske županije, a Međimurje je ostalo u sastavu Hrvatske. Međimurje se na taj način samo prividno utjelovilo Zaladskoj županiji da Zrinski može uzeti čast Zaladskog župana. Potvrda za to nalazi se u činjenici da je Nikola Zrinski mlađi 1664. godine održao bansku konferenciju u Čakovcu, što ne bi mogao uraditi da Međimurje teritorijalno nije pripadalo Hrvatskoj.

Pavlinški pisac i povjesnik Josip Bedeković, slično kao i Rudolf Horvat, u svojoj knjizi *Natale solum ...* tiskanoj 1752. godine tvrdi da je Međimurje po prvi put ušlo u upravnu jurisdikciju Mađarske, tj. Zaladske županije tek 1720. godine kad su čakovečko vlastelinstvo dobili ugarski plemići Althani. Tema o pripadnosti Međimurja Hrvatskoj ili Ugarskoj, tj. o pravno-upravnoj pripadnosti Međimurja Ugarskoj prije početka 18. stoljeća, tj. odgovor na pitanje kakav je pravni položaj Međimurje imalo naspram Ugarske u vrijeme Zrinskih, osobito u vrijeme Jurja Zrinskog i prodora protestantizma u Međimurje Bedeković navodi sljedeće: *Grof Juraj Zrinski (stariji) bio je godine 1593. imenovan administratorom županije zaladske. Zrinski htjede postati i pravim velikim županom, pa je u tom smjeru mnogo radio kod kralja Rudolfa II. No tada nije nitko po zakonu mogao postati županom u županiji gdje nema posjeda. Međimurje je pak pripadalo Varaždinskoj županiji. Zrinski nije mogao postići čast velikog župana u Varaždinu, jer je ovo dostojanstvo bilo godine 1584. podijeljeno grofu Tomu Erdedu s pravom nasljedstva. Zato je Juraj Zrinski izradio, da se Međimurje odieli od Varaždinske županije i priključi županiji Zaladskoj*²⁷⁹. U razrješenju pripadnosti Međimurja Hrvatskoj Bedeković je našao: *povelje iz 1603. i 1635. u kojima kraljevi Rudolf II. I Ferdinand III. izrijekom navode da Međimurje pripada Varaždinskoj županiji i Hrvatskoj. ... i Santanov atlas iz 1666. u kojem je rijeka Mura istaknuta kao granica između Ugarske i Hrvatske*²⁸⁰.

Potvrda da Međimurje pripada Hrvatskoj, ali i da su Zrinski u jednom trenutku Međimurje pripojili Zaladskoj županiji u posebnom poglavlju pod nazivom *Medjimurje* daje Dragutin Seljan: *Poluotok ovi, Medjimurje, medju Murom i Dravom potoci ležeće, spadao je u pèrvanja vrēmena k Horvatskoj, naposeb pod Varaždinsku varmedju, kada pako Zrinjski*

²⁷⁸ HORVAT, *Poviest Međimurja*, 208.

²⁷⁹ BEDEKOVIĆ, *Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju*, 542.

²⁸⁰ *Isto*, 543.

grofovi, kojih je čeli ovaj poluotok kao pod grad Čakovec spadajuća jedna gospodština bio, pod austrijskom kućom i vèrhovni župani Saladske vermudje postaše, preděl ovi medju Murom i Dravom kao vlastitost i gospodštinu svoju tada od varaždinske varmedje odcèpiše, i k svojoj ga, od koje vèrhovni župani biahu, priklopiše, od kojega zatim vrěmena neprestano pod Saladskom varmedjom ostade²⁸¹.

Odgovor na pitanje pripadnosti Međimurja hrvatskoj srednjovjekovnoj hrvatskoj državi, Milan Blažeković u svojoj knjizi *Poviestna pripadnost Medjumurja*, vidi u činjenici da je sjeverna granica Trojedne Kraljevine bila na Dunavu, Dravi i Muri. Na osnovu toga daje se zaključiti da je na osnovu državne pripadnosti Međimurja Trojednoj Kraljevini kralj Ladislav 1094. godine Međimurje pripojio novoutemeljenoj Zagrebačkoj (nad) biskupiji. U suprotnom, da je Međimurje pripadalo u to vrijeme Ugarskoj, Međimurje bi vjerojatno pripadalo pod upravu biskupije u Pečuhu ili Vesprimu.²⁸²

U popisu župa iz 1334. godine navodi se da je teritorij Zagrebačke (nad) biskupije podijeljen na 14. arhiđakonata²⁸³: Bekšin, Zagorje, Zagreb, Varaždin, Vrbovec, Gora, Svetačje, Gušće, Dubica, Vlaška, Kalnik, Gorica, Komarnica i Čazma

4.4. Međimurje u Zaladskoj županiji

Od 1670. godine kad se Međimurje nalazi u vlasti Kraljevske komore i drugih vlasnika, pa sve do 1720. godine, državnopravno se pozicija kraja med Murom i Dravom nalazila u nekom prijelaznom razdoblju. Nakon 1671. godine Zrinskih više nema u Međimurju, a kralj je zaplijenio sva imanja Zrinskih u Hrvatskoj. Međimurje je i dalje izvan Zaladske županije i u državnopravnom pogledu pripada Hrvatskoj, a ne Ugarskoj što se može vidjeti iz listine koju je hrvatski ban Nikola Erdödy izdao 5. kolovoza 1683. godine boraveći u taboru na obali rijeke Mure. U toj ispravi zove se hrvatski ban Erdödy *Vrhovnim zapovjednikom tvrđe Legrad i čitavog otoka Međimurje*²⁸⁴.

²⁸¹ SELJAN, *Zemljopis pokrajinah Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih městah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 210.

²⁸² BLAŽEKOVIĆ, *Poviestna pripadnost Međimurja Hrvatskoj*, 11.

²⁸³ Arhiđakonat je zajednica više dekanata koji su područno i upravno povezani u posebnu cjelinu da bi se zajedničkim radom unapređivala pastoralna skrb za župe arhiđakonata. Vidi: „Zbor arhiđakona“.

²⁸⁴ BEDEKOVIĆ, *Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju*, 543.

Pravo pripojenje Međimurja Zaladskoj županiji proveli su grofovi Althan nakon što su 1720. godine postali vlasnici Međimurskog vlastelinstva. Veza Međimurja s Hrvatskom raskinuta je 25. svibnja 1719. godine, kada je kralj Karlo III. kraljevskom darovnicom to područje darivao grofu Mihajlu Althanu²⁸⁵ i njegovoj supruzi Ani Mariji, rođenoj Pignatelly²⁸⁶ u čijem vlasništvu ostaje do 1791. godine. Državnopravni položaj Međimurja počinje se mijenjati od 1720. godine kada grofovi Althan više ne dolaze na skupštine Varaždinske županije, a svoje darovnice pohranjuju u Subotiškom, umjesto u Zagrebačkom kaptolu (što će mađarska elita kasnije iskoristiti za priključenje Međimurja Mađarskoj) čime Međimurje odlazi iz političke sfere Hrvatske te od 1721. godine administrativno i politički Međimurje ulazi u sastav Zaladske županije sa sjedištem u Zalaegerszegu²⁸⁷. Nakon toga, u rješavanju međimurskog pitanja trebalo je Međimurje pripojiti i Subotiškoj biskupiji, što mađarska elita traži najprije 1793. godina, a nakon toga 1828., 1875., 1901., 1904., 1911. i 1917. godine.

Privrednu i ekonomsku razvijenost Međimurja treba promatrati kroz društveno-političke procese koji su se od 1790. godine pa do 1918. godine u njemu događali. To je vrijeme kad Međimurje, kao i ostale hrvatske zemlje zahvaća prijelaz iz feudalnog u moderno građansko društvo. Obradivanje zemlje bila je gotovo pa jedina proizvodna djelatnost: uzgaja se kukuruz, krumpir, grah, pšenica, ječam, zob, repa, zelje i lan. Mlade plemićke obitelji u 18. stoljeću svoje glavne prihode ostvaruju radom u državnim službama, te zakupom pojedinih kraljevskih prava od čakovečkog vlastelinstva poput prava na točarenje, mesarenje, držanje brodova i bavljenja vinogradarstvom. Politička pripadnost Međimurja pogoduje doseljavanju Mađara kao namještenika na veleposjedima, zatim državnih službenika i trgovaca u Čakovec.

Čakovec 13. svibnja 1723. godine zahvaća veliki požar, a nekoliko godina kasnije 30. travnja 1738. godine jak potres koji uzrokuje velike materijalne štete. Uz sve to Međimurje je

²⁸⁵ Althan, Michael Ivan III. (Vranov na Dvinji, Češka, 26. VIII. 1678. – Beč 2. VI. 1722.) Na dvoru kralja Karla VI. bio je prvi tajni savjetnik i vrhovni konjušnik. Došavši u posjed Međimurja, imenovan je 1721. godine velikim županom Zaladske županije. Vidi: KALŠAN, KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, 12.

²⁸⁶ Althan, Anna Maria Pignatelly, markiza de Pereguardo (Alcudia 26. VII. 1689. – Beč 1. III. 1755.) Godine 1728. podiže spomenik banu Nikolu Zrinskom Čakovečkom na mjestu njegove pogiblje u Kuršanečkom lugu. Nakon velikog potresa u Međimurju 1738. godine vlastitim sredstvima pomaže u obnovi crkve i drugih objekata, a uz pomoć kralja Karla VI. obnavlja i čakovečki Stari grad. Vidi: KALŠAN, KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, 11-12.

²⁸⁷ Pripadnost Međimurja Mađarskoj, nakratko se prekida između 1785. i 1789. godine kad je reformom cara Josipa II. zajedno sa čitavom Zaladskom županijom Međimurje stavljeno pod hrvatsku upravu. Nakon obnove županijskog ustroja 1790. godine za velikog župana Zaladske županije izabran je grof. Mihael Ivan Althan. Vidi: KALŠAN, *Međimurska povijest*, 193.

od 1743. do 1771. godine pogodila i stočna kuga koja je doprinijela dodatnom osiromašenju stanovništva.²⁸⁸

Nakon 71 godine što su imali u svojem vlasništvu Međimurje, grofovi Althan prodali su svoje vlastelinstvo 1791. godine grofu Juraju Feštetiću de Tolna²⁸⁹ za 1.600,000 forinti. Novi je vlasnik ubrzo nakon Francuske revolucije došao na ideju da proda jedan dio svoje zemlje međimurskim kmetovima i seoskim općinama na rok od 24 godine čime oni postaju njezini vlasnici: *Pèrvi povod k odkupljenju ovom dade, kad od. 1795. svim stanovnikom okolice ove, osim tèrgovištah, koja već prie slobodna biahu, od blage uspomene grofa Gjure Festetića bi ponudjeno, da se sa svim odkupe, i novce za 24 godine polože; uslèd čega se mnoga, i sve tako rekuć znatnia sela odkupiše*²⁹⁰. Osim kupnje, zemlje se mogla dobiti i u najam na arendu²⁹¹. Na taj način ona međimurska sela u kojima je grof imao svoje posjede bila su oslobođena teških obveza (primjerice davanje vlastelinu dio prihoda s oranica).²⁹² Prodajom jednog djela svoje zemlje grof Feštetić omogućio je stvaranje slobodnih seljaka oslobođenih kmetskih obveza s jedne strane, a s druge strane grof je dobio mogućnost vraćanja uloženog kapitala s kamatama i jeftinu radnu snagu koja je uz svoje oranice i livade, obrađivala uz naknadu i njegovu zemlju. Prestaje tlaka ili radne renta prema kojoj je kmet bio dužan besplatno o svojoj hrani raditi na vlastelinskoj zemlji 52 dana godišnje, kao i ostala davanja u korist vlastelina u Međimurju. Započeta je i svojevrsna agrarna reforma.

Izjava predstavnika svih katastarskih općina Međimurja (sela i trgovišta) od 2. kolovoza 1793. godine sadržava tekst prema kojem su oni opunomoćeni da s grofom Jurajom Feštetićem sklope ugovor o visini rente za zemlju, tj. grof je ponudio kmetovima otkup od kmetskih obveza čim oni prestaju biti kmetovi i postaju vlasnici zemlje, tj. seljaci: *Stanovnici su poluotoka ovog*

²⁸⁸ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 172.

²⁸⁹ Feštetić (Festetić, Festetics), Juraj (Ság 1. I. 1754. – Kesztehely 2. IV. 1819.). Kupnjom Međimurja 1791. godine uvidio je da se u njemu loše posluje te iz tog razloga u Međimurje dovodi skupinu poljoprivrednih stručnjaka koji su imali zadaću temeljito izmijeniti poslovanje na njegovom velikom posjedu, čime on postaje pionir suvremenog gospodarstva. Vidi: KALŠAN, KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, 48.

²⁹⁰ SELJAN, *Zemljopis pokrajina Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih méstah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 212.

²⁹¹ arenda (srednjovjekovni latinski arrenda), ugovor o zakupu obrađiva zemljišta kojim se arendant (zakupodavac) obvezuje prepustiti arendatoru (zakupcu) obrađivo zemljište na uporabu, a arendator se obvezuje za to platiti naknadu (zakupninu) u naravi, u određenom dijelu plodova koje godišnje daje dotično zemljište (pars quota). Vidi: „Arenda“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

²⁹² ČREP, *Feštetići. Posljednji grofovi Međimurja. 1791-1923.*, 51.

najvećom već stranom od svih gospodskih teretah odkupiše, jedni sa svime, drugi pako u opredèljenom novčanom platjanju, i jer nisu kmeti, nego slobodni ili arendatori, tako i slobodnie dišuć i polja kao vlastitosti svoje boljle obradjivaju; tako neposebne občine svoj vlastiti upravljajući magistrat i kod ovog službenike, nu oblasti druge prošnje sudu podložen imadu²⁹³. Sa svakim selom u Međimurju, Feštetići sklapaju 1791. godine ugovor pisan hrvatskim jezikom. To je ujedno i jedan od dokaza da se u to vrijeme u Međimurju uredovalo hrvatskim jezikom.²⁹⁴ Najveća prodaja parcela došla je nakon 1848. godine, tj. nakon oslobođenja kmetstva. Državnim patentom (propisom) došlo se do zemljišnih rasterećenja, kojima se moglo otkupiti zemlja i prava, uz određenu naknadu veleposjednicima.

Grofovi Feštetići, osim što su bili vlasnici velikih posjeda u Međimurju, ogromne posjede imali su u još nekoliko mađarskih županija, ukupno 162.000 rali zemlje. Uz grofove Feštetić, važnu ulogu u Međimurju u to vrijeme imale su i barunske obitelji *Inkey de Pallin*, *Somsics de Sard* i *Knezevits*.²⁹⁵ Budući da su Feštetići bili podrijetlom iz Turopolja, u prvom trenutku smatralo se da je Međimurje ponovno vraćeno Hrvatskoj. Međutim, situacija je bila sasvim suprotna jer su oni nastavili s postupnom mađarizacijom Međimurja. Grof Juraj Feštetić je smatrao da bi se na njegovom posjedu, tj. u Međimurju stanovništvo treba naučiti mađarski jezik te je uz pomoć mađarskih učitelja namjeravao asimilirati, tj. pomađariti međimurske Hrvate. Također u neka međimurska sela dovodi notare (pisare), služinčad²⁹⁶, agronome, mjernike i pravnike iz Mađarske. S ciljem provođenja mađarizacije, predlaže Zaladskoj županiji da posredstvom biskupa Josipa Batthanyija ishodi pripajanje Međimurja biskupiji u Sombathelzu. Na taj način u Međimurje bi dolazili svećenici koji uz mađarski, poznaju i hrvatski jezik.²⁹⁷ Uz nastojanje da je potrebno asimilirati međimurske Hrvate u mađarsku naciju, ostavio je traga i u javnom i političkom životu. Bio je tako veliki župan Vaške županije, zastupnik Gornjeg doma mađarskog parlamenta, predsjednik Mađarskog gospodarskog udruženja, ministar gospodarstva u vladi grofa Gyule Andrassy, veliki župan Zaladske

²⁹³ SELJAN, *Zemljopis pokrajina Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih méstah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 212.

²⁹⁴ ČREP, *Feštetići. Posljednji grofovi Međimurja. 1791-1923.*, 51.

²⁹⁵ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 197.

²⁹⁶ Nakon ukidanja kmetstva grofove djelatnike, tj. fizičke radnike koji su radili na poljodjelstvu, u štalama, na domaćinstvima u kuhinjama i sl. više se ne naziva kmetovima već slugama i služkinjama, odnosno služinčad.

²⁹⁷ ČREP, *Feštetići. Posljednji grofovi Međimurja. 1791-1923.*, 78.

županije te vrhovni upravitelj kraljevskog dvora.²⁹⁸ Zaslužan je i za izgradnju željezničke pruge Južnih željeznica 1860. godine koja prolazi Međimurjem.

4.5. Početak ugarsko-hrvatskog spora o Međimurju

Prema podacima o popisu stanovništva u Hrvatskoj iz 1857. godine, Međimurje je prema gospodarskim, političkim, socijalnim i društvenom prilikama bilo jedno od najrazvijenijih područja Hrvatske. Stanovništvo Međimurja većinom su činili Hrvati, a u manjem broju živjeli su u njemu Nijemci, Mađari i Slovenci o čemu svjedoči činjenica što su sve međimurske crkvene župe pripadale Zagrebačkoj biskupiji, dok je samo Međimurje upravno pripadalo Zaladskoj županiji. Prve industrijska postrojenja Međimurje dobiva u drugoj polovici 19. stoljeća zbog izraziti povoljnog tranzitnog položaja. Tih godina otvaraju se mlinovi, pilane, ugljenokopi kao i tvornice za preradu industrijskih proizvoda. Razvoj obrta i trgovine u većim međimurskim naseljima zahtijeva i dodatno obrazovanje.

Nakon vojnog pohoda bana Josipa Jelačića 1848. godine na Mađare, Međimurje je priključeno Hrvatskoj u čijem sastavu ostaje do 1861. godine kada je ponovno uključeno u sastav Ugarske gdje ostaje do 1918. godine. To je razdoblje u kojem mađarizacija Međimurja osim nastave i škola, obuhvaća i kulturne udruge, izborno pravo, javnu upravu i novinarstvo. Osnivaju se narodne knjižnice poput Pučke knjižnice u Prelogu 1903. godine koja je okupljala društveni krug koji je provodio mađarizaciju. Nemađarskim narodima *33. zakonskim člankom* iz 1874. godine onemogućeno je sudjelovanje u političkim procesima, isto kao i bilo koji oblik političko-nacionalnog djelovanja. Oni koji su i birani u peštanski Sabor iz Međimurja, tamo nisu zastupali interese međimurskih Hrvata već službene mađarske politike.

Krajem 19. stoljeća mađarizirana su imena svih naseljenih mjesta u Međimurju na temelju *zakonskog članka 4.* iz 1898. godine koji odredio da svaka općina može nositi samo jedno i to mađarsko službeno ime. Nakon toga prešlo se i na mađarizaciju osobnih imena i prezimena. U propagandne svrhe mađarska politika je znala i isticati prirodne ljepote i vrednote Međimurja, te je kao slogan nastao često isticala da je Međimurje u kruni Svetog Stjepana *najljepši biser* te da je u Zaladskoj županiji *jedan od najnaseljenijih i najljepših krajeva, plodan poluotok i krasan kraj naše županije*.

Hrvati su željeli pripadnost Međimurja svom upravnome sistemu, dakle Zagrebu, dok su Mađari to odbacivali i željeli crkvenu pripadnost područja biskupiji u Veszprému. Glavni

²⁹⁸ *Isto*, 81.

hrvatski argument bilo je hrvatsko stanovništvo Međimurja, dok su Mađari naglašavali upravnu pripadnost, to jest da su Međimurci više naklonjeni Mađarima nego Hrvatima. Mađari su navodili i to da su se stanovnici Međimurja u ratu 1848/49. godine borili uz Mađare protiv vojske hrvatskog bana Jelačića i da su Zrinski bili mađarski rodoljubi. Godine 1873. odvjetnik Lajos Bátorfi objavio je raspravu pod naslovom *A muraközi kérdés (Međimursko pitanje)*, u kojoj je naglasio upravnu pripadnost Međimurja Mađarskoj, ali bez iznošenja dokaza da je Međimurje jezično ili etničko različito od Hrvata ili kajkavaca.²⁹⁹

Nakon Austro-ugarske nagodbe 1867. godine, a potom i Hrvatsko-ugarske nagodbe godinu dana kasnije Međimurje je prepušteno Ugarskoj. Nakon Nagodbe, mađarske vlasti u nastojanju da međimurske Hrvate integriraju u mađarsku nacionalnu zajednicu započinju s procesom denacionalizacije i mađarizacije Međimurja. Tome se suprotstavljaju Katolička crkva³⁰⁰ koja zajedno sa svojim svećenicima i nacionalno svjesnim međimurskim Hrvatima brani hrvatsku nacionalnu ideju. Pritisnuti od mađarske političke elite i njihovim nastojanjem da postanu stvarni dijelovi Krune sv. Stjepana međimurski Hrvati nikada nisu dali povoda da se dovede u sumnju njihova nacionalna svijest i osjećaj pripadnosti hrvatskom narodu.

4.6. Nacionalno pitanje međimurskih Hrvata

Nacionalno pitanje u Međimurju počelo se javljati u drugoj polovici 19. stoljeća, kad se kod međimurskog stanovništva počeo javljati osjećaj pripadnosti hrvatskom narodu putem jezika, prošlosti, običaja, pjesama, mentaliteta, kulture, vjere, načina života itd. Nacionalna svijest međimurskih Hrvata ovisila je društveno-ekonomskim prilikama u Međimurju. Teški kmetski život i obveze prema feudalnim gospodarima Međimurja, bez vlastite inteligencije nisu ostavljali prostora međimurskim Hrvatima za nacionalno djelovanje. Hrvatsko obilježje, u nedostatku pisanih dokumenata, mogli su očuvati samo kroz govor, pjesmu, način života i rada, vjeru, kulturu, običaje itd. što su usmeno prenosili s generacije na generaciju. Poneki društveni-ekonomski i politički utjecaji na život stanovništva u Međimurju dolazio je iz susjednih krajeva.

Prvi znakovi preporodnih ideja u Međimurju počinju se javljati u drugoj polovici 19. stoljeća, kad se kod međimurskog stanovništva počeo javljati osjećaj pripadnosti hrvatskom

²⁹⁹ DONČEC, „Megyimurszki-szlovenszki – Nevjerojatna sudbina „međimurskoga jezika” (1. dio)“, 64.

³⁰⁰ Bekšinski arhiđakonat, u koji pripada i Međimurje sve do 1777. i osnivanje biskupije u Sombatelu, obuhvaćao je i istočno Prekomurje i južni dio Zaladske županije. Taj arhiđakonat pripada oduvijek pod jurisdikciju Zagrebačke (nad)biskupije, a to znači da su u Međimurje uvijek dolazili hrvatski svećenici koji su Riječ Božju širili na hrvatskom jeziku i čuvali hrvatski nacionalni identitet Hrvata

narodu. Međimurski Hrvati svoje hrvatstvo njegovali su putem jezika kojim su se služili u svakodnevnom obiteljskom životu, u službenim prilikama, u nazivima mjesta, gradova, sela, brda, rijeka, šuma itd. što je jasan dokaz o hrvatskom karakteru Međimurja i njegovog stanovništva.³⁰¹

Pripajanje Međimurja Zaladskoj županiji 1861. godine ponovno stavlja u fokus nacionalno pitanje, kako kod Mađara, tako i kod Međimuraca. Mađari, nacionalno i teritorijalno pitanje pripadnosti Međimurja, ovaj puta nastoje riješiti jednom za sva vremena, kako im se više ne bi ponovila 1848. godina kad je Međimurje bilo *odvojeno od Mađarske domovine*. Kako bi to postigli, najprije je trebalo Međimurce naučiti mađarski jezik preko kojega se nastojalo utjecati na njihovu nacionalnu svijest.

Jezik svakog naroda predstavlja jedan od najvažnijih elemenata nacionalnog identiteta, no zahvaljujući svojoj složenosti i stalnoj promjeni uslijed unutarnjih i vanjskih utjecaja često postaje sredstvo kako borbe za neovisnost tako i nastojanja da se preko jezika promijeni identitet stanovništva. Govor stanovnika Međimurja, koji pripada kajkavskom narječju, predstavlja i poseban regionalni govor koji je opet unutar sebe razvio više lokalnih govora. On je također i primjer višestoljetne borbe stanovništva Međimurja za očuvanje svog regionalnog identiteta, ali i pripadnosti hrvatskom narodu. Mađarska vlada, u namjeri da prisili međimurske Hrvate da nauče mađarski jezik, proglasila je mađarski jezik službenim u svojoj administraciji i dovela mađarske službenike u urede, mjesnu poštu, kotarske i više sudove itd. Slično se događalo i u školama. Konfesionalne ili župne škole u kojima je nastavni jezik bio hrvatski postupno su se zamjenjivale općinskim koje su bile pod državnim nadzorom s mađarskim jezikom i mađarskim učiteljima. Uvođenje mađarskog jezika s mađarskom administracijom i učiteljima doveo je do apsurdne situacije. Međimurski Hrvati, bez tumača, nisu mogli obavljati poslove u administraciji, djeca u školi nisu mogla pratiti nastavu na jeziku kojega ne razumiju, a učitelji nisu vidjeli smisao svog pedagoškog rada u sredini koja ih ne razumije. Rješenje za tako nastalu situaciju, mađarska vlast našla je u načinu koji će obrazovati i odgajati mađarske učitelje koji će razumjeti hrvatski jezik i koji će moći izvoditi nastavu na mađarskom jeziku. S tim ciljem u Čakovcu je 1879. godine otvorena Državna učiteljska škola. Posljednja prepreka mađarizaciji Međimurja bila je crkva koja je preko svećenika čuvala hrvatsku nacionalnu svijest međimurskih Hrvata kroz izdavačku djelatnost: sastavljali su pjesmarice, molitvenike,

³⁰¹ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 121-122.

katekizme itd. u vrijeme kad je u Međimurje bilo zabranjeno unositi hrvatske novine, časopise i knjige.³⁰²

Rješavanje nacionalnog pitanja u Međimurju, mađarske vlasti namjeravale su riješiti na najjednostavniji način, proglasiti međimurske Hrvate Mađarima čime bi se oni odvojili od hrvatskog naroda i prisilili na prihvaćanje i uporabu mađarskog jezika. Taj način pokazao se potpuno neprihvatljiv, jer ako je jezik bitna karakteristika nacionalnosti na koji način se može međimurskog Hrvata uvjeriti da je on Mađar kad govori i razumije samo hrvatski, dok s druge strane mađarski ne razumije. Ubrzo se i za to pronalazi rješenje. Ugarska vlast odustaje od proglašenja međimurskih Hrvata Mađarima, ali im ne priznaju da su oni Hrvati. Rješenje koje se nametnulo bilo je da su oni jednostavno Međimurci, poseban su narod koji ima svoj poseban jezik koji bi se s vremenom izdvojio u poseban međimurski jezik i time uklonila važna prepreka u procesu odnarođivanja hrvatskog stanovništva Međimurja i pripajanju mađarskoj naciji. Ovakav pristup, osigurao bi s vremenom odvajanje međimurskih Hrvata od Hrvatske, i osigurao njihovo stapanje s mađarskom nacijom te stoga mađarske vlasti u Čakovcu pokreću novine *Muraköz-Medjimurje* koje su bile tiskane u prvom dijelu na *međimurskom jeziku*, a u drugom dijelu na mađarskom jeziku. Nakon nekoliko brojeva redosljed je izmijenjen. Prvi dio novina (politika, gospodarstvo, trgovina, oglasi itd.) tiskan je na mađarskom jeziku, a drugi manji i nevažni dio na međimurskom jeziku. U nastojanju da se pokaže da međimurski jezik nije isto što i hrvatski, on se s vremenom sve više mijenjao. Nakon nekoliko godina pisanja novina, kalendara, udžbenika, rječnika na tom jeziku on se više nije mogao ni prepoznati niti priznati hrvatskim jezikom: u njega su uvode mađarske i izmišljene riječi, izmijenjene su rečenične konstrukcije i oblici, pravopis itd.

Pripojenjem Međimurja Hrvatskoj 1918. godine nije i prekinut projekt stvaranja međimurskog jezika. On se nastavio na prostoru Mađarske gdje Jósip Margitai sa sljedbenicima nastavlja djelovanje osnivajući *Međimurski savez u Budimpešti* s ciljem dokazivanja nehrvatskog podrijetla Međimuraca temeljenog upravo na jeziku. Nacionalno pitanje nastojalo se riješiti i zamjenom hrvatskih naziva mjesta i putokaza mađarskim nazivima. Nakon toga na red su došla osobna imena, a onda i prezimena koja su također mađarizirana.

³⁰² KAPUN, *Međimurje 1918.*, 125.

5. SVAKODNEVNI ŽIVOT U MEĐIMURJU NA POČETKU 20. STOLJEĆA

5.1. Početak razvoja industrije u Međimurju

U drugoj polovici 19. stoljeća započinju modernizacijski procesi kroz privatizaciju zemljišnih posjeda, demografski rast, industrijalizaciju, ubrzani rast agrarnog stanovništva, racionalizaciju na grofovskim imanjima, raspad malih seljačkih posjeda te etnopolitički pritisak. Većina stanovnika Međimurja živi na selu gdje se bavi zemljoradnjom i stočarstvom. Novonastale građanske reforme primoraju seljaštvo da se okrene urbanim sredinama u potrazi za novim radnim mjestima koje će njihovim obiteljima osigurati egzistenciju što je pokrenulo emigraciju iz Međimurja. Stanovnici Međimurja nisu imali mogućnost da se bave intenzivnom poljoprivredom, a samo rijetki pojedinci, zahvaljujući svojem talentu primljeni su na daljnje školovanje, na izučavanje zanata ili su kao pomoćnici pronalazili posao. Zahvaljujući seoskim župnicima iz siromašnih seoskih obitelji znali su se izdvojiti pojedinci koji su stekli ne samo osnovno obrazovanje već su završavali gimnazije i fakultete. Ostalima je, kako spominju Kapun i Kalšan, ostala samo mogućnost da kao nadničari traže zaposlenje u ili izvan Međimurja u mjestima gdje su se gradile tvornice, stvarala industrija ili gradile ceste, željeznice (*štrekari*) u svim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije, kao nadničari u pilanama u Čakovcu i Kotoribi, čakovečkom mlinu, javnim skladištima za žito, rudniku u Murskom Središću, a početkom 20. stoljeća zaposlenje su tražili u Zagrebu, Grazu, Budimpešti, Beču, Belgiji, Njemačkoj, Francuskoj i u prekomorskim zemljama poput Kanade, Južne Amerike (Argentina, Urugvaj), Australije i SAD-a. Jedan dio poljoprivrednika odselio se i u Slavoniju ili je tamo odlazio na sezonske poljoprivredne poslove. Nažalost, osim zarade u novcu ili naturi sa sobom su u Međimurje donijeli i bolesti poput svraba i trahoma. Kao nekvalificirana radna snaga radili su najteže fizičke poslove uglavnom u graditeljstvu: zidari, graditelji cesta, pruga, tunela, mosta i sl. Naučeno znanje i iskustvo s raznih dijelova Europe donosili su u Međimurje.

Za razumijevanje života Međimurja na početku 20. stoljeća, uz ekonomske pokazatelje koji pružaju informacije o materijalnom blagostanju, bitni su i drugi pokazatelji poput obrazovanja, demografske strukture, zdravlja, zadovoljstva, stanovanja, sreće, života na selu i gradu, ljudskih prava, prirodnog okoliša, kvalitete života (fizičko, mentalno i socijalno blagostanje) i slično. Život na selu obilježava siromaštvo i brojne mnogobrojne obitelji što dovodi do stvaranja tradicionalnog i patrijarhalnog seljačkog društva u kojem su poslovi podijeljeni na muške i ženske poslove, poslove koje obavljaju djeca i koje obavljaju starci. Muškarac je glava obitelji koji određuje podjelu poslova na muške i ženske poslove unutar

kuće. Ženski poslovi obično su bili vezani uz kuću i kuhinju, poput kuhanja, pranja rublja, brige o podizanju djece te brige o odjeći (priprava platna, vezivanje i šivanje). Briga o vrtu peradi, svinjama, kravama kao i trgovina tim proizvodima također je spadala u ženski posao, kao i okopavanje kukuruza, vinograda i žetva. Teže fizičke poslove radili su muškarci. Ti poslovi vezanu su uz košnju livada, vinograde, voćnjake (sadnja, rezanje, špricanje) i polja (oranje, košnja, prijevoz kolima) te dovoz drva iz šume (priprema ogrjeva, cijepanje drva, unos drva u kuću). Muški poslovi bili su i poslovi poput odlazaka na sud, općinu, sajmišta te sudjelovanje u političkom životu. Starci i djeca brinuli su za loženje peći, odlazak s kravama na pašu i slične poslove. Poljoprivreda na selu bila je glavno zanimanje, unatoč tome što je najveći dio poljoprivrednog stanovništva posjedovao mali i usitnjen zemljišni fond. Najveći kompleksi zemlje nalazili su se u rukama malog broja veleposjednika. Seljačka gospodarstva koristila su isključivo ručni rad uz pomoć volovskih, konjskih ili kravskih zaprega. S vremenom počeo se koristiti željezni plug te druga korisna oruđa koja su uz težak fizički rad pridonijela polaganom napretku seoskog gospodarstva koja su se bavila radom u poljima, šumama, vinogradima i livadama. Stanovanje na selu ostvarivalo se u obiteljskoj kući uz koju su uvijek bile i nestambene prostorije poput staja, spremišta i sl. Položaj seljaka uvelike je otežavala gusta naseljenost, slaba školovanost i kvalificiranost radne snage. Ukinućem kmetstva 1848. godine, seljak je istina postao slobodan i vlasnik manjeg dijela zemlje, ali je u stvarnosti i dalje ostao ovisan o veleposjednicima koji su i dalje u svom posjedu zadržali najbolja poljoprivredna zemljišta. Pojedina domaćinstva uzdigla su se u sloj boljih obitelji, odnosno imućnije seljake koji su i dalje nastavili istim seoskim načinom života, uz razliku što im je veće bogatstvo donijelo veći ugled i društvenu moć u zajednici. Razvojem industrijalizacije i urbanizacije, dio seoskog stanovništva odlazi na privremeni ili stalni posao u obližnja industrijska središta. Muškarci su uglavnom radili na nekvalificiranim poslovima u nekoj od postojećih tvornica, a žene su se ili pridružile muškarcima u tvornicama ili su se zapošljavale kao sluškinje kod bogatih građanskih obitelji.

Socijalni i zdravstveni uvjeti te higijena bili su skoro pa nepoznati. Seoska gospodarstva činile su kuće zadimljenih i mračnih soba, prljavih podova i bez sanitarnog čvora. Djeca iz siromašnih obitelji gledala su se kao pomoćna radna snaga, te im školovanje nije bio prioritet. Kvaliteta života ovisila je o pripadnosti društvenom sloju. Siromašni koji su uvijek živjeli na rubu egzistencije u svojem fokusu svakodnevnog života imali su stanovanje, smještaj i prehranu. U tu grupu uz seljake spadaju i radnici kojih je u Čakovcu sve više jer se početkom 20. stoljeća u njemu otvaraju prve tvornice što dovodi do postupne migracije stanovništva iz sela u grad. Seosko stanovništvo postupno napušta dotadašnje bavljenje poljoprivredom i

započinje se zapošljavati kao radna snaga u tvornicama. Uz radnike u grad se useljavaju najčešće mađarski činovnici i stručnjaci raznih struka. Oni su raspoređeni na vodeće pozicije u tvornicama, sudovima i sl. i oni zbog bolje kvalitete života spadaju u grupu građanstva u kojem možemo razlikovati srednji i viši sloj. Financijski uspješni i sposobni građani mogli su svojim obiteljima osigurati bolje stanovanje, zabavu, prehranu i napredak u društvu. S vremenom među njima izdvajaju se pojedinci koji unose promjene u društvu kroz razvoj industrije, trgovine te grada u kojem grade arhitektonski zahtjevnije kuće, kupuju namještaj, osnivaju humanitarna društva, mijenjaju kulturu prehrane, odijevanja itd.

Razvoj socijalno-ekonomskih odnosa potkraj 19. i početkom 20. stoljeća doprinio je konstituiranju građanskog društva i kapitalističke privrede. Preobražaj prema modernom industrijskom društvu, unatoč različitim ekonomskim i političkim uvjetima može se vidjeti u pozitivnim socijalno-ekonomskim kretanjima u pojedinim većim i manjim urbaniziranim središtima na području Hrvatske i Slavonije, ali i nekim naseljima u Međimurju. Industrijska revolucija donijela je sa sobom promjene u primjeni novih tehnologija u proizvodnji i transportu. Te promjene kasnile su na prostorima Habsburške Monarhije koja je prve tvornice s parnim strojevima instalirala 1808. godine da bi ih 1848. godine imala tek nekoliko stotina, od kojih su samo četiri bila u Hrvatskoj. Prvi parni stroj u Hrvatskoj postavljen je 1835. godine u Rijeci. Čakovec je dobio 1834. godine mlin na parni pogon koji je radio do 1866. godine, i u kojem je bio u tom razdoblju instaliran parni stroj.³⁰³

Ugarska se polovicom 19. stoljeća trudila da ne zaostane za Austrijom te je 1858. godine započela s gradnjom pruge kroz Međimurje: *Željeznica koju grade preko Čakovca do Velike Kaniže (Nagykanizsa) napreduje jako dobro: pristaništa bit će u ova dva miesta: kolike se priprave čine za nove zgrade mislit ćeš: grade se novi gradovi; barem će se Kaniža najmanje, s vremenom, dakako, za jednu uru daljine k iztoku protegnuti; a našem Čakovcu predstoji liepa budućnost, jedno će ga pristanište uveličati, a drugo njegova sladorana (Zuckerfabrik), u kojoj se slador kako ono vele na veliko pravi i kojoj kroz dan do 320 težakah radi, dat će ime u svijetu i Čakovcu samom i nam Hervatom u područje kojih spada*³⁰⁴. Riječ je o pruzi koja prolazi kroz Međimurje, između kolodvora Kotoriba³⁰⁵ i stajališta Macinec, a koja je bila dio pruge

³⁰³ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 199.

³⁰⁴ *Narodne novine* (Zagreb), 28. 10. 1858., 680.

³⁰⁵ Kotoriba je dobila željezničku prugu 24. travnja 1860. Taj datum uzima se kao i dan prve željezničke pruge u Hrvatskoj.

Budimpešta³⁰⁶-Nagykanizsa-Kotoriba-Donji Kraljevec-Čakovec-Pragersko. Ta pružna dionica izravno je spojila Budimpeštu na magistralnu prugu Beč-Trst, a Hrvatsku povezala s europskom željezničkom mrežom. Izgradnjom željezničke pruge³⁰⁷ Međimurje³⁰⁸ se povezalo s cijelim prostorom Austro-Ugarske Monarhije, što je uz jeftinu i brojnu radnu snagu doprinijelo dolasku brojnih poduzetnika i trgovaca u Međimurje, ali i odlazak stanovnika Međimurja u europske i prekomorske zemlje. Međutim, ona nije Međimurju osigurala vezu s Varaždinom i ostalom Hrvatskom. To se, naravno, s obzirom na mađarsku prometnu politiku i moglo očekivati, jer je Međimurje u to vrijeme smatrano mađarskim. Situacija se mijenja 1886. godine kad je u promet puštena pruga Čakovec-Varaždin-Budinščina-Zabok-Zaprešić, a s Lendavom 1891. godine prugom Čakovec-Lendava. Izgradnjom željezničke pruge Čakovec postaje glavno ekonomsko središte čitavog Međimurja. Tako je već 1882. godine u njemu djelovalo 697 obrtnika. U to vrijeme osnivaju se pojedine tvornice, a pojačava se i tranzitni promet.

Dobra prometna mreža cesta i željezničkih pruga, postojanje lokalnog obrtničkog i trgovačkog kapitala, tradicije u proizvodnji (pekari, tkalački i kožarski obrti), određenih prirodnih rudnih bogatstva (ugljen, nafta), naslagama gline (ciglane), vodene snage (mlinovi), lokalno tržište, brojni sajmovi (Prelog, Čakovec, Donja Dubrava), premalo obradivog poljoprivrednog zemljišta i prenapučenost Međimurja stvorili su uvjete u kojima je bilo puno jeftine radne snage za početak razvoja industrijske proizvodnje. Međimurje je postalo prometno i gospodarsko središte jugozapadne Mađarske i sjeverozapadne Hrvatske.

³⁰⁶ Budim je od 15. stoljeća bio kraljevska prijestolnica, a Pešta u 19. stoljeću postaje trgovačko i političko središte cijele države. Glavni grad Mađarske pod nazivom Budimpešta nastaje 17. studenoga 1873. godine sjedinjenjem Budima i Pešte u jedinstveni grad.

³⁰⁷ Izgradnju željezničke pruge preko Čakovca interes je imao i grof Juraj Feštetić koja mu je služila za eksploataciju njegovih dobara.

³⁰⁸ Odukom bečke vlade iz 1854. godine u planove za gradnju novih 32 pruga uvrštena je i pruga Nagykanizsa-Kotoriba-Čakovec-Poljčane. Unatoč tome što se ponegdje može naći tvrdnja da se izgradnjom te pruge pogodovalo grofu Feštetiću zbog eksploatacije njegovih šuma u Međimurju i činjenice da je i on bio dioničar spomenute pruge, ta se trasa činila u to vrijeme kao najracionalnije i najjeftinije rješenje. Tehničke poslove vođenja izgradnje pruge povjeren je Karlu von Etzelu. Trasa između Budimpešte i Pragerskog odobrena je 1857. godine. Za gradnju su određene tri građevne sekcije uzduž cijele trase. Prva je imala sjedište u Ptuju, druga u Ormožu, a treća u Donjem Kraljevcu i Kotoribi. Na dionici pruge izgrađeni su kolodvori i infrastrukturne građevine u Čakovcu, Kotoribi i Donjem Kraljevcu. Prvi vlak na pokusnoj vožnji projurio je kroz Međimurje 29. listopada 1859. godine na dionici pruge Čakovec - Kotoriba doke je redoviti promet započeo 1. svibnja 1860. godine. Izgradnja dionice između Pragerskoga i Nagykanizse pušten je 1. travnja 1861. godine u promet spoj Budimpešte s Trstom. Vidi: MATOTEK, „Proslava 150 godina željeznice u Hrvatskoj“, 455-457.

Čakovec, kao glavno gradsko središte, ali i ishodište najvažnijih željezničkih i cestovnih mreža, počinje dobivati prve manufakturne i industrijske pogone, u prvom redu tekstilne, ali oni nisu bili u stanju zaposliti ogromne viškove radne snage koja je postojala u selu, što i dalje dovodi do procesa traženja njihovog zaposlenja van Međimurja. Međimurskim radnicima nije bio problem zaposliti se ili kod domaćeg ili kod stranog poslodavca jer ih je pratila tradicionalna marljivost, točnost ali i završeno četverogodišnje osnovno obrazovanje.³⁰⁹ U Čakovcu se u 19. stoljeću uz obrt i dolazi do prvih pokušaja rada i djelovanja manufakturno-industrijskih poduzeća čemu pogoduje geografski položaj i brojna jeftina radna snaga. Uz obrt i industriju u Čakovcu se razvija i trgovina³¹⁰ jer je to dodirno područje dvaju gospodarskih donekle različitih krajeva-gornjeg i donjeg Međimurja. Iz gornjeg Međimurja pristiže vino, voće i drvo a iz donjeg žitarice, stoka i drvni proizvodi. Kako je Međimurje bilo bogato kvalitetnim drvom koje se koristilo kao građevinski materijal, trupci su postali najzastupljenija sirovina jer su se mogli transportirati rijekama Murom i Dravom ili cestovnim pravcima koji su bili dobro uređeni u Međimurju. U Donjoj Dubravi oko 1830. godine poduzeće Ujlaki-Hirschler koje se od 1830. godine bavi proizvodnjom i prometom drvenog građevinskog materijala gradi veliku pilanu 1882. godine kraj željezničke postaje u Kotoribi.

Najzastupljenije zanatlije tijekom povijesti bili su puškari, cestari, izrađivači mačeva, štitari, potkivači, kovači, ljevači te građevinari poput zidara, tesara, stolara, krovopokrivača, limara i staklara. Uz njih postojali su mlinari, košarači, lončari, zlatari, postolari, nožari, cekaraši, tkalci, splavari, lađari, foringaši (prijevoznici konjskim zapregama), vršaći (davatelji usluga parnog stroja za vršidbu pšenice), smoligari (pripremali su smjesu za lakše paljenje vatre), kolari (izrađivali su zaprežna kola), kovači, potkivači, ciglari itd.

U drugoj polovici 19. stoljeća započinje gospodarski razvoj Međimurja otvaranjem industrijskih središta, postrojenja i infrastrukturnih sadržaja koje pokreću bogate i poduzetničke obitelji, a početkom 20. stoljeća u Čakovcu se otvaraju tri hotela: Zrinski, Hackl i Kolodvor. Prva poštanska stanica koja je povezivala Čakovec i Nagykaniszu otvorena je 1796. godine u Donjem Vidovcu. Do 1857. godine poštansku uredi otvoreni su u Čakovcu, Kotoribi, Prelogu i Štrigovi. Godine 1878. Čakovec dobiva telegrafsku službu, a 1902. godine uveden je i telefon. Moderan kreditni sustav, potreban za razvoj gospodarstva, pojavljuje se 1871. godine osnivanjem novčarskog zavoda u Čakovcu pod nazivom Čakovečka štedionica. Prvi

³⁰⁹ Međimurje je bilo područje s najmanjem brojem nepismenog stanovništva. Vidi : FELETAR, *Štrajkovi u Međimurju između dva svjetska rata*, 17.

³¹⁰ Trgovci 1884. godine u Čakovcu osnivaju svoje Udruženje trgovaca.

industrijski pogon u Čakovcu osnovan je 1834. godine i to Paromlin čiji je vlasnik u to vrijeme bio Janos Kaup. Vlasnici Paromlina 1860- tih godina postaju Hochsinger i sinovi koji proizvode i izvoze liker, ocat i rakiju, konjak i rum po čitavoj Habsburškoj Monarhiji. U sklopu Paromlina s vremenom je otvoreno i parno kupalište koje se 1893. godine širi i s ponudom kupanja u kadama. Godine 1855. u čakovečkom Starom gradu otvorena je tvornica šećera u vlasništvu grofa Juraja Feštetića i poduzetnika šećerne industrije iz Brna i Opave (Republika Češka). Tvornica je posjedovala oko 20 strojeva i zapošljavale je oko 300 radnika. Nedostatak sirovina i loša kvaliteta vode doprinijeli su tome da je tvornica prestala s radom 1870. godine. Vlasnik Paromlina Ljudevit Molnar u dogovoru s vlasti grada Čakovca 1. listopada 1893. godine pušta u pogon svoju električnu centralu i mlin iz koje električnu struju dobivaju građani, radionice, dućani, industrijski pogoni, a Čakovec javnu rasvjetu: *Prvog listopada 1893. u Čakovcu je bilo priređeno veliko slavlje. Pušten je u pogon paromlin, električna centrala, razvodna električna mreža po gradu s javnom rasvjetom, a priključene su i brojne kuće. Gradske ulice i trgove osvijetlila je 131 svjetiljka, a na križanju glavnih ulica pred gradskom „oštarijom“, specijalne svjetiljke nalazile su se na posebno građenim željezno – rešetkastim stupovima. Osim za javnu rasvjetu, iz Molnarove električne centrale struja je potekla u 105 kuća s približno 1400 rasvjetnih mjesta. Navečer 1. listopada 1893., ulicama grada prošle su povorke i održano je veselje s govorima Molnara i gradskih otaca. Čakovec je pobijedio mrak.*³¹¹ Čakovečki poduzetnik Samuel Neumann, začetnik moderne tekstilne industrije u Međimurju, 1874. godine otvara radionicu za ručno bojanje domaćeg platna. Svi poslovi radili su se ručno do 1894. godine kad se u pogon uvede strojevi koji su omogućili porast proizvodnje, nadogradnju pogona i zapošljavanju novih radnika. Godine 1880. u Čakovcu se osniva poduzeće Braća Graner koje se u početku bavi trgovinom i osiguranjem, a nakon Prvog svjetskog rata 1919. godine otvaraju tvornicu vrpce i vezica a 1923. godine tvornicu čarapa i trikotaže u kojoj zapošljavaju preko 1000 radnika. U Mihovljanu 1885. godine počinje s radom ciglana u vlasništvu Valenta Morandinja. Kako je u Šenkovcu glina bila kvalitetnija i pogodnija za izradu crijepa 1910. godine Valent Morandinj tu gradi novu ciglanu. Godine 1890. u Čakovcu se izvozom jaja počeo baviti Armin Kohn. Jaja su otkupljivala po Međimurju i izvozila u Englesku, Njemačku i Švicarsku. Braća Strahija počinju se 1900. godine baviti izvozom peradi, ribe, divljači i guščjih jetri u Italiju, Njemačku, Francusku, Austriju i Švicarsku. Grofovi Feštetići obrađivali su gotovo 16 hektara vinograda u Međimurju. Uz njih se uzgojem vinove loze bavio i barun Vinko

³¹¹ MARCIUŠ, „Sto godina elektrike u Međimurju (1893. – 1993.)“, 258 -259.

Knežević. S ciljem da se vina plasiraju na europska tržišta Čakovec 23. studenoga 1904. godine dobiva Međimursku tvornicu šampanjca Strahija i kompanjoni.

Prelog, 1910. godine dobiva tvornicu betonske galanterije Međimurska tvornica cementne robe d. d. Velika potražnja za proizvode od vrbovog šiblja rezultirala je osnivanjem Seljačke gospodarske i košaračke zadruge 1914. godine u Donjem Vidovcu. U Vučkovcu je otkrivena ljekovita voda koja pomaže kod liječenja reume i katara želuca, te se tamo 1931. godine grade kupališni objekti i mali bazen i punionica mineralne vode Međimurska kiselica.³¹²

Geološka istraživanja koja su započela u 18. stoljeću pokazala su postojanje nafte i smeđeg ugljena u Selnici i Peklenici u kojoj se već od 1856. godine vadi nafta³¹³ koja se koristi kao lijek protiv šuge i kao kolomaz, dok je prva rudarska jama iz koje se vadio ugljen otvorena 1870. godine. Nafta se destilirala 1859. godine u rafineriji u Dravogradu u Sloveniji u petrolej, mazivo, ulje za cilindre i kolomaz. Industrijsku eksploataciju nafte u Peklenici započeo je Wilhelm Singer 1885. godine, dok je u Selnici 1890. godine naftne bušotine uradio H. Stavenov. U vremenu od 1901. do 1904. godine izgrađen je prvi naftovod na području današnje Hrvatske dužine od 4 kilometra od Selnice do željezničke postaje u Murskom Središću.³¹⁴

5.2. Društveni život Međimurja

Svakodnevni život određenog naroda može se promatrati kroz stanovanje, prehranu, odijevanje i društveni život kroz razonodu i zabavu. Način stanovanja između ruralnih i urbanih sredina nije se razlikovao samo po graditeljskim obilježjima i prostornom oblikovanju, već i po društvenim značenjima. Stanovanje na selu vezano je uz obiteljsku kuću te nestambenim prostorijama namijenjenima domaćim životinjama i različitim spremištima. U urbanim sredinama socijalna razlika njezinih stanovnika označavala je i njihov stambeni standard koji se kretao u rasponu od radničkih najamnih stanova do reprezentativnih zgrada za obitavanje (ladanjske kuće i kurije).

U Međimurju do potkraj 19. stoljeća prevladava tradicionalno seljačko društvo u kojem su vjera i običaji vezani uz važne životne događaje (snoboki, zaruke, svadba, prviči, krštenje ...), crkvenu godinu i godišnja doba. U seoskim obiteljima održava se gospodarsko udruživanje pojedinih pripadnika roda ili rodova u zadruge koja broji i do 30 članova. Raspadom feudalnog

³¹² KALŠAN, *Međimurska povijest*, 237-252.

³¹³ Prvu koncesiju za istraživanje i pridobivanje nafte u Međimurju dobio je 1860. godine grof Juraj Feštetić.

³¹⁴ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 224.

društva dolazi i do propadanja zadruga. Seoska prehrana temeljila se na izvornim proizvodima pojedinih područja (kukuruzni žganci, zafrigana juha, krumpir, grah, riba, povrće, voće, jela o brašna kao što su bili mlinci, gibanice i prosena kaša itd.) i proizvodima iz vlastitih kućanstava (vino, rakija, mliječni proizvodi poput sira-turuša, ukiseljeni kupus, mesni proizvodi itd.) jer se samo mali dio namirnica kupovao ili se do njih dolazilo razmjenom. Seoske kuće³¹⁵ međusobno su razdvojene uskim dvorištima. Na kuću se obično nastavljaju gospodarske zgrade: špajza za čuvanje hrane, škedenj za čuvanje stočne hrane i žita, koš za kukuruz, štale za krave, svinjac, drvarnica, šekret, gnojište, bunar za pitku vodu itd. Seljačko odijevanje sastojalo se od svagdašnje skromne odjeće i blagdanske odjeće (odlazak u crkvu, prigodni dani itd.). Stanovnici sa sela koji su dolazi u gradove zbog zaposlenja s vremenom su mijenjali svoje navike i prilagođavali su se gradskom načinu života. Svakodnevni život na gradu znatno se razlikovao od života ljudi na selu zahvaljujući poduzetnicima koji podupiru najvažnije segmente društva: gospodarstvo, obrazovanje, kulturu i sport te su stoga stanovnicima grada bili na raspolaganju kazalište, plesne večeri, knjižnice, kavane, kino i veća mogućnost školovanja djece.

Čakovec, središte Međimurja, jedan je od najljepših i najuređenijih gradova sjeverne Hrvatske. U 18. i 19. stoljeću Čakovec je snažno obrtničko i trgovačko središte, s brojnim cehovskim organizacijama i modernim gospodarskim i društvenim životom. Stanovnici Čakovca prate moderne tijekomove građanskoga života tadašnje razvijene srednje i zapadne Europe organizirajući i društveni život koji je vezan uz osnivanje društva koja su imala za cilj zabavu, sport, umjetnost ili dobrotvornu svrhu a sastojao se od organizacije književnih večeri, plesa, pjevačkih natjecanja, dramskih večeri itd. Čakovec je tako ujedno bio i grad u kojem se odvijao cjelokupni društveni, kulturni i gospodarski život Međimurja, a njegovo bogatstvo i njegov intenzivni građanski društveni život bio je privlačno mjesto u koje su rado dolazili glazbenici, glazbeno-scenski umjetnici i brojne kazališne družine.³¹⁶

Krajem 19. stoljeća Čakovec ima 502 kuće, župnu crkvu s franjevačkim samostanom, dvorac Zrinskih, konjičku vojarnu, vlastelinsko činovničko naselje, državni učiteljsko-obrazovni institut, parni mlin, državnu građansku školu, sinagogu, vatrogasno naselje, kraljevski kotarski sud, službenički sud, porezni ured, kraljevskog javnog bilježnika, državnu

³¹⁵ Najčešći tip kuće je tzv. *šopana hiža* sagrađena od debla hrasta lužnjaka i topole, ilovače i trstike. Krajem 19. stoljeća javljaju se i *zidane hiže* koje se grade novim građevinskim materijalom (glinenim cijepom i ciglom, ožbukana fasada).

³¹⁶ KALŠAN, Međimurska povijest, 252-259.

poštu, stanicu za telegraf i telefon, hotel Zrinski, čakovečku štedionicu, trgovački kasino, gruntovnicu, jaslice, državnu građansku školu za dječake i djevojčice, elektranu, tvornicu alkohola, tvornicu opeke te željeznički kolodvor s čvorištem pruga. Prije dolaska franjevac 1659. godine i utemeljenja župne crkve sv. Nikole 1789. godine, postojala je crkva sv. Mihovila u Mihovljanu koja se spominje već 1334. godine. Do 1918. godine Čakovec je bilo središte širenja mađarskog utjecaja na međimurske Hrvate. Po gradu su posvuda bili mađarski natpisi, reklame, oglasi i sl. Svuda se isticao mađarski jezik i mađarska pjesma. Ulicama su često stupali mađarski panduri, žandari i uniformirani pripadnici raznih društava, među kojima je bilo i dosta pomadžarenih Hrvata. Takvi Hrvati su često svoje staro hrvatsko prezime mijenjali u mađarsko kako bi pred državnim vlastima što bolje skrili svoje podrijetlo: *Čakovec je bio kula madžaronštine. Posvuda su se kočili madžarski natpisi, izticao se madžarski jezik i orila se madžarska pjesma. Ulicama oholo stupaju razni madžarski „solgabirovi“, žandari, panduri i druga gospoda. Među njima i pomadžarenih Hrvata, koji su hrvatsko prezime – uz pristojbu od 1 krune – promijenili u madžarsko. Madžari se veselo pozdravljaju, a naš jadni hrvatski seljački sviet duboko skida kapu, te sa strahom pozdravlja ovu bahatu čeljad, koja ga vidi i ne vidi. Svuda čuješ „solgaja“ i „kezet čokolom“, a samo nedjeljom i blagdanom čuje se tihi govor naše narodne rieči. U svim su uredima madžarska gospoda, madžarski natpisi i madžarski uredovni jezik. Svuda madžarske škole, madžarski učitelji i učiteljice. Svi se uče madžarski*³¹⁷.

Autor *Monografije grada Čakovca* učitelj Károly Zrínyi iznosi podatke da od 4.860 stanovnika koliko ih ima Čakovec na početku 20. stoljeću njih čak 4.787 su rimokatoličke vjeroispovijedi. Postotak pismenih u ukupnom broju stanovnika bio je 80,94%. Mađarizacija i naseljavanje je broj onih kojima je materinski jezik hrvatski svela na 2.245, onih kojima je materinji jezik mađarski ima 1.773, a stranaca koji govore mađarski ima 1.062 (od 2688 stranaca). Kad se sve to zbroji u Čakovcu se 63,55% stanovnika služilo se mađarskim jezikom, dok sam Károly navodi da se 60-tih godina u Čakovcu mogao naći rijetko tko je znao mađarski jezik. Takvom Čakovcu, u kojem tada živi veliki broj Mađara Károly Zrínyi odredio je zadatak da bude centar u kojem će se stvarati mađarska inteligencija, koja će čuvati mađarske nacionalne interese i koja će Međimurje čvrsto vezati uz Mađarsku: *Dok se jednom rukom brani od najezde hrvatskog i slovensko-njemačkog duha i napada, s druge strane neumorno gradi i izdržljivo obavlja učvršćivanje nacionalnog, njemu zadanog zadatka: daljnje sakupljanje duhovnog blaga unutar vlastitih zidova. Izgradnjom mađarske kulture i kultiviranjem mađarske riječi i osjećaja, zadatak mu je ovdje izgraditi mađarsko carstvo gdje će kao sakupljačka leća*

³¹⁷ HORVAT, *Poviest Međimurja*, 275-276.

mađarskog prosvjećenja i domoljubnih osjećaja na još boljim temeljima i u budućnosti obavljati domoljubne zadatke!³¹⁸. Kad Károly govori o prošlosti Čakovca i Međimurja spominje Nikolu Zrinskog za kojega navodi da je odgajan kao Mađar, da mu je mađarski bio materijalni jezik, ali da je govorio i hrvatskim jezikom kao i njegovo kmetstvo ali i da su svi zajedno mađarski smatrali svojim nacionalnim jezikom i Mađarsku svojom domovinom. Mađarska elita s ciljem širenja mađarskih interesa počinje s širenjem kulta ličnosti Nikole Zrinskoga, uz zanemarivanje njegova hrvatskog podrijetla. Nikolu Zrinskog prikazuju isključivo kao Mađara Miklósa Zrinyia, branitelja mađarskih interesa, pisca i mađarskog heroja koji je trebao buditi domoljubni osjećaj stanovnika Međimurja prema Mađarskoj domovini te iz tog razloga dobiva 1904. godine spomenik u Čakovcu: *Več čez više lèt je želil domoljubni puk medjimurski, da negdašnjemu gosponu kapitanu Medjimurja, Čakovca, Legrada i Novi-Zeringrada, u velikomu pšniku magjarskoga naroda, na velikom glasu stojećomu vodji, velikomu sinu magjarske domovine vu Čakovcu spomenik postavi. ... Naj da na znanje ovaj spomenik svakomu, na koga spada, da medjimurci prerazmiju i prečuliju glasovite reči bivšega svojega dičnoga kapitana, kada s oštrim glasom zakrči neprijateljim „Ne bantuj magjara!“³¹⁹. Od 1880. godine počelo se govoriti o potrebi podizanja spomenika Zrinskom, ali tek 1901. godine upućen je poziv stanovnicima Međimurja da svojim dobrovoljnim prilozima pomognu podizanju spomen-ploče vojskovođi i pjesniku Zrinskom. U prikupljanje dobrovoljnih priloga uključio se i grof Juraj Feštetić kao i svi društveni slojevi Međimurja, udruženja i novčane institucije te plemićka blagajna Zaladske županije i županije Vas, prekodravski Hrvati iz Varaždina i Zagreba i Ministarstvo za obrazovanje i vjerska pitanja. Prilozi su stizali i iz Budimpešte, Košica, Lendave, Mursko Sobote i Beča. Umjesto spomen-ploče postavljen je spomenik visok osam metara na čijem vrhu stoji mitski orao raširenih krila koji u kandžama drži mač i lutnju. U donjem dijelu spomenika nalazi se poprsje Nikole Zrinskog ispod kojeg stoji natpis: *Grof Nikola Zrinski, pjesnik i vojskovođa*.³²⁰ S istim ciljem, buđenja domoljubnih osjećaja stanovnika Međimurja prema Mađarskoj domovini, u Prelogu je postavljen spomenik Márku Gasparichu koji je bio istaknuti sudionik mađarske revolucije 1848. godine i mađarske nacionalne ideje.*

³¹⁸ ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 19.

³¹⁹ „Ne bantuj magjara!“, *Muraköz- Medjimurje (Čakovec)*, on-line izdanje, 12. 6, 1904., pristup ostvaren 6. 5. 2022. <https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1904-html/mobile/index.html>.

³²⁰ ZÁGOREC-CSUKA, „Tragom Zrinskih“, 31-34.

U starom gradu Čakovcu³²¹, zavaljujući obitelji Feštetić počela je s radom prva srednja škola u Međimurju, tzv. čakovečka učiteljska škola (preparandija) 1879. godine. Obitelj Feštetić dolaskom u posjed Međimurja omogućuje da seljaci počinju otkupljivati zemlju što mađarska elita u vrijeme mađarizacije Međimurja tumači kao čin njegove brige za stanovnike Međimurja: *Pod njegovom (Juraj Feštetić) vladavinom još 1795. godine započinje oslobađanje od tlačenja, desetine i drugih nameta. Istina je da grof ovi čini kako bi došao do novca jer morao je prikupiti ogroman novac za kupnju Međimurja. No, prvo se valja zahvaliti njegovu čovjekoljublju budući da su brojni kmetovi prema ugovoru mogli postati iznajmljenici osnivača Georgicona. Drugi su pak, kao relucionisti, mogli zauvijek sebe osloboditi davanja. Uvelike pomaže to što se kmetovima omogućila otplata otkupnine na 25 godina*³²².

Događaje koji su prethodili ponovnom pripajanju Međimurja Mađarskoj 1861. godine Károly Zrínyi pokazuje na način da je samo stanovništvo Međimurja željelo da se Međimurje ponovno ujedini s Mađarskom: *Čakovec je u više navrata primio ne samo hrvatske trupe ološa, nego i redovite carske trupe*³²³, ali kad su u Čakovec stigli mađarska nacionalna straža i domobrani: *bili su dočekani s radošću i veseljem, kupali su ih u medu i mlijeku, organizirali su plesna veselja u njihovu čast i u svako doba stajali su na raspolaganju mađarskoj stvari*³²⁴. Stanovnici Čakovca, kako navodi Károly Zrínyi, sa svrhom pripojenja Međimurja³²⁵ Mađarskoj u organizaciji Adáma Inkeya sprovode plebiscid. Na pitanje: *Žele li Međimurci spadati pod županiju Zala?* stanovnici Čakovca se izjašnjavaju da hrvatske zakone nikad nisu ni priznali: *čestiti stanovnici poluotoka objelodanjuju da im je hrvatska vlast već dojadila te da njezine*

³²¹ Tijekom povijesti posjedovale su ga imućne obitelji Ernušti, Trinski, Althani i Feštetići. Nakon Prvog svjetskog rata u vlasništvu je Slavonije d.d.

³²² ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 83.

³²³ *Isto*, 123.

³²⁴ *Isto*, 124.

³²⁵ Činjenicu da je Međimurje kroz određena povijesna razdoblja pripadalo Hrvatskoj a ne Mađarskoj Károly Zrínyi kao jedan od razloga navodi podatak da Juraj Zrinski koji 1624. godine preuzima Međimurje u svoje vlasništvo, koji iz Međimurja protjeruje protestantske svećenika i traži da se ponovno uvede katolička vjera. U tu svrhu dovodi u Međimurje hrvatske svećenike koji osim što u crkvama i školama zabranjuju upotrebu mađarskog jezika, uništavaju u protestantske molitvenike i pjesmarice tako je u Međimurju na više stoljeća onemogućena mađarizacija. Hrvatsku vladavinu Međimurjem, tj. njegovo pripajanje Varaždinskoj županiji 1848. godine opisuje kao jedno od najtežih razdoblja u njegovoj povijesti: *Stanovništvo hrvatskog podrijetla, koje je srcem i dušom bilo privrženo nacionalnoj pripadnosti, sada je primorano pognuti glavu stranoj vladavini*. Vidi: ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 137.

zakone nikad nisu ni priznali³²⁶. S druge strane, navodi da su predstavnici hrvatske državne politike u Međimurju u namjeri da spriječe ponovno pripojenje Međimurja Mađarskoj namjeravali sprovesti peticiju da Međimurje i dalje ostane u sastavu Varaždinske županije, ali u tome nisu uspjeli.³²⁷ Opravdanje za takav odnos prema ponovnom dolasku Mađara u Međimurje Rudlof Horvat objašnjava činjenicom da su Mađari bili vrsni agitatori koji su dobro znali iskoristiti razdoblje apsolutizma od 1850. do 1860. godine u svoju korist: *Dok je Međimurje bilo sjedinjeno s Ugarskom (t. j. prije godine 1848.), uživalo je ustav i slobodu. Čim se pako god. 1849. pripojilo Hrvatskoj, dođoše u Međimurje žandari, koji su narodu zabranjivali i pjevanje na proštenju i pucanje na Božić. Osobito se narod tužio na biljege i potrošarinu, a još više na monopol duhana, što je sve uvela austrijska vlada, upravo u vrijeme apsolutizma. Sav narod bijaše proti ovim novotarijama, te je rado vjerovao mađarskim agitatorima, da će nestati žandara, biljega, potrošarine i monopola duhana čim se Međimurje opet sjedini s Ugarskom. Tada naime još nije u Međimurju bilo probuđene narodne sviesti, da pretegne nad materialnom koristi, koja se narodu obećavala³²⁸.*

U Gradskoj kući 26. siječnja 1861. godine sastaju se József Deák, Tamás Bujanics, János Filipcs, Lajos Gönez, Ignác Hungliner, Imbre Szabó i drugi te donose odluku prema kojoj ne žele sudjelovati u pitanju uređivanja županije i traže da se privremeno odustane od pripajanja Međimurja Varaždinskoj županiji. 5. veljače 1861. godine oni donose odluku o ponovnom pripojenju Međimurja županiji Zala, jer sama Varaždinska županija³²⁹ na svom sastanku održanom 28. siječnja jednoglasno odlučila da se Međimurje pripoji županiji Zala. U Zalaegersyegu 7. veljače 1861. godine sastaje se povjerenstvo županije Zala na kojem kao predstavnici Međimurja sudjeluju György Martinics, Sándor Tklacics i József Zdelár. Na

³²⁶ ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 139.

³²⁷ Franjo Josip 26. siječnja 1861. godine određuje da se Međimurje uključi u Zaladsku županiju. Unatoč tome sve do 12. ožujka u Međimurju je postojala paralelna hrvatska uprava kojoj se na čelu nalazio Anton Globočnik koji je do posljednjeg trenutka nastojao da Međimurje ostane u sastavu Hrvatske: *Posvuda sam u narodu kušao probuditi i oživjeti osjećaje za daljnje sjedinjenje Međimurja s Hrvatskom, kojoj je nekada pripadalo u narodnom i crkvenom pogledu. U tu svrhu predobio sam valjane muževe u Štrigovu, Nedelišću, Prelogu i Kotoribi, te sam ih nagovorio, d aćeći u Zagreb na dogovaranje u hrvatski sabor. No kad je došao čas, ne usudiše se ljudi otići (u Zagreb), jer svi dobiše prieteća pisma, da će im se posjeći glave kao puranima, ako izvrše svoj naum. Vidi: HORVAT, *Poviest Međimurja*, 268.*

³²⁸ HORVAT, *Poviest Međimurja*, 268.

³²⁹ Skupština Varaždinske županije koja se održala 28. siječnja 1861. godine u Varaždinu, a na kojoj su većinu imali tzv. unionisti izabrala je činovnike za sve kotare, osim za kotar međimurski što je pravdala činjenicom da *Hrvatska nije do sada Međimurja zakonito posjedovala. Vidi: HORVAT, Poviest Međimurja*, 269.

sastanku za glavnog suca međimurskog kotara imenovan je Imbra Gabelics, a za pomoćne suce György Bogdán, Ferenc Lisziák i Lászlo Oszterhuber koji će od hrvatske vlasti preuzeti upravu nad Međimurjem.³³⁰ Također imenovano je povjerenstvo koje je imalo zadatak da od Varaždinske županije preuzme dokumente koji se odnose na Međimurje. Varaždinska županija 28. veljače 1861. godine jednoglasno je donijelo odluku da se Međimurje pripoji županiji Zala.

Promjenu vlasti u Čakovcu Károly opisuje na način da: *Grad osvjetljavaju, vješaju se nacionalne zastave te se zbog ponovnog pripajanja gradom kreće kolona s bakljama. ... Počinje ljepše doba!*³³¹. Nakon pripojenja Međimurja Mađarskoj, 1864. godine nazivi trgova i ulica u Čakovcu imaju nazive na mađarskom, njemačkom i hrvatskom jeziku. Godine 1887.³³² počinju se davati imena ulica i trgova samo na mađarskom jeziku. Taj proces počinje biti masovan 1904. godine, u vrijeme postavljanja spomenika Nikolu Zrinskom.³³³ 6. rujna 1896. godine Čakovec dobiva Vojarnu Ferenc Józsefa sa 21 zgradom u koje je bilo smješteno 500 hrvatskih vojnika hrvatskog materinskog jezika. Razlog što su stigli hrvatski vojnici bio je u tome što je Čakovec pripadao zagrebačkom vojnom zapovjedništvu.³³⁴

Čakovec, koji je imao status velike općine, imao je i mogućnost da njegovi stanovnici na izborima mogu birati suca, blagajnika i općinskog skrbnika. Bilježnik i liječnik birali su se od organizacije predstavnika, tj. organizacije izabranog stanovništva. Poglavarstvo, tj. unutarnji savjet činili su gradski sudac, zamjenik suca, šest savjetnika, blagajnik, općinski skrbnik, bilježnik i liječnik. Oni su imali mogućnost biranja i raspuštanja pisara, pet općinskih žandara, četiri noćna čuvara, četiri čistača ulica, dva čuvara pašnjaka i kočijaša.³³⁵ Službeni jezik općine bio je mađarski, isto kao što je to bio od 1836. do 1848. godine. Prije 1836. godine bio je hrvatski. U doba apsolutizma, sve do 1861. godine sudski sporovi i slučajevi bili su na hrvatskom jeziku. Od 1904. godine Čakovec spada u red općina s gradskim obilježjima, tj. postaje središte sudstva, općinske uprave i trgovine, institucije školstva, željezničko čvorište itd. Službeno sjedište gradske uprave je u Gradskoj kući. U cilju njegovanja mađarske kulture i povijesti, po uzoru na mađarske gradove, u Čakovcu i Prelogu Károly u svojoj knjizi

³³⁰ ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 140.

³³¹ *Isto*, 142-143.

³³² Na inicijativu Eleka Molnára 26. srpnja 1887. godine u cilju mađarizacije mijenjaju se nazivi vanjskih općina Čakovca.

³³³ ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 153.

³³⁴ *Isto*, 179.

³³⁵ *Isto*, 163.

Monografija grada Čakovca opisuje i navodi sportska, zabavna, dobrotvorna i slična društva i tzv. stolove, tj. mala društva po gostionicama.

Čakovečki trgovački klub osnovan 11. travnja 1847. godine imao je za cilj: *zaštitu i potporu trgovačkih interesa: podizanje sloge u društvu preko objedinjavanja obrazovanja i besprijekornih elemenata društva; pospješivanje kako gradskog, tako i općeg razvoja*³³⁶. Službeni jezik kluba bio je mađarski, a organizirao je glazbene večere, književne večere, dramske večere, večere druženja, plesa, tombole te pjevačkih natjecanja. U klubu se moglo naći deset dnevnih, dvadeset književnih i pet stručnih časopisa. Među dobrovoljnim društvima posebno mjesto zauzimala su bojna vatrogasna društva, od kojih su prva osnovana u Čakovcu i Prelogu 1857. godine. Zapovjedni jezik bio je njemački do 1885. godine kad ga zamjenjuje mađarski jezik. Njihova je uloga bila dvostruka: uz gašenje čestih požara, okupljala je i mobilizirala ljude u različitim lokalnom dobrovoljnim akcijama. U Čakovcu se 21. studenog 1869. godine organizira društvo pod nazivom Društvo građana koje je bilo je naklonjeno njemačkoj kulturi i djelovalo je na njemačkom jeziku. Kasnije uvode u potrebu i mađarski jezik. Društvo 1880. godine mijenja naziv u Društveni krug i djeluje samo na mađarskom jeziku: *u cilju isticanja mađarskog jezika u društvenim zbivanjima službeni jezik društva je isključivo mađarski jezik*³³⁷. Red i mir održavalo je lokalno redarstvo dok nije osnovana žandarmerija u Prelogu i Čakovcu 1. rujna 1894. godine. Početak kinematografije u Čakovcu veže se uz pojavu Čakovečkog kina koje je otvoreno 6. travnja 1913. godine zahvaljujući poduzetniku Maksimilijanu Heinrichu. U kinu su se prikazivali filmovi poput *Quo vadis*, *Tri mušketira*, *Balerine*, *San ivanjske noći* itd. Kino je radilo i tijekom Prvog svjetskog rata kad su u njemu prikazivane vijesti s različitih bojišta, ali i filmski sadržaji poput komedija.³³⁸

Kakav je bio svakodnevni i društveni život u Čakovcu također saznajemo iz knjige *Monografija grada Čakovca* koju je napisao učitelj Károly Zrínyi. Za uređenje ulica i putova u gradu i okolici, izgradnju kolnika, šetališta sadnju drvoreda, polaganje odvodnih cijevi, uređenje parka, uređivanje gradskih ulica, pješačkih staza i sl. osnovano je Društvo za uređenje grada koje s ozbiljnijim radom započinje 15. ožujka 1894. godine. Prikupljaju se i novčana sredstva za pomoć siromašnim učenicima. S tom svrhom 11. travnja 1886. godine osnovano je Preloško društvo za pomaganje siromašne školske djece. Prije toga u Čakovcu je 21. studenoga

³³⁶ ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 237.

³³⁷ *Isto*, 236.

³³⁸ BUNJAC, *Stoljeće filma u Čakovcu 1913. – 2013. Novi prilozi poznavanju povijesti kinematografije u Čakovcu*, 22-26.

1869. godine osnovano dobrovoljno društvo Kružok³³⁹ čija je svrha bilo pokretanje i razvitak društvenog života. Unutar njega djelovalo je Muško pjevačko društvo koje je organizacijom koncerata, večera i priredbi namicalo sredstva za raznovrsne potrebe u gradu. U rujnu 1894. godine nastaje Društveni kružok Mađara, društvo koje, uz: *mađarizacije društvene organizacije izvan grada* ima za cilj *zabavljanje i prosvjeđivanje članova kroz međusobna druženja: doprinos na važnosti mađarskoga jezika u društvenom životu; doprinos naobrazbi čitanjem političkih i književnih časopisa*³⁴⁰. S ciljem obrazovanja, odgajanja i čuvanje djece nastaje 1895. godine Jasleni zavod (Društvo jaslica): *uzduž i poprijeko mađarskim se jezikom ljubazno tepa maloj dječici stranaca, čiji se utjecaj može vidjeti i na inozemnim roditeljima. Udruženje dobiva lovoriku mađarizacije jer se trudi da djeca ne uče samo mađarski, već da im mađarski postane materinski jezik. ... udruženje nastoji postaviti čvrsti temelj na kojem će ostala nacionalna udruženja u gradu moći nastaviti svoj rad u interesu domovine*³⁴¹. Jasleni zavod inicira 20. rujna 1885. godine osnivanje vrtića u gradu, a zalaže se i za osnivanjem: *drugih vrtića radi mađarizacije izvangradskih područja*³⁴². Organizirana su i dobrotvorna ženska društva poput Kršćanskog društva žena, Čakovečka Chewra Kadischa, Čakovečko židovsko društvo žena kao i židovska društva muškaraca Društvo dobročinitelja i Društvo sanatorium 1880. godine. Svi stanovnici židovskog podrijetla s područja Međimurja obvezno su trebali biti članovi Židovskog vjerskog društva i dobrovoljnim priložima podmirivati sve potrebe društva. Kršćansko društvo žena osnovano je 26. siječnja 1879. godine s ciljem pomaganja siromašnima, stradalima, nezbrinutima i: *čestitim neudanim osobama tako što se jednoj mladenki godišnje davao miraz čime se mnogu puta pomoglo njihovom udavanju*³⁴³. Donacije za udruženje pristizale su preko dobrovoljnih priloga, tombola, lota i organizacijom plesova. Čakovečka Chewra Kadischa je društvo koje je osnovano 7. kolovoza 1795. godine kada dobiva na hrvatskom jeziku dozvolu za osnivanje odjela za sahranjivanje, a 19. veljače 1880. i 17. veljače 1899. godine društvo je modernizirano. Društvo se bavi humanitarnim rodnom i palijativnom skrbi: posjećuje i pomaže bolesne osobe, osiguravaju liječnike i lijekove, brine se o preminulima i pokopima s vjerskim obredima. Čakovečko židovsko društvo žena osnovano je tijekom 1863. godine s ciljem pomaganja siromašnima, bolesnima, siromašnim roditeljama,

³³⁹ Kružok je manji krug ljudi povezanih određenom djelatnošću (čitalački, glumački, učenički kružok), krug, skupina; manje društvo, društvance. Vidi: „Kružok“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

³⁴⁰ ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 238.

³⁴¹ *Isto*, 254.

³⁴² *Isto*, 256.

³⁴³ *Isto*, 257.

pomaže mirazom ženama kod udaje i sl. Osnivana su vjerska društva poput Židovskog vjerskog društva, Trećeg reda svetog Franje (tercijari) 1883. godine i udruženje Krunica 1884. godine, Društvo Isusovog svetog srca 1885. godine, Društvo srca Marijinog 1882. godine. Osnovana su i društva uzajamne pomoći poput Udruge uzajamne pomoći časnika Međimurja, Učiteljska udruga uzajamne pomoći osnovne građanske škole (od 1894. godine Jeneyova udruga uzajamne pomoći) s ciljem: *razvijanje štedljivosti; uzajamna pomoć ako je potrebna; pružanje pomoći u slučajevima smrti, bolesti, nepredviđenih udaraca sudbine ili u slučaju većih novčanih potreba –a možda i pružanje pomoći obudovjelima³⁴⁴ ili siročadi preminulih članova³⁴⁵*. Udruga uzajamne pomoći časnika Međimurja osnovana je 16. lipnja 1886. godine s ciljem pomaganja svojim članovima kroz: *uzajamnu pomoć, razvijanje štednje, odobravanje isplate predujma uz najniže kamate i, konačno, pomoć obudovjelima i nasljednicima prema mogućnostima³⁴⁶*.

Organiziraju se sportska i umjetnička društva Čakovečko muško pjevačko društvo 1860.godine, Muško pjevačko društvo 1872. godine, Prvo čakovečko kuglačko društvo, Društvo gimnastičara 1894. godine, Sportsko društvo 1897. godine, Biciklističko društvo, Klizačko društvo 19. prosinca 1890., Gimnastičkog društva 1894. godine, Čakovečkog športskog kluba 1898. godine, itd. Osnivaju se i omladinska društva poput Trgovačkog samostalnog društva mladih 17. lipnja 1892. godine s ciljem zabave, samopoučavanja i samokultiviranja. Društvo je imalo svoju knjižnicu u kojoj su se mogle naći novine i stručna literatura.

Čakovečko društvo mladih industrijalaca osnovano je 24. prosinca 1902. godine s ciljem udruživanja industrijskih pomoćnika, omogućavanja njihova daljnjeg školovanja, poboljšanje duhovnog i materijalnog stanja članova ali i njegovanje mađarskog jezika i osjećaja pripadnosti mađarskoj naciji kroz organizaciju pjevačkog zbora, čitalačkog kruga, knjižnice, kazališnih predstava, domoljubnih proslave te kućnih i javnih zabava. Nastajala su i društva kojima je osnovna svrha bila zabava svih slojeva gradskog stanovništva. Društva su nastajala 80-tih godina 19. stoljeća u gostionicama i iz tog razloga se i zovu Društvo oko stola. Tu spadaju društva kao što su: Akademia, Sobranje, Međimursko društvo oko stola, Društvo oko stola za pružanje pomoći, Stol Zrinskog, Željezni stol, te Kossuthov stol. Društveni jezik društva takvih društva do 1872. godine bio je njemački. Od 1872. do 1878. mađarski i njemački. Društva su

³⁴⁴ Obudovjeli – razvedeni, neoženjeni, udovci, rastavljeni, samohrani.

³⁴⁵ ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 268.

³⁴⁶ *Isto*, 267.

znala sakupljati i dobrovolje priloge, pa je tako 1897. godine skupilo novčani prilog koji se darivao učiteljskom odboru osnovne škole u svrhu njegovanja Društva molitvenika koje je dijelilo mađarske molitvenike kao nagradu onima koji su se dobro vladali u osnovnoj školi i koji su imali dobre rezultate kako u znanju mađarskog jezika tako i u uspjehu na kraju školske godine.

Osnivaju se i samostalna društva: Kružok pedagoške škole, Kružok Zrinski, Mađarsko društvo djevojaka kojima su voditelji bili učitelji. Kružok je osnovan 1892. godine s ciljem da postane radionica: *samostalnosti u interesu proširivanja teorije stečene u nastavi. ... Tako se kružok ... preobražava u obrazovno-odgojnu djelatnost edukativne institucije*³⁴⁷. Članovi kružoka bili su učenici, a njegovo djelovanje odnosilo se na sve nastavne predmete, posebno na književnost i nacionalnu povijest. Bavio se razmatranjem pedagoških pitanja s primjenom u praksi, oglednih nastavnih tekstova, znanstvenih radova, pjevanjem, recitiranjem i sviranjem. Rad učitelja tijekom nastave nije bio dovoljan da se kod mladih učvrsti želja za učenjem mađarskog jezika, te se nastojalo da se kroz samoobrazovanje i samoinicijativu samih učenika postigne da se oni osposobe u dobrom poznavanju mađarskog jezika a time i da posluže u širenju mađarizacije. Kružok Zrinski nastao je 21. veljače 1886. godine s ciljem da djeluje u građanskoj školi u službi mađarskih nacionalnih interesa. Članovi kružoka bili su učenici trećih i četvrtih razreda koji su se nalazili svakih četrnaest dana na sastancima vezanih uz proslave književnih i domoljubnih događaja. Mađarsko društvo djevojaka osnovano je 18. veljače 1899. godine i jedno od njegovih djelovanja bilo je organizacija nastupa s proznim testovima i poezijom.

5.3. Zdravstvene prilike u Međimurju

Loši životni uvjeti, jednolična prehrana kao i slaba zdravstvena zaštita pogodovali su razvoju raznih bolesti koje su sa sobom odnosile brojne žrtve, a prijetile su i epidemije koje su dovodile do visoke stope smrtnosti, osobito djece. Sanitarni i higijenski uvjeti bili su gotovo nepoznati. Brojne epidemije zaraznih bolesti poput velikih boginja, kolere, malarije, dizenterije, kuge i tifusa bile su najveći uzročnik mortaliteta u Hrvatskoj, pa tako i u Međimurju, do 20. stoljeća. Epidemija kuge u 17. stoljeću potakla je državne vlasti da u većim gradovima počinju

³⁴⁷ ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 302.

osnivati sanitarna vijeća koja su imale zadaću da uslijed pojave epidemije vode mjere u cilju sprječavanja širenja zaraznih bolesti.

U 18. stoljeću kralj Josip I. za čitavu Habsburšku Monarhiju osniva Dvorsko zdravstveno vijeće kao jedinstveno zdravstveno tijelo na državnoj razini čime započinje organizacija sistema sanitarnoga kordona koja je imala zadatak da fizički odvoji zaražena od nezaraženih područja.³⁴⁸ Marija Terezija 1770. godine donosi opći zdravstveni zakon za cijelo područje Habsburške Monarhije *Generale normativum sanitatis* koji je propisivao da svaka Zemaljska vlada mora osnovati sanitarnu komisiju u kojoj će se uz političke predstavnike nalaziti i školovani liječnici. Propis je propisivao obavezno školovanje i način rada medicinskog osoblja (liječnika, babica, ljekarnika, ranarnika i kupališnih liječnika), sanitarnog kordona te propise o javnoj higijeni, pokopu mrtvih, higijeni hrane, odjeće, vode, duljina karantene, mogućnost prelaska kordona, čuvanje kordona, način raskuživanja stvari itd.³⁴⁹

Početakom 19. stoljeća u hrvatskim zemljama počinje se s cijepljenjem (velike boginje) najprije u Dubrovniku i Varaždinu, izdaju se službene upute i knjižice o cijepljenju, poboljšava se zdravstvena služba, preuređuju bolnice, reorganiziraju se liječničke i ljekarske službe te se uvodi novi sustav epidemiološke zaštite. Kad se 1892. godine epidemija kolere pojavila u Austro-Ugarskoj Monarhiji, zdravstveno prosvjeđivanje međimurskog stanovništva preuzela je Čakovečka zdravstvena komisija. Epidemije koje su vladale Međimurjem potkraj 19. stoljeća navele su vlasti da posvete veću brigu o zdravstvenom prosvjeđivanju stanovništva, posebno školske djece. U tu svrhu organizirana su brojna predavanja koja su održavali učitelji i druge stručne osobe u cilju da se spriječe bolesti poput gušavosti koja je bila posljedica zagađenosti vode do koje je dolazilo jer se nisu poštivali sanitarni uvjeti koji su prepisivali da gnojnica ne smije dolazi u kontakt s bunarima s čistom vodom. Od zaraznih bolesti, ali ne u razmjerima epidemije, javljale su se vodene kozice, šarlah, dizenterija, tifus, upale pluća, tuberkuloza, bronhitis, trbušni tifus što je potaklo donošenje odluke 31. svibnja 1892. da se krene u izgradnju javne bolnice. No ona je otvorena tek u kolovozu 1922. godine. Uspjela se sagraditi samo manja bolnica za zarazne bolesti prema odluci od 20. rujna 1902. godine. Tijekom Prvog svjetskog rata Čakovec dobiva privremenu ratnu bolnicu (njem. Kriegsspital) u koju se smještaju ranjenici.

Međimurje je bilo mjesto u kojem je i očna bolest trah bila česta u nekim dijelovima Međimurja, radi čega se od 1883. godine provodila organizirana borba protiv trahoma po

³⁴⁸ DUGAČKI, REGAN, „Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru“, 44.

³⁴⁹ *Isto*, 47-48.

Fenerovu planu iz Budimpešte. Godine 1894. osniva Očna bolnica za trahom Prelog koja je kontinuirano radila do 1963. godine, tj. do istrebljenja trahoma. Najveći broj zaraženih bilo je na području donjeg Međimurja, osobito u mjestima uz rijeku Dravu koje je bilo močvarno, vlažno, gusto naseljeno i siromašno što je pogodovalo virusu trahoma, koji je tu našao najpovoljnije uvjete za razvoj. Osim bolesti poput gušavosti i trahoma, Gönczi u svom opisu Međimurja skreće pozornost ina problem rađanja deformirane djece: *Stanovništvo pak uz područja uz Dravu, pati dijelom od duševnog i tjelesnog kržljavljenja. Uz bljedolike osobe, mlitavih mišića i upalih očiju, tu se nađu brojni s gušom i idioti. Idioti su redovito patuljasta rasta, glava im je nakazna, imaju slabe, najčešće uzete ruke i noge, gušu i hramajući hod. U nekim selima, kod svake pete ili šeste kuće vidimo po jednog degenerika kako se vuče po dvorištu. U pojedinim obiteljima, od potpuno zdravih i naizgled normalnih roditelja, rađaju se idioti ili kreteni*³⁵⁰. Razlog za to vidi u činjenicu slabe brige stanovništva o higijeni i brizi o svojem zdravlju: *Zarazne su bolesti česte u ravnici, što nije nikakvo čudo jer je opkoliš sela močvaran, a katkad se u sredini sela nalazi bara koja jako zaudara. Na mnogim mjestima nasred dvorišta odlažu stajski gnoj. Čak i pored bunara. U mnogim kućama zajedno žive dvije do tri obitelji koje zajedno broje od deset do dvanaest članova. Prozori se radi provjetravanja rijetko otvaraju. Radije su u toplom i pokvarenom, nego svježem, hladnom i zdravom zraku. Narod ne pazi na svoje zdravlje. Djecu šalju van bosu čim nema više snijega. Često se u Međimurju, posebice kod školske djece, javlja povratna groznica, šarlah i difterija. Trahom se također brzo širi*³⁵¹.

Nije samo stanovništvo uz Dravu imalo probleme sa zaraznim bolestima već i Čakovec koji je sagrađen na močvarnom području što je za posljedicu imalo nekvalitetnu pitku vodu koja je dovodila do zdravstvenih problema vezanih uz bolesti dišnih putova, reumatskih oboljenja zglobova, želučanih smetnji i pojave groznica. Odlukom od 26. travnja 1874. godine gradske vlasti Čakovca odredili su postavljenje nekoliko bolesničkih kreveta u tadašnjoj ubožnici. Plan je bilo osnutak bolnice, ali tome se krenulo tek 1898. godine kad je izašla naredba da svaka općina koja ima više od 3000 stanovnika mora uspostaviti opću bolnicu. Sredstva koja su bila sakupljena nisu bila dostatna za gradnju opće bolnice u Čakovcu, te je 1905. godine sagrađen samo paviljon za zarazne bolesti koji je imao posebne sobe za muške i ženske bolesnike sa 6 kreveta, čiji se broj u slučaju potrebe mogao povećati.

³⁵⁰ GÖNCZI, *Međimurje. Ljudi. Vjerovanja. Običaji*, 64.

³⁵¹ *Isto*, 64 - 65.

Osnutkom Kraljevine SHS trebalo je urediti sanitet zbog pojave mnogih bolesti. Broj bolnica i broj liječnika te broj zdravstvenih ustanova nije mogao zadovoljiti potrebe poraća. Trebalo je izjednačiti zdravstvene zakone i propise te reorganizirati zdravstvo nove države. U tu svrhu 1918. godine osniva se Ministarstvo narodnog zdravlja koje 1921. godine donosi dvije odredbe Uredbu o ustrojstvu oblasnih sanitetskih uprava i Uredbu o okružnim i sreskim sanitetskim upravama. Voditeljem zdravstva za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje imenovan je Josip Lochert.³⁵² Odlukom od 16. prosinca 1919. godine za kotarskog liječnika u Čakovcu imenovan je dr. Albin Blašić koji je bio zadužen da radi na odjelu kirurgije i da adaptira zgradu grofa Feštetića u bolničke svrhe što je i učinio do kolovoza 1922. godine kad Ministarstvo zdravlja iz Beograda daje odobrenje za početak njezinog rada. Kako su se nakon 1918. godine u Međimurju pojavile, plućne bolesti (tuberkuloza, upala pluća, bronhitis, sušica, gripa i sl.), velike boginje, tifus, španjolska gripa i veća smrtnost djece bolnica je trebala povećavala broj kreveta, liječnika i namještenika.³⁵³ Zanimljivo mali broj zdravstvenih ustanova, liječnika, migracija, slabe higijenske navike, nizak životni standard, nemar za osobno zdravstveno stanje, gubici tijekom rata vodilo je visokom stupnju mortaliteta. Unatoč visokom stupnju mortaliteta Međimurje je imalo i visok stupanj nataliteta što je pridonijelo porastu broja stanovnika između 1827. i 1910. godine kad se broj stanovnika u Međimurju udvostručio.

5.4. Demografska obilježja stanovništva Međimurja

Krajem 1992. godine, uvođenjem novog teritorijalnog ustroja Republike Hrvatske, stvorena je površinom i po broju stanovnika najmanja Županija međimurska. Međimurje sa svojih 729,58³⁵⁴ km² zauzima 1,3% površine Republike Hrvatske a prema popisu stanovništva iz 1991. godine imalo je 119.866 stanovnika što je Međimurje činilo najgušće naseljenim područjem Republike Hrvatske u kojem na jednom četvornom kilometru živi u prosjeku 166 stanovnika. Prema posljednjem popisu stanovništva koji je proveden 2021. godine Državni zavod za statistiku iznio je podatak da Međimurska županija ima 105.863 stanovnika što je 6,9% manje u odnosu na popis stanovništva koji je proveden 2011. godine prema kojem je Međimurska županija imala 114.414 stanovnika.

³⁵² DUGAČKI, REGAN, „Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru“, 56.

³⁵³ „Povijest bolnice“.

³⁵⁴ Rudolf Horvat u knjizi *Povijest Međimurja* iz 1944. godine iznosi podatak o 775 km², publikacija *Međimurje-županijski vodič* navodi 729,5 km², službena internetska stranica Međimurske županije 729,58 km², a publikacija *Pregled podataka o Županiji međimurskoj 1995.* navodi površinu od 730 km².

Kod pojedinih autora, poput Rudolfa Horvata, Dragutina Seljana, Vladimira Kapuna, Vladimira Kalšana, Mirka Korenčića, Silvestara Lacia i drugih navode se statistički podaci o broju stanovnika Međimurja koji ću također navesti kako bi se mogao prikazati porast stanovnika Međimurja od sredine 19. stoljeća do dvadesetih godina 20. stoljeća, unatoč tome što su se oni nastali uz pojedine nedostatke podataka u određenim razdobljima i što se razlikuju u broju stanovnika. Popisi stanovništva koje rade crkvene i svjetovne vlasti pokazivati će kontradiktorne podatke o broju stanovnika. Međutim, bez obzira na statistički nedostatak ti podaci pokazuju veliko povećanje broja stanovnika Međimurja u promatranom razdoblju.

Do 18. stoljeća Međimurje je imalo površinu od 881,4 km² jer se njegovom sastavu nalazio i Legrad koji se 1710. godine doslovno preselio sa sjeverne na južnu stranu rijeke Drave. Od te godine on prestaje biti međimursko i postaje podravsko mjesto jer je došlo do velike poplave rijeke Drave koja je nakon svog povlačenja iza sebe ostavila razorne posljedice, između ostalih i Legrad kao otok koji je sa svih strana bio okružen vodama Drave što se može vidjeti na karti Josipa Bedekovića iz 1752. godine i Reiderovoj karti iz 1785. godine. S vremenom je južni dravski rukavac presušio, a matica rijeke Drave preselila se na sjeverni tok.³⁵⁵ Upravno i administrativno Legrad je 1932. godine pripojen Koprivnici, čime je Međimurje na krajnjem istoku površinom smanjeno za jednu veliku katastarsku općinu, ali je 1948. godine dobilo u svoj sastav naselja Novo Selo na Dravi i Šandorovec od današnje Varaždinske županije. Kako se u Međimurje 1910. godine i dalje u upravnom smislu ubraja Legrad, površina Međimurja iznosi 783 km², a Legrad sa svojih 2.896 stanovnika i dalje ulazi u popis stanovnika Međimurja koje te godine prema Kalšanu ima 90.387 stanovnika.³⁵⁶ U 17. stoljeću Međimurje je slabo naseljeno i tek u drugoj polovici 18. stoljeća dolazi do ravnomjernog naseljavanja čitavog prostora čemu doprinosi krčenja šuma za oranice i pašnjake što vodi Međimurje od sredine 19. stoljeća u gusto naseljen kraj s izraženom mrežom naselja. Podaci o broju stanovnika po župama Zagrebačke biskupije i Kaptola spominju da je Međimurje 1698. godine imalo prema podacima koje navodi Kalšan 26.771 stanovnika.³⁵⁷ Isti podatak iznosi i Horvat: *Zagrebački kanonik Ivan Leskovar, koji je kao bekšinski arhidakon god. 1698. obavljao kanonsku vizitaciju, izvestio je zagrebačkom biskupu Stjepanu Seliševiću, da u Međimurju živi 26.771 rimokatolik*³⁵⁸

³⁵⁵ FELETAR, *Legrad*, 107.

³⁵⁶ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 243.

³⁵⁷ *Isto*, 137.

³⁵⁸ HORVAT, *Poviest Međimurja*, 171.

Početak 1786. godine završen je temeljan službeni popis stanovništva Međimurja nakon čega je izdan dokument pod naslovom *Sumarium totius impopulationis in Processu Insulano post peractam pr anno 1786*. Popis stanovništva nije sadržavao izjašnjavanje o nacionalnosti stanovnika, već samo o tome jesu li kršćani ili židovi (zatim broj mjesta, ime mjesta, broj kuća, broj obitelji, status stanovnika itd.), ali je formular koji se koristio za popis bio tiskan na hrvatskom jeziku. U popis stanovništva ušli su i stanovnici Legrada, koji tada u geografskom smislu više ne pripada Međimurju. Popis je dao rezultate da u Međimurju živi 41.239 stanovnika.³⁵⁹ Ti podaci odudaraju od podataka koje iznosi Jakov Gelo. Naime, prema njegovoj metodi linearne ekstrapolacije Međimurje je 1780. godine moglo imati tek 30.186 stanovnika, odnosno prema geometrijskoj stopi rasta stanovništva 32.445 stanovnika.³⁶⁰ Horvat navodi da je Međimurje 1802. godine imalo 42.500 stanovnika, a već 1846. godine 58.578 stanovnika što predstavlja veliki porast broja stanovnika Međimurja u promatranom razdoblju.³⁶¹ Točnost toga podataka je pogrešna jer službeni popis stanovništva iz 1857. godine donosi podatak da je Međimurje u to vrijeme imalo 55.412 stanovnika. Dragutin Seljan u svojoj knjizi *Zemljopis pokrajina Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih méstah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom* tiskanoj 1843. godine daje podatak o broju stanovnika Hrvatske u koji ubraja i stanovnike Međimurja: *Broj stanov. u pokrajinah ovih ukupno do 3,210,00 iznosi: otkuda na Horvatsku, njezinu krajinu vojničku, Medjimurje i Rěčko Primorje 1,204500; na Slavoniu i vojničku njezinu krajinu 618000; na Banat, Bačku i krajine vojničke opet 1,487500 stanovnikah dolazi*³⁶². Iz statističkih podataka koje navodi Kalšan Međimurje bi te 1843. godine imalo 53.061 stanovnika³⁶³.

Popis stanovništva sustavan je postupak prebrojavanja, odnosno evidentiranja sveukupne populacije nekog područja, najčešće države. On je trenutačan demografski pokazatelj jer je definiran tzv. kritičnim trenutkom popisa. Za prikaz demografske strukture treba uzeti njezinu temeljnu odrednicu a to je prirodno kretanje stanovništva koja omogućuje razumijevanje promjena u promatranom prostoru jer u sebe uključuje pojmove nataliteta,

³⁵⁹ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 190.

³⁶⁰ GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780.do 1981.*, 86.

³⁶¹ HORVAT, *Poviest Međimurja*, 249.

³⁶² SELJAN, *Zemljopis pokrajina Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih méstah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 130.

³⁶³ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 203.

mortaliteta, prirodnog priraštaja, fertiliteta (broj živorođene djece u odnosu na broj žena u plodnom razdoblju) i vitaliteta (očekivani životni vijek). Ukupno prirodno kretanje stanovništva na području Međimurja od prvog potpunog popisa na prostoru tadašnje Hrvatske 1857. do 1931. godine prikazana pomoću publikacija statističkih zavoda, dostupne literature, statističkih pokazatelja i pomoćnih izvora pokazuje da se broj stanovnika u promatranom razdoblju u Međimurju gotovo udvostručio. Razloge za to treba tražiti u visokoj stopi nataliteta, dobrom geografskom i klimatskom smještaju Međimurja, činjenici da se na njegovom prostoru nisu izravno vodili ratni sukobi, dok je doseljavanje od sporednog značenja.

Godine 1857. u tadašnjoj Austriji proveden je prvi opći popis stanovništva, koji je pokrio cijelo područje Hrvatske. Popis je, navodi Korenčić, dao zadovoljavajuće rezultate jer je proveden na osnovi sljedećih postavki: opći propis o provedbi popisa, popis svega stanovništva u cijeloj zemlji, razina ispitivanja prije popisa, odgovarajuće pripreme, organizacija i provedba popisa i sl. Sljedeći popisi stanovništva koji će se uzeti u razmatranje provedeni su 1869., 1880., 1890., 1900., 1910., 1921. i 1931. godine. Metodološki, u promatranim popisima stanovništva primjenjuju se dvije temeljne koncepcije popisivanja stanovništva ili njihova kombinacija. Koja se koncepcija primijenila u određenom trenutku ovisila je o vremenu i okolnostima koje će dati točniji broj stanovnika, njihovu teritorijalnu raspodjelu i pouzdanije podatke o pojedinim strukturama stanovništva.

Popis 1857. godine proveden je po koncepciji stalnog stanovništva a popisi 1869., 1880., 1890., 1900., 1910., 1921. i 1931. godine po koncepciji prisutnog stanovništva. Prema demografskoj statistici stalnim (*de iure*) stanovništvom smatra se stanovništvo koje u vrijeme popisa stanuje u određenom mjestu, bez obzira nalazilo se u to vrijeme u tom mjestu ili je bilo privremeno odsutno. S druge strane, prisutno stanovništvo (*de facto*) je ono koje je u vrijeme popisa zatečeno u pojedinom mjestu, bez obzira stanuje li u tom mjestu stalno ili se u njemu u vrijeme popisa zbog bilo kojeg razloga zateklo na privremenom boravku.³⁶⁴

Popis stanovništva iz 1857. godine³⁶⁵ pokazuje da Međimurje sa svojih 55.455 stanovnika ima gustoću naseljenosti od 76 stanovnika po četvornom kilometru koja se unatoč stalnoj emigraciji povećavala da bi 1900. godine ona iznosila 110 stanovnika po četvornom kilometru što je jasan pokazatelj da je visoka opća gustoća naseljenosti jedan od glavnih

³⁶⁴ KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske*, 9.

³⁶⁵ Statistički podaci koje za tu godinu navodi Korenčić, razlikuju se od onih koje nalazimo kod Horvata: *U Međimurju je god. 1857. stanovao 58.721 žitelj, od toga jedva 612 Mađžara i 517 Niemaca. Prema tome je od svakih 100 Međimuraca bio samo 1 Mađžar. Po vjeri bijše tada u Međimurju 57.818 rimokatolika, 551 židov, 333 luterana, 13 pravoslavnih, 4 kalvina i 2 grkokatolika. Vidi: HORVAT, *Poviest Međimurja*, 262.*

demografskih karakteristika Međimurja. Prema popisu stanovništva vidljivo je da je u razdoblju od 1857. godine do 1910. godine stanovništvo Međimurja poraslo za 33.168 stanovnika, što znači da je srednja godišnja stopa rasta iznosila 0,87%. U tom promatranom razdoblju Čakovec je 1857. godine imao 2.678 stanovnika³⁶⁶ što je činilo 4,8% stanovništva Međimurja. Pojavom industrije, obrta i trgovine u Čakovcu, Murskom Središću, Prelogu i drugim mjestima u Međimurju kao i u njegovoj okolini dolazi do depopulacije sela. Čakovec postaje mjesto sa stalnim porastom broja stanovnika, a dolaskom željeznice u Čakovec 1860. godine, on se razvija u glavno središte Međimurja i već 1900. godine³⁶⁷ ima 5.003 stanovnika što pokazuje da je imao godišnju stopu rasta od 1,41%. Ukoliko se iz razmatranja izostave 1857. i 1869. godina zbog relativno nepouzdatih podataka stanovništvo Međimurja u promatranom razdoblju može se analizirati prema Laciju na temelju dva karakteristična populacijska razdoblja. Prvo razdoblje obuhvaća vrijeme od 1880. do 1910. godine kad središnja godišnja stopa porasta iznosi 0,91% iz čega proizlazi da je stanovništvo priraslo za 21.378 osoba. Drugo razdoblje obuhvaća period od 1921. do 1931. godine kad stanovništvo raste za 6.960 osoba, odnosno kad je središnja godišnja stopa porasta 0,73%. To je razdoblje kad Međimurje napušta mađarski upravni aparat i kad u Međimurju započinje proces depopulacije.

Kretanje broja stanovnika u političko-teritorijalnoj jedinici Međimurje prikazano je u tablicama koje slijede prosječnim godišnjim porastom, odnosno padom stanovništva u postocima u pojedinim razdobljima od popisa do popisa i u ukupnom razdoblju od 1857. do 1931. godine. Tip općeg kretanja stanovništva uobičajeno se temelji na usporedbi stopa popisnog kretanja stanovništva i stope prirodnog prirasta stanovništva.

³⁶⁶ Broj stanovnika Čakovca 1857. godine koje spominje Horvat je manji i on iznosi 1969. stanovnika. U to vrijeme Prelog ima više stanovnika od Čakovca i to 3.049 stanovnika. Unatoč činjenici što Legrad u to vrijeme spada pod kotarsku oblast u Koprivnici, Horvat stanovnike Legrada svrstava u Međimurje. Vidi : HORVAT, *Povijest Međimurja*, 171.

³⁶⁷Károly Zrinyi iznosi podatak da Čakovec ima 4.860 stanovnika, bez prigradskih naselja. Od njih čak 4.787 su rimokatoličke vjeroispovijedi. Postotak pismenih u ukupnom broju stanovnika bio je 80,94%. Mađarizacija i naseljavanje je broj onih kojima je materinski jezik hrvatski svela na 2.245, onih kojima je materinji jezik mađarski ima 1.773, a stranaca koji govore mađarski ima 1.062 (od 2.688 stranaca). Kad se sve to zbroji u Čakovcu čak 63,55% stanovnika služi se mađarskim jezikom, dok sam Károly navodi da se 60-tih godina u Čakovcu mogao naći rijetko tko je znao mađarski jezik. Vidu: ZRÍNYI, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 83.

Tablica kretanja broja stanovnika Međimurja i Čakovca od 1857. do 1931. godine (S. Laci: Centralna naselja Međimurja, Radovi 14, 1979. godine).³⁶⁸

Popisna godina	Međimurje		Čakovec	
	Broj stanovnika	Godišnja stopa	Broj stanovnika	Godišnja stopa
1857.	55.455	-	2.678	-
1869.	61.994	0,93	3.269	1,65
1880.	67.245	0,74	4.178	2,23
1890.	73.994	0,96	4.514	0,78
1900.	79.996	0,78	5.003	1,03
1910.	88.623	1,02	5.887	1,62
1921.	92.386	0,38	6.348	0,69
1931.	99.346	0,73	6.812	0,70

Emil Heršak i Jožo Šimunko u svom radu *Međimurje-povijest, identitet i seobe 1990.* godine iznose drugačije podatke o stanovništvu Međimurja, ali i njegovoj površini: *U vrijeme popisa 1921. u Međimurju je živjelo 96.945 ljudi ... na ukupno 775 km². ... Popis 1931. ... 96.499 stanovnika ... (ali sada bez Legrada koji je bio pripojen koprivničkom kotaru*³⁶⁹.

Podaci o broju stanovnika iz prethodne tablice, kao i podataka od Vladimira Kalšana razlikuju se od podataka koji iznosi Vladimir Kapun³⁷⁰ u sljedećoj tablici.

Godina	Broj stanovnika	Gustoća	Indeks 1827 = 100	Prosječni godišnji porast u proteklom razdoblju
1	2	3	4	5
1827.	48.143	62	100,0	
1857	58.721	76	121,9	353
1890.	78.000	101	162,0	581
1910.	93.283	120	193,8	764

³⁶⁸ SLUNJSKI, VUK, *Demografske promjene u Međimurju: od 1857. do 2001.*, 16.

³⁶⁹ HERŠAK, ŠIMUNKO, „Međimurje – povijest, identitet i seobe“, 583-584.

³⁷⁰ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 73.

Statističke podatke za godine 1900. i 1910. spominje i Horvat koji navodi da je ugarska vlada 31. prosinca 1900. godine provela popis stanovništva prema kojem službeno Međimurje: ... broji 81.115 žitelja, od kojih su 75.663 izjavili hrvatski kao svoj materinski jezik, 4.401 mađarski, 689 njemački, 118 rumunjski, 26 slovački, 2 srbski, a 216 ostale jezike (većinom slovenski). Ugarska je vlada dakle god. 1900. priznala, da Hrvati čine 93,7 postotaka svega žiteljstva u Međimurju, a Mađari samo 5,42, postotaka, dok 1,31 postotak otpada na ostale narodnosti. ... Prigodom popisa, što ga je ugarska vlada provela 31. prosinca 1910., brojilo je Međimurje 90.387 žitelja, od toga 82.829 Hrvata, 6.776 Mađara, 396 Niemaca, 22 Slovaka, 8 Rusina, 6 Rumunja, 35 Srba i 325 žitelja ostalih narodnosti. Službeno je dakle priznato da Hrvati god. 1910. čine u Međimurju 91,62 postotka svega žiteljstva, Mađari 7,48 posotaka, a ostali narodi 0,90 postotaka³⁷¹. Nadalje, Horvat spominje popise stanovništva iz 1921. i 1931. godine koji su isto razlikuju od broja stanovnika koje spominje Korenčić: Službeni popis žiteljstva, koji je proveden 31. siečnja 1921. ustanovio je, da Međimurje zaprema 775 četvornih kilometara, na kojima stanuje 96.945 žitelja ... Naredni je popis žiteljstva obavljen 31. ožujka 1931. tada se ustanovilo, da u Međimurju stanuje 96.499 žitelja³⁷².

³⁷¹ Kao izvor za službene podatke o broju stanovnika Horvat spominje službene objave ugarske vlade u zborniku *Ungarische Statistische Mitteilungen. Volkszählung in den Ländern der Ungarischen Krone vom Jahre 1900. und 1910. Neue Serie I. i 42. Band.* Vidi: HORVAT, *Povijest Međimurja*, 278.

³⁷² HORVAT, *Povijest Međimurja*, 300.

Kretanje ukupnog broja stanovnika (bez Legrada) od 1857. do 1931. godine isto je ono koje iznosi Korenčić i Državni zavod za statistiku³⁷³.

Kretanje ukupnog broja stanovnika	
Popisna godina	Broj stanovnika
1857.	55.412
1869.	61.397
1880.	66. 638
1890.	73.728
1900.	79.808
1910.	88. 623
1921.	92.760
1931.	99.346

Iz podataka je vidljivo da se broj stanovnika konstanto povećavao, a uzrok to treba tražiti u dobrim geografskim uvjetima, klimi, razvoju agrarne proizvodnje, napretkom zdravstva (i dalje je prisutna visoka stopa mortaliteta dojenčadi) i društvenog standarda. Najjači prosječni porast broja stanovnika zabilježen je u razdoblju 1857.-1869. godine (1,65%). Jači porast vidimo i u kasnijim razdobljima 1869.-1880. (2,23%), 1880.-1890. (0,78%), 1890.-1900. (1,03%), 1900.-1910. (1,62%), 1910.-1921. (0,69%) i 1921.-1931. (0,70%). U razdoblju od 1880. godine do 1910. godine, tj. do početka Prvog svjetskog rata godišnja stopa porasta broja stanovnika iznosila je 0,91% što u brojkama znači da je ono u navedenom razdoblju poraslo za 21.378 stanovnika.

Između popisa iz 1921. i 1931. godine dolazi do smanjenja srednje godišnje stope rasta stanovništva Međimurja u odnosu na prethodna razdoblja, što je ne samo rezultat broja poginulih u Prvom svjetskom ratu, odlazak Mađara koji su bili zaposleni u državnim službama a koji su nakon 1918. godine napustili Međimurje već i činjenica da je od 19. stoljeća Međimurje i prostor stalne emigracije čemu je uzrok stalno visoki prirodni priraštaj stanovništva, slaba mogućnost zaposlenja te činjenica da se rado o nerazvijenom i prenapučenom kraju. Prvo su stanovnici Međimurja počeli odlaziti na rad kao štrekeri na izgradnju željeznica, a nakon Prvog svjetskog rata odlaze na rad u Australiju, Argentinu,

³⁷³ „Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001. Popis stanovništva 2011. Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima“.

Urugvaj Njemačku i Francusku. Unutar tadašnje Kraljevine SHS prisutna je i tjedna, sezonska i trajna migracija stanovnika Međimurja, kao i njihova kolonizacija u Slavoniju.

Prenaseljeno Međimurje, mali prinosi u poljoprivredi, kao i zanemarivi stupanj zdravstveno-higijenske zaštite za posljedicu su imali umiranje majki i novorođenčadi. To je s druge strane tražilo višu stopu rodnosti kako bi što više preživjele djece moglo osigurati opstanak obitelji. Visok natalitet uvjetuje mladu dobnu strukturu, a nizak natalitet uvjetuje relativno visok udjel zrelog i starog stanovništva. Smrtnost, odnosno mortalitet u Međimurju tijekom povijesti spadao je u granice normalnog, tj. ljudi su umirali u svim dobima od novorođenčadi do staraca. Nedostatak zdravstvenih ustanova i liječnika, praznovjerje, upotreba različitih domaćih lijekova te slabe higijenske navike i životni standard doprinijeli su u nekim povijesnim razdobljima većoj smrtnosti nego li se ona trebala dogoditi. Unatoč tome, mortalitet do dvadesetoga stoljeća nije dostigao natalitet. Isto tako migracije i emigracije nisu utjecale na smanjenje broja stanovnika koji se konstanto počevši od 1857. godine stalno povećavao što je dovelo do činjenice da je Međimurje postalo najgušće naseljen kraj. Međimurske obitelji bile su brojne i obično su imale u prosjeku oko desetero djece. Razlog tome treba gledati u činjenici što je životni vijek Međimuraca bio dosta kratak zbog velike smrtnosti ne samo djece, već i mladeži i mladih ljudi. Osim toga, Međimurje je bilo i područje iz kojeg je odlazilo dosta mladih ljudi na stalan ili privremeni posao u inozemstvo. Sve navedeno, prema statističkim popisima stanovništva tih vremena, ipak pokazuju veliki prirodni priraštaj stanovnika koji se gotovo udvostručio u osamdeset godina.

Praćenjem prirodnog porasta stanovništva³⁷⁴ u vremenskom rasponu od 1880. do 1931. godine kao važan pokazatelj je rodnost (natalitet) koje se može promatrati kroz stupanj gospodarskog razvoja, zdravstveno-higijenskih uvjeta, prehrane i sličnih uvjeta koji mogu utjecati na rodnost.

³⁷⁴ Prirodno kretanje stanovništva promatra se kroz odnos rodnosti (natalitet, smrtnosti (mortaliteta) i prirodnog prirasta (razlika rodnosti i smrtnosti).

*Tablica rodnosti, smrtnosti i prirodnog prirasta stanovništva (S. Laci: Razvoj naseljenosti Međimurja – rezultati iz župnih ureda).*³⁷⁵

Godina	Živorodeni ‰0	Umrli ‰0	Prirodni priraštaj ‰0
1880.	47,0	30,0	17,0
1890.	45,0	30,0	15,0
1900.	42,0	26,0	16,0
1910	44,0	21,0	23,0
1921.	44,0	28,0	16,0

Osnovna karakteristika prirodnog kretanja stanovništva u razdoblju od 1880. do 1921. godine je konstantno visok natalitet od 40-47‰, mortalitet od 21-30 ‰, i relativno visok prirodni priraštaj od 15-23‰. Međimurje je od 1860. do 1880. zahvatila velika epidemija pa je i mortalitet u tom razdoblju bio veći. Isto je bilo i u vrijeme Prvog svjetskog rata kad je stopa mortaliteta premašila stopu prirodnog priraštaja zbog gubitka na bojištima, donijelo veću smrtnost u Međimurju, ali i u teškim ekonomskim prilikama i povećanim radnim obvezama djece, žena i staraca što je za posljedicu, zbog tjelesne iscrpljenosti i manjka hrane, imalo slabu otpornosti na bolesti poput tuberkuloze i drugih plućnih bolesti. Stope rodnosti u godinama od 1880. do 1921. godine kretala su se od 42,0 do 47,0‰ i kao takve one su bile rezultat ranog stupanja u brak, odnosno žene su počele rađati već od svoje petnaeste ili šesnaeste godine života. Stope prirodne smrtnosti u razdoblju od 1880. do 1921. godine iznose visokih 20,0-30,0 ‰ i vežu se uz teške uvjete rada, neadekvatne prehrane, gladi i ljudski gubici tijekom Prvog svjetskog rata kao i razne bolesti poput šarlaha, hripavca, španjolske gripe, kolere i sl.³⁷⁶

Razdoblje od 1880. do 1910. godine obilježavaju i teški uvjeti zaostalog agrarnog društva, koje prate izrazito visoke stope rodnosti i smrtnosti, s visokim i promjenjivim stopama prirodnog prirasta od 17,0‰ 1880. godine, do 23,0‰ 1910. godine.

Na narodnosnu³⁷⁷ strukturu stanovništva utječu i povijesna zbivanja. Međimurje zbog svoje prirodne izdvojenosti rijekama Murom i Dravom ostalo je unatoč dugom razdoblju

³⁷⁵ SLUNJSKI, VUK, *Demografske promjene u Međimurju: od 1857. do 2001.*, 24.

³⁷⁵ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 73.

³⁷⁶ LACI, „Razvoj naseljenosti Međimurja“, 62-63.

³⁷⁷ Narodnost je obilježje koje označava pripadnost pojedinca narodu ili etničkoj skupini. Narodnost se tumači i kao osjećaj pripadnosti društvenoj zajednici (narodu) koju karakterizira etničko, jezično i kulturno srodstvo

pripadnosti Mađarskoj državi etnički homogen prostor u kojem je kako nacionalna, tako i religijska struktura stanovništva ostala homogena. Od popisa koji je proveden 1880. godine, pa nadalje rimokatolička vjera je ostala dominantna i ona je iznosila 1880. godine 98,5%. Nacionalna struktura stanovništva, unatoč mađarizaciji u tom razdoblju, pokazuje da u Međimurju kako navodi Bauk, vjerojatno na osnovi vjeroispovijedi, 1857. godine živi 98,1% Hrvata i 1,9% ostalih nacionalnosti. Taj postotak se ni narednih godina, unatoč doseljavanju Mađara (činovnici, učitelji, trgovci, obrtnici) bitno ne mijenja. Popis stanovništva iz 1890. godine govori o 4,5 % , a iz 1910. godine o 7,9 % Mađara koji žive u Međimurju.³⁷⁸ Popis 1900. zabilježio je 81.115 stanovnika (od toga 75.663 Hrvata, 4.401 Mađar, 689 Nijemaca, 118 Rumunja, 26 Slovaka, 2 Srbina i 216 ostalih). Unatoč sistemskoj mađarizaciji Međimurja, popis stanovništva kojeg provodi mađarska uprava, 1911. godine pokazuje da je od 90.378 stanovnika 91,62% Hrvata, 7,48% Mađara (većinom doseljenih, činovnika, obrtnika i trgovaca) i 0,90% ostalih narodnosti. Mađari su bili jedini narod koji je prešao udio veći od 1% u ukupnom broju stanovnika.³⁷⁹

njezinih pripadnika te svijest o cjelovitosti vlastite zajednice i njezine posebnosti u odnosu na druge takve zajednice. Vidi: „Narodnost“.

³⁷⁸ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 12.

³⁷⁹ HERŠAK, ŠIMUNKO, „Međimurje – povijest, identitet i seobe“, 583.

6. POČETNA ILI INICIJALNA FAZA HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U MEĐIMURJU

Nastanak suverenih europskih nacija i država omogućio je proces nacionalne integracije koji je kod europskih naroda probudio svijest o vlastitom identitetu i etničkom prostoru te pretvorio tradicionalne etničke zajednice u slobodne i moderne političke zajednice. Među najbitnijim integralnim čimbenicima koji su utjecali na početak procesa hrvatske nacije mogu se izdvojiti plemićka tradicija koja se temeljila na uspomeni na srednjovjekovnu samostalnu hrvatsku državu, običaji, kultura i život naroda, renesansna književnost Dalmacije i Dubrovnika te utjecaj Katoličke crkve u očuvanju hrvatskog nacionalnog identiteta.

Proces nastanka suvremene hrvatske nacionalne integracije u Međimurju od sredine 19. stoljeća do dvadesetih godina 20. stoljeća sagledat će se prema metodološkom konceptu Miroslava Hrocha koji svoj koncept gradi kroz tri razvojne faze: inicijalnu, središnju i završnu fazu. Početna ili inicijalna faza u oblikovanju neke nacije, pa i hrvatske, jest ona kada pojedinci počinju nesustavno iznositi ideje koje postupno dobivaju mobilizatorsku ulogu u procesu nacionalne integracije te kad se istraživanjem hrvatske nacije bavi tek mala, i često usamljena, skupina intelektualaca kroz zanimanje za jezik, kulturu i povijest svoje nacije. Svoja istraživanja oni su znali pretvarati u političke i nacionalne programe.

Proces preobrazbe hrvatskog naroda u modernu nacionalnu zajednicu nije istovremeno započeo i završio na cijelom hrvatskom etničkom prostoru. U početku on je obuhvatio samo prostor Banske Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre i Vojne krajine i to kroz različito vrijeme i pod drugačijim uvjetima. Općenito se smatra, da proces nacionalne integracije u Hrvatskoj i Slavoniji počinje s realizacijom 1835. godine i traje do 1848/9. godine. Ta prva preporodna faza obilježena je hrvatskim narodnim preporodom koji traži jezično-kulturno jedinstvo i težnji za političkim jedinstvom Trojedne Kraljevine. Zapreku istovremene integracije hrvatske nacije na cijelom njezinom prostoru predstavljali su politički čimbenici: ograničena državnost, međusobno izolirane teritorijalno-političke jedinice hrvatskog etničkog prostora, posebice Istre i Slavonije, Istre i Vojne krajine, Istre i Međimurja itd., plemićka struktura feudalne hrvatske države, spori razvoj građanstva te činjenica da hrvatski narod nije imao vlastitu vladajuću klasu, da je bio kulturno zaostao te politički i kulturno ovisan od tuđoj eliti, tj. o mađarskim feudalcima, mletačkoj vlasti i caru.³⁸⁰Nadalje, nedostatak komunikacije onemogućavao je seljaštvu, kao najvećem društvenom sloju, bolju povezanost i društvenu pokretljivost te razvoj

³⁸⁰ GROSS, „Integracija hrvatske nacije“, 182.

gradova kao snažnih industrijskih i trgovačkih centara. Između teritorijalnih-političkih jedinica i to samo preko svojih upravnih jedinica (područje koje je obuhvaćao njegov posjed i županija) i staleškog sabora sustavnu komunikaciju održavali su samo feudinci koji su odlučivali kao hrvatski politički narod³⁸¹ bez suradnje s ostalim pripadnicima etničke zajednice (kmetovima, seljacima, stanovnicima gradova itd.) iz razloga jer su se oni kao politički narod poistovjetili sa svojom teritorijalnom cjelinom i državnom tradicijom. S druge strane, hrvatski seljak osjećaj zajedništva vezao je uz katoličku religiju te prostor feudalnog posjeda na kojem je živio, obično samo na svoje naselje (selo). Vidljiva posljedica te izoliranosti mogu se vidjeti u razlikama unutar pojedinog narječja, običaja i narodnih nošnji. U trenutku kad se počinju prevladavati lokalizmi i regionalizmi etničke zajednice,³⁸² (razvoj prometnica, međusobna trgovina i seobe) politička i kulturna zajednica te ekonomska koncentracija stvaraju uvjete preobrazbe (integracije) hrvatskog srednjovjekovnog naroda u hrvatsku naciju, tj. stvara se nacionalna svijest. Nositelj nacionalne integracije na hrvatskom etničkom prostoru bio je nacionalni pokret u kojem najprije sudjeluje određena jezgra rodoljuba a s vremenom im se pridružuju i svi ostali društveni slojevi koji su se integrirali u sve oblike javnog, političkog i kulturnog života.³⁸³

6.1. Počeci hrvatskog narodnog preporoda u Međimurju

Sredina 19. stoljeća je razdoblje kad se postavljaju temelji organiziranom nacionalnom pokretu međimurskih Hrvata koji karakterizira briga i interes pojedinca, najčešće intelektualaca³⁸⁴, izoliranih i osamljenih u svojim nastojanjima za jezik, kulturu i povijest prostora na kojem žive. Inicijalnu fazu određuje jezično-kulturni i nacionalni pokret jer ni jedan

³⁸¹ *Narod bez narodnosti*, tj. bez nacionalne svijesti. Vidi: GROSS, „Integracija hrvatske nacije“, 177.

³⁸² Pripadnost etničkoj zajednici Anthony D. Smith vidi u zajedničkom kolektivnom imenu, mitu o zajedničkim precima, zajedničkim povijesnim sjećanjima, zajedničkoj kulturi, povezanosti određenog teritorija s domovinom i osjećajem solidarnosti s značajnim dijelovima stanovništva (jezična komunikacija, sličan način života, običaja i vjerovanja). Vidi: SMITH, *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizama*, 70.

³⁸³ GROSS, „Integracija hrvatske nacije“, 180.

³⁸⁴ Pod pojmom *inteligencija* podrazumijevaju se oni pripadnici društva koji imaju obrazovanje i žive od intelektualnog rada. Među njima možemo razlikovati one koji su vezani uz vladajuću klasu (državne i crkvene službenike, velike zemljoposjednike), koji su vezani uz slobodna zanimanja (pravnici, liječnici, umjetnici, novinari, znanstvenici) i na kraju tu su još nalaze niži i srednji službenici, svećenici, učitelji i studenti. Vidi: HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza patriotskih grupa malih europskih nacija*, 47.

narod u tom razdoblju nema svoj nacionalni književni jezik. Inteligencija stoga u buđenje nacionalne svijesti kreće putem nacionalnog jezika koji bi trebao biti upotrijebljen za obraćanje narodu koji bi ga s vremenom trebao prihvatiti i učiniti ga svjesnim da pripada određenoj naciji. Hrvatski jezično-kulturno integracijski procesi u Međimurju mogu se uočiti u pismenosti i književnosti (usmene i pismene) međimurskih Hrvata koja se bavi poviješću vlastita naroda, posebno njegovom slavnom prošlošću te interesu za folklor. Pojedini autori za pisanje koriste štokavštinu, dok drugi koriste hrvatsko kajkavski književni jezik što u Međimurju dovodi do književne dvojezičnosti koja će biti prisutna sve do kraja Prvog svjetskog rata.

Vremenski gledano, inicijalna faza nacionalne integracije u Međimurju je razdoblje od 1834. do 1904. godine, odnosno početak inicijalne faze može se vezati uz iznošenja ideja hrvatskog narodnog preporoda koje među međimurskim Hrvatima iznosi Stjepan Mlinarić koji kao književnik izravno sudjeluje u hrvatskom narodnom preporodu te vrijeme kad međimurski Hrvati ulaze u inicijalnu fazu svjesni svoje etničke pripadnosti, svoje hrvatske tradicije te svog materinskog jezika. Međutim, međimurski Hrvati u to su vrijeme još uvijek daleko od izgradnje nacionalne svijesti i osjećaja pripadanja široj hrvatskoj nacionalnoj zajednici s kojom bi trebali graditi zajednički slobodan i cjelovit politički i društveni sustav, tj. državu. Hrvatske nacionalne osjećaje i nacionalnu svijest međimurskim Hrvatima prenosili su, pod utjecajem ilirizma, njezini učeni pojedinci, uglavnom svećenici, i to obično oni koji su se školovali u Hrvatskoj. Upravo su oni u procesu inicijalne faze nacionalne integracije preuzeli na sebe mobilizatorsku ulogu nacionalne integracije u Međimurju. Međimurski Hrvati u vrijeme inicijalne faze nacionalne integracije nisu imali izgrađene društvene slojeve, kao što je primjerice bilo u Banskoj Hrvatskoj, gdje se društvo sastojalo od feudalaca, seljaka-kmetova, plemića i građana.³⁸⁵ Bili su uglavnom seljaci. Zbog toga su mobilizatorsku ulogu u procesu inicijalne faze nacionalne integracije preuzeli svećenici. Tekstovi tiskani u hrvatskim novinama (Varaždin) svjedoče o vezama između međimurskih Hrvata i Hrvata iz Hrvatske koji su se kroz faze nacionalne integracije počeli zbližavati, što je osobito važno za integraciju hrvatske nacije u cjelini. To ujedno pokazuje da integracijski proces u Hrvata ne ide samo vertikalnim pravcem, iz jednog centra – Zagreba nego i iz sjeverne Hrvatske prema Međimurju.

³⁸⁵ ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama*, 44-45.

6.2. Književnost na tlu Međimurja

Međimurje je hrvatski kraj koji je pokazao ne samo sposobnost prihvaćanja duhovnog stvaralaštva, kulture i književnih utjecaja iz svog susjedstva, već i sposobnost produkcije velike količine pučke stihovane građe što je bila izravna posljedica političkih prilika i društvenog života kroz minula stoljeća. Početak hrvatske pismenosti u Međimurju, smatra Bartolić, može se vezati uz redovnike glagoljaše u Štrigovi koji su se služili slavenskim ili hrvatskim jezikom. Njihovo djelovanje u Međimurju spominje Marko Forstal Hybernus u povijesnoj biografiji obitelji Zrinski *Stemmathographia mavortiae familiae comitum de Zrin* koja je nastala 1664. godine.

Najstariji hrvatski pisani dokumenti, nastali na području Međimurja mogu se pronaći u 16. stoljeću kada nastaje najstariji poznati, hrvatskim jezikom pisani dokument. Radi se o obveznici Jurja Zrinskoga na ime Jurja Zebića koja je izdana 4. svibnja 1568. godine.³⁸⁶ Drugi poznati dokument nastao je 1. veljače 1574. godine u Čakovcu, a radi se o darovnom listu Turnu.³⁸⁷

Prvi tiskani tekstovi na hrvatsokajkavskom jeziku nastali su u Nedelišću gdje Juraj IV. Zrinski osniva tiskaru u kojoj je 1574. godine tiskan *Decretum koteroga ie Verboczi Istvan diachki popiszal ...* Ivana Pergošića. Riječ je o zbirci mađarskog i hrvatskog običajnoga

³⁸⁶ U obveznici se navodi: *Mi Juraj Zrinski prejeli smo od sluge našega Jurja zebića v talirah i zlatnih dukatah penez četiristo, vsaki dukat po sto novac, ke peneze on je dal nam v zajam na potreboću našu i naše braće, ča spravlamo penezi, otejući se izdužiti jednim dužnikom, od kih jesmo v zajam penezi vzeli, na potreboću kada gospu Evo od Rosenberga, maćehu našu, zadovolismo onom sumom penez, ča je pokojni gospodin otac naš njoj zapisal, da joj se ima dati. Za kih imenovanih dukata četiristo Juraj Zebić se ima v našem gradu Ozlju iz naših prihodih naplatiti po vremenu, kada se bude moglo. I na to mu dasmo ov naš list otvoren, pod naš šečat i našom se rukom potpisasmo. V Međimurju, na Novih dvorih naših ober Zvernika. 4. dana maja leto 1568. Georgius Comes de Zrynio manupropria. Vidi: KALŠAN, *Međimurska povijest*, 72.*

³⁸⁷ Darovni list sadrži sljedeći tekst: *Mi Juraj knez vekovečni od Zrinja – glasi darovnica –tarnikov kraljev meštar i svete rimske cesarove i kraljeve svitlosti tanačnik, i Kristof takajše knez vekovečni od Zrinja, rečene svete rimske cesarove i kraljeve svitlosti kapitan, na znanje dajemo i va tom našem listu zlamenujemo vsim, kim je dostojno, da mi videči i smišljajući vernost i službeverne i dostojne vernosti plemenitoga i viteškoga Ivana Karinčića, sluge našega i porkulaba grada našega Novoga na Dobri, kimi službami vernimi on je pervim našim i nam vazda verno služil i verne službe i ugodne nam i pervim našim povekšaval u potribnih mestih i vrimenih, ne milujuči svoga života ni marhe scoje i na potle takajše služiti nam hoče, dali smo mu u sučiji slapanjskoj, u kotaru našega grada Ozlja u varmeje zagrebskoj iminje naše, najpre za dvorno mesto kmetski seli celi, po imeni jedno selo Bernete Horvatića zvano, drugo selo Mihete Bradišića zvano ... U našem gradu Čakovcu turnu, prvi dan februara leta 1574. Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 1: Studije*, 100-101.*

feudalnog prava. Pretpostavlja se da su u Nedelišću tiskana i protestantska djela Mihajla Bučića, župnika iz Nedelišća *Novi zakon, Kerstjanski nauk, Contra praesentiam corporis et sanguinis Christi in sacramento Eucharisziae*³⁸⁸. Otvaranjem tiskare i tiskanjem knjiga Međimurje ulazi u hrvatsku književnost.

Najstarija hrvatskokajkavska pjesmarica koje je nastala u Međimurju je *Prekomurska pjesmarica I.* iz 1593. godine³⁸⁹ koja uz crkvene sadrži i svjetovne pjesme. Pisana je jezikom koji je identičan s dvama međimurskim govorima i to s govorom srednjeg Međimurja i prekomurskih Hrvata iz okolice Velike Kaniže i s govorom stanovnika gornjeg Međimurja uz granicu prema Sloveniji. U njoj su, između ostalih pjesama, zabilježene najstarija zapisana originalna kajkavska božićna popijevka *Narodil se je kralj nebeski* koja je nastala početkom 13. stoljeća, svjetovna pjesma *Cantio de Rakoycio* koja se bavi temom ropstva za tatarskih osvajanja te početak svjetovne pjesme o sigetskoj bitki *Pjesma o Sigetu*.

Najstariji po imenu poznati hrvatski kajkavski pjesnik iz sjeverne Hrvatske je Andreas Šajtić. Njegova potpisana pjesma *Contio de matrimonio* nalazi se isto u *Prekomurskoj pjesmarici I.* Autor u pjesmi prikazuje vrijeme od biblijske legende o Adamu i Evi do slika iz pučkoga života u svojoj okolini s didaktičkom poukom: *da sloga i ljubav, uz stalnu bogobojaznost vode u blaženstvo*³⁹⁰. Njemu se iz iste pjesmarice pripisuju i pjesme *Tužim mnogo Bogu* u kojoj opisuje psihičko i fizičko stanje pijane osobe i *Oženil se je mlad junak* koja je pretežito satirična pjesma u kojoj muž daje savjete ženi kako se treba ponašati da bi izbjegla ogovaranja od članova obitelji i susjeda.³⁹¹ Uz *Prekomursku pjesmaricu I.* postoji i mlađa pjesmarica *Prekomurska pjesmarica II.* koja je nastala u 18. stoljeću a koja sadrži lirsku ljubavnu pjesmu *Žalosno vidim grlico*. Pretpostavlja se da su se obje pjesmarice koristile u crkvama i školama jer sadrže i pedagoške upute o ponašanju ljudi u bračnom životu.

Iz 17. stoljeća potječu dvije vrlo značajne rukopisne pjesmarice koje odaju neposrednu vezu s međimurskim usmenim i narodnim stvaralaštvom. Prva je tzv. *Pavlińska pjesmarica* iz 1664. godine koja osim pjesama nabožnog karaktera sadrži i bulu pape Pavla V. kojom se redovnicima podjeljuju razni oprosti, zatim evanđelja, kalendar i Deset zapovijedi. Druga

³⁸⁸ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 77-78.

³⁸⁹ Za razliku od Bartolića koji *Prekomursku pjesmaricu* smješta u 1593. godinu, Olga Šojat mišljenja je da ona pripada hrvatskokajkavskoj poeziji 16. ili 17. stoljeća jer se prema rukopisu ne može točno utvrditi pripada li ona 1549. ili 1649. godini. Vidi: FRNDIĆ, „Svjetovne pjesme u hrvatskokajkavskim prekomurskim pjesmaricama od 16. do 18. stoljeća“, 92.

³⁹⁰ FRNDIĆ, „Svjetovne pjesme u hrvatskokajkavskim prekomurskim pjesmaricama od 16. do 18. stoljeća“, 99.

³⁹¹ BARTOLIĆ, „Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918.“, 25.

pjesmarica je *Drnjanska pjesmarica* iz 1687. godine koju uglavnom čine, uz nekoliko latinskih, kajkavske pjesme nabožnog karaktera te nekoliko svjetovnih pjesama.

Godine 1651. Nikola Zrinski u Beču objavljuje pjesničko djelo na mađarskom jeziku *Adriai tengernek Syrenaia*, koje Petar Zrinski prevodi i tiska u Mlecima 1660. godine na hrvatskom jeziku s nazivom *Adrijanskoga mora Sirena*. Petrova supruga Katarina Zrinska na starohrvatskoj kajakovštini 1661. godine u Veneciji objavljuje *Putni tovaruš*. Osim Zrinskih, u to vrijeme javlja se i Boltižar Milovec³⁹² koji objavljuje kajkavske molitvenike u duhu katoličke obnove *Dvoj dušni kinč* i *Dušni vert, duhovnim cvetjem nasađen*, a prepisuju mu se i anonimna djela *Pobožnost svakdanju* i *Pobožne molitve*, Mihalj Šimunić³⁹³ koji objavljuje knjige propovijedi s naslovima *Služba Marijanska* i *Fenix pokore* i *Sermo funebris aliti mertvečko govorenje* te prevoditelj Juraj Juričić koji objavljuje *Oficij sv. Jurja* i drugi.³⁹⁴

U 18. stoljeću u Međimurju je u upotrebi hrvatski jezik o čemu nalazimo potvrdu u zemljišno-pravnim listinama, *Goričkom kontraktu*, *Pribislavskom urbariju*, *Dubravskom protokolu*, *Dubravskom kontraktu*, kao i u podatku da je grof Juraj Feštetić kod kupnje Međimuja 1791. godine od grofa Althana sklopio nagodbu na hrvatskom jeziku kojom se određuju prava i obveza međimurskih sela i trgovišta.³⁹⁵ U isto vrijeme javlja se i prvi kanconijer kajkavske duhovne poezije *Cithara octochorda seu cantus sacri latino-sclavonici* u kojem nalazimo tragove duhovnih narodnih pjesama. Pjesme su većinom pisane na kajkavskom, a manjim dijelom i na latinskom jeziku. pisci koji su rodom iz Međimurja u to vrijeme svoju etničku pripadnost označuju oznakom *Croata Insulanus* (međimurski Hrvat): Franjo Sušnik, Ignac Szentmartony, Ivan Šimunić, Juraj Jambrešić, Venci Glavina, Petar Berke, Josip Horvat, Josip Keresturi i drugi. Iz 18. stoljeća potječu i tri važne rukopisne knjige pisane hrvatski jezikom: *Vratišanska knjiga*, *Raskriška knjiga* i *Kotoripski protokol*.³⁹⁶ Tu možemo pribrojiti i urbarije i vlastelinske protokole pisane hrvatskim, mađarskim i latinskim jezikom: *Prothocollum litherarum divisionalium* i *Protocollum literarum venditionalium*.³⁹⁷ Pred kraj

³⁹² Milovec, Baltazar (Boltižar), hrvatski vjerski pisac, isusovac

(Međimurje, 7. VIII. 1612. – Zagreb, 17. I. 1678.). Vidi: „Milovec, Baltazar“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

³⁹³ Šimunić, Mihalj, hrvatski svećenik, pisac i propovjednik (Nedelišće oko 1650. – Zagreb 1699.). Vidi: KAŠAN, KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, 168.

³⁹⁴ BARTOLIĆ, „Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918.“, 30.

³⁹⁵ *Isto*, 41-43.

³⁹⁶ BARTOLIĆ, „Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918.“, 34.

³⁹⁷ *Isto*, 41.

18. stoljeća javlja se zbirka kajkavski nabožnih pjesama *Philomela sacra* koju je 1796. godine sastavio Juraj (Đuro) Lehpamer.

Iz 1752. godine potječe najznačajnije djelo za stariju povijest Međimurja pisano na latinskom jeziku *Natale solum magni ecclesiae sancti Hiernymi in ruderibus Stridonis occultatum...*(*Rodna gruda naučitelja velike Crkve sv. Jeronima skrivena pod ruševinama Stridona*) pavlina Josip Bedekovića – Komorskog³⁹⁸. Djelo donosi nekoliko geografskih karata i crteža od kojih je posebno vjeran crtež sv. Jeronima u samoj Štrigovi te povijest i zemljopis Ilirije i Panonije te prošlost Međimurja. Bedeković opširno govori i o starim običajima i religiji naroda na području Međimurja, spominje bogove u koje su Međimurci vjerovali prije pokrštenja (bog Lado) i pripadnost Međimurja Zagrebačkoj biskupiji, o crkvenoj podjeli Međimurja na 11 župa³⁹⁹ te objavljuje popis ilirskih i panonskih svetaca.⁴⁰⁰ Navedeno djelo predstavlja i prvi moderni putopis u povijesti Međimurja jer autor donosi topografsku kartu Međimurja s popisom 132 mjesta u Međimurju od kojih šest mjesta naziva *opidum* (trgovište): Legrad, Kotoriba, Prelog, Čakovec, Nedelišće i Štrigova. Namjera pisanje ove knjige od strane autora bila je da se dokaže da je sv. Jeronim rođen u Štrigovi, ali knjiga donosi i podatke o Međimurju i sjevernoj Hrvatskoj, ali pokazuje i veliko zanimanje za Dalmaciju za koju autor ističe da je oduvijek bila hrvatska zemlja kao i slavenske županije te Međimurje. Knjiga je pisana u hrvatskom narodnom duhu i zastupa cjelokupnost svih hrvatskih krajeva i njihovu nacionalnu povezanost, i to u vrijeme kada je mađarska službena politika počela intenzivno širiti svoje aspiracije i težnje prema Hrvatskoj i svojatati Međimurje, proglašavajući ga povijesnom, nacionalnom i vjerskom sastavnicom mađarskog *orsaga*. Josip Bedeković odbacuje sve te povijesne falsifikate i krivotvorine i s velikom znanstvenom točnošću dokazuje da su Hrvati naselili Međimurje u isto vrijeme kada su naselili i ostale hrvatske krajeve i to davno prije dolaska Mađara u panonske prostore, te da je Međimurje oduvijek bilo i ostalo hrvatsko. U poglavlju kad govori o stanovnicima Međimurja, Bedeković navodi tko su sve bili stanovnici Međimurja kroz povijest: ... *Iliri su imali svoja prebivališta i po današnjoj Hrvatskoj i Slavoniji, pa prema tome i u Međimurju. Poslije, starosjedilaca, dakle, Iliri su prvi nastavali*

³⁹⁸ Bedeković Komorski, Josip, hrvatski povijesni i vjerski pisac (? , oko 1688. – Remete kraj Zagreba, 7. III. 1760.). Nakon studija u Beču (1706.) pristupio pavlinskomu redu (1709.); prior samostana u Križevcima, Sv. Heleni kraj Čakovca i Remetama. Obnovio crkvu u Sv. Heleni i sagradio crkvu sv. Jeronima u Štrigovi. Vidi: „Bedeković Komorski, Josip“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

³⁹⁹ Juraj Kolarić, Proslov. Vidi : BEDEKOVIĆ, *Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju*, 10.

⁴⁰⁰ ZVONAR, HRANJEC, *Usmena narodna književnost na tlu Međimurja*, 35-36.

*susjedne krajeve spomenutoga Međimurja, a isto tako i Međimurje*⁴⁰¹, nakon njih stanovnici Međimurja bili su *Heneti Paflagonci, Slaveni sa sarmatskim Henetima, također Slavenima; četvrti, Skordisci, potomci Autarija, unuka Ilira, pomiješani sa Skordiscima Galima; peti Markomani i Kvadi; šrsti, Koletijani, možda Dalmati, pa stoga također Slaveni, sli kratko vrijeme; osmi, Slavo-Sarmati, na latinskom nazvani Limigantima, a na grčkom Arkaragantima, te s njima pomiješani Slavo-Goti i drugi Sarmati slavenske nacionalnosti, deveti Ostrogoti, također Slaveni. Napokon deseti, pravi Slaveni koji postoje i danas*⁴⁰². Kada spominje branitelje Međimurja od napada Turaka i Tatara, Bedeković navodi da su od njih Međimurje branili Slaveni koje naziva Međimurcima: *Ipak su uvijek bili odbijani vojničkom hrabrošću Slavena Međimuraca koji su nosili oružje i onda kada bi orali ili obavljali neke druge gospodarske poslove kako bi se suprotstavili neočekivanoj provali Turaka, a kojima su tada vladali sjajni i nepobjedivi junaci grofovi od Zrina*⁴⁰³. Bedeković opisuje i na koji način se Međimurje našlo pod Ugarskom, podsjećajući da je nakon smrti kralja Zvonima 1069. godine, njegova supruga Lepa u nastojanju da spasi svoja kraljevstva Hrvatsku i Dalmaciju za pomoć zamolila svoga brata Ladislava kralja Mađarske. Na temelju povijesnih isprava, pisanih djela mnogih povjesničara i zemljopisaca, Bedeković dokazuje da je Međimurje od starine pripadalo Varaždinskoj županiji, objašnjavajući zašto i kada je Međimurje potpalo pod Zaladsku županiju: *Kraljevsko Veličanstvo moglo se privoljeti na usrdnu molbu Jurja Zrinskog mlađeg ... i tako pripojiti Međimurje često spominjanoj Zaladskoj županiji, vjerojatno uz nastojanje i slavne obitelji Erdödy, te tako počastiti grofa Nikolu Zrinskog 1608. god. poslije Krista najvišom čašću županije*⁴⁰⁴. Bedeković iznosi i činjenice iz kojih je razvidno da je materinski jezik stanovnika Međimurja uvijek bio i ostao hrvatski: *slavonski jezik nakon njegove implantacije u Ilirik posredstvom Heneta ili Veneda u vrijeme Aleksandra Velikoga nikada nije prestajao, nego je postajao kao vlastiti jezik Ilirâ ... Prema današnjem stanju u samoj Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji na snazi su slavonski ili hrvatski kao vlastiti jezik, prvo i osobito među stanovnicima spomenutih kraljevstava*⁴⁰⁵. Bedeković takvim pristupom nije samo razradio povijest Međimurja u antičko doba i u vrijeme ranoga srednjeg vijeka, nego je napisao prvu cjelovitu topografiju Međimurja sve do sredine 18. stoljeća pri čemu je nastojao dokazati pripadnost Međimurja hrvatskom etničkom prostoru.

⁴⁰¹ BEDEKOVIĆ, *Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju*, 134.

⁴⁰² *Isto*, 200.

⁴⁰³ *Isto*, 201.

⁴⁰⁴ *Isto*, 217.

⁴⁰⁵ *Isto*, 92.

Međimurje, izrazito hrvatski kraj je od 1720. godine do 1918. godine⁴⁰⁶ politički pripadao Ugarskoj, tj. Zaladskoj županiji u Mađarskoj, a kulturno, jezično i vjerski Hrvatskoj, tj. Zagrebačkoj (nad)biskupiji. Zanimanje za prilike u Međimurju i za očuvanje njegova nacionalnog identiteta, uz izuzimanje nekih političara jedino je vodila brigu Zagrebačka (nad)biskupija sa svojim biskupima, Zagrebačkim kaptolom i sa svojim svećenicima. Zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac 26. lipnja 1813. godine upućuje svećenstvu svoje biskupije cirkularno pismo u kojem ih potiče da sakupljanje narodnih pjesama i poslovice. Međimurje, nažalost nije imalo osobu koja bi u to vrijeme sakupljala narodno blago, a ako je i bilo takve osobe njegove bilješke su nažalost izgubljene.

Zvonar i Hranjec navode da u Međimurju preporodno razdoblje počinje objavom pjesama u knjizi *Narodne pesni ilirske koje se pevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*, a koje je sakupio i objavio Stanko Vraz⁴⁰⁷ 1839. godine. Ujedno je to i prva slovenska knjiga tiskana novim pravopisom, tzv. gajicom koju Vraz smatra najpotpunijem i najboljim ilirskim pravopisom. U istoj knjizi izrijekom spominje Međimurje kad navodi da su neke od pjesama *od ili iz meje Medjimorske*. Sve pjesme (*Lepa Vida, Vmorjeno déte, Nevérnost i Sin mačoho izplačuje*) tiskane su pod zajedničkim nazivom *Štajerske*.⁴⁰⁸ Vrazov književni opus i njegov doprinos u sakupljanju i objavljivanju narodnih pjesama i napjeva ostavili su pozitivan trag u hrvatskoj preporodnoj književnosti 19. stoljeća. To je ujedno bilo i vrijeme kada nije bila rijetkost da su sakupljači usmenoknjiževnih tekstova predavali, prepisivali ili objavljivali jedni drugima svoje zapise usmenih pjesama. Vraz započinje još 1833. godine sakupljati narodne pjesme, i to najprije u svom užem zavičaju gdje su se međusobni utjecaji Hrvata i Slovenaca odrazili ne samo na govore, već i na usmeno i narodno stvaralaštvo. Kao zapisivač u to vrijeme bilježi četiri pjesme za koje navodi da su *od ili iz meje Međimurske*, a za jednu (*Tri čeri* kod koje je motiv udaja triju kćeri u razne krajeve, od kojih su se dvije udale bogato i sretno, do je najmlađa kći udana nesretno.) navodi da je *iz Središća*. Kasnije te pjesme tiska pod zajedničkim nazivom *Štajerske*. Najveći dio pjesama sam je zapisao, osobito kajkavske pjesme koje je sakupio u Međimurju. Uz svaku pjesmu naveo je gdje je zapisana. Pjesma *Lepa Vida* je u stihove pretočene međimurska usmena narodna bajka

⁴⁰⁶ Nakon što je 1848. godine Međimurje vraćeno Hrvatskoj, ono je 1861. godine ponovno odcjepljeno od Hrvatske i pripojeno Ugarskoj.

⁴⁰⁷ Vraz, Stanko (pravo ime Jakob Frass), hrvatski i slovenski pjesnik, kritičar i prevoditelj (Cerovec, Slovenija, 30. VI. 1810. – Zagreb, 24. V. 1851.). Pisao je i pod pseudonimom Jakob Rešetar s Cerovca te Nenad Bezimenović. Vidi: „Vraz, Stanko“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁴⁰⁸ ZVONAR, HRANJEC, *Usmena narodna književnost na tlu Međimurja*, 55-59.

s motivom o zmiji s devet repova i djevojci Vidi koja udara zmiju šibom starom tri godine, nakon čega se ona pretvara u kraljevića. Vida i kraljević se žene i žive sretno u gradu. Od repova nastaje devet ključeva kojima se otvara bijeli grad. Sljedeća pjesma *Vmorjeno déte* govori o gospodararu koji kažnjava ubojicu i ženi se Anjičkom. Treća pjesma *Nevérnost* govori o supruzi čiji je muž otišao na put, a ona si u to vrijeme zove ljubavnika. Muže se iznenada vraća kući gdje zatječe ljubavnike. Završetak pjesme ima više varijanti, od one gdje muž ubija nevjernu suprugu, do one gdje pokazuje razumijevanje za ljubavni par. Posljednja pjesma *Sin mačoho izplačuje* govori o obračunu sina s maćehom. Osim navedenih pjesma, Vraz je 1844. godine zabilježio i međimursku pjesmu *Mama me špotaju, ka ja v krčme hodim*. Sličnost između međimurskih pjesama i pjesama iz Vrazove zbirke prvi je uočio Stjepan Mlinarić o čemu piše 1841. godine u *Ilirskim narodnim novinama*: *mnoge su one iste ili slične Medjimurskim pesme u gospodina Stanka Vraza szibrki narodnih pesamah nahode*⁴⁰⁹. U vrijeme preporoda Mlinarić objavljuje knjigu *Izpisanje Medjimorja kakti Zibke Horvatszkoga Szlovztva*.

Ivan Kukuljević Sakcinski⁴¹⁰ 1847. godine objavljuje knjigu *Pěsme s dodatkom narodnih pěsamah puka hárvatskoga* koje je jednim dijelom sakupio i u srednjem i donjem Međimurju čime je dao značajan doprinos i međimurskoj kulturi i afirmaciji međimurske usmene, narodne pjesme. Izrijekom u poglavlju knjige koje nosi naslov *Narodne pěsme* nalaze se štokavske, čakavske i kajkavske pjesme među kojima se nalaze i pjesme iz Međimurju: *Tica papiga i mladi lovac, To je najbolje što je komu z volje, Ban Tucipeter i kralj Matiaš, Tugujući vojnik, Neverna Jana, Molba na zoru i Kad novake vode*⁴¹¹.

Zbirku kajkavskih usmenih, narodnih pjesma i pripovijedaka objavio je Matija Kračmanov Valjavec⁴¹² 1858. godine pod nazivom *Narodne pripovijedke u Varaždinu i okolici* (Međimurje, Prekomurje i Štajerska) u kojoj izrijekom navodi da ih je pet iz Međimurja. To su: *Vile dečka čuvale, Dečko nadladal tri pozoje, Milutin, Prelja imela mrtveca za šoca, Jež i srna*.⁴¹³

⁴⁰⁹ ZVONAR, HRANJEC, *Usmena narodna književnost na tlu Međimurja*, 63.

⁴¹⁰ Kukuljević Sakcinski, Ivan, hrvatski povjesničar, književnik, bibliograf i političar (Varaždin, 29. V. 1816. – Puhakovec, Hrvatsko zagorje, 1. VIII. 1889.). Vidi: „Kukuljević Sakcinski, Ivan“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁴¹¹ ZVONAR, HRANJEC, *Usmena narodna književnost na tlu Međimurja*, 65.

⁴¹² Valjavec Kračmanov, Matija, profesor, književnik, jezikoslovac i folklorist (Srednja Bela u Sloveniji 17. II. 1831. godine u mjestu Srednja Bela - Zagrebu 15. III. 1897.). Bio je profesor na gimnazijama u Varaždinu i Zagrebu, te bibliotekar JAZU. Vidi: „Valjavec Krčmanov, Matija“, u: Digital Library.

⁴¹³ ZVONAR, HRANJEC, *Usmena narodna književnost na tlu Međimurja*, 69.

U vrijeme boravka Pečuhu Franjo Šaver Kuhač⁴¹⁴ od svojih učenika iz Međimurja upoznaje međimurske narodne pjesme, a upoznaje se i s grofom Leonom Festetićem. Godine 1863. bio je i u Međimurju u kojem u naseljima Belica i Čakovec bilježi neke međimurske narodne pjesme i njihove napjeve. U njegovoj knjizi *Južno-slovenskih narodnih popievaka* 1878. godine prvi put su tiskani primjerci međimurske, usmene narodne glazbe i prvo djelo koje omogućuje komparativno poučavanje usmenog, narodnog stvaralaštva. U knjizi se pojavljuje i osam međimurskih melodija.

Od sredine 19. stoljeća tiskana djela za Hrvate u Međimurju, zbog osjetljivosti političke situacije, tiskaju se kombinacijom štokavštine i kajkavštine. Istovremeno u Međimurju sve više raste zanimanje za hrvatsku usmenu književnost. U vrijeme preporoda Mlinarić objavljuje knjigu *Izpisanje Medjimorja kakti Zibke Horvatszkoga Szlovztva*. Franjevac Fortunat Pintraić, sljedbenik ilirizma i hrvatskog narodnog preporoda 1849. godine u Beču na štokavštini objavljuje svoje djelo *Knjiga domoljubnosti karstjanske*. Župnik iz Preloga Štef (Stjepan) Fóky⁴¹⁵ objavljuje u Zagrebu 1854. godine na starom hrvatskom kajkavskom jeziku knjigu propovijedi *Prodečtva na sve svetke celoga leta skup složene vu horvatskom jeziku* koja je najopsežnija hrvatska kajkavska knjiga druge polovice 19. stoljeća. Godine 1876. Antun Luci, župnik iz Dekanovca, objavljuje u Grazu kompilaciju starijih hrvatskih pučkih pjesmarica od kojih su neke nastale na tlu Međimurja pod nazivom *Svete pšme za službu božju u cirkvi* koje je prilagodio za svoje župljane u Dekanovcu. Pjesme načinom pisanja idu prema hrvatskom jezičnom standardu gajevog tipa ne napuštajući kajkavsku osnovicu. Franjevac Ludovik Horvat 1899. godine u Varaždinu objavljuje crkvene priručnike za međimurske Hrvate pod nazivom *Sveti križni put: pobožnost za sv. Korizmu/prir. za pobožni keršćanski puk u Medjimurju* i *Način zveršiti pobožnost svetoga križnog puta*. Godine 1834. Ivan Mlinarić objavljuje pjesmaricu *Knjizica napitnic i popevkih skup složena po Ivanu Mlinariću* (*Knisicza Napitnic y Popevkih Zkup Szlozena po Ivanu Mlinaric Letta 1834a. 9. novembra*).

Najopsežniji hrvatski rukopis nastao na tlu Međimurja pisan hrvatskim jezikom i novim pravopisom je *Vidovska knjiga* iz 1871. godine. U njoj se nalaze pripovijesti o životima crkvenih otaca i svetaca, pjesme duhovnog sadržaja, popularne pučke i umjetničke pjesme,

⁴¹⁴ Kuhač, Franjo Ksaver (Koch; Franz Xaver, Šaver, Šaverij, Žaver, Žaverije), etnomuzikolog i glazbeni povjesničar (Osijek, 20. XI. 1834. — Zagreb, 18. VI. 1911.). Uveo je hrvatsko nazivlje u glazbu, postavio čvrste temelje nacionalnoj etnomuzikologiji te zabilježio je veliki dio narodne glazbene baštine. Vidi: „Kuhač, Franjo Ksaver“, u: *Hrvatski biografski leksikon*.

⁴¹⁵ Foky, Stjepan (Felső Bük, Mađarska 1789. – Prelog 1868.) preloški župnik i pisac. Vidi: KALŠAN, KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, 152.

kompilacije starih hrvatskih pisaca, hrvatski prijevodi s mađarskog, opisi svadbenih običaja pričavanja, tj. starešinstva i kapitanjstva itd. Svemu tome treba pridodati i rukopisne pučke bistričke, marijanske i romarske pjesmarice koje održavaju hrvatsku književnost i pismenost Međimurja: *Venec marijanskih pesem, Dekanovska pjesmarica, Priločka pjesmarica, Kantorska pjesmarica, Krištanovska pjesmarica, Dubravaska pjesmarica, Vidovska pjesmarica I. ili pjesmarica Mihalja Lukše, Vidovska pjesmarica II. i Vidovska pjesmarica III.*⁴¹⁶

Pretežito ruralno stanovništvo Međimurja bilo je većinom nepismeno, a pristup školovanju imala je samo manjina imućnijih stanovnika. Jedan od načina prosvjetljivanja stanovništva bilo je i njegovanje narodnog jezika, a u nepostojanju knjiga za učenje jezika i pismenosti veliku ulogu imali su molitvenici. Oni su bili čuvari nacionalne svijesti i nisu služili samo za iskazivanje ljubavi prema Bogu već i prema domovini i svemu što je *horvatsko*. Molitvenici su imali i kulturno-prosvjetiteljsku ulogu u vremenima kad škole nisu bile dostupne većini. Molitvenik je tada bio i udžbenik iz kojeg se učilo čitati i pisati i okrilju obitelji te je pridonio očuvanju narodnog hrvatskog jezika, jačanju nacionalne svijesti i očuvanju kulturne baštine.

U Zagrebu su objavljeni molitvenici za Međimurje od 1894. do 1902. godine *Čtejenja i evangeliumi, Jezuš navučitel naš i Jezuš moja želja*⁴¹⁷ s podnaslovom *Molitvena knjižica s pjesmama i katekizmom za Međimurce* koji su priredili Juraj Lajtman, Ivan Kuhar i Ignac Lipnjak. Knjižica s pjesmama i molitvama služila je i kao podsjetnik na sva obiteljska zbivanja tijekom godine, ali i za učenje čitanja i pisanja na materinjem jeziku u razdobljima mađarizacije. Jezik molitvenika bio je kajkavskoštokavski ijekavskog tipa ali s tradicionalnom hrvatskokajkavskom terminologijom.

Među hrvatske književne i neknjiževne pisane spomenike na tlu Međimurja treba dodati i različite nadgrobne ploče, spomen-ploče, donatorske natpise, spomen-natpise, sačuvane pjesmarice, oporuke, zemljišne listine, razna očitovanja kao što je npr. ono selničkog župnika Janka Šenka iz 1892. godine iz kojeg saznajemo o učlanjivanju međimurske djece u hrvatska kulturna društva koja su tamo djelovala: *Društvo sv. Jeronima* i *Matica hrvatska* te o nabavi hrvatskih knjiga.⁴¹⁸ O životu hrvatske pismenosti na tlu Međimurja svjedoče i brojni zapisi koje se mogu naći na objektima narodnog graditeljstva, kućama, kletima, škednjima, prešama, bačvama, putama, vrčevima, zdjelama, stolnjacima, brisačima itd.

⁴¹⁶ BARTOLIĆ, „Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918.“, 48.

⁴¹⁷ *Isto*, 48.

⁴¹⁸ *Isto*, 50.

Uz jezik, u očuvanju političke opstojnosti međimurskih Hrvata, nositelji narodnog pokreta objavljuju i pjesme posvećene Međimurju koje su jedinstvene u hrvatskoj političkoj povijesti i literaturi jer predstavljaju domoljubnu hrvatsku političku liriku koja se koristi u političkoj borbi za Međimurje kroz domotužne pjesme, tužbalice za rodnim krajem i domoljubnih motiva kroz kult Zrinskih i Frankopana. Poezija, unatoč korištenju u dnevnopolitičke svrhe u sebi sadrži visoki stupanj nacionalne i državnopravne misli, da je Međimurje hrvatsko i da Hrvatima nitko ne može osporiti pravo na Međimurje. Sve pjesme objavljene su pod raznim šiframa ili pseudonimima: *Rodoljub iz Hrvatske*, *Hrvat iz Medjumurja*, *Rodoljub*, *P. Confessarius Insulanus Montanus*, *Tvoj*, *Stari Medjumurac*, *Medjumurski Hrvat* (Luka Purić)⁴¹⁹, *Kornekije Basiljčević* (pseudonim Luje Varge Bjelovarca), *veliko slovo D* (Mihovil Danko ili Ljudevit Varjačić), *Mesopotamski*, *Mesop*, *Miška Prprišov* (Vinko Žganec), itd.

Značajnu ulogu u razvoju hrvatske književnosti i pismenosti na tlu Međimurja imale su i knjižnice koje su djelovale u sastavu župa ili samostana a koje su osnivali članovi Hrvatskog katoličkog društva sv. Jeronima (župnici Janko Šenk, Jeronim Fuš, Mijo Legin, Martin Lapoši, predsjednik suda u Čakovcu Ivan Herić i veletrgovac Jakob Hiršler).⁴²⁰

⁴¹⁹ Dokaz o tome da se pod spomenutim šiframa krije Luka Purić nalazi se u pismohrani Mihovila Lamota (pseudonim Vugus). Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 38.

⁴²⁰ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 111.

6.3. Hrvatski preporoditelji Međimurja

Međimurje zbog svoje seljačke društvene strukture do sredine 19. stoljeća nema svoje narodne inteligencije koja bi vodila organiziranu političku djelatnost nacionalnog buđenja. Katolička crkva u takvoj situaciji sve do početka 20. stoljeća kad se događaju promjene koje stvaraju novo građansko društvo i koje utječu na nacionalno osvješćivanje kad međimurski Hrvati postaju svjesni pripadnosti hrvatskoj naciji, ostaje jedina prepreka asimilaciji, tj. mađarizaciji međimurskih Hrvata.

6.3.1. Stjepan Mlinarić

Na nacionalnu integraciju Hrvata veliki utjecaj imala je slavistika⁴²¹ koja se početkom 19. stoljeća pojavila kao mlada znanstvena disciplina. Tadašnji velikani slavistike, Josef Dobrovský⁴²², Pavel Josef Šafařík i Ján Kollár, imali su važnu ulogu ne samo u procesu oblikovanja južnoslavenskih književnih jezika, nego i u političkim zbivanjima.

Među prve hrvatske preporoditelje u Međimurju, koji su aktivno uključeni u nacionalnu agitaciju putem jezika, povijesti i običaja kod međimurskih Hrvata kao sredstva nacionalne identifikacije, treba ubrojiti hrvatskog rodoljuba i poklonika slavenske uzajamnosti Stjepana Mlinarića⁴²³ iz Preloga koji je bio je prijatelj i poznanik gotovo svih poznatih predstavnika

⁴²¹ Slavistika, u užem smislu riječi, slavenska filologija ili znanost o slavenskim jezicima i književnostima; u širem smislu riječi obuhvaća opću i kulturnu povijest Slavena. Osnivačem moderne slavistike smatra se češki prosvjetitelj Josef Dobrovský. Vidi: „Slavistika“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁴²² Čeh Josef Dobrovský postavio je temelje jezične podjele južnoslavenskih jezika prema kojoj su kajkavci činili jedan jezični korpus, čakavci drugi, a štokavci treći, pa su prema tome i etnički bili dijeljeni u slovensko-kajkavski, hrvatsko-čakavski i srpsko-štokavski korpus što je imalo štetne posljedice za hrvatski narod jer su prema tome razumijevanju Hrvati mogli biti samo čakavci. Međutim, takva paradigma odgovarala je tadašnjim političkim planovima bečkoga dvora koji je Srbe kroz jezično-kulturnu paradigmu nastojao prekinuti s Rusijom i povezati sa zapadom.

⁴²³ Stjepan (Štef, Stipan, Stjepko) Mlinarić, rodio se u Prelogu 15. prosinca 1814. godine, gdje završava i pučku školu. Gimnaziju i licej završava u Nagykanizsi gdje se opio mađarskim duhom i Zagrebu gdje se u sjemeništu otriježnio pod utjecajem Josipa Marića, koji ga bješe uvjerio, da kano Međimurac ne može da bude po narodnosti nego Hrvat, bogosloviju u Beču i Budimpešti zajedno s J. J. Strossmayerom. Nakon što je zaređen za svećenika bio je kapelan u Bistrici, Malom Taboru i Pregradi. Godine 1854. imenovan je župnikom u Lepoglavu, a četiri godine kasnije kanonikom Hrvatskog svetojeronimskog zavoda u Rimu gdje se upoznaje s Franjom Račkim. Od 1864. do dvoje smrti 21. kolovoza 1876. godine bio je župnik u čazmanskoj Dubravi. Bio je prijatelj ili poznanik s predstavnicima hrvatskog narodnog preporoda - Gaja, Stossa, Kurelca, Kukuljevića, Vraza i drugih. Prijateljske

hrvatskog narodnog preporoda (Ljudevita Gaja, Josipa Marića, Mate Topalovića, Pavla Stoosa, Vjekoslava Babukića, Ljudevita Vukotinovića i Dragutina Rakoveca) te Jana Kollara, Frana Kureleca, Dragojla Jarnevića, Stanka Vraza, Ljudevita Šturoma i Dragojla Kušlana. U vrijeme svoga boravka u Pešti pohađao je seminar s Josipom Jurajom Strossmayerom.⁴²⁴ Njegov rad može se kvalificirati na radove koje je objavio, na književnu i rukopisnu ostavštinu te na njegovo javno djelovanje.

Na Stjepana Mlinarića prvi je ukazao proučavatelj hrvatske književnosti Ivan Milčetić u svom radu iz 1916. godine *Jedan hrvatski preporoditelj iz Međimurja* koji je nastao na osnovu sačuvanih rukopisa s natpisom *Mlinarećevi papiri*. On ga među prvima svrstava u hrvatske preporoditelje: *Nije bio velik čovjek svojim djelima, tek zauzimaše ugledno mjesto u kolu mladeži hrvatske, koja je stvorila preporod hrvatski, toli drag svakom slavenskom srcu*⁴²⁵. Među *Mlinarećevim papirima* nalazili su se rukopisi: *Ispiszanye Medyimorja kakti zbirke horvatzkoga szlovztva. Horvatov i szlovstva nyihovoga dogadyaji po S. M. Z. B. C ete. v Bechu; neuvezena Bilježnica iz Beča* na latinskom s popisom literature koji je pročitao u Beču i hrvatskom (kajkavski, stari pravopis). Mlinarić bilježi da je u Beču čitao Schillera, Kotzebuea, Kniggea, Gessnera, mađarskog pisca Kisfaludya, političke i književne brošure *Magyarismus in Ungarn; Ungarn, das Land, wie es ist; Erinnerungen an dio Ablegaten, von einem Altkroaten; Dobrowsky 'Slavin'; Paprika-Anegdoten; Über die Onnanie ...*⁴²⁶; *Danica za leto 1835./6. u Peštanskom seminarijumu*; na kajkavskom, starom pravopisu tužaljka za dragim pokojnicima *Muž se ženi, deci i ostali rodbini spričava*; privatni obiteljski spisi na kajkavskom, starom pravopisu *Teštament iliti zadña vola pokojne Jele Lovreca Čuk, vdove, zvrhu imetka po ni spravlenoga kak nutri govori za leta 1849. Vu Kralevcu dolñi dana 27. augustosa leta 1849.*, pisma brata Đura iz Preloga i Graza; poslanica iz Pešte od 19. ožujka 1837. godine namijenjena zagrebačkom društvu bogoslovaca: satira *O strahu* o Turopoljcima nosi bilješku *Čitao dne 12. aprila 1871. turopolski župan Josipović grdomu spolu*: politički letak s početka 19. stoljeća; pjesma kojom se Ljudevit Križe oprašta od bogoslovije; spominje se i đачki list *Smile i Kovile*; pjesme na kajkavskom, stari pravopis *Spričavañe nad mužem, ostavlajućem žemu i decu*,

veze imao je i s češkim, slovačkim i srpskim kulturnim djelatnicima, povjesničarima i književnicima poput Jana Kollara i Waclava Macieiewska. Surađivao je, između ostalih, s *Horvatskim, Ilirskim i Narodnim novinama*. Pisao je pod pseudonimom „Slavo-Mir i Ilir iz Međimurja“. Bio je i sakupljač starih hrvatskih knjiga. Vidi: BARTOLIĆ, „Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918.“, 46.

⁴²⁴ BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 136.

⁴²⁵ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 394.

⁴²⁶ *Isto*, 395.

Spričavañe nad divicom, dexu ostavljajućum; pomiješane kajkavske i štokavske pjesme koje su oko 1830. godine dolazile iz Slavonije preko Zagreba u Međimurje *Knjižica od popevski, prepisana os tercianite Jozefa Jakobovića*; narodna pjesma s pripjevom *Čutura sim, čutura tam, samo nek je vinca nam*. U istoj mapi nalaze se davorije iz ilirskih vremena protiv Nijemaca i Mađara sa stihovima *Oj, ne spava slavski striče – prek tri sviejta snažno vlada*; grčki prijevod Homerove pjesme *Borba miševa sa žabama*; pjesma iz 1806. godine *Poëta, putnik međimorski*⁴²⁷, *dokončan na Kakiñi vu mesecu augustu 806a* pisana na kajkavskom narječju s mješavinom štokavskog narječja.⁴²⁸

Bečki dnevnik (1833./34.) vođen je na latinskom i hrvatskom jeziku (kajkavski, stari pravopis). Iz autobiografskih bilježaka može se vidjeti da je na studij u Beč došao već kao formirana osoba koja je bila svjesna svojega položaja i položaja svoga naroda. Dnevnik do najmanjih sitnica otkriva put jednog studenta od rodnog Preloga do Beča. U dnevniku bilježi sitnice poput ručka, vožnje, što je kao bečki bogoslovac vidio i čuo u Beču ali i ono najvažnije koju literaturu čita kao student iz čega se može vidjeti da ga u to vrijeme zanima beletristika, anegdote te povijesna i jezikoslovna literatura od Shillera, Kotzebua, Fesslera, Dobrovskog. Dnevnik otkriva i bogatu korespondenciju koju vodi sa svojim prijateljima u Zagrebu poput Vrbančića, Štosa, Smičiklase, Jakova, Peteka, zagrebačkog kanonika Haramusteka, Šrota itd., roditeljima, rodbinom i znancima. Zabilježena je i jedna mala putopisna reportaža iz Beča koja se može datumski odrediti 1. svibnja 1834. godine i za koju Bartolić smatra da je to ujedno i jedan od prvih prozih zapisa hrvatske preporodne literature.⁴²⁹ Bilježnica sadrži i kratki opis Schönbruna na kajkavskom narječju koja pokazuje njegovu sposobnost da se bavi književnošću: ... *Lepota ober lepote! Grad najmožneši, koji gore na krovu okolo na okolo ima balkon seu altan. Vas (?) počme se z jednem aleun, jednako širokem, gde statue jesu vseh startinskih pol bogov. V sredini je springbrun. Malo dale je Neptun z Nymphami ... mi. Vu ovoj vodi jesu ribice vskaojačke farbe. Ober Neptuna jednako gore je jedna mlaka, za mlakom jedan Lushaus, koji takaj ima gori krova, da hoditi je moči. Josephaus et M. Theresia curant. Veliki*

⁴²⁷ Autor pjesme je, smatra Milčetić, Stjepan Belovari, učitelj, orguljaš, pjevač i općinski bilježnik iz Donje Dubrave. Stjepan Belovari (1784. Donja Dubrava – 15. IV. 1867.). Učitelj, pjevač, kantor, hrvatski pučki pjesnik i općinski bilježnik te pjesnik iz Donje Dubrave. Na hrvatskom jeziku piše spričavanja – oprostaje na sprovodu (tužaljke) i prigodnice. Poznati je njegov šaljivi putopisni pučki spjev u kojem on obilazi veća mjesta i župe u Međimurju i pri tom iznosi razne šaljive zgode *Poëta, Putnik međimorski, dokončan na Kakinji vu mesecu augustu '806a* na kajkavskom jeziku s pojedinim elementima štokavskog narječja koja govori o Međimurju.

⁴²⁸ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 395-398.

⁴²⁹ BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 140.

orel v sredini, z jedne i z druge strani. Iz Lusthausa je prospect najlepší na vse strane, preko Beča je najlepše videti⁴³⁰.

Njegova druga bilježnica *Danica za leto 1835./6. u Peštanskom Seminariumu* (vodi se i kao *Peštanski dnevnik* ili *Danica*) vođena je na hrvatskom jeziku i pisana Gajevim pravopisom a govori o tadašnjoj Pešti i liberalnoj atmosferi koja vlada u njemu u to vrijeme. To je i vrijeme kad je on usmeno ili pismeno u kontaktu sa svim vodećim ljudima hrvatskog preporodnog života, s predstavnicima srpskog kulturnog života (Teodorom Pavlovićem, urednikom peštanskog *Serbskog narodnog lista* i *Ljetopisa Matice serpske* te Josipom Milovukom, utemeljiteljem Matice serpske). Iz Dnevnika koji sadrži podatke za poznavanje života hrvatskih studenata u prvoj polovici 19. stoljeća, saznajemo da je u vrijeme svog boravka u Pešti čitao Homera, da je pratio literaturu kako na latinskom, njemačkom, francuskom, mađarskom, tako i na slavenskom (slovačka, češka, poljska, ruska) i južnoslavenskom (srpska i slovenska). Iz njegova *Popisivanja knjig* vidimo da je posjedovao prvi hrvatski rječnik Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (1595. godina), djela Ivana Gundulića, Baltazara Adama Krčelića, Josipa Bedekovića, Matije Petra Katančića i Andrije Miošića Kačića.⁴³¹ Iz bilježaka je vidljivo da se tijekom svog boravka u Budimpešti družio s Janom Kollárom i s Franom Kurelcem ali saznajemo i da je kupovao i čitao novine i knjige na latinskom, njemačkom, mađarskom, francuskom i talijanskom jeziku. Iste, 1836. godine prepisao je *Adrianskoga mora Sirenu* Petra Zrinskog i prevodio djela sv. Augustina te inicirao osnivanje najstarijeg i prvog hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva *Zbora duhovne mladeži* i knjižnice u njegovu sastavu za koju je osobno donirao određeni broj knjiga pisanih i ćirilicom i latinicom. Predsjednik zbora duhovne mladeži bio je Jakov Petek. Svoje druženje s Kollárom bilježi bilješkom: *Bio sam kod Kollára i dugo divanil se s nime o književnim i narodnim pitanjima. Njihovo druženje s vremenom postaje intenzivnije što se vidi iz podatka da su se često posjećivali, kupovali jedan od drugoga knjige K. mu dade Tassóv 'Oslobođeni Jerusakim' i da je Kollár Mlinariću donosio slavenske novine Zoru, Hronku, Glagolitu, rukopise horvatske i copie ... poslao mi je vendar nove pjsne, za svetek negov, zdavaña i novine*⁴³². U bilješci koja nosi datum 24. svibnja stoji da je dobio prijete: *Popoldan bihu kod mene Nikolić, Petrović i Fraño Kurelac, koji poveda, da ononym nekoj Dankovsky-u pisa list, u kojem mu se grozi, da*

⁴³⁰ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 399.

⁴³¹ BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 143.

⁴³² MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 402-403.

*ako on i Kollár ne prestaneju pisati za slavensko, ubijeni budu*⁴³³. S Franom Kurelacom susreo se prvi puta 26. listopada 1835. godine. S njim također razmjenjuje svoje stavove i knjige: *Dne 15./12. donosi prijatelju Gundulićeva 'Osmana', Drugi put mu daje Stulli-ev rječnik, Srpski list 'Srbijanku'*.⁴³⁴ U Budimpešti Mlinariću je suučenic u sjemeništu bio i J. J. Strossmayer što saznajemo iz njegove bilješke od 10. prosinca 1835. godine: *Popoldan šetajući se s Strossmayerom, sam se posvadil, jer on mi je rekal, da vsa baš prot pravomu (?) umu govorim*⁴³⁵. Godine 1836. u Budimpešti Mlinarić se sastao s Vjekoslavom Babukićem: *Ovdan ono veliko vesele imah, da me g. Babukić, koji skups Rakovcom i Muhićem za concurs došli su, pohodi ter Šen. Vitezovićs i liste donese. Gaj ode u Beč zarad tisk(arnice). Drašković će u društvu govoriti*⁴³⁶. Iz bilježaka saznajemo da je 1. kolovoza 1836. godine u vrijeme svoga boravka u Zagrebu imao je susret s Ljudevitom Gajem i biskupom Mirkom Ožegovićem te da je vodio korespondenciju s Gajem: *da Gaju pišem, da proti novinam horvatskim sad će jedna knjižica izijiti – onda budem mu poslal popevku: 'kada mislim na te pun žalosti'*⁴³⁷.

U *Ljetopisu Matice srpske* objavljivao je pod imenom *Slavo-mir iz Međimurja*. Godine 1837. u Budimpešti objavljuje sonet *Zvonelka o slogi* u kojem do izražaja dolaze njegovi preporodni stavovi. Sonet je tiskan na način da je uz hrvatski tekst paralelno tiskan i srpski prepjev a sadržava raspoloženje ne samo pisca već i čitavog hrvatskog preporodnog naraštaja čija je sloga često znala varirati. U *Narodnim novinama* 1841. godine objavljuje članak *Tri žalosti* u kojem stavlja pod kritiku sve pojave koje se javljaju kao negacija ili osporavanje ilirskih ideja.⁴³⁸ Svojim djelovanjem, pod utjecajem slovačkih i mađarskih narodnih pokreta, utjecao je na buđenje narodnih osjećaja i novih ideja kod hrvatske mladeži u hrvatskim bogoslovijama u Zagrebu i Senju. Pored slavenskih jezika služio se latinskim, njemačkim, mađarskim, francuskim i talijanskim jezikom što se može vidjeti iz knjiga i novina koje je posjedovao. Među knjigama i novinama koje posjedovao najčešće su srpske knjige i Srpski list.

Kao student druge godine teologije u Beču u namjeri da kao književnik opiše Međimurje iza sebe 1834. godine ostavlja rukopis od 20 listova pisan na hrvatskokajkavskom književnom jeziku naziva *Ispiszanye Medyimorja kakti zbirke horvatzkoga szlovztva s podnaslovom Horvatov i szlovztva nyihovoga dogadyaji po S. M. Z. B. C ete. v Bechu*. Na rukopisu kojim

⁴³³ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 403.

⁴³⁴ *Isto*, 405.

⁴³⁵ *Isto*, 406.

⁴³⁶ *Isto*, 407.

⁴³⁷ *Isto*, 408.

⁴³⁸ HRANJEC, *Priločanec Stjepan Mlinarić, hrvatski prevoditelj*.

Mlinarić daje zaokruženu sliku Međimurja nalazi se bilješka *Der Sammler p. 92. 2. aug. 1834.* Rad predstavlja etnosocijalnu, antropogeografsku i gospodarske studiju važnu za poznavanje hrvatske povijesti i književnosti od antičkih vremena do njegova doba i prilika u Međimurju zbog čega se Mlinarić prema Bartoliću može smatrati prvim folkloristom svojega kraja i jednim od prvih hrvatskih sakupljača u 19. stoljeću. Na početku rukopisa nalazi se sadržaj koji se ne slaže s dijelovima rukopisa, vjerojatno iz razloga što rukopis nije do kraja završen. Djelo se sastoji od tri poglavlja (zavjetaka) koja se sastoje od bilježaka. *Pervi strani zavjetek* sadrži bilješke: *Alduvanje knjižice, Predgovor, Međimorja ispisanje i događaji; Stanovniki, došestek, broj duš; Rast tela; Hrana; Oprava; Jezik i slovstvo; Vera; Deržavnje; Odrhranjenje mladosti; Poslenost i zaslužbe; Polje; Vinogradi; Marha; Meštrie, Terštvo; Navade; plesanje, ženitva, porod, pokapanje; Pogled, kultura vu općinskom; Gospoda; Nekoje pesme narodne.*⁴³⁹ *Zavjetek strani druge* sadrži bilješke: *Ispisanje staroga Illyricuma pred došestkom Horvatov; Došestek Horvatov do kraljev njihoveh; Od kraljov narodneg do Ladislava kralja vug; Od ovoga do Ferdinanda prvoga; Od ovoga do vezdanjega vremena. Zavjetek tretje strani* sadrži: *Slovstvo horvatsko pod kralji narodnemi: Od 16. stoletja do sada; Broj knjig horvatskeh – i pridavek od ortografije, i oneh knjig zbrojenje koje od ilirskoga naroda, vu općinskom, ter horvatskoga, sla., dal., ter vu posebnom pisanju.*⁴⁴⁰ Mlinarić u središte prvog djela stavlja Međimurje, dok u druga dva djela daje sumoran pregled hrvatske povijesti i hrvatske književnosti. Djelo predstavlja vrijedan kulturno-povijesni izvor i dokument s puno podataka, zapažanja i svjedočenja, primjerice o smještaju Međimurja, o etničkoj pripadnosti stanovnika Međimurja, školstvu, graditeljstvu, hrani, piću, plesu, odjeći, običajima, ženidbi itd. U djelu Mlinarić daje i kratke opise skoro svih većih mjesta u Međimurju, odnosno trgovišta, njihov izgled kao i njihovu društveno-gospodarsku i kulturnu funkciju.⁴⁴¹ Na strani *Perve stoji* opis Međimurja: *Međimorje, dijački Insula Muro-Dravana, mađ. Muraköz, je on lepi na kraju Horvatske zemlje polnočnom (sjevernom, o. p.) med Murom i Dravom ... Dragač deli se na gornje, srednje i dolnje Međimorje ... Posvod zemlje 1-ga reda, senokoše i šume- hrasta, bukve i kostanja*⁴⁴². U djelu s naslovom *Stanovniki, došestek, broj duš* navodi broj stanovnika Međimurja i njihovu nacionalnu pripadnost: *52.770 duša, 3,297¹³/16 na milu: Stanovniki celoga Međimorja su Horvati, nikaj razlučni od oneh koj vu Varaždinski, Križevčki ali Zagrebački varmediji*

⁴³⁹ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 413.

⁴⁴⁰ BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 146.

⁴⁴¹ *Isto*, 147.

⁴⁴² *Isto*, 146.

stanuju, pokedob jednoga istoga naroda su ... to imena pokazuju: Baranašić, Jelačić, Kramarić, Martinec, Pavčec, Šupljika, Vučak, Zlatar⁴⁴³. Pod Telovno rasteđe Mlinarić daje fizički opis stanovnika Međimurja: ... oni su u gorñim i doñim stranama jaki i visoki. Boja lica im je 'beločerlena', vlasi nose 'duge, nazad počešlane', a u glavi češal. U sredñem i gorñem Međimurju iamju vlasi odrezane, u doñem duge bez češla. Da su ludi u sredñem Međimurju samo sredñi, a ne onako jaki kano u doñem, uzrok je 'prezagodna' ženidba: ovdje se nailme uzimlu deca od 12 - 14 godina, a u doñem 'dekle' od 18 - 22 godine na to i ne misle. 'I drugi su zroki, koje vsaki od ovud spletai si bude mogle'. Nije rijetkost, da samac čovke digne na svoja plećadva vaga (drvenke) i daleko ih nosi. Brkova ne nose. 'Okol Strahuminec nosiju duge lasi prez češla, poleg Drave stanujuči imaju kehle, mustače ne nosiju'.⁴⁴⁴ Kao važan dio života za stanovnike Međimurju navodi hranu: ... priučeni su dobroj 'košti'. Težake možeš lako dobiti samo radi hrane. I vina dobivaju. Gotovo svaki dan se kuha govedina, a, ako ñe nema, zaklole se kokoš ili raca⁴⁴⁵. Dio s nazivom Jezik i literatura govori o jeziku Međimurja: Jezik je horvatski i od zagrebačkoga čisto nikaj razlučen, zven nekojeh provincializmušov. Doñi osobito zavlače, n. pr. a te kagda: a te kam idête, a te v Lublānu. U sredñem Međimurju zamjeñuju u i o: guska, goska; govore joko, jogeñ mj. oko, ogeñ⁴⁴⁶. U djelu Odhrañeđe mladosti navodi da se o odgoju mladih brinu brojne škole: retko mesto zmed 22 fali v Međimorju, gde ne bi bila škola; ista sela prez fare za decu podvučati držiju navučitela ... Najstareša je preločka (škola), koja do 120 i više diakov ima. Sim iz celoga Međimorja ista gospodska detca, pače zvan Međimorja dohađaju; nit ne zahman, ar reda onoga kojega ova detca imaju, zabstuñ iskati je vu kraljevskih školah, i nauke iste, vsaki den on 7-mi vuri je diačka meša, gde Padamo popevaju. Onda do pete je škola. U prvom 'razdeleñu' jesu oni, koji se počnu učiti, u 2. koji čitaju i hrvatski uče bibliju, katekizam, 'pravopisañe'; u 3. su svi predmeti na mağ. jeziku izvan katekizma i ñemački; u 4. tečaju je 'diački'. Dvije godine privato uči 'navučitel' pa može đak stupiti bez ispita u drugu školu ili u treću s ispitom. Direktor je župnik, a kateketa kapelan. Međimurac je srećan, kad ima sina popa ili patra. U biskupiji zagrebačkoj ima trećina Međimuraca, osobito mnogo kapucina i pijarista. 'Patri brez broja'; 'drugač pak fiškališa, ali drugi kakov svetski stališ radi ne vidiju, soldata najmeñe'. Normalska škola je također u Čakovcu, u Kotoribi, u Goričanima i Sobotici. 'Od fanteña (osveta), koji jedan od drugoga

⁴⁴³ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 414.

⁴⁴⁴ *Isto*, 415.

⁴⁴⁵ *Isto*, 415.

⁴⁴⁶ *Isto*, 415.

prepiše, ne istina ... Shakespeare, Romei i Julija, Nemški duelumi etc.' Preločka škola i time se odlikuje, da ima biblioteku, koju je osnovao Ivan Zvornik, sada iu Veroni, i to mađarsku – 'za kaj ne i horvatsku?'⁴⁴⁷. Kada spominje kvalitetu međimurskog vina daje i opis kleti: *Polodelcov kleti imaju jednu hižu, v sredini kleti prešu, z druge strani klet kakti pivnicu.* Daje podatke i o stoci za koju kaže da je ima mnogo u Međimurju: *Gazda ima većinom 6 – 8 koňa. ... Neki ih tako vole i neguju, te radije hode pješice, nego da upregnu svoje lijepe koňe. Drugi opet pogode 'foringu', u pojedinoga gazde po 10 – 20 glava.*⁴⁴⁸ Za stanovnike Međimurja veli da su vezani uz svoj zavičaj i da teško odlaze u duge krajeve: *Smiješno je i žalosno, što međimurski sin nikada ne će da daleko 'vundra': do Varaždina, Kaniže, Koprivnice 'vandradi', već je daleko. ... Međimurac 'daleko prez suza oditi nemre'*⁴⁴⁹. Nadalje, spominje crkvene običaje, pobožnost stanovništva, procesije, običaje vezane uz ženidbu, rođenje djeteta, krštenje, sahrane, međimurske vinograde i vino, preradu duhana, stoku, zanate, trgovinu, život običnog naroda, ispiranje zlata na Dravi, dječje igre, vrste plesova, opisuje život običnog puka i gospode, navodi novine koje se mogu naći u Međimurju *peštanski i bečki Journal* itd., liječenje ljudi i životinja i bolesti koje su u to vrijeme prevladavale: ... *betegi su zimlica, protin, maternica, griža ...*⁴⁵⁰ i da stanovnici Međimurja ne prakticiraju odlazak k liječniku, zubaru ili veterinaru, već se sami liječe ili odlaze kod osobe koja se time bavi u selu: *Kaj se vračeňa dotiče, vu tom su jako krivo sudeći (prvo vračtvo stoji vu vinu). Ar kakgod betege vnoge zrokom ništarnem prepisivaju, tak i vračtva vsakoječka znašaju, da je za vuroke, za joči, vodu delat. Onda vsi beže k teci Vidači. (Voda se pak dela, kak ja videl sem: vodu zdenu vzeme, ter vu ňu 5 – 7 vuglenov gortecih hiti, onda moli 3 očenaša i 3 zdrave marije, pak z onem pere glavu.) Jesu koji znadu, ak s ekomu noga presmekne, zravnati; jesu, koji znadu marhu vračiti, zvun da i najmenša berbera potreboča vi bila. Zimnicu znadu, maternicu, bodca, zubnu bol tak-tak odpraviti; z rečjum, gdje je pomoč, odde pomore se, akoprem večkrat z vsakojačkem takcaňem još pokvare, gde pak ne, onda naj Aesculap al Hipocrate fojde, pomoč je zahman: contra vim motris, non est medicamen hortis!*⁴⁵¹ Mlinarić daje društveno-gospodarsku i kulturnu funkciju i opise većih mjesta, odnosno trgovišta (varoši) poput Čakovca, Legrada, Preloga, Štrigove, Nedelišća, Murskog Središća, Kotoribe, sela poput Donje Dobrave, Donjeg Vidovca, Goričana, Hodošana, Svete Marije, Draškovca, Podturna i Donjeg Kraljevca. Uz Legrad koji u to vrijeme pripada

⁴⁴⁷ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 415.

⁴⁴⁸ *Isto*, 415.

⁴⁴⁹ *Isto*, 416.

⁴⁵⁰ *Isto*, 417.

⁴⁵¹ *Isto*, 417.

Međimurju, stoji bilješka da u njemu žive mnogi Luterani koji: *govore na pô mađarski na pô hrvatskiu*, uz Prelog kojeg opisuje kao najveće i najznačajnije mjesto stoji da u njemu postoji tvornica *svilopredeña*, uz Nedelišće da je tamo bila tiskara *od toga, da leta 1518. ovde slovotiska je bila, s koje prve horvatske knige jesu zišle*.

Drugi dio rada pod naslovom *Kratki događajepis horvatskoga kraljevstva* daje na šest listova pregled hrvatske povijesti od antičkih vremena pa do sredine 19. stoljeća. Članak započinje kratkim uvodom iz hrvatske povijesti: *Hrvatska, Slavonija i Dalmacija su kraljevstva, koja vuku svoj početak iz VII. Vijeka; da su ih osnovali Slaveni i 'da med najstreše Europe Monarkije spadaju'. ... smrću kralja Stjepana izumrlo je 'muško pokoleñe starih horvatskeh narodneh kralov' ... 'Horvatsko dojde pod krale mađarske!*⁴⁵². U daljnjem tekstu dotiče se hrvatske tiskare u Nedelišću, nabraja hrvatske pisce koji su pisali na latinskom i hrvatskom jeziku, opisuje stanje u hrvatskoj književnosti, nabraja nedostatke učitelja, škola, sveučilišta, neučenju hrvatskog jezika u školstvu, slabog patriotizma i nesloge u hrvatskom društvu. Jezgra cijele Mlinarićeve monografije, prema Milčetiću, trebao bi biti članak *Horvatsko slovstvo* koje se dijeli *na dalmatinsko-hrvatsko, inače na horvatsko od XVI. stoljeća do danas. Prebivalište naime starih Hrvata bijaše sadašña Dalmacija i onaj dio Hrvatske, koji čini regimentu ličku i ogulinsku*. Tu spominje glagoljica i slavenska liturgija. Drugi dio hrvatske književnosti odnosi se na vrijeme protestantizma u Međimurju i djelovanju župnika iz Belice Mihajla Bučića. Članak pod nazivom *Zroki, zarad kojeh slovstvo horvatsko do sad podiglo se neje* navodi uzroke zašto nije izrađena hrvatska gramatika. Prvi uzrok vidi u *narodnom genisu*, tj. u gubitku narodnih vladara što je za posljedicu imalo stvaranje jezičnih razlika u Hrvatskoj. Drugi razlog je odgoj i obrazovanje gdje vidi problem u učiteljima koji ne uče djecu o vlastitoj povijesti i ne predaju na hrvatskom jeziku: *Iznajprije nema dosta škola ni sposobnih učitelja. Nije čudo, što u Hrvatskoj nema više svjetla! Više škole nose iste pogrješke, kao i u Mađarskoj. U Zagrebu bijaše negda univerzitet, sada akademija: et illa qualis, quuale museum physicum! U gimnazijama su učili fratri! Ni učitelji nijesu na mjestu. Djecu previše kažñjavaju, čega nema ni u ñemačkim krajevima. O učiteljima nižih škola ne će ni govoriti. Oni spomiñu samo svoje orgule (muziku rijetku znadu). Plaća bi im se morala dići. I nauci su neprikladni. Uče samo kršćanski nauk od mladih dana; uče o tuđim vladarima, o babilonskim i kineskim a zgode svoga naroda ne poznaju. U akademiji i u ostalim školama predaje se mađarski jezik o grčki, a narodni hrvatski ne! Nauci su pretežno vjerski. Ali čovjek ne živi na svijetu samo za sebe, jer mora imati ne samo svetu odgoju, nego i svjetsku. Ignoti nulla cupido, pa kada ludi ne poznaju*

⁴⁵² MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 422.

svoga naroda, ne mogu ljubiti ni svoje domovine⁴⁵³. Treći razlog je nepoznavanje vlastite povijesti, tj. nepatriotizam: *Hrvati ne poznaju svoje prošlosti. Negda je Krešimir vladao Hrvatskom, a sada učimo o mađarskim događajima; među njima se ne javlja hrvatsko ime*⁴⁵⁴. Kao četvrti razlog navodi plemstvo: *Velikaši, koji vuku najveću korist, narodu ne pomažu nikako; hrvatski ne znaju, domovina je za njih sramota*⁴⁵⁵. U pravopisu također vidi zapreku u razvoju hrvatske književnosti: *g. Gaj lepu knjižicu od toga je pisal, ali niu, ali nigdo čtel neje ali čisto razmeti neće*⁴⁵⁶. Posljednji članak nosi naslov *Način hrvatsko slovnstvo na cvet postaviti*. U njemu Mlinarić poziva da treba postići slogu koja će voditi boljem odgoju i koja će pobuditi domoljubne osjećaje kod mladeži. Hrvatska književnost treba ujednačen pravopis i pridobiti Hrvatice, jer upravo su žene one koje mogu imati veliki utjecaj na narod. U Zagrebu, navodi trebala bi postojati javna knjižnica *koja bi bila prilična za držati knjige, ter v koju svaki Horvat stupiti bi mogel, a preizvišeni poglavniki naši imali bi je štititi. Zaštite svoje za cijelo ne će uskratiti otac domovine – ban naš, jer on znade, da je jezik narodni najveći kinč: ovoga anda obdelati ... sinkom na srce naj leži*⁴⁵⁷. Svojom knjižicom *Izpisane iz Međimorjæ kakti zibke hrvatskoga slovnstva ... te svojim djelovanjem* Mlinarić se prema Milčetiću uvrstio među hrvatske preporoditelje: *Mi brojimo ipak Mlinarića među preporoditelje hrvatske, jer je on kano-teolog mnogo utjecao na mladež, osobito bogoslovno, a priznajemo rado, da je hrvatski preporod djelo hrvatskog svećenstva. Dodajemo: nižega i srednega svećenstva*⁴⁵⁸.

Polemički usmjeren kulturno-društveni traktat *Věkovi Ilirie* iz 1842. godine djelo je koje se dotiče bitnih pitanja u Hrvatskoj tih godina, povijesti, ljudima, kulturi, oblicima privređivanja, hrvatskog nacionalnog programa, a posebno pitanje jezika.⁴⁵⁹ Pisano je hrvatskoštokavskom književnom jeziku ili standardu i podijeljeno na pet dijela – *Iliri, Rimljani, Franki, Tatari i Mađari* s dodacima *Medgovor* i *Opaske k Věkovi Ilirie*. Najzanimljivije je peto poglavlje pod naslovom *Věk V-i Mađari* koje obuhvaća razdoblje od 1842. – 2442. godine. Futuristički oblik godine označava program i prijedloge hrvatske nacionalne obnove s kritičkim zapažanjima Hrvata. Mlinarić ističe pozitivne vrijednosti u hrvatskoj i općeilirskoj, južnoslavenskoj ratničkoj i pjesničkoj prošlosti. Protivi se uvođenju mađarskog jezika u

⁴⁵³ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 423-424.

⁴⁵⁴ *Isto*, 424.

⁴⁵⁵ *Isto*, 424.

⁴⁵⁶ *Isto*, 424.

⁴⁵⁷ *Isto*, 425.

⁴⁵⁸ *Isto*, 425.

⁴⁵⁹ BARTOLIĆ, „Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918.“, 47.

Hrvatsku jer je hrvatski jezik: *lahki, starodavni, blagoglasan, izobražen, sa svim europskim srodan*⁴⁶⁰. Kao izlaz iz svih nevolja koje razdiru hrvatski narod, Mlinarić predlaže osnivanje muzeja, knjižnica, znanstvene zajednice i sveučilišta. Knjige, tj. knjižnice smatrao je najvažnijom ustanovom koja može omogućiti napredak nekog naroda.

Godine 1849. objavljuje brošuru *Obrana Stjepka Mlinarića, kapelana suproti g. B. Šuleku, uredniku* u kojoj ističe da je *iz ljubavi prema narodu položio na žrtvenik mile domovine sve, što je imao: do 1000 komada raznih novaca, preko 1600 komada knjiga i u svaku muzejsku zbirku. 'što od mene bi moguće'*⁴⁶¹. Osim te brošure tiskao je u *Danici* 1842. godine povijeno-putopisni članak *Razvaline od grada Zeline i tamošnja špilja*. Od njegovih rukopisnih djela sačuvan je tekst *O strahu* koji predstavlja satiru na mađaronski nastrojeno turopoljsko plemstvo, prijevod *Homera s grčkog Borba miševah sa žabami; Ergo Dominationes*. Jezik zauzima posebno mjesto u njegovom djelu jer ga smatra ne samo sredstvom komunikacije već i bitnim elementom narodne samobitnosti. Bavio se pitanjem fonetike, morfologije, sintakse i leksika hrvatskog jezika. Bio je zastupnik rogatoga *ě*, a njegova koncepcija razvoja hrvatskoga književnog jezika stajala je na stanovištu Gajeve koncepcije.⁴⁶² Uvođenje knjiga pisanih novim hrvatskim pravopisom bio je svojevrsni otpor denacionalizaciji međimurskih Hrvata posebno nakon Austro-ugarske nagodbe 1867. godine.

Kao kanonik hrvatskog svetojeronimskog zavoda u Rimu od 1858. do 1864. godine redovito se javlja u *Katoličkom listu* u kojem traži da se sakupljaju knjige, osnivaju prosvjetna, znanstvena i kulturna društva poput knjižnica, piše kratke reportaže o stanju u Rimu. Za svog boravka u Rimu radi na osnivanju Ćirilo-Methodske družbe za djelovanje među Hrvatima i Slavenima. Njegova zasluga je što su se u Međimurju počele provoditi hrvatske preporodne ideje i što je 1863. godine u Donjoj Dubravi, Donjem Vidovcu i Kotoribi proslavljena tisuću godina početka djelovanja Ćirila i Metoda.

⁴⁶⁰ BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 157.

⁴⁶¹ MILČETIĆ, *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*, 427.

⁴⁶² BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 158.

6.3.2. Fortunat Pintarić

Godine 1636. isusovci u Varaždinu, gradu koji je u to vrijeme obrtničko-trgovačko središte gornje Hrvatske, osnivaju Varaždinsku gimnaziju: *Gimnazija Varaždin osnovana je 1636. godine, poslije Zagrebačke 1606. i Riječke 1627. godine. Varaždin je bio mali pogranični grad zabilježen u pisanim dokumentima 1181. godine, na rubu evropske civilizacije, ali je velikim vratima ove škole ušao u Evropu i usprkos svim povijesnim nedaćama nije do danas izašao iz nje. To žarište obrazovanja Gimnazija Varaždin, stvaralo je kroz stoljeća u Varaždinu nove izvore kulture i znanosti. Oblikovalo je nove glasove koji su značili budućnost: kameralni studij, kazališne predstave, zanose hrvatskih narodnih preporoditelja, knjige. Ostavilo je otkrića, misli spoznaje da ih do danas nismo mogli iscrpiti, glasove znanosti na latinskom jeziku, na njemačkom jeziku i na hrvatskom jeziku*⁴⁶³. Tijekom svog postojanja Varaždinska gimnazija imale je ne samo odlične profesore nego je dala i odlične učenike koji su ostavili traga ne samo u kulturi hrvatskoga naroda već i izvan hrvatske domovine: Juraja Habelića, Franja Jambrekočića, Nikole Plantića, Ignacija Szentmártonia, Tita Brezovačkog, Ferdinanda Konščaka, Vatroslava Jagića, Antuna Bauera, Matiju Valjevca, Franje Selaka, Sebastijana Žepića, Fortunata Pintarića itd.

Uz isusovce u Varaždinu su djelovali i franjevci, kapucini i uršulinke. Nakon što je Josip II. ukinuo isusovce, umjesto njih u Varaždin dolaze pavlini koji nastavljaju voditi isusovačku gimnaziju. Biskupijski svećenici vode gimnaziju od 1773. do 1835. godine kada je preuzimaju franjevci⁴⁶⁴ koje je vode do 1853. godine kada prelazi pod državnu vlast. Razdoblje kada franjevci vode Varaždinsku gimnaziju poklapa se s vremenom kada započinje propadanje feudalne Hrvatske i kad su postavljaju temelji nove građanske Hrvatske koja nastoji uhvatiti korak s modernim europskim nacijama i izgraditi svoje institucije koje će joj osigurati nacionalni identitet. Varaždin je u to vrijeme grad u kojem uz Hrvate, žive i austrijski Nijemci, Mađari kao i Hrvati mađaroni. Hrvatska inteligencija Varaždina vidjela je u preporodu mogućnost uspješnog otpora germanizaciji i mađarizaciji u stvaranju hrvatskog nacionalnog identiteta. Kako bi se to ostvarilo potrebno je bilo pokrenuti, između ostaloga, i kulturne aktivnosti koje će omogućiti početak moderne hrvatske nacije: jedinstveni jezik i pravopis, jedinstvenu književnost, Gospodarsko društvo, kazalište, Narodni muzej, Maticu ilirsku,

⁴⁶³ HORVAT, „Djelovanje varaždinskih gimnazijskih skauta početkom Prvog svjetskog rata“, 373.

⁴⁶⁴ Uz franjevce, profesori u Varaždinskoj gimnaziji bili su i svećenici neredovnici i profesori svjetovnjaci.

pokretanje novina i časopisa te otvaranje knjižnica i čitaonica.⁴⁶⁵ U kulturnom životu Varaždina u 19. stoljeću djeluje Muzičko društvo u čijem sklopu djeluje i Muzička škola. Kazališne potrebe grada zadovoljavala su gostovanja njemačkih i hrvatskih kazališnih družina. Godine 1873. Varaždin dobiva zgradu Gradskog kazališta. Najznačajniji politički i kulturni događaj u Varaždinu dogodio se 1838. godine kad je zahvaljujući Metelu Ožegoviću utemeljeno Narodno društvo čitateljah, tj. Narodna (ilirski) čitaonica, odnosno Dvorana⁴⁶⁶ pod čijim se djelovanjem razvijala kulturna i prosvjetna aktivnost Varaždina. Ujedno to je bilo i sjedište svih onih kojima je zajednički cilj bio buđenje ljubavi prema narodnom jeziku i književnosti. Vijest o otvaranju čitaonice u Danici ilirskoj objavljuje sam Ožegović: *Ova neka znadu svi o napredovanju naše narodnosti radujući se domorodci, i nek uvereni budu da plam on svete ljubavi k našem slavnom rodu i jeziku, niti na skradnjoj u susedstvu Ugarskom postavlenoj Ilirije međi on onoga, koi se u sredini domovine silno uzpiri, slabi biti neće*⁴⁶⁷.

Na Varaždinskoj gimnaziji kao hrvatski rodoljubi posebno su se isticali profesori franjevci o. Henrik Hergović, o. Fortunat Pintarić⁴⁶⁸ i profesori svjetovnjaci Antun Rožić i Toma Jelišević.⁴⁶⁹ U Varaždinskoj gimnaziji školske godine 1838./39. dozvoljeno je da se kao fakultativni nastavni predmet predaje gramatika ilirskoga jezika *Illyricas praelectiones*. Gramatiku ilirskog jezika započeo je predavati franjevac o. Henrik Hergović. Godine 1847. prosvjetne vlasti donijele su odluku da se propovijedi za gimnazijske učenike drže na hrvatskom jeziku te da se isto tako i crkvene pjesme mogu pjevati na hrvatskom jeziku. Mađarski jezik, koji je odlukom Kraljevskog ugarskog namjesničkog vijeća iz 1834. godine u hrvatskim gimnazijama bio obvezan, i nakon 1847. godine ostaje obvezatni predmet. Kao predavač nekoliko nastavnih predmeta (vjeronauk, tumačio je rimske klasike, povijesti, prirodopis, zemljopis i matematiku) i uspješan glazbenik, u propovijedima i pjevanju pjesama na

⁴⁶⁵ BIŠĆAN, „Djelovanje franjevaca u Varaždinskoj gimnaziji 1835.-1852.“, 133.

⁴⁶⁶ Za vrijeme Bachova apsolutizma umjesto Narodna čitaonica nosila je ime *Dvorana*.

⁴⁶⁷ BIŠĆAN, „Djelovanje franjevaca u Varaždinskoj gimnaziji 1835.-1852.“, 134.

⁴⁶⁸ Pintarić, Fortunat, krsno ime Josip, hrvatski skladatelj (Čakovec, 3. III. 1798. – Koprivnica, 25. II. 1867.). Kao franjevac obnašao je crkvene dužnosti gvardijana i vikara nekoliko samostana. Na području instrumentalne glazbe najuspjelija su Pintarićeva djela glasovirske minijature i stavci za orgulje. Bio je zagovornik postavljanja hrvatskog kao službenog jezika u školi, unatoč tome što je bio upoznat s činjenicom uredbe Bachova apsolutizma prema kojima se tražilo: *da se najprije treba odstraniti fratre profesore, jer nisu htjeli svoje predmete predavati na njemačkom*. Svojom lijepom pučkom popijevkom i svojim značajnim skladateljima, poput o. Fortunata Pintarića, Međimurje je dalo svoj prilog hrvatskoj glazbenoj kulturi. Vidi: „Pintarić, Fortunat“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁴⁶⁹ BIŠĆAN, „Djelovanje franjevaca u Varaždinskoj gimnaziji 1835.-1852.“, 136.

hrvatskom jeziku posebno se istaknuo otac Fortunat Pintarić⁴⁷⁰ za kojeg Bartolić navodi da zajedno s Mlinarićem *ostaje najinteresantnijom pojavom što je Međimurje daje hrvatskoj kulturi u 19. stoljeću.*⁴⁷¹ Bio je kao gimnazijski propovjednik koji je u Velikom tjednu cijeloj gimnaziji u crkvi držao propovijedi na hrvatskom jeziku i skladatelj crkvenih pjesma koje su učenici pjevali u gimnazijskoj crkvi.⁴⁷² Uz svoje ime, kao pristaša ilirskog pokreta, znao je dopisivati *Ilir iz Ugarske* jer je rođen u Čakovcu koji je tada pripadao Ugarskom kraljevstvu. U ilirskom pokretu sudjelovao je skladajući prigodne skladbe, posebno crkvene popijevke na hrvatskom jeziku. Povijesne 1848. godine u domoljubnom zanosu uglazbio je hrvatske svjetovne pjesme, davorije i koračnice.

Pintarić je živio i stvarao u vremenu koje je trebalo stvaratelje na svim poljima kulture. To je vrijeme bilo obilježeno buđenjem nacionalne svijesti i borbom za jedinstveni hrvatski jezik u kojem su sudjelovali i svećenici, potaknuti *Pozivom* Maksimilijana Vrhovca. U svim je područjima svog djelovanja Pintarić nastojao pridonijeti preporodnim idejama s kojima je, kao svećenik, intelektualac i javni djelatnik, bio okružen. Njegovo je djelovanje bio najintenzivnije na području glazbene umjetnosti. U njegovo vrijeme intenzivna je bila borba protiv utjecaja njemačkoga i mađarskoga jezika, kao i vrijeme buđenja nacionalne svijesti, tj. narodnog preporoda. Kako bi do svoj prilog u borbi protiv mađarizacije Pintarić je aktivan na području crkvenog i javnog života te podučavao buduće svećenike, ali i ostale gimnazijalce na hrvatskom jeziku, bavi se književnim radom te na hrvatskom jeziku objavljuje 1850. godine u Varaždinu odu koja ističe njegovo domoljublje *Na slavu presvietloga i prečastnoga gospodina Josipa Štrosmajera*. Poznat po svojem skladateljskom radu, među suvremenicima bio je cijenjen kao najistaknutiji glazbenik crkvene glazbe. Skladao je velik broj crkvenih i svjetovnih skladbi. U vrijeme boravka u Varaždinu skladao je čitav niz misa za jedan glas, za četiri muška grla i mješoviti zbor uz pratnju orgulja, jednu misu (Litania) koju je komponirao za sopran, alt, tenor i bas uz pratnju instrumenata. U skladu s praksom da se u crkvi pjeva na narodnom jeziku, Pintarićeve crkvene skladbe uglavnom su pisane na hrvatskom jeziku. U njegovu glazbenu stvaralaštvu ističu se pučke popijevke na hrvatskom jeziku, duhovne pjesme s jednostavnim napjevom koje vjernici pjevaju na različitim vjerskim prigodama i skupovima te hrvatske mise

⁴⁷⁰ Služio se latinskim, njemačkim, mađarskim i hrvatskim jezikom. Osim što je bio izvrstan glazbenik, bio je izvrstan botaničar, propovjednik i poznavalac povijesti. Zahvaljujući svojem skladateljskom radi dobio je naziv *hrvatski Mozart* (Franjo Dugan stariji), odnosno *hrvatski Bach* (kako ga zovu Josip Andrić i Ladislav Šaban). Vidi: KINDERIĆ, „Skladateljski rad Fortunata Pintarića“, 166.

⁴⁷¹ BARTOLIĆ, *Knj. 1: Studije*, 154.

⁴⁷² BIŠĆAN, „Djelovanje franjevacu u Varaždinskoj gimnaziji 1835.-1852.“, 138.

na jednoglasnom pučkom pjevanju uz pratnju orgulja, budnice i domoljubne pjesme. Pišući ovakvu vrstu glazbe, Pintarić se približio puku i njegovoj potrebi za pjesmom na hrvatskom jeziku u bogoslužju. Pretpostavlja se da je upravo s tom namjerom pisao svoje životno djelo *Crkvenu liru*, kantual koji bi sadržavao popijevke za bogoslužje. Ovom je glazbenom zbirkom Pintarić pokušao stvoriti kantual kojim bi objedinio cjelokupni glazbeni repertoar koji se u njegovo vrijeme izvodio u liturgiji.⁴⁷³

Pintarić se bavio i pedagoškim radom. Tijekom boravka u Zagrebu, od 1832. do 1835. obavljao je službu magistra klerika, učitelja orguljanja i pjevanja. Po povratku u Varaždin 1835. godine pa do 1852. godine nastavlja s prosvjetnim radom. Bio je učitelj studentima filozofije, a uz to je radio i kao profesor u varaždinskoj gimnaziji gdje je predavao vjeronauk, povijest, zemljopis, gramatiku i matematiku, a bio je i razrednik. Osim toga djelovao je i kao gimnazijski orguljaš i učitelj pjevanja. O radu učitelja o. Fortunata Pintarića saznajemo od njegova učenika Stjepana Valdeca: *Svršismo IV. Razred godine 1844. i stupismo u V. razred zavni I. humanitatis calassic ili 'Rethorica'. Profesor nam je pater Fortunat Pintarić, franjevac, izvrstan latinac, kao što i svi profesoti franjevci, jer je kod njih, kao i u opće kod svih samsotanaca latinski jezik bio službeni i u međusobnom saobraćaju i u upravi, izuzamvši duhovne poslove s hrvatskim pukom. A kako imasmo zimi i ljeti svaki dan osvim četvrtka sv. misu to je o. Fortunat pod misom svirao. Ta bio je izvrstan organista i pjevač, pak i kompoziter te nas je kad i kad, k velikim blagdanom novim svojim muzikalnim proizvodom razveselio, koji su pod njegovim ravnanjem izvadjali čisti, zvonki milozvučni mladenački glasi. Uz to bio je P. Fortunat našim propovjednikom, te bi nam trim gornjim razredima, svake nedjelje držao u latinskom jeziku u školi exhortu, a velikog tjedna cijeloj gimnaziji u crkvi hrvatske propovijedi ... Tumačenje svih predmeta išlo je profesoru Fortunatu uvijek sasvim glatko. Začudno mi je i danas, kako je mogao dospievati na tako ogroman školski posao, gdje je koliko se sjećam, jošte privatno podučavao u pjevanju i glasoviru*⁴⁷⁴. Njegovom pedagoškom radu svjedoče i njegove dvije rukopisne knjižice. Knjižica *Uputa u pjevanju za srednje škole* datira iz 1852. godine, a sadrži teoriju o hrvatskom jeziku i osnove teorije glazbe. Druga rukopisna knjižnica nosi naslov *Temelj nauku pjevanja Mihovilu Lukiću posvećen po Otcu Fortunatu Pintariću 1864.*, a sastoji se od dijela glazbene teorije i notnih primjera.⁴⁷⁵

⁴⁷³ RIMAN, „Fra Fortunat Pintarić i Hrvatski narodni preporod“, 340.

⁴⁷⁴ RIMAN, „Fortunat Pintarić – uz 140. obljetnicu smrti (3. III. 1798. – 25. II. 1867.)“, 66-67.

⁴⁷⁵ RIMAN, „Fra Fortunat Pintarić i Hrvatski narodni preporod“, 340.

Među svjetovnim popijevkama koje je napisao Pintarić izdvaja se Davoria pod naslovom *Polazak Ilirskog Viteza od svoje Ljube na nepriatelja Domovine svoje u vreme Rata*; Četiri „*Pesme pod naslovom: 1a) Mužu budi pesan posvetjena, 2b) Pervenac, 3c) Moja Deva, 4d) Stanak za Cerno oko – za jedan Glas uz Gitaru, ali Klavir u Musziku ztavljlene P. Fortunatom Pintarićem*“; Kitica *Vjetrić se vije*; Na grobu Lize *Tude gde mèrkle gore*; Lijepo jutro *Komu sreća uvijek cvate i Tuga hrvatskog rodoljuba nad sudbinom svojom*.⁴⁷⁶

Kao temeljno ishodište za tekstove koje prevodi s latinskog na hrvatski Pintariću je poslužio obvezan latinski molitvenik za svoju školsku mladež *Liber precum et hymnorum* iz 1826. godine. Neke je tekstove uglazbio i objavio 1849. godine u knjižici namijenjenoj školskoj mladeži s naslovom *Knjiga bogoljubnosti karstjanske, sadržavajuću pobožnih molitvah i pëshmah vèžbanje*. Knjižica, koja je bila podijeljena na 54 molitve i 45 uglazbljene pjesme za liturgiju bila je rezultat borbe za uvođenjem hrvatskog jezika i hrvatskih popijevki u škole. Ona je ujedno prva hrvatska školska crkvena pjesmarica, koja je nastala kao rezultat borbe za uvođenje hrvatskoga jezika i hrvatskih popijevki u škole. U doba nastajanja te knjižice varaždinski gimnazijalci borili su se za oslobađanje od tada obveznog učenja mađarskog jezika. Od tog protesta, kada je okružno ravnateljstvo djelomično udovoljilo zahtjevu gimnazijalaca, Pintarić počine propovijedati na hrvatskom jeziku i s učenicima pjevati hrvatske crkvene popijevke koje je sam skladao poput *Zdravo Jezuš radost moja; Dobri Bože, ljubav moja; O Jezuš, Jezuš koja dika; Ljubav moja, dobro moje; O kruh živi, smiluj nam se ...*⁴⁷⁷. Knjižica je predstavljala hvalevrijedan doprinos literaturi na hrvatskom jeziku, koje je u ono vrijeme, nedostajalo, naročito za školsku mladež. Osobita je vrijednost u tome što je knjižica imala i svoju praktičnu namjenu u crkvenim obredima, gdje je također nedostajalo hrvatske literature. Bila je preporučena i za upotrebu u školama, jer su se mnogi učitelji žalili da nemaju hrvatskih popijevki koje bi koristili u radu s učenicima. Zahvaljujući ovoj knjižici, Pintarića se može promatrati kao društveno angažiranog pojedinca koji je, u želji da pomogne obrazovanje mladih naraštaja, sastavio pjesmaricu na hrvatskom jeziku. Iako je u prvom redu bio crkveni glazbenik, mnogo je učinio za nabožnu popijevku na hrvatskom jeziku. Naime, svjestan činjenice da narod razumije, osjeća i sudjeluje u bogoslužju pjevajući na narodnom jeziku, Pintarić je nastojao uglazbljivati tekstove na hrvatskom jeziku.

⁴⁷⁶ FILIĆ, *Glazbeni život Varaždina*, 351.

⁴⁷⁷ *Isto*, 347.

6.3.4. Tomaš Goričanec

Tomaš Goričanec⁴⁷⁸ na hrvatsko-kajkavskom književnom jeziku 1834. godine objavljuje ep *Opseđenje i pobjo sisečki*, bitki kod Siska 1593. koja je predstavljala prekretnicu ne samo u hrvatskoj povijesti nego i u povijesti Europe. Ep u kojem se govori o hrvatskim junacima, o Zrinscima, Frankopanu, Erdödiyu, Draškoviću koji se suprotstavljaju porobljavanju Hrvatske i Europe, smatra se najhrvatskijim kajkavskim epom koji govori o hrvatskoj pobjedi nad Osmanlijama 1593. godine na hrvatskom tlu.⁴⁷⁹ Nastaje u vrijeme narodnog i kulturnoga preporoda i nacionalnog buđenja u Hrvatskoj. Značajno je i to što je ep napisan u Međimurju, koje je u to vrijeme dio Ugarske. Nastao je u vrijeme nacionalnog zanosa koji se iz Europe proširio i na Hrvatsku, ali nije uvršten u tisak. Kao mogući razlog što nije uvršten u tisak kao djelo koje pripada starijoj hrvatskoj književnosti tridesetih godina 19. stoljeće može se pronaći u činjenici što se u to vrijeme u Hrvatskoj uvodi štokavština s reformiranom latinicom koja će postati podloga za hrvatski standardni jezik. Ilirci su imali poseban stav prema kajkavskoj književnosti, tako Dimitrije Demeter koji piše da se kajkavska književnost sastoj od *nekoliko kukavnih kalendara i molitvenih knjižica za djecu i seljane*, a Đuro Šurmin piše kako u *svoj mladoj ilirskoj i kasnije hrvatskoj književnosti nema ni spomena o radu kajkavaca prije preporoda*⁴⁸⁰. Za razliku od njih, Zvonimir Bartolić smatra da ep spada u red najznačajnijih epskih ostvarenja u hrvatskoj književnosti, služi i kao dokaz da je hrvatska kajkavština u to vrijeme bila na tako visokom stupnju jezične izgrađenosti te je mogla preuzimati sve funkcije razvijenog društva.

⁴⁷⁸ Goričanec, Tomaš, hrvatski pisac (Mala Subotica kraj Čakovca, 14. XII. 1815. – Mala Subotica kraj Čakovca, 31. XII. 1837.). Na kajkavskome napisao deseterački ep u šesnaest pjevanja o bitki kraj Siska *Erdödy kneza Tomaša Horvat. Dalm. i Šlavonske bana opseđenje i pobjo sisečki 1593* (1837). Djelo je bogato povijesnim podatcima, a iskazima hrvatskog domoljublja i izborom stiha približava se preporodnim književnim i idejnim strujanjima. Vidi: „Goričanec, Tomaš“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁴⁷⁹ GORIČANEC, *Opseđenje i pobjo sisečki 1593.*, 10.

⁴⁸⁰ *Isto*, 168.

7. ŠKOLSTVO U MEĐIMURJU

Pojava nacionalizma mijenja političku sliku Europe jer dolazi do buđenja nacionalnih osjećaja te stvaranja nacija gdje jezik postaje snažan homogeni element koji se može sažeti u krilatici: *Jedan narod, jedan jezik, jedna država*. Funkcioniranje društva na svim njegovim razinama omogućuje jezik kao najvažnije komunikacijsko sredstvo pomoću kojeg se pripadnici istoga govornoga područja sporazumijevaju. S vremenom započinju procesi koji dovode do promjena u kojima obrazovni sustav zadobiva važno mjesto u društvu u kojem preuzima funkciju socijalizacije koju su do 19. stoljeća imale vjerske institucije i obitelj.

U 18. i 19. stoljeću dolazi do razvoja svijesti o potrebi obrazovanja te nužnih reformi školstva koje postaje zadatak države što dovodi do školstva koje postaje obvezno, svima dostupno bez obzira kojem društvenom statusu pripadaju, uređenja školskog zakonodavstva, ujednačavanja i propisivanja nastavnih planova, propisivanje i odobravanje udžbenika, ujednačavanje školskih sustava, kontrole rada školskih ustanova, izbor učitelja i profesora te izvođenja nastavnih planova. Kroz nastavne programe, nastavne sadržaje i nastavne udžbenike vlasti su određivale i nastavni jezik u školama koji u višejezičnim zajednicama postaje jedan od razloga jačanja jezičnih nacionalizama te jezičnih politika jer: *nijedan drugi medij nije toliko duboko ukorijenjen, toliko bitan za ostvarivanje političkih ciljeva, niti toliko često korišten radi suzbijanja pokušaja države da jezičnim sredstvima nametne svoju hegemoniju*⁴⁸¹.

Školstvo u Habsburškoj Monarhiji proglašeno je 1770. godine predmetom od državne važnosti. Godine 1774. terezijanskom reformom školstva započinje vrijeme kad se o školstvu može govoriti kao odgojno-obrazovnom sustavu jer sustavno i organizirano školstvo potiče državna vlast. Cilj izgradnje jedinstvenog školskog sustava bio je podvrgnuti sve vrste škola državnom nadzoru te odrediti oblik i načela obvezatnoga školovanja. Na poziv kraljice Marije Terezije njemački pedagog Johann Ignaz von Felbiger⁴⁸² 6. prosinca 1774. godine izrađuje nacrt novog ustrojstva škola za Habsburšku Monarhiju na osnovu kojeg je donesena naredba Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole u kraljevsko-carskim nasljednim zemljama (*Algemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländern*) u kojoj se isticala potreba odgoja muške i ženske

⁴⁸¹ MILARDOVIĆ, „Globalizacija, kultura, identitet“, 90.

⁴⁸² Johann Ignaz von Felbiger (Glogau, 6. I. 1724. – Pressburg, 17. V. 1788.), reformator katoličkoga školstva, odgajatelj. Godine 1764. u Saganu (Šleska) osniva katolički seminar za usavršavanje budućih katoličkih učitelja. U osnovne škole uvodi razrednu nastavu. Zalagao se za učenje razumijevanjem, a u cilju da olakša pamćenje i ponavljanje u nastavu uveo slovnu i tabelarnu metodu.

djece: kao najpouzdanije baze općeg narodnog blagostanja; od valjana odgajanja i upravljanja zavisi cjelokupan kasniji život svih ljudi, zbog toga potrebno je s pomoću dobro organiziranih nastavnih ustanova ukloniti mrak, neznanje i svakome pružiti njegovu staležu primjerenu pouku⁴⁸³. Određena su i pravila funkcioniranja školstva kao što je obvezatno pohađanje nastave, uvođenje dobno homogeniziranih razreda, uspostave nadzora nad školama⁴⁸⁴, tjedno zastupljenost predmeta i sl. Trivijalne škole⁴⁸⁵ s jednim učiteljem prema toj naredbi trebale su se osnovati u svakom mjestu s župnom crkvom, te su nadzor nad njima imali svećenici. Dječaci i djevojčice zajedno su polazili takve škole. Učenici u njima, pored vjeronauka, trebali su naučiti pisati, čitati, crtati i računati. U glavnim školama (Oberschule) bilo je preporučeno spolno odvajanje, tj. stvaranje posebnih djevojačkih škola kako se ne bi narušile tradicionalne vrijednosti po kojima je uloga žene u društvu bila uloga domaćice, majke i supruge. Glavne škole obično su imale dva ili tri učitelja koji su učenike učili i dodatne predmete poput geometrije, crtanja, zemljopisa, gospodarstva (glavna pravila kućanstva i poljskog gospodarstva) i latinskog jezika. Normalne, odnosno uzorne škole zapošljavale su četiri učitelja, osnivane su u središtima pokrajina (gradovima) i obično su pripremale učenike za učiteljska zanimanja. Pored već navedenih predmeta u tim školama učenici su učili i slobodno crtanje, mehaniku, obrt i povijest umjetnosti. Nadzor u normalnim i glavnim školama obavljali su ravnatelji. Nakon završetka normale škole učenici su mogli upisati gimnaziju, a nakon nje pohađati akademiju (dvogodišnji mudroslovni tečaj) na kojoj su slušali fiziku, matematiku, povijest, filozofiju, logiku i prirodopis. S vremenom su nastale i realne škole čija je namjena bila da osiguraju sustavnu naobrazbu koja je bila potrebna za gospodarsku djelatnost.

Opći školski red u svrhu funkcioniranje nastave odredio je obvezatan polazak djece u školu, nadzor nad školama, kvalitetno izvođenje nastave, predmete po vrstama škola te tjednu zastupljenost predmeta po satima. Zbog germanizacijskih utjecaja provođenjem Općeg školskog reda pojavio se otpor unutar Ugarske zbog čega se na inicijativu Marije Terezije 2. kolovoza 1777. godine donosi zakon Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko

⁴⁸³ FRANKOVIĆ, „Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj“, 58-59.

⁴⁸⁴ S vremenom se nastojalo da se školstvo iz nadzora Crkve podvrgne državnom nadzoru. U tu svrhu ponajprije je ustrojena školska uprava i jedinstveno školsko uređenje. Godine 1845. vrhovni nadzor nad školama je provodilo Ugarsko namjesničko vijeće, dok su biskupi bili nadležni samo za vjersko obrazovanje učenika. Sam neposredni nadzor nad školama i brigu o redovnom pohađanju škole od strane učenika provodili su pokrajinski i okružni nadzornici, tj. ravnatelji škola.

⁴⁸⁵ U trivijalnim školama (Unterschule) podučavalo se elementarno čitanje, pisanje i računanje s obukom o poljodjelstvu. Osnivane su u selima.

kraljevstvo i njemu pridružene zemlje (Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas) koji je odredio uz ustroj škola i način financiranja, program, sadržaj i raspored nastave, pravila ponašanja učenika dok je uprava povjerena kralju, odnosno u Hrvatskoj Hrvatskom kraljevskom vijeću. Zakon je sadržavao tri djela, od kojih je prvi govorio o upravi škole i njezinim gospodarskim odnosima, drugi o različitim vrstama škola, a treći o disciplinskoj strani školstva. Pučke škole dijelile se na normalne i na narodne škole⁴⁸⁶ koje su se dalje dijelile na gradske s tri učitelja. Trgovišne škole imale su dva učitelja a seoske jednog učitelja.⁴⁸⁷

Na zasjedanju zajedničkoga Hrvatsko–Ugarskog sabora 1790. godine u Požunu (danas Bratislava u Slovačkoj) tijekom rasprave o uvođenju mađarskog⁴⁸⁸ umjesto latinskog jezika kao službenoga u Zemljama Krune svetog Stjepana, a time i u Hrvatskoj, Nikola Škrlec Lomnički⁴⁸⁹ je, između ostalog kazao i slijedeće: *Hrvatskom je narodu posve isto, da li ga primoravaju na njemački ili na mađarski jezik, i da li to čini kralj ili to čine njegovi staleški drugovi, jer dati se prisiliti k tuđem jeziku, očit je biljeg ropstva*⁴⁹⁰.

Školstvo u Međimurju, prije 19. stoljeća treba sagledati kroz djelovanje pavlina, franjevac i svjetovnih svećenika koji su kroz društvena, politička i kulturna zbivanja utjecali ne samo na razvoj prosvjete i školstva već i na vjerska, kulturna i politička zbivanja u

⁴⁸⁶ Novi Školski red omogućavao je da tamo gdje je utemeljena župa da općina može u vlastitom trošku, ukoliko ima više od 50 polaznika, otvoriti narodnu školu s narodnim jezikom. Također, vodio je i brigu o zdravlju učenika, njihovoj tjelovježbi i urednom životu i pedagoškim mjerama (pohvale, nagrade, kazne).

⁴⁸⁷ MODRIĆ-BLIVAJS, „Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine“, 209-220.

⁴⁸⁸ Službeni jezik u zajedničkoj državi 1790. godine bio je latinski. Mađarska vladajuća elita tih godina, kao odgovor na jezične pretenzije bečkoga dvora za uvođenjem njemačkog jezika, počinje s pokušajima uvođenja mađarskog jezika kao jedinstvenog službenoga jezika uprave. U pokušaju mađarske elita na uvođenje mađarskoga jezika u hrvatsku upravu reagirao je i ban grof Ivan Nepomuk Erdödy koji je izrekao rečenicu da latinskom jeziku *Regnum regno non praescribit leges* (Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone). Bio je to početak stvaranja hrvatske jezične politike, (nastala je kao odgovor na zahtjev mađarske političke elite) koja se zasnivala na obrani latinskog jezika i kompromisa o uvođenju mađarskog jezika kao neobvezatnog predmeta u škole. Vidi: „Hrvatski ban ustao u obranu zemlje (1790.)“.

⁴⁸⁹ Škrlec Lomnički, Nikola (Zagreb, 29. X. 1729. – Zagreb, 29. I. 1799.) hrvatski pravnik, bilježnik pri Sudbenom stolu u Zagrebu, vrhovni zemaljski blagajnik, protonotar Hrvatskoga Kraljevstva, izvjestitelj za Hrvatsku u Ugarskom namjesničkom vijeću, viši ravnatelj škola i studija, veliki župan Zagrebačke županije. Predvodio je rad na upravnim, gospodarskim i prosvjetnim reformama. Protivio se uvođenju mađarskog jezika u Hrvatsku i naglašavao je njezinu upravno-političku posebnost. Vidi u: „Škrlec Lomnički, Nikola“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁴⁹⁰ BRANILOVIĆ, *Povijest osnovnog školstva Međimurja – od 17. do prve polovine 19. stoljeća*.

Međimurju. Počeci poučavanja na tlu Međimurja sežu u 14. stoljeće i vezani su uz osnivanje i djelovanje župnih crkava i samostana, te su prvi učitelji bili svećenici, a kasnije i orguljaši i učitelji. Početkom 17. stoljeća pojavljuju se u Međimurju prvi službeni učitelji tzv. ludi magistri (učitelji, orguljaši⁴⁹¹, kantori ili školniki) koji poučavaju ponekog dječaka u svojim kućama. Njihova prvotna zadaća je bila da svojim sviranjem i pjevanjem u crkvi uljepšavaju bogoslužje, a nakon toga i da djecu poučavaju ne samo u vjeronauku već i čitanju, pisanju i računanju.⁴⁹²

Pučke škole uglavnom su osnivane u trgovištima i gradovima, a manje po selima čime siromašna seoska djeca ostaju bez potrebnog osnovnog obrazovanja. Među razvijene škole tako spadaju one u Čakovcu, Legradu, te Prelogu i Nedelišću koji također imaju razvijena trgovišta. Škole je pohađao mali broj učenika jer roditelji nisu pokazivali interesa da djecu šalju u školu unatoč visokim kaznama koje su bile namijenjene za takve roditelje. Jedan od razloga za takav odnos prema školstvu nalazi se u ekonomskoj nerazvijenosti sela ili jednostavno nezainteresiranosti roditelja za školovanjem djece⁴⁹³. Situacija se počela mijenjati krajem 18. stoljeća osnivanjem nove župe u Čakovcu kojom započinje organiziranije poučavanje dječaka, a nakon toga i djevojčica što se može pratiti, piše Hranjec, na temelju kanonskih vizitacija te drugih dokumenata iz kojih je vidljivo da su u čakovečkoj pučkoj školi radili oci franjevci i da je za gradnju škole korištena građevinska građa⁴⁹⁴ već ranije ukinute crkve sv. Mihovila u Mihovljanu⁴⁹⁵ jer se broj učenika stalno povećavao.

Pri kraju 18. stoljeća franjevci su u izobrazbu bili uključeni po tzv. austrijskom modelu kao državni službenici, ali ubrzo se uključuju po tzv. rimskom modelu, tj. u okviru svoga

⁴⁹¹ Kad su u drugoj polovici 19. stoljeća uvedene državne škole, došlo je do razlikovanja između orguljaša i učitelja.

⁴⁹² KOLARIĆ, Povijest Kotoribe. U povodu 200. obljetnice utemeljenja župe (1789.), 65.

⁴⁹³ Neredoviti dolazak djece u škole obično se prepisivao nemaru roditelja, načinu života i siromaštva stanovništva, neprohodnim seoskim putevima, udaljenosti škola od mjesta stanovanja i sl. Redoviti dolazak djece u škole smanjivao je razinu nepismenosti djece, ali je nepismenost odraslih i dalje ostala visoka.

⁴⁹⁴ Trgovišna općina Čakovec, s molbom za građu crkve sv. Mihovila, obratila se 1793. godine Kraljevskom namjesničkom vijeću Mađarske: *U predmetu molbe trgovišne općine Čakovec koja moli da joj se prepusti građa gotovo ruševne crkve sv. Mihovila za podizanje osnovne škole*. Vidi: HRANJEC, „Uloga franjevaca u čakovečkom školstvu. 350 godina franjevaca u Čakovcu“, 244.

⁴⁹⁵ Kako je crkva u Mihovljanu bila u ruševnom stanju zbog čega su se župljani sve manje odazivali na sv. misu, a grad Čakovec je sve više postajao upravno i političko sjedište, župnik župe sv. Mihovila u Mihovljanu Luka Fényesi obratio se 3. rujna 1786. godine Kraljevskom namjesničkom vijeću u Budimu zamolbom da se sjedište župe premjesti u Čakovec što je i realizirani 8. studenoga 1789. godine carskom odredbom i pristankom zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca.

izvornog redovničkog djelovanja. Uloga Crkve u izobrazbi, razvoju i unaprjeđenju školstva može se pratiti kroz rad franjevacca od osnutka župe u Čakovcu 1789. godine, odnosno osnutka Franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1900. godine sa sjedištem u Zagrebu, u koji ulazi i Franjevački samostan u Čakovcu. Njihova uloga nije bila svedena samo na vjersku izobrazbu već su oni svojim radom utjecali i na moralne i nacionalne vrijednosti među mladeži kako u samom Čakovcu, tako i njegovoj okolici. Redovni dolazak učenika na nastavu ovisio je i dalje o brzi roditelja, svećenika te predstavnika općina koji su do osnivanja pučkih škola zaduživale mjesne bilježnike, kantore ili žandare da poučavaju djecu čitanju i pisanju.

Stalni, organiziraniji i sustavniji rad u Međimurju započinje nakon 1830. godine kada se organizacija osnovnih škola dijeli na više i niže razrede pri čemu su niži prvi i drugi razred, a viši treći i četvrti razred. Škole koje nemaju drugačije organizacijske mogućnosti organiziraju tzv. mješovite razrede u kojima nastavu zajedno pohađaju dječaci i djevojčice. Ukoliko postoji organizacijska mogućnost, za djevojčice se organiziraju posebni razredi. Nastavni predmeti u nižim razredima bili su vjeronauk, nauka o moralu te čitanje, pisanje i računanje. U višim razredima uvode se posebne vježbe u čitanju i pisanju na materinskom i mađarskom jeziku. U pučkoj školi nastavni jezik je materinski, a mađarski jezik je obavezan nastavni predmet prema Zakonu o mađarskom jeziku i narodnosti od srpnja 1849. godine kad je određeno da se nastava održava na jeziku općine ili crkve.⁴⁹⁶Kod osnivanja prvih pučkih škola učitelji su bili katolički svećenici⁴⁹⁷ i njihovi kapelani, koji su vjeronauk poučavali ne samo djeci već i odraslim osobama.

⁴⁹⁶ BRANILOVIĆ, *Povijest osnovnog školstva Međimurja – od 17. do prve polovine 19. stoljeća*.

⁴⁹⁷ Svećenici i redovnici nisu samo u Međimurju odigrali važnu ulogu u razvoju školstva, već i ostalim dijelovima Hrvatske što je, uostalom, bilo i u skladu s odlukama Tridentskog sabora (1645. – 1663. godina) kada je: *postavljen zahtjev pred svećenike koji upravljaju župama da djeci i mladeži barem u nedjelje i blagdane tumače osnove vjere*. Kad se raspravljalo o tzv. trivijalnim i narodnim školama na sinodi u Požunu 1822. godine podsjetilo se svećenike na: *carsku uredbu da škole valja uspostaviti u središtima župa i naseljima gdje ima više od 50 školskih obveznika*, te na činjenicu da župnici imaju zakonsku obvezu nadzora ali i uvođenja u službu učitelja: *tada učitelji polažu i katolički vjeroispovijest pred župnikom obvezujući se na taj način da će djecu poučavati ne samo pismenosti nego i vjeronauku: u trivijalnim školama je vjeronauk dva puta tjedno*. Vidi: HRANJEC, „Uloga franjevacca u čakovečkom školstvu. 350 godina franjevacca u Čakovcu“, 245.

7.1. Školstvo u Međimurju do prve polovice 19. stoljeća

Razvoj prosvjete i osnovnog školstva u Međimurju podrazumijeva prikaz društveno-političkih zbivanja u Habsburškoj Monarhiji, odnosno Austro-Ugarskoj Monarhiji jer je Međimurje u svojoj povijesti do 1918. godine teritorijalno i administrativno pripadalo ili Hrvatskoj ili Mađarskoj. Neke od škola koje su izgrađene u Međimurju u navedenom razdoblju postoje i danas, jer su kvalitetnom gradnjom, prekrasnim vanjskim izgledom i unutarnjom funkcionalnošću trebale simbolizirati veličinu i snagu mađarske države. Istovremeno, takve zgrade mogle su udovoljiti i pedagoškim standardima tog vremena koji se odnose na nastavne planove i programe, školske zakone, školske udžbenike i ostalu potrebnu dokumentaciju.

Od 18. stoljeća dolazi do povećanja školskih polaznika u Međimurju jer uz dječake sada i djevojčice pohađaju nastavu. Školski udžbenici, zbog nacionalnih interese Hrvata i Mađara, osim na njemačkom tiskaju se i na hrvatskom i mađarskom jeziku. Horvat piše da 1790. godine orguljaš u Prelogu poučava 33 dječaka i djevojčica. I u drugim međimurskim selima, poput Goričana, Draškovca i Kotoribe djecu čitanju i pisanju poučavaju orguljaši. Početak organizirane školske nastave u Kotoribi započinje 1791. godine kada u orguljašku službu stupa Juraj Lehpamer koji se može smatrati i prvim službenim učiteljem jer osim orguljaške službe bio je zadužen i za poučavanje nekoliko dječaka. U vrijeme dobivanja župe 1779. godine, Čakovec dobiva i stalnu pučku školu⁴⁹⁸ koju pohađa 43 dječaka. Tih godina Čakovec se počinje intenzivnije razvijati i polako preuzimati na sebe političko, trgovačko, kulturno i upravno središte Međimurja. Razlog tako malog broja djece koja polaze škole nalazi se u činjenici što neki orguljaši nisu imali u opisu posla poučavanje djece, nadalje tu je bila slaba ekonomska razvijenost sela, siromaštvo, udaljenost škole od mjesta stanovanja i nezainteresiranost roditelja da djecu šalju u škole. Godine 1822., piše Horvat, u vizitaciju⁴⁹⁹ čakovečke biskupije dolazi biskup Vrhovac koji u svom izvješću navodi podatke da u Čakovcu pučka škola broji 87 đaka, od čega 52 dječaka i 35 djevojčica te da im je učitelj Ivan Krampotić.

⁴⁹⁸ Dokaz o početku školstva u Čakovcu potvrđuje nam kanonska vizitacija kojom je zagrebački kanonik Stjepan Kološvari, po nalogu biskupa Maksimilijana Vrhovca, obavio u čakovečkoj župi: *od godine 1779. vrši orguljašku službu Matija Fabri ... a podučuje u čitanju i vjeronauku 20 čakovečkih učenika, u posebnoj školskoj zgradi*. Vidi: HORVAT, *Poviest Međimurja*, 217.

⁴⁹⁹ Biskupske kanonske vizitacije značile su povremeni posjet biskupa ili njegovih predstavnika određenoj župi njegove biskupije u svrhu uvida i nadzora u stvarno stanje župe, njezinih filijala, župnika, stanovništva, školskih i crkvenih zgrada, učitelja i školske djece, kapelica, kipova, groblja itd.

Početak 19. stoljeća Međimurje ima već nekoliko naselja s preko tisuću stanovnika u kojima se razvija obrt i trgovina koje iziskuju i osnivanje trirazrednih trivijalnih pučkih škola na temelju školskih promijenjenih i nadopunjenih dokumenata *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (Opći školski i naučni sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane) iz 1806. godine, koji je razradio sve elemente školstva, što je dovelo do kvalitetnije izobrazbe polaznika i boljih pedagoških učinaka jer je zadaća osnovnih škola bila, između ostaloga, da djecu od 7. do 12. godine života odgajaju i obrazuju prema njihovim sposobnostima i potrebama. Osnovne škole i daje su bile podijeljene na narodne i normalne. Nastava se održavala na jeziku kojim su govorili učenici. Za sela i manja mjesta bilo je dovoljno nužno obrazovanje pa su djeca uz čitanje, računanje, pisanje i vjeronauk učila još samo upoznavanje sa svojim dužnostima prema gospodarstvu i vladaru. Rodno odvajanje učenika i dalje postoji, pa se tako djevojčice, ovisno o tome kojem društvenom sloju su pripadale (seosko, građansko ili plemićko) poučavaju vjeronauku, tumačenju evanđelja, pisanju domoljubnog štiva, ćudoređa i kućanskim poslovima.⁵⁰⁰ Takve škole ponajprije su otvorena u mjestima koja su mogle financirati učitelje i škole poput Štrigove, Preloga, Donje Dubrave i Čakovca. Nakon završene osnovne škole, međimurski učenici srednjoškolsko obrazovanje nastavljali su u mađarskim gimnazijama u Nagykanizsi, Kesztehelyu, Köszegu te varaždinskoj gimnaziji.

7.2. Školstvo u Međimurju od 1830. do 1848. godine

Političke, gospodarske i društvene prilike u Međimurju u drugoj polovici 19. stoljeća do 1918. godine uvjetovale su razgranatost mreže osnovnih škola po svim mjestima. Mađarska politika bila je uvjerenja da će kod djece kroz odgojno-obrazovni rad utjecati na razvijanje mađarske nacionalne svijesti i jezika. Unatoč zakonom propisanoj obvezi pohađanja škole, teški uvjeti života, loše prometnice, neshvaćanja važnosti školovanja, nakon završene ili nepotpuno završene četverogodišnje škole malo je djece nastavilo daljnje školovanjem što je za posljedicu imalo dosta visoku stopu nepismenosti stanovništva.

⁵⁰⁰ MODRIĆ-BLIVAJS, „Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine“, 209-220.

U razdoblju od 1830. do 1841. godine osnivaju se i počinje s radom dvije vrste škola, one koje utemeljuju općine i privatne⁵⁰¹ ili nefundirane škole u kojima djecu poučavaju i opismenjuju mjesni bilježnici, seljaci, žandari i drugi pismeni ljudi (tzv. narodni učitelji).⁵⁰² Ujedno to je razdoblje revolucionarnih događanja u Europi koja su se prelila i u Habsburšku Monarhiju u kojoj njezini narodi traže političku, kulturnu i nacionalnu samostalnost i brži ekonomski razvoj. U otporu germanizaciji, Mađari sve više traže uporabu mađarskog kao službenog jezika u javnom životu, administraciji i školama i to kod svih nemađarskih naroda, čime se nemađarskim narodima u kraljevini Ugarskoj osporava pravo na njihov materinski jezik, kulturu i sva druga nacionalna obilježja. U mađarizaciji, odnosno što boljem svladavanju mađarskog jezika, mađarska vlada⁵⁰³ služila se najrazličitijim načinima, od slanja djece iz Prekmurja i Međimurja u seoska domaćinstva i škole u Ugarskoj, razmjeni posjeta roditelja i djece, međusobnim ženidbama i sl.⁵⁰⁴

U Međimurju 1841. godine nastava je organizirana u 10 župnih škola, a 1846. godine njihov broj se povećava na 18, s ukupno 1.163 učenika. Danas se navodi da: *učitelji u školi izvode nastavu i druge oblike neposrednoga odgojno-obrazovnog rada s učenicima, vode razredništvo, obavljaju ostale poslove koji proizlaze iz naravi i količine odgojno-obrazovnog rada s učenicima, aktivnosti i poslove iz Nastavnog plana i programa, godišnjeg plana i programa, školskog kurikulumu i drugih zakona te posebne poslove koji proizlaze iz ustroja rada škole*⁵⁰⁵. No, tijekom prošlosti društvo je rabilo različite termine za osobe koje su se bavile odgojem i obrazovanjem (umia, rabin, didaskali, gramatist, magister,...). U Međimurju, na počecima poučavanja to su bili ljudi magistri (učitelji) te orguljaši, kantori ili školniki⁵⁰⁶ (koji su uistinu svirali na orguljama u pojedinim crkvama i župama pri kojima su se osnivale škole).⁵⁰⁷ Osim što su trebali svojim sviranjem i pjevanjem u crkvi pratiti bogoslužje, trebali su

⁵⁰¹ Privatne škole, tj. kućno obrazovanje mogla su pohađati djeca povlaštenih staleža uz obvezatno polaganje ispita na kraju školske godine u javnoj pučkoj školi. Vidi: BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 50.

⁵⁰² BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 37.

⁵⁰³ Mađarska vlada u Budimpešti u historiografiji se službeno naziva Ministarsko vijeće ili Središnja vlada, dok je austrijska vlada koristila naziv *carsko kraljevska vlada*.

⁵⁰⁴ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 39.

⁵⁰⁵ „Pravilnik o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi“.

⁵⁰⁶ Obrazovani učitelj.

⁵⁰⁷ BRANILOVIĆ, *Povijest osnovnog školstva Međimurja – od 17. do prve polovine 19. stoljeća*.

poučavati djecu ne samo vjeronauku već pisanju, čitanju i računanju. Neki su bili i zvonari. Njihov rad nadgledavali su župnici. Učitelji orguljaši prvi put se, navodi Kolarić, spominju u Lopatincu 1640. godine, zatim u Štrigovi 1649. godine, u Mihovljanu, Prelogu i Nedelišću 1660. godine te Selnici, Legadu i Podturnu 1688. godine.⁵⁰⁸

Djeca koja su pohađala zabavišta i škole učila su mađarske molitve i pjesme, odlazila na *školske meše* na mađarskom jeziku koje su bile obvezne za svu djecu svake nedjelje i svaki blagdan. Uvedene su i školske priredbe na kojima su djeca trebala pokazati svojim roditeljima koliko su napredovala u učenju mađarskog jezika.⁵⁰⁹ Kakva je situacija bila u međimurskim škola nalazimo i u opisu Bogoslava Šuleka: *Eto u susjednom Medjumurju, gdje sami koreniti Horvati stanuju – (u čistoj horvatskoj zemlji buduć je Medjumurje do nedavno na Horvatsko spadalo) moraju se деца u jutro, najdragocjenije doba, u magjarskom, koga niti znaju, niti razume, a samo posle podne u svom narodnom jeziku učiti: pa šta više, učinila su magjarska gospoda odluku, da se Medjumurje od biskupie Zagrebske bap posve odcēpi, budući mladi duhovnici, koji iz Zagreba dolaze, kano pravi Horvati, svoj materinski jezik ljube, i neće ondašnje Horvate da pomagjare. A jedan kanonik Zagrebački I. H. poslao je god. 1842. 5000 fr. srebra da se u Medjumurju podigne učiona, gdje će se horvatsko-medjumurska деца magjarski učiti*⁵¹⁰.

U stalnom unaprjeđenju školstva Opći školski i naučni sustav za ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane koji je donesen 1806. godine zamjenjuje se 1845. godine temeljnim dokumentom *System scholarum elementarium* (Sustav osnovnih/početnih škola) prema kojem se treba izvoditi cjelokupna organizacija osnovnog školstva: škole se dijele na niže od dva razreda koje su obvezne za svu djecu i više koje imaju treći i četvrti razred. Na polazak škole bila su obvezna sva djeca od šeste do dvanaeste godine života. Osnovne vještine koje su djeca mogla savladati tijekom dvogodišnjeg pohađanja pučke škole bilo je čitanje, pisanje i osnove računanja. Uz pisanje i računanje, vjeronauk je imao središnje mjesto u nastavnom programu. Nastojalo se odvojiti dječake od djevojačkih škola, a gdje to nije bilo moguće preporučeno je spolno odvajanje po smjenama ili prostorno odvajanje u klupama. Nastavni programi za dječake i djevojčice međusobno su se razlikovali iz razloga što su se dječaci trebali obrazovati za muška zanimanja, a djevojčice za ženska zanimanja. Postojala je i distinkcija u obrazovanju gradske i seoske djece te klasna podjela jer djeca iz siromašnih obitelji nisu pohađala više osnovne škole,

⁵⁰⁸ KOLARIĆ, *Povijest Kotoribe. U povodu 200. obljetnice utemeljenja župe (1789.)*, 66.

⁵⁰⁹ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 133-134.

⁵¹⁰ ŠULEK, *Što namjeravaju Iliri?*, 78-79.

kao i preporuka da se škole osnivaju u svakom mjestu sa župnom crkvom. U svim rimokatoličkim osnovnim školama župnici su bilo ujedno i ravnatelji, tj. pokrajinski i okružni nadzornici škola koji su, između ostalih poslova, vodili brigu o redovitom polasku škole. Izostanak djece iz škole bio je opravdano moguć samo u vrijeme sezonskih poljoprivrednih radova. Roditelji koji svoju djecu nisu slali u školu bili su novčano kažnjeni. Nadzor nad svim školama vršilo je Ugarsko namjesničko vijeće, dok su biskupi bili nadležni za vjerski odgoj.

Za razliku od seoskih škola gdje se čitanje i pisanje učilo samo na narodnom jeziku, u gradskim školama učio se i mađarski, a u četvrtom razredu i njemački jezik. Troškove vezane uz škole (plaće, inventar, zgrade) trebale su pokrivati općine (uz pomoć vlastele i ostalih privatnih osoba) koje kako nisu bile dovoljno razvijene i bogate nisu bile u mogućnosti financiranje podizanja i održavanje škola.

7.2.1. Međimurski učiteljski krug

Razvoj osnovnog školstva i prosvjete u Međimurju ovisio je o povijesnim događajima koji su utjecali na njegovu teritorijalno-političku pripadnost Mađarskoj ili Hrvatskoj: razvoj mreže osnovnih škola (dječačka građanska škola⁵¹¹, učiteljska škola, šegrtska škola, djevojačka građanska škola, dječja zabavišta), hrvatskim ili mađarskim političkim interesima, donošenje novih Školskih zakona (obvezno učenje mađarskog jezika, školovanje učitelja, podržavljenju škola, osnivanje dječjih zabavišta, obvezno pohađanje zabavišta i osnovne škole itd.).

⁵¹¹ *Zadaća je građanskoj školi da daje izobrazbu, koja nadmašuje nastavnu svrhu opće pučke škole, navlastito s obzirom na potrebe obrtnika i poljodjelaca. Ona pruža i pripravnu izobrazbu za učiteljske zavode i za one stručne škole, za koje se ne zahtijeva pripravna izobrazba koje srednje škole. Nastavni predmeti građanske škole jesu: nauka vjere; nastavni jezik u svezi s poslovnim sastavcima; zemljopis i povijest s osobitim obzirom na domovinu i njezin ustav; prirodopis; fizika; računstvo spojeno s jednostrukim knjigovodstvom; geometrija i geometrijsko crtanje; crtanje prostom rukom; kaligrafija; pjevanje; nadalje: ženske ručne radnje za djevojčice; gimnastika, za dječake obavezno, za djevojčice neobavezno. Građanska škola sastoji iz tri razreda, koji se priključuju petome godištu opće pučke škole. Slobodno je onima, koji školu uzdržavaju, spojiti građansku školu sa jednom općom pučkom školom pod zajedničkim upravljajem. U ovom će se slučaju zvati Opća pučka i građanska škola. U građanskoj se školi moraju sasvim odijeliti muška djeca od ženske. Učiteljska konferencija podastire pokrajinskoj školskoj vlasti prijedloge o tome, koje se od dopuštenih učevnih knjiga i čitanaka imadu izabrati; ona također može predložiti, da se uvedu nove učevne knjige i čitanke. Odgovorni upravljač škole ima naslov upravitelj. Osim upravitelja i učitelja vjere ima najmanje tri učitelja. Vidi: HORBEC, MATASOVIĆ, ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, 319.*

Nacionalno pitanje⁵¹² vezano je uz sva politička, ekonomska, društvena i kulturna zbivanja. Mađari su u uvjerenju u svoju kulturnu i društvenu nadmoć nametali ostalim narodima svoja nacionalna obilježja i svoj jezik. U mađarskoj politici 19. stoljeća postoje i demokratsko liberalni političari koji smatraju da su odnosi prema nemađarskim narodima u Kraljevini Ugarskoj nedemokratski. Ti političari donose neka rješenja kojima bi se trebao poboljšati status nemađarskih naroda. Tako u pitanju školstva, ugarski ministar kulture József Eötvös stvara prvi moderni i uređeniji osnovnoškolski sustav u višenacionalnoj Mađarskoj po kojem osnovno obrazovanje postaje obvezatno po cijeloj zemlji. Prema Eötvösovom⁵¹³ Zakonu o jednakopravnosti narodnosti iz 1868. godine sve narodnosti/nacionalnosti u Ugarskoj imale su pravo na matarinski jezik u pučkoj školi, država preuzima nadzor i upravu nad školstvom, a djelovanje konfesionalnih škola bilo je dopušteno samo pod određenim uvjetima. Zakonska odredba koja je dozvoljavala nastavu na materinskom jeziku, sljedeće 1869. godine dopunjena je propisom da se u svim školama uči i mađarski jezik⁵¹⁴: *svi državljani Ugarske u duhu ustava i u političkom smislu čine nedjeljiv i jedinstven mađarski narod, svi su jednakopravni bez obzira na to kojoj narodnosti pripadaju. Državni jezik je mađarski.*⁵¹⁵ Time je stvorena mogućnost asimilacije nemađarskih naroda u Ugarskoj. U praksi taj zakon je omogućio mađarskim vlastima da pod državni nadzor stavljaju crkvene (konfesionalne) škole u Međimurju.

U ostvarivanju ciljeva mađarizacije konfesionalne i općinske škole u Međimurju stavljen su pod državni nadzor kroz postupno uvođenje mađarskog jezika u nastavu, uvođenju mađarskih školskih knjiga, katekizama, molitvenih knjižica, novina, zapošljavanje onih učitelja koji znaju mađarski jezik, osnivanje društva za mađarizaciju poput Međimurskog učiteljskog društva, zamjenom hrvatski pisanih demografskih, geografskih i drugih obilježja mađarskim jezikom itd. U postupnoj mađarizaciji međimurskih Hrvata posebnu ulogu imali su učitelji u mađarskim državnim školama koji se zbog svog pristupa u oblikovanju generacije budućih Mađara nazivaju: *pravim narodnim vođama i apostolima razuma i mađarske nacionalne ideje*

⁵¹² U političkom životu Austro-Ugarske Monarhije do njezinog raspada 1918. godine dominirale su dvije teme: nacionalno pitanje i austrijsko pitanje.

⁵¹³ Prvi moderan zakon o pučkom školstvu u Austro-Ugarskoj Monarhiji prema kojem je država preuzela nadzor nad školstvom.

⁵¹⁴ Zakonska odredba koja je dozvoljavala nastavu na materinskom jeziku dopunjena je propisom (članak 4. zakonskog člana XVIII. od 1879. godine) da se u svim školama (odnosi se na nemađarske nacionalnosti u pučkoj školi) uči i mađarski jezik.

⁵¹⁵ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 49.

u Međimurju⁵¹⁶ i koji svojim radom ujedinjuju različite narodnosti u jedan jedinstven narod sa zajedničkim jezikom. Glavni preduvjet zadržavanja učiteljskog zvanja, nakon što se 1861. godine hrvatska uprava povukla iz Međimurja, bilo je poznavanje mađarskog jezika. Za učitelje koji nisu poznavali mađarski jezik ili su ga željeli usavršiti organizirani su tečajevi u Čakovcu koje su organizirali uglavnom lokalni mađarizirani učitelji. Oni koji su prihvatili učenje mađarskog jezika dobili su u vrijeme tečaja zamjenu na svom radnom mjestu, dnevnicu te besplatni smještaj.

U cilju poboljšanja ekonomskog statusa učitelja te usavršavanja poučavanja i odgoja⁵¹⁷ 1870. godine kao samostalno udruženje osnovana je strukovna organizacija Opće udruženje učitelja županije Zala za cjelokupno građanstvo županije Zala unutar kojega svoj rad započinje i Udruženje učitelja Međimurja s motom *Patriotizam i sloboda!*. Udruženje učitelja Međimurja 1875. godine prestaje s radom kao samostalno udruženje i spaja se s *Općim udruženjem učitelja* i u njemu čini Međimurski učiteljski krug (A Muraközi Tanutókör) kojemu je glavna zadaća bila postizanje boljeg materijalnog statusa učitelja⁵¹⁸, poučavanje: *naroda i zaštita rodoljubnog*

⁵¹⁶ „Népünk igazi vezérei“, *Muraköz-Medjimurje* (Čakovec), on-line izdanje, 24. 7 1898., pristup ostvaren 10. 6. 2022. <https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1898-html/mobile/index.html>.

⁵¹⁷ *Zakon 14. svibnja 1869. kojim se ustanovljuju načela nastave za pučke škole* navodi i usavršavanje učitelja: *Pedagogično i znanstveno usavršavanje učitelja ima se promicati školskim časopisima, učiteljskim knjižicama, periodičnim konferencijama i tečajevima za usavršavanje; U svakom se školskom kotaru ima osnovati učiteljska knjižnica. Upravljanje te knjižnice daje se jednom povjereništvu, koje izabire kotarska učiteljska konferencija; U svakome školskom kotaru barem jedamput u godini ima biti učiteljska konferencija pod upravljanjem kotarskoga školskog nadzornika. Zadaća je konferenciji, da se sabrani učitelji dogovaraju i vijećaju o stvarima, koje se tiču školstva, navlastito o učevnim strukama pučke škole, o načinu poučavanja, o učevnim sredstvima, o uvođenju novih školskih knjiga i čitanaka, o školskoj disciplini itd. Svi su učitelji javnih pučkih škola i učiteljskih zavoda u dotičnom kotaru dužni sudjelovati u kotarskoj konferenciji. Učiteljima je privatnih zavoda slobodno sudjelovati pri ovim konferencijama; U svakoj pokrajini poslije svake šeste godine treba da budu konferencije izaslanika kotarskih konferencija pod predsjedanjem pokrajinskoga školskog nadzornika (pokrajinske konferencije); Tečajevi za usavršavanje učitelja imaju biti u učiteljskim zavodima obično kroz jesenske praznike. Učitelji su na poziv pokrajinske školske vlasti dužni doći na rečene tečajeve za usavršavanje. Vidi: HORBEC, MATASOVIĆ, ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, 326.*

⁵¹⁸ Žene koje su željele postati učiteljicama prije 1869. godine, potrebna su znanja mogle stjecati u privatnim školama, kod časnih sestara u samostanima ili kod kuće. 14. svibnja 1869. godine uvodi se Narodni školski zakon koji je standardizirao i profesionalizirao obrazovanje učiteljica otvaranjem četverogodišnjih javnih ženskih učiteljskih škola. Učiteljske škole osnivale su se odvojeno za žene i muškarce. U Međimurju nije djelovala ni jedna ženska učiteljska škola. Vidi u: GOVEKAR-OKOLIŠ, „Obrazovanje učiteljica u slovenskim i hrvatskim zemljama Austro-Ugarske Monarhije – komparativna analiza“, 560.

duha te da *učiteljstvo pred očima drži borbu koja služi svetom zadatku mađarstva*⁵¹⁹. *Međimurski učiteljski krug* kojega su činili gotovi svi od 106 učitelja iz tadašnjih 49 škola koliko ih je u to vrijeme radilo u Međimurju uspješno je djelovao u ostvarivanju ciljeva mađarizacije, kroz tečajeve stručnih osposobljavanja učitelja, tečajeve učenja mađarskog jezika za učitelje i građanstvo, njegovanje mađarske kulture i nacionalne svijesti i materijalne pomoći nezbrinutih učitelja i članovima njihovih obitelji. Kao predsjednici Međimurskog učiteljskog kruga izmjenjivali su se Elek Mólnar, Gusztáv Jeney, Lajos Brauner i Károly Mencsey.

U Čakovcu s vremenom sve više škola postaje općinske (državne) škole u kojima se polagano iz upotrebe izbacuje njemački jezik, potiskuje hrvatski jezik i uvodi mađarski kao nastavni jezik čime one postaju u potpunosti mađarske škole. Kako se škola smatra neosvojivom utvrdom nacionalnog odgoja Čakovec dobiva institucije čije je svrha *školovanje nacije*. Grad najprije 1872. godine osniva Državnu građansku školu za dječake, 1879. godine osniva se Državna učiteljska ustanova⁵²⁰, 1884. godine osniva se Jasleni institut, 1890. godine osniva se škola nižeg ranga za naučnike u tvornicama Zanatska škola nižih razreda, 1895. godine osniva se i Državna građanska škola za djevojčice.

7.2.2. Državno učiteljski odgojno-obrazovni institut

Károly najveću prepreku u mađarizaciji Međimurja vidi u Zagrebačkoj nadbiskupiji koja međimurske Hrvate veže uz Zagreb čime remeti: *njihovo domoljublje i lojalnost prema matičnoj zemlji*⁵²¹. Rješenje za takvu situaciju vidi u nacionalizaciji, odnosno pretvaranju narodnih (općinskih i vjerskih) škola u državne čime bi se smanjio utjecaj Zagreba a škole stavile u službu za nacionalnu stvar⁵²². S ciljem da Međimurje dobije učitelje koji će odgajati djecu u mađarskom duhu potrebno je bilo osnovati pedagošku školu koja će mladež educirati i usmjeravati u mađarskom domoljubnom duhu i pružati im samo onoliko poznavanje hrvatskog jezika koliko će im biti potrebno da se može sprovesti mađarizacija, tj. nametnuti mađarska politička, jezična i kulturna vrijednost međimurskim Hrvatima.

Stanovnici Čakovca, odnosno Međimurja preko škola trebali su primiti osjećaj pripadnosti Mađarskoj, ne samo teritorijalno već i svojim osjećajem i mađarskim jezikom te se

⁵¹⁹ KÁROLY, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 283-284.

⁵²⁰ Nastavni plan i program, donesen nakon školskog zakona, 1869. godine bio je osnova kasnije modificiranih ili donesenih novih nastavnih planova i programa za učiteljske škole u Mađarskoj.

⁵²¹ KÁROLY, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 297.

⁵²² *Isto*, 297.

1888. godine uspostavila ustanova Državni učiteljski odgojno obrazovni institut za potrebe obrazovanja učitelja koji će u hrvatskim školama: *podučavati mađarski jezik, o kojoj će ovisiti mađarizacija Čakovca i Međimurja i u kojoj će se školovati budući mađarski učitelji koji će u hrvatskim i stranim školama podučavati na mađarskom jeziku ... s oduševljenjem i domoljubljem raditi na širenju mađarskog osjećaja – ponajviše u nacionalnim pokrajinama. Stvarna je obrambena bastilja mađarske kulture i rodoljublja ovdje na rubu granica!*⁵²³. Državni učiteljski odgojno obrazovni institut u suvremenom životu Čakovca pridonio je njegovom postepenom razvitku i s vremenom je stvorio Čakovec središtem Međimurja.

7.3. Školstvo u Međimurju od 1848. do 1861. godine

Revolucionarni pokreti 1848. godine sa sobom su iznosili i liberalne zahtjeve od kojih su najvažniji bili donošenje ustava i uspostava ustavne monarhije s parlamentom i njemu odgovornom vladom, uvođenje temeljnih građanskih i političkih prava i sloboda: proglašenje jednakosti u plaćanju poreza, slobode okupljanja i udruživanja, jednakosti pred zakonom, akademske slobode poput slobode učenja i poučavanja što je doprinijelo stvaranju povoljne klime za provođenje važnih reformi u obrazovnome sustavu itd. Revolucionarni događaji svojim su brzim odvijanjem u prvi plan izbacili pisane medije kao što su novine, časopisi, brošure, leci i knjige. Nakon objave carskog manifesta o slobodi tiska i ukidanju cenzure u Hrvatskoj tijekom 1848. i 1849. godine počinje izlaziti desetak novih listova koji za razliku od prijašnjih novina učestalije izlaze i imaju veću nakladu. Unatoč povećanju čitateljske publike postotak nepismenih u Hrvatskoj je i dalje bio velik. Stoga su se u tisku, primjerice u *Slavenskom Jugu*⁵²⁴, često pojavljivali članci o potrebi reforme i stanju u školstvu. Hrvatski

⁵²³ KÁROLY, *Monografija grada Čakovca. Povijest dvorca i grada. Popis stanovništva iz 1901.*, 297-298.

⁵²⁴ U novinama se mogu pronaći članci u kojima se raspravlja o pitanjima vezanima za status učitelja i organizacije školstva: *Jesu li ove škole u dobrom stanju, ili, ako to nisu, kako bi se u takvo postaviti mogle, da potreboćam naroda zadovolje i duhu vriemena odgovore? Koje su nauke mladićem, koji učitelji biti žele, od potribe, i treba li da se i u glasbi vežbaju? Bili od potribe bilo, da tkogod kod banskog vieća i na saboru naš učiteljski stališ zastupa? ... Kako bi se platja narodnih učiteljah poboljšati i utemeljiti mogla? ... Da se za trojednu našu kraljevinu obće učiteljsko siemenište zavede. Da se što skorie u naše škole za izobraženje mladeži potrebiете, duhu vriemena i potreboćam naroda shodne knjige izrade i uvedu. ... Da naš narodni jezik izključivo bude jezik podučavanja, a budući jezik niemački u državi obćenitoj potrebit, da se kao izvanredni predmet onima, koji to žele u višjih narodnih školah, prdavati može. ... Da se ženske skole i po selih uvedu, jer dokgod se naš mladi ženski naraštaj duhu vriemena primiereno neizobrazu, o pravom narodnom izobraženju ni pomisliti se ne može. Vidi: M. STOJANOVIĆ, „Slavenski sviet“, *Slavenski jug* (Zagreb), on-line izdanje, 20. 3. 1849., pristup ostvaren 14. 11.*

sabor već je u srpnju 1848. godine predložio izradu zakonske osnove o školstvu, koja bi trebala modernizirati postojeći obrazovni sustav. Njome je trebala biti osmišljena cjelokupna nacionalna obrazovna piramida od nižeg do visokog školstva. Prosvjetni odsjek Banskog vijeća⁵²⁵ povjerenu zadaću izrade školske osnove: *odobreno to djelo u potanki pretres uzeti, primetbe svoje i opazke učiniti, i savršene u obojima – crkvenom naime i školskom – obziru osnove sastaviti, i za budući kraljevinah sabor dogotoviti*⁵²⁶ završio je u kolovozu 1849. godine. Osnova temeljnih pravilâ javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu iz 1849. zapravo je bila prijevod austrijske školske osnove Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji i njezina prilagodba hrvatskim prilikama⁵²⁷. U Osnovi temeljnih pravilâ javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu naglašava se pravo i dužnost države da vodi brigu o obrazovanju svih stanovnika, nastoji se ujednačiti školstvo na razini države, na svim stupnjevima obrazovne hijerarhije (od pučke škole do sveučilišta). Prema Osnovi temeljnih pravilâ javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu zadatak osnovnih, tj. pučkih škola je pružanje znanja i vještina koje su potrebne svakom državljaninu za uživanje stečenih prava i sloboda. Osnova temeljnih pravilâ javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu nadalje ukazuje na potrebu povećanja broja škola i nastavnih sadržaja, poboljšanje obrazovanja i društvenog statusa učitelja, uspostavljanje nezavisne školske uprave i sl. Srednje škole trebaju uz klasične jezike podučavati matematiku, povijest, prirodne znanosti te pripremati učenike za nastavak školovanja na visokoškolskim ustanovama.⁵²⁸ Nositelji vlasti su na taj način jasno naznačili važnost općeg obrazovanja koje

2022.<http://dnc.nsk.hr/newspapers/LibraryTitle.aspx?id=87a538ac-bda4-4038-a664-de64488e47b3&y=1849&m=3&d=20#>.

⁵²⁵ „Odbor za izradnju najpotrebitih popravakah u školah, naucih i vérozakonih“. Predsjednik odbora bi je senjski biskup Milan Ožegović.

⁵²⁶ ŠVOGER, „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj“, 315.

⁵²⁷ Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich) iz 1848. godine predstavljao je nacrt preustroja cjelokupne javne nastave u kojim je osnovna škola istaknuta kao prva i najvažnija sastavnica sustava javne nastave što je dovelo do poboljšanje obrazovanja učitelja, proširenja nastavnog gradiva i uvođenja nadzornih i upravnih struktura. Ukinut je dvogodišnji pripremni studij filozofije i priključen je gimnaziji kao 7. i 8. razred. Osmogodišnja gimnazija podijeljena je na nižu (prva četiri razreda) i višu (od 5. do 8. razreda) gimnaziju. Po završetku gimnazije polagao se maturalni ispit za sveučilišni studij. Uz gimnazije postojale su građanske i realne škole koje su učenike pripremale za obrte ili za nastavak obrazovanja na tehničkim institutima. Organiziranje i upravljanje školama povjereno je zemaljskim školskim vijećima čime školstvo postaje laičko, odnosno izuzeto iz neposrednog nadzora crkvenih vlasti. Vidi: ŠVOGER, „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj“, 314.

⁵²⁸ ŠVOGER, „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj“, 317.

je vlastima omogućilo toliko željenu komunikaciju s cjelokupnim stanovništvom u standardiziranom mediju i pismu. Putem općeg obrazovanja, koje je podrazumijevalo zajedničke nastavne programe i udžbenike na određenom političkom području, kod učenika i nastavnika stvaran je osjećaj nacionalnog zajedništva.

Školski odgoj i obrazovanje kao sekundarna socijalizacija tako je postalo jedan od glavnih načina oblikovanja nacionalnog identiteta. Kroz nastavu povijesti učenici su učili o zajedničkoj prošlosti, na nastavi zemljopisa kroz školske zemljovide dobivali su predodžbu o zajedničkom prostoru, a pomoću standardiziranog književnog jezika trebali su participirati u nacionalnoj kulturi koja više nije bila vezana samo za lokalnu i regionalnu tradiciju.

Godine 1848. Međimurje postaje sastavnim dijelom Hrvatske. U tim godinama mijenjaju se feudalni odnosi u Međimurju, započinje njegov gospodarski razvoj, posebno izgradnjom željezničke pruge Kanizsa-Pragesko koja prolazi kroz Međimurje, a borba za nacionalni identitet i narodni jezik obilježava sva društveno-politička i kulturna prosvjetna zbivanja. Na društveni i kulturni razvoj, kao i na razvoj školstva utječe politika Bachova apsolutizma: uvođenje njemačkih običaja i zakona u upravu i administraciju, njemački jezik postaje službeni nastavni jezik i sredstvo komunikacije novog građanskog društva. Germanizacija nije naišla na plodno tlo, posebno u seoskim osnovnim školama gdje se nastava održavala na materinskom jeziku, uz postupno uvođenje ilirskog jezika (čitanje, pisanje, recitiranje...). Latinski jezik postepeno nestaje iz visokih škola i državnih ureda, i umjesto njega uvodi se ilirski jezik⁵²⁹ u škole i urede. Kada je Međimurje 1848. godine priključeno hrvatskoj državi, umjesto starih, na kajkavskom jeziku pisanih školskih i drugih knjiga, uvedene su knjige na ilirskom (hrvatskom) jeziku. Mlade učitelje, koji su izlazili iz mađarskih škola, zagrebačka je biskupija preuzela u službu tek kada su položili ispit iz hrvatskog književnog jezika. Godišnja izvješća su također morali pisati na hrvatskom jeziku.

Politički interesi Hrvata za Međimurje i počeci hrvatskog nacionalnog pokreta u Međimurju odrazili su se na kulturna, prosvjetna i školska zbivanja u Međimurju gdje je u prvom redu trebalo započeti na nacionalnom osvješćivanju međimurskih Hrvata. U tu svrhu pojačava se gradnja novih i proširuju se postojeće škole, tako da Međimurje 1857. godine ima već 26 osnovnih škola. Mjesni župnici su ujedno i ravnatelji i školski nadzornici u osnovnim

⁵²⁹ Jedan od najvažnijih rezultata preporodnog razdoblja (1835.–1848.) bilo je oblikovanje hrvatskog književnog jezika na štokavskoj osnovi. Hrvatski sabor 1847. godine donio je odluku o proglašenju hrvatskog jezika službenim jezikom u Hrvatskoj. Bila je to povijesna odluka i jedan od najvećih uspjeha preporodnog razdoblja. Nakon nekoliko stoljeća uporabe latinskog jezika u državnim poslovima Hrvatske sada tu ulogu preuzima hrvatski jezik.

školama i odgovaraju Duhovnom stolu zagrebačke nadbiskupije u Zagrebu. U vrijeme mađarske uprave u Međimurju, hrvatstvo Međimuraca čuvala je nadležnost Zagrebačke biskupije nad tim područjem. U vrijeme hrvatske uprave u Međimurju osnovano je, prošireno i izgrađeno nekoliko škola kojima su radili učitelji Hrvati koju su djecu poučavali (čitanje, pisanje i osnove računanja) na hrvatskom jeziku. Rad u školama bio je kvalitetan i dobro organiziran. Uz učitelje, u školi rade i mjesni župnici ili kapelani koji predaju vjeronauk. Školski udžbenici i molitvenici koji su upotrebljavani bili su istovjetni onima iz Varaždinske županije.⁵³⁰ Broj djece koja su neprekidno pohađala nastavu od sedme do dvanaeste godine nije bio velik jer su roditelji djecu ostavljali ili kod kuće za rad na polju, ili su ih zaposlili kao slugu u mjestu ili izvan mjesta stanovanja. Ona djeca koja su završila pučku školu, rijetko koje je od njih, zbog materijalnog statusa roditelja, nastavilo nakon toga svoje daljnje školovanje u srednjim školama Varaždinske i Zaladske županije.

7.5. Počeci reforme školstva

Tijekom 19. stoljeća u većini zapadnoeuropskih zemalja počelo se pridavati veliko značenje opismenjivanju i obrazovanju koje je predstavljalo jedan od glavnih uvjeta industrijalizacije i modernizacije cjelokupnog života. U cilju modernizacije tradicionalnih obrazovnih sustava donose se zakoni o školstvu čija provedba utječe na demokratizaciju građanskog društva. Stvaranjem mreža pučkih škola, školstvo postaje javno te za njega skrb preuzima državna uprava s ciljem odgaja i obrazovanja stanovništva i odgovarajućom školskom reformom.

Školska reforma povezana je s pojavom i razvojem nacije te s procesima sekularizacije i demokratizacije koji mijenjaju tradicionalnu obrazovnu politiku koja sada ima za cilj obrazovanje cjelokupnog stanovništva. Reformom školstva propisuju se ciljevi obrazovanja, odredbe o organizaciji i djelovanju pučkih škola, državna uprava i stručni nadzor nad školama, normiranje obrazovnih i odgojnih sadržaja, normiranje i zakonska regulativa školskog sustava, crkvena nadležnost u vjerskim sadržajima, izgradnja škola te osposobljavanje učitelja. Učiteljska služba⁵³¹ postaje javna i za nju je sada potrebno imati određene kvalifikacije u cijeloj

⁵³⁰ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 47.

⁵³¹ Učiteljsku službu mogle su obavljati samo kvalificirane osobe koje su uz posao učitelja mogli obavljati i posao pjevača i orguljaša u crkvi.

Austro-Ugarskoj Monarhiji. U Ugarskoj uz proces modernizacije vezan je mađarski jezik, koji je trebao postati jezik masovne komunikacije s ciljem bržeg razvoja ekonomije i tehnologije. Istovremeno, proces modernizacije i obrazovanja mađarska politika nastojala je iskoristiti za mađarizaciju nemađarskog stanovništva kroz posizanje države u školski sustav, posebno u onaj na hrvatskom jezičnom području u Međimurju. U unutarnjem političkom životu Ugarska je težila pretvaranju višenarodne i višejezične države u jedinstvenu državu s jedinstvenim mađarskim jezikom. Tome su se suprotstavili nemađarski narodi koji traže jednakopravnost u priznavanju svog materinskog jezika, vjere, kulture i drugih nacionalnih posebnosti. Unatoč njihovom otporu 1868. godine ugarski ministar za bogoštovlje i prosvjetu József Eötvös donosi Zakon o jednakopravnosti narodnosti.

Na načelima jedinstvenosti svih naroda u Ugarskoj, 1868. godine donesen je i Zakon o organizaciji osnovnoškolske nastave kojim je trebalo modernizirati osnovno školstvo: uvođenje obvezatnog devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja za svu djecu od šeste do dvanaeste godine života na materinskom jeziku. Od dvanaeste do petnaeste godine života obavezno je bilo pohađanje opetovnice i učenje mađarskog kao nastavnog jezika. Zakonska odredba koja je dozvoljavala nastavu na materinskom jeziku, sljedeće 1869. godine dopunjena je propisom da se u svim školama uči i mađarski jezik⁵³². Pored državnih škola u kojima je nadzor nad školom u nadležnosti države, bilo je i drugih zakonom priznatih škola koje su se osnivale u manjim naseljima (konfesionalne, općinske i privatne škole). Zakon je reorganizirao upravu škole: osnivaju se školski savjeti županija, formiraju kotarski učiteljski zborovi učiteljska društva, određeni su normativi školskog prostora i uvjeti rada. Pravo na osnivanje škola, prema novom Zakonu, imale su općine, ali to pravo imali su i pojedinci, vjerske zajednice i društva. Ukoliko to nisu bile u mogućnosti ostvariti, škole je osnovala država, posebno u mjestima gdje se nije dovoljno njegovao mađarski nacionalni duh i gdje se koristio nemađarski jezik. Ovaj Zakon je omogućavao da jezik narodnosti može biti i nastavni jezik i nastavni predmet.

Školski sustav u Međimurju nije bio ovisan o državi, niti je bio pod njezinom potpunom kontrolom i utjecajem jer je potpadao pod utjecaj zagrebačke (nad) biskupije zbog čega se u školama nisu mogli uspješno ostvariti ciljevi mađarske elite te se donose školski zakoni koji donose temeljnu reformu školstva koja obuhvaća osnivanje državnih škola. O izboru učitelja u međimurskom školama do 1868. godine odlučuju Duhovni stol zagrebačke nadbiskupije u Zagrebu, a nakon donošenja novog Zakona o školstvu o tome odlučuje školski odbor. Nadzor

⁵³² Zakonska odredba koja je dozvoljavala nastavu na materinskom jeziku dopunjena je propisom (članak 4. zakonskog člana XVIII. od 1879. godine) da se u svim školama uči i mađarski jezik.

nad državnim, općinskim i konfesionalnim školama vrše školski nadzornici koji imaju uvid u programe, knjige i ostala nastavna sredstva. Nekoliko godina kasnije, 1879. godine novi ugarski ministar za bogoštovlje i prosvjetu Ágoston Tréfort donosi Propis o nastavnom jeziku koji određuje da je u svim Ugarskim osnovnim školama obvezatna upotreba mađarskog jezika kao nastavnog jezika⁵³³ i nastavnog predmeta, a od 1907. godine u svim školama povećava se i broj sati nastave mađarskog jezika⁵³⁴. Opravdanost ove zakonske odredbe, tj. uvođenje mađarskog jezika kao sredstva povezivanja svih naroda u Ugarskoj, mađarska uprava nalazi u potrebi stvaranja jednakopravnih uvjeta za život u jedinstvenoj državi. S druge strane, nemađarski narodi u toj zakonskoj odredbi prepoznaju sredstvo njihove kulturne i nacionalne asimilacije u Mađare. Zakon o školstvu nije stupio odmah na snagu, već se postupno primjenjivao iz razloga što nije bilo dovoljno stručnih učitelja koji su znali mađarski jezik. U početku primjene zakona učitelji su pomoć mogli dobiti od kolega učitelja koji su znali mađarski jezik. Nakon što su i ti učitelji savladali mađarski jezik, on postaje obvezatan predmet s ciljem osposobljavanja učenika na izražavanje na materinskom i mađarskom jeziku, usmeno i pismeno.

Mađarizacija usprkos svim naporima od strane mađarske elite nije davala očekivane rezultate, naročito u međimurskim selima u kojima su međimurski Hrvati uspjeli sačuvati svoj jezik, svoje običaje, nošnju i kulturu. Veće uspjehe mađarizacije je postigla u gradu Čakovcu i trgovačkim mjestima. Kako bi se takva situacija promijenila, mađarska vlast dolazi na ideju da u škole postavi učitelje, domaće međimurske Hrvate koji besprijekorno govore mađarski, koji će putem škola vršiti proces mađarizacije. U nastojanju da se ta ideja ostvari 1879. godine u Čakovcu je otvorena Učiteljska škola⁵³⁵ s namjerom odgoja i obrazovanja učiteljskoga kadra koji će biti osposobljen da u hrvatskim školama može održavati nastavu na mađarskom jeziku. S ciljem što uspješnije mađarizacije, József Margitai za početno uvođenje u mađarski jezik međimurske djece od najranije dobi izdaje niz udžbenika, poput *Međimurske početnice* i *Čitanke*.

⁵³³ Prema tom Propisu nastava u međimurskim školama izvodi se samo na mađarskom jeziku, a hrvatski učitelji da bi zadržali posao u prosvjeti trebaju dokazati da poznaju i dobro govore mađarski jezik.

⁵³⁴ Za uspješnije svladavanje mađarskog jezika, osim što se povećao broj sati nastave na mađarskom jeziku, otvorena su i zabavišta gdje su se djeca od treće godine života počinjala upoznavati s mađarskim jezikom.

⁵³⁵ Učiteljske škole ili preparandije su ustanove u kojima su se osposobljavali učitelji pučkih škola u trajanju od tri godine. U njih su se mogli upisati dječaci i djevojčice s navršениh 15 godina i prije završenom građanskom školom ili nižom gimnazijom ili malom realkom te položenim prijemnim ispitom. Ustanova je otvorena pod nazivom *A csáktornyai magyar királyi állami tanítóképző intézet* (Čakovečki mađarski kraljevski državni zavod za obrazovanje učitelja).

Sustavno mađariziranje nemađarskih naroda preko škola u Ugarskoj nije bitnije utjecalo na promjenu nacionalne strukture nemađarskih narodnosti⁵³⁶. Promjene su nastupile, najprije 1905. godine kas se uvodi Bezeviczev nastavni plan prema kojem najviše sati u nastavi dobiva mađarski jezik, i 1907. godine kad je donesen Apponyijev zakon⁵³⁷ kojim su se pod državni nadzor stavile konfesionalne i općinske škole, a mađarski jezik uveden je kao službeni nastavni jezik i predmet.⁵³⁸ Zaposlenje u školama nakon toga više nije mogao dobiti ni jedan učitelj koji nije vladao mađarskim jezikom. Učenici, koji nisu dobro poznavali mađarski jezik, odbijali su takvu nastavu što je za posljedicu, unatoč strogim kaznama, dovelo do osipanja broja školskih polaznika. Osnovne škole su se, prema odredbama Zakona o školstvu iz 1888. godine, trebale otvarati u naseljima koja imaju najmanje 40 školskih polaznika. Na taj način škole su se približile učenicima što je imalo za rezultat veću redovitost pohađanja nastave. U vremenu od 1880. do 1914. godine u Međimurju su osposobljene 83 školske zgrade, izgrađene su nove škole, širio se školski prostor u postojećim školama i dječjim zabavištima.

7. 6. Školstvo u Međimurju od 1861. do 1918. godine

Međimurje do 1861. godine ne gubi tradicionalnu vezu školovanja svoje djece u Hrvatskoj, posebno u Varaždinu i Zagrebu. Međutim, nakon 1861. godine postupno slabi broj djece koje odlazi na školovanje u Hrvatsku zbog postojanja muške i ženske građanske i šegrtske škole u Čakovcu. U određenoj mjeri s namjerom da se spriječi odlazak međimurske djece u Hrvatsku doprinijelo je i osnivanje Učiteljske škole u Čakovcu.

Preuzevši 1861. godine Međimurje, mađarska uprava podupirala je otvaranje novih državnih škola u Međimurju, te je njihov broj u izravnoj mađarizaciji međimurskih Hrvata iz godine u godinu stalno rastao, tako su 1910. godine u Međimurju s postojale 52 škole, od čega

⁵³⁶ Politika pojačane mađarizacije koja se počela primjenjivati od sredine 19. stoljeća nije imala zapažene uspjehe, ali je ipak spriječila da se Međimurje u tome periodu uključi u proces buđenja hrvatske nacionalne svijesti. Tek početkom 20. stoljeća malobrojna hrvatska inteligencija iz Međimurja okupljena oko tjednika *Naše pravice* započela je s intenzivnim radom na širenju i jačanju hrvatske nacionalne svijesti.

⁵³⁷ Grof Albert György Apponyi donosi 1907. godine tzv. Lex-Apponyijev zakon koji u svome 27. članku sadrži odredbu o uvođenju nižeg stupnja mađarskog jezika u nastavu narodnosnih škola.

⁵³⁸ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 54.

je državnih bilo 23, općinskih 3 i konfesionalnih 14⁵³⁹. Došavši ponovno u posjed Međimurje mađarska vlast koristiti sva sredstva za denacionalizaciju međimurskih Hrvata. Prvo je mađarski jezik proglašen službenim jezikom u Međimurju. Kako su stanovnici Međimurja slabo poznavali mađarski jezik, on je uveden, s namjerom da se što prije nauči, u sve međimurske osnovne škole. Kad je mađarska vlast primijetila da međimurska djeca loše komuniciraju sa svojim učiteljima, došla je na ideju da se u školama izvodi nastava s učiteljima koji podjednako dobro govore mađarski i hrvatski jezik. Takvi učitelji odabrani su iz redova pomađarenih Međimuraca, koji su na taj način mogli djecu ujedno i preodgojiti u mađarskom duhu. Kako bi se dobio što veći broj takvih učitelja, mađarska vlast je u Čakovcu 1879. godine otvorila najveću učiteljsku školu u Ugarskoj – *A magyar király állami tanítóképzőintézet* (Mađarski kraljevski državni zavod za obrazovanje učitelja). U namjeri da se spriječi odlazak međimurske djece u hrvatske srednje škole, umjesto u srednju školu u Nagykanizsu, razmišljalo se o otvaranju gimnazije u Čakovcu.⁵⁴⁰

Učiteljska škola otvorena je i s ciljem da se u njoj pripremaju mladi učitelji za potrebe državne politike u namjeri da u Međimurju s vremenom nestane hrvatska nacionalna svijest i da se školska djeca odgajaju u mađarskom duhu i na mađarskom jeziku. Naime, pokazalo se da mađarski učitelji godinama nisu imali uspjeha u denacionalizaciji međimurskih Hrvata jer su ostali izolirani i nisu se uspjeli uklopiti u međimurski društveni život koji je svoje uporište imao u tradicijskoj kulturi koja se temeljila na govoru, običajima, nošnjim pjesmi. U denacionalizaciji međimurskih Hrvata sudjelovala je i vojska u kojoj su međimurski mladići naučili mađarski jezik i tako stekli uvjete za daljnja zvanja i napredovanja. Osobito su se podržavali brakovi između mađarskih djevojaka i mladih Međimuraca, jer bi njihova djeca već u dobi prije polaska u školu naučila mađarski, s kasnije postali Mađari. Krajem 19. stoljeća izvršena je denominacija, mađarizacija, hrvatskih otkonima, osobnih imena i prezimena u Međimurju. Također, i na području kulture nastojalo se dokazati različitost međimurskih Hrvata od Hrvata iz Hrvatske i njihova sličnost s Mađarima.

Prema planu grofa Apponya, dio posla u denacionalizaciji međimurskih Hrvata trebala je na sebe preuzeti i katolička crkva te je donio zakon prema kojem su se sve molitve u školi trebale moliti na mađarskom jeziku. Kad su mađarske vlasti primijetile da roditelji kod kuće sa

⁵³⁹ Međimurje do 1870. godine ima gotovo samo župne, konfesionalne škole nad kojima nadzor ima Duhovni stol u Zagrebu.

⁵⁴⁰ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 55.

svojom djecom govore hrvatski i na taj način usporavaju učenje mađarskog jezika, stvorile su teoriju prema kojoj stanovnici Međimurja govore poseban međimurski jezik koji nije ni mađarski ni hrvatski, već ostatak staroga pokrajinskoga govora toga dijela Mađarske. S ciljem postizanja što boljih rezultata u nametanju tzv. međimurskog jezika, predstavnici mađarske elite započeli su u Čakovcu izdavati novine *Muraköz-Medjimurje* na mađarskom i *međimurskom jeziku*.

Na prijelazu stoljeća u Međimurju postoje četiri vrste škola: privatne u kojima učitelje financiraju seljaci, državne u kojima učitelje postavlja država, konfesionalne u kojima učitelje postavlja crkva i općinske u kojima učitelje postavlja općina. U općinskim i konfesionalnim školama nadzor je vršio školski odbor i župnik te je u njima nastavni jezik bio hrvatski jezik, kao i u privatnim školama, dok je u državnim školama nastavni jezik bio mađarski jezik. Korištenje hrvatskog kao nastavnog jezika bila je prepreka denacionalizaciji međimurskih Hrvata, te su mađarske vlasti pronalazile načine da se općinske, konfesionalne i privatne škole pozatvaraju. Hrvatski udžbenici s vremenom su zamijenjeni mađarskim, da bi početkom 20. stoljeća hrvatski jezik bio istisnut iz svih međimurskih škola. Hrvatski jezik ostao je još samo u crkvi, ali i to se nastajalo primijeniti nastojanjem da se Međimurje odcijepi od Zagrebačke nadbiskupije. Podršku za takvim promjenom, mađarske vlasti pronalazile su i pojedinim hrvatskim svećenicima. Tako je primjerice Juraj Baranašić, župnik iz Belice na blagdan sv. Stjepana 1906. godine održao propovijed na mađarskom jeziku⁵⁴¹.

⁵⁴¹ *Već sam vam javio, kako je župnik Baranašić dežao u Belici na dan Sv. Stjepana kralja magjarsku propovijed. Mi nebi proti ovomu imali ništa, kada bi u Belici bili Magjari, nu ovako moramo osuditi toga najnovijega magjarizatora, koji se neka nezove našim duhovnim pastišom, nego našim neprijateljem. Svaki neka narod sluša riječ božju u svom jeziku, Magjar u magjarskom, Njemač u njemačkom, Talijan u talijanskom jeziku. Neka dakle i mi Hrvati slušamo riječ božju u svom hrvatskom jeziku. S Baranašićevih ustiju u ostalom nećemo slušati riječ božju, — nego riječ onih, koji nam hoće da zataru materinji jezik i našu narodnost. To je dosta žalostno. Onda se nemojmo čuditi, što razni magjarski luterani, kalvini i Židovi traže odcjepljenja Medjumurja ispod vlasti zagrebačke naobiskupije, kada evo ovako rade naši vlastiti popovi Hrvati. Naravno, da magjarski listovi u zlato kuju Baranašićev postupak, pripovjedajue, kako on nama, koji smo svi rodoljubni Hrvati, propo-vijeda magjarski, te nas potiče na ljubav prama magjarskoj domovini. Mi smo doduše dobri ugarski državljani, nu neka ne misli "Zalavarmegijei Hirlap", da ćemo slušati župnika Baranašića i dozvoliti, da naš narod ide njegovim putem. To nikada. Vidi: Medjimurski Hrvat br. 1. „Župnik Baranašić u Belici“. Naše pravce (Varaždin), 13. 9. 1906., 3.*

7.6.1. Školski udžbenici

Mađarska vlast ulaskom u Međimurje 1861. godine zatekla je u potpunosti hrvatske škole u kojima se koriste školski udžbenici i katekizmi pisani hrvatskim jezikom. Zatečeno stanje se značajnije ne mijenja do 1868. godine. Nakon te godine mađarske vlasti izdaju, za potrebe međimurskih Hrvata međimurske pučke knjige, molitvenike, udžbenike, novine i kalendare pisane *međimurskim* i mađarskim jezikom⁵⁴².

Učitelji koji su došli u Međimurje između 1848. i 1861. godine nisu poznavali mađarski jezik⁵⁴³, te su trebali, ukoliko su željeli zadržati svoje radno mjesto, naučiti mađarski jezik, zbog čega su započeli polaziti posebne tečajeve iz mađarskoga jezika i nakon njih polagati propisane ispite. Prvi takav tečaj odlukom ministra bogoštovlja i nastave organiziran je i financiran tijekom školske godine 1882./83. s 37 polaznika, a posljednji 21. lipnja 1886. godine.

Nastavu hrvatskog jezika na Učiteljskoj školi preuzeo je József Margitai⁵⁴⁴, koji je ujedno, jer udžbenika za hrvatski jezik nije bilo, počeo pripremati, pisati i izdavati potrebne

⁵⁴² Godine 1868. u Međimurje je iz Ugarske stigao viši ravnatelj školah u Magjarskoj koji je izrazio nezadovoljstvo nepoznavanjem mađarskog jezika kod učenika ali i učitelja: *Na samo Petrovo dodje nam u pohode viši ravnatelj školah u Magjarskoj, da vidi, kako napreduje naša mladež u obće a napose u Magjarštini. Ali kad tamo, o Margjarštini niti spomena! Čujem, da je našao otaj naš brižljivi ravnatelj u cielom Medjumurju samo jednoga učitelja, kaj se nešto razumije u magjarski jezik, a od učenikah dakako nijednoga. Da se tomu nehajstvu za Magjarštinu doskoči, naložio je taj g. ravnatelj strogo, da s eodmah počmu učiti magjarski jezik i učitelji i djačići. U tu je svrhu takodjer poslano k nam shodnih knjigah, kojih si nekoji i kupiše; većina pako, kojih si jih ili nehtjedoše ili ne mogoše kupiti, dobi jih badava. Pa tako uče i učitelji i učenici na vrat na nos magjarsku slovnicu, jer si izpiti pred vratima, a nalog, kako rekoh, strog. Druga za razvoj i napredak našega puka ne manje važna viest tiče se opet jezika, ali nemagjarskoga niti hrvatskoga već uprav medjimurskoga: Odsele s emoraju nabavljati za naše škole medjimurske knjige iz Budima grada, a ne ilirske (?) iz zagreba, te će se učiti po naših školah u buduće samo medjimurski i magjarski jezik. Vidi: „U Medjimurju 20. srpnja. (Magjarski i medjimurski jezik u pučkih učionah)“. *Pučki prijatelj* (Varaždin), on-line izdanje, 23. 7. 1868., pristup ostvaren 10. 9. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=36&godina=1868&broj=000029&E>.*

⁵⁴³ Godine 1893. na snagu stupa Csákyjeva naredba o obveznom učenju mađarskog jezika i kontrola istog od strane upravitelja škola koriste li se njime učitelji u poučavanju.

⁵⁴⁴ Margitai je rođen 1854. u Črenšovcima u Prekmurju kao Jožef Majhon. Godine 1878. službeno mijenja prezime u József Margitai. Kao rješenje da Međimurje ostane u sastavu Ugarske nakon 1861. godine vidi u stvaranju posebnog međimurskog identiteta: *U teoriji, Međimurci bi tako bili zasebno slavensko pleme, oduvijek vjerno ugarskoj kruni. Kako je upravo jezik smatran najvećim označiteljom nekog naroda, jasno je bilo da je potrebno kreirati i zasebni, međimurski jezik, koji bi se postepeno i standardizirao. Kao uzor Margitaju je poslužio vendski jezik Prekmuraca, koji je od lokalnog izrastao u književni. Vidi: TOMANIĆ, 100 godina knjige „Početnica i čitanka za medjimurske pučke škole - Mađari željeli kreirati zasebni međimurski jezik.*

udžbenike. Godine 1881. izdaje hrvatsku gramatiku na mađarskom jeziku *Horvát nyelvtan* I. dio (Hrvatska gramatika), 1884. godine *Horvát nyelvtan* II. dio, i 1906. godine *Horvát nyelvtan* III. dio. Njegova gramatika ima narav razlikovne gramatike iz razloga što se Margitai često osvrće na narodni, tj. kajkavski govor za kojeg upozorava da se on razlikuje od književnog jezika čime daje do znanja da kajkavski dijalekt smatra dijelom hrvatskog jezika što je bilo suprotno stavu europske slavistike koji je u to vrijeme kajkavski smatrao nehrvatskim odnosno slovenskim govorom.⁵⁴⁵ Osim pisanja *Hrvatskih gramatika* Margitai, da bi olakšao međimurskim Hrvatima učenje mađarskog jezika, 1882. godine objavljuje i čitanku za učenike međimurskih osnovnih škola *Muraközi horvat olvasókönyv* (Međimursko - hrvatska čitanka), udžbenik za početno poznavanje mađarskog jezika *Magyar ABCés olvasókönyv a muraközi népiskolák számára* (Međimurska početnica i čitanka za međimurske pučke škole) i *kratke žepne rečnike* (*Rövid zsepszótár – Kratki džepni rječnik*) za učenje mađarskog i hrvatskog jezika.⁵⁴⁶ Za potrebu nastave pjevanja 1884. godine izdaje priručnik *Magyar gjermekdalok a nem magyar ajkú iskolák számára* (Mađarske dječje pjesme za škole u kojima se ne predaje na mađarskom jeziku). U želji da se iz uporabe potisnu od crkvene vlasti odobrene hrvatske knjige, 1885. godine izdaje *Dobre knjige, Mali katekizmuš*, a 1906. godine *Veliki katekizmuš* i *Bibličku poveztnicu*. Budući da su katekizmi i *Biblička poveztnica* bili tiskani kajkavskim narječjem⁵⁴⁷, mogli su se koristiti u školama i po odobrenju zagrebačkog nadbiskupa. U službi mađarizacije, udžbenici iz povijesti, zemljopisa i sličnih predmeta imali su i svrhu isticati političku, kulturnu i nacionalnu veličinu Velike Mađarske.

Osim uvođenja mađarskog jezika kao službenog jezika, Zakonske odredbe školskog zakona zahtijevale su i otvaranje učeničkih i učiteljskih školskih knjižnica u osnovnim i srednjim školama koje su trebale osigurati uvjete za stručno obrazovanje učitelja i poticati čitanje knjiga na mađarskom jeziku⁵⁴⁸. Uvjeti za otvaranje školskih knjižnica nastaju u drugoj polovici 19. stoljeća kad počinju izlaziti pedagoški časopisi i listovi te kad se otvaraju državne i privatne tiskare koje vrše nakladničke usluge. Oni koji su financirali škole, bili su obvezni

⁵⁴⁵ HAM, *Povijest hrvatskih gramatika*, 123-124.

⁵⁴⁶ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 56.

⁵⁴⁷ Margitaijev prosvjetno-publicistički rad temeljio se na tezi da će stavljanjem međimurske kajkavštine na mjesto hrvatskog jezičnog standarda međimurske Hrvate udaljiti od hrvatskog naroda u Hrvatskoj.

⁵⁴⁸ BUNJAC, „Međimurje u novom vijeku“, 89.

uplaćivati i određeni iznos za rad školske knjižnice⁵⁴⁹. Prema podacima iz 1885. godine u Zaladskoj županiji djelovale su 23 knjižnice u osnovnim i srednjim školama čiji se broj nastojanjima prosvjetnih vlasti, učitelja i Međimurskog učiteljskog društva svake godine povećavao.⁵⁵⁰ Svrha osnivanja školskih knjižnica bila je između ostalog da se onemogući čitanje knjiga pisanih hrvatskim jezikom.

Unatoč tome što je polazak škole određen zakonom, i dalje prema procjeni prosvjetne vlasti Zaladske županije iz 1882. godine školu pohađa premali broj polaznika, za što krivnju prebacuju na zagrebačku nadbiskupiju, u čiju nadležnost spada Međimurje, jer ona preko međimurskih svećenika ima preveliki utjecaj u konfesionalnim školama. Zaladska županija, kao jedno od rješenja za bolju primjenu školskih zakona i širenju mreža osnovnih državnih škola u Međimurju vidi u izdvajanju Međimurja iz zagrebačke nadbiskupije i priključenju szombathelyjskoj biskupiji.

7.6.2. Učiteljska škola u Čakovcu

Novi Zakon o školstvu tražio je i veće stručne kompetencije učitelja u osnovnim školama, te se otvara sve veći broj državnih, konfesionalnih i privatnih učiteljskih škola čije se školovanje produžuje na četiri godine, i čiji polaznici su obvezni savladati uz mađarski i narodnosni jezik na način da se njime mogu služiti u održavanju nastave, posebno u školama gdje učenicima mađarski jezik nije materinski jezik.

Zastupnik u čakovečkom izbornom okrugu Imre Szabó podnio je 1868. godine interpelaciju mađarskom parlamentu u kojoj je iznio probleme školstva u Međimurju i u kojoj je predložio osnivanje Učiteljske škole u Čakovcu. Interpelacija je prihvaćena u mađarskom parlamentu, a ministar bogoštovlja i nastave Ágoston Tréfort poslao je u Međimurje ministarskog savjetnika Pála Gönczya koji je podržao i predložio njezino osnivanje u

⁵⁴⁹ Reforma srednjih i pučkih škola dovela je i do stvaranja mreža knjižnica koje su postale sastavnice u sustavu odgoja i obrazovanja. U pučkim školama osnivaju se učeničke knjižnice u svakoj školi, a u srednjim školama osnivaju se uz učeničke i učiteljske knjižnice. Privremeni i školski nastavni red iz 1871. godine navodi da su knjižnice obvezni dio školskih zbirki za koje je odgovoran ravnatelj, i utvrđuje obvezu osnivanja *jedne knjižnice za nastavnike i jedne knjižnice za učenike*. Vidi: GRASSAUER, „Handbuch für österreichische Univeritäts- und Studien Bibliotheken sowie für Volks-, Mittelschul- und Bezirkslehrerbibliotheken“, 17.

⁵⁵⁰ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 58.

Čakovcu⁵⁵¹. U ostvarivanju ciljeva mađarizacije, ne samo Međimurja, nego i Prekmurja u Čakovcu je 1879. godine osnovana Učiteljska škola⁵⁵² koju su mogli pohađati polaznici iz Međimurja, Prekmurja, Hrvatske i Mađarske s ciljem da se: *u njoj obrazuju posebno takvi mađarski učitelji koji će u školama s hrvatskom ili vendskim (slovensko stanovništvo između Mure i Rabe) stanovništvom prilagoditi nastavu na mađarskom jeziku tako da je svaki pojedinac razumije*⁵⁵³.

U Učiteljskoj školi predavao se hrvatski jezik kao nastavni predmet, koji je trebao budućim učiteljima omogućiti bolju komunikaciju s domaćim stanovništvom. Razlog tome treba tražiti i u činjenici, da mađarski učitelji koji nisu poznavali hrvatski jezik, nisu mogli komunicirati ni s učenicima ni s roditeljima, što ih je navodilo da ostavljaju učiteljsku službu u Međimurju i da se vrate u Mađarsku: *Tada se u profesorskom zboru rodila ideja da bi mađarski učenici trebali naučiti hrvatski i s njim srodan vendski jezik da bi – dobivši mjesto u općinama s nemađarskim jezikom – preko njihova poznavanja pozitivno djelovali na rodoljublje naroda i djece te bili sposobni poučavati mađarski jezik i tako udovoljavati zahtjevima zakona. ... Budući da državna učiteljska škola ima poseban zadatak spremati takve mađarske učitelje koji će, kao osobe koje razumiju jezik, biti namještene u školama s hrvatskim i vendskim stanovništvom radi prave nastave na mađarskom jeziku, određuje se da za sve učenike škole bude obavezan predmet hrvatski jezik (na međimurskom narječju) koji će se učiti dva sata tjedno; da učenici ne budu preopterećeni, oduzet će se po jedan od nastave mađarskog i njemačkog jezika i tako dobivena dva sata upotrijebiti za učenje hrvatskog jezika*⁵⁵⁴.

⁵⁵¹ Čakovec u to vrijeme ima 3801 stanovnika od čega su 56,40% Hrvati a samo 21,73 % Mađara ili njih samo 828.

⁵⁵² Učiteljska škola za dječake stvarno je osnovana 7. siječnja 1879. godine, a formalno 9. srpnja 1879. godine pod službenim nazivom: *A csáktornyai magyar király állami tanítóképző intézet*. U petoj točki ugovora koji je potpisan između Mađarskoga kraljevskog ministarstva bogoštovlja i nastave te mjesnog poglavarstva Čakovca stoji: *Budući da stanovništvo mjesta Čakovca govori hrvatskim jezikom, najveću važnost u Međimurju treba polagati na razvijanje mađarskog duha; stoga je obvezno da u uskoro podignutoj zgradi učiteljske škole nastavni jezik bezuvjetno i zauvijek bude mađarski*. Nastava u opremljenoj školi započela je 20. rujna 1879. godine. U prvi razred bilo je upisano 27 učenika. U palači staroga grada Čakovec uređene su prostorije za školu, internat, stanovi za ravnatelja, odgojitelja i podvornika, učionice za prvi razred i za vježbaonicu, dvije spavaonice, dvije sobe za klavir i prostorije za prehranu učenika. Nova zgrada za Učiteljsku školu svečano je otvorena 3. travnja 1889. godine. Vidi: KAPUN, „Osnivanje i početak rada učiteljske škole u Čakovcu (1879 – 1889)“, 24.

⁵⁵³ KAPUN, „Osnivanje i početak rada učiteljske škole u Čakovcu (1879 – 1889)“, 23.

⁵⁵⁴ *Isto*, 41.

U različitim društveno-povijesnim uvjetima Učiteljska škola odigrala je značajnu ulogu društveno-političkom i prosvjetno-kulturnom životu Međimurja kroz tri povijesna razdoblja: period organizirane mađarizacije u razdoblju od 1879. do 1918. godine, u razdoblju između dva rata od 1918. do 1945. godine te nakon 1945. godine

7.6.3. Osnivanje novih škola

Povratkom Međimurja u sastav Hrvatske 1848. godine, pod utjecajem hrvatskog nacionalnog pokreta, u Međimurju se osnivaju i izgrađuju nove škole koje međutim do 1861. godine još uvijek ne pokrivaju cijelo područje. To se mijenja 1868. godine novim Zakonom o školstvu⁵⁵⁵ koji prepisuje obvezu osnivanja osnovnih škola u mjestima koje ih još uvijek nemaju. Škole su se gradile na trošak općine, odnosno njihovih stanovnika i povremeno na trošak države, posebno u područjima kao što je bilo Međimurje, gdje su Hrvati činili većinsko stanovništvo. U vremenu od 1880. do 1915. godine Međimurje je svake godine dobilo jednu ili dvije školske zgrade, dok se veliki broj školskih zgrada i dječjih zabavišta obnovio i proširio. Školske zgrade, osim što su imale ulogu hramova mađarizacije jer ih je takvima činio njihov

⁵⁵⁵ Zakon o školstvu za Ugarsku nosi naziv Zakon o pitanjima osnovnoškolske nastave i stupio je na snagu 8. prosinca 1868. godine, a za austrijske zemlje Zakon od 14. svibnja 1869. kojim se utvrđuju glavna načela nastave u osnovnim školama. Mađarski zakon o osnovnom školstvu iz 1868. godine naziva se po tadašnjem ministru javne nastave Josephu Eötvösu i Eötvösevim zakonom. Tim zakonu propisani su uvjeti za osnivanje škola, obveza općina u pogledu održavanja škola, dozvoljeni broj učenika u razredu, obvezni nastavni predmeti i trajanje školske godine. Osnovna škola postaje obvezna za djecu oba spola od navršene šeste godine do navršene dvanaeste godine, odnosno navršene petnaeste godine (opetovnica) za djecu koja neće nastaviti školovanje. Za roditelje koji djecu neće slati redoviti u školu propisane su kazne. Osnovno obrazovanje čine šestogodišnje elementarne pučke škole. više pučke škole (trogodišnje za dječake i dvogodišnje za djevojčice), građanske škole (dječaci ih pohađaju šest, a djevojčice četiri godine) i preparandije. Osnovne i pučke škole financira osnivač, a mogu biti općinske, privatne ili državne i konfesionalne. Općinske škole su multikonfesionalne, a svaka vjerska zajednica treba samostalno organizirati nastavu vjeronauka i morala za pripadnike svoje vjerske zajednice. U svim osnovnim školama obvezno je spolno razdvajanje učenika, a svaka općina s više od 5000 stanovnika obvezna je bila osnovati i uzdržavati višu pučku ili građansku školu. Nastavni jezik u osnovnim školama bio je materinski jezik učenika, a općina je bila dužna osigurati učitelja. U višim pučkim školama mađarski je bio obvezni predmet. Vjerske zajednice mogle su iz vlastitih sredstava osnovati osnovne škole u općinama gdje žive njihovi vjernici. Mogli su sami birati učitelje, određivati im plaću i udžbenike uz uvjet da zadovoljavaju sve organizacijske i pedagoške standarde koji su bili obvezni za javne škole. Vidi: HORBEC, MATASOVIĆ, ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, 35-36.

vanjski izgled, predstavljale su i odraz ekonomske i političke moći društvene zajednice, njezinog odnosa prema školstvu i obrazovanju.⁵⁵⁶

Odredbe Zakona o školstvu iz 1868. godine utjecale su i na postupno zatvaranje konfesionalnih škola koje bez pomoći države nisu mogle udovoljiti zahtjevima za stvaranje kvalitetnijih uvjeta rada te su s vremenom prešle u ruke općine, a onda i države. Od 1875. godine počinje sustavnije podržavanje međimurskih osnovnih škola kao dio smišljene politike potpune mađarizacije Međimurja. Primjenom Zakon o školstvu iz 1868. godine Čakovečka župna škola postaje gradska (državna) škola, i kao i druge škole u Međimurju pod snažnim je utjecajem mađarizacije uslijed koje iz škola nestaje hrvatski jezik, a nastavni jezik i predmet postaje mađarski jezik⁵⁵⁷. Zakon o školstvu iz 1868. godine sadržavao je i odredbe o stručnom i staleškom organiziranju učitelja općinskih i državnih i građanskih škola s ciljem stvaranja suvremenije pučke škole, unapređivanje odgojno obrazovne politike i mijenjanje učiteljskog materijalnog, socijalnog i društvenog položaja.

7.6.4. Osnivanje i rad dječjih zabavišta u Međimurju

Godine 1837. Friedrich Fröbel osniva ustanovu za predškolsku djecu pod nazivom Ustanova za razvoj stvaralačkih motiva i djelatnosti kod djece i mladih koju 1840. godine preimenuje u dječji vrtić. Njegove ideje uskoro su se proširile kroz Europu, posebno iz razloga što je to vrijeme kad se mnoge žene uključuju ne samo u rad u poljoprivredi već i u drugim granama gospodarstva. S obzirom na činjenicu da su oba roditelja često bila zaposlena izvan obiteljskog doma javila se potreba za osnivanje posebnih ustanova koja su trebala preuzeti skrb o djeci dok su roditelji bili na poslu. Takve ustanove (dječji vrtić, zabavište) u početku su osnivali pojedinci ili pojedini crkveni redovi⁵⁵⁸ a s vremenom počele su se otvarati i u Međimurju, ali prvenstveno s namjerom da se djeca čim ranije nauče mađarski jezik.

Proces mađarizacije u Međimurju, prema mišljenju mađarske vlasti, presporo je napredovao, te iz tog razloga Čakovec dobiva zabavište 20. rujna 1885. godine, Prelog 1898.

⁵⁵⁶ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 72.

⁵⁵⁷ Unatoč činjenici što je mađarski jezik bio obvezan jezik i predmet u pučkim školama, nisu ostvareni zadovoljavajući rezultati u njegovoj primjeni i razumijevanju. Razlog tome treba tražiti i u činjenici da su djeca i njihovi roditelji koristili materinski jezik, i njime se svakodnevno služili u obitelji, u crkvi, u konfesionalnim školama te svakodnevnom životu.

⁵⁵⁸ MENDEŠ, „Početci institucijskog predškolskog odgoja u Hrvatskoj i njegova temeljna obilježja“, 229.

godine a nakon njih zabavišta se otvaraju u svim većim međimurskim selima. Planirano je bilo osnivanje zabavišta u svim mjestima gdje su postojale osnovne škole. Godine 1891. donesen je Zakon o dječjim vrtićima (dječja zabavišta, čuvališta) kojim su uređena sva pitanja organizacije i djelatnosti predškolskog odgoja: odgajateljski kadar, program rada, kvaliteta prostora, uzdržavanje, tko mogu biti osnivači (država, općina, društva itd.) i uređeni zadaci programa predškolskog odgoja: razvijanje tjelesnih i intelektualnih sposobnosti kroz zanimanje iz dječje okoline i dječje književnosti, igru za razvoj dječjih sposobnosti, razvijanje vjerskog i moralnog odgoja, pjevanje, itd. Sve navedeno imalo je za svrhu kod djece naučiti elementarno poznavanje mađarskog jezika u područjima s nemađarskim narodima, a da bi se to postiglo u dječjim vrtićima mogle su se zaposliti samo one njegovateljice koje su školovanje završile u Mađarskoj, jer je to značilo da dobro poznaju mađarski jezik.⁵⁵⁹ Zabavlje (odgajateljice) koje su radile u zabavištu bile su educirane za suvremene metode i oblike rada kojima su privlačile veliki broj djece i time pridonosile mađarizaciji djece kroz zabavišta. Zakon o dječjim vrtićima sadržavao je zakonske odredbe prema kojima su roditelji imali obvezu da u njih šalju svoju djecu od treće do šeste godine života. Roditelji, ali i djeca rado su prihvaćali zabavišta. Roditelji jer su im djeca bila zbrinuta u vremenu kad su oni obavljali poljoprivredne ili druge poslove, a djeca jer su zabavišta posjedovala obilje igračaka i drugog didaktičkog materijala.

7.6.5. Narodno prosvjećivanje

Pod utjecajem državne prosvjetne politike, donesena je 1868. godine preporuka učiteljima i svećenicima da porade na organiziranju obrazovanja i poučavanja neobrazovanog međimurskog stanovništva u čitanju, pisanju i osnovama računanja, što je u konačnici rezultiralo da je Međimurje početkom 20. stoljeća imalo vrlo mali broj nepismenog stanovništva.⁵⁶⁰ Sama pismenost nije bila dovoljna za veće promjene u Međimurju. Trebalo je poraditi i na narodnom prosvjećivanju i kulturnom uzdizanju, a to se moglo ostvariti kroz čitanje knjiga i nakon završene osnovne škole. To se namjeravalo izmijeniti otvaranjem narodnih knjižnica i čitaonica. Jedan od razloga zašto se malo čitalo, ležao je u tome što su hrvatskim jezikom pisane knjige bile zabranjene u Međimurju, a zbog slabog poznavanja mađarskog jezika Međimurci nisu mogli čitati knjige pisane mađarskim jezikom.

⁵⁵⁹ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 84.

⁵⁶⁰ *Isto*, 81.

U Međimurju i to vrijeme postoje molitvenici koji su pisani kajkavštinom, štokavštinom, novostvorenim *međimurskim jezikom* i, naravno, mađarskim jezikom. Kako bi se međimursko stanovništvo potaknulo na čitanje počelo se s izdavanjem novina *Muraköz-Medjimurje*, koje su uz škole i crkvu trebale prosvjećivati međimursko stanovništvo. Uz brojne prigodne i aktualne sadržaje novine su donosile i članke o važnosti pohađanja osnovne škole itd. Pored novina pokrenuto je i izdavanje i *Medjimurskog kolendara* koji je uz opismenjavanje imao i zadatak unapređivanje gospodarstva kroz pružanje znanja o modernizaciji i unapređivanju poljoprivrede, stočarstva i ostalih gospodarskih grana, ali i odgoju djece, higijeni i sl.⁵⁶¹

7.6.6. Gospodarske škole

Kod osnivanja osnovnih državnih škola, školske odbori bili su dužni osigurati školski prostor i zemljište za rad gospodarskih škola koje su djeca trebale pohađati nakon završene osnovne škole, ukoliko nisu nastavili školovanje u nekoj drugoj školi. Zakon o školstvu iz 1868. godine prepisuje da nakon završene šestogodišnje osnovne škole, da učenici koji nisu nastavili školovanje obvezni su završiti opetovnice koju su organizirale općinske škole.⁵⁶² Opetovnice⁵⁶³ (njem. Wiederholungsschule, tal. scuola di ripetizione) su trebale osigurati djelomičnu permanentnost obrazovanja⁵⁶⁴, jer se događalo da čak i kod one djece koja su polazila školu nakon nekoliko godina nepohađanja škole, zbog nečitanja i nepisanja, više nisu znali pisati. Opetovana obuka u trajanju od dvije godine bila je obvezna za svu djecu koja su završila pučku školu, kao i za šegrte i trgovačke naučnike. Za nepohađanje opetovnica od šegrta i trgovačkih naučnika njihovi nadređeni mogli su biti novčano kažnjeni, dok su roditelji ili staratelji koji nisu redovito ili uopće slali djecu u školu bili za to opomenuti od općinskog školskog odbora,

⁵⁶¹BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 90.

⁵⁶²*Isto*, 59.

⁵⁶³ Opetovnica je obuhvaćala izvanredni nastavni proces od sva sata nastave dva puta tjedno.

⁵⁶⁴ Pohađanjem opetovnice ponavljalo se i proširivalo, prema potrebi praktičnog života, znanje stečeno u pučkoj školi. Takve škole, u trajanju od tri godine, pohađala su djeca koja su radila u tvornicama ili obrtničkim radionicama, odnosno ona koja su uz rad i šegrtovanje dva puta na tjedan trebali utvrđivati opća znanja i vještine (permanentno usavršavanje). Kako su svi majstori i trgovci trebali svojem šegrtu, odnosno naučniku, uz prijetnju novčane kazne, omogućiti pohađanje opetovnice one su organizirane četvrtkom i nedjeljom zbog čega se u literaturi može za njih naći i naziv *nedjeljne škole*.

a nakon opomene slijedila je novčana kazna. Od druge polovice 19. stoljeća škole su trebale osnivati i održavati školske vrtove i voćnjake u kojima su učenici trebali steći osnovna znanja iz gospodarstva, upoznati oruđa za rad, razvijati radne navike i druga iskustva koja će im koristiti u životu. Osnovna znanja iz gospodarstva djeca su stjecala već u osnovnoj školi, a kasnijim pohađanjem opetovnica obučavali su se za različite gospodarske poslove, ženski ručni rad, kućanstvo itd.

Opetovno-gospodarske škole imale su svoj nastavni plan i program, prema kojem je nastava od studenog do travnja trajala u vremenu od pet sati tjedno, a ostale mjesece po dva. U javnim pučkim školama najmanja tjedna satnica bila je 20, a najviša 25 školskih sati. Slobodni dani bili su četvrtak te nedjelja kad se izvodila obvezna religijska obuka po jedan sat. Taj oblik obrazovanja, kao i obveznog osnovnog obrazovanje kod međimurske djece bio je nemaran i neredovit.⁵⁶⁵

7.7. Osnovno školstvo od 1918. do 1920. godine

U školskoj godini 1912./13. Međimurje ima razgranatu mrežu osnovnih škola koja je do 1919. gotovo zadovoljavala postojeće potrebe obuhvata školskih obveznika u svim područjima Međimurja. Nakon teritorijalnog pripajanja Međimurja Hrvatskoj trebalo je poraditi i na nacionalnom pokretanju njegova javnog, kulturnog, prosvjetnog i gospodarskog razvoja, posebno sređivanju stanja u školstvu i prosvjeti. Nova hrvatska uprava provela je ponajprije određenu brigu o sređivanju i organizaciji birokratskog aparata, dok su školstvo i prosvjeta u prvim mjesecima zadržali naslijeđene organizacijske oblike. Organiziranje školstva⁵⁶⁶ u Međimurju na hrvatskom jeziku nije se moglo odmah organizirati, jer su međimurskim školama radili mađarski učitelji koji su očekivali da će i dalje ostati na svome radnome mjestu. Međutim, isprva su bili otpušteni, čak i učitelji Međimurci koji su znali hrvatski i imali ispite iz hrvatskog jezika. Neki od njih ponovno su zaposleni tako da je u nekim školama početkom 1919. godine započela nastavna godina.

Po odlasku mađarskih učitelja, koji su ujedno bili i školovani orguljaši (kantori) pojedine međimurske župe ostale su bez orguljaša. Hrvatski učitelji koji su stigli u Međimurje nisu znali svirati orgulje. Međimurje, koje je vraćeno u hrvatski etnički prostor, trebalo je

⁵⁶⁵ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 91.

⁵⁶⁶ Organizacija i rad škola temeljio se na osnovama Drugog hrvatskog školskog zakona iz 1888. godine.

učitelje orguljaše jer za podizanje hrvatske nacionalne svijesti kod međimurskih Hrvata najdjelotvorniji način bio je pjevanje i sviranje hrvatskih crkvenih i međimurskih narodnih crkvenih popijevaka. Rješenje za to našlo se u suradnji s Bervarovom orguljaškom školom u Celju⁵⁶⁷ koja je preuzela brigu za školovanje orguljaša u Međimurju.

Odlukom školskog nadzornika Milana Fabijanovića nastava u Prelogu započela je 2. siječnja 1919. godine. Sredinom travnja 1919. godine po dekretu Kraljevske Zemaljske vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjeru u Zagrebu u Međimurje počinju dolaziti učitelji⁵⁶⁸ iz drugih hrvatskih krajeva sa zadatkom da odgajaju i obrazuju učitelje na hrvatskom jeziku i za potrebe hrvatskih škola. Osnivaju se prosvjetna društva⁵⁶⁹, otvaraju knjižnice i čitaonice, održavaju predavanja, otvara se učiteljska škola⁵⁷⁰, niža i viša pučka škola, ženska stručna škola, šegrtska škola, trgovačka škola, dječja zabavišta, itd. Uskoro su sve škole imale dovoljan broj učitelja što je omogućilo početak redovite nastave u međimurskim školama u školskoj godini 1919./20.

⁵⁶⁷ Godine 1899. Karlo Bervar, slovenski glazbeni pedagog, orguljaš, skladatelj i dirigent, osnovao je orguljašku školu u Celju. Njegovu školu koja je trajala tri godine pohađali su kantori Ivan Mustać iz Svete Marije, Florijan Andrašec iz Dekanovca, Vinko Balog iz Kotoribe i drugi. Njih su u školu slali međimurski svećenici (Ignacije Lipnjak, Vinko Žganec i dr.) koji su u njima prepoznali talent i kvalitetu budućih crkvenih orguljaša. O orguljaškoj školi u Celju Ignacije Lipnjak piše: *Školu polazilo je g. 1920./1921. 24 učenika te jedna učenica. Trojica od učenika bili su Medjimurci-Hrvati, koji su te godine apsolvirali: Andrija Lesinger iz Macinca s odličnim, Vinko Pintarić iz Preloga i Matija Kos s dobrim uspjehom. Bervarova je škola dala dosada Medjimurju šest orguljaša i jednu orguljašicu, od kojih su sadašnji orguljaš u Sv. Mariji Ivo Mustać i ovogodišnji absolvent Andrija Lesinger sa sestrom si Katarinom izašli iz škole kao najspremniji i najoduševljeniji propagatori hrvatskog cecilijanizma. ... Pouka u orguljaškoj školi u Celju traje tri godine, a školska godina od 15. IX. do 15. VII. Učenici (stan i hranu moraju si sami priskrbiti) plaćaju za pol godine 400 K školarine i nabavljaju si sami potrebna sredstva za učenje, dok im u samoj učionici stoje na raspolaganje orgulje, glasovir i harmonij.* Vidi: LIPNJAK, „Orguljaška škola u Celju“, 130.

⁵⁶⁸ Kao učitelji u Čakovcu došli su, između ostalih, Janko Slogar, Ferdo Silberbauer, Stjepan Križanić, Zvonimir Köhler, Nikola Pavić, Ane Cividini, Ante Kovačević i Ante Defrančeskij. U Međimurske osnovne škole 1919. i 1920. godine odredbom povjereništva za bogoštovlje i nastavu Kraljevske hrvatsko-slavonske Zemaljske vlade dolazi preko 160. učitelja. Vidi: Službeni glasnik Kraljevske hrvatsko-slavonske vlade, povjereništvo za bogoštovlje i nastavu, kom XX, 1920.

⁵⁶⁹ S ciljem stručnog i pedagoškog osposobljavanja i usavršavanja učitelja 1919. godine osnovano je Međimursko učiteljsko društvo.

⁵⁷⁰ U cilju sređivanja pitanja školstva za privremenog ravnatelja Kraljevske muške učiteljske škole u Čakovcu imenovan je profesor Sigismund Čajkovac koji je došao s Učiteljske škole u Zagrebu zajedno s 46 učenika i nekoliko profesora sa zadatkom da preorganizira dotadašnju mađarsku učiteljsku školu i otvori hrvatsku te da uredi internat za učiteljske pripravnike koji će imati zadatak da po završetku školovanja preuzmu rad u osnovnim školama Međimurja. Hrvatska Učiteljska škola počela je raditi 25. travnja 1919. godine.

Uz nižu pučku školu 1920. godine Povjereništvo za prosvjetu i vjeru u Zagrebu dopustilo je da se u Čakovcu osnuje i javno dječje zabavište.⁵⁷¹

Pripajanje Međimurja Kraljevini SHS nije značilo i primjenu zakona koji su bili na snazi u Hrvatskoj. Tek ratificiranjem međunarodnog ugovora 1920. godine nova država uzdržavanje osnovnih škola stavlja u dužnost upravnih općina, tj. one su općinske samo u onom djelu koji se tiče njihovog financiranja⁵⁷², dok su službeno one državne ustanove.

⁵⁷¹ Službeni glasnik Kraljevske hrvatsko-slavonske vlade, povjereništvo za bogoštovlje i nastavu, kom XX, 1920.

⁵⁷² Kako je u primjeni bio Drugi školski zakon iz 1888. godine općine su trebale u svo trošku trebale podizati i uzdržavati škole i učitelje (primjerice u ogrjevnim drvima, knjigama, nastavnim sredstvima i sl.).

8. POLITIČKE PRILIKE OD SREDINE 19. STOLJEĆA DO POČETKA 20. STOLJEĆA

8.1. Liberalno - nacionalne revolucije⁵⁷³

Revolucija postaje moguća kada masa stanovništva teži krupnim političkim, ekonomskim ili socijalnim reformama, a vladajuća elita (dvor, aristokracija, vojska) se suprotstavlja mirnom rješenju tih zahtjeva. Nositelji revolucija 1848./1849. godine⁵⁷⁴ potjecali su iz različitih društvenih slojeva (bogato građanstvo, nezadovoljno plemstvo, sitni obrtnici i trgovci, nezaposleni radnici, seljaci, obrazovni slojevi itd.) koje je ugrožavao stari feudalni sustav⁵⁷⁵ ili moderni kapitalistički razvoj. Agrarna kriza uzrokovana bolestima krumpira i slabe žetve, nagli porast stanovništva, urbanizacija i industrijalizacija, financijske krize, bankroti, nezadovoljstvo postojećim vladama, neispunjavanje zahtjeva za političkim reformama poput ukidanja nejednakosti među ljudima, dokidanja starih društvenih odnosa (prijelaz iz feudalnih u kapitalističke odnose, iz staleškog u građansko društvo) i općeg prava glasa itd. bili su uzorci koji su pokrenuli revoluciju.

⁵⁷³ Proces započet 1848. godine završio je 1867. godine kad je uspostavljen dualistički sustav Austro-ugarskom nagodbom i ujedinjenjem Njemačke 1871. godine. Liberalno-nacionalna revolucija bila je ujedno i prvi pokušaj preoblikovanje političke karte Srednje Europe na nacionalnom principu. U revoluciji 1848. godine probilo se shvaćanje o suverenitetu naroda kao jedinom nosiocu državne moći, iz kojeg proizlaze i vladarska prava. Ono se temeljilo na učenju o prirodnom pravu čovjeka da sam određuje svoju sudbinu, slobodan od skrbništva apsolutističke države i staleža.

⁵⁷⁴ Revolucije 1848./1849. godine u historiografiju su poznate pod imenom proljeće naroda. Pojam narod označava stanovnika regije ili se upotrebljava kao sinonim za puk tj. šire slojeve. S vremenom sve više dobiva značenje nacije. Ilirci su narodnost shvaćali kao narodni osjećaj, pripadnost ilirskom jezičnom narodu, a kasnije pripadnost hrvatskom narodu (naciji), tj. pripadnost *narodu* kao stanovništvu određene regije (uže Hrvatske ili Slavonije).

⁵⁷⁵ Ukidanju feudalnih zemljišnoposjedovnih odnosa prethodile su reforme agrarnog uređenja na kojima su se temeljili zakoni za likvidaciju feudalnih odnosa poslije 1848. godine poput slavonskog urbara (Urbar je knjiga prihoda u koju su se unosila seljačka davanja gospoštijama za uživanje određene kategorije zemljišta.) koji je donesen 1756. godine, ugarskog urbara iz 1767. godine i hrvatskog urbara iz 1780. godine. U nastojanju da temeljito reformira zemljišne i druge odnose u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji Josip II. posebno je oporezivao plemstvo, donio je patent o osobnoj slobodi podložnika, koji su u to vrijeme bili vezani uz zemlju, da slobodno napuštaju selišta, da imaju pravo na izbor zanimanja i slobodu oporuke i ženidbe. Predstavnici mađarskog liberalnog plemstva uspjeli su zakonskim članicama 1836. i 1840. godine u Ugarskom saboru izvesti reforme koje su doprinijele ukidanju feudalnih odnosa. Vidi: GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, 155-156.

Ugarski staleški sabor⁵⁷⁶ 7. siječnja 1848. godine počeo je svoju raspravu o mađarskom jeziku i narodnosti kojom se tražila uporaba mađarskog jezika u Ugarskom primorju, Požeškoj, Virovitičkoj i Srijemskoj županiji u roku od šest godina. Zatraženo je da se u svim javnim ustanovama postavi ugarski grb, mađarska zastava i mađarski natpisi, da se uvede obvezno učenje mađarskog jezika u svim hrvatskim školama te da se ugarski grb i mađarski natpisi stavljaju na novac, službene pečate, luke, brodove i zavode. Mađarima je kraljevskim reskriptom od 17. ožujka 1848. obećana odgovorna vlada, a kralj je zadnji Ugarski staleški sabor zaključio 11. travnja 1848. na mađarskom jeziku što je oduševilo Mađare i dalo im nadu za ostvarivanje samostalne države. Ugarski staleški sabor u travnju 1848. godine donosi Zakonsku osnovu o mađarskom jeziku i narodnosti prema kojoj je predviđena centralizirana mađarska država s mađarskim službenim jezikom i snažnoj mađarskoj vlasti u vojsci, diplomaciji i financijama. U skladu s time hrvatski uredi i sudovi bili su dužni koristiti mađarski jezik u službenoj korespondenciji u ugarskim oblastima. Iznimka je bilo Ugarsko primorje koje je moglo koristiti talijanski jezik. Hrvatska je mogla i dalje koristiti latinski jezik, a Slavoniji je dozvoljeno još narednih šest godina korištenje latinskog jezika. Hrvatska je od kralja Ferdinanda V. zatražila ne prihvati navedene zaključke Ugarskog staleškog sabora. Hrvatski nunciji, poslije tog Ugarskog staleškog sabora ocijenili su da na njemu nije donesena ni jedna odluka koja ne bi povrijedila hrvatski narod, njegova prava i teritorijalnu cjelovitost.

Jedno od najvažnijih pitanja ugarske vanjske politike bilo je pitanje reguliranja državnopravnog odnosa s Austrijom i ustroj ugarske nacionalne države što je bilo u suprotnosti s težnjama Hrvatske kao i manjina u Ugarskoj (Rumunja, Nijemaca, Srba i Slovaka) koji su se svrstali na stranu Beča. Negiranje hrvatskog imena i narodnosti od glavnog predstavnika tadašnje mađarske politike Lájosa Kossutha dovelo je do sukoba hrvatskih i mađarskih političkih ciljeva. Šokčević piše da su *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske*, uz pristanak zagrebačkog cenzora Stjepana Moysesa⁵⁷⁷, mogle iznositi hrvatskoj javnosti negativnu sliku ugarske liberalne oporbe i Kossutha kao glavnih neprijatelja Hrvatske koji su dovodili u pitanje utemeljenost hrvatske državnopravne teorije, tj. pravne osnove stare hrvatske autonomije

⁵⁷⁶ Požunski državni sabor 1847. – 1848. godine.

⁵⁷⁷ Moyses, Stjepan (Veselý, 24. X. 1797. – Svätý Kríž, danas Žiar nad Hronom, 5. XIII. 1869.), slovački biskup i preporoditelj, profesor filozofije i grčkog jezika na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, zagrebački kanonik, kaptolski zastupnik za zajedničkome hrvatsko-ugarskom saboru u Požunu, predsjednik Odbora za školstvo i bogoštovlje u Banskome vijeću, ravnatelj zagrebačkog sjemeništa itd. Kao revizor i cenzor zagrebačkih knjiga, novina i časopisa u vremenu od 1837. do 1843. godine pomagao je Hrvatski narodni preporod te bio jedan od osnivača Matice ilirske. Vidi: „Moyeses, Stjepan“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

zasnovane na običajnome pravu i zahtjevu hrvatskog nacionalnog pokreta za potpuno ujedinjenje Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.⁵⁷⁸Slika o Mađarima prikazivana je na dva načina. S jedne strane pozitivno se gledalo na stavove koje je zastupao ugarski dvorski kancelar grof György Apponyi iz ugarskih konzervativnih krugova koji se smatrao prijateljem hrvatskog naroda i koji je bio tolerantni prema Hrvatima, dok se liberalnu ugarsku oporbu s Kossuthom predstavljalo kao snagu koja je nastojala uništiti hrvatsku narodnost. Temelj sukoba ležao je i u činjenici što je ugarska oporba podržavala glavnog protivnika iliraca Hrvatsko-ugarsku stranku.

Ilirci su preko svoga lista *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske* reagirali na Kossuthove⁵⁷⁹ političke istupe u rubrici *Ugarska*, poput govora koji je on održao na skupštini *Pestanske varmedje* (Veliko spravište) 12. studenoga 1845. godine u kojem je on osudio zahtjev za samostalnim hrvatskim namjesničkim vijećem kao i zahtjev da latinski bude službeni jezik, umjesto mađarskog jezika⁵⁸⁰. Reagiralo se i kad je Kossuth je u jednoj replici na Požunskom saboru 1847. – 1848. godine doveo u pitanje čak i samo postojanje državopravne zasebnosti Hrvatske kad se njegova izjava: *Ja ne poznám hrvatsku narodnost. - Gdje je Hrvatska? – Ja je ne nađem na karti* prepisala državopravnom a ne geografskom značenju.⁵⁸¹ Na istome saboru

⁵⁷⁸ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 245.

⁵⁷⁹⁵⁷⁹ Lajos Kossuth (Monok, Mađarska, 19. IX. 1802. – Torino, Italija, 20. III. 1894.) bio je poznat kao protivnik nacionalnih pokreta nemađarskih naroda u Translajtániji, tj. zemlje s *ove*, lijeve strane rijeke Leithe; nakon Austro-ugarske nagodbe 1867. godine, naziv za ugarsku polovicu monarhije (*Zemlje ugarske krune*) koju su činile Ugarska, Hrvatska i Slavonija. Nasuprot tomu, austrijska polovica Monarhije zvala se Cislajtánija, tj. zemlja s *one*, desne strane rijeke Leithe. Vidi: „Translajtánija“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁵⁸⁰ *S radostju spominje se on sa bezpriměrnóm věrnostju i neuzkolebivóm stalnostju boreći se magjarsko-horvatske stranke, koja krěpko neprestano vojuje proti stranki ilirskoj. – Kažu, da su se Horvati zato razdražili, jer su Magjari nepriateljski ioali horvatsku narodnost: - govornik čudi se onoj množini, koja je kadra věrovati ovo, što jedno dva tri čověka tvěrde. Mo smo samop to želeli, da diplomatički jetik mednji njima i nami magjarski bude, i da oni pri tom nebi štetovali, zato neka bi se magjarski jezik i kod njih učio; kazano je, da bi strašivost bila zahtěvati manje, a nepravica više. – Mi nismo protivni horvatskoj narodnosti. A što čine oni? Sad, gdje su magjarsko-horvatsku stranku izključili iz děržavnoga spravišta, u svom tako ustrojenom tom spravištu proglasili su latinski jezik za diplomatički, - dakle manje su učinili, nego što smo mi pripravní im ustupiti. Oni žele razčěpljenje izmedju nas i sebe; istu za sebe posebno naměstništvo, a za potporu ove svoje želje što navode? vele, da sadašnje občinsko naměstništvo odveć steže kod njih cenzuru.* Vidi: „Pesti Hirlap. „Pestanska varmedja?“; *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske* (Zagreb), on-line izdanje, 19. 11. 1845., pristup ostvaren 20. 9. 2022. <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=8c1b3c60-9c3b-4745-bcb7-96ce8e6081b5&y=1845&m=11&d=19#>.

⁵⁸¹ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 248.

Kossuth je podržao odluku koja bi ostavila latinski kao unutarnji službeni jezik Hrvatske, ali je 1847. godine Hrvatski sabor prije požunske odluke službeno priznao hrvatski jezik. U razdoblju od 1845. i 1848. godine Kossuth je uvidjevši opasnost od priklanjanja hrvatskog nacionalnog pokreta Beču pregovarao s ilircima poput Ambroza Vranyczanyja i Ljudevita Gaja ali bez uspjeha. Nakon 1848. godine Kossuth u emigraciji iznosi suprotne stavove o pravnom statusu Hrvatske od onih koje je prije zastupao. Sada priznaje njezinu potpunu samostalnost, Hrvatima nudi odnos jednakopravnih federativnih zemalja s Ugarskom a prihvatio bi i potpunu neovisnost Hrvatske da nije stala uz Austriju.⁵⁸²

8.2. Revolucionarna zbivanja u Habsburškoj Monarhiji

Sredinom 19. stoljeća nacionalizam postaje politička ideologija koja nudi novu osnovu legitimnosti predodžbom o svijetu za kojim poseže u židovsko-kršćansku tradiciju (sigurna nacija, izabrani narod, vlastiti dom, domovina, povijesna misija, nacionalna država, sloboda) koja treba stvoriti temelj moderne nacionalne države potpuno autonomne i suverene kako bi mogla očuvati svoju samostalnost.⁵⁸³ Stanje u Ugarskoj i Hrvatskoj uoči revolucionarne 1848. godine može se opisati vrlo napetim: Mađari se spremaju na osamostaljenje, srbijanski agitatori u Vojnoj krajini otvoreno zagovaraju priključenje Srbiji, Hrvati su podijeljeni da *ilirce* koji zagovaraju jugoslavenstvo, pružaju otpor prema Mađarima i daju potporu Beču i na *mađarone* koji su za Mađare, protiv Austrije i protiv ujedinjenja sa Srbijom.

Veljačka revolucija u Francuskoj i revolucionarni pokreti započeti u Italiji 1848. godine⁵⁸⁴ dali su poticaj pokretima u Europi: mađarskom pokretu za osamostaljenje, slovačkom pokretu, rumunjskom pokretu, pokretu vojvođanskih Srba i hrvatskom pokretu za uspostavljanje teritorijalne autonomije u sklopu federalizirane Habsburške Monarhije.⁵⁸⁵ Revolucija nije zahvatila Španjolsku, Rusiju i skandinavske zemlje. Provođenjem

⁵⁸² Nacionalno pitanje za njega je značilo da u Ugarskoj postoji samo mađarska nacija, dok su ostali narodi samo narodnosti koje ne mogu imati vlastita nacionalna prava. Kasnije, u emigraciji 1851. godine prihvaća političku ideju konfederacije podunavskih naroda (Rumunja, Južnih Slavena i Mađara) na bazi pune ravnopravnosti i nacionalne slobode.

⁵⁸³ WEHLER, *Nacionalizam. Povijest oblici, posljedice*, 36.

⁵⁸⁴ Godina 1848. može se nazvati godinom nacionalnih revolucija koja među europskim narodima formira nacionalne programe kojima oni traže autonomiju ili suverenost i koja u Habsburškoj Monarhiji otvara nacionalno pitanje.

⁵⁸⁵ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 175.

reformi Nizozemska, Danska i Belgija izbjegle su revoluciju. Najveća središta u kojima je izbila revolucija bili su Milano, Prag, Budimpešta, Pariz, Berlin i Beč.

Nacionalni pokreti kod malih, nesamostalnih i neujedinjenih nacija poput hrvatske nacije zahtijevali su da se liberalno načelo slobode za pojedinca primijeni i na nacije što bi u konačnici dovelo do feudalnog preustroja Habsburške Monarhije gdje bi se politički teritorij definirao na temelju povijesti, jezika i nacije. U Austriji i njemačkim državama sve više jača njemački pokret za ujedinjenje koji ima za cilj stvaranje velike Njemačke⁵⁸⁶ u kojoj bi se trebale naći austrijske, češke i slovenske zemlje do Sutle. Takav koncept (njemački i mađarski) nacionalnog pokreta težio je stvaranju samostalnih nacionalnih država, ali je i istovremeno poricao to isto pravo ostalim nacionalnim pokretima u Srednjoj Europi⁵⁸⁷ što je u konačnici i dovelo do neuspjeha revolucija 1848. godine.

Nakon izbivanja revolucionarnih pokreta Bečki dvor bio je prisiljen na popuštanje. Kralj je otpustio kancelara kneza Celemensa Wenzela Lothara Metternicha, proglasio slobodu tiska, obećao ustav, uvede se građanske slobode i ukida se cenzura. Ugarski sabor zatražio je ukidanje staleštva, mađarsko domobranstvo, sabor sastavljen od narodnih zastupnika, ukidanje kmetstva, urbara⁵⁸⁸, crkvene desetine i opće plaćanje poreza. Ugarska praktički stječe samostalnost jer tzv. travanjskim ustavom⁵⁸⁹ s austrijskim dijelom Monarhije zadržava samo zajedničkog vladara, tj. veza Mađarske i Austrije svedena je na personalnu uniju, može utjecati na vlastite vanjske i financijske poslove i dobiva vlast nad posadnom vojskom koja je smještena na ugarskom teritoriju. Donesen je zakon, potvrđen od vladara, kojim se Hrvatska proglašava sastavnim dijelom Ugarske čime se ona svodi na civilnu Hrvatsku sa skromnom pokrajinskom autonomijom, Slavonija postaje integralan dio mađarske države i nestaje kao posebna kraljevina, a vojska Vojne krajine stavlja se pod vlast mađarske vlade.⁵⁹⁰ Hrvatske zemlje

⁵⁸⁶ U Njemačkom savezu u raspravama po pitanju ujedinjenja njemačke nacije predlagana su dva rješenja: velikonjemačko s Austrijom i malonjemačko bez Austrije.

⁵⁸⁷ Najveća pogreška mađarske vlade bilo je nepoštivanje i nepriznavanje drugih naroda (Hrvata, Srba, Slovaka i Rumunja) unutar Kraljevine Ugarske koji su tražili svoja narodna prava. Ugarska umjesto da im ostvari ta prava, odbila je i svako njihovo staleško pravo a mađarski jezik proglasila službenim u zakonodavstvu i upravi.

⁵⁸⁸ Urbari reguliraju odnose između seljaka i feudalnih posjednika, tj. njima su točno određena davanja u novcu tlaci i plodinama što je seljacima davalo zaštitu od vlastelinske samovolje.

⁵⁸⁹ Ustav, odnosno, Travanjski zakon od trideset i jednog članka kralj Ferdinand V. sankcionirao je 11. travnja 1848. godine.

⁵⁹⁰ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 175.

trebaju izravno slati svoje zastupnike u Ugarski sabor⁵⁹¹, a brodovi trebaju isticati ugarsku zastavu i grb. Proglašeno je ponovno ujedinjenje Ugarske i Transilvanije, jednakost u vjeri, ukinute su porezne povlastice zemljoposjednika, kmetovi su oslobođeni vlastelinskih obveza i donesena je odluka o stvaranju neovisne ugarske administracije. Kao najvažnije postignuće mađarskog nacionalnog pokreta je sastavljanje samostalne mađarske vlade u travnju 1848. godine na čelu s predsjednikom mađarske vlade grofom Lajosem Batthyányjem. Sve navedeno značilo je pobjedu radikalnog dijela mađarske opozicije iz razdoblja prije 1848. godine.

Revolucionarna zbivanja u Habsburškoj Monarhiji, posebno u Mađarskoj potaknula su i niz događaja u Hrvatskoj koji će odrediti cjelokupni kasniji razvitak hrvatsko-mađarskih odnosa. U prvim mjesecima revolucije hrvatskoj politici nameće se pitanje odnosa Hrvatske s Austrijom i Ugarskom. Vodeći političari Hrvatskog narodnog preporoda zauzimaju se za ravnopravnost svih naroda u mnogonacionalnoj Ugarskoj koja ne smije postati Velika Mađarska. U Hrvatskoj, na osnovi nedavnih mađarsko-hrvatskih sukoba hrvatska politička elita, uz potporu Bečkog dvora, istaknula je potrebu očuvanja integriteta Habsburške Monarhije. Kako je vlast u Zagrebačkoj županiji imala Horvatko-vugerska stranka, koja se zalagala za uže povezivanje Hrvatske s Mađarskom, nosilac *zakonite političke akcije* postalo je gradsko poglavarstvo čija je sjednica 17. ožujka 1848. godine pretvorena u Narodnu skupštinu, kao prvo organizirano djelovanje hrvatskih političara na događaje u Beču. Narodna skupština izražavala je nadu za mirni razvitak hrvatsko-mađarskih odnosa. Međutim, mađarski nacionalizam koji nije priznavao ravnopravnost nemađarskim narodima, njegov pokušaj da se poništi politička autonomija Hrvatske te nametanje mađarskog jezika hrvatsku političku elitu okrenuo je prema Austriji.

Hrvatski politička elita, koristeći situaciju dok se mađarska vlada još nije uspjela konsolidirati, na Narodnoj skupštini⁵⁹², koja je u tom trenutku nadomjestila Hrvatski sabor, 25. ožujka 1848. godine u *Zahtijevanju naroda horvatskog*⁵⁹³ donosi narodni, politički, društveni i gospodarski program političkih i društvenih promjena (prijelaz iz feudalnoga u moderno doba)

⁵⁹¹ U Ugarski sabor čije je bi mađarsko nacionalno središte bilo u Pešti, mogli bi biti birani samo oni hrvatski zastupnici koji poznaju mađarski jezik i koji bi u Ugarskom saboru djelovali kao pojedinci a ne kao kolektivno tijelo s pravom apela kralju.

⁵⁹² Predstavnicima Narodne stranke u nemogućnosti saziva Hrvatskog sabora, Zagrebačku skupštinu 17. ožujka 1848. godine pretvaraju u Narodnu skupštinu.

⁵⁹³ Svojevrni program narodnog pokreta u Hrvatskoj 1848./49. godine kojim Hrvatska jasno formulira svoje nacionalne ciljeve Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 107-108.

prema kojima traži ukinuće kmetstva⁵⁹⁴, građanske i političke slobode, uvođenje hrvatskog kao službenog i nastavnog jezika, slobodu tiska, udruživanja, vjeroispovijedi, govora i odgoja, osnivanje narodne banke, slobodu trgovine, ukidanje privilegiranih staleža, ukinuće feudalnog društva⁵⁹⁵, saziv Hrvatskog sabora, teritorijalnu cjelokupnost hrvatskih zemlja, osnivanje Narodne vlade i vojske, imenovanje baruna Josipa Jelačića za hrvatskog bana⁵⁹⁶, raskida sve dotadašnje upravne i državnopravne veze s Ugarskom, prihvaća politiku austroslavizma, tj. traži federalističko povezivanje južnoslavenskih zemalja u Monarhiji - Hrvatske, slovenskih zemlja i Vojvodine Srpske čime bi se spriječilo stvaranje Velike Mađarske koja je nastojala asimilirati hrvatsku i ostale slavenske nacije.

8.3. Hrvati i Mađari 1848. – 1849. godine

Nakon izbijanja revolucije 1848. godine u Parizu, revolucija se počela širiti i ostalim dijelovima Europe. U procesu nacionalnog razvoja u 19. stoljeću narodi Srednjoistočne Europe teže nekom obliku neovisnosti. Mađarska revolucija⁵⁹⁷ koja je izbili 15. ožujka 1848. godine u Pešti imala je za cilj postizanje veće neovisnosti Ugarske od Austrije, tj. stvaranja samostalne i nezavisne mađarske države. Zahtjevi mađarskog naroda, koji se mogu sažeti u tri riječi:

⁵⁹⁴ Narod je ukidanjem kmetstva dobio ekonomsku samostalnost, a novim izbornim zakonom politička prava.

⁵⁹⁵ Horvat piše da u ožujku 1848. godine seljaštvo postaje politički faktor, da ulazi u javni život i da tim činom dolazi do proširenja Hrvatskog narodnog preporoda: *seljaštvo počinja bivati svjesno svojih prava, osjeća i nastoji izgraditi svoju solidarnost, ima pred sobom konkretan cilj. Djelovanje seljačkoga pitanja osjeća se odsad u svakom području hrvatskoga političkoga života*. Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 117.

⁵⁹⁶ Hrvatski odbor u Beču 17. ožujka 1848. godine zatražio je sazivanje Hrvatskoga sabora, teritorijalnu cjelovitost Trojedne kraljevine te njezino povezivanje a austrijskim nasljednim zemljama. Kao odgovor na te zahtjeve kralj je 23. ožujka 1848. godine imenovao Josipa Jelačića banom, generalom (kasnije i maršalom) i zapovjednikom čitave Vojne krajine u cilju očuvanja nezavisnosti Hrvatske od mađarske vlade. Imenovanjem Jelačića za bana poklopili su se interesi Dvora i hrvatskog nacionalizma jer je jednim i drugima bilo u interesu da Hrvatskom upravlja vojnik, domaći čovjek, popularan u narodu koji je ujedno odan dinastiji i integritetu Habsburške Monarhije te hrvatskom nacionalizmu.

⁵⁹⁷ Vođa mađarske revolucije Lajos Kossuth održao je 3. ožujka 1848. godine govor u Ugarskom saboru u Požunu koji označava početak revolucionarnih zbivanja u Habsburškoj Monarhiji te ujedno i početak mađarskog nacionalnog pokreta 1848. – 1849. godine. U svojem govoru kao krivca svim društvenim, političkim i ekonomskim teškoćama u Habsburškoj Monarhiji označio je bečku administraciju, traži ukidanje starog poretka, uvođenje ustavnosti i političkih sloboda, slobodu tiska i udruživanja, ukidanje kmetških odnosa, uvođenje predstavničkog izbornog sustava, predviđa stvaranje samostalne mađarske vlade koja će biti neovisna o Beču u pitanju vojnih, financijskih i vanjskih poslova.

sloboda, jednakost i bratstvo iznijeti su u dvanaest točaka u kojima se zahtjeva sloboda tiska, redoviti sabor u Pešti, odgovorno ministarstvo u Budimu, ukidanje feudalnih odnosa te jednakost pred zakonom i vjeri. Hrvatska također traži veću neovisnost prema Pešti. Unatoč tome što hrvatski političari u to vrijeme nigdje izravno ne spominju potpunu neovisnost, mađarska strana njihove izjave svejedno tumači kao težnju za potpunim raskidom državnopravnih veza. Hrvatsko-mađarski povijesni odnosi te 1848. godine⁵⁹⁸ postaju najgori u njihovoj zajedničkoj povijesti, prvenstveno zbog njihovih različitih pogleda na međusobne političke i državnopravne odnose. Mađarski političari Hrvatsku smatraju integralnim dijelom Kraljevine Ugarske i nastoje ukinuti njezinu ograničenu samoupravu i s vremenom je uključiti u jedinstvenu mađarsku državu od Karpata do Jadranskog mora. Nasuprot njima Hrvati traže samostalnost Hrvatske u okviru zemalja Ugarske krune, ukidanje svih staleških razlika, uvođenje suvremenih demokratskih i građanskih sloboda, financijsku samostalnost Hrvatske, zahtijevaju sazivanje Hrvatskog sabora, sjedinjenje hrvatskih pokrajina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije i njihovo povezivanje s austrijskim nasljednim zemljama te izbor novog hrvatskog bana⁵⁹⁹. U određenom trenutku mađarska strana bila je spremna popustiti ali Hrvati su smatrali da je za to već prekasno jer je cilj hrvatskog nacionalnog pokreta bio preustrojavanje Habsburške Monarhije u duhu austroslavizma što je značilo unutarnju teritorijalnu podjelu Ugarske na nacionalnoj bazi koja nije bila prihvatljiva mađarskoj strani. Sukob su potencirali različiti nacionalni interesi i konzervativni protivnici dualističkog ustroja.⁶⁰⁰

Šokčević piše da se u proljeće 1848. godine sukob se još uvijek mogao riješiti sporazumno što se može vidjeti iz pomirljivog proglasa peštanskog *Odbora za sigurnost* na hrvatskom jeziku koji je pisan hrvatskim književnim jezikom i Gajevim slovopisom. Odgovor na taj potez Mađara daje pjesnik i političar Ivan Mažuranić brošuricom *Hervati Madjarom* koja je tiskana na hrvatskom i mađarskom jeziku. Na početku svoje brošure Mažuranić pozdravlja mađarsko isticanje načela o jednakosti, slobodi i bratstvu, ali odmah podsjeća na dugogodišnje

⁵⁹⁸ Prije 1848. godine odnosi hrvatskog nacionalnog pokreta i mađarskih nacionalnih liberala sukobljavali su se po pitanju jezičnih zakona, pripadnosti Slavonije, Rijeke i Međimurja, te državnopravnih odnosa Ugarske i Hrvatske.

⁵⁹⁹ U uvjetima kad je postojala realna opasnost da se ostvare velikonjemački ili velikomađarski državni programi, hrvatski pokret ističe kao svoju političku koncepciju austroslavizma, ideju očuvanja Habsburške Monarhije preuređene na načelima federalizma čime bi se ostvarila ravnopravnost svih nacija u multietničkoj Habsburškoj Monarhiji, a slavenski element bi došao zbog brojčane veličine do jačeg izražaja. Vidi: KARAULA, „Križevci u 'proljeću naroda' 1848.-1849. godine“, 41.

⁶⁰⁰ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 253.

napade mađarske publicistike na Hrvate i njihovu hrvatsku državnost. Otvoren je za razgovor o problemima i poteškoćama ali se dotiče i činjenice da su ideju o zajedničkoj ugarskoj državi, državi ravnopravnih naroda Mađari pokušali preinačiti u Mađarsku prema francuskom modelu nacije-države (tj. prevlast mađarskoga naroda nad drugim narodima u Ugarskoj⁶⁰¹). Mažuranić je za državno-pravne odnose Mađarske i Hrvatske izjavio da su hrvatske zemlje sastavnice ugarske krune⁶⁰², ali ne mogu biti dijelom Mađarske kojom vladaju Mađari, odbacuje tvrdnju da su Mađari osvajanjem stekli pravo na Hrvatsku. Zahtijeva neovisnost bana i hrvatske zemaljske vlade od Ugarske, tj. ravnopravnost hrvatskog bana i ugarskog palatina, traži neovisnost Hrvatskog sabora od ugarske vlade, prihvaća sudjelovanje Hrvata u Ugarskom saboru pri odlučivanju o pojedinim zajedničkim poslovima, te smatra da svaka država⁶⁰³ treba koristiti svoje narodne jezike u javnom životu što je bilo sasvim u suprotnosti s nastojanjima mađarskog nacionalizma da mađarski jezik bude isključivi jezik u istočnom dijelu Habsburške Monarhije.⁶⁰⁴

Hrvatsko izaslanstvo 31. ožujka 1848. godine kralju predaje zahtjeve Narodne skupštine kojima se traži sjedinjenje hrvatskih zemalja po zakoni i *dogodovštini* i pridruživanje onih hrvatskih teritorija koji su bili pripojeni Ugarskoj, tj. Rijeke i Međimurja. Prije nego li je hrvatsko izaslanstvo i došlo u Beč, kralj je 23. ožujka 1848. godine imenovao za bana Josipa Jelačića⁶⁰⁵ koji 19. travnja iste godine prekida sve veze s novom ugarskom vladom, dok o tome ne odluči Hrvatski sabor koji na svom zasjedanju od 5. lipnja donosi zakonski članak 11.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ Moderan mađarski nacionalizam, od kraja 18. stoljeća pa sve do 1918. godine identificira kao ekvivalent Ugarsku i Mađarsku pri čemu su stanovnici Ugarske ako ne narodnosno onda barem politički Mađari.

⁶⁰² Mažuranić upozorava da je bit problema u mađarskom nerazlikovanju Ugarske i Mađarske. Kako je Mađarska samo manji dio Ugarske, a Mađari samo jedan od nekoliko ugarskih naroda Trojedna Kraljevina može pripadati samo ugarskoj, a nikako mađarskoj kruni. Vidi: MARKUS, „Ivan Mažuranić, Hervati Madjarom, Odgovor na proglase njihove od ožujka mieseca i travnja 1848., Karlovac“, 541.

⁶⁰³ Hrvatski zahtjevi za autonomijom postaju s vremenom prihvatljivi mađarskim političarima o čemu nalazimo i potvrdu u Zakonu o narodnostima koji je prihvaćen u Segedinu 1849. godine.

⁶⁰⁴ ŠOKČEVIĆ, Hrvatska od stoljeća 7. do danas, 254-256.

⁶⁰⁵ Josip Jelačić bio je osoba koja je mogla osigurati lojalnost upravnih tijela Vojne krajine, osigurati cjelovitost sjeverne Hrvatske, spriječiti mađarsku vladu da preuzme slavonske županije i najvažnije spriječiti njihove pokušaje da mirnim putem preuzmu vlast u Hrvatskoj.

⁶⁰⁶ Članak 11. formirao je ciljeve unutarnje i vanjske hrvatske politike 1848. godine: naglašava da Hrvatska ne priznaje mađarsku vladu; u Hrvatskoj vlast treba pripasti vladi (Bansko vijeće) koja je odgovorna Hrvatskom saboru; najviše dostojanstvenike imenuje kralj, a ostala ban; spona s Hrvatskom u Beču treba biti državni tajnik, ministar hrvatske narodnosti, kojega imenuje kralj na banov prijedlog i koji je odgovoran Hrvatskom saboru; Hrvatski sabor treba upravljati svim unutarnjim poslovima zemlje; traži se politički savez s Dalmacijom, Srpskom

kojim se odlučuje za povezivanje s Austrijom, nepriznavanje ugarske vlade ali i za zadržavanje prijateljskih odnosa s Ugarskom na temelju Pragmatičke sankcije⁶⁰⁷ iz 1712. godine.⁶⁰⁸ Imenovanje Narodne skupštine za hrvatskog bana Jelačić nije prihvatio sve dok nije stiglo kraljevsko imenovanje. Između Hrvata i Mađara počinje najprije propagandni rat. Nakon što je Ugarski sabor u Požunu oslobodio kmetove, a Hrvatski sabor još nije proglasio doneseni zakon Jelačić sada koristi priliku i objavljuje Bansko pismo o ukinuću kmetstva⁶⁰⁹ koje se u hrvatskoj javnosti shvaća kao oslobođenje hrvatskih kmetova neovisno o ugarskim zakonima.

U situaciji kada mađarska vlada ne pokazuje nikakve znakove razumijevanja za novonastalu situaciju, ban Jelačić 19. travnja 1848. godine prekida sve veze s Ugarskom, traži da hrvatske oblasti ne primaju naloge od ugarske vlade do trenutka dok se ne uredi međusobni hrvatski i mađarski odnosi, već isključivo samo od njega. Jelačić, u svibnju iste godine, osniva Bansko vijeće kao samostalnu hrvatsku vladu koja u svem sastavu ima odjel za pravosuđe, upravu, školstvo, bogoštovlje, vojne poslove i financije čime je neformalno odcijepio Hrvatsku od Ugarske. Kako se Ugarski sabor zbog mogućeg sukoba s austrijskom vladom nije usudio mijenjati položaj graničara, to koristi Jelačić koji se pred graničarima pokazuje kao zaštitnik koji štiti njihova prava. U svibnju 1848. godine raspisani su izbori u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj krajini. Unatoč prosvjedu ugarske vlade i kralja 5. lipnja 1848. godine sastao se Hrvatski sabor koji se prvi puta birao na temelju narodnog zastupništva. Sabor je ustoličio Jelačića za bana i ustrojio Bansko vijeće⁶¹⁰ koje je preuzelo zadaću samostalne vlade. Raspisani su i izbori

Vojvodinom, donjom Štajerskom, Koruškom, Istrom i Goricom ... Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 129.

⁶⁰⁷ U nastojanju da Hrvatsku priveže za sebe, Ugarski sabor 1708. godine tražio je ujednačavanje ugarskih i hrvatskih zakona, tj. tražio je se Hrvatska odrekne bitnog obilježja svoje državnosti, pravo na svoje posebno zakonodavstvo. Hrvatsko plemstvo u takvoj situaciji traži pomoć od Austrije na čiji poticaj 1712. godine izglasava tzv. Pragmatičku sankciju kojom ženskoj lozi Habsburgovaca priznaje pravo na prijestolje. Tim političkim činom hrvatsko plemstvo je nastojalo steći i priznanje prava i povlastica Hrvatske i državnu nezavisnost od Ugarske te postavlja i temelj hrvatske nacionalne svijesti. Vidi: MACAN, *Povijest hrvatskoga naroda*, 231-232.

⁶⁰⁸ ZAJC, *Gdje slovensko prestaje a hrvatsko počinje? Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*, 93.

⁶⁰⁹ Banskim proglasom bana Josipa Jelačića o ukinuću kmetstva od 15. travnja 1848. godine prihvaća i Hrvatski sabor čime se željelo naglasiti da Hrvati više nisu podložni odlukama Ugarskog sabora, premda su isti zakon u ožujku u Požunu izglasali hrvatski poslanici.

⁶¹⁰ Bansko vijeće bilo je podijeljeno na pet odsjeka s sa stalnim predsjednicima: unutrašnji poslovi, bojni poslovi, pravosuđe, prosvjeta te financije s trgovinom, obrtom, poljoprivredom i prometnicama. Njegovo upravno područje sastojalo se od sljedećih jedinica: Slavonije, Hrvatskog primorja s Rijekom, Hrvatske te Medimurja.

za prvi zastupnički Hrvatski sabor. Izborno pravo imali su građani, činovnici, intelektualci, seoski glavari i građani s nepokretnom imovinom. Hrvatski sabor razvrgnuo je državno-pravne veze s Ugarskom te je tražio ustavno uređenje Habsburške Monarhije sa građanskim slobodama, njezino pretvaranje u federativnu državu slobodnih i ravnopravnih naroda, s nezavisnim narodnim vladama, sa središnjim parlamentom u Beču, zajedničkim vanjskim poslovima, vojskom, financijama i trgovinom.

Prema trenutnoj političkoj situaciji bečki dvor i mađarski pokret pravili su između sebe određene ustupke, pa je tako na zahtjev mađarske vlade kralj Ferdinand V. potpisao 10. lipnja 1848. godine zahtjev kojim se oduzimaju Josipu Jelačiću banske časti i tražio od njega da se podčini mađarskoj vladi, da se otkaže zasjedanje Hrvatskog sabora i imenuje mađarski civilni i vojni komesar za Hrvatsku. S druge strane, novčano i oružjem kralj potpomaže Jelačićeve pripreme za otpor mađarskoj vladi⁶¹¹, a Jelačić zauzvrat traži od hrvatskih graničara u sjevernoj Italiji da ostanu vjerni kralju i da podrže njegovu borbu za cjelovitost Habsburške Monarhije.⁶¹² Hrvatski sabor poništava odluku o banovoj smjeni i daje mu gotovo diktatorske ovlasti i pretvara ga u simbol narodnog otpora.

U lipnju 1848. godine austrijska vojska rješava ustanak u Pragu, mjesec dana kasnije dobiva važne bitke u sjevernoj Italiji, mađarska vojska privodi kraju srpski pokret u Vojvodini Srpskoj. Mađarska vlada treba još samo riješiti pitanja s hrvatskim pokretom koji je u međuvremenu u svoje ruke preuzeo sve strukture civilne vlasti u Hrvatskoj i vojskom Vojne krajine. Krajem srpnja 1848. godine u pokušaja mirenja Hrvata i Mađara Jelačić u Beču pregovora s predsjednikom mađarske vlade Lajosom Batthyányjem no dogovor nije postignut. Mađarska strana bila je spremna popustiti u vezi hrvatske autonomije, ali je Jelačić pod utjecajem dvorskih krugova tražio i da se Mađari odreknu upravljanja financijama i vojnim pitanjima te da priznaju Vojvodinu Srpsku. Pregovori mađarske vlade i Hrvatskog sabora nisu postigli zadovoljavajuće rezultate⁶¹³. Hrvatski sabor bio je spreman za obnovu veze s

⁶¹¹ Dvor započinje dvostruku igru. Naizgled popušta mađarskim zahtjevima protiv Jelačića, a u međuvremenu od njega traži oružanu akciju protiv mađarske revolucije. Razlog tome leži i u činjenicu što su na talijanskom bojištu mađarski vojnici i hrvatski graničari bili podjednako potrebni.

⁶¹² STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 178.

⁶¹³ Godine 1848. Mađari su praktički postigli političku nezavisnost i uspostavili modernu državu, ali su i nastojali Hrvatsku integrirati u svoju državu. Tome se odlučno suprotstavila hrvatska politika koja zastupa federalističko načelo preuređenja Habsburške Monarhije i podržava kralja. Kad su ugarska vlada, a i sam Kossuth vidjeli Jelačićeve pripreme za rat nastojali su postići sporazum s Hrvatima po cijenu ozbiljnih ustupaka ali hrvatska strana nije previše vjerovala ugarskim namjerama.

Ugarskom, ali uz zahtjev da se očuva cjelovitost Habsburške Monarhije, a Ugarska federalizira. S druge strane mađarska vlada inzistirala je na samostalnosti Ugarske i očuvanju cjelovitosti teritorija povijesne Ugarske. Ugarska vlada nadala se ostvarivanju njemačkoga jedinstva, tj. izdvajanju Austrije, dok se hrvatska strana nadala austrijskoj pobijedi u Italiji što bi učvrstilo njezin položaj. Nakon pobjede austrijske vojske u Italiji, Jelačić nastavlja započetu mobilizaciju u Vojnoj krajini.

Krajem kolovoza 1848. godine u nadi da će se riješiti nesporazumi mađarske vlade i habsburškog dvora u Beč dolaze Ferenc Deák i Lajos Batthyány ali bez uspjeha. Vlada u Austriji 31. kolovoza 1848. godine izdaje memorandum kojim izjavljuje nevažećim Travanjske zakone i formiranje posebnih ugarskih ministarstva rata i financija jer su u suprotnosti s Pragantičkom sankcijom. Istovremeno Lajos Kossuth u Mađarskoj naređuje mobilizaciju. Ugarsko Ministarsko vijeće, svjesno negativnih posljedica, 27. kolovoza 1848. godine iskazuje spremnost priznavanja potpune autonomije Hrvatske, dok je Kossuth bio spreman i na potpuno odcjepljenje Hrvatske i na prepuštanje Slavonije Hrvatskoj (osim petrovaradinske i osječke tvrđave)⁶¹⁴. Hrvatska javnost nije mogla na vrijeme doznati za odluke ugarske vlade. Horvat piše, da je i hrvatska javnost bila pravodobno obaviještena o mirovnoj ponudi više ništa nije moglo promijeniti tok događaja jer *lavina* se već pokrenula. Narušeni odnosi Hrvata i Mađara vodili su neizbježno prema njihovom sukobu, kojega je poticao i sam bečki dvor⁶¹⁵ koji je novonastalu situaciju (politika mađarske vlade prema nemađarskim narodima⁶¹⁶) iskoristio za

⁶¹⁴ U svom pismu od 29. kolovoza 1848. godine Josipu Jelačiću Franjo Kulmer piše: *Batthyány i Deák ... žele izraditi da se manifest od 10. lipnja opozove, da se hrvatskim vlastima izda odredba da ne marširaju, jer da će doći do sporazuma mirnim putem. Oni hoće učiniti Hrvatima sve koncesije, dapače i onu hrvatskoga govora u ugarskom saboru. Slavonija neka ostane podvrgnuta banu i cijela granica; ali u buduće da ban ima primati naloga od ugarskog ministarstva. Ako se ne bi s naše strane pristalo na to, onda su spremni pristati na potpuno odcjepljenje Hrvatske i Slavonije od Mađarske.* Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 134.

⁶¹⁵ Bečki dvor je uvidio da mu je Hrvatska najbolji saveznik zbog svog zemljopisnog položaja te svojom težnjom za nacionalnom slobodom.

⁶¹⁶ Mađarsku politiku neposredno prije revolucionarnih zbivanja u Europi označava potpuno prešućivanje nacionalnog problema u Translajtarniji iz razloga što su bili uvjereni da nacionalni problem i ne postoji jer su Mađarska i Ugarska jedno te isto, a nemađarske nacije u Ugarskoj su samo manjine koje nemaju niti kulturnu ili vjersku samoupravu. Svaki zahtjev za političkom i teritorijalnom samoupravom ili nacionalnom ravnopravnošću tretirao se kao čin veleizdaje. Takva mađarska politika, umjesto da dobije na svoju stranu nemađarske narode ona ih je okrenula prema Beču.

obračun s mađarskom vladom. Predsjednik banskog stola u Zagrebu Franjo Kulmer iz Beča brzom poštom požurio je Jelačićev napad na Mađare.⁶¹⁷

Uz potporu Hrvatskog sabora i hrvatske javnosti, podrške Beča te u ime *Austrije slobodnih naroda*⁶¹⁸, Jelačić je ponajprije 31. kolovoza zaposjeo Rijeku, a 7. rujna najavio je rat⁶¹⁹ Mađarima u koji ulazi 11. rujna 1848. godine⁶²⁰ s ciljem rješavanja položaja Hrvatske i ostalih slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji. Ulaskom u Međimurje⁶²¹, proglasio ga je sastavnim dijelom Hrvatske. Mađarska vojska smještena na Dravi pod zapovjednikom Ádámom Telekijem povukla se bez borbe. U očekivanju da će mu se prelaskom Drave pridružiti nemađarske carske pukovnije koje su bile smještene u Ugarskoj Jelačić uz negodovanje brojnih Hrvata mijenja hrvatski stijeg⁶²² s crno-žutom carskom zastavom.

Uz pomoć konzervativnih mađarskih velikaša Jelačić izdaje dva proglašenja na mađarskom jeziku. Jedan, koji je namijenjen mađarskom narodu u kojem stoji da se rat vodi u interesu

⁶¹⁷ Kulmer se bojao da bi Jelačić i Hrvati mogli pristati na mađarsku ponudu, što nikako nije odgovaralo dvorskoj politici te piše Jelačiću: *Zato je pod ovim prilikama potrebna čim brža akcija. Čim se jednom staviš u pokret, cijela stvar će dobiti odmah drugo lice. ... Ovdje se očekuje, nada i želi, da će (Ugarska) biti tek onda pacificirana kad ti budeš u Pešti i zato, dragi prijatelju, napreduj, svaki dan je gubitak, uzmi radije preko Drave za nekoliko dana čvrstu poziciju dok te čete stignu, samo da se može reći da već marširaš.* Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 134.

⁶¹⁸ Britanski povjesničar Eric Hobsbawm smatra da se mali narod, jezik ili kultura uklapa u napredak jedino ukoliko je prihvatio podređeni status u odnosu na neku veću jedinicu. Prema njemu to se dogodilo i s ranim hrvatskim nacionalizmom kad se pod vodstvom bana Josipa Jelačića priklonio bečkoj kruni. Vidi: KATUNARIĆ, *Sporna zajednica. Nove teorije o naciji i nacionalizmu*, 63.-64.

⁶¹⁹ Hrvati i Mađari prvi puta su se oružano sukobili tijekom svoje osmostoljetne povijesti.

⁶²⁰ Kad je Jelačić 11. rujna 1848. godine prešao Dravu, hrvatska je javnost to doživjela kao preventivni rat koji će uništiti mađarske planove o hegemoniji, a istodobno biti pozitivan poticaj ostvarivanju austroslavenske koncepcije o preuređenju Habsburške Monarhije. Taj dan se smatra i početkom građanskog rata koji je završio 13. kolovoza 1848. godine kad su u bitci kod Világosa Mađari pobijeđeni od austrijske i ruske vojske.

⁶²¹ Do Drave kod Varaždina Jelačić je sa svojom vojskom bio marširao pod „trobojkom“, a nakon toga pod crnožutom habsburškom zastavom jer se nadao da će mu pod tom zastavom pridružiti lojalna vojska koja se nalazila u Ugarskoj.

⁶²² Trobojka dalmatinsko-hrvatsko-slavonske Trojednice koja je ujedinila crveno-bijelu hrvatsku s bijelomodrom slavonskom zastavom: crven-bijeli-plavi, odnosno crvena boja hrvatskog grba, srebrna (bijela) podloga slavonske kune između dvije rijeke i plava na kojoj su tri leopardove glave kao znak Dalmacije. Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 135.

većine mađarskog naroda⁶²³, a protiv onih koji nastoje podčiniti ostale narode koji žive u Ugarskoj, i drugi, kojim se obratio vojnicima i njihovim zapovjednicima da se priključe hrvatskoj vojsci pod carskom zastavom⁶²⁴. Proglas nije imao utjecaj na Mađare jer su Jelačićevi graničari i dobrovoljci svojim ponašanjem i pljačkom obezvrijedili njegova obećanja. Protiv njih nisu se sada okrenuli samo mađarski političari na čelu s Lajosom Kossuthom već i cjelokupno stanovništvo. Ugarske je započela obrambeni rat⁶²⁵. Uskoro je stiglo kraljevo imenovanje Jelačića zapovjednikom carske vojske u Ugarskoj.

Jelačić je većinu svoga vremena provodio s vojskom tako da je umjesto njega vladalo Bansko vijeće na čelu s podbanom Mirkom Lentulajom. Kada je 6. listopada 1848. godine izbila revolucija u Beču, koja je imala za cilj na ruševinama Habsburške Monarhije stvaranje samostalne velike Njemačke i samostalne velike Mađarske, Jelačić se uputio prema Beču. Tim činom, Jelačić od borca za Hrvatsku postaje osoba koja se za spas Habsburgovaca bori protiv mađarske revolucije i bečkog ustanka. Poslije sloma bečke revolucije 1. studenoga 1848. godine ostalo je još za ugušiti mađarsku revoluciju što se dogodilo porazom mađarske vojske kod Világosa u kolovozu 1849. godine. Time se završila mađarska revolucija i započela politička stabilizacija u Habsburškoj Monarhiji. Unatoč porazu, mađarska revolucija stvorila je modernu mađarsku naciju⁶²⁶. Nakon tog događaja, Bečki dvor je bio uvjeren da je riješen problem s Mađarima, te 4. ožujka 1849. godine proglašava, bez sudjelovanja parlamenta, novi nametnuti, oktroirani ustav⁶²⁷ koji je označio obnovu centralizma, ali koji je priznao narodima ravnopravnost i njihovo pravo na vlastiti jezik i narodnost. Nametanjem ustava 1849. godine nastupa razdoblje koje se po ministru unutarnjih poslova Alexandru Bachu naziva Bachovim

⁶²³ *Mi hoćemo jednakost i ravnopravnost svih pod krunom ugarskom živućih naroda i narodnostih. Ona je obrećena miesecaožujka svetom riečju našega vladara svim narodima.* Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 135.

⁶²⁴ Kako ga bečki dvor nije imenovao zapovjednikom carskih trupa u Ugarskoj Jelačić u tom trenutku nije mogao biti ni legitiman zapovjednik carske ugarske vojske.

⁶²⁵ Kada je kraljevski komesar general Count Franz Philipp von Lamberg poslan iz Beča u cilju preuzimanja vlasti u Ugarsku ubijen, Jelačić je imenovan civilnim i vojnim guvernerom Ugarske.

⁶²⁶ Nekoliko dana prije nego što je ruska vojska 1849. godine slomila ugarski pokret, parlament u Szégedu izglasao je zakon prema kojem pripadnici nemađarskih naroda na prostoru Mađarske mogu izraziti svoju nacionalnost kao pojedinci, ali ne kao nacija-osoba. Vidi: ZAJC, *Gdje slovensko prestaje a hrvatsko počinje? Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*, 140.

⁶²⁷ Oktroirani ustav nije udovoljio hrvatskim zahtjevima u smislu ujedinjenja hrvatskih zemalja, tj. nije doveo do sjedinjenja Hrvatske s Dalmacijom i Vojnom krajinom. Hrvatske zemlje svedene su na razinu obične krunovine bez sabora, nije postignut dogovor sa Srbima, pa su Vojvodina i Hrvatska ostale bez ikakve državnopravne veze.

apsolutizmom pod kojim se u Hrvatskoj ne saziva Hrvatski sabor, umjesto vlade postavljeno je kraljevsko namjesništvo, a okružja se mijenjaju u županije. Njemački jezik uvodi se u urede⁶²⁸ koje počinju namještati Nijemci, Česi i Slovenci, tzv. Bachovi husari, ukidaju se hrvatske državne institucije, gasi se opozicijski tisak, zabranjuje se hrvatska zastava, njemački se uvodi kao službeni jezik u urede te kao nastavni jezik u gimnazije, ukidaju se čitaonice itd. Cilj vlasti bio je da malim narodima dopusti određenu autonomiju, a u konačnici da ih asimilira u veći njemački narod. Unatoč tome što je Hrvatska priznata kao zasebna država, ona i dalje nije bila sjedinjena s Vojnom krajinom, Istrom, kvarnerskim otocima i Dalmacijom. K tome oduzet joj je iločki i rumski kotar koji su priključeni novoosnovanoj Vojvodini Srpskoj.

8.4. Međimurje pod hrvatskom upravom

Vremensko razdoblje od 1849. do 1918. godine važno je zbog jačanja nacionalne integracije, polaganja temelja moderne hrvatske nacionalne države, uspona građanskog društva i postavljanje temelja kapitalističkog gospodarskog razvitka⁶²⁹ hrvatskih zemalja. U rujnu 1848. godine kada je ban Josip Jelačić ušao u Međimurje za vladina povjerenika postavio je varaždinskog podžupana Aleksandra Simonića, čime započinje postupak uvođenju hrvatske uprave u Međimurje. U upravnom i političkom smislu Međimurje podijeljeno na tri kotara: čakovečki, preloški i štrigovski. Za kotarskog predstojnika sa sjedištem u Čakovcu imenovan je Anton Globočnik koji na tome mjesto ostaje do 1861. godine kad je Međimurje predano u vlast Mađarima.

U vrijeme hrvatske administracije, prema gospodarskim pokazateljima, Međimurje je bilo jedno od nerazvijenih područja Hrvatske. Prema popisu stanovnika iz 1857. godine imalo je 58 721 stanovnika: *Povèršje zemljišta poluotoku ovog 16 miljah iznaša, gdje 58,000 pučanstva i odtuda 3,625 na jednoj milji imade, polag čega k najbolje naseljenim Ugarske kotarom spada*⁶³⁰, 22 katoličke župe: *Župe 22, sve pako lèpe, nèkoje i velikolèpno sazidane*

⁶²⁸ Vodeći hrvatski činovnici su smijenjeni, a preostali činovnici hrvatske nacionalnosti uglavnom su preuzeli posao s običnim pukom.

⁶²⁹ Proces ustroja modernog društva koje se temelji na slobodnoj privredi i kapitalističkim odnosima temelj je stvaranja građanskoga društva.

⁶³⁰ SELJAN, *Zemljopis pokrajinah Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih městah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 212.

*cèrkve imadu, osim mogobrojnih opet drugih i takodjer lèpih podžupnih cèrkvah, koje pod duhovnu biskupie zagrebačke oblast spadaju*⁶³¹, 26 pučkih škola, 24 katoličke, 1 luteransku i 1 židovsku školu u kojima je bilo zaposleno 32 učitelja.

Ukidanjem kmetstva 25. travnja 1848. godine utvrđene su tzv. zemaljske rasteretnice⁶³² za otkup vlastelinske zemlje kojima se država obvezala da će ih isplatiti narednih 40 godina i prema kojima su kmetovi trebali postati vlasnici zemlje koju su do tada obrađivali. S tom svrhom u Zagrebu je 1854. godine osnovano Povjerenstvo za rasterećenje kmetskih zemalja⁶³³ koje je dvije godine kasnije potvrdilo grofu Jurju Feštetiću posjedovanje određenog broja kmetskih selišta, tj. kmetova i željara (nadničar, slobodnjak) za što mu je uplaćen odgovarajući novčani iznos i broj zemaljskih rasteretnica.

Nakon sloma mađarske revolucije 1849. godine, Međimurje je ostalo u statusu podžupanije u sastavu Hrvatske⁶³⁴, tj. dijelom Varaždinske županije odlukom ministra unutarnjih poslova Aleksandra Bacha od 19. prosinca 1849. godine. Odluka se do donošenja odgovarajućeg zakona smatrala privremenom, a kako je nakon toga uslijedio tzv. Bachov apsolutizam (neoapsolutizam)⁶³⁵ kad se vladalo dekretima, zakon nije nikada donesen.

⁶³¹ SELJAN, *Zemljopis pokrajina Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih mjestah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*, 212.

⁶³² Zemaljskim rastereticama, tj. obveznicama seljaci su se otkupljivali od kmetskih podavanja.

⁶³³ Hrvatsko-slavonska zemljorasteretna zaklada radila je s predujmom države. Iste godine formiran je Grundentlastungs-Fond Direktion čiji je zadatak bio da na osnovi rješenja Komisije (Povjerenstva) za rasterećenje kmetskih zemalja izdaje obveznice, da obavlja izvlačenje i isplatu obveznica, da prikuplja sredstva iz neposrednih poreza te da isplaćuje oštećenima kamate i glavnice. Vidi: REĐEP, ISTER, „Proces zemljorasterećenja i njegove posljedice na agrarne odnose na području Varaždinske županije koncem 19. i početkom 20. stoljeća“, 295.

⁶³⁴ *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* 25. travnja 1849. godine u rubrici *Službene vesti* objavljuju *Osnovu zakona o odnošenju trojedne kraljevine prema monarkii austrijskoj* u kojoj stoji: *I. opredjeljenja zemljišta. Trojedna kraljevina čini jednu jedinu, jednim ustavom i jednakim zakonima upravljaju nerazdělivu cëlóst. 2. Pod imenom terojedne kraljevine ima se razumëti: a) Kraljevina hërvatska, ne samo gradjanska, nego i vojničkam s Primorjem hërvatskim, Medjimurje, m i Riekom i njezinom kotarom. B(Kraljevina slavonska, i gradjanska i vojnička. C) Kraljevina dalmatinska kako sada postoji, sa svima k njoj pripadajućima otoci, kao i s otoci kvarnerskimi, spadajućima sada u obziru administrativnom pod upraviteljstvo tërstjansko. Vidi: „Službene vesti“, *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske* (Zagreb), on-line izdanje, 26. 4. 1849., pristup ostvaren 13. 11. 2022. <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=6ac155ac-c3bf-4745-8b45-f9ef153afb18>.*

⁶³⁵ U pokušaju da se potisnu nacionalni pokreti koji su Habsburšku Monarhiju doveli do ruba raspada, dvor uvodi neoapsolutizam ili tzv. Bachov apsolutizam koji počiva na centralizmu i germanizaciji koji je za posljedicu imao

Navedeno stanje odgovaralo je Mađarima, koji su hrvatsku administraciju smatrali samo privremenom dok se ne riješe odnosi između njih i kralja.⁶³⁶ Bečka vlada 1850. godine raspušta Hrvatski sabor, ukida Bansko vijeće, dokida stare plemićke županije. Dana 12. lipnja 1850. godine donijeta je Naredba o ustroju upravnih oblasti u Hrvatskoj i Slavoniji⁶³⁷ prema kojoj je Hrvatska podijeljena na Zagrebačku, Križevačku, Varaždinsku (i kotare sa sjedištima u Varaždinu, Klanjcu, Krapini i Čakovcu) i Riječku, a Slavonija na Požešku i Osječku županiju. Dana 30. listopada 1854. godine ukidaju se županije i podžupanije i uvodi se nova samouprava u općinama, koje banskom naredbom dobivaju općinski odbor kojeg neposredno biraju birači, ali samo punoljetni stanovnici koji plaćaju 3 forinte izravnog poreza. Općinski odbor s općinskim poglavarom imao je samoupravu nad općinskom imovinom, zgradama, putovima i redarstvom.

8.5. Međimurje pod Ugarskom

Početak modernog doba Hrvatska je dočekala razjedinjena, gospodarski zaostala, s malobrojnim stanovništvom, siromašnim i nerazvijenim selom⁶³⁸ što je izravno za posljedicu imalo i slab gospodarski razvoj. Industrija je početkom 19. stoljeća tek u procesu razvoja, istina grade se prve tvornice ali i dalje prevladava manufakturna proizvodnja, privredna struktura je zaostala, a tu je i nedostatak svježeg kapitala.

obračun s idejom mađarske države. Neopsolutizam je zadržao brojne građanske stečevine i po svojoj namjeri bio je u službi modernizacije, npr. priznao je i proveo u praksi proces oslobođenja kmetova i jednakost pred zakonom.
⁶³⁶ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 214.

⁶³⁷ Temeljni zahtjev modernizacije institucija započeo je reformama na pravosudnom i upravnom području koje su u Hrvatskoj započele naredbom Ministarstva unutarnjih poslova 12. lipnja 1850. godine ustrojenjem političkih upravnih oblasti u Hrvatskoj i Slavoniji te dopunskim naredbama na temelju kojih je osnovana Banska vlada kao tijelo bečkog Ministarstva pod predsjedanjem bana koji je odgovoran kralju. Napušta se municipalni sustav, županije su pretvorene u izvršna tijela viših vlasti, a umjesto dotadašnjih municipalnih sudova osnivaju se kraljevski sudovi. Novim uređenjem županija zaobiđene su tradicionalne jurisdikcije (slobodna privilegirana trgovišta i općine, kaptoli, samostani i konzistoriji, slobodni kraljevski gradovi, kotari s posebnim statusom) koje su išle uz županije te su one neposredno podređene velikom županu. Vidi: ČEPULO, „Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina“, 86-87.

⁶³⁸ Seljaštvo je siromašno i u ogromnoj većini, ali započet proces modernizacije polagano počinje stvarati industrijsko građanstvo iz staleškog feudalnog društva.

Nagomilanije dugova, političko nezadovoljstvo apsolutizmom, poraz 1859. godine od udružene vojske Napoleona III. i Pijemonta, događanja u Mađarskoj⁶³⁹ primorali su kralja Franju Josipa na ukidanje apsolutizma i obnovu ustavnog stanja, ali uz zadržavanje centralističkog unutarnjeg uređenja. Obnovljen je rad sabora, Srijem je vraćen Hrvatskoj, a Vojvodina Srpska Ugarskoj. Svi problemi koji su se javili u razdoblju liberalnih revolucija 1848./49. godine, sada opet dolaze u prvi plan: odnosi s Austrijom, Ugarskom, pridruženje nekih teritorija banskoj Hrvatskoj i sl. Bachov apsolutizam potaknuo je hrvatske političare da preispitaju povjerenje koje su imali prema Beču, i da traže novi savez s Mađarima, za koje su u tom trenutku procijenili da su manje opasni od Beča. Kolebanje ili uz Beč ili uz Peštu za hrvatske političare bilo je i pitanje očuvanje hrvatske samostalnosti i njihove borbe za opstanak hrvatskog naroda protiv mađarskog nacionalizma, austrijsko-njemačkog imperijalizma ili talijanskom prezezanju na zapadne i južne hrvatske obale.

Nakon što je ukinuo apsolutizam kralj Franjo Josip 1860. godine u cilju očuvanja vlasti saziva Pojačana carevinsko vijeće u Beču, savjetodavni organ, i 38 predstavnika iz svih zemalja Monarhije, od kojih je očekivao prijedloge konačnog uređenja države. Hrvatsku su predstavljala trojica predstavnika, i to iz Hrvatske Amroz Varaniczany, iz Slavonije biskup Josip Juraj Strossmayer i iz Dalmacije conte Frano Borelli. Na Vijeću se raspravljalo o budućem uređenju Monarhije. Većina članova smatrala je da je jedini način za izlazak iz krize federalizacija Habsburške Monarhije. Što se tiče Hrvatske, od predstavnika Hrvatske i Slavonije predložena je šira autonomija hrvatskih povijesnih zemalja, pokrenuto je pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, i pitanje uvođenja hrvatskog jezika u škole i urede. Prijedlogu ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske, na istoj sjednici, suprotstavio se conte Borelli, koji priznaje da u Dalmaciji živi više Slavena od Talijana, ali da još nije došlo vrijeme za ujedinjenje. Njegovo stajalište podržalo je i imućno građanstvo hrvatskog podrijetla prožeto talijanskom kulturom, pripadnici malobrojnog talijanskog pučanstva i dalmatinske autonomaške političke skupine.

Za banskoga namjesnika u Hrvatskoj u lipnju 1860. godine kralj, umjesto Johanna Coroninija, imenuje podmaršala Josip Šokčevića koji uvodi u urede kao službeni hrvatski

⁶³⁹ *Jer čim je prestao rat na talijanskom bojištu, buknuo je unutrašnji rat, i to u najopasnijoj zoni: u Mađarskoj. Na godišnjicu mađarske revolucije, 15. III. 1860. polažu đaci lovo-vijence na grobove poginulih. Policija istupa oružjem protiv đaka; pogreb jednog ubijenog đaka pretvara se u demonstraciju kakvu Mađarska nije vidjela već dvanaest godina; demonstracija protiv carske vlasti ujedinjuje sve slojeve, demonstrira cijeli narod. ... Mađarska je na pragu nove revolucije. Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 155.*

jezik⁶⁴⁰. Vraćena je i sloboda tiska, što se vidi iz činjenice da je 1. listopada 1860. godine izašao prvi broj hrvatskog političkog dnevnika *Pozor*⁶⁴¹. Političko raspoloženje u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji neposredno nakon obnove ustavnosti bilo je izrazito promađarsko sa željom da se obnove čvrste veze između dviju država radi uspješnije obrane od bečkog centralizma. No mađarska inzistiranja na obnovi zakona iz 1848. godine s nepriznavanjem hrvatske autonomije, oduzimanje Međimurja i hegemonistička politika prema nemađarskim narodima postala je nepremostiva prepreka za postizanje unije kod većeg djela hrvatske političke elite.

20. listopada 1860. godine izdana je Listopadska diploma⁶⁴² kojom je Ugarskoj i Hrvatskoj dopuštena ograničena obnova ustavnosti i obnova tradicionalnog političkog poretka u zemljama Translajtanije. To je značilo dopuštanje za saziv Ugarskog, Hrvatskog i Erdeljskog sabora. Vladarevim ručnim pismom određene je hrvatski kao službeni jezik i uspostavljen je hrvatski dvorski Dikasterij (Dvorska kancelarija) na čije čelo je postavljen Ivan Mažuranić.

Kralj je u listopadu 1860. banu Josipu Šokčeviću uputio vlastoručno pismo u kojem je naglasio potrebu sazivanja Hrvatskog sabora i preporučio mu savjetovanje s uglednim osobama iz političkog, crkvenog i kulturnog života Hrvatske i Slavonije. U Zagrebu se 26. studenoga 1860. godine sastala Banska konferencija koja je istakla svoja povijesna prava na državnost, a ne samo na pokrajinsku autonomiju, nadalje tražila je izborni red iz 1848. godine, ujedinjenje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ustrojavanje Banskog stola i Namjesničkog vijeća, uvođenje narodnog jezika u sve javne poslove. Pitanje pripadnosti Međimurja Banska konferencija je namjeravala prepustiti novom sazivu Hrvatskog sabora, no kralj Franjo Josip službeno objavljuje da Međimurje smatra dijelom Ugarske.

U pragovorima koje su Mađari vodili s kraljem oko reorganizacije države mađarski ministar grof Anton Graf Szécsen von Temerin ultimativno je za nastavak pregovora tražio da se Međimurje vrati Mađarskoj. Kralj nakon toga traži od Banske konferencije u Zagrebu da

⁶⁴⁰ Ime *narodnog jezika* nije samo rezultat nacionalne integracije već i političkih okolnosti kao što je bilo sa službenim nazivom jugoslavenski jezik u Hrvatskom saboru 1861. godine koji se ponekad izjednačuje s hrvatski (...narodni hrvatski, tj. jugoslavenski jezik ... jezik je narodni hrvatsko-slavenski). Vidi: GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, 374.

⁶⁴¹ *Pozor* (Obzor) je list koji je oko sebe okupljao protivnike bačkog apsolutizma. Godine 1860. u Zagrebu ga je pokrenuo Edvard Vrbančić. Zagovarao je dva temeljna načela Narodne stranke: zalagao se za sjedinjenje hrvatskih pokrajina s Dalmacijom te se protivio slanju saborskih zastupnika u Carevinsko vijeće u Beču. Vidi: „Obzor“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁶⁴² Listopadska diploma je dokument koji prihvaća razliku između zajedničkih poslova Habsburške Monarhije (financije, vojska, vanjska politika itd.) o kojima će raspravljati Carevinsko vijeće u Beču, i zasebnih poslova svake pojedine zemlje o kojima će se odlučivati u pokrajinskim parlamentima.

priloži dokaz o pripadnosti Međimurja Hrvatskoj. Banska konferencija o tome je započela raspravu 15. siječnja 1861. godine na kojoj je donijeta odluka da teritorijalnoj cjelovitosti može raspravljati samo Hrvatski sabor. Iz tog razloga od kralja traže da s odlukom pričeka do zasjedanja Hrvatskog sabora. Biskup J. J. Strossmayer⁶⁴³ 25. siječnja 1861. godine pismeno je zatražio od austrijskog ministra predsjednika da Međimurje ostavi Hrvatskoj jer tamo žive samo Hrvati. Posljednji hrvatski kotarski predstojnik u Čakovcu u vrijeme apsolutizma Antun Globočnik, Slovenac, pokušao je s pomoću uglednih ljudi iz Štrigove, Nedelišća, Preloga i Kotoribe spasiti Međimurje za Hrvatsku, namjeravajući poslati poslanstvo u Zagreb u Hrvatski sabor, ali svi oni dobili prijeteća pisma sadržaja da će im *glave biti otsječene kao puranima*⁶⁴⁴ ukoliko odu u Zagreb. U želji da postigne sporazum s Mađarima u pitanju cjelovitosti Ugarske, kralj je poništio mjere kojima je kaznio pobunjenu Mađarsku 1849. godine, te je 27. prosinca 1860. godine ukinuo Vojvodinu Srpsku s Tamiškim Banatom, 26. siječnja 1861. godine odcijepio je Međimurje od Hrvatske, dok se po pitanju Rijeke nije želio izjasniti.⁶⁴⁵

14. veljače 1861. godine Zagrebačka županija uputila je okružnicu, s hrvatskom povijesnom argumentacijom o personalnoj uniji dviju zemalja, hrvatskim i ugarskim županijama kojom iskazuje spremnost za ponovno oživljavanje državno-pravnih veza s Ugarskom. Preduvjet za to prihvaćanje je Hrvata kao političkog naroda od mađarske strane. Istovremeno šalje i poslanicu Šopronskoj županiji u kojoj ističe negodovanje što je Međimurje, odcjepljeno od Hrvatske i priključeno Zaladskoj županiji, te navodi dokaze po kojima je Međimurje hrvatsko: *Medjumurje je po pravu historičkom naše, to pokazuje medju mnogim inim povjestničkim datama i zak. čl. 50. od g. 1486., koji svjedoči, da je dio županije zagorske ujedno s Medjumurjem privaljen županiji varaždinskoj: zatim povelja kralja Ladislava posmrtnoga od god. 1455. podijeljena samostanu paulinskomu sv. Jelene u Čakovcu; nadalje četiri druge povelje, dvije od Matije Korvina (od. god. 1458. i 1465.), a dvije od Ferdinanda II. (od god. 1554.) i povelja kralja Rudolfa II. (od god. 1603.), nakon III. Dekret 34. članak, 4. kralja Vladislava II. Od god. 1498., gdje se čita naročito: U Slavoniji (gornjoj) glavne su harmice Zagreb, Nedjelište, Mura Sombath (ležeće u Medjumurju) i Varaždinu*⁶⁴⁶. Ističe se da

⁶⁴³ Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer na Saboru 1861. godine zamjerio je Mađarima ponovno odcjepljenje Međimurja, pokušaj nametanja mađarskog jezika Hrvatima i osudio je ugarsku politiku između 1790 i 1848. godine.

⁶⁴⁴ KOLARIĆ, *Povijest Kotoribe. U povodu 200. obljetnice utemeljenja župe (1789.)*, 81.

⁶⁴⁵ ZAJC, *Gdje slovensko prestaje a hrvatsko počinje? Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*, 137.

⁶⁴⁶ BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 140-141.

je Međimurje u posljednjih 200 godina u sastavu Zaladske županije, ali da to nije: *po nikakvom međunarodnom ugovoru učinjeno, niti oružjem izvojevano, već jedino tečajem vremena onih sed ogodilo, gdje smo se mi Hrvati imali boriti proti zakletom dušmanu krđćanstva, te neimali vremena glede Međimurja naše posjedno pravi čuvati*⁶⁴⁷.

Mađari su tražili obnovu ustavnih zakona iz 1848. godine, tj. samostalnu mađarsku državu na temelju formalne personalne unije s austrijskim zemljama. Ugarski parlament nije želio prihvatiti Listopadsku diplomu kao ni Veljački patent⁶⁴⁸ koji je kralj Franjo Josip izdao 26. veljače 1861. godine. Kralj nakon toga proglašava provizorij (prijelazno razdoblje od 1861. – 1865. godine) pod vodstvom Antona von Schmerlinga. Takvo stanje je trebalo riješiti pomirbom Austrije i Ugarske na temeljima Pragmatične sankcije⁶⁴⁹ za što su se zalagali državni sudac grof György Apponyi i mađarski političar barun József Eötvös.

Članovi Hrvatskoga sabora 1861. godine birani su na temelju Saborskog izbornog reda iz 1848. godine a imali su važnu zadaću: odlučiti o budućem državno-pravnom položaju Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji. Postavlja se pitanje hoće li s Austrijom ili Ugarskom i pod kojim uvjetima Zagreb uspostaviti državno-pravne veze pri čemu će značajnu ulogu odigrati i promijenjeni odnosi prema Ugarskoj⁶⁵⁰ čemu su posebno doprinijele pozitivne geste Ferenc Deáka prema Hrvatima. 24. ožujka 1861. godine u članku *Zagrebačka županija i ujedinjenje* objavljenom u listu *Magyar Napló*. Ferenc Deák u tom članku iznosi priznanje ravnopravnosti dvaju naroda: *Hrvati su imali uvijek svoj zasebni teritorij, političku narodnost i uz to što su dijelili sva prava Ugarske, imali i svoja zasebna prava koja je Ugarska uvijek poštivala.*⁶⁵¹

Borba Ugarskog sabora, koji se sastao 2. travnja 1861. godine, s Bečom jačao je u Hrvatskoj raspoloženje za suradnju s Mađarima. Ferenc Deák, tijekom rasprave u Ugarskom

⁶⁴⁷ BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 141.

⁶⁴⁸ Veljačkim patentom znato se suzila samostalnost pokrajinskih parlamenta i ojačala uloga Carevinskog vijeća. Njime je bilo određeno da u Beču ostaje središnja vlada Habsburške Monarhije i parlament od Gornjeg i Donjeg doma. Gornji dom bio je sastavljen od biskupa, nadvojvoda i imenovanih članova, a u Donji dom Hrvatski sabor slao je svoje zastupnike.

⁶⁴⁹ Ugarska bi prihvatila nedjeljivost austrijskoga carstva, vladarevu osobu i obvezu obrane države, a ona bi dobila svoj povijesni ustav i pravo na odlučivanje o ustavnim pitanjima.

⁶⁵⁰ Godine 1861. u Ugarskoj su se formirale dvije glavne političke stranke koje su dominirale mađarskom političkom scenom sve do kraja 19. stoljeća. Pristaše Kossuthove emigracije u Ugarskoj osnovala su Rezolucijsku stranku uz koju su se okupljali članovi inteligencije, dio plemstva i predstavnici narodnosti. Pristalice katoličkoga klera i većine veleposjednika okupljali su se oko Ferenc Deáka i oni su oformili tzv. Adresnu stranku.

⁶⁵¹ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 273.

saboru, u nacrtu svoje adrese⁶⁵² dotaknuo se i hrvatsko-ugarskih odnosa i smatra da se Hrvati i Mađari smo zajedničkim sporazumom oduprijeti Beču. Ugarska javnost prihvatila je obnavljanje državno-pravnih veza, ali ne i povijesne argumente o ravnopravnosti i personalnoj uniji. Rasprava u pitanju državno-pravnog odnosa Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj u Hrvatskom saboru 1861. godine doprinijela je konačnom formuliranju državno-pravne ideologije koja je bez obzira što se temeljila na plemićkoj tradiciji bila rezultat moderne historiografije. Unatoč tome što Hrvatski sabor u to vrijeme nije uspio u sjedinjenju hrvatskih zemalja, svojim zaključcima u području uprave, škole i prosvjete postavio je temelj modernoj Hrvatskoj i uspostavio hrvatske kulturne ustanove Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

8.7. Austro-ugarska nagodba

Druga polovica šezdesetih godina 19. stoljeća predstavlja najburnije razdoblje hrvatske političke povijesti. Naime, tih godina stvorena je dualistička Austro-Ugarska Monarhija koja je otvorila hrvatsko pitanje tj. pitanje hrvatske državnosti, a ne samo pokrajinske autonomije kao i pitanje Rijeke, Dalmacije, Međimurja i Vojne krajine. Godine 1866. austrijska je vojska teško poražena od pruskih snaga kod Königgrätza u današnjoj Češkoj. Time su Habsburgovci zadobili težak udarac koji ih je ugrozio i na vanjskom i na unutrašnjem političkom planu. Kralj Franjo Josip nakon poraza donosi odluku, u cilju da učvrsti svoj položaj, da će Mađarima ponuditi preustroj države na osnovi austro-ugarskog partnerstva čime je stvoren koncept austro-ugarskog dualizma koji je sve ostale narode u Habsburškoj Monarhiji ostavio nezadovoljnima. Sljedeće 1867. godine tadašnja Habsburška Monarhija preoblikovana je u Austro-Ugarsku Monarhiju, a godinu dana kasnije potpisana je i Hrvatsko-ugarska nagodba kojom su definirani hrvatsko-ugarski odnosi.

⁶⁵² Što se tiče Hrvatske, mi ne zahtijevamo, da naša brojčana premoć spram manjega broja njihovih zastupnika ima da odlučuje u onim zahtjevima i uvjetima, što će ih oni iznijeti. Hrvatska ima svoj vlastiti teritorij, zauzima zasebni položaj i nikad nije bila utjelovljena Ugarskoj, već je s nama bila u svezi, bila je naš drug, koji je dijelio naša prava, naše dužnosti, našu sreću i nesreću. Ako dakle sada Hrvatske hoće, da kao zemlja sudjeluje u našem zakonodavstvu; ako hoće da se prije toga s nama sporazumije o uvjetima, uz koje je spremna, da svoj državno-pravni položaj dovede u svezu s Ugarskom, ako hoće da u tome stupi u dodir kao narod s narodom, - onda mi ove ponude odbiti ne ćemo, već jedino tražimo, da Hrvatska ne bude spriječena, da pošalje svoje zastupnike na naš sabor i da dade tako i nama i njima prilike, da započnemo djelo sporazuma na državno-pravnoj osnovi. Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 165.

Ugarsko povjerenstvo 5. veljače 1867. godine prihvaća tekst sporazuma Nagodbe⁶⁵³, a mandat za sastav nove vlade preuzeo je na sebe grof Gyule Andrásyji na čiji su prijedlog zastupnici prihvatili Austro-ugarsku nagodbu⁶⁵⁴ (Državnopravni akt: Zakonski članak 1867. XII.) i na taj način postavili temelj novom ustavnom ustrojstvu Monarhije. Nagodba je bila rezultat kompromisa između mađarskih i austrijskih vladajućih krugova kojom se Monarhija dijeli na dva djela čime je uspostavljen dualistički sustav kao dvojni centralizam u kojem su Austrija i Ugarska jedinstvene i nerazdvojive cjeline utemeljene na jednakopravnosti obiju članica, koje osim u financijama, oružanim snagama i vanjskim poslovima, imaju punu samostalnost, uključujući izvršnu vlast i zakonodavstvo. Dvor odustaje od centralizma, proglašava opću amnestiju za sve sudionike mađarskog ustanka 1848./49. godine, odriče se utjecaja na unutarnja pitanja Ugarske a mađarska politika odustaje od samostalnosti postignute 1848. godine, priznaje cjelovitost Habsburške Monarhije, pristaje na krunidbu kralja Franje Josipa I. za zakonitoga kralja krunom Sv. Stjepana i odriče se prava na međunarodni subjektivitet.⁶⁵⁵

8.8. Hrvatsko-ugarska nagodba

Uređenje mađarsko-hrvatskih državnopravnih odnosa bilo je u interesu i Beča i Budimpešte, te s tom namjerom ugarski premijer grof Gyula Andrásy uspijeva da kralj 27. lipnja 1867. godine smjeni bana Josipa Šokčevića i da za novog bana postavi ekstremnog unionista bana Levina Raucha koji je trebao osigurati priznanje i stabilizaciju dualističkog ustrojstva Monarhije.

⁶⁵³ Stranka lijevog centra (Balközép Párt) pod vodstvom Kálmána Tisza smatrala je da Ugarska Nagodbom treba postići puni neovisnost Mađarske političkim sredstvima na način da se prekinu pregovori s Dvorom dok se u potpunosti ne obnovi institucionalni sustav iz 1848. godine i ustroji Ugarsko ministarsko vijeće.

⁶⁵⁴ Austro-ugarskom nagodbom 28. srpnja 1867. godine, tj. stvaranjem dualističkog sustava Habsburška Monarhija podijeljena je na zapadni dio (kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću. Kojima su od hrvatskih zemalja pripale Dalmacija i Istra) i istočni dio (Zemlje Krune svetog Stjepana, u koje su se ubrajale Hrvatska i Slavonija). Dualizam je označio kraj mogućnosti federalizacije države, tj. priznavanje prava slavenskim narodima Hrvatima, Poljacima, Česima, Slovencima i Srbima koji žive u njoj.

⁶⁵⁵ HEKA, „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe 'u povodu 15. obljetnice Austro-ugarske nagodbe'“, 859-862.

Pobjedom unionista na čelu s Levinom Rauchom na izborima za Hrvatski sabor 1868. godine prihvaćena je 18. studenog 1868. godine Hrvatsko-ugarska nagodba⁶⁵⁶ kao Zakonski članak I. iz 1868. godine. Zakon o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi Ugarski parlament je potvrdio 17. studenog 1868. godine, a 19. studenog objavio kao Zakonski članak XXX. iz 1868. godine. Ugarska strana inzistirale je da se sporazum s Hrvatima sklopi na temelju Pragmatičke sankcije koja zastupa načelo nedjeljivosti zemalja ugarske krune.⁶⁵⁷ Hrvatsko-ugarskom nagodbom Hrvatskoj⁶⁵⁸ je zajamčena autonomija sa značajkama državnosti i definiran položaj Hrvatske u sklopu Ugarske⁶⁵⁹: prekinut je prekid državnopravnih veza Ugarske i Hrvatske iz 1848. godine; Hrvatska i Ugarska čine nerazdruživu zajednicu te svoje zajedničke poslove rješavaju putem središnjih organa vlasti: zajedničkoga sabora, središnje vlade (Ministarsko vijeće) odgovorne zajedničkom saboru te vladaru. Istaknuto je da je Hrvatska dio zemlja ugarske krune te joj je u tom okviru priznata politička individualnost⁶⁶⁰ i pravo na teritorijalnu cjelovitost i ustavnost (članak 2), te politička autonomija u unutrašnjim poslovima (vlastita uprava i zakonodavstvo) u skladu sa *zakonskim člankom 42* iz 1861. godine. Hrvatska je nagodbom sačuvala svoj teritorij, neka obilježja svoje državnosti, poseban položaj među ostalim slavenskim narodima u Austro-Ugarskoj Monarhiji i priznata je političkim narodom. Hrvatska je upravno i politički podijeljena na osam županija: ličko-krbavska, modruško-riječka, zagrebačka, varaždinska, bjelovarsko-križevačka, požeška, virovitička i srijemska županija i četiri izdvojena grada Zagreb, Varaždin, Osijek i Zemun.

Hrvatsko-ugarskom nagodbom hrvatsko državno pravo bilo je definirano samo u najužim okvirima: hrvatski ban imenovan je od kralja na preporuku ugarskog ministra predsjednika, njegovo djelovanje ograničeno je samo na javne poslove i izgubio je vojnu ulogu. Hrvatska samouprava mogla se provoditi jedino u unutarnjim poslovima, pravosuđu, nauci, nastavi i bogoslužju. Veći dio zakonodavstva i administracije vodio se pod nazivom zajednički poslovi. U vezi s teritorijalnim pitanjima Ugarska se obvezala da će pomoći Hrvatskoj u

⁶⁵⁶ Hrvatsko-ugarska nagodba, isto kao i Austro-ugarska nagodba svoju polaznu točku imala je u Pragmatičkoj sankciji kojim su Hrvatska i Ugarska, odnosno Austrija i Ugarska, jedinstvene i nerazdvojive državne zajednice.

⁶⁵⁷ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 286.

⁶⁵⁸ Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija.

⁶⁵⁹ Zakonski članak I.:1868., ili Zakonski članak o nagodbi s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija sklopile su za rješavanje međusobnih državnopravnih pitanja.

⁶⁶⁰ Nagodba u članku 59. Hrvatsku definira kao *politički narod*.

ujedinjenju s Vojnom krajinom i priključenja Dalmacije.⁶⁶¹ Hrvatsko-ugarska nagodba bila je važna zbog odredaba o hrvatskom jeziku kao službenom jeziku u zakonodavstvu, školstvu i sudstvu, u organima hrvatske autonomne uprave, odnosno u tijelima zajedničke vlade (članci 56-60), i uporabi nacionalnih simbola: tijekom održavanja zajedničkog sabora zemalja ugarske krune na zgradi parlamenta, uz ugarsku zastavu trebala se nalaziti i zastava Trojedne Kraljevine, na ugarskom kovanom novcu u kraljevskom naslovu nalazio i naslov kralja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Hrvati su se mogli hrvatskim jezikom⁶⁶² koristiti na zajedničkom saboru, unutar delegacije, zakoni, prijedlozi i spisi su sastavljeni na hrvatskom jeziku. Nakon prihvaćanja Nagodbe organizirane su i hrvatske domobranske postrojbe, podređene ugarskom ministru obrane, ali s hrvatskim zapovjednim jezikom. Hrvati su priznati kao politički narod s punom unutarnjom samoupravom, potvrđena je teritorijalna cjelokupnost, osim Rijeke⁶⁶³. Naime, kralj je Rijeku⁶⁶⁴ i nakon 1861. godine ostavio u rukama hrvatske vlade što nije bio slučaj i s Međimurjem.⁶⁶⁵

Sve hrvatske političke stranke, osim Stranke prava, bile su suglasne da je Nagodba s Mađarima potrebna, uz neslaganje s pojedinim njezinim točkama. Narodna stranka autonomiju iz 1868. godine smatrala je nedovoljnom, odbijajući postignut sporazum: ubrzo je počela zagovarati reviziju Nagodbe. Unionistička stranka na čelu s banom Levinom Rauchom počela je gubiti društvenu podršku. Na kraju zbog korupcijske afere oko isušivanja Lonjskog polja ban Levin Rauch daje ostavku. Nasljeđuje ga ban Koloman Bedeković koji raspisuje izbore na kojima nadmoćno pobjeđuje Narodna stranka koja 20. rujna 1871. godine izdaje Rujanski

⁶⁶¹ ZAJC, *Gdje slovensko prestaje a hrvatsko počinje? Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*, 169.

⁶⁶² Hrvatska strana zahtijevala je detaljno uređivanje jezičnih prava nagodbenim zakonom. Time kao da je predosjećala moguće buduće probleme. Vlada Kálmána Tisze 1883. godine naglašava da je Nagodba iz 1868. godine, iako je hrvatski proglasila za službeni jezik, ne zabranjuje upotrebu mađarskog jezika i ne govori da se na hrvatskom teritoriju može koristiti isključivo hrvatski jezik.

⁶⁶³ Rijeka je 6. travnja 1867. godine već pripadala mađarskoj upravi te mađarska vlada u tome nije vidjela neki poseban problem.

⁶⁶⁴ Hrvatski političari Rijeku nisu htjeli prepustiti Mađarima, što je bilo i navedeno u članku 66. nagodbenog teksta koji je prihvatio Hrvatski sabor a kraj sankcionirao, ali su Mađari osigurali da se uz kraljevo odobrenje na tekst Nagodbe preko prvobitnog članka 66. nalijepi ispisanim komadićem papira (tzv. Riječka krpica koja ostavlja neriješeno riječko pitanje) s novim tekstom izglasanim u Ugarskom saboru prema kojem se Rijeka proglašava posebnim tijelom pod Ugarskom krunom. Na taj način Mađari su dobili neposrednu kontrolu nad tim važnim lučkim gradom, koji je zastupnike slao samo u Ugarski sabor.

⁶⁶⁵ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 293.

manifest i otvoreno istupa protiv Nagodbe iz 1868. godine ustvrdivši kako je sporazum sklopljen *bez sudjelovanja većeg dijela našega naroda*, tj. Nagodba je protuzakonita. Dolaskom na dužnost ministra vanjskih poslova Austro-Ugarske Monarhije grofa Gyula Andrassy značilo je da neće doći do nikakvih promjena u održavanju radnije postignutog dualizma. Pregovaračku poziciju u to vrijeme slabi i pokušaj podizanja oružanog ustanka od strane pravaša Eugena Kvaternika, između 7. i 11. listopada 1871. godine u Rakovici – Rakovačka buna. Buna je ubrzo ugušena, a Kvaternik je poginuo. Gledajuće sa strane hrvatske povijesti Kvaternik je prvi put u povijesti, svečanom deklaracijom proglasio neovisnu hrvatsku državu. Nakon te akcije, zatvoren je i sam Ante Starčević. Kasnije je pušten jer je dokazano da nije imao nikakve veze sa spomenutom akcijom.⁶⁶⁶ Kako nije došlo do sazivanja Hrvatskog sabora zbog istupanja Narodne stranke protiv Nagodbe, ban Bedeković odstupio je s dužnosti a na njegovo mjesto postavljen je banski namjesnik Antun Vakanović.

Godine 1873. vodeće hrvatske političke stranke priznaju dualizam čime su stvoreni uvjeti za reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe. Propisano je da se Hrvatski sabor mora sazivati tromjesečno. Novim banom postao je Ivan Mažuranić koji je pridonio razvoju moderne Hrvatske: odigrao je važnu ulogu u modernizaciji hrvatske javne uprave, pravosuđa (odvojio je sudstvo od izvršne vlasti), kulture i obrazovanja, doneseni su liberalni zakoni o slobodi tiska, osnovan je statistički ured, kulturno znanstveno vijeće, sudstvo postaje nezavisno, Hrvatski sabor mogao je opozvati bana, školstvo je sekularizirano, Zagreb postaje središte svih Hrvata, osnovano je Zagrebačko sveučilište s trima fakultetima (filozofskim, pravnim i teološkim) što je predstavljalo važan korak u ostvarivanju hrvatskih državno-nacionalnih težnji, osnovana je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti⁶⁶⁷ itd.

⁶⁶⁶ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 294.

⁶⁶⁷ Franjo Rački i Josip Juraj Strossmayer smatrali su da Hrvatska treba biti kulturno središte za sve južnoslavenske narode. Zbog toga je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (osnovana 1867. godine) dobila naziv *jugoslavenska*, iako je otpočeta bila hrvatska nacionalna ustanova, odnosno središnja ustanova visoke kulture hrvatskoga društva.

8. 9. Protumađarski i protumodernizacijski pokret 1883. godine

Zbog neuspjeha osiguranja veće financijske autonomije i odugovlačenja s razvojačenjem Vojne krajine, Mažuranić je 1880. godine odstupio s mjesta bana⁶⁶⁸ i na njegovo mjesto došao je unionist grof Ladislav Pejačević za čijeg banovanja dolazi do priključenja Vojne krajine Banskoj Hrvatskoj i uvođenja redovnog županijskog sustava u bivšim regimentama. Vodio je politiku popuštanja prema mađarskoj vladi, te je tako uveo i tečaj za učenje mađarskog jezika u financijskoj službi unutar Hrvatske. Mađarska vlada nastojala je spriječiti sve promjene u Hrvatskoj koji bi značile naglašavanje hrvatske autonomije, i onda kada je to značilo direktno kršenje Nagodbe iz 1868. godine prema kojoj je na području Hrvatske i Slavonije službeni jezik bio hrvatski, ali je suprotno tome mađarska vlada na željeznicama nametnula korištenje mađarskog jezika. Unutarnjopolitička situacija posebno se pogoršala nakon što je Kálmán Tisza smijenio dotadašnjeg upravitelja zagrebačkog Financijskog ravnateljstva i na njegovo mjesto postavio Mađara Antala Dávida. Tisza je na taj način želio uvesti red u hrvatske financije koje su bile prvenstveno loše zbog stanja hrvatskog gospodarstva.⁶⁶⁹ Osim što je uz pomoć redarstva utjerivao poreze, podupirao napredak⁶⁷⁰ onih činovnika koji su bili spremni učiti mađarski jezik⁶⁷¹, Dávid je smatrao svojim zadatkom i širenje ugarske državne ideje, tj. nastojao je staviti do znanja da su Hrvatska i Ugarska zapravo ista država.

Pokretanjem tečaja mađarskog jezika za činovnike kao i pitanje nastave na mađarskom jeziku u Hrvatskoj smatralo se od strane hrvatske javnosti nepotrebnim⁶⁷² jer je Nagodba iz

⁶⁶⁸ Početkom 1880. predlaže spomenicu, kojom izjavljuje da ne može ostati na banskoj stolici ako se razvojačena Krajina odmah ne sjedini upravno s Hrvatskom i ako se financijska nagodba ne riješi u smislu hrvatskog stanovništva. Mažuranić je znao kako će svršiti taj njegov ultimativni zahtjev, zato ga je i podnio. Vidi: HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 210.

⁶⁶⁹ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 304.

⁶⁷⁰ Naputak za taj postupak dobio je od ministra financija Gyula Szapáry.

⁶⁷¹ U Zagrebu 1880. godine financijski ravnatelj Antal Dávid, koji je po nalogu doveden iz Mađarske, otvorio je u Zagrebu tzv. Davidovu školu u kojoj su financijski službenici trebali učiti mađarski jezik. Poznavanje mađarskog jezika omogućavalo im je napredovanje u poslu.

⁶⁷² Mađarski jezik u Hrvatskoj se poistovjećivao s mađarskom vladavinom te shvaćao kao prijetnja asimilacije hrvatskog naroda na što se u hrvatskoj javnosti gledalo kao na *smrt nacije*, premda je u stvarnosti hrvatski narod izgrađivao sve jaču i kompaktniju nacionalnu svijest. Od 1855. godine u hrvatskom tisku poput *Narodnih Novina*, *Nevena* i *Katoličkog tiska* sve više se pojavljuje hrvatski ime, tj. nacionalna svijest i pripadnost hrvatskoj naciji: *hèrvatski narod*, *hèrvatski puk*, *hèrvatska narodnost*, hrvatstvo pojedinih krajeva ili poistovjećenje s cijelom

1868. godine definirala da je hrvatski jezik službeni jezik u Hrvatskoj čak i u ophođenju s ugarskim tijelima vlasti. Dakle, hrvatski činovnici nisu trebali poznavati mađarski jezik, budući da su se službeni dokumenti na mađarskom prevodili na hrvatski, i obratno.⁶⁷³ Službena Budimpešta to je željela promijeniti u praksi na način da postupno nametne mađarski jezik u zajedničke urede u Hrvatskoj. Na svim hrvatskim prugama MÁV⁶⁷⁴-a uvodi se mađarski službeni jezik pri čemu se ugarska strana poslužila pravničkom argumentacijom tvrdeći kako je MÁV privatno poduzeće ugarske države, pa tako ne podliježe odredbama Nagodbe o službenom jeziku, koje se odnose na državni teritorij. Jedino što se na taj način uspjelo ostvariti jest pogoršanje hrvatsko-mađarskih odnosa. Hrvatska je javnost tu mjeru ugarske vlade doživjela kao napad na hrvatski službeni jezik, a pokušaje osnivanja mađarskih manjinskih škola pokušajem mađarizacije.

Politička i društveno-gospodarska kriza bila je povod da se 1883. godine pojavi narodni pokret⁶⁷⁵ koji se usprotivio postavljanju nezakonitih grbova⁶⁷⁶ na zagrebačke financijske i carinske urede, ali i povod⁶⁷⁷ većim nemirima na selu čime seljaci ulaze u politički život

nacionalnom zajednicom: „Mi Hèrvati“. Vidi: GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, 378.

⁶⁷³ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 304.

⁶⁷⁴ Državnim željeznicama, nakon financijske krize, upravljalo je poduzeće Mađarske državne željeznice (Magyar Államvasutak – MÁV), a pruge u Hrvatskoj bile su pod upravom njezine podružnice koja je ustanovljena 1881. godine pod nazivom Prometna uprava kraljevskih ugarskih državnih željeznica u Zagrebu (Magyar királyi államvasutak uzletvesetöseg Zágóráb). Službeni jezik na MÁV-u bio je mađarski jezik. Oni koji nisu poznavali mađarski jezik mogli su upisati tečaj njegova učenja. Kako je poznavanje mađarskog jezika u neravnopravan položaj stavila Hrvate, politika poznavanja mađarskog jezika može se smatrati politikom pokušaja mađarizacije Hrvatske.

⁶⁷⁵ Nizali su se protumađarski prosvjedi organizirani od pripadnika Stranke prava. U nemirima su sudjelovali mali obrtnici, trgovački i obrtnički pomoćnici, šegrti, seljaci, studenti i đaci. Mađarska javnost, koja je bila uvjerena da su Nagodbom riješene suprotnosti dvaju naroda sada je vidjela koliko je veliko nezadovoljstvo Hrvata i njihovo suprotstavljanje Nagodbi.

⁶⁷⁶ U duhu ideje jedinstvene ugarske države Antal Dávid je 1893. godine, bez ikakve prethodne najave na zid zagrebačkog ravnateljstva umjesto dotadašnjih hrvatskih izvjesio dvojezične, mađarsko-hrvatske natpise. Tome se usprotivila Neovisna narodna stranka, koja se izdvojila iz Narodne stranke i Stranka prava koje su taj potez smatrale direktnim kršenjem nagodbenog članka o korištenju jezika i grbova.

⁶⁷⁷ Pravi uzrok bili sve teža ekonomska situacija, veliki porezi i nestajanje zadruga. Utjerivanje poreznih dugovanja od strane financijskog ravnateljstva dovelo je do spontanijih akcija seljaka koji su nezadovoljstvu utjerivanja poreznih dugovanja pridodali i uvođenje kapitalističkog poretka i raspad kućnih zadruga. Seljaci su za sve nedaće okrivili Mađare. Atmosfera je ključala i dovela do odstupanja bana Pejačevića koji nije želio uvesti izvanredno stanje i vratiti natpisne ploče na mađarskom jeziku. Kralj Franjo Josip za privremenog kraljevskog povjerenika s

Hrvatske. Seljaci su sebe identificirali kao Hrvate, ali u tome se nije nalazio nikakav politički ili nacionalni program. Nemiri započeti u Zagrebu zahvatili su Hrvatsko zagorje, Prigorje, Turopolje i Baniju. Pokret nije zahvatio samo sve društvene slojeve, već je odjeknuo i u drugim hrvatskim zemljama, Dalmaciji i Istri, što je bio jasan pokazatelj prihvaćanja integracije hrvatske nacije.⁶⁷⁸ Na zahtjev ugarske vlade vraćeni su dvojezični natpisi i uvedeno izvanredno stanje u kojem je vojska ubila 138 seljaka što je u hrvatskoj javnosti još više produbilo protumađarske osjećaje. U konačnici ugarska vlada ponudila je kompromisno rješenje na način da je postavila ploče bez natpisa, tzv. nijeme grbove.⁶⁷⁹

Politička i društvena previranja kao i narodni pokret 1883. godine ugrožavala su već ionako osjetljivu ravnotežu dualističkog sustava. U takvog situaciji kralj Franjo Josip I. za bana imenuje Károlya Khuena-Hédervárya⁶⁸⁰, bliskog rođaka mađarskoga premijera Kolomana Tisze, s ciljem učvršćivanja i stabilizacije političkog sustava dualizma⁶⁸¹. U cilju polaganja temelja svoje vladavine novi ban poslužio se manipulacijom prilikom izbora⁶⁸², ograničavanjem slobode okupljanja i tiska i sastavljanjem vladajuće stranke od različitih poslušnika. Izmjenama poslovnika uspio je više oporbenih zastupnika dugoročno odstraniti iz sabornice. Poslije izbora 1887. godine ban je u Hrvatskom saboru 10 godina imao apsolutnu većinu. Nakon što je dopustio korištenje srpske zastave i ćirilice, bana je podržala i Srpska samostalna stranka. Zauzvrat Srbi su podizani u dužnosti, čak je i banov zamjenik, odjelni predstojnik za unutarnje poslove pripadao srpskom narodu.⁶⁸³ Vrijeme njegova banovanja

banskim ovlastima imenuje generala Hermanna Ramberga, a na prijedlog ugarskog premijera Kálmána Tisze suspendirao hrvatski ustav i pozvao na rješenje hrvatskog pitanja.

⁶⁷⁸ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 305.

⁶⁷⁹ *Isto*, 307

⁶⁸⁰ Károly Khuen-Héderváry, iako je bio pristaša ugarske državne ideje, u više navrata suprotstavio se pretjeranim zahtjevima ugarske vlade, zalažući se u interesu postizanja političke stabilnosti za interese Hrvatske i Slavonije, nasuprot vladi u Budimpešti, budući da je njegov glavni cilj bio jačanje nagodbenog sustava: taj mu je zadatak povjerio kralj, čiju je podršku imao.

⁶⁸¹ Khuenov je glavni cilj bio učvršćivanje dualističkog sustava i koristio se istim (često nasilnim) metodama za slamanje antidualističke oporbe, kakvima se služio i ugarski premijer Káláman Tisza u borbi protiv mađarske oporbe, protivnika dualizma i pristaša državne neovisnosti Mađarske.

⁶⁸² Novi izborni zakon iz 1887. godine dopustio je samo vrlo skućeno pravo glasa, velik dio birača čine činovnici ustanova mađarske i autonomne hrvatske vlade. Ozakonjeno je da se izboru umjesto dotadašnje tri sada održavaju svake pete godine. Tu je i izborna geometrija koja je bila posložena na štetu onih izbornih jedinica u kojima je oporba imala mogućnost pobjede.

⁶⁸³ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 314.

obilježile su stalna politička napetost, nemogućnost opozicije da ugrozi vlast, jako mađaronstvo koje je smatralo da je Hrvatska autonoman dio ugarske države koja svoje državno-pravne poslove treba ostvariti u zajedničkom Ugarskom saboru, gospodarsko i prometno zaostajanje Hrvatske, namješteni izbori, ograničavanje slobode tiska, osnivanje mađarskih osnovnih škola, poticanje hrvatskog stanovništva na iseljavanje u prekomorske zemlje što je još više doprinosilo gospodarskoj zaostalosti Hrvatske jer su iz nje iseljavali pretežito seljaci, ribari, pomorci, rudari i nadničari.

Vrijeme nakon Nagodbe u Hrvatskoj je obilježeno velikom nerazvijenošću gospodarstva i nedostatkom kapitala⁶⁸⁴ što se moglo vidjeti u području infrastrukture, industrije i poljoprivredne proizvodnje.

8.11. Protumađarski pokret 1903. godine

Khuenove metode vladanja doprinijele su produbljenju nesuglasica i jačanju negativnog emocija između Hrvata i Mađara. Opozicija protiv Khueona režima u Hrvatskoj je rasla, posebno u vezi s borbom za financijsku samostalnost Hrvatske od Ugarske i u traženju većih političkih sloboda. U Hrvatskoj su s vremena na vrijeme izbijale manje protumađarske demonstracije, ali prvi ozbiljniji izrazito protumađarski prosvjed dogodio se 1903. godine.⁶⁸⁵ Nakon Khuena, za novog bana u Hrvatskoj imenovan je Teodor Pejačević koji po stupanju na dužnost oslobađa političke zatvorenike i suzdržava se od ograničenja slobode tiska. Ali, i kao njegov prethodnik djeluje na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. i umjesto sve jačih hrvatskih nacionalno-državnih težnji radi u interesu Budimpešte.

Godine 1903. ujedinjena hrvatska opozicija u svoj program stavlja zahtjev za ujedinjenjem hrvatskog naroda (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Rijeka, Međimurje, Istra te Bosna i Hercegovina) na temelju državnog prava i narodnog načela u okviru Austro-Ugarske Monarhije. U Hrvatskoj se 1910. godine održavaju izbori na temelju šireg izbornog prava koji broj birača s 2% diže na skoro 10% što dovodi do jačanja Hrvatske pučke seljačke stranke koja osvaja osam saborskih mandata. To je bio jasan znak da će uvođenje općeg izbornog prava u hrvatskom političkom životu dovesti do radikalnih promjena. Tih godina na scenu stupa i

⁶⁸⁴ Relativna zaostalost hrvatskih zemlja za Ugarskom ili Austrijom ne može se pripisati isključivo nedostatku sposobnosti samostalnog gospodarsko-financijskog odlučivanja jer je Češka, koja je u odnosu na Hrvatsku imala puno manju državno-pravnu i političku autonomiju imala najrazvijenije gospodarstvo i industriju u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Vidi: ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 315.

⁶⁸⁵ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 324-325.

osnivanje katoličkih političkih pokreta. Održan je prvi hrvatski katolički kongres, nakon kojeg je pod pokroviteljstvom krčkog biskupa Antuna Mahnića oformljen Hrvatski katolički pokret. Političko djelovanje pokreta, s jedne strane, obilježile su ideje kršćanskog socijalizma, a s druge strane suprotstavljanje ekspanziji liberalizma. Poseban naglasak stavljen je na pridobivanje studenata i srednjoškolske mladeži, što je rezultiralo osnivanjem brojnih udruženja. Najpoznatije od svih bilo je društvo *Domogoj*, dok se kao glasilo pokreta afirmirao tjednik *Hrvatska straža*.⁶⁸⁶

⁶⁸⁶ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 339.

9. PRIPOJENJE MEĐIMURJA ZALADSKOJ ŽUPANIJI 1861. GODINE

Neposredno prije izbijanja revolucije u siječnju 1848. godine Ugarski sabor u pogledu nacionalnih prava donosi Osnovu zakona o mađarskom jeziku i narodnosti kojim je slavonskim županijama ostavljeno još šest godina do uvođenja mađarskog jezika dok se županije uže Hrvatske trebaju dopisivati na mađarskom jeziku s mađarskim oblastima. Mađarsko liberalno plemstvo u ožujku 1849. godine u proglasu peštanskog Odbora sigurnosti iznosi ideju o proširenju jednakosti i slobode za sve članove društva, bez obzira na narodnu pripadnost⁶⁸⁷, čime su nastojali pridobiti Hrvatsku i Hrvate, odnosno sve narode i manjine u Ugarskoj na svoju stranu.

Potkraj 19. stoljeća multietnička slika Ugarske sve više je pokazivala opadanje udjela mađarskog stanovništva što je kod Mađara izazvalo potrebu za djelovanjem na polju zaštite nacionalnih interesa i jezika. Udio Mađara u Ugarskoj početkom 19. stoljeća iznosio je 44,8% ali se taj broj s vremenom povećavao asimilacijom nemađarskog stanovništva, prirastom stanovništva, iseljavanjem manjinskog naroda, ali i jačanjem mađarske nacionalne svijesti preko narodnih pjesama, balada, mađarskoga jezika, narodnih običaja, pravne tradicije, ustrojavanjem nacionalnih institucija poput Mađarske akademije znanosti, Narodnog kazališta i Mađarskog nacionalnog muzeja. Statistike pokazuju da je 1910. godine udio Mađara iznosio 54,4% u sveukupnom stanovništvu Ugarske.⁶⁸⁸ Nakon uspostave dualističke Austro-Ugarske Monarhije 1867. godine, mađarska društvena elita nije uspijevala preko vlastitih institucija države u svom naumu da asimilira nacije putem jezične mađarizacije pripadnika nemađarskih nacija koje su živjele u ugarskom dijelu zajedničke države te je bila primorana na ozbiljnije kompromise. Potvrda za to nalazi se Zakonu o narodnostima⁶⁸⁹ iz 1868. godine koji unatoč

⁶⁸⁷ U drugoj polovici 19. stoljeća József Eötvös formulirao je pojam mađarskog političkog naroda prema kojem su Mađari narod (nemzet), nositelji suvereniteta čitavog teritorija povijesne Ugarske, dok su pripadnici ostalih naroda (Srbi, Slovaci, Rumunji) kao ravnopravni građani „dio tog političkog naroda“. Prema tom shvaćanju, nemađarske nacije su narodnosti (nemzetség), a njihovi pripadnici imaju osobno pravo na uporabu vlastitog jezika na nižim razinama uprave i školstvu. Vidi: STANČIĆ, „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizma: od hrvatske staleške 'nacije' (natio croatica) do hrvatskoga 'političkog naroda'“, 52.

⁶⁸⁸ HEKA, „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine“, 520.

⁶⁸⁹ U Zakonu o narodnostima piše da su: *svi građani Ugarske prema temeljnim načelima ustava u političkom pogledu čine nedjeljivu jedinstvenu ugarsku naciju čiji je jednakopravni pripadnik svaki građanin domovine, bez obzira na to kojoj narodnosti pripada*. Prema tadašnjem političkom shvaćanju, navedeni zakon mogao se smatrati dosta liberalnim jer je svim narodima priznavao jednaka građanska prava, slobodnu uporabu materinskog jezika u

naglašavanju postojanja jednog političkog naroda unutar Ugarske, ipak priznaje neke vidove kulturne autonomije manjina te u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi koja je bila važan ustupak Mađara Hrvatima.

Kad je kralj Franjo Josip I. Listopadskom diplomom⁶⁹⁰ vratio ustav i obnovio stare ugarske i hrvatske županije, Mađari su zatražili 6. prosinca 1860. godine na velikoj skupštini Zaladske županije u Zala-Egerszegu pod predsjedanjem velikog župana grofa Imbra Batthyányja vraćanje Međimurja Zaladskoj županiji jer da bez Međimurja Zaladska županija: *kao zakonska cjelina nije potpuna i ne može donositi pravne i važeće zaključke*⁶⁹¹. S ciljem rješavanja međimurskog pitanja Franjo Deák odlazi 27. prosinca 1860. godine u Beč gdje od kralja Franje Josipa I. traži: *da bi trebalo Međimurje što prije vratiti Zaladskoj županiji, dabome kao dokaz, da se u Beču želi popraviti teška teritorijalna povreda ugarskih granica od 1848.*⁶⁹²

Ministarski savjet⁶⁹³ bavio se međimurskim pitanjem 5. siječnja 1861. godine u prisutnosti hrvatskoga bana Josipa Šokčevića i predsjednika Hrvatskog dvorskog dikasterija Ivana Mažuranića. Na savjetu je ugarski dvorski kancelar Ladislav Szögyényi-Marich izjavio da ne postoji međimursko pitanje jer je: *Medjumurje dvjesto godina bilo sastavna čest Zaladske županije, a dvanaestogodišnja hrvatska okupacija ne može da mijenja pravo Ugarske na taj kraj. I zato, baš onako kao što je nedavno (27. XII. 1860.) ukinuta Srpska Vojvodina administrativnim putem, treba na isti način postupiti i s Medjimurjem*⁶⁹⁴. Odgovor na stav da je Hrvatska okupirala Međimurje, može se naći u *Narodnim novinama* iz 1865. godine u kojima autor članka piše: *Tko je pročitao članak četrdeset drugi sabora trojedne kraljevine god. 1861.*

javnoj upravi, sudovima i obrazovanju, slobodu kulturnog i političkog organiziranja, osnivanje kulturnih, znanstvenih, gospodarskih i umjetničkih društava, osnovno i srednje školstvo na materinjem jeziku te sudjelovanje nacionalnih manjina u javnim službama. Međutim, nije priznavao pravo na autonomiju nemađarskim naroda u Ugarskoj. Vidi: KONTLER, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*. 287-290.

⁶⁹⁰ Listopadska diploma je akt kojim je kralj Franjo Josip I. 20. listopada 1860. godine uveo ograničenu ustavnost i reorganizirao Habsburšku Monarhiju. Listopadska diploma revidirana 26. veljače 1861. godine Veljačkim patentom kojim je proširen djelokrug Carevinskoga vijeća (Reichsrat) i kojim su smanjene ovlasti zemaljskih sabora.

⁶⁹¹ ŠIŠIĆ, *Kako je Hrvatska izgubila Medjimurje godine 1860./1861. na osnovu arhivalnih podataka*, 94-96.

⁶⁹² *Isto*, 95.

⁶⁹³ U drugoj polovici 19. stoljeća prostor društvene i političke djelatnosti u Hrvatskoj bio je podređen interesima središta moći Beča i Budimpešte. Tamo su stvarane odluke koje su imale veliki utjecaj na stanje u Hrvatskoj. Prvo središte moći, do 1867. godine bilo je u rukama kralja Franje Josipa I., a drugo je bilo austrijsko Ministarsko vijeće koje je bilo kraljev neobavezni savjetodavni organ.

⁶⁹⁴ ŠIŠIĆ, *Kako je Hrvatska izgubila Medjimurje godine 1860./1861. na osnovu arhivalnih podataka*, 94-96.

*i u njem našao, da se Rieka broji medju ona teritorija, koja sačinjavaju trojednu kraljevinu; komu je poznato, da je taj članak od Nj. veličanstva sankcioniran, onaj ne može više dvojiti, da li je odnošaj Rieke spram zemaljah ugarske krune još „neriešeno pitanje“, koje se istom imade riešiti medju hrvatskim i ugarskim saborom. Taj mora priznati, da Hrvati, koji se nisu nikada za tuđim lahkomili, nego uvijek samo svoje branili, nebi bili g. 1848. „okupirali“, nego u krilo majke domovine opet povratili onaj dio njezin, koji je ionako njezin bio, pak samo u niekom obziru (merkanilnom naime) od nje odciepljen bio. A na posliedku znati valja, da slobodoumni Magjari, koji su god. 1861. znali lukavim načinom ugrabiti po pravu i po poviestnici na Hrvatsku spadajuće Medjimurje, nisu bili prepustili sgode, pak Hrvatskoj i Rieku oteli, kad bi i izdaleka samo kakova pravnoga tvasti, kako valja. emelja imali, a to tim više, jer je „Rieka po ugarsku térgovinu toli znamenita“, da ova bez nje ne može cvasti.⁶⁹⁵ Ili na drugome mjestu u istim novinama: *Ali to znademo, da nam je Medjimurje u svoje vrieme jednostrano oteto i k Ugarskoj prikérpano.*⁶⁹⁶*

Slijedeći sastanak Ministarskog savjeta koji se bavio međimurskim pitanjem održao se 12. siječnja 1861. godine. Tom prigodom Mažuranić je izjavio da Međimurje treba smatrati dijelom Hrvatske sve dok ono pripada Varaždinskoj županiji te iz tog razloga Međimurje treba biti zastupljeno u Hrvatsko saboru. Ministar bez portfeja grof Antun Szécsen, podsjetio je Ministarski savjet da je već donesena odluka da će se u pitanju Međimurja pričekati mišljenje Banske konferencije koje će se nakon toga prosljediti kralju. Na kraju je prihvaćen prijedlog ministra unutarnjih poslova grofa Agenora Goluhovskog da se međimursko pitanje ne može riješiti bez prethodnog sporazuma Ugarske i Hrvatske, te da ban Šokčević predloži Banskoj konferenciji da ponudi rješenje za pitanje Međimurja i da o tome izvijesti kralja. Međutim, Banska konferencija na posljednjoj svojoj sjednici od 17. siječnja 1861. godine ne donosi odluku o pitanju Međimurja, već to propušta Hrvatskom saboru, tj. donosi predstavku da se kralju uputi posebna predstavka kojom bi se odgodilo rješenje pitanja Međimurja dok se o tome ne izjasni novi Hrvatski sabor. Zaključak Banske konferencije Ministarskom savjetu i kralju Franju Josipu I. predočio je Mažuranić s opaskom da ga podupire i on, kao i ban Šokčević jer je u skladu Listopadskom diplomom i da teritorijalno pitanje Međimurja trebaju međusobno riješiti Ugarski i Hrvatski sabor.

⁶⁹⁵ „Pax. Tecum!“, *Narodne novine* (Zagreb), on-line izdanje, 3. 11. 1865., pristup ostvaren 1. 10. 2022. <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=2e9d22e5-dc63-4af4-874a-3f9120ec1583>.

⁶⁹⁶ „Je li Primorje hrvatsko ili ugarsko?“, *Narodne novine* (Zagreb) on-line izdanje, 11. 9 1865., pristup ostvaren 1. 10. 2022. <http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=7a3a7326-4a5f-4b8a-96e5-56e542461d24>.

Ugarski dvorski kancelar barun Nikola Vay zatražio je hitno rješavanje međimurskog pitanja u korist Ugarske, jer bez rješavanja međimurskog pitanja on ne može stupiti pred Ugarski sabor iz razloga što ne vidi postojanje spornih teritorijalnih pitanja između Ugarske i Hrvatske: *jer carski reskript od 20. listopada, upravljen njemu, obnovio je uopće sve stare županijske granice, dakle s tim u vezi očito i one Zaladske županije. Granice Zaladske županije bile su 1849. godine izmijenjene samo via facti jednim (apsolutističkim) ministarskim zaključkom, a iz čisto administrativnih obzira. Zato ima Hrvatska bez ikakva otpora da vrati Ugarskoj Međimurje, upravo onako, kako je Ugarska motu proprio Hrvatskoj vratila srezove Ruma i Ilok prilikom ukinuća Srpske Vojvodine. Zaladska se županija ne može bez Međimurja ni konstituisati*⁶⁹⁷. Grof Antun Szécsen iznosi mišljenje da međimursko pitanje nije dobro iznositi pred Ugarski i Hrvatski sabor jer Banska konferencija nije iznijela razloge koje Hrvatskoj daju pravo na Međimurje. Predlaže da Hrvatski dvorski dikasterij iznese dokaze o hrvatskom pravu na Međimurje i da se nakon toga donese pravedno rješenje po međimurskom pitanju⁶⁹⁸. Ministar unutarnjih poslova Anton Ritter von Schmerling podupro je ugarski zahtjev

⁶⁹⁷ ŠIŠIĆ, *Kako je Hrvatska izgubila Međimurje godine 1860./1861. na osnovu arhivalnih podataka*, 95.

⁶⁹⁸ U osvrtanju na izvode Eugena Hellera koji su objavljeni u *Pesti Hirlapu*, a u kojima on dokazuje da Međimurje pripada Ugarskoj i da Hrvati nemaju nikakva prava na Međimurje, Rudolf Horvat ističe da Hrvati nisu nikada napustili svoje pravo na Međimurje: *Dr. Horvat rekao je, da se glede pripadnosti Međimurja u doba kraljeva hrvatske krvi, ne može ništa sigurno ustvrditi. Teško bi bilo u to vrijeme odrediti točne granice kraljevine Hrvatske. U doba saveza između Hrvatske i Ugarske nisu se nikad točno razlikovale granice ovih zemalja. Poznato je, da su neke hrvatske županije pripadale Ugarskoj i obratno. U to vrijeme nije se tolika važnost polagala na državne granice, koliko na vlasništvo pojedinih feudalnih gospodara. Ako je jedan velemoža, posjedovao zemlje u Ugarskoj i Hrvatskoj, on ih je naprosto sjedinio kao svoj posjed i tu je onda bilo teško odrediti državnu granicu. Ugarski velemože imali su posjede u Hrvatskoj, a hrvatski u Ugarskoj i to je bilo poznato kao feudum, dok se o samoj pripadnosti pojedinoj kraljevini nije toliko vodilo računa. Tako je bilo i s Međimurjem, pod vladom hrvatske velikaške porodice Zrinjski koji su u isto vrijeme imali imanja u Ugarskoj i Hrvatskoj, te su bili zastupani i na ugarskom i na hrvatskom saboru. Glavna dakle značajka jednoga kraja bila je odrednjena prema tome, kojem je velikašu pripadao, a pri tom se nije pitalo ni za narodnost stanovnika toga kraja, oni su bili naprosto vlasništvo svoga gospodara, pa su često morali prihvatiti i njegovu vjeru po načelu „cuius regio, illius religio“. Da je u to vrijeme hrvatski sabor smatrao Međimurje hrvatskim područjem vidi se toga, što je god. 1661. doznačio svotu za podizanje novoga Zrina u Međimurju, što sigurno nebi učinio za gradnju grada u kojoj madjarskoj županiji. God. 1848. pripojio je ban Jelačić Međimurje Hrvatskoj, jer su ga zauzeli njegovi vojnici. Ovu aneksiju potvrdilo je i ministarsko vijeće u Beču 13. prosinca 1849. odlučivši, da Međimurje ostane utjelovljeno kraljevini Hrvatskoj. Hrvati nisu nikada napustili svoje pravo na ovaj kraj, te je godine 1861. kralj Franjo Josip sazvao ručnim pismom bansku konferenciju, da raspravlja o ovom pitanju i izvede svoje pravo na Međimurje. Banska je konferencija zaključila „status que“, t. j. da Međimurje ostane Hrvatskoj. Kad je kasnije na zahtjev ugarskog ministra grofa Sečena Međimurje pripojeno zaladskoj županiji, nije se s hrvatske strane to nikad priznalo, 17. siječnja 1861.*

za pripajanjem Međimurja Zaladskoj županiji iz razloga što je Međimurje posljednjih dvjesto godina bilo sastavni dio Zaladske županije. Ministar predsjednik grof Johann Bernhard von Rechberg upozorava da će pripojenje Međimurja Zaladskoj županiji kod Hrvata povrijediti njihove nacionalne osjećaje i predlaže da se odgodi rješavanje međimurskog pitanja. Kralj Franjo Josip I. zaključio je sjednicu Ministarskog savjeta i prihvatio 24. siječnja 1861. godine prijedlog većine da se međimursko pitanje riješi u korist Mađara⁶⁹⁹. Njegovom odlukom Međimurje je 12. ožujka 1861. godine pripadalo Zaladskoj županiji, čime se otvara međimursko pitanje. U skladu s tom odlukom, od strane Zaladske županije imenovane su službene osobe (jedan veliki i tri mala suca te tri bilježnika s političkom i sudskom vlašću) koje trebaju preuzeti vlast u Međimurju od dotadašnje hrvatske uprave. Njihovim dolaskom u Međimurju se stvara dvovlašće u vremenu od 15. siječnja do 12. ožujka 1861. godine kada Međimurje i službeno ulazi u sastav Zaladske županije.⁷⁰⁰ Slijedilo je pedeset i osam godina izravne mađarske vlasti, uz neprestane pritiske mađarizacije međimurskih Hrvata.

Odluku o pripajanju Međimurja Zaladskoj županiji potvrdili su hrvatski unionisti (mađaroni), koji su imali većinu u Varaždinskoj skupštini ne stavljajući na dnevni red pitanje pripadnosti Međimurja pod izlikom: *da Hrvatska do sada Međimurje nije zakonito posjedovala*.⁷⁰¹ S odlukom Varaždinske županije nisu se složili zastupnici grada Zagreba koji su svoje svoj stav o Međimurju uputili Ivanu Mažuraniću⁷⁰². Protiv odluke o pripajanju

moli banska konferencija kralja, da pripoji Medjimurje Hrvatskoj. U saboru 1861. zaključuje se, da Hrvatska imade vitualno i teritorijalno pravo na Medjimurje, te hrvatska regnikolarna deputacija zahtjeva godine 1865. od madjarske pripojenje Medjimurja. Magjari ne htjedoše o tome ni čuti. Vidi: „Istina o Medjimurju“, Hrvatsko pravo (Varaždin), on-line izdanje, 21. 7. 1917., pristup ostvaren 1. 8. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=40&godina=1917&broj=000029&E=E9999>.

⁶⁹⁹ Budimpeštanske novine *Pesti Naplo* već 12. siječnja 1861. godine objavljuju vijest da je Međimurje ponovno dodijeljeno Mađarskoj.

⁷⁰⁰ KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 23.

⁷⁰¹ *Isto*, 23.

⁷⁰² U *Narodnim novinama* objavljen je tekst sljedećeg sadržaja: *Zastupništvo slobodnog i glavnoga grada Zagreba upravilo je na Nj. presvietlost gospodina Ivana Mažuranića, predsjednika dvorskoga dikasterija kraljevinah Hérvatske, Slavonske i Dalmatinske sliedeće dvie adrese. I. Vaša Presvietlosti! Veliki trudi i napori, koje ste Vi položili za uzdržanje našeg medjimurja, skloniše zastupništvo kr. i sl. ovog grada na to, da Vašu Presvietlost zamoli, da se ista s onim protestom, koi mi resignaciji Vašoj kao u ime cielog naroda hérvalsko - slavonskog proti reinkorporaciji medjimurja stavljen smatramo, da se za sad zadovolji, i da domorodne svoje napore i težnje za ina domovine naše tisuća se važna pitanja poštedi. Poznata je nam Vaša čista ljubav prama rodu svome, kad ste Vi u povriedi časti naroda svoga i povriedu svoje osobe smatrali. I zato, dočim Vam zastupništvo ovog grada najveću zahvalnost, ljubav, štovanje i povierenje, Vami, kao najviernijemu sinu naše domovine izjavlja, ujedno Vas*

Međimurja Zaladskoj županiji bio je biskup Josip Juraj Strossmayer koji je u to vrijeme bio i župan Virovitičke županije. Velika skupština Virovitičke županije uložila je otvoreni protest protiv: *ekskorporacije Međimurja iz hrvatske političke teritorije i izrazila želju, da ovo pitanje ima da raspravi hrvatski sabor, sazvan za 2. travnja u Zagrebu*⁷⁰³. U obrani prava Hrvatske na Međimurje Strossmayer je 18. ožujka 1861. godine otputovao u Beč kod samog kralja kojemu je otvoreno prigovorio što je Međimurje uzeo Hrvatskoj i pripojio ga Ugarskoj jer: *Međimurje je stara hrvatska zemlja, koja da je samo per nefas pred dvjesta godina ušla u Zaladsku županiju. Car mu nato reče, da je pravo uradio, jer u Međimurju stanuju Mađžari*⁷⁰⁴ što je Strossmayer odlučio odbacio.

umoljava, da na udarenoj slazi ostanete, na njojzi korakom odvažnim dalje stupate, i da sreću domovine naše, koja je Vašem vodjenju povierena, svagda pred očima imate. U ostalom sa dubokim štovanjem ostajemo Vaše Presvietlosti najpokornije zastupništvo kr. i sl. glavnog grada. U Zagrebu dne 12. Veljače 1861.

II. Vaša presvietlosti! Narodi, koji sami sebe ostavljaju, nezaslužuju imena naroda, isto tako nezaslužuju ime rodoljuba ni oni, koji se jednokérvne bratje odriču, i koji ma bio i samo pedalj zemlje otačbine svoje tudjem narodu na lahku ruku odstupljaju. Zaključak velike skupštine županije varaždinske od 28. siečnja 1861., kojim je ona hěrvatsko naše Međimurje za zemljište neutralno proglasila i njegovu preuzvišenost svielog našeg bana zamolila, da ondašnju posadu, koje je opredieljenje bilo čuvati onej naš teritorium proti tudjoj navali, odazove, jest flagrantni učin samoubitstva narodnoga, i predstavništvo glavnog ovog grada tužnim i razgnjevljenim sérdcem konstatira pomanjkanje svakog domoljubja kod velike skupštine županije varaždinske. Podpisani zastupnici slob. i kr. ovog grada smatraju za najsvetiju domorodnu dužnost svoju Presvietlost Vašu na nezakoniti i nedomородni zaključak rečene županije pozorno učiniti, i najpokornije umoliti Vas, da kod njegovog posvećenog Veličanstva najmilostivijeg našeg kralja izposlovati nastojite; 1. Da hěrvatsko naše Međimurje ostane cielotvorni dio naše domovine, te da pitanje o sdruženju islog bude predmet međusobnog dogovaranja naroda hěrvatsko-slavonskog sa narodima ugarskimi; do to doba neka bude Međimurje pod neposrednom upravom autonomnih domaćih vlastih hěrvatskih. 2. Da se u kobnom ovom trenutku što skorije sazove sabor trojedne kraljevine, na kome ima biti zastupna i naša vojnička Krajina po svojih zastupnicih, izabranih bez ikakva upliva tudjih ljudlh, kojima je jedino stalo do toga, da vojnička naša Krajina, ovo kriečko i živo udo tiela našega i nadalje ostane pod nesusnim jarmom absolutizma. Vaša Presvietlosti! Velika i važna pitanja, Pitanja od kojih sudbina domovine naše zavisi, treba da se čim prije rieše, ako nećemo, da nas nikad nemišljeni događaji iznenada nezaleku, i nas nepripravne možda upropaste ; a riešenje toli važnih pitanjah pripada jedino saboru naših kraljevinah. I zato zastupništvo ovog glavnog grada Vašu Presvietlost opetovano moli, da ista kod Nj. posvećenog Veličanstva premilostivog našeg kralja i vladara milostivo izhoditl izvoli, da se sabor trojedne kraljevine čim prije sazove. Iz sjednice zastupništva kr. i sl. glavnog grada Zagreba, dne i 2. veljače 1861. děržane. Vidi: „Neuredovni dio. Trojedna kraljevina“, Narodne novine (Zagreb), on-line izdanje, 23. 2. 1861, pristup ostvaren 1. 10. 2022.

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=fcbc967e-c680-42e6-bae7-be0df457afa5>.

⁷⁰³ ŠIŠIĆ, Kako je Hrvatska izgubila Međimurje godine 1860./1861. na osnovu arhivalnih podataka, 96.

⁷⁰⁴ Isto, 96.

Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe od 24. rujna 1868. godine, Međimurje je prepušteno Mađarskoj koja od tog trenutka kreće u proces mađarizacije međimurskih Hrvata u Međimurju, ponajprije uvođenjem mađarskog jezika kao službenog jezika⁷⁰⁵ kod administrativnih i sudskih vlasti, te kasnijem uvođenjem mađarskog jezika u sve razine javnog i društvenog života i crkvene propovijedi. U svojim političkim programima Hrvatska stranka prava i Narodna stranka isticale su problem cjelokupnosti hrvatske države. Međutim, u tadašnjim političkim prilikama nije bilo moguće vratiti Međimurje Hrvatskoj koje je bio potpuno ostavljeno Mađarskoj koja je otvoreno započela proces mađarizacije međimurskih Hrvata. Politika mađarizacije međimurskih Hrvata u Međimurju, koju je ugarska vlada provodila od sredine 19. stoljeća do završetka Prvog svjetskog rata nije imala većeg uspjeha jer su međimurski seljaci slabo dolazili u dodir s predstavnicima mađarske vlasti. S vremenom se pojavila malobrojna hrvatska inteligencija koja se počela otvoreno odupirati mađarskoj politici. Ugarska vlada je spriječila da se Međimurje jače uključi u proces buđenja hrvatske nacionalne svijesti te postigla javnu nacionalnu indiferentnost međimurskih Hrvata prema hrvatstvu, tj. spremnost međimurskih Hrvata da ovisno o sugovorniku budu Hrvati i Mađari.

Mađarska društvena elita u svojim nastojanjima da mađarizira međimurske Hrvate služila se različitim sredstvima. Ponajprije je mađarski jezik postao službeni jezik u upravi i nastavni jezik u državnim školama. Nastojalo se dokazati da se u Međimurju ne govori hrvatski, već poseban međimurski jezik i da u njemu ne žive Hrvati već poseban međimurski narod. Međimurski Hrvati slani su na odsluženje vojnog roka u mjesta gdje se govorilo mađarskim jezikom u vojarnama i gradovima. Početkom 20. stoljeća donijet je i zakon koji je odredio da se molitve u školi održavaju na mađarskom jeziku. Uslijed zabrane da se služe svojim materinskim jezikom, da imaju škole s hrvatskim nastavnim jezikom, svoja kulturna i druga društva, svoje knjižnice i čitaonice s knjigama na hrvatskom jeziku imalo je za posljedicu da su međimurski Hrvati polagano počeli gubiti svoj nacionalni i kulturni identitet. Radi lakše mađarizacije⁷⁰⁶, osnivaju se mreže pučkih škola po cijelom Međimurju. U Čakovcu je tako 1871. godine počela s radom Građanska škola Čakovec, počela se graditi nova Pučka škola,

⁷⁰⁵ Nametanjem jednog jezika cjelokupnom stanovništvu i proglašavanja samo jedne etničke zajednice državnom nacijom, mađarska politička elita nastojala je ostvariti svoju dominaciju nad ne-mađarskim narodima u Ugarskoj.

⁷⁰⁶ Osnova programa narodnog prosvjećivanja u Ugarskoj bila je poštivanje društvenog i političkog statusa svih narodnosti, pa tako i njegovanje kulture i nacionalnih posebnosti naroda u Međimurju. Međutim, u duhu velikomađarske kulture i političkog cilja, međimurski učitelji su na sve načine nastojali da potisnu hrvatsku nacionalnu svijest kod djece međimurskih Hrvata.

1878. godine osnovana je Državna muška učiteljska škola u kojoj su se na državni trošak mogli školovati i domaći međimurski mladići, a s radom je 1885. godine započeo i Dječji vrtić.⁷⁰⁷ Sljedeći korak bilo je tiskanje tjednika *Muraköz-Medjmurje* na mađarskom jeziku i *iskvarenoj međimurskoj kajkavštini*. U početku su se novine tiskale u Nagykanizsi, ali ih 1884. godine njihov vlasnik Fülöp Fichel seli u svoju tiskaru u Čakovec. Prvi broj novina, koje su početku izlazile tri puta mjesečno, a s vremenom su postale tjednik, tiskan je 18. svibnja 1884. godine⁷⁰⁸. Uredništvo novina preuzeo je učitelj József Margitaj⁷⁰⁹ koji odmah u prvom broju tjednika daje čitateljima objašnjenje zašto stanovnici Međimurja, kojeg naziva: *lépi vrt mile naše domovine Magjarske* trebaju ovakav dvojezični tjednik koji će se tiskati na *medjimurskom jeziku*⁷¹⁰ i koje su namijenjene svima onima: *kojim napredak medjimurskoga naroda na srcu leži*. Ističe da je temeljni cilj novina širenje i njegovanje mađarskog domoljublja među stanovnicima Međimurja na *svojem jeziku pisanih pučkih novin* jer stanovnici Međimurja trebaju znati: *kaj se vu svetu zgdaja, a i svet mora znati, kaj se vu Medjmurju pripeća*. Prema njegovu mišljenju u Međimurju, koje je dio Ugarske, treba jačati gospodarski razvoj, učiti i obrazovati njegove stanovnike na *međimurskom jeziku*, uz istovremeno učenje mađarskog jezika.⁷¹¹ Svrha tih novina bila je da se Međimurje isključi iz hrvatskoga kulturnoga prostora u kojima se nalazio prijašnjih stoljeća, a da bi se to postiglo trebalo ga je pretvoriti u područje s vlastitim jezikom i književnošću, kao privremenim rješenjem i zaustaviti djelovanje svjesne hrvatske nacionalne inteligencije koja radi na nacionalnom osvješćivanju međimurskih Hrvata. Kad se to ostvari Međimurje će postati dio mađarskog kulturnog kruga.⁷¹² U ostvarivanju tog cilja, mađarska kulturna i prosvjetna politika nije žurila, tako primjerice urednici i pisci u tjedniku *Muraköz-Medjmurje* i *Medjmirskog kolendara* koriste hrvatsku književnu kajkavštinu u koju postepeno tijekom godina unose i interpoliraju brojne terminološke i leksičke mađarske posuđenice:

⁷⁰⁷ Tih godina u Čakovcu živi 20 profesora učiteljske i građanske škole, 10 učitelja pučke škole i 8 odgajateljica, odnosno zabavlja. Vidi: KALŠAN, *Međimurska povijest*, 227.

⁷⁰⁸ Nekoliko mjeseci kasnije izlazi i prekomurski dvojezični tjednik na prekomurskom i mađarskom *Muraszombat és vidéke* (Murska Sobota i njezina okolica) s ciljem učenja i poznavanja mađarskog jezika i sa svrhom da informira čitateljstvo o važnim događajima i vijestima.

⁷⁰⁹ József Margitaj ili Jožef Majhen.

⁷¹⁰ Namjera tzv. međimurskog jezika bila je da na izravan ili neizravan način putem jezika, društvenog života i rada potiče kod čitatelja stvaranje mađarskog nacionalnog identiteta.

⁷¹¹ József MARGITAJ, „Poštovani megjumurci!“, *Medjmurje – Muraköz* (Čakovec), on-line izdanje, 19. 5. 1884., pristup ostvaren 20. 8. 2022. <https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1884-html/mobile/index.html>.

⁷¹² BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 106.

*Mészáros Kálmán zváni kočijaš iz Dunapatak zvane občine je ove dane s svojim pajdašom pjančuvao u jedni krčmi. Kad se već Mészáros dobro znapio s žganicom, jedan z med njegovih pajdašov je vadlingu mu ponudil, jel bi mogel na jeden zdušak za pol litra zpiti*⁷¹³. Većina međimurskih Hrvata nikada nije progovorila mađarskim jezikom, ali uslijed mađarizacije cijelog društvenog, socijalnog i ekonomskog života počeo se gubiti njihov hrvatski nacionalni osjećaj.

Najvažniji čimbenici očuvanja hrvatskog identiteta u Međimurju bili su kroz stoljeća Katolička crkva i Pavlinski red⁷¹⁴ do svog ukidanja 1786. godine. Pavlini su u Međimurju istražujući dokumentaciju, jezik i narodnu tradiciju tražili dokaz pripadnosti Međimurja u nacionalnom i državno-upravnom smislu Hrvatskoj. Zapaženi prilog tim istraživanjima, kao i borbi za hrvatski identitet Međimurja, dao je pavlin Josip Bedeković⁷¹⁵ u vrijeme kada je bio prior Pavlinskog samostana u Svetoj Jeleni. Politička pripadnost Međimurja bila je sporna pa se u pojedinim slučajevima moralo iznositi dokaze da ono pripada Hrvatskoj što je bio i slučaj kad je 1701. godine osnovana posebna Hrvatska provincija pavlinskog reda kojoj je pripadao i Pavlinski samostan sv. Jelene kod Čakovca. U 17. stoljeću kad se hrvatski pavlini odcjepljuju od mađarskih pavlina, poglavar hrvatskih pavlina Gašpar Malečić uspijeva da se i samostan Svete Jelene pripoji hrvatskoj pavlinskoj provinciji za što mu su mu jedan od argumenta bili i rezultati ankete⁷¹⁶ među međimurskim svećenicima koja je trebala ispitati stanje nacionalnosti (kojim jezikom se služi) stanovništvo u Međimurju.

⁷¹³ „Žganica“, *Muraköz – Medjimurje* (Čakovec), on-line izdanje, 21. 1. 1900., pristup ostvaren 6. 12. 2022. <https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1900-html/mobile/index.html>.

⁷¹⁴ U jačanju hrvatskog nacionalnog i duhovnog identiteta pavlini su osobito pridonijeli borbom za stvaranje zasebne hrvatske, odvojene od ugarske pavlinske provincije, što im je uspjelo 1701. godine. Uz to uspjeli su Hrvatskoj pavlinskoj provinciji (koja je imala sjedište u Lepoglavi) priključiti i Pavlinski samostan u Svetoj Jeleni u Šenkovcu kraj Čakovca koji je osnovan 1376. godine, iako je pravno u to vrijeme Međimurje bilo pod Zaladskom županijom.

⁷¹⁵ U svom istraživanju prošlosti Međimurja Bedeković je tražio dokaze da ono pripada Hrvatskoj: *On je našao listinu, kojom je kralj Rudolf II. u Pragu 8. svibnja 1603. braći Franji, Stjepanu i Ladislacu Repiću 'de Repinec' – radi vjerne službe, iskazane kralju i državi, - podielio čitav posjed zvan 'Gardinovec', te plemićku kuriju na posjednu 'Tomašovec'. U toj povelji iztiče kralj Rudolf, da Gardinovec i Tomašovec leže u kotaru međimurskom, u županiji varaždinskoj, a u kraljevini Slavoniji (tj. u sjevernoj Hrvatskoj)*. Vidi: HORVAT, *Poviest Međimurja*, 206.

⁷¹⁶ Povijesnu, od samih početaka naseljavanja, pripadnost Međimurja nalazimo u spisima starijih međimurskih svećenika iz 17. i 18. stoljeća koji su proveli anketu kojom su željeli saznati kojim se jezikom služe svećenici. Odgovor koji su dobili bio je da se služe hrvatskim jezikom. Rezultati provedene ankete sažeti su u zajedničkoj izvaji međimurskog svećenstva i ona je glasi da oni pod zakletvom izjavljuju, svjedoče i priznaju da je na čitavom

Svećenici rođeni u Međimurju uz svoje ime stavljali su naziv *Croata* za što nalazimo potvrdu kad 1790. godine Josip Keresturi⁷¹⁷, *Croata Stridonensis* (Hrvat iz Štrigove u Međimurju) brani latinski jezik tvrdeći da se strani jezik ne smije nikome nametati. Ujedno zastupa liberalizam, programe socijalne reforme i očuvanje sustava feudalnih odnosa.⁷¹⁸ U svom spisu *Razmišljanja kako se narod u Međimurju može usrećiti* (*Cogitationes quomodo populus Insulam inhabitans ad summum felicitatis gradum perducere possit*), napisanom 20. siječnja 1785. godine u Beču, između ostaloga spominje da na poboljšanje materijalnih i zdravstvenih prilika u Međimurju, te unaprjeđenju kulturnog i duhovnog života njegovih stanovnika može utjecati postavljanje obrazovnih svećenika koji će preuzeti župe u Međimurju i koji će u svojem radu biti u stalnom doticaju sa svojim župljanima. Prosvjećivanje stanovnika Međimurja Keresturi vidi u župnicima koji trebaju biti dobro opskrbljeni knjigama kako bi svoja znanja mogli prenositi na svoje sumještane i u osnivanju osnovnih škola u svim većim mjestima, a kako ne bi te škole zaostajale za onima u Mađarskoj ili Hrvatskoj predlaže da bi za školstvo u Međimurju bilo bolje da ravnatelj što se tiče školske uprave, zbog jezika i blizine, dolaze iz Zagreba, umjesto mađarskog Györa⁷¹⁹ jer oni ne vode jednaku brigu za osnivanje škola u Međimurju kao u Mađarskoj. U ostalim, od devet točaka koliko ih spis sadrži, Keresturi iznosi svoja promišljanja o poboljšanju medicinske skrbi na način da se u Međimurju slijedi propisana državna odredba o liječnicima (uz liječnika bi Međimurje imalo apoteku, ranarnike i primalje) te predlaže uvođenje socijalnih mjera koje bi pomogle siromašnim stanovnicima. Nadalje, zalaže se za poboljšanje gospodarske situacije na način da se poboljša briga o stoci i urede pašnjaci te riješi problem ustajalih voda koje su bile izvor stočne kuge. Predlaže sadnju dudova (svilarstvo), unaprjeđenje proizvodnje duhana i vina.

Godine 1780. u Međimurju je boravila kraljevska komisija koja je provodila anketu, na latinskom i hrvatskom jeziku, kojoj je cilj bio dobiti uvid u položaj podanika (kmetova, sluga,

području Međimurja samo hrvatski ili slavonski jezik materinski i narodni. U mojoj župi nema ni jednog vjernika Mađara, a sakramente dijelim i propovijedam samo hrvatskim jezikom: ... *na našu svećeničku vjeru ovime očitujemo, svjedočimo i potvrđujemo: da je u cijelom kotaru spomenutoga otoka dravsko-murskoga (tj. Međimurja) jedini hrvatski ili slavonski jezik materinski i općenit, kako u pogledu javne uprave, tako i glede obavljanja sakramenata pokore i ženidbe, te propovijedanja Božje riječi puku.* Vidi: DAMIŠ, *Iz prošlosti župe Čakovec. Niz članaka i radova iz povijesti*, 60.

⁷¹⁷ Josip pl. Keresztury rodio se 1739. godine u Štrigovi. Bio je isusovac, a kasnije je završio pravo te je radio kao upravni činovnik na dvoru kralja Josipa II. u Beču. Za osobne zasluge u službi kralj mu je potvrdio plemićki naslov i dao posjed u Međimurju. Umro je 1794. godine u Varaždinu, a pokopan je u župnoj crkvi u Dekanovcu.

⁷¹⁸ STANČIĆ, „Croatia and Europe 1789-1848: European or National Integration?“, 120.

⁷¹⁹ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 172.

feudalaca) nakon donošenja novih urbara⁷²⁰. Popis stanovništva koji je se odvijao u Međimurju 1786. godine radio se na obrascima koji su bili pisani na hrvatskom jeziku. Međimurje je prema tom popisu imalo 42.239 stanovnika, 125 naselja, 6178 kuća, 52 svećenika i redovnika te 24 službenika i učitelja.⁷²¹

Nakon pripajanja Međimurja 1861. godine ugarska vlada, međimursko pitanje svodila je samo na pitanje hrvatskog jezika u školi, upravi i javnom životu te na pitanje crkvene jurisdikcije nad Međimurjem. Međimursko pitanje postaje važno političko pitanje nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Državnopravno, Međimurje je od 1720. godine pripadalo Ugarskoj, ali je istovremeno crkveno preko Zagrebačke nadbiskupije pripadalo Hrvatskoj. Međimurskim pitanjem, piše Bartolić, bavili su se i zastupnici u Ugarskom saboru. Prvi koji je to pitanje postavio bio je svećenik Antun Herić 1862. godine. On iste godine tiska i rad s naslovom *Međimursko pitanje*. Pod istim naslovom Lajos Bátorfi 1873. godine tiska brošuru u kojoj raspravlja o crkvenoj jurisdikciji u Međimurju, svećenicima koji dolaze iz zagrebačkog sjemeništa, školama u kojem se nastava provodi na hrvatskom jeziku i u kojima nastavu održavaju učitelji školovani u hrvatskim gimnazijama i u hrvatskim učiteljskim školama. U svojim člancima pod naslovom *Međimursko pitanje* objavljenima u *Našim pravicama*, Luka Purić piše kasnije o političkim, kulturnim, vjerskim i jezičnim pitanjima međimurskih Hrvata.

9.1. Hrvatska etnička zajednica i pitanje jezika

Hrvatska etnička zajednica na razini seljačkih društava na hrvatskom prostoru bila je kao identitet kulturno određena teritorijalnom ograničenošću i tradicionalnošću gdje se jezik shvaćao kao zasebnost vlastite kolektivne individualnosti i zbog toga se jezik imenuje onako kako se imenuje i sama zajednica. Nije postojao jedinstven sustav institucija i komunikacija koji bi obuhvaćao kao cjelinu hrvatski etnički prostor. U najboljem slučaju mogle su se naći seoske općine i njima slične institucije s elementima ograničene samouprave na lokalnoj razini. Selo je živjelo u patrijarhalnoj kulturi i lokalnim zajednicama koje su okupljali raznovrsni običaji, npr. vezani uz početak ili završetak poljodjelskih radova, hodočašća, slavljenje svetaca

⁷²⁰ urbar (njem. Urbar, od starovisokonjem. urbar, urbor: prihod, prinos), zbirka propisa prema kojoj su se u hrvatskim zemljama uređivali odnosi vlastelina i zavisnoga seljaštva te njihove uzajamne obveze na određenom vlastelinstvu. Vidi: „Urbare“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁷²¹ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 190-191.

zaštitnika itd. Hrvatsko ime u hrvatskoj etničkoj zajednici postojalo je na svim narječjima, pa se u skladu s time pripadnici hrvatske etničke zajednice nazivaju Hrvatima a svoj jezik hrvatskim, tj. *naški*. U tako organiziranom seljačkom društvu njezini pripadnici predodžbu o prostiranju hrvatske etničke zajednice mogli su steći izravnom komunikacijom odlaskom na proštenja, sajmove, služenjem u vojsci itd.

Do 1861. godine u Međimurju hrvatski jezik koristio se u školi, crkvi, općinskoj i kotarskoj upravi, sudu, kod pisanja oporuka i sl. Na svakom mjestu u Međimurju, kako ostatak germanizacije, nalazile su se ploče od lijevanog željeza na hrvatskom i njemačkom jeziku. Nakon ulaska mađarske uprave 1861. godine svi natpisi zamijenjeni su mađarskim natpisima, a u općinske urede i sudove kao službeni jezik uveden je mađarski jezik. Jezično pitanje, odnosno pitanje hrvatskog jezika bilo je je od temeljne važnosti za međimurske Hrvate, o čemu su posebno bili svjesni nositelji hrvatskog narodnog pokreta u Međimurju. Znali su da će hrvatska štokavština teško biti prihvaćena među međimurskim Hrvatima, ali su se unatoč tome zalagali za nju kako bi se preko nje Međimurje našlo u hrvatskom kulturnom prostoru. Hrvatska štokavština trebala je biti sredstvo u političkoj borbi za opstanak međimurskih Hrvata kako bi se izbjegla namjera mađarske strane koja je stimulirala partikularni razvoj Hrvata u Međimurju, razvijajući i teoriju da su međimurski Hrvati poseban narod sa svojim jezikom.⁷²² Hrvatska kajkavština nije u potpunosti izbjegavana, jer se smatralo da međimurske Hrvate treba postepeno prilagođavati na štokavštinu⁷²³. Iz tog razloga 1912. godine Juraj Lajtman, Ivan Kuhar i Ignac Lipnjak za međimurske Hrvate objavljuju molitvenik na kajkavštini *Jezuš ljubav moja*. Jezičnog pitanja u Međimurju bio je svjestan i Antun Radić koji je predlagao da novine za međimurske Hrvate treba pisati *na poseban način* jer oni pohađaju mađarske škole.

Provoditeljima mađarizacije krajem 19. stoljeća postalo je jasno da početna agresivnost s kojom su krenuli nakon ponovnog priključenja Međimurja Mađarskoj 1861. godine nije donijela očekivane rezultate u mađarizaciji međimurskih Hrvata. Za postizanje svog cilja sada

⁷²² BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 6.

⁷²³ S ciljem kroatizacije međimurskih Hrvata, svećenici u Međimurju izvodili su uz stare narodne pjesme na kajkavskom narječju i novije na štokavskom narječju kako bi se međimurski Hrvati s vremenom prilagodili štokavštini. Isto se uradilo i s molitvenicima koji su se među narodom širili na kajkavskom i štokavskom narječju. Uvođenje u Međimurje književnog jezika štokavske osnovice trebalo je poslužiti da se ono približi hrvatskom kulturnom prostoru. Hrvatski književni jezik štokavske osnovice u crkvenom pjevanju, katekizmu, školi kao i njegova svakodnevna uporaba za mladu hrvatsku inteligenciju značilo je najbitniju sastavnicu u borbi za opstanak hrvatske nacionalne svijesti međimurskih Hrvata.

mijenjaju metode. Jedna od njih bila je deklarativno odustajanje od formiranja mađarskog etničkog korpusa u Međimurju te proglašenje tamošnjih stanovnika posebnim slavenskim plemenom, odnosno pripadnost posebnoj nehrvatskoj etničkoj skupini s kajkavskim materinskim jezikom, a koje su nazvali *Međimurci*⁷²⁴ koji imaju svoj poseban *međimurski jezik*⁷²⁵ koji se nastojao učvrstiti tiskanjem knjiga, posebno molitvenika i pjesmarica. Svrha svega toga bila je da se prekine veza između međimurskih Hrvata i Hrvata iz Hrvatske kako bi se kasnije *Međimurci* mogli lakše asimilirati u mađarski narod. Tu je koncepciju prvi razradio i primijenio sedamdesetih godina 19. stoljeća József Margitai, najprije uvođenjem *međimurskog jezika* 1868. godine⁷²⁶ u škole, a 1884. godine u novine *Medjimurje-Muraköz*⁷²⁷ i godišnjak *Medjimurski kolendar* koji su trebali doprinijeti oblikovanju *međimurskog jezika*⁷²⁸.

Margitai, kao vodeća osoba mađarskih intelektualnih krugova u Međimurju bio je prvi urednik tjednika *Medjimurje-Muraköz*, profesor na Učiteljskoj školi u Čakovcu, osnivač Međimurskog muzeja 1907. godine, sudionik brojnih kulturnih aktivnosti u službi mađarizacije poput podizanja spomenika Marku Gašpariću Kilitu⁷²⁹ u Prelogu 1903. godine i Nikoli

⁷²⁴ Međimurci su trebali biti zasebni identitet, odvojen od hrvatstva a blizak mađarstvu. S ciljem da se međimurskim Hrvatima objasni pojam domovine i ljubavi prema njoj u listu *Muraköz-Medjimurje* 1885. godine počinje izlaziti serija članaka Ferencza Glada pod nazivom *Domovina: Vidíte, dragi, da sam ja prav rekel, da vi neznate kaj je ta reč domovina. Poslušajte anda, ja vam budem povedal. Domovina nije samo ona hiža, ono selo, ona fara ili občina, gde smo se rodili, nego cela ona zemlja, koju su vu starodavnosti zavzeli predji naši i s njom ladali, koju su nam otci naši začuvali, vu kojoj se vsi jednakih zakonov, jednakih pravic vživamo, je ona zemlja vu kojoj smo se rodili, vu kojoj živimo i stanujemo. Ta pak zemlja, koju mi domovinom svojom zovemo je Magyararska, a naš narod zove se magyarski, koj živi vu njoj i izvan nje*. Vidi: Franjo GLAD, Glad, „Domovina“, *Muraköz – Medjimurje* (Čakovec), on-line izdanje, 22. 11, 1885., pristup ostvaren 15. 12. 2022.

<https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1885-html/mobile/index.html>

⁷²⁵ BUNJAC, STEVANOVIĆ, VEGH, „Gramatike 'međimurskoga' jezika iz 1942. godine“, 68.

⁷²⁶ Od 1868. godine mađarske državne vlasti sustavno su suzbijale upotrebu hrvatskoga jezika i utjecaj Zagrebačke nadbiskupije.

⁷²⁷ U razdoblju od 1884. do 1918. godine svi članci u tjedniku pisani su kajkavštinom tipičnom za Međimurje unatoč činjenici da međimurski Hrvati u isto vrijeme i nisu imali pozitivno mišljenje o međimurskom jeziku. Time se nastojalo potpuno odbaciti štokavštinu koja se koristila u Hrvatskoj.

⁷²⁸ Dončec piše da jezična inačica koja se naziva *međimurski jezik* u manjoj mjeri predstavlja međimurski dijalekt, dok u većoj mjeri pokazuje srodnost s kasnijim dijelima kajkavskoga književnog jezika štokavske osnove. Vidi: DONČEC, „Megyimurszki-szlovenszki – Nevjerojatna sudbina 'međimurskoga jezika' (1. dio)“, 55.

⁷²⁹ Franjevac Marko Gašparić Kletuš (Gasparich Márk Kilit) u trenutku kada ban Jelačić napada Mađarsku, zahtjeva od Zaladske županije oružanu obranu Međimurja. Uskoro se kao vojni svećenik pridružuje mađarskim postrojbama koje su ratovala protiv Hrvata u Međimurju. Vidi: PETRIĆ, „Iz povijesti Preloga od razvijenog srednjeg vijeka do sredine 19. stoljeća“, 209.

Zrinskome, kojeg je nazivao Mađarom, u Čakovcu 1904. godine. Razrađivao je metode učenja mađarskog jezika u hrvatskim školama. Napisao je i preradio šesnaest pučkoškolskih čitanka namijenih za područje Međimurja i Prekomurja. Autor je, između ostalih i dijela, *Hrvatske gramatike* iz 1881. godine i *Hrvatsko-mađarskoga rječnika* iz 1883. godine.⁷³⁰

Javnost je uvjeravao da se sami stanovnici Međimurja zalažu za njegovu mađarizaciju, tražio je da se u Međimurje naseljavaju etnički Mađari, da se međimurski Hrvati radi učenja mađarskog jezika šalju na školovanje i rad u Mađarsku što je pridonijelo da se prilikom popisa stanovništva 1910. godine veći broj stanovnika Međimurja izjasnio da im je mađarski materinski jezik, iako su se dijelom ti isti stanovnici izjasnili kao Hrvati po nacionalnosti. Zahtijevao je da se progone pristaše hrvatske nacionalne ideje, tražio je zabranu knjiga i časopisa na hrvatskom jeziku. Tvrdio je da Hrvati nemaju ni povijesti ni kulture. Stanovnicima Međimurja pred kraj Prvog svjetskog rata, kao posljednjem pokušaju obrane od pripajanja Međimurja Hrvatskoj, obećavao je posebnu županiju u kojoj će *međimurski jezik* biti službeni jezik. Koliko je bio važan projekt stvaranja *međimurstva* i *međimurskog jezika* dokazuje podatak sa su izbjegli mađaroni i Mađari iz Međimurja već 1920. godine u Nagykanizsi izdali *Stari međimurskog kalandara* u okviru *Kanjiškog međimurskog društva* s nadom u skori povratak Međimurja u Mađarsku. Kako se to nije ostvarilo kalendar se gasi 1923. godine. Margiati i suradnici u Budimpešti osnivaju *Međimurski savez* koji pokreće *Topol*, glasilo *međimurskih izbjeglica u Budimpešti* (1926. – 1944.) koje se bavilo isključivo Međimurjem. Članci su pisani kajkavštinom tipičnom za Međimurje u razdoblju 1884. – 1918. godine. Istaknuti članovi *Međimurskog saveza* bili su vojni biskup Stjepan Zadravec, rodom iz Čakovca, general Horváth Ferenc rodom iz Dekanovca, vitez Miklós Terbócz iz Železne Gore, ministarski savjetnik Csury Jenő iz Svetog Martina na Muri, generalmajor Molnár Desző profesor Kóroly Zrínyi iz Čakovca i dr.⁷³¹

U cilju dokazivanja da je Međimurje mađarsko nastalo je i nekoliko knjiga koje su to trebale potvrditi pred međunarodnom javnosti. Tako je u vrijeme potpisivanja mirovnog ugovora s Mađarskom u Budimpešti 1920. godine objavljena knjižica posvećena Međimurju *Emlékirat Muraköznek Magyarországhoz való tartozása ügyében* (Spomenik u slučaju Muraköza koji pripada Mađarskoj) u kojoj su izneseni argumenti o *povijesnom pravu* pripadnosti Međimurja Mađarskoj i da su *međimurski* i hrvatski jezik potpuno različiti jer rečenica koja na hrvatskom jeziku glasi: *Isus Krist je za spas svijeta podnio smrt i uskrsnuo na*

⁷³⁰ BUNJAC, STEVANOVIĆ, VEGH, „Gramatike 'međimurskoga' jezika iz 1942. godine“, 69.

⁷³¹ *Isto*, 71.

međimurskom jeziku izgleda sasvim drugačije i glasi: *Jezus Kristuš je za zveličanje sveta podnesel smrt i gori se stal*⁷³².

Nacionalno osviješteni Hrvati iz Međimurja još na prijelazu stoljeća iskazivali loše mišljenje o *međimurskom jeziku* i njegovim tiskovinama. Svećenik Luka Purić 1904. godine *Medjimurje-Muraköz* kao i *Medjimurski kolendar* naziva *bljutavim tiskovinama* kojih se *pametani ljudi stide uzeti u ruke*, a Margitaia i njegove mentore zove *krvnicima*. Svećenik Vinko Žganec 1908. godine navedene novine i kalendar naziva sredstvima koja služe za *zaglupljivanje naroda* koja su pisana *groznim jezikom*. Smatra da navedene novine vrve glupošću pomiješanom sa zlobom, a koje Hrvati trebaju izbjegavati iz *zdravstvenih razloga*. Političar Ivan Novak kajkavštinu kojom su pisane novine i kalendar zove zbrkom od jezika kojoj je jedini cilj omrznuti stanovnicima Međimurja sve što je hrvatsko. Povjesničar Rudolf Horvat u izdanju *Povesti Međimurja* kreatora *međimurskog jezika* naziva *izrodima* koji su unakazili kajkavštinu kako bi se razlikovale od one koja se koristila u Hrvatskoj. Ipak, iako nisu prihvatili novine *Muraköz-Medjimurje* stanovnici Međimurja, unatoč tome što su bili pisani *međimurskim jezikom*, prihvatili su tiskane molitvenike⁷³³. I ne samo oni, već i pojedini svećenici postavljeni od Zagrebačke nadbiskupije koja je oduvijek imala jurisdikciju nad Međimurjem.

9.2. Pitanje jezika u Međimurju

Agitaciju po jezičnom pitanju, pratile su i aktivnosti u kulturi, podizanje spomenika, osnivanje raznih društava, organiziranje izložba, otvaranje knjižnica i sl. s ciljem da se stanovnici Međimurja što manje osjećaju Hrvatima. Svojim kontinuiranim djelovanjem Mađari su gotovo uspjeli u svojem naumu mađarizacije Međimurja, a posebno su jak pritisak napravili na školstvo. No, s izbijanjem Prvog svjetskog rata i raspadom Austro-Ugarske Monarhije taj je proces zaustavljen, a svi oni koju su propagirali mađarsku nacionalnu ideju napustili su Međimurje nakon vojnog oslobođenja 24. prosinca 1918. godine.

⁷³²*Tegnap egész nap esett az eső. Horvát nyelven: Jucer je citav dán kisa padala. Muraközi nyelven: Vcera je céli den dezdj isel; Éppen most jöttem haza. Horvát nyelven: Istom sada sam dosac kuci. Muraközi nyelven: Ram ve sem dosel dimo; Vezet fogunk a kutból meríteni. Horvát nyelven: Yodn cemi is bunara vádi ti. Muraközi nyelven: Vodu budemo iz zdenca grabili. Vidi: Emlékirat Muraköznek Magyarországhoz való tartozása ügyében, 11 – 12.*

⁷³³ *Mali katekizam, Veliki katekizam, Mali biblički naputak.* Autor im je bio József Margitai.

U Međimurju se u razdoblju od 1848. do 1861. godine u školama koristio *ilirski jezik* a školski udžbenici bili su isti kao i u Varaždinskoj županiji⁷³⁴. Hrvatski jezik koristio se javnoj i općinskoj uporabi (kotar, sud) za što kao dokaz služe brojne oporuke i magistratski zapisnici napisani na hrvatskom jeziku. Osim toga, kao dokaz mogu poslužiti i djela pisana na hrvatskom, odnosno *horvatskom jeziku* poput djela Josipa Bedekovića-Komorskog *Natale solum magni ecclesiae sancti Hiernymi in ruderibus Stridonis occultatum* (Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju), iz 1752. godine, rukopisnog izdanja Štefa Stjepana Mlinarića *Izpisanje Međimorja kakti zipke horvatskoga slovstva*, iz 1837. godine i knjiga propovijedi Štefana Fokya *Prodečtva na vse svetke celoga leta skup složene vu horvatskom jeziku* iz 1854. godine.

Situacija se mijenja najprije 1861. godine pripajanjem Međimurja Zaladskoj županiji, a posebno nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe kada je 30. siječnja 1868. godine odlukom čakovečkog općinskog poglavarstva odlučeno da se u Čakovec vraća *stari međimurski jezik*. Takvu odluku kasnije su slijedila i neka druga međimurska naselja. Početna agresivnost u nametanju mađarskog jezika u cilju mađarizacije međimurskih Hrvata nije donijela očekivane rezultate te mađarska elita formalno odustaje od formiranja mađarskog etničkog korpusa u Međimurju i prihvaća koncepciju Jószeфа Margitaia da u Međimurju živi poseban narod *Međimurci*. Polaganje povijesnog prava na Međimurje Mađari su zasnivali na negiranju hrvatskog podrijetla stanovnika pri čemu im je međimurski govor bio glavni argument, ali i sredstvo mađarizacije s ciljem negiranja hrvatske nacionalnosti stanovnika Međimurja i stvaranje posebnog slavenskog plemena *Međimuraca* koji imaju svoj *međimurski jezik*.

U knjizi *Muraköz és a horvátok (Međimurje i Hrvati)*⁷³⁵ objavljenoj 1929. godine u Budimpešti autora J. Muravölgyija⁷³⁶ nabrajaju se hungarizmi u međimurskom govoru, uspoređuje se međimurski govor sa standardnim govorom štokavskog narječja, odnosno ističu se razlike među njima kao argumenti za nepripadnost istom jeziku, navodi se da su 1883. godine hrvatski predstavnici u mađarskom parlamentu pokrenuli akciju da se u međimurske škole uvede hrvatski jezik. S tim ciljem, na zahtjev hrvatskih predstavnika i zagrebačkog kanonika Stjepana Vučetića imenovano je mješovito povjerenstvo sastavljeno od mađarskih i hrvatskih

⁷³⁴ Kao jedan od dokaza da stanovnici Međimurja govore istim narječjem kao i stanovnici Varaždina, vidjelo se i u tome da su djeca iz Međimurja odlazila na više škole u Varaždin. Bauk iznosi podatak da su u 17. stoljeću Varaždinsku gimnaziju pohađala djeca bogatih činovnika, trgovaca, obrtnika i vojnika iz Međimurja (*Croata Insulanus*). Vidi: BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*, 29.

⁷³⁵ MURAVÖLGYI, *Muraköz és a horvátok*, 157 – 160.

⁷³⁶ Pseudonim od Jószeфа Margitaia koji je bio vodeća osoba mađaronskih intelektualnih krugova u Međimurju.

zastupnika u mađarskom parlamentu i svećenika Zagrebačke nadbiskupije, kojem je predsjedao državni tajnik Pál Gönczy. Povjerenstvo koje je uz Čakovec obišlo i više općina u Međimurju ustanovilo da između *međimurskog* i hrvatskog jezika postoje velike razlike i da se iz tog razloga on ne može u međimurskim školama koristiti kao nastavni jezik. Isto povjerenstvo 29. siječnja 1883. godine savjetuje da se u međimurskim školama kao nastavni jezik koristi *međimurski jezik* i da se na njemu izdaju vjerske i školske čitanke. Mađarske vlasti počele su s vremenom tražiti od svećenika da svoje propovijedi u crkvi drže na *međimurskom jeziku*. Stav povjerenstva tj. teza o postojanju *međimurskoga jezika*, kasnije je korišten kao jedan od ključnih argumenta u svojatanju Međimurja od strane mađarske elite.⁷³⁷

József Margitai, idejni tvorac *međimurskog jezika*, uzor za stvaranje *međimurskog jezika*, našao je u Prekomurju u Sloveniji i Porabju u Mađarskoj, gdje je ostvaren književni jezik prema lokalnim dijalektu u 18. stoljeću, a koji je u Ugarskoj službeno bio nazvan *vendski*, a koji je prema tzv. vendskoj teoriji različit od slovenskog jezika. Svoj program stvaranja *međimurskog jezika* započinje u vrijeme kada na Učiteljskoj školi podučava književni jezik koji se temelji na štokavskom dijalektu izdanjem udžbenika⁷³⁸ pod naslovom *Muraközi horvát olvasókönyv* (Međimursko-hrvatska čitanka) iz kojeg je vidljivo da jezik zove hrvatskim i ne odriče se veza s kajkavštinom. U duhu štokavskog književnog jezika, a s ciljem da ga približi stanovnicima Međimurja sastavio je džepni rječnik s naslovom *Hrvatsko-mađarski rječnik* 1883. godine: *Književni jezik (znači štokavski, op. a.), koji se trenutno koristi u Hrvatskoj, nije bio primaran cilju moje knjige, jer naš narod (Međimurci, op. a.) ne razumije riječi toga jezika, ili ne pozna način pisanja nekih riječi. Zato sam morao odabrati jedno narječje, koje ljudi govore i poznaju. Ovo je narječje stari hrvatski književni jezik (kajkavski, op. a.), koji narod govori prije svega u Međimurju u njegovom starom obliku*⁷³⁹. U predgovoru izdanja rječnika iz

⁷³⁷ BUNJAC, STEVANOVIĆ, VEGH, „Gramatike 'međimurskoga' jezika iz 1942. godine“, 77.

⁷³⁸ Od 1880. godine u međimurske škole uvode se početnice i udžbenici za međimurske Hrvate na koje 1883. godine prigovara hrvatska vlada jer se preko njih uvodi međimurski jezik umjesto hrvatskog književnog jezika. Kako bi se riješilo nastalo pitanje, oformljena je mađarsko-hrvatska komisija koja je trebala ispitati stane hrvatskog književnog jezika u međimurskim školama. Njihov zaključak je glasio: *da je potrebno narodni jezik ostaviti jer je razlika između južnoslavenskog književnog jezika i međimurskog jezika tako velika da je južnoslavenski jezik za međimurski narod neuporabiv*. Tome zaključku suprotstavili su se međimurski svećenici koji su organizirali po međimurskim župama plebiscit kojim su se stanovnici izjasnili: *protiv južnoslavenskog jezika u crkvi i školi, a za očuvanje svojeg drevnog jezika - hrvatsko kajkavskog jezika na kojem su se i dalje koristili stari i objavljivali novi molitvenici*. Vidi: BARTOLIĆ, „Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918.“, 51.

⁷³⁹ DONČEC, „Megyimurszki-szlovenszki – Nevjerojatna sudbina 'međimurskoga jezika' (1. dio)“, 65.

1909. godine dodaje da želi probuditi mađarski domorodni osjećaj u hrvatskome stanovništvu i potaknuti mađarske učitelje i činovnike koji su u kontaktu s međimurskim Hrvatima na učenje hrvatskog jezika.

U namjeri da se spriječi odlazak djece iz Međimurja na daljnje školovanje u Varaždin u Čakovcu se 1879. godine osniva mađarska Učiteljska škola u kojoj se odobrava uporaba *hrvatskoga međimurskog jezika* koji je u to vrijeme korišten u međimurskom školama. Od učenika se, s ciljem suzbijanja upotrebe hrvatskog jezika, očekivalo da nauče tek nekoliko rečenica na mađarskom jeziku, na kasnije se postupno riječi hrvatskog podrijetla zamjenjuju mađarskim riječima da bi se s vremenom sve više uvodio standardni mađarski jezik⁷⁴⁰ u državne škole i tražilo njegovo uvođenje u konfesionalne škole kako bi se oslabio utjecaj Zagrebačke nadbiskupije, iako su bile izvan nadležnosti države. Aktivnosti na planu jezičnoga, književnoga i kulturnoga izričaja s ciljem da se međimurski Hrvati osjete Mađarima pratile su i aktivnosti poput zabrana hrvatskih i osnivanja mađarskih i međimurskih društava, uvođenja mađarskoga sviranja i pjevanja, podizanja spomenika, otvaranja knjižnica, organiziranja izložba, pokušaja otvaranja muzeja, gostovanja mađarskih kulturno-umjetničkih i drugih društava, itd. Unatoč svim aktivnostima koje je mađarska elita sprovodila u Međimurju, međimurski Hrvati zadržali svoj materinji jezik hrvatski (kajkavski), svoje običaje i svoje hrvatske narodne pjesme.

⁷⁴⁰ Koliko je pitanje jezika bilo važno, pokazuje činjenica da ga je mađaron Károly Zrínyi označio kao glavnu odrednicu u budućnosti Čakovca i Međimurja.

9.3. Novine Muraköz-Medjimurje

U Čakovcu su od 1884. godine izlazile dvojezične novine *Murköz-Medjimurje*⁷⁴¹ glasilu Mađara i mađarona, tj. velikomađarskih krugova, odnosno novine namijenjene govornicima mađarskog jezika i onima koji su poznavali samo kajkavski dijalekt⁷⁴² hrvatskog jezika⁷⁴³.

Novine *Murköz-Medjimurje* kao i *Medjimurski kolendar* u početku su tiskane jezikom koji je bio blizak hrvatskom jezičnom standardu s hrvatsko-kajkavskom osnovicom koja se tijekom narednih godina zamijenila mađarskim terminima i lokalnim dijalektizmima. Novine i kalendar su tijekom svog izlaženja, kao suradnike i urednike imali hrvatske intelektualce, osobe hrvatske etničke pripadnosti, koje su nakon školovanja u mađarskim školama iz kulturnih, ekonomskih ili nekih drugih razloga postale privržene mađarskoj naciji te su se uključile u mađarizacijske aktivnosti u Međimurju: Ferencz Glad⁷⁴⁴, Emmanuel Kollay, Aleksa Rosoci,

⁷⁴¹ Učitelj Ferencz Gönczi u svojoj etnografsko-historijskoj knjižici Međimurje: *Ljudi, vjerovanja, običaji* spominje list *Muraköz-Medjimurje* koji izlazi s ciljem da proširi privrženost stanovnika Međimurja mađarskoj naciji koristeći *međimurski jezik*.

⁷⁴² Međimurski jezik u maloj mjeri predstavlja međimurski dijalekt. Međutim u većoj mjeri pokazuje jezičnu srodnost s kasnijim djelima kajkavskoga književnog jezika, koja su bila prožeta utjecajem hrvatskoga književnog jezika štokavske osnovice. U leksiku tih članaka pojavljuju se štokavski i kajkavski elementi što je vidljivo u *Medjimurskom kolendaru* u kojem Margitai 1916. godine objavljuje: *Pověst Desne ruke svetoga Stefana kralja magjarskoga: Zmožna i čudotvorna Světa Desna, koja si 900 let pazila na tvoju Magjarsku zemlju i občuvala od vnoгих neprijatelj ah, molimo te, občuvaj i vezda, vu velikih taborskih vremenah, da burno nadvladati mogli naše neprijatelje! A onda pak daj tvojemu orsagu i vu njem stanujućem svakomu narodu mir, zadovoljstvo, dobroti, sreću i podeli tvoj blagoslov svakomu, koj se vu Tebe Sveta Desna zaufa! Te u molitveniku „Jezuš navučitel naš ili Molitvena knjiga“ koji je objavljen 1907. godine: Kada vura tuče. Gospone! podeli mi srečnu vuru vu življenju i na smerti. - Jošče je vrěme milošče, jošče je dan zveličanja. - Ja hoću posluvati, doklam je dan: ar nadojde noć, vu koj nigdo već ne more posluvati. Vidi: DONČEC, “Megyimurszki-szlovenszki – Nevjerojatna sudbina 'međimurskoga jezika' (1. dio)“, 66.*

⁷⁴³ Glavni cilj i svrha postojanja samog lista bili su promicanje, pa čak i nametanje mađarske nacionalne ideje međimurskim Hrvatima. To je bilo u potpunosti neusklađeno sa stanjem u Međimurju s obzirom da kajkavski dijalekt nije bio standardiziran, i da je svako selo ima svoje vlastite osobitosti u izgovoru pojedinih riječi. Stoga je bilo sasvim uobičajeno da kajkavsko narječje Gornjeg Međimurja bude nerazumljivo stanovnicima Donjeg Međimurja što je predstavljalo poteškoću u jedinstvenoj primjeni *međimurskog jezika*.

⁷⁴⁴ Kako bi se *međimurski jezik* što više promovirao i koristio pokrenute su različite inicijative tiskanja knjiga upravo tim jezikom. Za međimurske Hrvate tako je primjerice Ferencz Glad pripremio pjesmaricu *Cirkvene pesme za školsku mladež i puk* a svećenik Juraj Fridexzky molitvenik *Angel čuvar, molitve i duhovne pesme po medjimurskim horvatskim jeziku*.

Károly Zrínyi, Viktor Pataki, urednik József Margitai i drugi. Oni su ujedno prema Bartoliću i predstavnici tzv. međimurske književnosti na početku 20. stoljeća.

József Margitai, prvi urednik novina imao je dvojicu pomoćnika, jednog za međimurski a drugog za mađarski dio novina. Učitelj Ferencz Glada u početku je bio zadužen za međimurski dio novina. Kasnije ga zamjenjuju učitelji Józsefom R. Loparicsem, Elek Rhosóczy i Mihály Bezenhofer. Mađarski dio novina uređivao je učitelj Károlyja Zrinyija, a nakon njega učitelji Mihályjom Dékányjom, Lajos Brauner i Viktor Pataki. Osim urednika, većinu autora koji su objavljuju u novinama činili su učitelji međimurskih škola, profesori Učiteljske škole u Čakovcu, pojedini pripadnici međimurskog klera, liječnici, odvjetnici, državni službenici i pojedini pučki pjesnici poput Florijana Andrašeca⁷⁴⁵.

Novine su objavljivanjem podatka o događajima u Međimurju, u susjednim krajevima, pjesmama, tekstovima umjetničkog karaktera, te oglasima propagirale uklapanje stanovnika Međimurja u sastav mađarske političke nacije kroz formiranje svijesti o njihovoj pripadnosti mađarskoj državi u duhu zajedništva s Mađarima i njihovim pravom na uporabu kajkavskog

⁷⁴⁵ U listu *Medjimurje-Muraköz* svoje članke objavljivali su učitelji iz raznih međimurskih škola, profesori iz Učiteljske škole u Čakovcu, pripadnici međimurskog klera, odvjetnici, liječnici, suci, svećenici, kapelani, vjeroučitelji, ljekarnici, javni bilježnici, poljodjelci, zvonari, državni službenici: Lajos Pisker, Mark Blauhorn, Gyula Horváth, J. Steinauer, Mihály Novák, István Kovacsics, János Kerman, Sándor Danitz, Lajos Nagy, János Stingly, Alajos Brauner, György Vreszk, Ignác Kovacsics, Náthán Schwarz, Honor Horváth, Károly Farkas, Tivadar Varga, Sándor Tóth, József Sráy, Ferencz Sráy, Elek Rhosóczy, József Rókus Loparits, Viktor Pataki, Mihály Bezenhofer, Ferencz Glad i Ferencz Gönczi, Ferencz Majhen, György Gerencsér, János Grestkovits, Gyula Lázár, Vilmos Valló, Tivadar Belányi, Károly Zrínyi, Mihály Pálya, Mihály Ujváry, Bálint Bellosito, Arnold Miskolczy, Imre Gaal, Albert Felméry, Mihály Várossy i Mihály Dekány, Mihály Gašparlin, István Schادل, Antal Potlacsnik, Baranasits, Lisziak, István Molnar, József Tislér, Luka Purić, Bálint Bálintffi, Géza Megyericsy, Károly Sipos, Kalman Ziegler, Ignac Krasovec, György Szirtei, Dénes Fejér, Adolf Wollak, Szydnei Böhm, Jožef Goričanec, Gyula Trsánsky, Lajos Horváth, barun Viktor Knezovits, Mihály Kollarits, Tamás Laczkovics, Viktor Szmodits, Gyula Jancsó, Mátyás Novák, István Malek, Mihály Rhosócy, Flórián Andrasec, Ferencz Vicsár, János Andrasec, István Prelozsnyák, Ignác Kovacsics Emanuel Kollay, György Czirkvencsics, Ignác Kerlezsa, Márton Kutnyák, Lukač Klekar, Šimon Kutnyáka, Mátyás Oletics, János Derzsánics, Martin Selin, Géza Ács, Tivadar Beláuyi, Károly Bors, Julius Horváth, Julius Kovács, József Samu, János Čižmešija, Károly Gudlin, Lukač Huzják, Štefan Lukač, Gyula Spindler i János Stingl. Vidi: „Povest Medjimurja“, *Muraköz-Medjimurje* (Čakovec), *on-line* izdanje, 30. 5. 1909., pristup ostvaren 20. 11. 2022. <https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1909-html/mobile/index.html>; Purica LUKÁCA, „Moj put vu Budapeštu III“, *Muraköz-Medjimurje* (Čakovec), *on-line* izdanje, 25. 12. 1910., pristup ostvaren 20. 11. 2022. <https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1910-html/mobile/index.html>; „Naš račun“, *Muraköz – Medjimurje* (Čakovec), *on-line* izdanje, 20. prosinca 1884., pristup ostvaren 20. 11. 2022. <https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1884-html/mobile/index.html>.

*međimurskog jezika*⁷⁴⁶ te učenje mađarskog jezika preko novina. Članci u novinama trebali su na izravan ili neizravan način poticati stvaranje ili održavanje mađarskog identiteta čitatelja na prostoru na kojem on živi, putem jezika i svih drugih aspekata njegovog društvenog života i rada.

Kako su novine *Muraköz-Međimurje* s podnaslovom *na horvatskom i mađarskom jeziku izlazeći, društveni, znanstveni i poučljivi list*, uz *Međimurski kalendar* imale za cilj, uz potiskivanja hrvatskog jezika iz javne uprave i školstva, što brže i što potpunije uklapanje Međimurja u mađarsku državu na svim područjima društvene, kulturne i političke djelatnosti u kojima se etnička svijest stanovnika Međimurja namjeravala promicati i objavljivanjem narodnih pjesama na *međimurskom jeziku* u rubrici usmene književnosti, kulture i opće povijesti Međimurja *Međimurske hrvatske pučke popijevke*, tj. *Međimurske pučke pesme* (Muraközi népdalok) kako se rubrika naziva od 51. broja koja izlazi 15. prosinca 1889. godine.

9.4. Etnološko-etnografska studija Međimurje i narod

Početak 20. stoljeća bilo je i vrijeme kad se u Međimurju provodila mađarizacija⁷⁴⁷ školstva, kulture, sudstva, prometa i gospodarstva. Cilj mađarizacije bio je da se međimurske Hrvate asimilira u Mađare na način da se prekinu sve veze Međimurja s Hrvatskom, u crkvenom pogledu Međimurje odvoji od jurisdikcije Zagrebačke nadbiskupije isticanjem razlika između stanovnika Međimurja i Hrvata *preko Drave* te obnovi povijesne, kulturne i gospodarske veze koje su međimurski Hrvati prethodnih desetljeća imali s Ugarskom.

Predstavnici tzv. međimurske književnosti na početku 20. stoljeća u Međimurju na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće objavljuju tri zemljopisno-povijesno-etnografske knjige. Učitelj Ferencz Gönczi objavljuje 1895. godine etnološko-etnografsku studiju *Muraköz éd népe*, preko koje izravno propagira mađarsku pripadnost Međimurja i negaciju hrvatskog karaktera Međimurja isto kao i učitelj Karoly Zrinyi koji 1905. godine objavljuje knjigu o Čakovcu *Csaktornya monográfiaja*, te Jenö Haller koji 1912. godine objavljuje djelo *Legrád története*. Kao odgovor na navedena djela Rudolf Horvat 1907. godine u Varaždinu objavljuje *Poviest*

⁷⁴⁶ Ideja *međimurskog jezika* nije bila pokrenuta brigom za pravom međimurskih Hrvata na vlastiti jezik, već nastojanjem da ih se što više odvoji od Hrvatske i da ih se s vremenom u potpunosti integrira u mađarsku naciju.

⁷⁴⁷ Mađarizacija se shvaća kao proces kojim je mađarska elita od zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora 1790. godine do 1918. godine, tj. raspada Austro-Ugarske Monarhije nastojala nametnuti nacionalne mađarske kulturne, jezične i političke vrijednosti nemađarskim narodima koji su živjeli u Ugarskoj polovici Austro-Ugarske Monarhije.

Međimurja. Etnološko-etnografska studiju *Muraköz és uépe (Međimurje i narod)* studija je podijeljena na nekoliko poglavlja: Općenito o Međimurju, Krajobraz Međimurja, Pučanstvo Međimurja i Gospodarstvo. U njoj se osim o pjesmi, glazbi i pjesmi, iznose samo povijesni i zemljopisni podaci, dok se o narodu, identitetu i jeziku Hrvata ne navode nikakvi podaci jer prema Göncziju: *o hrvatski govorećem pučanstvu, nema 'pravih' podataka*. Mađarsku kulturnu i političku javnost upoznaje s Međimurjem i narodom koji u njemu živi, koji govori hrvatskim jezikom i koji on naziva međimurski hrvatski narod. Namjera mu je bila da u državno-pravnom i političkom smislu, služeći se povijesnim pravom i povijesnim argumentima, ovim dijelom dokaže da je Međimurje mađarsko. U svom opisu društvenog života u Čakovcu i jezika poučavanja u školama, Gönczi, navodi da se koristio hrvatski jezik, ali da je to stanje sada promijenjeno: *i da mađarska riječ naglo osvaja prostor. Mladež se, putem domoljubno nadahnute škole, mijenja, te i u razmišljanjima i u upotrebi jezika postaje sve više Mađarima*⁷⁴⁸.

U dokazivanju državno-pravne pripadnosti Međimurja Mađarskoj, Gönczi iznosi podatke da je Međimurje oduvijek bilo sastavni dio županije Zala, a argumente za to nalazi u činjenici da je granicu Hrvatske i Mađarske uvijek činila rijeka Drava, a ne Mura te se Međimurje treba smatrati mađarskim područjem: *Najstariji dokaz o tome potječe iz vremena sv. Stjepana. Pošto je on, uz hrvatskog kralja Krešimira, pobijedio cara Kondrada, podario je svom pomagaču onaj dio Slavonije koji je pripadao Mađarskoj, a koji se nalazio između sliva Kupe i Save pa sve do Drave. Međimurje je, jer je s ove strane Drave, ostalo u posjedu Stjepana, što jasno potvrđuju dokumenti. U Splitskoj kronici, koja sadrži i tekst sklopljenog saveza Hrvata s kraljem Kolomanom (Pacta conventa), u jednoj se točki spominje: 'Svaki narod neka stavio do rijeke Drave po 10 oboružanih konjanika'. Prema pismu koje je kralj Andrija II, poslao 1235. godine crkvenim vlastima u Pečuhu, sv. Ladislav je bio taj koji je prešao Dravu, kako bi osvojio Slavoniju. Bela IV. je 1256. godine bana Stjepana imenovao sucem Prekodravlja. Prema diplomi koju je kralj Robert izdao Karlu o prostiranju banske vlasti, svi su u Prekodravlju potpadali pod bansku pravdu. To je naređenje 1359. i 1377. godine potvrdio kralj Ljudevit Veliki, a 1395. i 1402. godine i kralj Sigismund*⁷⁴⁹. Povijesnu pripadnost Međimurja Mađarskoj nalazi u kraljevskim naredbama, zemljopisnim zapisima, porezničkim knjigama i zakonskim člancima koji određuju vojno ustrojstvo Međimurja, pripadnost pojedinih međimurskih sela županiji Zala, a navodi i darovnicu kojom je Leopold I. 1671. godine

⁷⁴⁸ GÖNCZI, *Međimurje. Ljudi. Vjerovanja. Običaji*, 29.

⁷⁴⁹ *Isto*, 54-55.

redovnicima dao: *cijelu kapelicu koja stoji na međimurskom otoku u županiji Zala*⁷⁵⁰. Gönczi smatra da je s državnopravnog stajališta na temelju povijesnog prava Međimurje dio Mađarske. Težnje hrvatske opozicije da je Međimurje potrebno priključiti Hrvatskoj temeljem narodnosti stanovnika Međimurja drži nereálnim i bez pravne osnove i *isprazno trabunjanje*.

Uz povijesnu pripadnost Međimurja, Gönczy se dotiče pripadnosti Međimurja Zagrebačkoj nadbiskupiji i njegovom priključenju szombathelyskoj biskupiji o čemu se posljednji put raspravljalo na konferenciji održanoj 1876. godine te stanju školstva gdje se, prema njemu, postižu značajniji uspjesi. Činjenica da Međimurje pripada Zagrebačkoj biskupiji i da su pojedini zagrebački biskupi dobivali imanja u Međimurju od mađarskoga kralja, Gönczi ne vidi kao dokaz političke pripadnosti Međimurja Hrvatskoj. Pripadnost Međimurja Zagrebačkoj (nad)biskupiji objašnjava činjenicom da crkvenim vlastima u to vrijeme nisu bile bitne državne granice, već da su se vodili činjenicom kako je stanovništvo Međimurja hrvatsko, najbolje ga je pripojiti najbližoj hrvatskoj biskupiji, a to je bila Zagrebačka (nad)biskupija. Krivnju za trenutno stanje u Međimurju vidi i u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi iz 1868. godine koja je Hrvatskoj osigurala samoupravu u katoličkoj crkvi koja poprima nacionalni karakter jer se umjesto dotadašnjeg latinskog sada bogoslužje obavlja na narodnom jeziku. U Međimurje dolaze kapelani: *zadojeni starčevićanskim idejama i posve ravnodušni prema mađarskoj domovini. U općinskim školama oni su nadređeni učiteljima, što je pogubno. Često otvoreno kolebaju narod u njegovim domoljubnim osjećajima. Stanje posebno komplicira činjenica što je provedba mađarskog školskog zakona u Međimurju u rukama zagrebačkog nadbiskupa i ovdašnjih župnika. ... Činjenica je da oni u Međimurju mogu upravljati i vjerskim životom i školama i u prilici su da zavedu dio naroda. Zbog svega toga trebalo bi Međimurje uzeti Zagrebačkoj nadbiskupiji i pripojiti ga mađarskoj biskupiji u Szombathelyu*⁷⁵¹. Priključenje Međimurja Hrvatskoj 1848. godine Gönczi smatra samovoljom Hrvatske jer se mađarski parlament nikada nije složio s tom odlukom. Nakon ponovnog pripojenja Međimurja Mađarskoj pitanje pripadnosti Međimurja u svome pismu zagrebačkoj i nekim mađarskim županijama Deák Ferencz objašnjava na sljedeći način: *Iz ničega se ne može vidjeti da je Hrvatska u prošlosti posjedovala Međimurje. Nema sumnje da je ono stoljećima pripadalo Mađarskoj, a to i sama Hrvatska priznaje. U ovim je posljednjim stoljećima Hrvatska imala*

⁷⁵⁰ GÖNCZI, *Međimurje. Ljudi. Vjerovanja. Običaji*, 56.

⁷⁵¹ *Isto*, 165.

dovoljno prilika da, u pogledu Međimurja, podnese mađarskom parlamentu i glavi države svoj zahtjev, ali ona to nije nikad učinila⁷⁵².

9.5. Zahtjevi za odvajanjem Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije

Komisija pod vodstvom ministrovog savjetnika Gönczya Pála donijela je 1883. godine odluku o otvaranju državnih pučkih škola o većim mjestima u Međimurju. Nakon postavljanja Ruzsicska Kálmána 1884. godine na mjesto vođenja nastave u županije Zala Prelog i Čakovec dobivaju obrtne šegrtske škole, Prelog dobiva dječji vrtić s dvije odgojiteljice, Čakovec uz mušku dobiva i žensku građansku školu, Državna učiteljska škola u Čakovcu dobiva novu zgradu i nastavlja se podržavljivanje postojećih škola koje bi trebale: *prekinu štete koje Međimurju nanosi pripadnost Zagrebačkoj biskupiji*⁷⁵³. Zahvaljujući činjenici da je Međimurje bilo u sastavu Zagrebačke (nad)biskupije djeca u školi slušala su vjeronauk na materinskom jeziku. To je bilo sasvim dovoljno da se najmlađima usadi svijest da je Mađar Mađar, a Hrvat Hrvat i da je ono što ih dijeli materinski jezik kojemu u javnom životu prijeti opasnost da potpuno iščezne.

Nakon što su uspjeli politički i upravno pripojiti Međimurje Mađarskoj, mađarskoj eliti ostalo je još samo odvajanje Međimurja od crkvene jurisdikcije Zagrebačke nadbiskupije. Procesu mađarizacije nepremostivu prepreku činilo je nacionalno svjesno svećenstvo i pripadnost Međimurja Zagrebačkoj nadbiskupiji. Na odcjepljenju Međimurja i na njegovom pripojenju biskupiji u Szombathelyu, intenzivno je između mnogih, radio čakovečki javni bilježnik Ziegler Kalman, dok se njegov kolega Harmat Nandor, bilježnik iz Draškovca bavio 1896. godine mađarizacijom naziva međimurskih mjesta.⁷⁵⁴ *Imbro Sabo* (Szabó Imre)⁷⁵⁵, kao

⁷⁵² GÖNCZI, *Međimurje. Ljudi. Vjerovanja. Običaji*, 58.

⁷⁵³ *Isto*, 60.

⁷⁵⁴ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 236.

⁷⁵⁵ Na zahtjev saborskog zastupnika Imbre Szabá, *ablegatuša na Vugerskoj Dijeti g. Jmbra Szabó njih Šelenciju gospodina ministra pitali, zakaj naše Medjimurje još den denes pod Zagrebečku Biskupiju spada* u listu *Pučki prijatelj* stoji odgovor da međimurski Hrvati žele ostati pod Zagrebačkom biskupijom, da se žele povratiti Hrvatskoj kao svojoj domovini i služiti se svojim hrvatskim materinskim jezikom: *Zato još jenput njih prosim, da nam pozdraviju našu i bratju Horvate, pak naj njim rečeju, da ono, kaj su gospon i Szabo govorili, nisu v našem imenu govorili jer mi Medjimurci ne samo da želimo za uvjeke pod Biškupiju zagrebačku spadati, nego i Boga molimo, da opet se poveruomo k našoj majki domovini, koje verni sini mi do groba ostanemo, pak niti gosponu Szabou, a niti njegovim madjarskim pajdasom za volju nebudemo Boga madjarski falili i dičili, jer ako i moramo varmedjinske zapovjedi v madjarskom jeziku poslušati, to nam je barem slobodno Boga vnašem*

međimurski saborski zastupnik u Ugarskom saboru tražio je da se Međimurje pripoji Subotiškoj biskupiji. Kotoribski župnik Grgur Kollay, staje na stranu onih koji traže da se Međimurje odcijepi od Zagrebačke nadbiskupije. Isto tako zagovara mađarski jezik u školi i upravi, te iz tog razloga traži sve škole trebaju ući pod državni nadzor.

Godine 1875. ugarska vlada je povela najveću kampanju u procesu pripajanja Međimurja Subotiškoj (Sombatheljskoj) biskupiji u Subotici.⁷⁵⁶ U nju se uključila Zaladska županija, Ugarski sabor i sam vrh mađarski crkve s nadbiskupom Ostrogona (Esztergom). Ugarska strana nudila je Hrvatskoj u zamjenu za Međimurje valpovački i mihiljački kotar (Valpovština i Miholjština)⁷⁵⁷.

materinskom jeziku moliti. S Bogom! Vidi: D. SELJAK, „Naši dopisi. Vu Subotici 21. listopada 1872.“, Pučki prijatelj (Varaždin), 24. 10 1872., 206.

⁷⁵⁶ Međimurje je stoljećima imalo hrvatsku većinu, ali ni u srednjem vijeku ni u doba Zrinskih nije pripadalo Hrvatskoj. U upravnom i političkom smislu pripadalo je Zaladskoj županiji, a u crkvenom smislu zagrebačkoj biskupiji. U 18. stoljeću Maroja Terezija osniva biskupiju u Szombathelyu. Do tada je cijela Zaladska županija bila pod jurisdikcijom Zaladske županije, ali ta činjenica nije imala utjecaj na upravo-političku pripadnost županije. Vidi: ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 276.

⁷⁵⁷ Otkako je 1861. godine Međimurje pripojeno Zaladskoj županiji. Mađarska politička elita tražila je načine da se Međimurje odcijepi od Zagrebačke nadbiskupije čime bi se stvorile pretpostavke da u Međimurje više ne dolaze svećenici iz Hrvatske nego iz Mađarske. S tom namjerom na županijskim skupštinama u Zála Egerszegu sastavljani su memorandumi koji su se upućivali pred Ugarski sabor u kojem 1875. godine po prvi puta zastupnik Remete postavlja pitanje za mađarsku vladu: *zar nije poznato, kako se na teritoriju Ugarske, a u Medjimurju, pod vidom vjerozakona širi i protežira panslavizam. Taj je upit prihvatilasva štampa Uagrske, prihvatio sav sabor i stvar je tako daleko došla, da je načelno već bilo određeno odciepljenje dvajuh crkvenih okružja medjimurskih od nadbiskupije zagrebačke i njihovo pripojenje biskupiji u Subotištu; a da se Hrvatima dade kakova naknada, to je na izričitu želju Njegovog Veličanstva bilo određeno, da se od pečuhške biskupije dva okružja: dolnjomiholjački i valpovački i priključe djakovačkoj biskupiji. Previšnji riješenjem od 24. studenoga 1875. imala se je u svrhu crkvene kanonizacije provesti propisana diplomatska razprava uz sudjelovanje interesiranih biskupa i svećenstva, a pod predsjedništvom stožernika i primasa Ivana Simora, kao kralj. povjerenika. I blagopokojni biskup Strössmayer bude banskom pozivnicom od 28. prosinca 1875. kao interesant pozvan na tu konferenciju. Ali do oživotvorenja konferencije nije došlo. Biskupu Strössmayeru je uspjelo pri najnadležnijom faktorima dokazati, da bi se odciepljenjem Medjimurja od zagrebačke nadbiskupije – a bez ikakove nužde i potrebe – naniela najveća nepravda katoličkoj Hrvatskoj i dobromu katoličkom puku. Uspjelo mu je dokazati, da taj umišljeni panslavizam sastoji jedino u tom, što se puku, po krvi i jeziku hrvatskomu koji drugoga jezika mimo hrvatskoga i ne poznaje, rieč Božja tumači i prodiče u jeziku hrvatskom; a svrha bi pako tomu odciepljenju to jest zapriečenju panslavizma bila, da se puku čisto hrvatskoga jezika katekizam u školi a rieč božja u crkvi tumači i prodiči u jeziku jedno magjarskom. A da bi to doista tako bilo, najbolje mu je dokazalo, da biskupija szomboteljska nema svećenika koji bi hrvatskom jeziku vješti bili. Dakle bi uprava i javni život medjimurskih župa odmah iz početka, na veliku duševnu*

U kampanju oko odcjepljenja Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije uz politiku, uključile su se novine i mađarska javnost. Tako mađarske novine *Magyar orszag* pišu da zagrebački nadbiskup ništa ne poduzima protiv onih svećenika koji u Međimurju bune narod protiv Mađara, da se u Hrvatskoj stvaraju grupacije koje za cilj imaju iskorijeniti Mađare u Međimurju a Slavene koji tamo žive pohrvatiti, te nakon toga Međimurje politički i administrativno pripojiti Hrvatskoj.⁷⁵⁸ Međimurske svećenike⁷⁵⁹ mađarska elita sudski je progonila zbog njihova sudjelovanja u otporu mađarizaciji međimurskih Hrvata.

Mađarski ministar bogoštovlja i nastave Gyula Wlasics saziva odbor Katoličkog autonomnog kongresa koji treba izraditi prijedlog odcjepljenja Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije. Postojale su dvije mogućnosti koje su trebale dati rješenje. Prva je nudila jednostrano odcjepljenje Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije i pripojenje jednoj od mađarskih biskupija, a druga je nudila mogućnost obnove nekadašnjeg bekšinskog arhidakonata na čijem čelu bi bio bekšinski arhidakon. On kao Mađar imao bi svoje mjesto u zagrebačkom Kaptolu i imao bi ovlasti imenovati župnike i kapelane za Međimurje, a to bi mogli biti samo oni koji su završili studije i bili zaređeni u szombathelyskoj biskupiji.⁷⁶⁰

Katolička crkva nije izravno sudjelovala u stvaranju hrvatske etničke svijesti već je katoličkom stanovništvu na hrvatskom prostoru posredovala civilizacijske, kulturne i etičke vrijednosti i na taj način utjecala na oblikovanje njegovih kulturnih i civilizacijskih vrijednosti.

i moralnu štetu puka, bio magjarski. Vidi: MEDJIMURSKI HRVAT, „Iz Medjimurja. Ponovno o odciepljenju Medjimurja od zagrebačke nadbiskupije“, *Naše pravice* (Varaždin), 31. 1, 1907., 5-6.

⁷⁵⁸ KALŠAN, *Iz vjerskog života Međimurja*, 21.

⁷⁵⁹ Primjerice, svećenik Zvonimir Jurak, župnik u Lopatincu, od strane mađarske političke elite svrstan je u grupaciju međimurskih svećenika koji su se suprotstavljali mađarizaciji međimurskih Hrvata, tj. mađarskoj državnoj ideji. Bio je to dovoljan razlog da se pronađe način da 1897. godine dođe do njegovog zatvaranja. Kao razlog pred sudom u Nagykanizsi da se osudi na osam mjeseci zatvora navelo se njegovo političko agitiranje u propovijedi tijekom izbora 1896. godine. Kasnije ga se optuživalo da u školu uvodi zabranjene čitanke na književnom hrvatskom jeziku te da surađuje s listom *Naše pravice: Naš list se je silno zamjerio našoj prekodravskoj braći Magjarima – jer ne samo, da pliene svaki broj, već se ide službeno od kuće do kuće te s eobavlja premetačina, nebi li se našle te 'puntarske' novine i one 'knjižice' koje govore o stanju naše hrvatske braće Medjimuraca. ... Za sada javljamo tek toliko, da je pala sumnja na gg. Zvonimira Juraka, župnika u Lopatincu i Teodora Peterku, kapelana u Šteigovi da su oni dopisnici 'Naših pravica' iz Medjimurja i da oni šire ove novine, pa je ovih dana obavljena kod njih premetačina po oružnicima.* Vidi: „Premetačina“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 5. 5. 1904., pristup ostvaren 20. 12. 2022.

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1904&broj=000007&page=004&upit=Zvonimir%20Jurak>

⁷⁶⁰ KALŠAN, *Iz vjerskog života Međimurja*, 22.

Liturgijski jezik katoličke crkve bio je latinski ali je, posebno za seosku sredinu korišten i hrvatski jezik (štokavski i kajkavski) u molitvenicima i dijelovima bogoslužja: čitanje poslanica, evanđelja, u obredima i napjevima pučke pobožnosti. Svećenici su posredno djelovali kao pisci književnosti (knjiga i pjesmarica) namijenjene puku, kao župnici djelovali su u funkciji *pučke inteligencije* u seljačkom društvu, a uporabom hrvatskog imena utjecali su na stabilizaciju hrvatskog imena u puku kao etničkog imena. Vjerska pripadnost i jezik bile su razine identiteta pripadnika hrvatske etničke zajednice.⁷⁶¹ Velika većina hrvatskih svećenika⁷⁶² stala je u obranu međimurskih Hrvata i njegove nacionalne svijesti, u čemu su početkom 20. stoljeća dobili pomoć u varaždinskom građanstvu i mladoj međimurskoj inteligenciji na čelu s Ivanom Novakom. Među svećenicima u buđenju nacionalne svijesti kod međimurskih Hrvata treba posebno izdvojiti rad Luke Purića, Vinka Žganca, Igranije Lipnjaka, Juraja Lajtmana, Ivana Kuhara, Juraja Peczeke, Stjepana Šadla, Zvonimira Juraka, Mihovila Gašparina, o. Kapistrana Gecija i o. Vendelina Vošnjaka.

Zahtjevu da se Međimurje odcijepi od zagrebačke nadbiskupije i pripoji Szombateljskoj biskupiji, kao i tvrdnji da je Međimurje oduvijek pripadalo Zaladskoj županiji, dakle Ugarskoj, autor u listu *Naše pravice* predlaže protuzahtjev u kojem predlaže da se Međimurje i politički pripoji Zagrebu: *Doduše zahtjevu Magjara, da se Medjimurje crkveno odciepi od Zagreb, ponajbolje ćemo se oduprijeti sa našim zahtjevom da se Medjimurje po historijskom državnom pravu imade i politički k Zagrebu pripojiti. – Nu kako se nadamo da će ugarska vlada odustati od svoje namjere, da nas otrgne od nadbiskupije, tako se upravo ne nadamo, da bi hrvatska zagrebačka vlada ili sabor izašao pred javnost i pred kralja sa gore spomenutim hrvatskim zahtjevom: pripojiti Medjimurje politički k Zagrebu*⁷⁶³.

Biskup Josip Juraj Strossmayer⁷⁶⁴, 1882. godine u obrani Međimurja osobno je intervenirao kod apostolskog nuncija u Beču Serafina Vannutellia, ukazivanjem na činjenicu

⁷⁶¹ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 90.

⁷⁶² Godine 1900. u Međimurju su djelovala 22 župnika-upravitelja, 9 kapelana i 3 franjevca. Vidi: DAMIŠ, *Iz prošlosti župe Čakovec. Niz članaka i radova iz povijesti*, 61.

⁷⁶³ MEDJIMURSKI HRVAT, „Iz Međimurja. Međimursko pitanje“, *Naše pravice* (Varaždin), 4. 10. 1906., 2-3.

⁷⁶⁴ Iz korespodencije koju je Strossmayer vodio s Franjom Račkim 1876. godine po pitanjima od hrvatskih interesa bilo je i pitanje Međimurja: *Kad bi se naša vlada nakani madžarskoj oprla, mislim, da Madžarom ne bi ovd stvar za rukom pošla. Ali ja držim, da je naša sadašnja vlada na sve skolna i da se od ničemu nadati nije. Rački od tome piše: Ja držim, da je Međimurje za nas propalo. A uz energiju i politički takt Madžara s jedne, uz nevjesticu i mlitavost našu s druge strane, ne može inače i biti.* Vidi: POLIĆ, „Ličnosti iz zapadne Hrvatske u korespodenciji Rački – Strossmayer“, 68.

da u Međimurju žive Hrvati katolici koji govore hrvatskim jezikom, čime se pokazao kao najveća prepreka odvajanju Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije.⁷⁶⁵

Memorandum upućen kralju radi odcjepljenja Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije i njegova pripojenja Szombateljskoj biskupiji upućen je 9. svibnja 1904. godine županijskoj skupštini u Zala-Egerszegu. U Memorandumu se navodi da je Međimurje politički pripada Zaladskoj županiji ali ono je u crkvenom pogledu pod Zagrebačkom nadbiskupijom što se: *oštro kosi ne samo sa starim predajama, veća sa zemaljskim temeljnim zakonima, koji osiguravaju integritet, cjelovitost i nerazdjeljivost naše domovine. ... Ovaj integritet sastoji se takodjer u tom, da ni u kojem pogledu ne bude podvrgnut nijednoj tudjinskoj instituciji i vlasti, jer jedino to odgovara punoći državne vlasti, jednakosti građanske časti, odnošaja i prava te interesima narodne kulture i sigurnosti*⁷⁶⁶. U memorandumu se podsjeća na činjenicu da je odcjepljenje već bilo zatraženo i 1878. i 1901. godine, a da je sada pitanje odcjepljenja od Zagrebačke nadbiskupije još aktualnije jer je: *narodnosno pitanje vrlo veliko i harači po cijeloj Europi, ono stvara i ruši države, i što je to pitanje najpogibelnije danas za magjarsku državnu ideju i kulturu*⁷⁶⁷ i činjenica da iz Hrvatske u Međimurje šire utjecaji preko novina i brošura koji bi: *htjeli i Medjimurce kojekakvim veliko-hrvatskim idejama otrovati, te ih uvjeriti, da će biti u brzo priklopljeni Hrvatskoj, a i novine počele su Medjumurcima buditi želju, da se Medjumurje priklopi Hrvatskoj, i da će to doskora biti; i te su novine poplavile Medjumurje a poglavarstvo nije moglo uspješno zapriečiti plienitbom novina to, da novine ne bi došle amo*⁷⁶⁸.

U Ugarskom saboru zastupnik Uyari ponovno je 14. siječnja 1907. godine pokrenuo međimursko pitanje, tj. pitanje crkvenog pripojenja Međimurja Szombateljskoj biskupiji. Novine *Muraköz-Medjimurje* započinju 1908. godine aktivniji rad na odcjepljenju Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije iznoseći tvrdnju da su: *medjimurski svećeniki prisiljeni dvem gospodom služiti: proti Pešti moraju pokazati, da su dobri domorodci, a Zagrebu pak, da su*

⁷⁶⁵ Zahtjev za odcjepljenjem Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije pred Ugarskim saborom ponovljen je 1882. godine i 1891. godine koji je opet spriječio biskup Strossmayer: *Sreća je bila po nas Medjimurske Hrvate, što nam je živio u to vrijeme Strossmayer. Njegov zagovor je mnogo vriedio, a on je znao papi Leonu XIII., koji je i inače bio sklon Slavenima, tu stvar tako povoljno predstaviti, da su svi koraci moćne inače magjarske diplomacije ostali bezuspješni.* Vidi: MEDJIMURSKI HRVAT, „Iz Međimurja. Ponovno o odciepljenju Međimurja od zagrebačke nadbiskupije“, *Naše pravice* (Varaždin), 31. 1. 1907., 6.

⁷⁶⁶ „Spomenica (memorandum) Zaladske županije u pogledu crkvenog odciepljenja Medjumurja od Zagrebačke nadbiskupije, upravljana na našega kralja“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 9. 6. 1904., pristup ostvaren 15. 10. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000012&E>.

⁷⁶⁷ *Isto*

⁷⁶⁸ *Isto*

*dobri podložnici*⁷⁶⁹. Stoga u cilju da se postigne mir u Međimurju novine pozivaju stanovnike Međimurja da u svojim općinama održe sastanke s ciljem da se prema vladi upute molbenice da ih se odvoji od Zagrebačke nadbiskupije koji ih stalno *punta* i pripoji Szombateljskoj biskupiji. Kada nije uspjelo, traže da se u okviru Zagrebačke nadbiskupije riješi pitanje Međimurja na način da se rođeni Međimurci, koji su, nakon mađarskog odgoja, kao župnici postavljeni diljem mađarskih biskupija namjeste u međimurske župe čime bi Crkva u Međimurju dobila *domoljubne* svećenike koji poznaju jezik i stanovnike Međimurja. Bilo je i onih svećenika, koji su popustili pod pritiskom mađarske vlasti, te su na određene blagdane držali propovijed na mađarskom jeziku⁷⁷⁰, te su na taj način dopuštali njegov ulazak i u crkvu koje je početkom 20. stoljeća ostalo jedino mjesto gdje se očuvao hrvatski jezik u Međimurju. Hrvatski jezik s vremenom je potpuno nestao u državnim i općinskim školama. Ostao je još samo na satu vjeronauka i u crkvi. Udžbenici, kajkavske čitanke i katekizmi, s vremenom su se istrošili i kad ih je trebalo zamijeniti novima, oni se nisu smjeli zamijeniti novim hrvatskim štokavskim knjigama iz Zagreba. Umjesto njih uvedeni su mađarski molitvenici i mađarske pjesmarice.⁷⁷¹

⁷⁶⁹ „Varmegjinska sednica“, *Muraköz-Medjmurje* (Čakovec), on-line izdanje, 23. 2. 1908., pristup ostvaren 15. 10. 2022. <https://www.kl-kl.si/files/fb/periodika/dz2/murakoz/1908-html/mobile/index.html>.

⁷⁷⁰ *Već sam vam javio, kako je župnik Baranašić dežao u Belici na dan sv. Stjepana kralja magjarsku propovijed. Mi nebi proti ovomu imali ništa, kad bi u Belici bili Magjari, nu ovako moramo osuditi toga najnovijega magjarizatora, koji se neka ne zove našim duhovim pastirom, nego našim neprijateljem. ... Naravno, da magjarski listovi kuju Baranašićev postupak, pripovjedajuć, kako on nama, koji smo svi rodoljubni Hrvati, propovijeda magjarski, te nas potiče na ljubav prema magjarskoj domovini.* Vidi: MEDJIMURSKI HRVAT br. 1, „Župnik Baranašić u Belici“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 13. 9. 1906., pristup ostvaren 10. 11. 2022. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1906&broj=000038&page=003&upit=beli>

⁷⁷¹ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 30.

10. SREDIŠNJA ILI ODLUČNA FAZA HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U MEĐIMURJU

Hrvatsku je 1903. godine zahvatio nacionalni pokret⁷⁷² koji je svojim političkim demonstracijama bio usmjeren protiv dualističkog uređenja Austro-Ugarske Monarhije, revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1873. godine koja nije uspjela riješiti hrvatska teritorijalna pitanja (Rijeke, Dalmacije s otocima i Istre s Kvarnerom) i s kojim Hrvatska nije bila zadovoljna, pitanja Hrvatsko-ugarske financijske nagodbe koja se pregovorima trebala obnavljati svakih deset godina te hegemonističkom ponašanju mađarske političke elite (primjerice u nametanju nezakonitih grbova, mađarskog jezika na željeznicama itd.). S druge strane, nacionalni pokret zahtijevao je poštivanje nagodbenog zakona o hrvatskom jeziku, smanjenje poreznoga opterećenja i novačenja, opće pravo glasa, uporaba hrvatskih naziva i simbola u zajedničkim uredima itd. Nakon smjene bana grof Károlya Khuena-Héderváryja u Hrvatskoj stvoreni su temelji za politiku *novog kursa* (nova hrvatska politika, aktivna realna politika)⁷⁷³ koja se temeljila na uvjerenju da se politički uspjesi mogu ostvariti samo u suradnji hrvatskih i srpskih stranaka koja je za krajnji cilj imala stvaranje samostalne jugoslavenske države na temelju krize dualizma⁷⁷⁴, suradnje s Mađarima i Talijanima te hrvatsko-srpske suradnje⁷⁷⁵.

⁷⁷² Nacionalni pokret je proces koji je omogućio integraciju šireg slojeva građanstva, seljaštva i radništva u hrvatsku naciju.

⁷⁷³ Politika *novog kursa* predstavlja reakciju na dotadašnju državnopravnu politiku hrvatske opozicije koja je zahtijevala rješenje nacionalnog pitanja na temelju hrvatskog državnog prava. Nasuprot njima, mladi narodnjaci predlažu *realnu* politiku koja bi na temelju hrvatsko-srpske sloge, demokratizacije političkog života i rada na socijalnim i ekonomskim pitanjima omogućila Hrvatskoj povoljniji položaj unutar Austro-Ugarske Monarhije. Vidi: ČIPČIĆ, „Novi kurs i političko djelovanje Vicka Ivčevića“, 62.

⁷⁷⁴ Ugarska vlada 1903. godine postavila je pred kralja zahtjev za podjelom vojske i uvođenje mađarskog kao zapovjednog jezika u ugarskim jedinicama što je on odbio i samovoljno postavio vladu baruna Geze Fejervaryja. To je izazvalo pobunu Ugarskog sabora i izazvalo krizu dualizma: obustavljeno je skupljanje poreza i novačenje vojnika. Pitanje mađarskog jezika bilo je prvenstvo političko pitanje koje je s vremenom moglo dovesti ili do potpunog ugarskog odcepljenja ili do daljnje mađarizacije unutar ugarskog djela Austro-Ugarske Monarhije. U takvoj situaciji kralj je Ugarskom saboru zaprijetio općim izbornim pravom, kojim bi mađarska manjina izgubila prevlast nad nemađarskom većinom u Ugarskoj, što je pridonijelo smirivanju situacije. U svom naumu kralj je imao podršku liberalne stranke kojoj je na čelu bio István Tisza koji je uvidio da dualizam štiti mađarske interese u Ugarskoj.

⁷⁷⁵ Dio hrvatske oporbe, posebno iz redova Hrvatske stranke prava, počeo je iznositi ideje o slavenskoj uzajamnosti i potrebi stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije.

Središnja ili odlučna faza hrvatske nacionalne integracije naziva se i razdoblje narodnog preporoda⁷⁷⁶ kad su njezini nositelji bili uvjereni da se hrvatska nacija oblikovala u srednjem vijeku, ali su njezini pripadnici *uspavani* od strane *tudih* elita i sada ih je ponovno potrebno *probuditi* i pokrenuti u borbu za samostalan politički i kulturni život hrvatske nacije. Tijekom cijele središnje faze nacionalne integracije borba za nacionalnu svijest i politička prava očitovala se u nastojanju da se ostvari pravo na vlastiti jezik i njegovu javnu uporabu, pravo na obrazovni sustav u duhu hrvatske tradicije i kulture, postizanje gospodarske neovisnosti, izborno pravo i političko udruživanje, artikuliranje i zastupanje vlastitih interesa, povezanosti s ostalim dijelovima hrvatskoga nacionalnoga područja itd. Središnja ili odlučna faza nacionalne integracije međimurskih Hrvata, u pokušaju da se protumači proces hrvatske nacionalne integracije u Međimurju može se približno odrediti u vremenskom periodu od 1904. do 1916. godine.

10.1. Nacionalni pokret međimurskih Hrvata

Nositelji narodnog preporoda u Hrvatskoj bili su rodoljubi (inteligencija, svećenstvo i produktivno građanstvo - trgovci) koji šire nacionalnu svijest i mobiliziraju pojedince u borbi za samostalan politički, kulturni i ekonomski život u odvojenim teritorijalno-političkim jedinicama sa zasebnim gospodarskim, društvenim i političkim uvjetima.⁷⁷⁷ Za razliku od Hrvatske, u Međimurju koje čini zasebno okružje u Ugarskoj, preporodnom se aktivnošću bave jedino pojedinci (malobrojni svećenici i intelektualci zahvaćeni integracijskim procesom) jer Međimurje nema hrvatsko građanstvo i inteligenciju, kao ni vitalne kulturne i političke institucije čime je bilo onemogućeno sudjelovanje međimurskih Hrvata u političkom i kulturom životu Međimurja i definiranju nacionalnog identiteta: *Žalosna je činjenica, da Medjimurci ne imadu narodne sviesti, ne poznadu hrvatsku narodnu misao. Bunitelja – kako Magjari vele – narod ne imade, niti narodne svoje inteligencije, pa zato ni traga nema kakovim narodnosnim tražbinama, Ako što drži do toga da je Medjimurac, to se s hrvatskim imenom baš ne ponosi, pa ako i kaže, da je jezik kojim govori, hrvatski – a često se veli i jezik medjimurski – ipak drži, da je taj jezik prosti, mužki jezik, a magjarski da je liepi, gospodski*⁷⁷⁸.

⁷⁷⁶ Narodni preporod je razvio preporodnu nacionalnu integracijsku ideologiju, tj. cjelovit sustav socijalnih, vjerskih, kulturnih, jezičnih, nacionalnih i političkih vrijednosti.

⁷⁷⁷ GROSS, „Integracija hrvatske nacije“, 185.

⁷⁷⁸ „Iz Međimurja. (Konac.) (Na razmišljanje hrvatskim rodoljubima.)“, *Naše pravice* (Varaždin), 11. 8.1904., 3.

Međimurje su obilazila i bitna pitanja integracijskog procesa, kao što je pitanje ravnopravnosti naroda, jezika ili ukupnosti hrvatskih zemalja. Isto tako, u rješavanju nacionalnog pitanja međimurski Hrvati nisu imali nikakve pomoći i podrške iz Hrvatske, osim nekoliko pojedinca, poput Ivana Mažuranića, biskupa Josipa Juraja Strossmayera, Ante Stračevića, koji nisu imali snagu Hrvatskog sabora: *Na Međimurje, kao da su već odavna zaboravili hrvatski političari. Otakako su godine 1861. oteli Magjari iz krila majke Hrvatske Međimurje, smatraju ga za uvijek izgubljenim, te kroz obo 4 desetljeća nitko iz Hrvatske na nj' ne misli, nitko ga ne žali, nitko ne pohađa, nitko da digne glas svoj na obranu tamošnjega naroda i da mu zavija rane*⁷⁷⁹.

Narodni pokret započet u Hrvatskoj 1903. godine potaknuo je i pojavu hrvatskog narodnog pokreta u Međimurju: *Velikim narodnim pokretom od god. 1903. započelo je novo doba u poviesti Hrvatske. Nakon tako dugog i dubokog sna probudio se prošle godine sav hrvatski narod, osvanulo nam napokon sa istoka sunce toliko žudjene a odavno nevidjene slobode. ...ako ustrajemo u započetoj živoj narodnoj borbi, Hrvatska će nam uskoro biti ujedinjena i – slobodna! Jer ne samo u Banovini rasplamtila se vatra radinog domoljublja, već i sa hrvatskog stabla odsječenih grana odzvanjali su isti poklici na složni sveopći rad. Želja spasiti Hrvatsku obuhvatila je sva srca, raditi za domovinu odlučio je svaki rodoljub. Nije dakle čudo, da je u Banovini zapaljeni ogranj posvetlio i Međimurskim Hrvatima, nije čudo, da je žar domoljublja zagrijao i srca hrvatskog naroda u 'cvietnjaku' Hrvatske... Ali kad je u susjednom gradu Varaždinu počeo izlaziti vrstni pučki list zaslužnog dra. Magdića 'Naše pravice', koji si je uzeo za osobitu rodoljubnu zadaću, brinuti se za zaboravljene Međimurske Hrvate, od onda je nastupilo u Međimurju – može se reći – ono doba, kakvo su Hrvati u Banovini proživili već, u vrijeme Ilirizma. ... Jednom riečju u Međimurju pojavio se hrvatski narodni pokret*⁷⁸⁰.

Preporodni tisak, kao jedan je od osnovnih preduvjeta nacionalnog identificiranja, gospodarskog i političkog prosvjećivanja, organiziranog preporodnog djelovanja, prepoznavanja zajedničke hrvatske sudbine, ostvarivanja integracijskog procesa, suprotstavljanje procesu denacionalizacije međimurskih Hrvata, širenju hrvatske nacionalne ideje, ne postoji u Međimurju. Kako bi se to riješilo predlagana su različita rješenja. U časopisu *Dom* 1900. godine izlazi članak pod nazivom *Pišem iz Međimurja* u kojem Matijaš Gosarić (vjerojatno se radi o pseudonimu) proziva Hrvate što su napustili Međimurje: *Vaš „DOM“ u prvom broju moli, neka gospoda župnici i kapelani i učitelji ovaj list šire medju narodom*

⁷⁷⁹ „Družba Zrinsko-Frankopanska za Međimurje“. *Naše pravice* (Varaždin), 11. 8. 1904., 1.

⁷⁸⁰ *Isto*, 1.

hrvatskim. *Žali Bože, nema toga kod nas, akoprem su naša gospoda župnici i kapelani iz vaše biskupije iz ognjišta hrvatske zemlje izašli k nam. ... Jerbo, draga braćo, Vi Hrvati,/ Vi ste tomu krivi, što ste nas/ zgubili,/ što smo tak ostali, kak ona /dječica,/ Koja su ostala bez otca i majke*⁷⁸¹. U pitanju jezika časopis *Dom* osvrće se u članku naziva *Za Medjimurce* u kojima u navodi činjenicu da su međimurski Hrvati jedini Hrvati koji nemaju svoje hrvatske škole u kojima bi njihova djeca učila hrvatski jezik i čitala hrvatske knjige: *Medjimurci su jedini Hrvati, koji nemaju baš nikakve hrvatske škole. U njihovih školah sve je madžarski. A ako se i kaže djeci koja hrvatska rieč, nije to književna rieč, kako svi mi Hrvatin u knjigah pišemo. I tako su jedini medjimurski Hrvati odrezani i otrgnuti od svih Hrvata! Jedini oni ne čuju od svojih učitelja niti rieči liepoga našega jezika, kojim su napisane tolike hrvatske knjige. Njima kažu, da ovaj naš književni jezik nije hrvatski, nego ilirski, i tako ih odvrćaju od braće*⁷⁸². Kako bi se ta situacija izmijenila, autor članka predlaže tiskanje posebnih knjiga za međimurske Hrvate pisane hrvatskim književnim jezikom koji će im biti razumljiv: *Zato je „Dom“ odlučio izdati na sviet nekoliko knjižica samo za medjimurske Hrvate. Ove će knjižice biti napisane hrvatskim književnim jezikom, ali tako, da će ih svaki medjimurski Hrvat lako razumijeti*⁷⁸³. Godine 1903. Antun Radić predlaže da se u sklopu časopisa *Dom*⁷⁸⁴ tiskaju posebne knjižice za međimurske

⁷⁸¹ „Pišem iz Medjimurja“, *Dom* (Zagreb), on-line izdanje, 15. 1. 1903., pristup ostvaren 4. 2. 2023.

https://libgen.is/search.php?req=antun+radi%C4%87&lg_topic=libgen&open=0&view=simple&res=25&phrase=1&column=def.

⁷⁸² „Za Medjimurce“, *Dom* (Zagreb), on-line izdanje, 25. 1. 1901., pristup ostvaren 4. 2. 2023.

https://libgen.is/search.php?req=antun+radi%C4%87&lg_topic=libgen&open=0&view=simple&res=25&phrase=1&column=def.

⁷⁸³ *Isto*

⁷⁸⁴ Časopis *Dom* pokrenut je 1899. godine sa svrhom da politički osvijesti hrvatskog seljaka, oslobodi ga od kompleksa inferiornosti, širi prosvjetu te da posluži nacionalnom sazrijevanju i osvješćivanju seljaka o važnosti nacionalnog pitanja, tj. pitanju *hrvatstva* odnosno pripadnosti jednom narodu, tj. naciji (povijesna prava, zajednička prošlost, kultura i jezik). U *hrvatsku naciju* prema Radiću spadaju govornici južnoslavenskih jezika, govora i narječja u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pojam *domovine* Radić vidi u jedinstvenom političkom tijelu šest hrvatskih zemalja: Bosne i Hercegovine, Istre, Slavonije, Dalmacije te uže Hrvatske s Međimurjem.

Hrvate pod naslovom *Medjumurska Zorja*⁷⁸⁵ koje bi služile za kulturnu, gospodarsku i političku prosvjetu⁷⁸⁶.

Dolazili su prijedlozi da se u Čakovcu ili Nagykanizsi ili Budimpešti otvori tiskara koja bi tiskala knjige i novine koje bi međimurskim Hrvatima služile u borbi za njihova nacionalna prava. Luka Purić, kao bogoslov, razmišlja o tiskanju podlistaka pod nazivom *Medjimurska knjižica*.

U tiskanju knjiga i novina, postavilo se i pitanje jezika: hrvatskog kajkavskog jezika i hrvatskog književnog jezika štokavske osnovice. Mladi svećenici to pitanje željeli su riješiti prihvaćanjem književnog jezika štokavske osnovice s kojim bi polagano upoznawali međimurske Hrvate i istovremenim korištenjem hrvatskih kajkavskih tekstova. Juraj Lajtman i Vinko Žganec uspjeli su u Budimpešti pokrenuti *Kalendar Katoličkog pučkog saveza* u kojem su unutar mađarskog zakonodavstva pokušali progovoriti o problemima Međimurja.

Hrvatska službena politika prema Međimurju bila je nezainteresirana, kao i Varaždin, unatoč tome što je on tradicionalno trebao biti mjesto za ostvarivanje hrvatske politike prema Međimurju. Situacija se mijenja kada početkom veljače 1904. godine Pero Magdić⁷⁸⁷ u suradnji

⁷⁸⁵ *Tko ne bi znao, kako je, upravo bi se morao čuditi tomu, što mi Hrvati ne činimo za Medjimurje baš ništa, . a za Istru se toliko čuje i toliko sabire, osobito za vriednu našu tamo družbu sv. Ćirila i Metoda. Ali, tko zna taj se ne čudi. Najprvo treba znati ovio: Drugačije se valda pod Bečom, drugačije pod Peštom (Istra spada pod Beč, a Medjimurje pod peštu). ... Mađžari, koji u Ugarskoj vladaju, - ne poznaju šale: oni ne vole ni ne trpe, da se kod njih narod budi; oni hoće mir i pokornost mađžarskim zakonima. Zato eto ne rade Hrvati ništa za Medjimurje. Ali nešto bi e ipak moglo učiniti. Kad nema tamo hrvatskih škola, - dajmo braći hrvatskih knjiga. „Dom“ je u svoje vrijeme pozvao svoje pretplatnike, da za tu stvar dodadu koji desetak filira, kad šalju predplatu. Njekoji su se odazvali, pa je sve po malo nakapalo do sada ravno 1. 400 (tisuću četiri stotine) filira. Zato i opet opozivljemo i opominjemo: imena darovnika natiskat ćemo na prvoj knjižici koju za Medjimurce izdademo. Sve knjižice za Medjimurce izdati ćemo pod naslovom: „Medjimurska Zorja“. Vidi: „Za Medjimurje“, Dom (Zagreb), on-line izdanje, 15. 1. 1903., pristup ostavren 4. 2. 2023.*

https://libgen.is/search.php?req=antun+radi%C4%87&lg_topic=libgen&open=0&view=simple&res=25&phrase=1&column=def.

⁷⁸⁶ *U saboru taknuo se jednom izmedju ostalog i Medjimurja zastupnik Žerjavić, a izmedju novina spominja je više puta 'Dom' Dr. A. Radića Medjimurje, dapače je Radić sabrao novce za 'Medjimursku Zorju' no mi Medjimurci gledali smo svaki dan prema nebu – a 'Zorja' nikako ne će da svane. Vidi: „Glas iz Medjimurja. Kako nas odnarodjuju“, Naše pravice (Varaždin), on-line izdanje 21. 4. 1904., pristup ostvaren 22. 12. 2022.*

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1904&broj=000006&page=003&upit=zorja>.

⁷⁸⁷ Pero Magdić (Ogulin, 3. VII. 1863. – Varaždin Breg, 23. IX.1922.), pravnik i političar. Bio je vođa Stranke prava (Hrvatske stranke prava) i Hrvatsko-srpske koalicije u Varaždinu, saborski zastupnik, prvi potpredsjednik Hrvatskog sabora i hrvatski zastupnik u Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti. Godine 1920. imenovan je

s Božom Vinkovićem pokreće u Varaždinu glasilo Hrvatske stranke prava *Naše pravice*⁷⁸⁸ koje će zastupati politička načela Hrvatske stranke prava kroz širenje nacionalno-integracijske ideologije, demokratizaciju političkog sustava (sloboda okupljanja, tiska, govora, proširenje izbornog prava...) obranu nacionalnih interesa na temelju hrvatskoga državnoga prava, ostvarivanje hrvatsko-srpske sloge i ideje slavenske uzajamnosti, protivljenju *mađaronstvu*, borbi za ujedinjenje hrvatskih zemalja i okupljanje čitavoga hrvatskoga naroda (Hrvatska, Slavonija, Međimurje⁷⁸⁹, Dalmacija, Istra, Rijeka, Bosna i Hercegovina): *Težnja za slobodom prirodjena je svakom narodu ... Pa ipak hrvatski narod, koji nije nikada od nikoga podjarmljen bio, kojega nikada ni jedan neprijatelj osvojio nije, kojemu i ona zlosretna nagoda sa Magjarima, po kojoj se uvlači magjarsko gospodstvo u Hrvatskoj, priznaje samostalnost – ipak taj junački narod uzdiše sada za svojom slobodom, te je u borbi za nju morao prošle godine i krv svoju prolijevati! Taj uzdah hrvatskoga naroda čuje se u Hrvatskoj i Slavoniji, u Dalmaciji i Istri, u Medjumurju i na Rijeci, u Bosni i Hercegovini, a pridružuje mu se i bratski uzdah jednokrvne braće Slovenaca u Kranjskoj, Šrajerskoj i Koruškoj, te se tako pojačan čuje kao grozni vapaj brojnoga, ali razdrobljenoga naroda. I baš u tome, što su nas raztrgali na toliko strana, leži sva naša nesreća, sva naša slabost i baš zato uzdišemo za slobodom. Zato je prvo, što hoćemo, to, da se razdrzana hrvatskoga naroda sjedine i sav hrvatski narod nadje okupljen pod jednom vladom i jednim hrvatskim kraljem*⁷⁹⁰.

Za razliku od preporodnih listova Hrvatske i Dalmacije, koji su se na početku narodnog preporoda obraćali inteligenciji kao rodoljubnoj jezgri, *Naše pravice*⁷⁹¹ u svrhu održavanja

velikim županom Varaždinske županije i vladinim građanskim povjerenikom za Međimurje. Preko svojih lokalnih oporbenih glasila (*Naše pravice*, *Štefek z mustači*, *Slobodni građanin*, *Narodno jedinstvo*) doprinosio je podizanju hrvatske nacionalne svijesti u Međimurju. Vidi: JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj 'modernoga pravaštva' u Varaždinu (1895. – 1905.)“, 495-496.

⁷⁸⁸ Kad su početkom 1904. godine počele u Varaždinu izlaziti *Naše pravice*, odmah su prvi brojevi bili zaplijenjeni: *Prva zapljena. I naš list doživio je zapljenu. Prošli broj zaustavilo je slavno državno odvjetništvo, zaplieni uvodni članak pod naslovom 'Magjaronski manevar' u celosti, jer da je njime počinjeno zločinstvo smetanja javnoga mira kao i prestupak bunjenja*. Vidi: „Prva zapljena“. *Naše pravice* (Varaždin), 15. 9. 1904., 4.

⁷⁸⁹ U Varaždinu 1914. godine počinje izlaziti tjednik stranke prava *Hrvatsko pravo* koji u svom prvom broju ističe da će uz političke i gospodarske vijesti donositi i vijesti: *iz našeg Medjumurja, koje je sastavni dio starodrevne županije varaždinske*. Vidi: „Uredništvo 'Hrvatskog Prava'. Poruka uredništva i poziv na pretplatu“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 27. 6, 1917., 1.

⁷⁹⁰ Božo, VINKOVIĆ, „Što hoćemo i kako ćemo?“, *Naše pravice* (Varaždin), 4. 2.1904., 2.

⁷⁹¹ Osim *Naših pravica* o međimurskim Hrvatima i međimurskom pitanju pisali su i drugi hrvatski listovi, poglavito opozicijski i oni pravaške orijentacije, poput *Hrvatskih pravica*, *Narodnih novina*, *Katoličkog lista*,

hrvatske svijesti te oblikovanja javnog mišljenja i političke agitacije⁷⁹² izravno su se obratile međimurskom Hrvatima (seljaku⁷⁹³, obrtniku i radniku) s ciljem da ga podučavaju u njegovim narodnim i ljudskim pravima te da u njemu probude nacionalni osjećaj i svijest kao pripadniku suvremenoga hrvatskog naroda: *biti na pouku hrvatskom seljaku, radniku i obrtniku; biti neumoljivi protivnik magjaronstva; biti branitelj probitka hrvatske domovine najodlučnije na temelju hrvatskoga državnoga prava; sijati med politički i vjerski razdvojenu braću sjeme sloge, ljubavi i zajedničkoga, iskrenoga rada za dragu nam otačbinu Hrvatsku; posvetiti osobitu pažnju i našoj braći u Međimurju; zagovarati toplu lozinku 'Svoj k svojemu', jer nam je dužnost, da nepodupiramo neprijatelje svoje i svoje domovine; biti će vjerman tumač rodoljubnih osjećaja, vjerno ogledalo rada onih, koji rade za dobro domovine ali i oštri bič za one, koji rade samo za se i za svoj trbuh*⁷⁹⁴.

Posebna pozornost posvećena je širenju nacionalno-integracijske ideologije u Međimurju *biseru krune Hrvatske*. U svakom broju *Naših pravica* izlazili su prilozi s ciljem nacionalnog prosvjeđivanja međimurskih Hrvata, poput stalne rubrike *Razgovor s međimurskim Hrvatima*. List je postao sredstvo preko kojeg će mladi hrvatski intelektualci poput Rudolfa Horvata, Pere Magdića, Luke Purića i Ivana Novaka moći objektivno pisati o Međimurju i iznositi svoja shvaćanja za kulturno i državno-pravno vraćanje Međimurja Hrvatskoj. Godine 1906. Rudolf Horvat u *Našim pravicama* počinje u dijelovima objavljivati *Povjest Međimurja* koju započinje poglavljem *Od početka do godine 1546*⁷⁹⁵. U narednim brojevima kroz 1907. godinu Horvat donosi obilje podataka o Međimurju na temelju državno-pravne osnove koja je imala za cilj da se pravno dokaže da je Međimurje dio Hrvatske. Njegovi povijesno-edukativni tekstovi analiziraju cjelokupno stanje u Međimurju i posvećeni su domoljubnom odgoju međimurskih Hrvata. Novine *Naše pravice* u međimurska sela donosile su se sa sajma u Varaždinu.

Slavenskog juga, Domobrana, Obzora, Hrvatska, Hrvatstva, Hrvatskog prava, Istine, Pučkog prijatelja, Pokreta, osječke Narodne obrane, mitrovačkog Hrvatskog branika i Riječkih novina. Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 6.

⁷⁹² Seljacima, radnicima i obrtnicima u prvom redu u Varaždinu i Hrvatskom zagorju koji su činili mogući izbornu bazu na privremenim parlamentarnim izborima koji su se trebali održati te godine.

⁷⁹³ Priprema seljaštva za sudjelovanje u političkom pokretu i neizbježnoj budućoj političkoj borbi, oslanjala se na vjerovanju da će seljaštvo iz nje izaći s poboljšanim gospodarskim i kulturnim stanjem.

⁷⁹⁴ Pero MAGDIĆ, „Kako su nastale 'Naše pravice'“, *Naše pravice* (Varaždin), 4. 2. 1904.,1.

⁷⁹⁵ Rudolf HORVAT, „Povjest Međimurja“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 20. 12. 1906., pristup ostvaren 12. 9. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1906&broj=000052&E=E9999>.

Sredinom 19. i početkom 20. stoljeća, odnosno nakon 1868. godine u Međimurju su sve vidljivije razlike unutar hrvatske inteligencije koja se razdvaja na dva dijela. Oni koji su polazili mađarske škole, i oni koji su željeli, bilo zbog kulturnih, političkih ili gospodarskih razloga napredovati postepeno su preuzimali mađarski nacionalni identitet (Franjo Glad, Emmanuel Kollay, Aleksa Rosoci, Karoly Zrínyi, Viktor Pataki itd.). Nasuprot njima, javljaju se mladi hrvatski intelektualci (rođeni osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća) koji započinju nacionalni pokret međimurskih Hrvata i koji se suočavaju sa svim posljedicama denacionalizacije koja se događala u Međimurju, od izbora koji su služili interesima mađarske politike do stvaranja *međimurske pismenosti i književnosti* pisane *međimurskim jezikom* koji je u sebi sadržavao brojne mađarske posuđenice. Među njima najznačajnija mjesta pripadaju Luki Puriću, Vinku Žgancu i Ivanu Novaku, te drugim svećenicima, seljacima, obrtnicima koji su sudjelovali u nacionalnom pokretu i širili hrvatsku nacionalnu svijest u Međimurju. Svatko od njih na svoj je način radio na osvješćivanju međimurskih Hrvata. U nastojanju da se Međimurje ponovno pripoji Hrvatskoj Ivan Novak zalaže se da se međimurski Hrvati najprije kulturno, a tek nakon toga politički pripoje Hrvatskoj. U svojoj brošuri *Istina o Međimurju* iznosi ocjenu stanja u Međimurju i otvoreno iznosi želju da se u Međimurju odgoji domaća, nacionalno svjesna inteligencija koja će biti u stanju da ostvari svoj nacionalni i prosvjetni zadatak a to je stvarno i pravno oslobođenje Međimurja od mađarske vlasti.

U vrijeme Prvog svjetskog rata nastaje zbirka *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja* Vinka Žganca koja je trebala pokazati veliku povezanost međimurske usmene narodne pjesme s pjesmama u ostalim hrvatskim i južnoslavenski krajevima. Osim toga, Žganec u svojim člancima daje analizu cjelokupnog stanja u Međimurju početkom 20. stoljeća. Luka Purić položaj međimurskih Hrvata nastojao je riješiti na obrazovnom, gospodarskom, političkom i jezičnim polju te na taj način započinje pripremu za pripajanje, kada za to dođe trenutak, Međimurja Hrvatskoj. Kao obranu mađarskim nastojanjima da asimiliraju međimurske Hrvate u mađarsku naciju oni u svom radu koriste hrvatski književni jezik štokavskog tipa.

10.2. Politički procesi protiv katoličkog svećenstva u Međimurju

Od početka 20. stoljeća mladi katolički svećenici koji su završili studij bogoslovije u Zagrebu i nakon toga došli u Međimurje podjednako se ističu u svom svećeničkom radu, kao i čuvanju hrvatskog podrijetla međimurskih Hrvata. Među takvim mladim svećenicima osobito su se istakli Vinko Žganec, Luka Purić, Juraj Lajtman, Stjepan Vidušić, Ignacije Lipnjak i dr.

Međimurje na početku 20. stoljeća ima 31 područnu crkvu ili kapelu te mnogobrojne *pilove i križopolja* (raspela na raskršćima i posebnim mjestima) koji svjedoče o njezovoj katoličkoj vjeri. Svećeničku službu obavljalo je 34 svećenika, od čega je bilo 22 župnika (upravitelja), 9 kapelana i 3 franjevca patra. Svećenici, rodom iz Međimurja, koji su dobro poznavali i mađarski jezik upućivani su od strane Zagrebačke nadbiskupije na *dušobrižnički rad* u Međimurje koje je spadalo u VI-i, odnosno tzv. Bekšinski arhidakonat kojega su činile 22 župe koje su bile podijeljene u dva crkvena dekanata, u donjomeđimurski i gornjomeđimurski dekanat (*districtus campestris - districtus montanus*).

Crkva također nije bila pošteđena mađarizacije. Apponijev zakon prepisivao je u osnovnim državnim školama upotrebu mađarskog jezika i u bogoslužju, što je bio povod pojedinim župnicima da u pojedinim prigodama održavaju propovijedi na mađarskom jeziku, primjerice kod Svete pričesti. S vremenom, našli su se i župnici koji su u crkvi znali održati propovijed jednom mjesečno na mađarskom jeziku.

Učitelji⁷⁹⁶ su obično bili i *kantori (orguljaši)* te voditelji pjevačkih zborova u crkvi. Kao *kantori* imali su veliki utjecaj na župljane. Kako su dobro poznavali *međimursko narječje* i mađarski jezik vješto su mijenjali pojedine riječi u molitveniku mađarskim riječima: *znali su vješto kvariti to narječje, tako da su bacali kajkavske riječi istog slavenskog korijena iz molitvenika i umetali mađarsku riječ istog značenja dajući joj samo deklinacijski ili sprežni hrvatski oblik. Bilo je takvih molitvenika, koji su sadržavali poslanice i evanđelja za cijelu godinu, a bili su na sličan način iznakaženi*⁷⁹⁷. Takve molitvenike, *Evangelium*, koji su bili tiskani mađarskim pravopisom, znali su koristiti i pojedini svećenici i kapelani što je navelo župljane da si sami kupuju takve molitvenike u Čakovcu.

⁷⁹⁶ Učitelji su na svojoj strani u župama imali općinsku upravu na čelu s *notariušima* (bilježnicima) te sudstvo koje je radilo u interesu mađarizacije.

⁷⁹⁷ LIPNJAK, „Rad svećenstva za održavanje hrvatske svijesti u Međimurju posljednjih deset godina prije oslobođenja“, 28.

Zbog hrvatskog djelovanja svećenici i laici su prema Krivičnom zakonu⁷⁹⁸ iz 1878. godine odgovali pred sudom (progonom, kaznama i zatvorom). Obično su to bili politički procesi s ciljem zastrašivanja onih koji su nastojali očuvati hrvatsku nacionalnu svijest međimurskih Hrvata. Godine 1904. štrigovski kapelan Teodor Peterka bio je za dvije riječi *zora puca* osuđen na tri mjeseca i dva dana zatvora: *Vriedni hrvatski patriota kapelan štrigovski g. Peterka za 2 rieči: 'zora puca' osudjen je na tri mjeseca tamnice*⁷⁹⁹. Iste godine 25 Štrigovčanaca i bogoslov Antun Belec⁸⁰⁰ bilo je optuženo za širenje *Naših pravica* koje su bile *najoštrije zabranjene po čitavom Međimurju: Donjokraljevski načelnik Ivan Ružić, globljen je s globom od 100 kruna zato što se nije htio potpisati mađariziranim imenom i mađarskom grafijom kao Janos Ruzsics* Svetojurski župnik Zvonimir Jurak skoro svakog mjeseca bio je pozvan na sud radi: *bunjenja naroda. Jedan međimurski Hrvat globljen je s 30 kruna globe što je zapjevao 'Još Hrvatska ni propala'. ...*⁸⁰¹. Početkom godine 1913. kapelan iz Štrigove Nikola Švigir, koji je kod djece nastojao očuvati hrvatsku svijest, ljubav za hrvatsku molitvu i hrvatski jezik, osuđen je u Velikoj Kaniži jer je djecu učio pozdravljati s *Hvaljen Isus i Marija*.⁸⁰² Pred početak Prvoga svjetskoga rata, 1914. godine vođena je parnica u Pečuhu protiv Juraja Lajtmana, župnika iz Kotoribe pod optužbom da Kotoripčane, ilirizira s hrvatskim propovijedima, molitvama i pjesmama u župnoj crkvi i učenjem vjeronauka na hrvatskom jeziku u školi. Nadalje, optužen je da osniva jugoslavensku državu i da propagira trijalizam, što

⁷⁹⁸ Krivični zakon je kažnjavao one koji su *poticali jedan socijalni sloj, narodnost ili religijsku zajednicu na mržnju prema drugima*.

⁷⁹⁹ „Zbor međimurskih Hrvata“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 11. 8. 1904., pristup ostvaren 15. 9. 2022. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1904&broj=000021&page=002&upit=Peterka>.

⁸⁰⁰ *On je bio medju prvima, kad se radilo oko širenja hrvatskih listova i knjiga te brošurica medju medjimurski narod. ... I njega sa 25 župljana iz Štrigove povukoše Magjari u Kanižu pred sud radi širenja 'Naših pravica' i 'knjižica'*. Vidi: „Štrigova“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 9. 2. 1905., pristup ostvaren 15. 9. 2022. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1905&broj=000006&page=003&upit=Belec>.

⁸⁰¹ „Zbor međimurskih Hrvata. Družba Zrinsko-Frankopanska za Medjimurje“, *Naše pravice* (Varaždin), 11. 8. 1904., 2.

⁸⁰² *Kapelan u Kotoribi g. Nikola Švigir, kojega je državno odvjetništvo u Velikoj Kaniži optužilo radi bunjenja što je učio djecu pozdravljati sa hrvatskim 'Hvaljen Isus' bio je svojedobno po kr. sudbenom stolu u Kaniži riješen od optužbe. Državni odvjetnik uložio ništovnu žalbu na apelaciono sudište u Pečuhu. Neki dan je sudište u Pečuhu ukinulo pdrešujuću osudu te kapelana Švigora osudilo na 14 dana zatvora i 100 K globe, koja s eu slučaju neutjerovosti pretvara takodjer u zatvor od 15 dana*. Vidi: „Osudjen hrvatski svećenik iz Medjumurja“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 10. 4. 1913., pristup ostvaren 15. 9. 2022. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1913&broj=000016&page=004&upit=%9Avigir>.

je značilo državnu posebnost Slavena u Monarhiji te da širi *Naše pravice* i *Riječke novine*⁸⁰³. Bartolić iznosi podatke da je Vinko Žganec bio prijavljen od skupine svojih sumješšana iz Vratišanca samo iz razloga jer je prigovorio jednoj djevojci zašto čita *Muraköz-Medjmurje* a ne neke hrvatske novine. Ignacije Lipnjak zbog svog rada smijenjen je s mjesta kapelana. Juraj Peczek, župnik u Svetom Jurju u Trnju, zbog toga što je mlade svećenike poticao u borbi za crkvu i narod te zastupao ideju da bi učitelji u državnim školama trebali biti organizirati u katoličko učiteljsko društvo završio je na sudu *po zakonu o štampi*. Stjepan Šadi, župnik u Macincu, uspio je iz Zagreba dobiti časne sestre za mjesnu konfesionalnu školu. Pod pritiskom, časne sestre uskoro su trebale napustiti školu. Ivan Ivko, župnik u Štrigovi, istaknuo se u djelovanju za crkvu i društvo zbog čega su smijenjeni njegovi kapelani Božidar Peterca i Ivan Capanec. Kapelan Ivan Capanec u Velikoj Kaniži osuđen je na godinu dana zatvora, kasnije mu je kazna snižena na 6 mjeseci: *radi razdraživanja protiv Magjara*.⁸⁰⁴ Na željezničkom kolodvoru 1907. godine u Čakovcu napadnut je hrvatski zastupnik iz Varaždina Fran Vrbanić,

⁸⁰³ *Prošloga petka i subote vodila se zanimiva i čudnovata parnica pred magjarskom porotom u Pečuhu. Prije 2 godine najme napao je u čakovečkim novinama pod naslovom "Ciril apostol u agoniji" neki učitelj u Kotoribi Viktor Pataki (prije: Pajt) tamošnjega uzornoga svećenika i župnika veleč. Juraja Lajtmana. U Kotoribi su najme čisti Hrvati Medjmurci, a g. Lajtman da ih 'ilirizira' s hrvatskim propovijedima, molitvama i pjesmama u župnoj crkvi i učenjem vjeronauka na hrvatskom jeziku u školi i da je slobodno ukrasti 15 for., djevojke šalje opaticama u Zagreb a u bolnicama govori, da im bolest pribavlja to, što pristaju uz Madjare. Radi toga članka tužio je veleč. g. Lajtman učitelja Pataki-Pajtla i drugove i nekog Zrinyia sa preparandije u Čakovcu. Tako je došlo do monstre suda pred porotom u Pečuhu. Veleč g. Lajtmanu u prilog svjedočilo je 30 ljudi poštenih domaćih a i pravih Magjara, docira za Pataki-Pajtla neki Zalan nar. zastupnik 'munkaparte' i nekoliko propalica pomagjarenih. Kao 'corpus delicti' nalazilo se na sudu pred porotom 'Povijest Medjmurja' od Rudolfa Horvata, Cirkveni pjevnik od Kolandera, jedan stari medjumurski molitvenik i novi "Jezuš ljubav moja", katekizmi pučkih škola koje je izdalo 'društvo sv. Stjepana' u Budimpešti i naredbe duhovnog stola u Zagrebu. I ovim knjigama da g. Lajtman, 'ilirizira' medjumurske Hrvate, Medjmurje pripada Hrvatskoj, osniva jugo-slavensku državu i trijalizam, a tim radi protiv magjarske države! Premda je više od 30 poštenih Hrvata i Magjara svjedočilo g. Lajtmanu u prilog, ipak je u kasno doba noći u subotu porota riješila Pataki-Pajtla i drugove svake krivnje, a prema tomu veleč. gosp. Lajtmana na odvjat. troškove i sudbene. Zaminivo je, da je na toj parnici izbilo na javu, da je potajice tobože širio u narod gospodin Lajtman 'Naše Pravice', te se je i o dr. Magdiću raspravljalo na sudu, nadalje Supilove 'Riječke novine'. Vidi: „Jedna zanimiva parnica u Pečuhu“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 19. 2. 1914., pristup ostvaren 18. 9. 2022.*

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1914&broj=000008&page=001&upit=Lajtman>.

⁸⁰⁴ BARTOLIĆ, Knj. 6: Luka Purić; *Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 76-85.

dok je njegova pratnja kažnjena novčanom ili zatvorskom kaznom⁸⁰⁵. Vrbanića se isticalo kao obrazovanu osobu i domoljuba koji je uvijek radio za dobrobit domovine zbog čega ga je narod u svim mjestima koja je obilazio uvijek dočekao s oduševljenjem.

Mađarske vlasti umiješale su se i u međimurske običaje. Hodočašće u Mariju Bistricu u Hrvatskom zagorju bio je događaj kad su se žene mogle na nekoliko dana osloboditi svojih svakodnevnih obveza i napustiti svoje selo. Kako se na hodočašće odlazilo u Hrvatsku, to je trebalo izmijeniti i uputiti međimurske Hrvate na hodočašća u mađarska područja. U kolovozu 1908. godine na čakovečkom željezničkom kolodvoru, prigodom povratka, mađarski su oružnici zgazili crkvene zastave na kojima su bile privezane hrvatske trobojnice.⁸⁰⁶

Glazba, pjevački zborovi i pjevanje bio je jedino sredstvo za tadašnje društvene i političke prilike kojima se nastojalo ući među međimurske Hrvate. Ignacije Lipnjak, kapelan u

⁸⁰⁵ *Radi čakovečkoga izgreda što su ga izazvali međimurski detepenci dr. Laszlo i drug. Protiv naših sugradnjana, koji su pratili dra. Vrbanića, došla je jučer osuda kotar. oblasti u Čakovcu, kojom su dva Varaždinca sudjena svaki na 100 K globe, a ostalih 16 osoba svaka na 70 K globe ili svaka na 4 i 56 dana zatvora, jer da su na kolodvoru izazivali povicima: Abcug Wekerle; Abcug Košut! Magjarska pravednost. Vidi: Naše pravice (Varaždin), on-line izdanje, 12. 9. 1907., pristup ostvaren 24. 12. 2022.*

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1907&broj=000037&page=006&upit=vr bani%E6>.

⁸⁰⁶ *U prošli petak doživjeli smo mi siromašni međimurski Hrvati opet novi dokaz ljubavi od naše magjarske braće — nebraće. Obično kao svake, išli smo i ove godine pred Veliku Gospoju na zavjetnu procesiju k majci božjoj bistričkoj. Tamo smo nakon obavljene pobožnosti pokupovali za sebe i za svoju rodbinu male uspomene, dočim smo na našu crkvenu zastavu objesili hrvatsku trobojnicu. — To mi radimo godine i godine bez ikakvog prigovora. Kada smo se svratili na putu u Čakovac, jer donle idemo vlakom, išli smo pjevajući nabožne pjesme svojim putem kući. Nu čakovečki žandari nas zaustaviše i počеше prostačkim načinom od nas zahtijevati, da sa crkvene zastave skinemo hrvatske trobojnice. Naravno, da mi nismo htjeli tomu pozivu udovoljiti, jer su vrpce kupljene u Bistrici tamo blagoslovljene te majci božjoj od nas darovane, a nismo niti nikoga izazivali ili se možebiti nepristojno ponašali, da bi oružnici imali uzroka da proti nama postupaju. Nu sada su istom pobjesnili magjarski oružnici: iztrgnuli su nam zastavu iz ruku, potrgali sve hrvatske trobojnice, bacili ih na zemlju i po njima na očigled mnogobrojnih gledalaca, gazili. Naše neke ljude su i uapsili, pa nema dvojbe da će ih prijaviti radi bunjenja proti magjarskoj državnoj ideji, pa će biti tamnice na pretek. Mi smo znatiželjni, da li mogu i smiju nekažnjeno magjarski oružnici na ovaj način gaziti i vrijedjati trobojnicu one zemlje s kojom su oni u 'nerazdruživoj' zajednici na koju si toliko prava, kao dio tobožnje 'jedinствене' magjarske države prisvajaju. Mislimo, da će s toga hrvatska vlada znati, što joj je učiniti da se povriedjenoj hrvatskoj trobojnici dade bezovlačno dolična zadovoljština. A magjarskoj braći — nebraći poručujemo, da ćemo mi u napredak hrvatskoj trobojnici dati onu čast, koja ju ide te da ćemo i u buduće naše zastave okititi hrvatskom trobojnicom, pa makar magjarski bjesomučnici svi od jada popucali. Vidi: MEDJIMURSKI HRVAT, „Naši dopisi. Belica, 9. kolovoza 1908.“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 13. 8. 1908., pristup ostvaren 24. 12. 2022.*

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1908&broj=000034&E=E9999>.

Maloj Subotici istaknuo se svojim radom u održavanju pjevačkih sastanaka s mladima i njihovim roditeljima na kojima je držao predavanja o suvremenim temama i učenju svojih mještana crkvenom pjevanju: *najprije na adventske dvoglasno, a onda na harmonizaciju božićnih pjesama za mješoviti zbor. Učilo se na usta i na sluh, jer harmonija nije bilo. Kroz advent uspjelo je naučiti cijeli ciklus božićnih pjesama, jer je zanimanje bilo veliko, a pjevači odlična sluha*⁸⁰⁷. Svojim radom s pjevačkim zborovima istaknuo se i *Juraj Lajtman*, župnik u Kotoribi.

U cilju da se međimurski Hrvati odvrte od korištenja molitvenika koji su pisani *iskvarenim* kajkavskim narječjem odlučeno je da se izda molitvenik na književnom hrvatskom jeziku koji će sadržavati molitve, katolički nauk i novije pjesme koje će izvoditi pjevački zborovi. Takav molitvenik s naslovom *Jezuš ljubav moja* izdaju Ivan Kuhar, Juraj Lajtman i Ignacije Lipnjak. U cilju da spriječi ulazak mađarskih katekizama u međimurske škole Mihajlo Gašparlin, župnik u Gornjem Mihaljevcu, sastavio je mali i veliki katekizam za osnovne škole u Međimurju. Nizom članaka u *Našim pravicama* Luka Purić, župnik u Belici svjedočio je hrvatskom karakteru Međimurja. U obrani hrvatskog karaktera svoje župe, navodi Bartolić, istaknuo se i Stjepan Možar, župnik u Štrigovi. Bilo je i onih svećenika koji su u svom radu bili posve ravnodušni prema mađarizaciji koja se događala u njihovoj župi, primjerice Franjo Kecsbres, župnik u Svetom Martinu na Muri.⁸⁰⁸

10.3. Udruge za potporu prosvjetnog i kulturnog života

U pojedinim područjima izvan Hrvatske težilo se također stvaranju udruga za potporu prosvjetnoga i kulturnoga života. Godine 1893. utemeljena je za Istru *Družba sv. Ćirila i Metoda*⁸⁰⁹, koja se izdržavajući postojeće i otvarajući nove hrvatske škole, vrlo efikasno uspijevala oduprijeti talijanizaciji Hrvata u hrvatskoj Istri. Slične ideje za međimurske Hrvate,

⁸⁰⁷ LIPNJAK, „Rad svećenstva za održavanje hrvatske svijesti u Međimurju posljednjih deset godina prije oslobođenja“, 30.

⁸⁰⁸ Ignacije LIPNJAK, „Rad svećenstva za održanje hrvatske svijesti u Međimurju posljednjih 10 godina prije oslobođenja“, *Varaždinske novosti* (Varaždin), *on-line* izdanje, 22. 12. 1933., pristup ostvaren 4. 1. 2023. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=2&godina=1933&broj=000211&page=007&upit=Puri%E6>.

⁸⁰⁹ Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, kao protuteža talijanskim društvima koja su otvarala talijanske škole i u hrvatskim selima, utemeljena je 24. veljače 1893. godine. Hrvatsko kulturno-prosvjetna udruga čuje je sjedište bilo u Puli imala je ulogu razvitka hrvatskog i slovenskog školstva u Istri „na narodno-katoličkom temelju“ osnivanjem hrvatskih škola i dovođenjem hrvatskih učitelja da poučavaju u njima.

kao primjerice, utemeljenje *Zrinsko-Frankopanske družbe*⁸¹⁰ ili pokretanje edicije *Medjumurska Zorja*, što je predlagao Antun Radić, jednostavno u Međimurju nisu bile moguće jer su mađarske vlasti sudski procesuirale svaku propovijed, svaku pjesmu, svake hrvatske novine ili knjige: *Za podizanje škola u Istri sabirahu se novci na sve strane i svakom Hrvatu bila je tako reći narinjena dužnost, da potpomaže Istru. No je li se tko maknuo za kulturno dignuće Medjumurja? Ne! Starčevićev program spominje između ostalog i Medjumurje – no kako današnji privilegirani nasljednici Starčevića – drže, da će s njihov program ostvariti sam od sebe, nijesu se oni nikad ozbiljno zanimali za Medjumurje, premda ga imaju u programu. ...*

⁸¹⁰ *Kad pomislimo koliko se žrtvuje za Istru, koliko podupiru Hrvati tamošnje junačke borioce za hrvatstvo, ne možemo da si protumačimo, odkuda to, da za Medjumurje, koje je toli važna točka po budućnost Hrvatske, a i mnogo više izvržena pogibli raznarodjenja...za nj, da nitko ne će raditi, ništa žrtvovati? Nema svečanosti ili kakove zabave, gdje se ne bi Hrvati sjetili družbe sv. Ćirila i Metoda a na Medjumurje, kojem treba toliko moralne i materialne pomoći — u njihovoj započetoj narodnoj obrani — nitko ni pare žrtvovati ne će ! Ne davno se sabrala nekolicina medjumurskih Hrvata, da se posavjetuju i ohrabre u radu za narod, te odlučiše ne smalaksati, već sve moguće učiniti, da se Medjumurje, dok je još časa spasi. Nu ipak bez bratske ruke pomoćnice Hrvata u Banovini teško da će moći uspješno voditi borbu protiv silnih i svemoćnih Magjarizatora. Već sam trošak za knjige i novine, što se tiskaju i raspačavaju među narod, pa ini troškovi kod organizacije sviestnih ljudi, za potporu siromašnijim seljacima, što ih nemilo globe i zatvaraju i t. d. ne mogu, da se namire veledušnim darovima tek nekolicine prijatelja Medjumorskog naroda. A koliko tek treba žrtava za ozbiljnu političku akciju, za izborne borbe, za ustrajanje društava, čitaonica i t. d.? Pred par dana sakupljeni medjumurski Hrvati, odlučiše pozvati sve rodoljube, da veledušno priskoče u pomoć patničkom narodu našem, što se eto podigao da brani svoj obstanak, svoj život. Odučiše osnovati društvo slično onome sv. Ćirila i Metoda za Istru, društvo, kome bi bila zadaća ubirati narodni obol za silne potrebe u narodnoj borbi po svoj hrvatskoj domovini, kao i skupljati radnike, oko prosvjetljivanja, organizacije i političkog te gospodarstvenog oslobodjenja Medjumuraca. Ime tom društvu bilo bi: 'družba Zrinsko Frankopanska za Medjumurje'. Duh hrvatskih velikana Zrinskog i Frankopana, koji su iz nekad bajnog medjumorskog grada Čakovca pobjedonosno vodili medjumurski junački narod na neprijatelja, neka zadahnjuje i sadašnje borioce za svetinje narodne, on ih neka kriepi, bodri, oduševljava, da ne smalaksu, da ne zdvoje. Ali dok se ova namisao ostvari, — mnogo će vode proteći Murom i Dravom. Mnogo toga treba da se prije pripravi i uredi, da se mnoga poteškoća svlada Nu i dotle treba u Medjumurju svaki dan pomoći, utjehe, taj patnički, nesretni narod. Rodoljubi iz Hrvatske! Sjetite se dakle Medjumurja, sjetite se dakle družbe Zrinsko Frankopanske. Umoljavamo sve hrvatske listove, da ovaj poziv blagoizvole pretiskati i svojim čitateljima toplo preporučiti. Glavna uprava svih poslova i poduzeća za Medjumurje nalaziti će se sada kod uprave 'Naših Pravica' u Varaždinu. Vidi: ZBOR MEDJIMURSKIH HRVATA, „Družba Zrinsko-Frankopanska za Medjumurje“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje 11. 8. 1904., pristup ostvaren 26. 12. 2022.*

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1904&broj=000021&page=002&upit=zrinsko;>

List „*Hrvatsko pravo*„ iz Varaždina piše da: ... su gospon dr. Magdić osnovali društvo Zrinsko Frankopansko koje si je zelo za svrhu budjenje hrvatske sviesti vu Medjumurju i čijom potporom je izdal profesor dr. Rudolf Horvat „*Povijest Medjumurja*“. Vidi: „*Medjumurski glasi*“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 11. 8. 1917., 3.

U saboru taknuo se jednom između ostalog i Medjumurja zastupnik Žerjavić, a između novina spominjao je više puta 'Dom' Dr. A. Radića Medjumurje, dapače je Radić sabirao novce za 'Medjumursku Zorju' no mi Medjumurci gledali smo svaki dan prema nebu – a 'Zorja' nikako ne će da svane⁸¹¹.

Kako su potrebe za potporu Hrvatima stalno rasle, godine 1904. utemeljena je u Zagrebu Hrvatska narodna straža s ciljem promicanja prosvjete, tj.: *podupiranje hrvatskog školstva u svim ugroženim krajevima našeg naroda i kulture u hrvatskom narodu koja je osnovala po Hrvatskoj i svoje podružnice: Hrvatskim školama treba spasavati hrvatsku djecu od odnarodnjenja, jer Madjari, Nijemci i Talijani silnim novcem i potporom iz Italije i Njemačke osnivaju svoje škole u kojima iz hrvatske djece odgajaju narodne izrode*⁸¹². Hrvatska narodna straža predstavljala je odgovor⁸¹³ na njemačke, talijanske i mađarske organizacije Deutscher Schulverein⁸¹⁴, Lega Nazionale⁸¹⁵ i Julian⁸¹⁶, koje su u hrvatskim krajevima otvarala škole,

⁸¹¹ MEDJIMURSKI PUČANIN, (GLAS IZ MEDJIMURJA), „Kako nas odnarodjuju“, *Naše pravice* (Varaždin), 21. 4. 1904., 2.

⁸¹² „Za narodnu obranu“, *Naše pravice* (Varaždin), 3. 7. 1913., 1.

⁸¹³ *Da se predusretne širenje magjarskih škola u hrvatskoj kraljevini, osnovali su otačbenici društvo, koje će imati istu svrhu kao i magjarski Julijan, koji će raditi na uztuk Julijanu pak s vremenom podizati škole hrvatske i u Magjariji. Obo društvo dalo si je lijepo ime Hrvatska narodna straža, što znači da će članovi toga društva stajati na straži, boje reči na braniku imena i jezika hrvatskog.* Vidi: „Hrvatska narodna straža“, *Virovitičan* (Virovitica), on-line izdanje, 5. 11. 1911., pristup ostvaren 26. 12. 2022.

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=dca6f94c-b221-4e3a-bf19-f495ea99f637>.

⁸¹⁴ *Cijelo Medjumurje i 84.000 Bunjevaca prepušteno je svojoj sudbini. Više jim se ni vjera nesmije tumačiti na materinjem jeziku! Magjarsko društvo 'Julian' osnovalo je u Hrvatskoj i Slavoniji već prošle godine 23 škole magjarske, a ove godine jih kani još 30 osnovati. Njemački 'Sulferajn' i 'Gustav Adolf Verein' osnivaju po Banatu, Bačkoj te Bosni i Hercegovini bezbroj njemačkih škola. A Istra? Izbrojite svu onu istarsku djecu, kojoj roditelji nisu znali drugi, van hrvatski jezik, a ona (djeca) čute i govore danas samo talijanski. A gdje su društva, koja su se podigla, da obrane svaki pedalj hrvatskoga zemljišta, da očuvaju dušu hrvatskoga čovjeka, sačuvajuć ju narodu za kasniju borbu na obranu imena i jezika svoga ?!* Vidi: MEDJIMURSKI HRVAT br. 3. „Iz Medjumurja“. *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 14. 9. 1905., pristup ostvaren 25. 12. 2022.

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1905&broj=000037&page=002&upit=julian>.

⁸¹⁵ *Zloglasnoj talijanskoj 'Lega nazionale', kojoj je svrha potalijančivanje hrvatske djece votirana je u proračunu podpora sa 10 hiljada K. Za hrvatske škole nema dakako novaca — kao ni ovdje kod nas.* Vidi: !Domaće viesti“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 17. 11. 1904., pristup ostvaren 25. 12. 2022.

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1904&broj=000035&page=006&upit=Lega%20Nazionale>.

⁸¹⁶ Mađarsko društvo Julián Egyesület osnovano je 1904. godine s ciljem da vodi brigu o kulturnom životu i školovanju hrvatskih Mađara.

vrtnice i knjižnice, gradile školske zgrade i domove. Najčešće se te organizacije nisu zaustavljale na brizi za svoje sunarodnjake, nego su služile ciljevima germanizacije, talijanizacije i mađarizacije: *'Hrvatska Narodna Straža'* na svaki je način društvo svakome Hrvatima drago zato, jerbo mu je zadaća nada sve plemenita i baš u ovo vrijeme sve većega prodiranja magjarskoga u Slavoniji opravdana. ... da uzmogne odolijevati magjarskoj najezdi u Slavoniji i da predusretne društvu Julijan, koja osniva danomice nove magjarske škole, da na moralno ubija mlade Hrvate⁸¹⁷. Godine 1913. podružnica Hrvatske narodne straže utemeljena je i u Varaždinu. Predsjednik joj je bio Ivan Milčetić, a potpredsjednik kanonik Milan Kučenjak. Glavna svrha Hrvatske narodne straže, kao narodnoobrambene organizacije, bila je promicanje hrvatske prosvjete, kulture i gospodarstva, ne samo u Međimurju nego i svim područjima koja su bila nacionalno ugrožena: *nastojati oko školskog, prosvjetnog i privrednog napretka hrvatskog naroda. ... polučiti će svoju svrhu: a) osnivanjem, uzdržavanjem i podupiranjem hrvatskih škola; b) podupiranjem i nagradjivanjem učitelja i drugih, koji uspješno provode svrhu hrvatske narodne straže; c) podupiranjem hrvatske školske mladeži odijelom, knjigama i školskim potrepštinama, a u vanrednim slučajevima također i novčanim podporama; d) osnivanjem podružnica 'hrvatske narodne straže'; e) podupiranjem hrvatskih društava, koje idu za istom svrhom, kao i 'hrvatska narodna straža'; f) priredjivanjem predavanja o privrednim potrebama naroda; g) širenjem valjanih nazora o svrsi društva i propagiranjem tih nazora kod vlada i sabora u hrv. zemljama*⁸¹⁸ Godine 1914. Hrvatska narodna straža školovala je u hrvatskim školama 15 Hrvata iz Međimurja, nekolicini polaznika učiteljske škole davala je mjesečnu potporu, a dvije pripravnice izdržavala je na mađarskoj učiteljskoj školi, kako bi kasnije mogle raditi na hrvatskim školama u Međimurju.⁸¹⁹

Bez obzira na skromnost rezultata hrvatskog nacionalnog pokreta za Međimurje, međimursko pitanje postalo je sastavnim dijelom političke borbe čitavog hrvatskog naroda, u svim hrvatskim zemljama. Moglo bi se donekle ustvrditi da je rješavanje međimurskog pitanja, kao i akcije za Rijeku, na svojevrsan način homogeniziralo hrvatski narod, što je najbolje došlo do izraza 1918. godine.⁸²⁰ U tu borbu uključila se i hrvatska mladež. Godine 1905., 16. i 17. srpnja, hrvatska mladež održala je sastanak (u Dubrovniku) i zaključila da se organizirano podupre rad na osvješćivanju Hrvata u Istri i Međimurju, kao i Hrvata u Ugarskoj: *Hrvatska*

⁸¹⁷ VARAŽDINAC, „Dom 'Hrvatske Narodne Straže'“, *Naše pravice* (Varaždin), 4. 1. 1912., 3.

⁸¹⁸ „Hrvatska naroda straža“, *Naše pravice* (Varaždin), 3. 4. 1913., 1.

⁸¹⁹ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 84.

⁸²⁰ *Isto*, 93.

mladež na visokim školama, koja prati borbu hrvatske svijesti u Istri i Međimurju, prenula se napokon iz dubokoga sna, pa se digla na noge junačke, da pomogne svojoj mučeničkoj braći u Istri i Međimurju. Dne 16. i 17. srpnja o. g. održavala je ta mladež svoj sastanak na obalama jadranskoga mora, u hrvatskoj Ateni, gradu Dubrovniku, na kojemu se je pretresalo o istarskom i međimurskom pitanju te je jednoglasno stvoren zaključak, da se putem javnoga proglašenja zamoli hrvatski narod, da što skorije i obilnije poduprte nastojanje oko osvješćivanja hrvatskoga naroda u Istri i Međimurju. Maša mladež, naša uzdanica, uvidja napokon, da će nam djecu našu u Istri i Međimurju a i u Ugarskoj među Bunjevcima odnaroditi, ako se nezauzmemo za njih⁸²¹.

Hrvatska akademska mladež organizirala je 29. rujna 1907. u Splitu za Međimurje i Zadar velike manifestacije (skupština, slavlje) na kojima se tražilo da se više poradi na buđenju hrvatske svijesti u Međimurju. Donesene je i Rezolucija o Zadru i Međimurju kojom se cijeli hrvatski narod poziva da podupre rad u Zadru i Međimurju: *Velika narodna skupština, održavana poticajem hrvat. Akademske omladine dne 29. rujna 1907. u gradu Splitu, na kojoj je zastupana cijela Dalmacija, oduševljena za prosvjetno – rodoljubni rad za materinsku hrvatsku riječ u utudjenim krajevima naše otačbine, poziva cijeli hrvatski narod, da podupre hrvatske narodne borbe, a naročito one u Zadru i Međimurju. U savezu s tim izrazuje ova skupština svakomu borcu za materinsku riječ svoju zahvalnost, a takodjer i hrvatskim delegatima u Pešti, bodreći jih, da u svom radu za jezik odlučnu ustraju*⁸²². O Međimurju je govorio dr. Pero Magdić: razložio je stanje međimurskih Hrvata i njihove prilike – progone, istrage, zatiranje hrvatske svijesti i sl.

Kad političko osvješćivanje međimurskih Hrvata nije postiglo očekivane rezultate, došlo se do spoznaje da političkom osvješćivanju treba prethoditi prosvjetno osvješćivanje. To je značilo, prijeći u obitelj⁸²³, koju treba osvijestiti i osposobiti da bude nacionalno prosvjećena do te razine da se svjesno može zalagati za svoja nacionalna prava. Preporoditelji su do te spoznaje došli nakon brojnih sukoba s vlastima, koje su do tada sve oblike javnog očitovanja

⁸²¹ MEDJIMURSKI HRVAT br. 3, „Iz Međimurja“, *Naše pravice* (Varaždin), 14. 9. 1905., 2-3.

⁸²² „Dalmacija za Međimurje“, *Naše pravice* (Varaždin), 10. 10. 1907., 2-3.

⁸²³ Floya Anthias i Nira Yuval-Davis razlikuju pet načina kojima žene sudjeluju u izgradnji etničkih i nacionalnih skupina: kao nositeljice biološke reprodukcije; održavaju granicu među etnonacionalnim skupinama prenašajući estetske, moralne i vjerske obrasce na svoje potomke; kao odgajateljice mladom naraštaju prenose simbole nacionalne pripadnosti i identiteta; utjelovljuju etničke/nacionalne različitosti; sudionice su u borbama za afirmaciju nacije na ekonomskom, političkom i vojnom planu. Vidi: KATUNARIĆ, *Sporna zajednica. Nove teorije o naciji i nacionalizmu*, 272-273.

nacionalne svijesti lako i brzo sprečavale.⁸²⁴ Iz svega toga proizlazi da je potrebno ubrzano raditi na prosvjećivanju međimurskih Hrvata, povezati se s Hrvatima iz Hrvatske i stvarati pretpostavke da se sami međimurski Hrvati podignu do razine prosvjetne, političke i nacionalne samosvijesti: *Nema uspješnog rada bez dobro izvedene organizacije. A ako se medjimurski Hrvati ne će složiti u jednu čvrstu i snažnu falangu, ako se ne združe svi u jednom živom i uredjenom organizmu, tko će da se nada pravoj pobjedi istine i pravde? A i sa strane Hrvata s ove strane Drave mora da se toliko potrebna pomoć jedne i druge vrsti pruži u nekom stalnom obliku, te osigura i za daljnju budućnost, a i za veće potrebe pokreta medjimurskoga. Za to bijaše i predana javnosti misao o osnutku družbe Zrinsko-Franskopanske za Medjimurje. Tu misao ostvariti, taj ideal realizirati – neka nam je dakle sada prvi posao, i glavna zadaća! Da se mora družba osnovati, to nas uvjerava sadašnje stanje zanemarenog i zapuštenog medjimurskog puka, a da se može osnovati, jamči nam i sviest tolikih medjimurskih Hrvata i bratski odaziv hrvatskih rodoljuba! Bude li nam družba osnovana, tada će nam ona sama biti najboljim sredstvom, da će se narod u Medjumurju još većma osvješčivati, a hrvatski rodoljubi još izdašnije podupirati radnike na polju prosvjetljivanja i osvješčivanja Hrvata u Medjimurju. Napried dakle složnim silama u bratskom jedinstvu, da stvorimo družbu našu. Napried: Za našu družbu Zrinsko-Frankopansku za Medjimurje!*⁸²⁵

10.5. Hrvatski katolički pokret

U 19. stoljeću u Europi javlja se Katolički pokret kao odgovor katoličkih laika na učestale napade pojedinih liberalnih skupina na Crkvu te na jačanje pozitivističkog i materijalističkoga mentaliteta koji katoličku vjeru svodi na razinu praznovjerja. Početkom 20. stoljeća, u vrijeme oblikovanja kršćanske demokracije, javlja se Hrvatski katolički pokret kao organizirano djelovanje katoličkih laičkih udruga koje su imale za cilj ujedinjenje hrvatskih zemalja, duhovnu i intelektualnu izobrazbu mladih, širenje prosvjete u pučanstvu, borbu za socijalnu pravdu i pravednije društvo prožeto kršćanskim vrjednotama s jasnim vjerskim,

⁸²⁴ BARTOLIĆ, Knj. 6: Luka Purić; *Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 94.

⁸²⁵ RODOLJUB IZ MEDJIMURJA, „Iz Medjumurja“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 12. 01 1905., pristup ostvaren 26. 12. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1905&broj=000002&E>.

narodnim i demokratskim idejama na kojima su se oblikovali crkveni-pjevački zborovi i razna katolička društva⁸²⁶ koja su provodila kulturo-vjerske i gimnastičke aktivnosti.

Hrvatski katolički pokret katolicizam (klerikalizam) u njegovoj konzervativnoj društvenoj interpretaciji postavlja osnovu hrvatske nacionalne integracije tijekom njegove središnje faze i borbu za veći stupanj samostalnosti Hrvatske koji je trebala povesti organizirana katolička omladina s ciljem da se spase kršćanske vrednote u hrvatskom narodu. Takvo djelovanje zahtijevalo je angažiranost katolika na svim područjima, pa i na političkom području ako je to podrazumijevalo rad za opće dobro. Cilj Hrvatskog katoličkog pokreta nije bio samo obrana vjere i Crkve, već je on razvio i pozitivne programe djelovanja na socijalnom, narodnom, demokratskom, vjerskom i prosvjetnom planu što mu je omogućilo da prijeđe pokrajinske granice i ojača svijest zajedničke vjerske i hrvatske nacionalne pripadnosti.

Urednik poluslužbenog glasila zagrebačke Crkve *Katoličkoga lista* Stjepan Korenić⁸²⁷ zalaže se za organiziranje katoličkoga političkoga pokreta u Hrvatskoj u kojem će katoličanstvo biti pokretač hrvatske nacionalne integracije. Krčki biskup Anton Mahnić započinje katoličko organiziranje u hrvatskim zemljama na ideji isticanje jednog hrvatskog naroda koji nema samo etničku, već i vjersko-kulturnu dimenziju, odnosno uvjerenje da vjera i kršćanstvo imaju u sebi onu snagu koja je sposobna mijenjati i oplemeniti čitav javni i privatni život. Biskup Mahnić smatrao je da putem tiskane riječi treba unositi kršćanska načela u javni život koji obuhvaća područje književnosti, znanosti, kulture, umjetnosti i politike. Smatra da je potrebno mlade kršćane motivirati da se organiziraju u katoličke đачke organizacije. U skladu s tom 1903. godine počeo je izdavati tromjesečnik *Hrvatska straža*⁸²⁸ oko kojeg mu je bila namjera okupljanje hrvatske katoličke inteligencije. Tiskao je i dvomjesečnik za kulturu i ekonomiju namijenjen katoličkom vjerničkom puku *Pučki prijatelj*. Vjerovao je u nacionalno-integracijsku

⁸²⁶ Katolički pokret doprinio je osnivanju bratovština ili pobožnih udruga koje su bile tipične ustanove ili udruženja svjetovnjaka koje su tijekom povijesti imale vrlo važnu vjersku, društvenu i kulturnu ulogu. Brinule su se o bolesnicima, siromašnima, za dostojanstvo crkvenih sprovoda, neke su čak podizale i uzdržavale crkve, kapele, oltare i spomen-ustanove svojim „nebeskim zaštitnicima“. Njihova djelatnost dopirala je do najudaljenijih sela i zaselaka.

⁸²⁷ Korenić, Stjepan (Bosiljevo, 4. X. 1856. – Zagreb, 27. XI. 1940.), hrvatski crkveni pisac, urednik *Katoličkog lista* te jedan od glavnih organizatora hrvatskog katoličkog pokreta. Vidi: „Korenić, Stjepan“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁸²⁸ Puni naslov lista bio je *Hrvatska straža za kršćansku prosvjetu*, podnaslov *Časopis namijenjen nauci i književnosti*, a geslo *Predziđe kršćanstva*. Časopis je izlazio do 1918. godine. List je bio namijenjen intelektualcima i studentima. Cilj mu je bio braniti vjerski i katolički nauk od suvremenih zabluda te pozivati mladež na duhovnu obnovu naroda.

snagu kršćanstva, bez koje hrvatstvo ne samo da ne može opstati, već se ne može ni teritorijalno ujediniti.⁸²⁹

U tiskari *Kurykta*, koju je 1899. godine na otoku Krku osnovao biskup Mahnić, od 1905. godine izlazi đačko glasilo *Luč*⁸³⁰ s ciljem organiziranja katoličke mladeži, vježbanje mladih u publicističkom radu te osvajanje javnog mijenja za Hrvatski katolički pokret. Hrvatska katolička tiskara u Zagrebu 1904. godine izdaje katolički politički dnevnik *Hrvatstvo* koji je kao Hrvatski katolički pokret djelo mlađeg klera pravaške ideologije koji se zalaže: ... *da se i ostale zemlje, na koje kraljevina Hrvatska imade virtualna prava, prema obećanju kraljevske krunidbene zavjernice od god, 1867. pripoje materi zemlji. U hrvatskim zemljama priznajemo samo jedan politički narod: hrvatski, samo jednu državnu zastavu: hrvatsku, samo jedan službeni jezik: hrvatski. Nastojat ćemo intenzivno, da se što više podigne narodno blagostanje svih slojeva pučanstava, te da se narod na gospodarskom polju unapriedi i da procvate*⁸³¹.

U Rijeci 7. prosinca 1912. godine počinje izlaziti katolički politički dnevnik *Riječke novine* u kojem izlazi: *prvi politički programski članak hrvatskog katoličkog pokreta* u kojem je zauzeto stajalište *narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba, ali i Bugara* čime te novine vode politiku ujedinjenja Južnih Slavena (jugoslavenstvo, narodno jedinstvo južnih Slavena)⁸³². Središte, najprije đačkog i studentskog pokreta a kasnije hrvatskog katoličkog pokreta bio je akademski klub Domagoj osnovan 1906. godine u Zagrebu. Nakon njega uslijedilo je osnivanje đačkih društva u srednjim školama, sjemeništima i bogoslovijama i to najprije 1910. godine Hrvatski katolički đački savez, 1912. godine Katolički seniorat sa zadaćom da skrbi o razvoju i usmjerenju pokreta te Hrvatski katolički narodni savez za nadzor i za vodstvo svih društava koja su pokret činila. Od 1920. godine najveće su udruge Orlovi, a nakon njih od 1929. godine Križari.⁸³³

Đačko glasilo *Luč* u svom prilogu *Đački vjesnik* iznosi podatke o razvoju društva: *Prije deset godina sastalo se u jednoj maloj đačkoj sobi u Beču pet sveučilištaraca i odlučise da*

⁸²⁹ ZAJC, *Gdje slovensko prestaje a hrvatsko počinje? Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*, 260.

⁸³⁰ Hrvatsko akademsko društvo *Hrvatska*, osnovano 12. svibnja 1903. godine, u Beču je započelo izdavati glasilo *Luč* koje se tiskalo u tiskari *Kurykta* na Krku. Kako su katolički đaci znali na kraju svojih članaka koje su slali uredništvu *Luči* koristiti geslo *Za vjeru i dom!* ono je označavalo identificiranje katoličkih đaka s vjerom i nacionalnim identitetom. Vidi: SINJERI, „Biskup Antun Mahnić i Hrvatski katolički pokret“, 560.

⁸³¹ SINJERI, „Biskup Antun Mahnić i Hrvatski katolički pokret“, 567.

⁸³² *Isto*, 581.

⁸³³ „Katolički pokret“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

osnuju jedno društvo i list, kojemu će biti zadaća da provede rekristijanizaciju hrvatskog društva. To je bio početak katoličkog omladinskog pokreta. Danas iza deset Crkva u svijetu, broje pristaše njihovih ideja: četiri akademska društva i dva sveučilišna kluba sa 150 članova, 10 bogoslovskih zborova s 300 članova, 41 kongregaciju na srednjim školama s oko 3000 članova, te 60 omladinskih seljačkih društava sa 3000 članova u svim hrvatskim krajevima. Na čelu te vojske stoji 150 seniora, čvrsto i solidno organiziranih. Ta velika organizacija ima danas 1 dnevnik, 5 tjednika, 3 polumjesečnika, 14 mjesečnika i 1 dvomjesečnik, a utječe na pisanje još 5 dnevnika, 5 tjednika i 7 mjesečnika, te 1 lista neredovita izlaženja. Moć je koju katolička organizacija u štampi vrši, koncentrirana ponajviše u Pijevu društvu. Jakost te katoličke i katoličkim idejama blize štampe gotovo je jednaka snazi liberalnog novinstva, dok su pučki katolički časopisi oko 5 puta jači nego liberalni. Katolička je ideja danas u hrvatskim zemljama moć, koju više ne može uništiti nitko – to je rezultat gornje bilance!⁸³⁴.

Studentska udruga Domagoj⁸³⁵ koja se razvila unutar Hrvatskog katoličkog pokreta razvila je patriotsku djelatnost izvan Hrvatske. Domagoj 1913. godine osniva svoju narodnoobrambenu sekciju. Pročelnik joj je jurist Kamilo Firingner. Domagjevci kroz svoj program njeguju upoznavanje Hrvatske, putuju i pješače, po hrvatskim krajevima, pa i Međimurjem. Narodnoobrambena sekcija na svojim sijelima⁸³⁶ organizira predavanja o pojedinim hrvatskim krajevima. Na redovnim sjednicama narodne obrambene sekcije, osim predavanja o Istri i Bosni bila su održana i dva predavanja Stjepana Kanotija o Međimurju – *Međimurje i Naš rad u Međimurju*. O Međimurju je u *Đačkom Vjesniku* 1913. i 1914. godine objavljeno više natpisa: Mp. *O zaboravljenom kraju i Zemljopis Međimurja*; Mesop: *Spomenica o 50-godišnjici odciepljenja Međimurja*; S. B. *'Narodna statistika' i Međimurje*.⁸³⁷ ki

Međimurje je također bilo mjesto gdje su održavale pučke skupštine u cilju osnivanja i pripremanje naroda za Katolički pučki savez u Ugarskoj kraljevini. Jedan od glavnih ciljeva saveza bio je širenje značenja prosvjete, ljudskih prava i važnosti demokratskih izbora. O Katoličkom pučkom savezu piše i Vinko Žganec u listu *Hrvatsvo* 1908. godine: *Naslov društva je 'Kat. pučki savez'. Centrala je u Budimpešti. Član saveza može biti svaki poštenu katolik, koji*

⁸³⁴ „Na pragu drugoga decenija“, *Đački vjesnik*, prilog *Luči* (Zagreb), 5. 11. 1913., 4.

⁸³⁵ Hrvatsko katoličko akademsko društvo Domagoj, studentska je organizacija Hrvatskog katoličkog pokreta koja je nastala s ciljem afirmacije kršćanskih načela u hrvatskom javnom životu. Osnovali su je 1906. godine svećenici Ivan Butković i Fran Binički.

⁸³⁶ Seosko večernje okupljanje na kakvom zajedničkom poslu uz zabavljanje.

⁸³⁷ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 85.

je navršio 16. godinu. Svrha društva je odgojivati i prosvjetljivati narod, narod i pučke skupštine. Društvo izdaje list za narod 'Kat. pučki savez' u bunjevačkom (štokavsko-ikavsko narječje hrv. jezika) jeziku i u madjarskom jeziku: 'Kath. Népszövetség'⁸³⁸.

U Međimurju su u dvadesetim godinama 20. stoljeća nastala društva poput Hrvatskog katoličkog omladinskog društva – Branimir, Hrvatskog katoličkog ženskog društva – Katarina Zrinska, Hrvatskog orla, Domagoja, Hrvatske katoličke organizacije, Međimurske gospodarske zadruge, Omladinskog društva – Mladi Međimurci, Seljačke katoličke omladine, Pjevačke sekcije Trećeg reda, Diletantske sekcije Društva Presvetog Srca Isusovog, Društva đачke Katoličke akcije, Društva muževa Katoličke akcije, Katoličke radničke omladine i Marijine kongregacije.⁸³⁹ S razvojem katoličkoga pokreta u javnosti se počelo postavljati i pitanje o potrebi stvaranja katoličke stranke koja će vjernicima postati prikladno sredstvo za oblikovanje javnog mnijenja. U skladu s time osnovane su stranke poput Kršćanske socijalne stranke, Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava i Hrvatske pučke stranke, koja se zauzimala za federalno uređenje zemlje i kršćanska načela u javnom životu.

⁸³⁸ „Gornje Medjimurje. Led je probijen! – Pučka skupština!!“, *Hrvatstvo* (Zagreb), 9. 8. 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 93.

⁸³⁹ DAMIŠ, *Iz prošlosti župe Čakovec. Niz članaka i radova iz povijesti*, 21.

11. MLADA HRVATSKA INTELIGENCIJA

Početak 20. stoljeća, u vrijeme industrijalizacije, urbanizacije, razvoja prometnica i kulturnog napretka javna okupljanja uz slobodu tiska, s pravom udruživanja, održavanja pučkih sastanaka, narodnih skupština, prosvjeda i sl. bila su ključni oblik političke komunikacije. U isto vrijeme pod nazivom Kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija⁸⁴⁰, Hrvatska je postojala kao državopravni subjekt i zaseban politički teritorij, s vlastitim saborom i banom ali samo unutar granica banske Hrvatske i unutar Ugarske. U početku pripreme faze Hrvatskog narodnog preporoda (1790. – 1835. godine) pojedinci plemići i pripadnici građanske inteligencije poput Josipa Keresturija iz Štrigove zbog svog djelovanja na političkom i kulturnom polju, nastojanju za reformama feudalnog sustava (unapređenje manufakturne proizvodnje, poljoprivrede, prometa i trgovine) njihovom otporu mađarizaciji po pitanju jezika, težnji za sjedinjenjem hrvatskih zemalja i obrane hrvatskog suvereniteta mogu se nazvati pretečama preporoda. Hrvatski narodni preporod čije je središte bilo u sjevernoj Hrvatskoj, s većim ili manjim intenzitetom obuhvatio je i ostale hrvatske etničke prostore. Od sredine 19. stoljeća, u smislu osjećaja pripadnosti hrvatskoj naciji, kod pojedinaca dolazi do buđenja nacionalne svijesti u Međimurju koja svoj uspon dobiva početkom 20. stoljeća kad se pojavljuje mlada generacija hrvatskih intelektualaca koja provodi politički proces nacionalnog buđenja poput Luke Purića, Vinka Žgnaca, Ivana Novaka i drugih.

⁸⁴⁰ Hrvatska je podijeljena u više zasebnih upravnih područja: Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru koje su podvrgnute austrijskoj vlasti, bansku Hrvatska koja obuhvaća civilnu Hrvatsku i Slavoniju (i dio istočnog Srijema) i koja pripada ugarskoj vlasti, dok su Baranja i Međimurje bili uključeni u sastav Ugarske i u ugarski županijski sustav.

11.1. Luka Purić (Rodoljub iz Hrvatske)

Mladi hrvatski intelektualci školovani u Hrvatskoj poput Luke Purića⁸⁴¹ svojim pisanjem skreću pozornost hrvatske javnosti na stanje u Međimurju u kojem vladaju različite političke, gospodarske i kulturne prilike nego li u ostalim dijelovima Hrvatske i gdje tih godina mađarska elita provodi program denacionalizacije, tj. mađarizacije međimurskih Hrvata.

Svoje pripreme za nacionalno djelovanje među međimurskim Hrvatima Purić⁸⁴² započinje piše Bartolić ponajprije u zagrebačkom sjemeništu u kojem okuplja mlade bogoslove iz Međimurja u neformalni tzv. međimurski klub bogoslova sa željom da pokaže budućim mladim duhovnicima kako će pomagati međimurskim Hrvatima. Nakon školovanja i povratka u Međimurje svoj rad nastavlja okupljanjem mladih svećenika u Međimurju s kojima nastoji potaknuti buđenje hrvatske nacionalne svijesti kao pretpostavke za svekoliku slobodu međimurskih Hrvata i borbu za hrvatski jezik, tj. pronaći jezično, prosvjetno, nacionalno, političko i ekonomsko rješenje za međimurske Hrvate. Purić je smatrao da je međimurskim Hrvatima uz nacionalno i kulturno prosvjećivanje potrebno prije svega ekonomsko, tj. gospodarsko prosvjećivanje: *Narod najviše može ubiti gospodarska nesloboda, gospodarsko ropstvo. Ako mi, Megjumurci kao i drugi ne budemo svoj i samostalni na svojoj zemlji i u svojoj kući, ako nam, gospodarstva oslabe, ako u siromaštvo i bijedu padne narod, ako se preda u*

⁸⁴¹ Luka Purić (Hodošan, 10. X.1881. – Gradec, 1. XII. 1914.), svećenik, pisac i hrvatski preporoditelj. Nakon završene osnovne škole, završava šest razreda mađarske gimnazije u Keszthelyu, odakle sa sobom u Zagreb donosi „nekoliko gruda mađarske zemlje da si na njima ogrije srce svoje“. Tijekom boravaka u zagrebačkom sjemeništu i bogosloviji svoje djelovanje posvetio je djelovanju za svoj hrvatski narod u Međimurju. Godine 1905. dobio je svećeničko mjesto u Štrigovi, a 1911. godine kratko u Svetom Martinu na Muri odakle je iste godine premješten u Belicu kao upravitelj župe. U vrijeme Prvog svjetskog rata, unatoč tome što je već bio narušena zdravlja, unovačen je kao vojni svećenik. Uskoro umire i biva pokopan u štajerskom Gracu gdje je poslan na liječenje. Svoje članke i knjige objavljuje pod raznim šiframa ili pseudonimima: *Rodoljub iz Hrvatske, Hrvat iz Medjumurja, Rodoljub, P. Confessarius Insulanus Montanus, Tvoj, Stari Medjumurac, Medjumurski Hrvat*. Dokaz o tome da se pod spomenutim šiframa krije Luka Purić nalazi se, navodi Bartolić, u pismohrani Mihovila Lamota (pseudonim Vugus). Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 15-38.

⁸⁴² Kao većina mladih intelektualaca na početku 20. stoljeća i Luka Purić pripada pravaškoj starčevićanskoj mladeži. Pravaški program iz 1894. godine sadržavao je ostvarivanje hrvatskog ujedinjenja i pune hrvatske državnosti bilo u federativnoj, trijalističkoj ili subdualističkoj državnosti isključivo unutar okvira Austro-Ugarske Monarhije. Isto tako, do početka 20. stoljeća pravaši su prihvatili tezu o slavenskom podrijetlu hrvatskoga naroda.

vlast magjrskim bankama (šparkasama), magjarskim pijavicam, lihvarom, magjarskim trgovcem i svoj njihovoj gospodi, onda nam je kucnuo zadnji čas⁸⁴³.

Crkvena i svjetovna povijest bili su predmet Purićeva interesa tijekom školovanja. Svoje znanje iz tih područja koristit će kasnije u svojim radovima kad će međimurske Hrvate upoznavati s njihovom poviješću kroz različita povijesna razdoblja. Pisanjem o povijesti, ali i o društvenim, političkim, socijalnim i gospodarskim pitanjima u sadašnjosti, Purić je koristio kako bi međimurskim Hrvatima dao odgovore na socijalna (kroz kršćanski socijalni nauk⁸⁴⁴) i gospodarska pitanja. Osnovna znanja o suvremenoj poljoprivredi, kao što je poznavanje modernih metoda u bavljenju vrtlarstvom, pčelarstvom, stočarstvom, upotrebom umjetnih gnojiva, dobrog sjemena, poljoprivrednih strojeva i sl. ono je što prema Puriću nedostaje međimurskom seljaku. Osim nepoznavanja suvremenih metoda u poljoprivredi, Purić problem međimurskog seljaka vidi i u agrarnoj prenapučenosti međimurskih sela, seljačko nasljedno pravo koje usitnjava seljački posjed, prezaduženosti međimurskog seljaka, ne postojanju seljačkih kreditnih zadruga, propadanju hrvatskih obiteljskih (seljačkih) zadruga kao posljedice društvenog razvoja i procesa modernizacije i sl.⁸⁴⁵ Uz modernizaciju poljoprivredne proizvodnje, Purić je zagovornik tradicionalnih složenih seljačkih obitelji, tj. seljačkih obiteljskih zadruga koje omogućavaju gospodarsku stabilnost i sigurnost njezinih članova. Ali, da bi se to moglo postići, Purić smatra da se prije toga u Međimurju trebaju ostvariti tri važne pretpostavke: političko osvješćivanje, znanje (obrazovanje) i slobodni izbori.

Purić se stoga u svojem radu bavi i pitanjima kao što su, političke slobode, slobode pojedinaca, denacionalizacije djece međimurskih Hrvata kroz zabavišta koje je nakon treće godine života trebalo pohađati svako dijete i škole, demokratskim izborima koji bi trebali biti sredstvo preko kojih bi međimurski Hrvati trebali birati one načelnike i zastupnike koji bi zastupali i branili njihove interese itd. Kroz svoj rad zalagao se i za bolji društveni položaj i sigurnost mladih, žena, radnika i seljaka. Svojim tehničkim, gospodarskim i kulturnim inicijativama težio je osiguranju uvjeta rada i života u skladu s čovjekovim dostojanstvom,

⁸⁴³ „Put k slobodi i sreći. (Razgovor s međimurskim Hrvatima)“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 12. 5. 1904., pristup ostvaren 12. 8. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000008&E=E9999>.

⁸⁴⁴ Prema kardinalu Josephu Höffneru kršćanski socijalni nauk, koji je sastavni dio kršćanskog nauka o čovjeku, može se shvatiti kao skup socijalno filozofskih i socijalno-teoloških spoznaja o redu i biti ljudskog društva, te socijalna briga Crkve koja ima za cilj istinski razvoj čovjeka u društvenim, gospodarskim i političkim strukturama.

⁸⁴⁵ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 23.

nastojao je osloboditi međimurskog Hrvata ne samo od ekonomske zaostalosti nego i od moralne, kulturne i duhovne oskudice. Isticao je važnost domoljublja, posebnu je pažnju posvećivao radu s djecom i mladima (priređivanje nabožnih i šaljivih igrokaza), pratio je zbivanja s kulturnom i socijalnom tematikom, ustrajao je u borbi za očuvanje materinskog jezika, pokrenuo je inicijativu otvaranju pučkih knjižnica⁸⁴⁶ u Međimurju, zaslužan je za širenje katoličke štampe itd. Pored članaka i pjesama koje je objavio, posebno mjesto u njegovom radu zauzimaju četiri knjižice (knjige, brošure) koje nose naslove: *Kako je našoj hrvatskoj braći u Međimurju, Put k slobodi i sreći, Živila Hrvatska! Napried u Međimurje i O ljubavi Domovine, Ban Jelačić i godina 1848*. Bartolić smatra da se Luka Putić svojim pisanjem, djelovanjem, zalaganjem i borbom za očuvanjem materinskog jezika i priključenja Međimurja Hrvatskoj može označiti kao glavni ideolog hrvatskog narodnog pokreta u Međimurju koji se pojavljuje početkom 20. stoljeća.

11.1.1. Slika (kip) Međimurja u sadašnjosti (Kako je našoj hrvatskoj braći u Međimurju?)

Na početku 20. stoljeća u Varaždinu je 4. veljače 1904. godine počeo izlaziti list *Naše pravice*⁸⁴⁷ koji će, kako najavljuje Pero Magdić, širili političke i nacionalne ideje i voditi posebnu brigu o međimurskim Hrvatima o čemu svjedoče već prvi članci koji se dotiču Međimurja: *Treba da već jednom progledamo – Rieč naši Međimurcem* i *Slika (kip) Međimurja u sadašnjosti* koji će krajem iste godine Purić tiskati u ponešto izmijenjenom i dopunjenom obliku kao zasebnu knjižicu pod naslovom *Kako je našoj hrvatskoj braći u Međimurju?* sastavljenu od šest poglavlja: *Materinski jezik, Naš hrvatski jezik, Svaka zvijezda svojim svjetlom sieva, Ljubi rode jezik iznad svega i Narod i narodnost*.

⁸⁴⁶ Kao student teologije odazvao se pozivu Društva hrvatskih književnika za otvaranjem pučkih knjižnica. Osim inicijative za otvaranjem pučkih knjižnica u Međimurju, svojim primjerom sakupljanja i darivanja knjiga može se smatrati i prvakom osnivanja knjižnica u Međimurju (Prelog, Donji Vidovec, Donja Dubrava, Goričan, Kotoriba, Orehovica i Hodošan).

⁸⁴⁷ Purić svojim pisanjem ukazuje međimurskim Hrvatima na mađarske zakone koji dozvoljavaju slobodu štampe, slobodnog iznošenja vlastitih stavova i mišljenja u novinama i knjigama svugdje samo ne i u Međimurju gdje se ne dozvoljava distribucija *Naših pravica* jer one otvoreno stoje iza obrane prava međimurskih Hrvata.

U knjižici Purić se dotiče najosnovnijih pitanja koja se tiču međimurskih Hrvata, a to su prilike međimurskih Hrvata pod mađarskom vlašću, pitanje hrvatskog jezika⁸⁴⁸ koji postepeno nestaje u školi, upravi i crkvi te hrvatske narodnosti u Međimurju, tj. gubitka vlastita identiteta i nacionalne svijesti u međimurskih Hrvata. Materinski, hrvatski jezik koji predstavlja temelj kulture i društva Purić u svojim člancima povezuje s pojmom *domovina*⁸⁴⁹, *rodoljublje*⁸⁵⁰ i *nacija*, i drži ga najjačim sredstvom za očuvanje hrvatstva međimurskih Hrvata. Kako bi istaknuo najvažnije pitanje međimurskih Hrvata, a to je gospodarstvo i pitanje jezika kao sredstva nacionalne integracije Purić u članku citira najpoznatiju hrvatsku kajkavsku pjesmu dopreporodnoga doba *Kip domovine vu početku leta 1831.* (Pavao Štoos) koja kajkavskim stihovima *oplakuje* odnarođivanje Hrvata od svojeg jezika, koji je sinonim za narod i naciju, i jednu od najljepših pjesama posvećenih hrvatskom jeziku pjesmu *Rodu o jeziku* (Petar Preradović) koja ističe da je jezik funkcija domovine (*roda*), dar kojim se potvrđuje ljudski identitet u kojem je sadržan njegov odnos prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kulturi, običajima, religiji, te teritorijalnom prostoru.

Buđenju međimurskih Hrvata iz njihove *duševne sljepoće* (ne vide ni pravdu, ni ljubav, ni istinu, žive bez cilja, nade i prave svrhe) i razumijevanje svijeta, smatra Purić, pridonijelo bi pisanje o važnosti čitanja i kupnje knjiga koje su važan izvor informacija iz književnosti, kulture i povijesti, molitvenika, novina i kalendara poput *Danice* koje izdaje katoličko Književno društvo sv. Jeronima a koje međimurski Hrvati zbog svoje slabe obrazovanosti mogu razumjeti: *Oni još ne znaju, da im je knjiga baš tako potrebna kao svjetlo i da je čovjek bez knjige kao bez svjetla, u tmimi. A u Medjimurju je još tmina. Svjetla nam treba. Kad jedanput zasine svjetlo kad bude narod prosvjetljen, ne će više nitko ni pokušati, da dira u prava njegova*⁸⁵¹.

⁸⁴⁸ Razlika koja je s vremenom nastala između međimurskog kajkavskog govora i hrvatskog jezičnog standarda hrvatskim intelektualcima stvara probleme u pokušajima vraćanja Međimurja Hrvatskoj dok s druge strane tu razliku mađarski nacionalisti koriste protiv hrvatsko-štokavskog (ilirskog) jezika.

⁸⁴⁹ Osjećaj domoljublja dolazi od pojma domovina, odnosno dolazi od izraza dom, tj. od kuće rođenja, mjesta u kojem primamo odgoj od oca, majke te drugih članova obitelji. Dom je i mjesto gdje primamo duhovne vrijednosti poput običaja, pjesama, jezika itd.

⁸⁵⁰ Osjećaj pripadnosti jednoj naciji, ljubav prema svojoj domovini i svojem narodu.

⁸⁵¹ „Trebalo da već jedan put pregledamo. (Rieč našim Medjimurcem)“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 4. 2. 1904., pristup ostvaren 7. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000001&E=E9999>

Kao poznavatelj svjetovne i nacionalne povijesti, Purić u svojim člancima nastoji međimurske Hrvate povezati s ostalim pripadnicima hrvatskog naroda i njihovom domovinom Hrvatskom kroz opisivanje zajedničkog jezika, narodnih običaja, tradicije, kulturne baštine, zajedničkim povijesnim teritorijem, zajedničkom vjerom, povijesnim zapisima te sjećanjem na zajedničke bitke kada opisuje pobjede koje su Hrvati ostvarivali u borbama protiv Osmanlija. Borbu Hrvata protiv Osmanlija, Purić koristi kako bi upozorio međimurske Hrvate da im sada prijeti nova opasnost i novi neprijatelj koji im želi otuđiti hrvatsko ime i hrvatski jezik što se ponajbolje vidi u činjenici što na kućama i objektima međimurskih Hrvata stoje mađarski natpisi koji služe mađarskoj eliti u denacionalizaciji međimurskih Hrvata poput: *kercsma, Koozs Janos, aształos, Poszavecz Gergely, Kovacs*⁸⁵².

Purić skreće pozornost međimurskom Hrvatu da se on dobrovoljnim postavljanjem mađarskog natpisa na svoju kuću ili objekt odriče svojih nacionalnih vrijednosti, tj. hrvatske narodnosti, kulture, domovine i svojeg hrvatskog materinskog jezika⁸⁵³: *Tko se odriče materinskoga jezika, taj se odriče matere i roda, dapače domovine svoje ... gdje god ljudi govore jezikom, kojemu te je mati tvoja naučila, tamo si doma, tamo je tvoj dom, tvoja domovina*⁸⁵⁴.

⁸⁵²A kad sam išao dalje i zašao među kuće hrvatskih seljaka i vidio na jednoj kući napisano 'kercsma', na drugoj 'Koozs Janos, aształos', a opet na drugoj 'Poszavecz Gergely, Kovacs' i tako dalje, obuzela me je neizreciva tuga. Nigdje ništa hrvatskoga, kao da sam među tuđe ljude došao! Ili, da vam kažem po istini: 'krčma' to je baš tako hrvatska rieč, kao što i magjarska, a svi znamo, da se i hrvatski veli stolar onomu, koji stolove pravi, a kovač onomu, koji kuje. 'Asz-talos' i 'kovacs' to su prave hrvatske rieči koje su Magjari od nas naučili. Pak ako se te rieči i pišu po magjarski, to ipak ostaju iste, kao što ostane i čovjek isti, makar se u kakvu opravu obukao. Zato onda ni Koozs ni Poszavecz nisu Magjari postali tim, što su si ime magjarski napisali, nego su ostali Hrvati, kako su njihovi djedi i pradjedi bili. Koji Hrvat ne zna kakva je to rieč Kos i Posavec i šta znamenjuje? Ali mene je ipak obuzeo sram i žalost i nisam mogao dalje gledati tih nadpisa na kucah. Kad sam već iz daleka opazio, da je na kojoj kući ploča (tabla), nešto me je u srcu zazebló i od srama sam oborio oči i kao da sam ja nešto kriv, odšuljao sam se uz takvu kuću. Vidu: RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 4. 2. 1904., Pristup ostvaren 1. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000001&E=E9999>.

⁸⁵³ Materinski jezik je najsnažnije obilježje identiteta jer se s njime rađamo i rastemo. U Međimurje je hrvatski jezik bio u borbi s Mađarima i mađarskim jezikom koji ga je postepeno potiskivao iz javne uporabe.

⁸⁵⁴ RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti. (Rieč našim Medjimurcem). Materinski jezik“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 18. 2. 1904., pristup ostvaren 7. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000002&E=E9999>.

Hrvatski jezik, uz otpor međimurskih Hrvata denacionalizaciji Međimurja, Purić smatra najbitnijim oruđem nacionalne osobnosti, nacionalnog identiteta i hrvatske nacionalne integracije u Međimurju. Kako bi međimurskom Hrvatu olakšao shvaćanje promjenu naziva hrvatskog jezika u *ilirski jezik*, kao i napuštanje hrvatske čakavštine, književne kajkavštine i hrvatskoga književnog jezika kajkavske osnovice Purić mu u djelu s podnaslovom *Naš hrvatski jezik* objašnjava porijeklo imena Ilir i ilirskog jezika koji je u to vrijeme sinonim za Hrvate i hrvatski jezik. Daje im objašnjenje da su Hrvati u jednome trenutku smatrali da su oni potomci Ilira te da su se iz tog razloga počeli nazivati Iliri a svoj jezik ilirskim jezikom⁸⁵⁵, ali da su u tom bili u krivu. Nastavlja da se jezik u Međimurju, ne razlikuje od onog kojim se služe Hrvati s druge strane Drave u Hrvatskoj i da se istim jezikom služe i Hrvati u Slavoniji i Dalmaciji te da se taj jezik zove hrvatski jezik.

Na problem zamjena hrvatskih osobnih imena mađarskim imenima što se događalo među međimurskim Hrvatima kada Stjepan postaje Ištvan, Gregor Gergel, Janko Janoš itd. Purić upozorava u članku s podnaslovom *Svaka zvijezda svojim svjetlom sieva ...: 'Ime mu je magjarsko, ali lice i odijelo mu je hrvatsko !' Zato ga zapitam još dalje: 'A kako se još zoveš' ? I odgovori mi : 'Neznanović.' Sada sam sve znao, pak ga zapitan: 'A kako tebe tvoja mama zove'? A mali mi odgovori: 'Štefek'. I još mi sam stane dalje pripoviedati: 'Mama me zoveju Stefek, a v školi me zoveju Ištvan.'*⁸⁵⁶.

⁸⁵⁵ *Danas svi znadu, da smo mi 'Hrvati' i da se naš jezik zove 'hrvatski'. Pa tko su onda ti 'Iliri', tko govori 'ilirski'?* U staro doba, za vrijeme porođenja Isusovoga i prije, živio je drugi jedan narod u ovih zemljah, u kojih mi sada živimo To su bili Iliri. Ti Iliri bili su vrlo hrabar narod, pak su istim, za onda mogućim Rimljnom, kojim se cieli skoro svijet pokoravao, zadavali velike neprilike na moru, jer su naj više uz more stanovali. Ovaj narod imao je i svoj jezik ilirski, koji nije ništa sličan hrvatskomu. Kad je ovih Ilira nestalo, zaboravilo se na njih i na njihov jezik. Ali kad su se Hrvati počeli buditi u vrijeme, kad je ona pjesma 'Kip domovine ...' napisana, počeli su tražiti u starih knjigah, tko su njihovi stari bili i kako su živjeli. Pa kad su našli, da su u ovih zemljah nekada živjeli hrabri Iliri, pomislili su, da smo se mi nekada tako zvali i da smo mi njihovi potomci. Zato su se počeli zvati Iliri a jezik naš 'ilirski'. Danas, kad su učeni ljudi dokazali, ne samo da mi nismo potomci Ilira, nego da nismo s njimi niti u nikakvom rodu, više se nijedan Hrvat ne drži za Ilira, niti svoj jezik ne zove ilirski, nego hrvatski. Kad su Iliri izumrli, umro je s njimi i njihov jezik i danas više nitko ne zna ilirski govoriti. Vidi: RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti. (Rieč našim Medjimurcem). Materinski jezik“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 18. 2. 1904., pristup ostvaren 7. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000002&E=E9999>.

⁸⁵⁶ RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti. (Rieč našim Medjimurcem). Svaka zvijezda svojim svjetlom sieva“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 3. 3. 1904., pristup ostavren 10. 7. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000003&E=E9999>.

Međimurski Hrvati, smatra Purić mogu se koristiti mađarskim jezikom ali trebaju znati da su oni Hrvati, trebaju cijeniti svoje hrvatsko ime i svoj materinski hrvatski jezik, tj. ne smiju zaboraviti svoj hrvatski povijesni, kulturni i nacionalni identitet čije je glavno obilježje jezik⁸⁵⁷ jer on je prenositelj baštine, njime ostvarujemo međusobne odnose i upravo s njime upoznajemo svijet oko sebe: *Ne škodi znati više jezika, ali svaki pošten čovjek najbolje poštuje materinski svoj jezik i ljubi ime, kojim ga je mati zvala*⁸⁵⁸.

U članku s podnaslovom *Ljubi, rode, jezik iznad svega* Purić govori o srodnosti hrvatskog jezika s drugim slavenskim jezicima, o povijesnoj činjenici da su Hrvati tiskali knjige na hrvatskom jeziku dok drugi narodi nisu još spoznali što je knjiga, te da su Hrvati jedini narod u rimokatoličkoj crkvi koji svetu misu ima na hrvatskom jeziku⁸⁵⁹. Ohrabruje hrvatskog seljaka da se ponosi svojim hrvatskim jezikom, da ne mijenja svoja osobna imena mađarskim i da se hrvatskim jezikom koristi kako u svakodnevnoj, tako i u službenoj uporabi: *Svaki narod ima naravno, od Boga darovano pravo, da se u svom domu služi svojim materinskim jezikom. A cielo Medjumurje je vaš dom i sve što je u Medjumurju je vaše. Vaša su obćinska poglavarstva, vaši su sudi, jer vi sami sve to svojim žuljevi plaćate. Zato vas obi moraju razumjeti i poslužiti, a ako ne znaju vašega jezika, neka se sami pobrinu za čovjeka, koji će im vaše rieči tumačiti*⁸⁶⁰. Traži od međimurskog Hrvata da čuva na svoj hrvatski jezik u školi i crkvi, a posebno da brani na svoj nacionalni hrvatski identitet i jezik kojega trebaju učiti govoriti i moliti svoju djecu i da ne prihvaćaju da tezu da oni nisu ni Hrvati ni Mađari već Međimurci: *Pazite na škole. Ne dajte ih iz svojih ruku! Ne dajte da budu državne (orsračke) škole. Ovako imate bar nekakvu rieč u tih školah, onda ne bi imali baš nikakve. Pazite i na duhovne pastire vaše, na svećenike, da vam nikad ništa magjarskoga u vaše crkve ne upeljaju. Do sad su vam još samo crkve ostale, da se u njih od srca, u materinskom jeziku, od Boga darovanom, Bogu molite. Mnogim crkvam u Ugarskoj su i to već uzeli. Čuo sam od jednog čovjeka, gdje je rekao: 'Mi Medjumurci sada nismo ni Magjari ni Hrvati'. To nije istina! Vi ste Hrvati i ostat ćete Hrvati, dok bude vašega*

⁸⁵⁷ Nakon jezika, dolazi duhovna posebnost i njezine političke institucije i statuti.

⁸⁵⁸ RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti. (Rieč našim Medjimurcem). Svaka zvijezda svojim svjetlom sieva“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 3. 3. 1904., pristup ostavren 10. 7. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000003&E=E9999>.

⁸⁵⁹ Hrvati su bili narod koji nije morao za liturgijski jezik koristiti isključivo latinski jezik. Vidi: MACAN, *Povijest hrvatskoga naroda*, 30-31.

⁸⁶⁰ RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti. (Rieč našim Medjimurcem). Svaka zvijezda svojim svjetlom sieva“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 3. 3. 1904., pristup ostavren 10. 7. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000003&E=E9999>.

jezika, dok će mati svoju djecu učiti hrvatski govoriti i Bogu se moliti. Jezik je blago svakoga naroda i po njem se jedan narod od drugoga razlikuje⁸⁶¹.

Razliku između pojmova narod i narodnost Purić objašnjava u članku s naslovom *Narod i narodnost* u kojem iznosi podatak da Mađari jedino sebe u Ugarskoj smatraju narodom dok su svi ostali poput Slovaka, Rumunja, Nijemaca, Hrvata i Srba narodnost. Purić podsjeća na činjenicu da tih narodnosti u Ugarskoj ima više nego Mađara i da se svi oni bore za svoja prava u općini, školi, crkvi, narodna prava, prava na materinski jezik i da biraju zastupnike koji će ih zastupati: *Ljudi su uz rieč 'narod' izmislili još jednu rieč 'narodnost', pa kažu, da su u Ugarskoj samo Magjari 'narod', a Slovaci, Rumunji, Niemci, Hrvati i Srbi, da nisu narodi nego 'narodnosti'. Ali za to sve si vi mnogo glave ne terite. Jedno treba da imate uvijek na pameti, a to je, da ima u Ugarskoj više takvih narodnosti, nego Magjara. Osim vas u Medjumurju ima ih u Ugarskoj jošte, koji govore kao i vi istim jezikom. Ima ih opet koji govore vrlo slično, a to su Slovaci, ili kako ih Magjari zovu Toti. A onda su tamo još Srbi, Rumunji i Niemci. I sve se ove narodnosti bore za svoja prava. Bore se za prava svoja u obćini, u školi, u crkvi, bore se, da izaberu za sabor takve zastupnike (ablegate), koji će se boriti i za njihova - narodna prava, za njihov materinski jezik. Mnogim je to teško, jer su pomiešani sa Magjari, pak su onda ovi proti njim u obćini i u školi i u crkvi. A Medjumurje je cielo jedan narod i k tomu odmah preko vode, preko Drave, imadu za sobom čitavu zemlju, u kojoj je isti narod. A ipak i Rumunji i Niemci, pak i isti Slovaci svoj jezik i svoje ime stalnije brane nego Hrvati. Naši Medjumurci još nisu nigdje ni to kazali, što hoće⁸⁶². Važnost slobodnih i demokratskih izbora koji predstavljaju izvor i temelj legitimiteta cijeloga sustava (od općinske do državne) vlasti, sredstva tvorbe političkih institucija te postavljanje pojedinaca na javne položaje u sadržajnom smislu predstavljaju temelj biračima da se odluče za jednu od više ponuđenih političkih opcija. Svoja građanska prava, posebno izborna pravo, međimurski Hrvati rijetko su znali koristili što se vidjelo kod izbora u općini ili za sabor kad su birali one osobe koje nisu zastupali njihove nacionalne interese što se može vidjeti na primjeru kad je Stjepan Terboč⁸⁶³ iz Štrigove izabran u peštanski sabor u kojem*

⁸⁶¹ RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti. (Rieč našim Medjimurcem). Svaka zvijezda svojim svjetlom sieva“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 3. 3. 1904., pristup ostavren 10. 7. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000003&E=E9999>.

⁸⁶² RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti. (Rieč našim Medjimurcem). Narod“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 17. 3. 1904., pristup ostvaren 10. 7. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000004&E=E9999>.

⁸⁶³ *Danas, kad se čitava Ugarska nalazi u trzavici, osjećamo mi Medjumurci, koliki smo grijeh počinili, kad smo Terbocza izabrali svojim zastupnikom. Da smo poslušali opomenu "Naših Pravica", ne bi danas trebali da*

nije djelovao u korist hrvatskog naroda u Međimurju: ... izgleda se oni čisto dragovoljno odriču sebe i svojih prava. Svaki čas koju školu predaju državi (orsagu, a znamo da je orsag magjarski), u obćini si izaberu bilježnika (natariuša), koji niti nezna hrvatski, a izberu zastupnike (ablegata) a niti ga ne pitaju je li znade hrvatski i hoće li se zauzimati za dobro i za prava Hrvata u Medjimurju. Treba da imate na pameti i to, da i svaki pojedini čovjek ima nekakva prava, kako onda nebi imalo prava tisuće ljudi, a Medjimurje ima oko 80 000 tisuća ljudi i ti su svi ljudi jedne vjere i govore istim jezikom⁸⁶⁴.

podnosimo sramotu, koju smo izborom Terbocz navukli na naš izborni kotar. Izabrav čovjeka, koji se ne bi žacao uzeti u obranu prava hrvatskog jezika u Medjumurju, koliko bi se mi odužili majci Hrvatskoj, koja tako zabrinutim a često i zaplakanim očima promatra tužnu našu sudbinu. Svaka narodnost ima u poštanskom saboru čovjeka svoje krvi i jezika, pa da smo i mi Hrvata Medjumurca poslali u sabor, ne bi se on našao osamljenim u borbi protiv šovinizma magjarskog a u obrani narodnog našeg jezika. Ima li zgodnijeg časa, da se Medjumurju povрати ono, što ga pripada, nego li je čas, kad valovi krize tolikom snagom udaraju o stupove dosadašnje magjarske politike ? Magjari želeći stupiti sa Austrijom u personalnu uniju, po kojoj bi jedne i druge tek osoba vladara vezala, osjećaju se prisiljenim, da popustivši zahtjevima pojedinih narodnosti odbiju ih od Austrije, koja se po što po to želi njima poslužiti protiv magjarskih zahtjeva. Naš pako kotar, da je čovjeka svoje krvi i jezika poslao u sabor za tumača svojih tegoba, mogao bi danas, izgledati bolje i ljepše dane, nego li mu ih Terbocz, Magjar dušom i tijelom, kadar pribaviti. Istina je, da bi se našem kandidatu kod izbora golemih zapreka pravilo, ali, kad bi mi svi složni bili, makar naš kandidat bio i seljak, zar bi svi medjumurski žandari i učitelji bili kadri, da osujete izbor našeg čovjeka ? Sloga je u današnjim vremenima tvrdi orah, koji nije tako lako pregristi. Slušajući savjete "Naših Pravica" pred nama se je uvijek otvarala krasna slika o boljim i sretnijim vremenima Medjumurja: bilo nam je, kao da snivamo lijepi san, ali kadgod bi se prenuti i obazreli na sve strane, odmah bi nas pograbio za šiju: Strah, strah, strah! Kanižka tamnica i žandarski bod, koji bi se pred našim očima pojavio, ubio bi u zametku našu volju, da poradimo oko toga, da Hrvata pošaljemo u poštanski sabor. Pustivši s vida, da i druge narodnosti u Ugarskoj birajući svojega čovjeka zastupnikom, moraju koješta pregorjeti, pošli smo u susret članu stranke, koja je danas najomraženija u Ugarskoj. Tko je taj Terbocz ? Medjumurski sin i izučiv škole u Hrvatskoj, zaboravio je svoje porijetlo, samo zato, da se što više može popeti činovničkim stepenicama. Zar takav čovjek da nam bude zastupnikom?! Eto — kakovi su plodovi njegova zastupnikovanja ! Može li se Terbocz pohvaliti makar jednim činom, kojim se je on bilo u saboru bilo izvan sabora odužio Medjimurju za povjerenje, kojim ga je ono, izabrav ga svojim zastupnikom počastilo. Zar srao ga mi poslali u sabor, da tamo kašlje ili zijeva? Vidi: MEDJIMURSKI HRVAT, „Za Medjimurje. Gornje Medjimurje“, Naše pravice (Varaždin), on-line izdanje, 20. 7. 1905., pristup ostavren 15. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1905&broj=000029&page=003&upit=Terboc>.

⁸⁶⁴ RODOLJUB IZ HRVATSKE, „Slika (kip) Medjumurja u sadašnjosti. (Rieč našim Medjimurcem). Narod“, Naše pravice (Varaždin), on-line izdanje, 17. 3. 1904., pristup ostvaren 10. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000004&E=E9999>.

Kad izlaze na izbore za sabor koji donosi najvažnije odluke o životu naroda Purić proziva stanovnike Međimurja da iskoriste svoje izbornopravo i da biraju one zastupnike koji će raditi u njihovom interesu i da stvore: *našu narodnu, hrvatsku stranku!*⁸⁶⁵ koja će u svom političkom programu najprije zatražiti pravedniju raspodjelu izbornih kotara: ... *mi Medjimurci moramo na 3 strane ići na biralište preko Mure, među Magjare, naime u Lendavu, Letinu i Kanižu. Tek četvrti, čakovečki kotar sačinjavaju samo medjimurske hrv. občine. Tako su nas eto rascjepili i oslabili! Tražimo dakle najprije da se nutar Medjimurja ustroji još 1 ili 2 kotara, na primjer u Prelogu i Kotoribi*⁸⁶⁶. Isto tako poziva ih da biraju one načelnike općina koji će brinuti o gospodarskom i prosvjetnom napretku u općini i od kojih će tražiti poštovanje njihovih narodnih prava: *Kad bi svaka občina na čelu s jednim vrloim načelnikom i poglavarstvom složno i odlučno zahtievala, da se prema zakonu i pravici poštuju svetinje narodne, da se i u javnom životu, i kod suda i kod svakog ureda dade ono mjesto hrvatskome jeziku i hrvatskoj narodnosti, koja joj dolikuje – mislite – da nebi ppostigli svoju svrhu? – Bi, i te kako! ... Ako budu javni predstavnici naroda disali duhom hrvatskim, sav će javni život u Medjimurju biti hrvatski!*⁸⁶⁷.

11.1.2 Put k slobodi i sreći

Anthony D. Smith naciju smatra kompleksnim konstruktom koju čine međusobno povezane komponente: teritorijalne, kulturne, etničke, pravno-političke i ekonomske. Povezanost s prošlošću, zajednička sjećanja o bitkama, običajima itd., pogotovo etničkom prošlošću za naciju je presudna: međusobna solidarnost pripadnika određene nacije utvrđena je zajedničkim mitovima, tradicijama i sjećanjima bez obzira na to imaju li ili ne svoju državu.

Godine 1904. izlazi Purićeva knjiga *Put k slobodi i sreći* koja predstavlja njegov gospodarski i nacionalni program za Međimurje. Pod istim naslovom izašlo je prije toga više članaka u listu *Naše pravice*. Na početku knjige Purić objavljuje dvije pjesme *Medimurski Hrvat svome zavičaju* i *Popjevka medjimurskih Hrvata* da bi nakon toga u tekstu članka međimurske Hrvate usporedio s egipatskim židovskim narodom koji je živio u ropstvu u

⁸⁶⁵ Hrvatska stranka, koju Purić spominje, trebala bi se zalagati za bolji gospodarski položaj seljaka putem pravednijeg poreza, zakona o nasljednom pravu, trgovini, položaju hrvatskog jezika koji se treba upotrebljavati u školi, crkvi i upravi, slobodu odgoja djece u hrvatskom duhu, slobodni razvoj narodne književnosti, slobodu hrvatskog tiska itd.

⁸⁶⁶ HRVAT IZ MEDJIMURJA, *Put k slobodi i sreći. Razgovor s Medjumurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret medjimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 180.

⁸⁶⁷ *Isto*, 177.

kakvim se danas nalaze međimurski Hrvati kojima se nastoji oduzeti sloboda i njihov materinski hrvatski jezik. Knjiga se u cjelini može podijeliti na dva dijela. U prvom djelu koji nisi naslov *Zlatna stara vremena* Purić upoznaje međimurske Hrvate s njihovom poviješću kroz Stari, Srednji i Novi vijek, s dolaskom na ove prostore i primanjem kršćanstva, kao i njihovoj hrabrosti u borbi protiv Osmanlija u vrijeme Zrinskih, o značenju međimurskih Hrvata u tim borbama, o Francuskoj revoluciji 1848. godine koje su narodima donijela slobodu, bratstvo i jednakost.

Smrt Zrinskih, trenutak njihovog političkog i fizičkog uništenja Purić povezuje s teškim danima koji time nastaju za Međimurje: *Propao je slavni rod Zrinjski, a kod Zrinjskih već nije bilo, tadjinska je mrzka ruka Medjimurje odkinula od matere zemlje, od Hrvatske. Od toga časa nastale su za Medjumurje i hrvatski njegov puk teške patnje, koje ni danas nisu svršile. Drugi su gospodari ušli u taj lijepi hrvatski kraj, a s njima nevilja svakojaka* ⁸⁶⁸.

Slogan Francuske revolucije *sloboda, bratstvo i jednakost* koji se treba promatrati kroz građanska i politička prava (demokratski izbori, politička sloboda, jednakost i bratstvo, pravo na slobodu pojedinca i naroda, vlasništvo, pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost, slobodu uvjerenja, izražavanja, mišljenja, savjesti, vjeroispovijedi, pravo na obrazovanje te jednakost pred zakonom polazišta itd.), ekonomska i socijalna prava (pravo na obrazovanje i besplatno osnovno školovanje, pravo na zdravlje itd.) i prava solidarnosti (pravo na ekonomski i socijalni razvoj, pravo na političko, socijalno, kulturno i ekonomsko samoodređenje, pravo na samoodređenje naroda itd.) polazišta su, piše Purić, svemu i temeljne su ljudske vrijednosti: *Sloboda je kći božja, nju je sam Bog dao svakom čovjeku kad mu je i život dao. Sloboda pojedinca čovjeka i čitavoga naroda vrijedna je, da se za nju dade sve pa i krv. I bolje je umrijeti, nego dugo-dugo čamiti u nizkom, jadnom, sramotnom robstvu. Svi smo stvoreni za slobodu po naravi, jer svi smo jednako djeca Stvoritelja Svevišnjega, svi smo braća, svi sinci matere nam zemlje. Za tu slobodu, jednakost i bratstvo tekla je krv i god. 1848. i nije tekla badava. Kolike li su dobro promjene nastale te godine za život roda ljudskoga* ⁸⁶⁹.

⁸⁶⁸ „Živila Hrvatska! Napried - u Medjumurje! Slika iz hrvatske prošlosti“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 29. 12. 1904., pristup ostavljen 20. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000041&E=E9999>.

⁸⁶⁹ „Put k slobodi i sreći. Razgovor s međimurskim Hrvatima“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 5. 5. 1904., pristup ostavljen 24. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000007&E=E9999>.

U drugom djelu knjige *Put k slobodi i sreći* koji nosi naslov *Svoj na svojem ili o našoj gospodarskoj samostalnosti* Purić ističe da je gospodarska samostalnost najjače sredstvo za obranu škola, crkve i uprave. Prisjeća Purić da su već prije više godina Mađari u Ugarskoj započeli s mađarizacijom nemađarskih naroda u Ugarskoj, i u tom su se koristili najrazličitijim sredstvima, od škole, crkve, uprave, suda, knjige i vojske. Takvim nastojanjima, drži Purić, može se oduprijeti samo onaj narod koji ima gospodarsku samostalnost, a ona se u Međimurju može postići samo ako se hrvatski seljak odupre mađarskim bankama, lihvarima i trgovcima u kojima on vidi glavni razlog gospodarskog siromaštva u Međimurju. Sredinom 19. stoljeća seljak postaje ravnopravan sa svim ostalim građanima u državi, dobiva slobodu, pravo vlasništva nad zemljom, pravo nasljeđivanja i sl. Međimurski seljak je također prestao biti kmet i postao je slobodan seljak kojega je još 1795. godine grof Juraj Festetić uputio na otkup kmetskih obveza te otkup zemlje na rok od 25. godina⁸⁷⁰: *I Medjumurci prestali su biti kmetovi, postali su slobodni. Dobri grof Juraj Festetić se već god. 1795. slagao i naravnao s narodom tako, da su mu obćine kroz 25. godina otplaćivale otkupninu*⁸⁷¹.

Narod, smatra Purić, najviše može uništiti gospodarska nesloboda, gospodarsko ropstvo, gospodarsko siromaštvo i gospodarska ovisnost. U trenutku kad narod uz političku, dobije i gospodarsku slobodu, otvoren mu je put prema njegovim političkim pravima kroz mogućnost sudjelovanja u zakonodavstvu i upravi. Narod, zajedno s izabranim zastupnicima donosi zakone. U Međimurju, navodi Purić, nema političke slobode, kao ni slobode narodnosti i gospodarske slobode jer međimurski Hrvati ne osiguravaju svoj gospodarski, društveni i kulturni razvoj zbog zaduženosti kod različitih lihvara⁸⁷² ili novčanim zavodima. Vlasnici

⁸⁷⁰ KALŠAN, *Međimurska povijest*, 195.

⁸⁷¹ „Put k slobodi i sreći. Razgovor s medjumurskim Hrvatima“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 5. 5. 1904., pristup ostavren 24. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000007&E=E9999>.

⁸⁷² *Uzrok današnjemu siromaštvu seljaka je njegovo nerazumno trošenje u raznim sgodama, koje sam Vam naveo, sjećajući Vas na mane ili falinge seljaka. Nu ono nije jedini uzrok siromaštvu, već mnogo veći uzrok siromaštva jest taj, što seljak lahkoumno posudjuje novac i to još kod lihvara. Lihvara Vam imade više vrsti i ja ću Vam njeke vrsti navesti, da ih se uzmognete bolje čuvati. Lihvar je čovjek bez duše i srca. On gleda samo na svoj dobićak bez obzira na svoga susjeda, On izrabljuje svaku sgodu seljaka u svoju korist. Lihvara Vam imade malne u svakom stališu, al najpogibelniji su lihvari seljaci i kojekakovi selski recimo kramari i krčmari. Lihvaru ide u prilog kako svadba, tako pogreb; dakle i sreća a i nesreća seljaka; on crpi korist tako kad je seljak zdrav kao i onda, kad je on bolestan. Lihvaru dolazi dobro tako proštenje, kako sajam. Lihvari obično i ponajviše rade novcem, koji posudjuju. U svoje vrieme su lihvari za posudjeni novac tražili preogromne zakonom zabranjene kamato 20, 30 čak i 50 po sto. Ja znadem za slučaj gdje je lihvar za 20 kruna tražio na mjesec dana 2 krune kamata — što čini*

kapitala mogli su dolaziti do više zemljišta, modernih poljoprivrednih strojeva i jeftine radne snage što im je konačnici omogućilo jeftinu proizvodnju a s njom i niže cijene poljoprivrednih proizvoda na tržištu. S druge strane, sloboda tržišnog natjecanja nije koristila seljaku i obrtniku koji nisu imali sredstva za modernizaciju svoje proizvodnje što je donijelo do propadanja srednjih i malih obrtnika.

Liberalizam kao politička ideologija utemeljena na ideji slobode (sloboda pojedinca je temeljno polazište i kriterij vrednovanja) za Purića donosi političku i narodnosnu propast manjim narodima⁸⁷³, posebno stanovnicima Međimurja gdje Mađari, uvode mađarski jezik⁸⁷⁴ koji postepeno zamjenjuje hrvatski jezik u školi, općini, sudu, crkvi. Stoga on poručuje

*na godinu 24 krune. Dakle 120% na godinu. Danas se lihvari sakrivaju u obveznicama za tobožnje dozvoljene 8% kamate — al to je samo na papiru. U obveznicu se stavi 8% a ustmeno se načini 25%. Onih 8% plaća dužnik lihvaru u gotovom a ostalih 17% odsluži ili u težacima ili kojim drugim načinom. Na ovakvi način mora se lihvar obogatiti a siromak seljak nikada se nemože duga riešiti. Lihvar Vam je i onaj, koji recimo uzme u zalog livadu, na kojoj je čisti prihod godišnje vriedan 60 K. — a seljak mu daje u zalog livadu tobože u ime kamata na glavnicu od 400 K. gotovine. Lihvar Vam je onaj, koji kupuje ili daje svoje marviuče za stanovitu procienjenu svotu siromaku u tako zvanu reju. Ovaj hrani marviuče — a dobit se dieli u dvoje. Lihvar obično procieni svoje marvinče skupo, da nakon prodaje on tim više dobije. Lihvar je vlastelin, koji daje iz devetoga diela kositi svoju sjenokošu a na to sve mu seljak mora dati purana, piliće i 10—20 kruna po stanovitoj porciji. Seljak uzme jer je sirotinja — a tu sgodu lihvar vlastelin upotrebi. Seljaka dopadne ujekoliko centi siena, od kojih ga svaki cent stoji do 10 kruna. Lihvar je trgovac, koji digne na lošu robu veliku cienu, pošto je u selu sam i znade, da svaki mora kod njega kupiti. Lihvar je krčmar, koji jeftino kupuje čestoputa patvoreno vino i rakiju ter za skupe novce prodaje seljaku i ono ga truje. Lihvar se izgovara kad k njemu seljak dodje, da neima, da nemože novac dati, jer da jih on sam treba. On muči svoju žrtvu, kao zmija pile dok ga posvema neumekša i tada proguta. Kad je siromak seljak posve mehak, kad izpipa od njega lihvar sve njegove okolnosti, kad on vidi, da je seljak u velikoj stisci — tad mu se velikodušno smiluje i kaže: 'dodji sutra ili prekosutra budem vidio, bude li mi moguće ti dati'. Više puta se čuje na sudu, kad seljak nemože lihvaru plaćati, da mu ovaj odbrusi: 'ja ti nisam nudio moj novac, ti si sam dolazio moljakati za novce.' Ovo je sve istina — al ga ipak nije morao do kože ogulit i dotjerati do toga, da dolazi grunt na bubanj — a moj seljak sa ženom i djecom po svietu. Pa je li imade danas takovih sirota, koje bezdušni lihvari gule ? Kamo sreće da ih neima! Riedko je koje selo bez lihvara u Hrvatskoj pa prema tomu i bez ovakovih žrtava. Vidi: POP JURE ČVEK, župnik, „Čuvaj se lihvara (Rieč našem seljaku)“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 12. 5. 1904., pristup ostavren 12. 8. 2022.*

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000008&E=E9999>.

⁸⁷³ Ugarska vlada je posebnu nacionalnost priznala samo Hrvatima jer su liberalni političari bili uvjerenja da naciju osim jezika, određuje još samo povijesna država. Nemađarskim narodima nije bila spremna priznati njihovi zasebnu narodnost.

⁸⁷⁴ Mađarski jezik postaje središnjom osnovicom mađarskog nacionalizma jer su Mađari smatrali da je jezik ono po čemu se oni razlikuju od svojih susjeda. O tome svjedoči i uzrečica iz 19. stoljeća: *Nacija živo u svojem jeziku*.

hrvatskom seljaku da takvu situaciju može sam izmijeniti. Uporište za to, navodi, ima i u mađarskim zakonima na osnovu kojih može tražiti i dobiti ne samo bolji gospodarski položaj već i *narodnosne hrvatske pravice*⁸⁷⁵ koje može ostvariti kroz različita gospodarska društva i zadruge, biranjem općinskih ili državnih zastupnika koji će štiti njihove interese te od Hrvata iz Hrvatske i Međimurja koji su spremni da se bore za njegova nacionalna prava: *Narod se budi kao iz teškoga sna ... raspoznava svoje neprijatelje, vidi svoju prekodravsku braću, gdje mu pružaju ruku pomoćnicu, čuje glas nekoliko vjernih i školovanih sinova svojih, mladih sokolova, koji se svom dušom, svim srcem dali na posao, da međimurski narod prosvietle hrvatskom knjigom, da ga ujedine, slože i uz pomoć Božju natrag pribave stare svete pravice njegove*⁸⁷⁶. Problem međimurskog Hrvata Purić vidi i u njegovoj navici da se često pravda po sudovima: *Veća je nevolja naša to, što se rado pravdamo, po sudovima povlačimo i tako sami sebe ludo upropašćujemo*⁸⁷⁷.

Purić je u svom radu istaknuo da su društveni razvoj i proces modernizacije za posljedicu imali između ostaloga i usitnjavanje seljačkih posjeda zbog čega su se seljaci početkom 20. stoljeća našli u teškom ekonomskom položaju. Agrarna prenapučenost, nepoznavanje modernog načina poljoprivredne proizvodnje u vrtlarstvu, voćarstvu, stočarstvu, pčelarstvu i drugim gospodarskim djelatnostima, prezaduženost međimurskog seljaka i nasljedno pravo koje je za posljedicu imalo komadanje zemlje u manje dijelove i velike novčane isplate među nasljednicima te uvjeti privređivanja u kojima se zemlja obrađivali pomoću krava, rijetko konja, za posljedicu je imala male prinose⁸⁷⁸. Takvi posjedi mogli su se održati samo smanjenjem vlastite potrošnje, što je značilo da su se seljaci slabo hranili, stanovali, odijevali i sl. te ograničenjem troškova proizvodnje. Uz obradu zemlje, seljaci su se počeli baviti i stočarstvom kako bi unaprijedili svoje gospodarstvo.

Kako bi poboljšali i unaprijedili poljoprivrednu proizvodnju, seljaci su trebali, prema Puriću, čitati knjige o poljoprivredi koje izdaju Matica Hrvatska i Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima u Zagrebu, naučiti kako uspješnije obrađivati oranice i livade upotrebom željeznih plugova koji će omogućiti dublje oranje, prednosti upotrebe umjetnih gnojiva, novih sorti kukuruza i sl. Seljaci su trebali naučiti i kako unaprijediti uzgoj domaće stoke,

⁸⁷⁵ HRVAT IZ MEDJIMURJA, *Put k slobodi i sreći. Razgovor s Medjumurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 164.

⁸⁷⁶ *Isto*, 158.

⁸⁷⁷ *Isto*, 165.

⁸⁷⁸ HRVAT IZ MEDJIMURJA, *Put k slobodi i sreći. Razgovor s Medjumurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 165-166.

vinogradarstva, voćarstva, pčelarstva i sl. Za takvu proizvodnju seljaci su trebali gotov novac koji su mogli dobiti samo od lihvara, jer štedionice ili nisu postojale, ili su zajmove davale samo trgovcima i poduzetnicima.

Godine 1900. u Zagrebu je održan Hrvatski katolički kongres na kojemu se između ostalih pitanja našlo i socijalno pitanje, tj. pitanje sela i seljaka koji su u to vrijeme imali velike materijalne probleme. U nastojanju da se riješe problemi seljačkog stanovništva donesene su zakonske mjere poput zahtjeva za agrarnom reformom te da se ograniči nasljedno pravo i time izbjegne usitnjavanje zemljišnih posjeda. Iznesena je ideja za osnivanjem seljačkih poljodjelskih zadruga i banaka koje bi seljacima davale prihvatljive i poštene zajmove na principu štedno-kreditnih štedionica Friedricha Wilhelma Raiffeisena, osnivača njemačkoga poljoprivrednog zadrugarstva. Svrha takve kreditne raiffeisenove zadruge koja se temelji na načelu da zadrugarstvo treba biti izvan politike i služiti općem civilizacijskom napretku bila je da se seljacima osiguraju povoljni krediti koji će im omogućiti unaprjeđenje vlastite proizvodnje. S tim ciljem na kongresu je osnovan Promicateljski odbor za osnivanje raiffeisenovih zadruga.

Put prema *blagostanju i sreći* Purić vidi u osnivanju udruga, po uzoru na hrvatske seljačke zadruge koje već postoje u Hrvatskoj (Hrvatska poljodjelska banka), Istri (Gospodarska sveza za Istru) i Dalmaciji (Blagajna uzajamne veresije, Združeni savez Dalmacije)) preko kojih bi i oni mogli dobiti povoljnije uvjete zajma ili kredita poput seljačkih banki ili raiffeisenove zadruge: *Poljodjelac treba glavnicu, koju će moći bez velikog troška i dangube dignuti i prema svojim okolnostima na kraći ili dulji rok povratiti. Ovom glavnicom bi si seljak povisio dohodak, umanjio trošak i snizio kamate na postojeći već dug. Zbog toga treba, da se osnuju takovi bankovni (novčani) instituti, koji će se obazirati na prilike i narod poljodjelskoga gospodarstva. Nitko nije tako zgodan način pronašao, da se seljaku na kraći i lakši način pomogne kao Raiffeisen, po kome su se i prozvale kreditne zadruge, što ih je on oživotvorio*⁸⁷⁹.

Obranu narodnosti Purić vidi u vjeri, obitelji i domu stoga se u knjizi, osim socijalnih i gospodarskih odnosa dotiče i pitanja denacionalizacije međimurskih Hrvata koja započinje već u najranijoj dobi kad se djecu u školi otuđuje od njegova hrvatskog naroda: *...ako nam zlatnu našu dječicu, uzdanicu našu, otrgnu od nas, otudje od miloga nam doma hrvatskoga, omraze*

⁸⁷⁹ HRVAT IZ MEDJIMURJA, „Put k slobodi i sreći. (Razgovor s međimurskim Hrvatima)“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 19. 5.1904., pristup ostavren 25. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000009&E=E9999>.

*im naš od dragog Boga dani materinski hrvatski jezik, hrvatsku narodnost, hrvatsku slavu?*⁸⁸⁰. Roditelji su, navodi Purić, prvi koji svojoj djeci usađuju ljubav prema domovini, povijesti, materinskom jeziku, a nakon njih tu dužnost na sebe trebaju preuzeti učitelji koji će ih naučiti materinskom, ali i književnom i stranom jeziku, upoznati ih s njihovom prošlošću, geografijom, gospodarstvom, zakonima, pravima i sl. U međimurskim pučkim školama, piše Purić da se djeca ne odgajaju u skladu s željama njihovih roditelja. Roditelji su u obvezi slati svoju djecu s navršениh tri godine u zabavište ili *ovadu* koje su kao institucije trebale potpomoći i nadopuniti obiteljski odgoj i pripremiti djecu za školu. Zbog njihova načina djelovanja u Međimurju Purić za zabavišta koristi naziv *fabrika ili klaonica* jer se djeca odgajaju u mađarskom duhu: *Škola je to. Ja ju nazivah fabrikom, jer se dijete u njoj predaje iz ruke materinih u ruke grdne maćuhe – magjarske učiteljice, koja najčešće ni riječi hrvatskoga ne zna, i ova onda počima fabricirati iz naše zlatne djece: izdajnike hrvatstva i magjarske slugane. ... Rekoh, d aje to i klaonica, jer se ubija u mladih srcih svaka i najmanja iskrica ljubavi k materinskom jeziku, k narodnosti hrvatskoj*⁸⁸¹. Nakon zabavišta, djeca dolaze u pučke (općinske ili državne) škole koje služe mađarizaciji i otuđenju djece putem mađarskog jezika, čija je svrha prema Puriću: *Izkoreniti iz mladih srdaca i spomen na hrvatstvo, a svom silom uklesati u nj magjarstvo, magjarski duh i magjarski jezik*⁸⁸² i odvratiti ih od hrvatskog jezika: *Uče se: 'magyar az en nemzetségem – magjarska je ma narodnost*⁸⁸³.

Uloga žena u društvu na početku 20. stoljeća ograničavala se na majčinstvo, odgoj djece, vođenje kućanstva i ostale slične obiteljske obveze. Položaj žena određivan je rodnim odnosima koji su podrazumijevali njezinu podređenost muškarcima. Od njih se očekivalo ponašanje primjereno njihovom položaju u društvu (tradicionalne vrijednosti poput posvećenosti ulozi majke i supruge, čednost i sl.), tako da se od žena višeg društvenog staleža očekivalo da budu dobre supruge, majke i kućanice, dok su žene nižeg društvenog statusa brinule o stoci, njiinama, vinogradima ili su trebale tražiti zaposlenje (radnice u tekstilnoj industriji, radnice u obrtničkom

⁸⁸⁰ HRVAT IZ MEDJIMURJA, „Put k slobodi i sreći. (Razgovor s međimurskim Hrvatima)“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 3. 6. 1904., pristup ostavren 25. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000011&E=E9999>.

⁸⁸¹ HRVAT IZ MEDJIMURJA, „Put k slobodi i sreći. (Razgovor s međimurskim Hrvatima)“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 9. 6. 1904., pristup ostavren 25. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000012&E=E9999>.

⁸⁸² *Isto*

⁸⁸³ *Isto*

sektoru, pomoćne radnice, nadničarke, sluškinje, krčmarice, krojačice itd.) kako bi osigurale ne samo svoju već i egzistenciju svoje djece.

Hrvatski preporoditelji⁸⁸⁴, a tako i Purić, pozivaju na uključivanje žena u javni djelokrug života na način da one postanu posrednici preko kojih će se nacionalne ideje prenositi na potomstvo. U skladu s time u članku s podnaslovom *Narod* Purić navodi da žene, kao odgojiteljice i prve učiteljice svoje djece trebaju imati važnu ulogu u očuvanju hrvatskog jezika⁸⁸⁵ u Međimurju tako da: ... *svoju djecu uče ljubiti materinsku rječ, svoj materinski hrvatski jezik*⁸⁸⁶ ... *U rukama majka počiva spas naroda! Vaša je dunost uzgajati mladi naraštaj, a ne prepustiti djecu posve u ruke mačuhinske. ... Majka treba da djecu upozna s njihovom domovinom, sa svim hrvatskim narodom, njegovim običajima i narodom, njegovim običajima i narodnim obredima. ... Majka će nadalje pripovijedati svojoj djeci i o znamenitim i velikim junacima hrvatskog naroda, naučit će ih pjevati lijepo i domoljubne pjesme. U obće svagdje i svakom prilikom neka u srcima svoje djece rasplamećuje žar ljubavi k hrvatskom jeziku*⁸⁸⁷. Očevi bi trebali svojim ponašanjem biti uzor svojoj djeci: *primjer otčev moćno se dojima djece, te djeluje na cio njihov život. Vas oponašaju osobito sinovi, jer stara je riječ: 'Kakav otac, takav sin.'*⁸⁸⁸.

U knjižici *Živila Hrvatska! Napried u Medjumurje!*⁸⁸⁹ s podnaslovom *Dar k novoj godini Medjumurskim Hrvatima* Purić odlazi u povijest kao književnik i pripovjedač koji kroz povijesne pripovijesti i legende roda Zrinskih međimurskim Hrvatima otkriva slavnu povijest Međimurja.

⁸⁸⁴ U doba preporoda žene u Banskoj Hrvatskoj postaju vidljive na javnoj sceni kroz njihovu uključenost u razne javne priredbe i razne udruge, te kao književnice i učiteljice. Svojim angažmanom u radu nacionalnog pokreta istaknule su se književnica Dragojla Jarnević i hrvatska operna primadona Sidonija Rubido Erdödy. Vidi : ERCEG, TATAJ, „Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, 81.

⁸⁸⁵ U očuvanju hrvatskoga jezika u Međimurju važnu ulogu trebao je imati tzv. „jezični prijenos u obitelji“, odnosno s roditelja na dijete tj. „s koljena na koljeno“ kada roditelji uče svoju djecu svoj materinski jezik.

⁸⁸⁶ HRVAT IZ MEDJIMURJA, „Put k slobodi i sreći. (Razgovor s međimurskim Hrvatima)“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 17. 3. 1904., pristup ostavren 26. 7. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000004&E=E9999>.

⁸⁸⁷ HRVAT IZ MEDJIMURJA, *Put k slobodi i sreći. Razgovor s Medjumurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 174.

⁸⁸⁸ *Isto*, 174.

⁸⁸⁹ Purić ovim tekstom međimurske Hrvate prisjeća njihove slavne prošlosti iz vremena Zrinskih i hrvatskoj pripadnosti Međimurja.

11.1.3. O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848.

Godine 1905. izlazi Purićeva knjižica *O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848.*⁸⁹⁰ koja je imala svrhu da prisjeti međimurske Hrvate na razdoblje hrvatske uprave u Međimurju kako bi se umanjila mađarsku antihrvatska politiku koja se u to vrijeme provodila u Međimurju. U djelu s naslovom *O ljubavi domovine* ljubav prema domovini Purić opisuje kroz povijesni pregled počevši od prapovijesti, nastavlja kroz različita povijesna razdoblja i završava u sadašnjosti. Na primjerima iz povijesti objašnjava: doseljenje Hrvata na ove prostore, stare Grke, stari Rim, Ivanu Orleansku, bitku na Kosovo polju, borbe Grka i Bugara protiv Osmanlija itd. Nakon toga vraća se na Međimurje gdje poziva njegove stanovnike da ne dozvole da ih se odvoji od njezinih: *...materinskih prsiju, njezinoga mlijeka i njezinih vrelih usnica, te postavlja pitanje stanovnicima Međimurja 'Braćo – ljubite li ovu našu hrvatsku domovinu?'*⁸⁹¹, vraća se u hrvatsku prošlost i nabroja osobe koje su se borile za hrvatsku domovinu: kralja Tomislava, Zvonimira, Petra Svačića, Zrinske, Frankopane, bana Josipa Jelačića, Eugena Kvaternika i Ante Starčevića.

U djelu s naslovom *Ban Jelačić i godina 1848.* Purić opisuje događaje vezane uz bana Josipa Jelačića i događaje vezane uz 1848. godinu kada on spašava Habsburšku Monarhiju, ali i kada postaje predmetom interesa dvorskog kabineta kojemu se u svoju obranu Jelačić obraća riječima: *Ja nisam neprijatelj slobode. Za slobodu sam radio i govorio još onda, kad se u Beču nije nitko usudio, da za nju otvori usta, Ne trpim ropstvo. Buduć pak su htjeli, da u ropstvo skuće narod, kojega sam i ja sin, nukala me je kao bana dužnost, da ovaj narod dignem na oružje. Ja sam sablju trgnuo za slobodu, a ne za ropstvo*⁸⁹².

⁸⁹⁰ Iznosi primjere žrtvovanja za domovinu kroz antičku i hrvatsku povijest.

⁸⁹¹ RODOLJUB, *O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848. Međimurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 200.

⁸⁹² RODOLJUB, *O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848. Međimurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 207.

11.1.4. Međimursko pitanje⁸⁹³

U *Našim pravicama* od 1906. do 1907. godine Purić piše pet članaka s naslovom *Međimursko pitanje* u kojima govori o aktualnim političkim, kulturnim, vjerskim i jezičnim pitanjima međimurskih Hrvata, o vremenu kad se provodi denacionalizacija međimurskih Hrvata, o vremenu kada hrvatski jezik skoro u potpunosti biva istisnut iz škola u Međimurju.

Kako političko osvješćivanje međimurskih Hrvata nije postiglo očekivane rezultate, Purić je promijenio način na koji se to može ostvariti, a to je da preduvjet za političko osvješćivanje, tj. političko obrazovanje međimurskih Hrvata bude prosvjetno, kulturno i nacionalno osvješćivanje međimurskih Hrvata jer narod ... *bez škola, bez narodne svijesti, bez narodne gospodarstvene i socijalne neodvisnosti i bez vlastite narodne inteligencije*⁸⁹⁴ nema budućnosti. Da bi se to moglo ostvariti trebalo je promijeniti pristup rješavanju međimurskog pitanja, a to se moglo ostvariti samo ako se prijeđe u obitelj koja će se osvijestiti i osposobiti da bude nacionalno prosvjećena do te mjere se samostalno može zalagati za svoja nacionalna prava.

Purić predlaže da zaživi kulturno-prosvjetna udruga Družba Zrinsko-frankopanska⁸⁹⁵ kako bi se ubrzao rad na prosvjećivanju međimurskih Hrvata i na taj način počele stvarati pretpostavke da se sami međimurski Hrvati izgrade prosvjetnu, političku i nacionalnu svijest koja će na kraju doprinijeti njihovom ponovnom spajanju s Hrvatskom: *Odkako u Varaždinu izilaze 'Naše Pravice', list, kome nije bila jedina zadaća braniti interese grada Varaždina i hrvatskog Zagorja, nego i preko Drave, u Medjuraurju buditi hrvatsku sviest, širiti pučku prosvjetu, orien-tirati narod medjuraurski u politici naposeb prigodom izbora, — od onda — od g. 1904. — o Medjumurju divani se češće u svim hrvatskim inteligentnim i političkim krugovima, bi rek6, medjumursko pitauje postalo je u očima hrvatskih rodoljuba aktuelno. Poimence*

⁸⁹³ Međimursko pitanje našlo se u središtu 1860. godine kad su Mađari od kralja Franje Josipa I. zatražili da se Međimurje vrati Zaladskoj županiji. Više o međimurskom pitanju pisao sam u posebnom poglavlju koje nosi naslov *Međimurskom pitanje*.

⁸⁹⁴ *Isto*, 210.

⁸⁹⁵ U *Našim pravicama* 1904. godine izlazi članak s naslovom *Družba Zrinsko-Frankopanska za Međimurje* u kojem se spominje mogućnost osnivanja Družbe Zrinsko-Frankopanska za Međimurje čija bi svrha bila prosvjetljenje, organizacija te političko i gospodarsko *oslobodjenje Medjimuraca*. Vidi: „Zbor međimurskih Hrvata.“Družba Zrinsko-Frankopanska za Međimurje“, *Naše pravice* (Varaždin), *on-line* izdanje, 11. 8. 1906., pristup ostavren 21. 3. 2023.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000021&E=E9999>.

onda, kad je i Weber Karoly, iztražni sudac u Velikoj Kaniži imao priliku upoznati se sa vidjenijim i agilnijim medjumurskim Hrvatima, prigodom istrage radi širenja 'Magdićevih brošura', te se tom prigodom na okupu nadjoše mnogi prijatelji naše stvari, zamisliše osnovati 'Druž. Zrinsko-Frankopansku za Medjumurje', a uredništvo 'Naših Pravica' počelo sakupljivati novčane podpore za rad u Medjumurju — onda mislismo, da nije daleko vrijeme, kad nam bude osvanulo pitanje medjumursko riješeno, konačno riješeno, pa bilo to za nas Hrvate sretno il nesretno⁸⁹⁶.

11.1.5. Interes za narodni jezik i književnost

Purić godinu pada bana Károlya Khuena-Hédervárya i početak izlaska *Naših pravica* označava početkom Hrvatskog narodnog preporoda međimurskih Hrvata „... nastavimo već započeti rad da medjumurski pokret, koji nastade g. 1903. kad naime započese izlaziti 'Naše pravice' – list Medjumurskih Hrvata⁸⁹⁷.

Hrvatska nacionalna integracija započeta sredinom 19. stoljeća djelovanjem Stjepana Mlinarića nije prerasla u nacionalni pokret u punom smislu te riječi, te je sada trenutak prema Puriću, da se nastavi ranije započet nacionalni preporodni proces. Iz tog razloga Purić ponovno aktualizira u svom političkom eseju *Medjumursko pitanje* geslo koje preuzima iz prvog hrvatskog književnog časopisa *Danicza horvatzka, slavonszka y dalmatinzka* koji je počeo izlaziti 10. siječnja 1835. godine kao tjedni prilog *Novina horvatskih: Narod bez narodnosti jest tijelo bez kosti*⁸⁹⁸. Ove istinske riječi uzeo si je dr. Ljudevit Gaj za lozinku svog rada *onda, kad je počeo, da preporodja Hrvate ilirizmom*⁸⁹⁹. Međimurje je područje bogato kulturom, poviješću i tradicijom koja se prenosila s generacije na generaciju o čemu svjedoče brojna

⁸⁹⁶ MEDJIMURSKI HRVAT, „ Iz Medjumurja. Medjumursko pitanje“, Naše pravice (Varaždin), on-line izdanje, 4. 10. 1906., pristup ostavren 10. 1. 2023.

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=38&godina=1906&broj=000041&page=002&upit=Zrinsko>.

⁸⁹⁷ RODOLJUB, *O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848. Medjumurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 211.

⁸⁹⁸ Preporoditelji su geslom „Narod bez narodnosti je tijelo bez kosti“ nastojali jezikom objediniti te narodnim običajima i narodnim vjerovanjima povezati jezično, teritorijalno, etnički i upravno-politički razjedinjene hrvatske zemlje u okviru Habsburške Monarhije.

⁸⁹⁹ RODOLJUB, *O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848. Medjumurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 209-210.

sačuvana materijalna i duhovna dobra (folklorni napjevi, međimurska narodna nošnja, godišnji običaji vezani uz promjene godišnjih doba ili blagdane katoličkog kalendara, životni običaji vezani uz događaje u čovjekovom životu kao što su rođenje, ženidba i smrt).

Pojedinci koji se mogu nazvati pretečama Hrvatskog narodnog preporoda, poput Nikole Škrleca-Lomničkoga⁹⁰⁰, Maksimilijana Vrhovca i Josipa Keresturija na različite su načine nastojali probuditi interes javnosti za narodni jezik i književnost. Godine 1813. biskup Vrhovac⁹⁰¹ poziva svećenstvo⁹⁰² da prikuplja hrvatske narodne običaje kako bi ojačao narodnu svijest o važnosti kulturnoga i jezičnoga identiteta. Godine 1876. Matica ilirska (hrvatska) pokrenula je u svrhu publiciranja narodnih pjesma poziv na sakupljanje narodnih pjesama na koji se odazvao veći broj učitelja i svećenika. Franjo Rački 1889. godine ponovno naglašava potrebu da Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sakuplja, znanstveno obrađuje i izdaje građu iz cjelokupnog narodnog života. Nekoliko godina kasnije, 1895. godine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti izdaje poziv za suradnju u skupljanju opisa narodnog života (kuće, hrana, igre, plesovi, nošnja, ...), narodnih običaja i vjerovanja te opisa narječja i govora određenog kraja (dijalektologija).

Purić podsjeća hrvatsku inteligenciju u Međimurju da je Jugoslavenska akademija znanosti izdala naputak da se sakupljaju narodni običaji i vjerovanja (rođenje, vjenčanje, smrt, narodne priče o Bogu i svecima, priče o prirodnim pojavama, životinjama i biljkama, narodna medicina itd.) te narodno blago (zapisi hrvatskih narodnih pjesama i popijevki, građanskih pjesama, pripovijedaka, poslovice, zagonetki, običaja, legendi itd.) i poziva ih na sakupljanje usmenoga narodnoga blaga u Međimurju ... *zar nije vrijedno da zabilježimo svaki iz svojega kraja, što se zna i čuje i pripovieda o prošlosti njegovoj; imade bezbroj narodnih priča i*

⁹⁰⁰ Škrlec Lomnički Nikola (Zagreb, 29. X. 1729. – Zagreb, 29. I. 1799.) hrvatski pravni, bilježnik pri Sudbenom stolu u Zagrebu, vrhovni zemaljski blagajnik, protonator Hrvatskoga kraljevstva, član Kraljevskoga vijeća za kraljevinu Hrvatski i Slavoniju, izvjestitelj za Hrvatsku u Ugarskom namjesničkom vijeću itd. Protivio se uvođenju mađarskog jezika u Hrvatsku i naglašavao je njezinu upravno-političku posebnost. Vidi: „Škrlec Lomnički, Nikola“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁹⁰¹ Vrhovac, Maksimilijan (Karlovac, 23. XI. 1742. – Zagreb, 16. XII. 1872.), hrvatski biskup, političar, jedan od idejnih začetnika hrvatskog narodnog preporoda. Sakupljao je stare knjige i rukopise, zauzimao se za razvoj jedinstvenog „ilirskog jezika“ i pravopisa koji bi zamijenio latinski jezik. Vidi: „Vrhovac, Maksimilijan“. U: *Hrvatska enciklopedija*.

⁹⁰² Njegov poziv na sakupljanje narodnog blaga može se smatrati početkom buđenja nacionalne svijesti.

*pripovijesti, historija i legenda ... A što da rečem o našim međimurskim pjesmama ... Zar one nisu vrijedne, da ih popišemo, zabilježimo i izdamo?*⁹⁰³

Na prijelazu stoljeća hrvatski jezik sveo se samo na vjeronauk⁹⁰⁴ u školi i crkvi, a stare kajkavske čitanke i katekizmi zbog dugogodišnjeg korištenja sve manje su se mogli koristiti, a nove hrvatske knjige na štokavštini nisu se mogle naručiti iz Zagreba. Hrvatski orijentiran tisak, obrana hrvatskog jezika u školi i crkvi od strane mađarske elite proglašivano je pokušajem širenja panslavizma i još jednim argumentom da se Međimurje odcijepi od Zagrebačke nadbiskupije. Na činjenicu nastojanja pojedinca oko odcjepljenja Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije koji se u svom nastojanju pozivaju da to traže sami stanovnici Međimurja, Purić im odgovara: ... *u ime svoga naroda međimurskog. Vele da je to želja svih nas Medjimuraca. ... dok mi svi Medjumurci – nas 80.000 Hrvata katolika nećemo ni da čujemo o tomu, niti nam je na kraju pameti učiniti takovo izdajstvo na samih sebi!*⁹⁰⁵.

Purić posebno pažnju posvećuje tisku kojeg smatra najjačim sredstvom u borbi naroda za njegova narodna prava. Ističe i važnost povezivanja međimurskih Hrvata s Hrvatima u Banskoj Hrvatskoj, važnost književnih društava poput *Marice hrvatske*, *Svetog Mohora* i *Svetog Jeronima*, tjednika *Naše pravice*, *Družbe Zrinsko-frankopanske*, govori kakve su škole za hrvatsku djecu u Međimurju: *U Međimurju, gdje su sami Hrvati bez primjese od Mure do Drave: nema niti jedne hrvatske škole, niti jedite, jer ju ne dozvoljava i ne trpi vlada*⁹⁰⁶. Kao jedan od najtežih problema pripadnika hrvatskog narodnog pokreta i hrvatske državotvorne misli u Međimurju bilo je prevladavanje blokade pristupu informacijama koja je od strane mađarske elite postavljena u Međimurju zbog čega ni jedna prohrvatska orijentirana politička grupacija nije uspjela pokrenuti bilo koji list namijenjen međimurskim Hrvatima. Bilo je pokušaja da se pokrene apolitičan list, ali položaj međimurskih Hrvata koji su politički pripadali

⁹⁰³ RODOLJUB, *O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848. Međimurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 216.

⁹⁰⁴ Katolička crkva je na područja školstva imala važan utjecaj što je bilo posebno vidljivo u Školskom zakonu od 31. listopada 1888. godine (djelokrug crkvene uprave reguliran je člancima 206 - 212.) koji je prepisivao da crkvene vladi imaju pravo samostalno nadzirati i rukovoditi nastavu vjeronauk koji je bio službeni predmet kao i svaki drugi.

⁹⁰⁵ HRVAT IZ MEDJIMURJA, *Put k slobodi i sreći. Razgovor s Međimurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 178.

⁹⁰⁶ RODOLJUB, *O ljubavi domovine. Ban Jelačić i godina 1848. Međimurskim Hrvatima*. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 214.

Ugarskoj, a crkveno Hrvatskoj i koji su koristili hrvatski kajkavski jezik predstavljalo je prepreku u pokretanju lista koji bi koristio hrvatski književni jezik štokavske osnovice i koji bi bio sredstvo integriranja međimurskih Hrvata u hrvatski kulturni prostor.

Među svećenicima u Međimurju, također nije postajala suglasnost po pitanju jezika. Mladi svećenici zalagali su se za korištenje književnoga jezika štokavske osnovice, dok su stariji bili zagovornici korištenja hrvatskog kajkavskog jezika na kojem Mihovil Gašparlin objavljuje 1908. godine *Katolički katekizam za školsko i crkveno hasnuvanje*, a Ivan Kuhar i Ignac Lipnjak 1912. godine objavljuju molitvenik *Jezuš ljubav moja*. U Budimpešti, unutar mađarskog zakonodavstva, Juraj Lajtman i Vinko Žganec pokreću *Kalendar Katoličkog pučkog saveza* u kojem progovaraju o problemima međimurskih Hrvata. Bilo je prijedloga da se za međimurske Hrvate pokrene knjižica pod naslovom *Međimurska zorja*, da se u nekom mjestu u Međimurju ili Velikoj Kaniži ili Budimpešti otvori tiskara ali prepreke koje su ispred njih postavljene od strane mađarske elite nisu mogle biti savladane.

11.2. Vinko Žganec (Mesopotamski)⁹⁰⁷

Pod utjecajem ideja Francuske revolucije nacionalna svijest jednako se probudila kako kod Mađara, tako i kod Hrvata. Problem je nastao u činjenicu što su Mađari namjeravali od Ugarske učiniti jedinstvenu nacionalnu mađarsku državu u kojoj ne bi bilo mjesta za samostalni nacionalni život drugih naroda. Do sredine 19. stoljeća nitko nije pokušao oduzeti Međimurju njegov hrvatski karakter. Situacija se mijenja sredinom 19. stoljeća kada mađarska politička elita od svih naroda Kraljevine Ugarske namjerava stvoriti veliki mađarski narod čime međimurski Hrvati ulaze u proces asimilacije od strane Mađara kroz izmjenu hrvatskih osobnih imena, prezimena, naziva mjesta, uvođenja mađarskog jezika u škole, javni i kulturni život Međimurja itd.

Mađarska elita uz pomoć mađarskih trgovaca i obrtnika, te pojedinaca rođenih u Međimurju putem mađarskog jezika, škola, zabavišta, gospodarstva i kulture te njihove interpretacije povijesti namjeravali su kod međimurskih Hrvata stvoriti divljenje prema svemu što je mađarsko, a s druge strane da omalovažavaju sve što je hrvatsko i da onemoguće njihovo hrvatsko kulturno i prosvjetno djelovanje, tj. stvaranje hrvatske narodne inteligencije. Stanovnicima Međimurja, ukazivalo se koliko su oni u boljoj ekonomskoj situaciji nego li su

⁹⁰⁷ Vinko Žganec (Vratišinec, 22. I. 1890. – Zagreb, 12. XII. 1976.), etnomuzikolog i melograf. Pisao je, navodi Bartolić, pod pseudonimima *Mesopotamski*, *Mesop*, *Miška Prprišov*.

to stanovnici Hrvatske. U poglavlju s naslovom *Međimurje* koje je objavljeno u glasniku Jugoslavenskog profesorskog društva *Varaždin i Hrvatsko zagorje* piše da su južno od Drave, za Međimurca živjeli *Leri* koji su bili u teškoj gospodarskoj situaciji od stanovnika Međimuraca, iz razloga što su Mađari veliku pažnju posvećivali ekonomskom napretku Međimurja: *Međimurac je bio naročito u poredbi s Hrvat. Zagorcem imućan, pa je prezirao zagorsku bijedu, koju je viđao idući svake godine na Bistricu, glasovito prošteništa Bogorodice u Zagorju*⁹⁰⁸.

Borba za nacionalno osvješćivanje i očuvanje hrvatskog jezika u Međimurju svoju pravi zamah dobiva početkom 20. stoljeća dolaskom mladih i školovanih međimurskih Hrvata, koji su završili školovanje i naučili mađarski jezik, i koji su znali svoje znanje upotrijebiti u borbi za hrvatske nacionalne interese u rodnom Međimurju. Među njima, navodi Bratolić, posebni su se izdvojili Luka Purić, Mihovil Gašparlin⁹⁰⁹, Stjepan Šadl, Janko Šenk, Ivan Ivko, Stjepan Možar, Zvonimir Jurak, Nikola Švigir, Josip Bolarić, Karlo Iskra, Ignac Lipnjak, Ivan Kuhar, Juraj Lajtman, Vinko Žganec, Ivan Novak i drugi.⁹¹⁰ Između njih treba izdvojiti djelovanje, uz već spomenutog Luku Purića, Vinka Žganca, Ivana Novaka i Juraja Lajtmana koji borbu za Međimurje ne svode samo na borbu za hrvatski jezik u crkvi već tu borbu prenose među same međimurske Hrvate kojima nastoje prikazati položaj Hrvata u Međimurju i u samoj Austro-Ugarskoj Monarhiji čuvanjem hrvatskog jezika u crkvi, u preostalim konfesionalnim školama te održavanju veza međimurskih Hrvata i Hrvata u Hrvatskoj.

Kao gimnazijalac, bogoslov a kasnije i svećenik, Vinko Žganec nastojao je preko jezika u crkvi, kao i izvan nje održavati veze međimurskih Hrvata i Hrvatske. Posebno je bio prepoznat po svom muzičkom radu kroz Cecilijanski pokret⁹¹¹ te osnivanjem crkvenih djevojačkih

⁹⁰⁸ „R. Š. Međimurje“, 1100.

⁹⁰⁹ Mihovil Gašparlin (2. IX. 1850. Gornji Hrašćan – 19. IX.1926. Varaždin), svećenik i prosvjetitelj. Za razliku od mladih svećenika koji su smatrali da je u katekizam za sat vjeronauka potrebno uvesti hrvatski jezik štokavske osnovice, Gašparlin je bio više sklon da međimurski Hrvati ostanu vjerni tradiciji hrvatske kajkavštine, s postepenim inovacijama koje će ga približiti tadašnjem hrvatskom štokavskom standardu. Na takvom jeziku 1909. godine objavljuje *Katolički katekizam za školstvo i crkveno hasnuvanje* s ciljem da spriječi širenje katekizma na mađarskom jeziku. Kao i ostali svećenici imao je suradnju s *Katoličkim listom*. Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 98.

⁹¹⁰ BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec* 67.

⁹¹¹ Cecilijanski pokret organizirani je pokret za obnovu katoličke crkvene glazbe. Početkom 20. stoljeća proširio se osnivanjem cecilijanskih društava. Cilj je pokreta pročišćavanje i poboljšanje crkvene glazbe prema liturgijskim, povijesnim i estetičkim mjerilima Katoličke crkve. Težilo se za obnovom izvornoga gregorijanskog pjevanja, klasične vokalne polifonije, za stvaranjem crkvene glazbe u *strogom crkvenom stilu*. U Hrvatskoj je

pjevačkih zborova koji su izvodili hrvatske crkvene pjesme te vraćanju Međimurja Hrvatskoj nakon Prvog svjetskog rata kada je imao važnu ulogu u obnovi kulturnog, političkog i prosvjetnog života Međimurja.

U cilju dokazivanja hrvatskog karaktera Međimurja, po završetku Prvog svjetskog rata, Vinko Žganec i Ignacije Lipnjak vode crkveni pjevački zbor iz Macinca u Zagreb. U Hrvatskom glazbenom zavodu 11. veljače 1919. godine na programu *Međimurske umjetničke večeri* zbor izvodi hrvatske narodne pjesme iz Međimurja, a Žganec drži predavanje *O Međimurju i međimurskoj pučkoj popijevki* gdje je između ostaloga istaknuo: *Hrvati u Hrvatskoj imali su kakvu takvu slobodu, Hrvati u Mađarskoj nisu smjeli ni to da kažu, da su Hrvati. Svaki javni osobito politički rad za hrvatstvo proganjali su sudovi i oružnici. Trebali smo raditi potajno pod krinkom. Iznašli smo krinku pod plaštom kulture. Plašt, pod kojim se širio narodni duh u Međimurju, bila je u prvom redu pjesma i pjevački zborovi. Naši pjevački zborovi bili su sjemeništa Hrvata i Hrvatica, bili su škola hrvatskog jezika, bili su kvasac, koji je držao i dizao duh hrvatstva u Međimurju. Narodni razgovori na pjevačkim vježbama, narodna pučka i crkvena pjesma držala je budnom narodnu svijest u pjevačima, a preko njih u njihovoj okolini*⁹¹².

Godine 1921. Žganec napušta svećeničko zvanje u Dekanovcu i seli se u Čakovec gdje radi u Povjereništvu za Međimurje kao županijski službenik. Narednih godina član je povjerenstva za utvrđivanje granice s Mađarskom, uređuje list *Međimurske novine* i *Glas Međimurja i Hrvatskog zagorja*, piše u *Međimurskom kalendaru*, nastavlja sakupljati međimurske pučke popijevke, a 1924. i 1925. godine vršitelj je dužnost građanskog povjerenika za Međimurje u svojstvu vladinog tajnika. Istaknuo se radom na gradnji novih škola u Međimurju i uvođenju općinskog sudovanja. Kao intelektualac pokazao je veliki interes za hrvatski književni jezik, njegova narječja a posebno mu je bilo važan jezik kojim će se pisati u

organizirani pokret započeo 1907. godine stalnim izlaženjem *Sv. Cecilije*, časopisa za promicanje cecilijanske reforme, te utemeljenjem Cecilijanskog društva u Zagrebu i zatim mnogobrojnih podružnica u hrvatskim župama. Pokretu su se priključili mnogi hrvatski skladatelji, zborovođe, orguljaši, a težište je djelatnosti postavljeno na nacionalne osnove, potiskivanje tuđinskih skladbi i stvaranje nabožnih popijevaka u narodnom duhu. Vidi: „Cecilijanski pokret“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

⁹¹² „Međimurska popijevka“, *Varaždinske novosti* (Varaždin), on-line izdanje, 13. 3. 1941., pristup ostavren 10. 3. 2022. <http://library.foi.hr/nv/broj.aspx?v=0&z=632&C=2&godina=1941&broj=000589&stranica=001>.

⁹¹² MESOP, „Gornje Međimurje“. *Hrvatstvo* (Zagreb), 31. 8. 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 93-96.

novopokrenutim hrvatskim *Međimurskim novinama*. Osim jezika, u to vrijeme bilo je važno i vraćanje hrvatskih naziva međimurskim selima.

11.2.1. Političko i kulturno djelovanje Vinka Žganca

Književnim radom i sakupljanjem hrvatskih pučkih pjesama Žganec se počeo baviti najprije kao učenik, a kasnije kao student, svećenik i pravnik. Međimurje je u to vrijeme kraj gdje je pučko pjevanje dio svakodnevnog života, gdje ljudi pjevaju gotovo u svom životnim prigodama. Godine 1906. i 1907. suradnik je hrvatskog časopisa za odrasliju mladež⁹¹³ (učenike srednjih i viših pučkih škola) *Pobratim*. Iste 1907. godine uređuje đачki književni beletristički časopis *Nada*. U listu Stranke prava *Hrvatskom pravu*⁹¹⁴ i katoličkom dnevnom listu *Hrvatstvu* 1908. godine objavljuje dvadesetak feljtona o socijalnim i političkim prilikama u Međimurju a u časopisu *Luči* koji izlazi pod geslom *Bog -narod -socijalna pravda* objavljuje svoje pjesničke i prozne priloge. Časopis *Luči - List hrvatskog katoličkog đaštva* bio je stožer đачkog katoličkog organiziranja i osnova stvaranja i razvijanja Hrvatskoga katoličkoga pokreta. Suradnik je i u katoličko orijentiranom časopisu, mjesečniku za književnost, umjetnost i prosvjetu *Hrvatska prosvjeta*.

⁹¹³Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u svom političkom djelovanju hrvatska akademska mladež uglavnom je pripadala pravaškoj političkoj struji koja je svoj program formirala na starčevićanstvu ili narodnjačkoj političkoj struji koja je svoj početak vukla iz Strossmayerova narodnjaštva. Pripadnici pravaške političke struktura okupljali su se oko časopisa *Mlada Hrvatska*, dok su se pripadnici narodnjačke političke struje okupljali oko časopisa *Hrvatski đak*.

⁹¹⁴Nakon prestanka izlaženja tjednika Starčevićeve hrvatske stranke prava *Hrvatske pravice* u Varaždinu je 27. lipnja 1914. godine počeo izlaziti tjednik stranke prava *Hrvatsko pravo* koji u svom prvom broju navodi: „*Hrvatsko Pravo*“ list za politiku i narodno gospodarstvo borit će se odlučno i neustrašivo, ali mirno, dostojanstveno i objektivno za ugrožene nam hrvatske ideale i sveto hrvatsko državno pravo. Bit će nepokolebiva straža na Dravi protiv sviju presizanja Magjara i njihovih kukavnih slugana u prava i integritet Hrvatske. „*Hrvatsko Pravo*“ baviti će se izim politikom pod geslom „*Hrvatska - Hrvatima*“ i svim inim po javni život odlučnim pitanjima. Poimence borit će se za poboljšanje naših rastrovanih društvenih i socijalnih odnošaja, ter dobrobit siromašnijih slojeva našega hrvatskog naroda. „*Hrvatsko Pravo*“ donosit će izim političkih vijesti i vijesti općenite naravi, gospodarske članke, domaće vijesti iz grada i cijele županije, a iz našeg Međimurja, koje je sastavni dio starodrevne županije varaždinske. Vidi: „Poruka uredništva i poziv na predplatu. Uredništvo 'Hrvatskog Prava'“, *Hrvatsko Pravo* (Varaždin), on-line izdanje, 27. 6. 1914., pristup ostavren 23. 3. 2023. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=40&godina=1914&broj=000001&E>.

Etnomuzikološkim zapisom pučke međimurske popijevke *Megla se kadi, hajdina cvate* 1908. godine⁹¹⁵ u rodnom Vratišincu Žganec za hrvatsku narodnu poeziju Međimurja otvara riznicu ljepote svoga hrvatskoga naroda koja je predstavljala najbolju karakteristiku i potvrdu o hrvatskom narodu koji živi u Međimurju. Preko školski praznika, kao sjemeništara boravio je kod svog prijatelja Juraja Lajtmana, župnika u Kotoribi, koji mu je bio glazbena, moralna i organizacijska pomoć u spašavanju hrvatske pučke popijevke od mađarske asimilacije. Osim što je uvježbavao župni djevojački zbor preko kojeg je, osim crkvenih popijevaka upoznao i mnoge svjetovne pučke popijevke, zapisao je i pjesme prema pjevanju pjevača, među kojima treba istaknuti njihovu poznatu narodnu pjesmu *Zvira voda iz kamena* a zabilježio je i *Popijevke od kola*, popijevke *O Jelo Jelica*, *Pod kopinom*, *Turki robe*, *Ta divojka, ka junakom draga*, *Vu polju nam jasrica pšenica* itd. Riječi tih pjesama Žgancu predstavljaju najstariji pronađeni kulturno-glazbeni dokument o Međimurju. U narednim godinama surađuje s različitim glazbenim i opće kulturnim listovima i časopisima poput glazbenog časopisa *Svete Cecilije* s podnaslovom *list za pučku crkvenu glazbu i pjevanje* u kojem od 1911. godine piše o različitim problemima glazbe, objavljuje glazbene recenzije i članke poput *O hrvatskoj pučkoj crkvenoj pjesmi*, potiče obnovu crkvene pučke popijevke i donosi izvještaje o proučavanju crkvenog i svjetovnog pjevanja: *Crkvena pjesma je sastavni dio svečanog bogoslužja u katoličkoj crkvi. Kao što su sve grane umjetnosti došle do najjasnijeg izražaja baš u katoličkoj crkvi, tako je napose i glazba u raznim svojim oblicima upravo pomoću crkve došla do svojih visina. ... U cijelom tom (cecilijanskom) pokretu posvećuje se velika pažnja i crkvenoj pučkoj pjesmi. ... I mi Hrvati imamo svoju pučku crkvenu pjesmu. Danas je kod nas pravi pojam crkvene pučke pjesme nejasan i nerazumljiv a i posve nevažan. One pjesme, koje su nekad nikle i živjele u našem narodu, istišnjene su u novije doba raznim drugima, koje su se upravo za zagonetan način raširile po našim crkvama*⁹¹⁶. Njegova suradnja s hrvatskim glazbenim časopisom *Sveta Cecilija* rezultirati će 1916., godine knjigom pjesma *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja* u kojoj pokraj glazbeno-jezičnih obilježja međimurske popijevke progovara i o nacionalnoj utemeljenosti te popijevke.

U izdanju Hrvatskog glazbeno-pjevačkog društva *Vijenac* 1912. godine pokreće i uređuje crkvenu pjesmaricu *Hrvatski koralni ili Pučke hrvatske crkvene pjesme* u kojoj objavljuje

⁹¹⁵ Od tog trenutka pa do svoje smrti zabilježio je ili snimio preko 25.000 raznih narodnih svjetovnih i crkvenih popijevaka (ili solo pjesama), napjeva, melodija za razna glazbala, plesove i kola te raznih narodnih običaja kako u zemlji tako i u inozemstvu.

⁹¹⁶ ŽGANEC, „O hrvatskoj pučkoj crkvenoj pjesmi“, 88-90.

stare hrvatske pučke crkvene pjesme koje odgovaraju duhu crkvene glazbe: *Nazvali smo ove pjesme hrvatskim koralima po primjeru Nijemaca, koji tako zovu svoje pučke crkvene pjesme ... pjesma u narodnom i crkvenom duhu. ... Izdali smo ovu pjesmaricu i ovoj formi ponajprije zato, da popularizujemo cecilijansku ideju, koja ide u prvom redu za uređenjem pučkog crkvenog pjevanja; zatim da pjevačima podamo dionice i time uklonimo veliku zapreku proširenju ovih pjesama; a najposlije; da pokušamo riješiti pitanje o jedinstvenoj pučkoj crkvenoj pjesmi u nas, koje se pitanje u drugih naroda lijepo i povoljno rješava. ... Šaljemo ove pjesme u hrvatski narod, u kojem su i nikle, i preporučujemo ih svim onima, koji ih mogu u narod proširiti – a to su u prvom redu učitelji i svećenici – moleći ih, da ih šire u hrvatski narod s tolikom ljubavi, s koliko smo ih mi pribrali i izdali*⁹¹⁷.

U časopisu *Hrvatska prosvjeta* 1908. godine Žganec piše o kulturnim problemima Hrvata u Podunavlju, Međimurju, Baranji i Bačkoj. U članku *Književnost ugarskih Hrvata*, osim što daje najpotpuniji prikaz književnih dometa južnougarskih, bačkobaranjskih, zapadnougarskih ili Gradišćanskih i međimurskih Hrvata, dotiče se i lista *Muraköz-Medjimurje* odnosno autora koji u njemu pišu međimurskim jezikom. Žganec proziva autore članaka koji pišu *međimurskim jezikom* kao one koji imaju namjeru upotrebom toga jezika međimurske Hrvate odbiti od hrvatskog književnog jezika i time im zatvoriti put u hrvatsku kulturu i hrvatsku književnost: *... osnovali su ga Mađari, međimurski renegati, koji samo zato u nj pišu 'međimurski' da odbijaju narod od hrvatskoga književnog jezika. Kažu da 'međimurski jezik' da je jedini bedem koji brani Međimurje od hrvatskih nasrtaja: kad bi Hrvati jedanput taj bedem porušili, onda bi, vele oni, osvojili Međimurje. Međimurce naučili hrvatski književni jezik znači otvoriti im put u hrvatsku kulturu i hrvatsku književnost, a danas se tako narodi osvajaju*⁹¹⁸.

U članku *Led probijen! – Pučka skupština!!* Žganec izvještava o osnivanju Katoličkog pučkog saveza čime i daje osvrt na skupštinu Katoličkog pučkog saveza koja se održala u Vratišincu 1908. godine, posebno se osvrćući na obraćanje Juraja Lajtmana koji se u svom govoru dotaknuo značenja katoličkog pokreta za prosvjetu, ljudska prava, problemima koje susreće običan stanovnik kad treba riješiti neke svoje poslove u općini ili županiji, neshvaćanja važnosti izbora županijskih zastupnika: *Naš narod ne vidi nikakovu važnost u izboru županijskih zastupnika. ... narod je važan faktor kod svega toga, kako se može njegovom voljom sve to uraditi za njegovo dobro, kako jedino njegova svijest može učiniti, da mu ne odlučuje o*

⁹¹⁷ *Hrvatski koralni ili Pučke hrv. crkvene pjesme*, 5-7.

⁹¹⁸ BARTOLIĆ, „Poznavanje hrvatske usmene pjesme Međimurja prije počeka istraživačke djelatnosti dr. Vinka Žganca“, 190.

*sudbini njegov dušmanin*⁹¹⁹. U istom članku, Žganec daje osnovne informacije o Katoličkom pučkom savezu, tj. koja je njegova svrha, kome je namijenjen, kojim jezikom je pisan istoimeni list⁹²⁰ i kalendar koji izdaje, na koji način širi svoje ideje: *Svrha društva je odgajati i prosvjetljivati narod na kat. temelju. Sredstva su širenje kat. štampe narod i pučke skupštine. Društvo izdaje list za narod „Kat. pučki savez“ u bunjevačkom (štokavsko-ikavsko narječje hrv. jezika), jeziku i madjarskom jeziku*⁹²¹.

Zajedno s Jurajom Lajtmanom, Žganec je pokrenuo i uređivao *Kalendar katoličkog pučkog saveza Hrvata u Mađarskoj* od 1910. do 1913. godine. Zadaća Pučkog saveza bila je *ljude pouči, uputi i u gospodarska pitanja. Nitko se nije učen rodio na svijet. Ako ne učimo ne ćemo znati ni čitat, ni pisat, ni orat; kako bi dakle mogli pametno gospodarit, ako se ne učimo. Čitat, pisat učili smo u školi, orat, kopat učili nas roditelji, ali pametno, racionalno gospodariti, to se moramo sami učiti iz dobrih knjiga, novina. Općinski načelnici koji su izabrani od strane svojih mještana: ... odlikovat će se razumnim gospodarenjem. Njihova će dužnost biti, da budu škole u čim boljem stanju; općinske zgrade, da se čim ljepše sagrađe; da se poljepša općina; općinskim blagom da se čim bolje gospodari, al osobito, da se općinski pašnjaci što bolje poprave*⁹²².

Ostrogonski nadbiskup Ivan Csernoch za Katolički pučki savez piše: *Pučki Savez je društvo svih katolika u Ugarskoj. Vjerski ima fundamenat, jer nastoji oživotvoriti katoličke ideje. Osim toga svim vjernim sinovima ove naše domovine želi pomoći, zato je i pravo domoljubno društvo. Ovo društvo nastoji na svim linijama pomoći članovima svojim, kako u političkom, tako i u gospodarskom pogledu. Cielo društvo nastoji u duhu katoličke pravednosti urediti. ... U katolicima budi privrženost prema crkvi. ... Ovo društvo uči katolike, da su doduše slobodi u svom mišljenju, ali ni u političkom, znanstvenom i socialnom životu nesmiju proti crkvi raditi, niti se smiju složiti s onima koji crkvu napadaju*⁹²³.

⁹¹⁹ MESOP, „Gornje Međimurje. Led probijen! – Pučka skupština!“ *Hrvatstvo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 90.

⁹²⁰ Danica: kalendar Katoličkog pučkog saveza.

⁹²¹ MESOP, „Gornje Međimurje. Led probijen! – Pučka skupština!“ *Hrvatstvo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 92.

⁹²² LAJTMAN, „Zadaća Pučkog saveza“, 52-53.

⁹²³ CSERNOCH, „Pučki Savez“, 20-23.

11.2.2. Hrvatstvo i Hrvatsko pravo

Stanovnike Međimurje početkom 20. stoljeća, smatra Žganec, može se podijeliti na malobrojnu inteligenciju (*gospoda notarijuši, birovi, sudci, fiškali, ablegati*) koja je obuzeta idejom velikomađarske države i običan narod (*prosti puk*) koji ni ne sluti što se oko njega u to vrijeme događa, koji nema osnovna saznanja o društvenom, obrazovnom i kulturnom životu jer za njega kupiti knjigu znači baciti novac, a školu drži ustanovom koja njihovu djecu treba naučiti osnovne stvari, dakle čitati, pisati i računati: ... *narod ne pojmi zamašaj kulture, što nema pojma o duševnom životu. Ovo se osobito vidi u njegovom posvemašnjem zabacivanju sviju sredstava, kojima da dodje barem do neke naobrazbe. On ne pojmi, kako može tkogod novac 'baciti' za neku knjigu pa kako 'lijepa' bila. On ne pojmi, što bi čovjek učio drugo u školi i uopće, nego 'čitati, pisati i računati'*⁹²⁴. Na takvo stanje upozorava, kao pravaš i mladi gimnazijalac, Žganec koji objavljuje niz članaka pod zajedničkim naslovom *Medjumurje spava u Hrvatskom pravu* gdje daje svoje viđenje nezainteresiranosti međimurskih Hrvata za osnovna politička i društvena pitanja: *Pojmovi domovine, jednog naroda, narodne samosvijesti, narodne sloge, domovinske s ljubavi, požrtvornosti za domovinu, rada za cjelokupni narod, slobodne domovine itd., itd. ... svi su izbrisani iz duše tamošnjeg naroda*⁹²⁵. Takvom stavu međimurskih Hrvata pridonijele su, smatra Žganec, mađarske škole u Međimurju i učitelji koji su u njima zaposleni i kojima je osnovna zadaća u školama *odnaroditi* djecu međimurskih Hrvata putem mađarskog jezika⁹²⁶. Kako bi to postigli oni se, u cilju zadobivanja povjerenja u narodu,

⁹²⁴ MESPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Magjarska inteligencija o držanju međimurskog seljaka – Sudovi i drugi javni uredi – Držanje Međimurca o inteligenciji kao socijalnom faktoru – neke osobite figure iz inteligencije“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 107.

⁹²⁵ MESPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Propadanje narodne svijesti – Uzroci propadanja – Magjarofilaska propaganda – Ustuk?“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Zvonimir. Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 99.

⁹²⁶ Žganec se ne protivi učenju mađarskog jezika u školi, već je protiv same svrhe s kojom se taj jezik uči: ... *izjavljujem, da to nisam u tako strogom smislu riječi, ali sam protivnik onakovom učenju magjarskoga jezika, kako se to uči u Međimurju. Dok ja učim nekoji jezik, ne učim ga za to, da postanem neprijatelj onoga naroda, čijim jezikom sam do sada govorio, a da opet s druge strane taj novi jezik ulieva u mene ljubav ne samo k dotičnom jeziku, nego i k samom narodu ... koju zovemo domoljubljem. Za ovim se ide u Međimurju. Sredstvo za to služi samo učenje jezika i onda način učenja. Vidi: MESPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Odnarodjivanje sugestijom putem novinstva – Zašto i tko to radi? – U koliko je Međimurac pristupačan ovim faktorima onarodjivanja? – Bez pomoći?!“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin). U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 113.*

uključuju u najbitnije segmente društva. Ulaze u crkvene zborove, pišu u novinama koje čitaju stanovnici Međimurja. Učiteljima u mađarizaciji Međimurja pomažu i suci, pravnici, bilježnici a ponajviše pojedinci iz samog naroda koji su odgojeni u mađarskom nacionalnom duhu: *Najviše dakako djeluju u propagandi pučki učitelji, koji dolaze ovamo kao neki strojevi, da upravo mehanički vrše svoj posao namijenjen im od Magjara. Njihova je zadaća odnaroditi megjumursku djecu, a deseta mu je briga, da narod prosvjetljuje s druge strane, da djeci dadu elementarne pouke, kakovu propisuje zakon za pučke škole. ... Za učiteljima ne zaostaje niti druga zvana i nezvana inteligencija s magjarofilskim idejama u svojem nastojanju. ... Inteligentna i uplivna gospoda, inteligencija par excellence, osvaja Megjumurca najviše. Sucevi, advokati, ovamo spadaju i bilježnici itd. najviše uplivišu na narod, da pada u očaju u indiferentizam, a poslije da gubi svaku narodnu svijest*⁹²⁷.

Svoj materinski jezik, djeca uče od svojih majki koje ili ne govore ili se služe vrlo loše mađarskim jezikom: *Majka kao i žene uopće govore vrlo malo magjarski. Ovio se prepušta više muškarcima. Majke tako uče svoju djecu hrvatskom govoru, ali, kad im se ona otrgnu iz njihove vlasti, dodju u krug, gdje čuju drukčije riječi od onih majčinih, gdje vide zabacivanje onoga, što su usisali majčinim mlijekom, gdje vide umiranje prvih uzroka i uslova njihovog duševnog života. To su prvi eksperimenti, da se izgubi svijest hrvatske misli i narodnosti u Medjimuraca. To su prvi pokušaji, da se stvara duševno roblje i narodno izmrevareni životi sve za ropotarnicu nezasiťne magjarske vlasti i bakatosti*⁹²⁸. Međutim, tijekom odrastanja mladi međimurski Hrvati prihvaćaju mađarski jezik čime se slabi njihova hrvatska nacionalna svijest, što navodi Žganec i nije neobično, kad se u školi pjeva mađarska himna *Isten áld meg a Magyar*, molitva započinje riječima *Bože blagoslovi Magjare*, a učitelji učenicima govore da je Međimurje *magjarska domovina* i neka budu vrijedni sinovi mađarske domovine, neka je ljube i rade za njezinu dobrobit: *Kako mora istom opet zaboljeti pravog rodoljuba srce, kad čuje, gdje nevina djeca, sinovi hrvatskih otaca, pjevaju himnu magjarske nezasiťnosti, gdje se iz onih nježnih grla diže pod oblake zločinački za ovaj slučaj: 'Isten áld meg a Magyar ...' Hrvatska djeca mole – čujte i zgražajte se – 'Bože blagoslovi Magjare ...' Dakako, to je nekako u smislu medjusobne ljubavi pojedinih naoroda! Zar ne, vi 'visokouplivna' i 'velemožna' gospodo ...? Tâ, to su naša*

⁹²⁷ MESOPOTAMSKI, Medjumurje spava. Faktori Magjarske propagande u Megjumurju – Slaba reakcija – Portraiti nekih „prosvjetitelja“ naroda“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin). U: BARTOLIĆ, Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec, 102-103.

⁹²⁸ MESOPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Propadanje narodne svijesti – Uzroci propadanja – Magjarofilaska propaganda – Ustuk?“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin). U: BARTOLIĆ, Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec, 100.

'braća...'⁹²⁹. Stanovnici Međimurja zadovoljeni su što njihova djeca znaju mađarski jezik: *Megjumurac je sretan, kad vidi, gdje mu se sin razgovara s kimegod magjarskim jezikom. On u tome vidi neki napredak*⁹³⁰. Takav odgoj mladih međimurskih Hrvata doveo je do toga da kad oni postaju odrasle osobe više im je stalo do Ugarske nego do Hrvatske. Upravo u toj činjenici Žganec prepoznaje uspjeh mađarske politike u mađarizaciji međimurskih Hrvata i smatra da će mađarska elita kroz dvadesetak godina uspjeti u svome naumu jer se već sada može čuti: *Pak, kaj bi mi s Horvatima? Oni su bedaki, nego Magjari su dečki*⁹³¹.

11.2.3. Narod bez narodnosti

Prvih pedeset godine mađarske uprave u Međimurju Žganec opisuje u listu *Đački vjesnik* u članku naslova *Vama Međimurci i ostali Hrvati* gdje navodi da je tih godina ugarska uprava imala samo jedan cilj, a to je odvajanje međimurskih Hrvata od Hrvatske. U postizanju toga cilja hrvatski književni jezik u Međimurju pretvorili su u lokalnu jezičnu tvorevinu s puno mađarskih posuđenica koja se trebala nazvati *međimurski jezik*, dok su hrvatski ili *lerski* jezik pokazali bezvrijednim.⁹³² Svoje analize i prijedloge *duševne naobrazbe* preko skupština i pučkih predavanja Žganec iznosi u člancima pod naslovom *Gornje Medjumurje*, objavljenih u *Hrvatstvu* 1908. godine gdje daje svoje viđenje političke, kulturne, obrazovne i društvene situacije u Međimurju: škola, hrvatskog jezika, gospodarstva, prosvjete i crkve, mađarskih učitelja, hrvatske pučke pjesme koja i dalje ima hrvatsko leksičko ruho, ali mađarski melodijski sadržaj, promatra narod na poslu, u crkvi, na groblju, čuje svoje suseljtane kad govore: *Kak to špajsko pišeju Horvati* i shvaća da se mađarizacijom polagano među međimurskim Hrvatima gubi hrvatska nacionalna svijest.

Međimurski Hrvati u tim vremenima opisivani su kao *narod bez narodnosti*, a da bi se to promijenilo, Žganec smatra da će se moći nacionalno osvijestiti međimurske Hrvate tek onda kad se on uzdigne u kulturi i prosvjeti. Kad se to ostvari, nacionalna svijest prema Žgancu, sama će se pojaviti jer prosvjetljeni narod sam će tražiti svoja hrvatska nacionalna prava: *Kad bude*

⁹²⁹ MESOPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Propadanje narodne svijesti – Uzroci propadanja – Magjarofilaska propaganda – Ustuk?“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin). U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 100.

⁹³⁰ *Isto*, 100.

⁹³¹ *Isto*, 101.

⁹³² BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 80.

*Medjumurac znao, što je narod, što je narodnost, što je materinji jezik, što je domovina, što domoljublje, - kad bude to znao i konsumirati, zar se ne će onda pitati svijestan položaju: Čovječe, tà, ja sam posve nešto drugo, nego su mi govorili moji propagatori madjarstva! Zar ja mogu biti Madjar? Zar to nije nesmisao, da budem Madjar s materinjim hrvatskim jezikom?*⁹³³.

Prije priključenja međimurskih Hrvata Hrvatskoj, potrebno ih je, smatra Žganec, najprije kulturno, a tek onda nacionalno i politički obrazovati: ... *samo kulturno dignut Medjumurac moći će se trgnuti iz nacionalnoga sna i indiferentizma*⁹³⁴. Kad govori o kulturnom pripojenju, Žganec smatra da će se to u Međimurju moći ostvariti tek onoga trenutka kad međimurskih Hrvat bude odgojen u istoj kulturi kao i Hrvat u Hrvatskoj jer u tadašnjem trenutku *narod i narodnost* kod međimurskog Hrvata ne znače ništa: *Govoriti Medjimurcu danas o stvarima, koje zasijecaju u narod i narodnost, znači uzalud trošiti sile. Medjimurac će se kod toga jednostavno pitati, što to meni koristi, kad mi ovaj pripovijeda o nekoj narodnosti, a ja iz svega toga ne dobijem ništa. Što mi koristi ime, ako ne dodje ništa za džep*⁹³⁵. Iz takvog položaja međimurske Hrvate, smatra Žganec može se uzdići na način da se oni kulturno osvijeste, da shvate važnost čitanja knjiga i novina: ... *valja nam u Megjumurce širiti svaku prosvjetu, valja narod trgnuti iz njegovih zastarjelih i glupih sudova o svietu, valja mu podati jasnu sliku kulturno osvješćena čovjeka, valja ga dići u narodnoj prosvjeti. ... Učinimo hrvatsku literaturu pristupačnom Megjumurcima. ... Osnujmo hrvatski list za megjumurski narod*⁹³⁶.

U članku pod nazivom *Knjige – Medju narodom – Impresije – U društvu s narodom*, Žganec tvrdi da u Međimurju živi *narod bez narodnosti*, bez empatije, čija djeca u školi uče i pjevaju mađarske pjesme na mađarskom *gospodskom* jeziku: *Magyar az én hazám, magyar apáám, anyá*⁹³⁷. Prema Žgančevim zapažanjima, u Međimurju nema narodnih knjižnica i čitaonica, Međimurac sve gleda materijalno, teško prihvaća suvremene i moderne oblike udruživanja, poput seljačkih zadruga ili važnost izbora: *Kak su mogli naši stari bez svega toga*

⁹³³ MESOP, „Gornje Međimurje. Hrvatsko novinstvo i međimursko pitanje – Žalosni pojavi!!“, *Hrvatstvo* (Zagreb), 31. kolovoza 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 95.

⁹³⁴ *Isto*, 93.

⁹³⁵ *Isto*, 94.

⁹³⁶ MESOPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Učinimo hrvatsku literaturu pristupačno Megjumurcima! – List za Megjumurce – Bezuvjetna potreba (1908.)“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 118-119.

⁹³⁷ MESOP, „Gornje Međimurje. Knjige-Medju narodom – Impresije – U društvu s narodom“, *Hrvatstvo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 74.

živjeti, tako ćemo i mi, a čitanje knjiga smatra gubitkom vremena⁹³⁸ što predstavlja najveću zapreku socijalnom i društvenom napretku stanovniku Međimurja: *Medjimurcu daj badava knjigu, on će je uzeti, ali ako mu je nudiš za 5 novčića, on će je odbaciti pa kakova mu drago bila. Osnovaj mu školu s kakovim god nastavnim jezikom, on će slati u nju svoju djecu, samo ako ga to ništa ne stoji. ... Preporučiš li mu, da čita kakove novine, on će ti se nasmijati da nije 'gospon', pa zašto da čita*⁹³⁹.

Godine 1913. u *Riječkim novinama* u članku *Međimurci o svojoj narodnosti* Žganec iznosi da je jedini kriterij za narodnost (nacionalnost, pripadanje narodu⁹⁴⁰, svijest o pripadanju etničkoj skupini) materinski jezik *koji je kod svih Međimuraca hrvatski*. U dokazivanju svoje tvrdnje Žganec je uradio nekoliko anketnih razgovora na temu jezika⁹⁴¹, među stanovnicima gornjeg i donjeg Međimurja, i to u Kotoribi, Prelogu, Vratišincu, Donjem Kraljevcu i Sv. Juraju na Bregu. Postavio ima je dva pitanja: 1. *Što ste vi (uopće)?*, 2. *Jeste li Hrvat ili Mađžar?* Na svoje upite dobio je tri vrste odgovora: *Hrvat, Mađžar, ne znam*. U odgovorima se mogla vidjeti sva zbunjenost i nezainteresiranost za njihovo nacionalno stanje. Oni koji su se izjasnili Hrvatima, svoj odgovor obično su popratili riječima: *Kak bum rekel, da sam Mađžar, kad ne znam mađžarski! Kak bum drugač rekel! Ne bi trebao niti odgovoriti, da sam Hrvat, to bi sam znao po jeziku! Mi ne možemo biti Mađžari, kad su naši stari bili Hrvati. Kak bi čovjek rekel ono, kaj nije! Ja sam već rekel, da sam Mađžar, no onda se počeo zmenom spominati mađžarski, a ja sam ostao hurmak (bedak, ja nijesam znao mađžarski)*⁹⁴². Koji nisu željeli odgovoriti na postavljeno pitanje svoj odgovor obično bi popratili riječima: *Ako bi me Mađžar pitao, rekel bi mu, da sam Mađžar, ako Hrvat, da sam Hrvat, Niti smo Hrvati niti Mađžari (to je najčešći odgovor!) Kaj tko hoće, ja ne znam kaj sam, ...*⁹⁴³. Svi oni koji se izjasnili da su Mađari, to su uradili, navodi Žganec, iz razloga jer su rođeni u Ugarskoj. Sljedeće svoje istraživanje Žganec je proveo među mlađim osobama, koji su nedavno tek završili neko školovanje. Oni su se

⁹³⁸ MESOPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Riječ o društvenom karakteru Megjumuraca – Smisao za udruženje i pučku prosvjetu – Bezpolni pokušaji – Kakova da agilacija uspostavi ovo mrtvilo?“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 109.

⁹³⁹ *Isto*, 109.

⁹⁴⁰ Narod odnosno nacija može se definirati kao šira zajednica ljudi povezanih zajedničkom poviješću, tradicijom, vjerskom pripadnošću, jezikom i kulturom. Vidi: „Narod“, u: *Školski rječnik hrvatskoga jezika*.

⁹⁴¹ Jezik, prema mađarskim autorima Istvánu Bibóu, Tiboru Huszáru i Jenőu Szüsu ima veliki značaj u buđenju nacionalne svijesti i oblikovanju nacionalnog identiteta. Prema Josipu Bratuliću jezik je najsnažnije obilježje identiteta, i osobe i naroda.

⁹⁴² MESOP, „Međimurci o svojoj narodnosti“. *Riječke novine* (Rijeka), 14. 9. 1913., 5.

⁹⁴³ *Isto*, 5.

većinom izjašnjavali da su Mađari, unatoč tome što su vrlo loše govorili mađarski. Djeca su na njegovo ispitivanje dala različite odgovore. Djevojčicama kojima je postavljao pitanje: *Jesu li Hrvatice ili Mađarice?* redovito su mu odgovarale da su Hrvatice. Za razliku od njih dječaci su davali različite odgovore. Oni dječaci koji su polazili mađarske škole izjašnjavali su se redom da su Mađari, a oni koji su išli u privatne škole izjašnjavali su se kao Hrvati. Na kraju svog istraživanja ustvrdio je da u je u Međimurju našao samo nekoliko *Mađara* koji nisu znali mađarski, ali su se svejedno smatrali Mađarima.

11.2.4. Žganec o novinama Muraköz-Medjimurje

Međimurski Hrvat ostao je ravnodušan prema nacionalnom osvješćivanju iz činjenice što mu se s jedne strane govorilo da je Hrvat, a s druge strane da je Mađar. U takvoj situaciji on se najradije izjašnjavao da je jednostavno *Megjimorec*. Kako se ne bi izgubio hrvatski nacionalni osjećaj kod međimurskog Hrvata, treba smatra Žganec, preko hrvatskih listova, svećenika i ostale inteligencije, kako u Međimurju, tako i u Hrvatskoj, poduprijeti i voditi akciju širenja hrvatske nacionalne kulture u Međimurju. Stanovnici Međimurja nisu bili skloni čitati hrvatske knjige ili novine zbog *lerskog* jezika koji nisu dovoljno razumjeli ali i iz jednostavnog razloga što nisu imali naviku čitanja. Iz tog razloga, Žganec predlaže, da se istraži već postojeća literatura koja je nastala u Međimurju, bez obzira je li ona hrvatska ili ugarska. U prvom redu tu misli na list *Muraköz-Medjimurje* koji daje literarno-kulturnu sliku Međimurja a izlazi i na hrvatskom i na mađarskom jeziku.

U srpnju 1908. godine u članku *Madjari zaglupljuju Medjimurca – Famosni 'Muraköz' – Intolerancija* Žganec se osvrće na list *Muraköz-Medjimurje*, koji je prema svojoj namjeni *društveni, znanstveni i povučljivi list za (medjimurski) puk*, kojeg zbog načina pisanja naziva listom za *zaglupljivanje naroda*.⁹⁴⁴ Taj svoj stav Žganec, izvodi iz činjenice što taj list međimurskim Hrvatima naglašava da oni imaju veće slobode nego Hrvati u Hrvatskoj: ... *da kuiko slobode imate vi tu, vu občini govorite medjimurski, vu cirkvi medjimursku svoju reč čujete ...*, daje lošu sliku o Hrvatima u Hrvatskoj: ... *kakve hiže imaju zagoprci te jeli su ove hiže čiste ... Svinja človek kokoš sve skup stanuje vu jednoj kolibici (gle ti te prostake!)*⁹⁴⁵.

⁹⁴⁴ MESOP, „Gornje Međimurje. Madjari zaglupljuju Medjimurca – Famosni 'Muraköz' – Intolerancija“, *Hrvatstvo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 71.

⁹⁴⁵ *Isto*, 71.

Novine *Muraköz-Medjimurje* na početku su tiskane hrvatskom kajkavštinom, s elementima štokavštine, ali od 1884. godine one se počinju tiskati iskvarenom međimurskom kajkavštinom koja se predstavlja kao međimurski jezik. Konceptualno list se može podijeliti na dio pisan mađarskim⁹⁴⁶ i dio pisan hrvatskim jezikom⁹⁴⁷ u kojem se nalaze savjeti međimurskom seljaku. Taj dio novina Žganec opisuje kao karikaturu od jezika zbog mješavine kajkavskog i štokavskog narječja, pravopisnih pogrešaka, mađarskog reda riječi te mađarskih konstrukcija rečenica u tekstu. Sve to služilo je da se kod stanovnika Međimurja negira društveni karakter hrvatskoga života i da se jača mađarska nacionalna ideja u svrhu *odnarodnjavanja Medjumurja: Moram iztaknuti, da je jezik u ovom listu upravo grozan, prava karikatura od jezika. Na prvi pogled znamo, da je kajkavačko narječje, a ako motrimo dalje, naći ćemo silu štokavštine. Iz svega toga pa i iz bezbroja pravopisnih i drugih pogriješaka vidi se da čitavi niveau naobrazbe izdavača i urednika 'Muraköza'. ... Čitam vam u tom listu gdje god u hrvatskom tekstu pop koju magjarsku rieč. Tako se sistematski uzima rieč 'engedély' mjesto dozvola i sklanja na hrvatski. No ne samo to, već se tim putem narod tuđji u duhu svoga jezika, jer ovi 'literati' unašaju u hrvatski jezik magjarski red riječi, magjarske konstrukcije – jednom rieči magjarski duh*⁹⁴⁸. Dio lista koji nosi naslov *Politički pregled*, Žganec zbog članka koji su u toj rubrici objavljeni naziva rubrikom *Zaglupljujemo Medjumurca!: Tko želi klasičnu zbirku gluposti, zlobe i neznanja, neka si izreže koji god članak pod ovom rubrikom pa neka si ga spravi. Pisac dotičnog članka zaslužuje krst za zasluge u laganju, izvrtanju, zlobi, izkrivljanju činjenica*⁹⁴⁹. Pozitivan stav Žganec nema ni za dio lista koji donosi obične vijesti i novosti i navodi da se ga može opisati kao zabavni jer donosi *smješnice ili pripoviesti*. Uz list dolazi i podlistak *Baletristika*.

Početakom 20. stoljeća urednik novina *Muraköz-Medjimurje* Jozef Margiati sve otvorenje ulazi u borbu za suzbijanje svake pojave nacionalne svijesti u Međimurju, dok istovremeno mađarska politička elita putem novina *Muraköz-Medjimurje* implicira u svakoj prilici međimurskom Hrvatima da je on Mađar. On se tome čak ni ne protivi, već suprotno, prihvaća i ponosi se s takvom sugestijom... *godi Medjimurcu – mladoj dakako generaciji – gdje mu se*

⁹⁴⁶ Muraköz magyar és horvát nyelven megjelenő társadalmi ismeretterjesztő és szépirodalmi hetilap.

⁹⁴⁷ Medimurje na horvatskom i magjarskom jeziku izlazeći društveni znanstveni i povučljivi list za puk.

⁹⁴⁸ MESOPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Literarne prilike u Medjimuraca – Duhovna i svjetska književnost – Karakteristika – Periodični listovi“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 116-117.

⁹⁴⁹ *Isto*, 116.

veli, da je Magjar. On ne odbija taj nagovor ... već i nastoji, da se ga dokopa⁹⁵⁰. Nadalje, mađarsku zastavu koristi kao simbol odanosti međimurskih Hrvata prema Ugarskoj: *Ona (magjarska narodna) zastava pokazala je nam, da i tu ima magjarska domovina svoje verne sine, svoje vredne Medjimurce, koji su gizdavi na svoj orsag Magjarski, veseliju se, da se moreju zvati sini Magjarske domovine, koju štujeteju, koju ljubiju, dok bu njim srdce tuklo*⁹⁵¹.

11.2.5. Hrvatske novine za Međimurje

Teritorijalno pripojenje Međimurja Hrvatskoj početkom 20. stoljeća nije bilo moguće ostvariti, ali možda se u bliskoj budućnosti ostvari ako se postignu određeni preduvjeti, a to su prema Žgancu: *kulturna prosvjeta, nacionalna svijest, zahtjevi narodnih prava, revolucija ...*⁹⁵². Uz dizanjem međimurskih Hrvata u kulturi i prosvjeti postići će se da će oni s vremenom tražiti ne samo svoja ljudska prava već i svoja narodna hrvatska prava: *Kad bude Medjimurac znao, što je narod, što je narodnost, što je materinji jezik, što je domovina, što domoljublje, - kad bude to znao i konsumirati, zar se ne će onda pitati svijestan položaju: Čovječe, tà, ja sam posve nešto drugo, nego su mi to govorili moji propagatori madjarstva! Zar ja mogu biti Madjar? Zar to nije nesmisao, da budem Madjar s materinjim hrvatskim jezikom?*⁹⁵³. Duhovno buđenje stanovnika Međimurja je zanemareno jer u njemu ne postoje čitaonice, kulturne udruge ili društva. Postoje tzv. cehovi (ceška društva) ali oni djeluju isključivo u okvirima crkve, bez kulturne misije, i samo u trenucima raznih svečanosti. Njih bi, prema Žgancu, trebalo reformirati na način da postanu kulturna središta čitave jedne župe, da budu središte i posrednik između širitelja prosvjete i naroda.

Međimurje, navodi Žganec, nema svoju narodnu inteligenciju te je treba izgraditi putem novina⁹⁵⁴ koji će u Međimurju imati kulturnu misiju koja će ga približiti Hrvatima iz Hrvatske. On je uvjeren da se ideja o listu može ostvariti u Međimurju, a kao dokaz za to navodi novine

⁹⁵⁰ MESOPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Odnarodjivanje sugestijom putem novinstva – Zašto i tko to radi? – U koliko je Medjimurac pristupačan ovim faktorima odnarodjivanja? – Bez pomoći?!“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 112.

⁹⁵¹ *Isto*, 112.

⁹⁵² MESOP, „Gornje Međimurje. Hrvatsko novinstvo i međjimursko pitanje – Žalosni pojavi!!“, *Hrvatstvo* (Varaždin), 31. 8. 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 95.

⁹⁵³ *Isto*, 95.

⁹⁵⁴ Na početku 20. stoljeća, u Međimurju, na hrvatskom jeziku prevladavali su listovi *Istina* i *Glasnik*, te molitvenici i druge *nabožne* knjige iz Hrvatske.

drugih narodnosti u Ugarskoj koje imaju svoje novine, poput *Nevena* među Bunjevcima i Šokcima što predstavlja ujedno i dokaz da narodnosti imaju svoju inteligenciju koja osjeća sa svojim narodom i koja je sposobna prikazati svojem narodu i kulturno-literarno nasljeđe drugih naroda.

Među međimurskim Hrvatima, navodi Žganec treba širiti narodnu prosvjetu preko hrvatskih novina koji će biti veza između njih i Hrvata *s one strane Drave*. Nadalje, novine bi trebale zastupati interese međimurskih Hrvata u smislu buđenja iz *kulturnog mrtvila* i zastupati samo kulturna, a ne i politička pitanja. U njegovom radu trebali bi sudjelovati i Hrvati iz Hrvatske i Hrvati iz Međimurja. Same novine trebao bi se tiskati u Čakovcu ili u nekom mađarskom mjestu kako ne bi na sebe privukao preveliku pažnju od strane Mađara. Kod izrade novina treba voditi računa da se uvažavaju *magjarski zakoni* kako bi novine mogle nesmetano djelovati u Međimurju.

U pitanju jezika, Žganec je protiv toga da se on piše kajkavskim narječjem, ali isto tako svjestan činjenice da je međimurski seljak zbog nedovoljnog poznavanja štokavskog *lerskog* narječja i do sada izbjegavao hrvatsku literaturu. Kao kompromis predlaže da se odabere štokavsko narječje (za razliku od Novaka koji predlaže da se u početku zadrži kajkavsko narječje, a kasnije postepeno uvodi štokavsko narječje), ali i da se u novinama izbjegavaju one riječi koje su nepoznate stanovnicima Međimurja što će dovesti do toga da se on i postepeno priviknu i prihvatite štokavsko narječje. Novine bi, navodi Žganec: *Znam iz iskustva, da Medjimurac vrlo malo žrtvuje za knjigu ili novinu*⁹⁵⁵ trebalo dijeliti besplatno ili uz simboličnu naknadu. List (*medjimurski list* ili *medjimurske novine*) bi se iz tog razloga trebao financirati *putem milodara i dobrovoljnih prinosa* za što bi trebalo zainteresirati cjelokupnu hrvatsku javnost.

11.2.6. Društvena i ekonomska slika Međimurja

Žganec ističe potrebu isticanja povijesnih i državnopravnih argumenta u rješavanju međimurskog pitanja, i to kroz gospodarsko i nacionalno prosvjećivanje mladih međimurskih Hrvata u selima i trgovištima koji će nakon toga sami postati sposobni za prosvjetni, gospodarski i prosvjetiteljski nacionalni rad. Osim što je Međimurac pun predrasuda i kulturno

⁹⁵⁵ MESOPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Učinimo hrvatsku literaturu pristupačno Megjumurcima! – List za Megjumurce – Bezuvjetna potreba“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 121.

zaostao, ističe Žganec, on je i uvredljiv ako nešto nije po njegovoj volji: *Kaj budu oni mene za huramaka imali!*⁹⁵⁶. Žganec hurmaka doživljava kao čovjeka koji je obično drugačiji od drugih, pametniji, bez predrasuda i koji se zanima za znanost i prosvjetu: *A takovi su vam ljudi, ti 'hurmaki' – obično bistriji ljudi, koji se više zanimaju za sve, što ide na nauku i prosvjetu. To su vam ljudi, koji su si i sami sviesni, da nešto više znadu od ostalih – jednom riječi ljudi, što su se donekle riješili spona starih predrasuda, ali im napola robuju*⁹⁵⁷. Kad Žganec govori da *Međimurje spava* pod time misli na činjenicu da on polagano prelazi u *fazu nacionalnog umiranja*, jer mu nije važno razvijanje prosvjete i kulture, duševnog života vezanog za pojmove kao što je ljubav, domoljublje, dobrota itd. te svojih narodnih prava. Već suprotno, važan mu je samo materijalni dobitak.

S ekonomske strane Međimurac je početkom 20. stoljeća *na visokom stupnju blagostanja i zadovoljstva*. Međutim, nema organiziranih zadruga, a sljedeći nedostatak je podjela zemlje među potomcima što za posljedicu ima komadanja velikih u manje posjede. Kako bi se to izbjeglo, pojedine bogate obitelji imaju manje djece, što prema Žgancu, utječe na moralni život jer kod obitelji s više djece dolazi do toga da se oni počinju stidjeti činjenice što imaju veći broj djece: *U Međimurju nema zadruga. Sve je podijeljeno na male posjede. Ideal Međimurcu je dokopati se, da bude 'gazda'. Za to se smjesta poslie smrti pojedinog 'gazde' njegova djeca stanu dieliti imutkom svoga oca. Na taj se način veći posjedi komadaju u manje i uvjetuju pogubne posljedice ovakvog postupka. Prva takva posljedica je najprije želja roditelja, da imadu čim manje djece, da im ne budu biedne materijalne prilike kasnije u životu*⁹⁵⁸. Zaostalost Međimuraca Žganec vidi u svim segmentima društva. Na veliku smrtnost djece koja u to vrijeme vlada Međimurjem, oni hladno komentiraju: *Ta hurma se plače za dete, kak da ih se već ne bu rodilo*⁹⁵⁹. Isto se događa i kod pojave bolesti ili epidemija, Međimurci ne slušaju savjete liječnika nego umrle duže čuvaju u kući prije sahrane: *Gospoda misliju ako jenga zakopamao. Pa zato kugi kraj včinimo*⁹⁶⁰.

⁹⁵⁶ MESOPOTAMSKI, „Međimurje spava. Još neka svojstva Međimuraca – Njihov religiozni život – Moralni nazori – Neke predrasude - Međimurje spava“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 128.

⁹⁵⁷ *Isto*, 129.

⁹⁵⁸ *Isto*, 131.

⁹⁵⁹ MESOP, „Gornje Međimurje. Zašto smo na svijetu? – Epidemija“, *Hrvatstvo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 82.

⁹⁶⁰ *Isto*, 82.

Vaza međimurskih Hrvata s Hrvatskom, kroz priče o narodnim junacima i hrvatskim pjesmama koja je postojala polagano nestaje. Mađarska pjesma, glazba i melodija zauzima mjesto hrvatske pjesme, koju Međimurci podrugljivo nazivaju *zagorskim pjesmama*. To se događa polagano i u crkvi, gdje mađarski kantori starim crkvenim pjesmama i melodijama daju mađarski karakter: *Stara slava Medjumurja, dok je bilo još jedinstveno tijelo s Hrvatskom, propada. Pjesma naroda nosioc i tumač te slave i života, iščezava pred pritiskom unešene magjarske glazbe. Priča narodnih i pjesama o junacima nema u Medjumurju. Ovima i onim lirskim i načinu pjevanja ruga se Medjimurac, nazivajući ih podrugljivim tonom 'zagorskim pjesmama'. Starinske pjesme i melodije, što e u crkvi uzdržaše, preobličili su magjarski kantori magjarskim karakterom u skroz drugi smisao*⁹⁶¹.

Kako bi međimurski Hrvati bili zadovoljni svojim načinom života dobivaju, uz druge i povlasticu da mogu uzgajati duhan a sve sa svrhom da im se kaže ... *evo, vidite, dragi moji Medjumurci, da Magjari vam dajemo svakojake povlastice! Kod nas će vam biti dobro. Izrazite, dragi moji Medjimurci, Hrvatima podpuno nepovjerenje*⁹⁶².

Međimurac je religiozan, i vjera mu je s toga temelj duševnog života. Iz tog razloga kod njega prevladavaju religiozno-moralni nazori ili predrasude. Vjerska pitanja Žganec dotiče u članku *Vjersko raspoloženje ljudi – Razlozi 'propadanja' vjere - Organizacija na kat. temelju* gdje navodi da je stanovnicima Međimurja kao pripadnicima katoličke crkve vjera najvažniji aspekt njihova života. Međutim, odlaskom mladih na rad u inozemstvo, u Međimurje počinju dolaziti ideje socijalne demokracije koje svoj temelj imaju na ideji bratstva, slobode i jednakosti među ljudima: *Mlada generacija, muškoga spola, polazi u par zadnjih godina u dosta velikom broju na rad u razne njemačke gradove. ... Premda je vjera svakomu Medjimurcu sveta, ipak se ova mladost bani kojekakvim frazama socijalističkih i drugih bezvjerskih nauka. ... Čuo sam, kako je jedan takav, govoreći o idejama socijalne demokracije, rekao, a je Krist na križu rekao, neka medju ljudima vlada bratstvo, sloboda i jednakost ... Ubogi seljak vjeruje ovakvima, osobito kad su to ljudi iz njegova sela*⁹⁶³. Svojim radom i djelima Žganec je, smatra Bartolić, zadužio hrvatski narod i povijest, posebno u svom zavičaju gdje je sabirao pučke napjeve i time spasio od zaborava mnoge narodne popijevke.

⁹⁶¹ MESOPOTAMSKI, „Medjumurje spava. Epur si muove!“, *Hrvatsko pravo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 134.

⁹⁶² *Isto*, 135.

⁹⁶³ MESOP, „Gornje Medjimurje. Vjersko raspoloženje ljudi – Razlozi 'propadanja' vjere - Organizacija na kat. temelju“, *Hrvatstvo* (Varaždin), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 75.

11.3. Ivan Novak (Ivan Hudić)

U središnjoj fazi hrvatske nacionalne integracije u Međimurju važnu ulogu imao je i Ivan Novak⁹⁶⁴ koji je procijenio, kao i ostali pripadnici nacionalnog pokreta, da Međimurja nema bez Hrvatske, a da bi se to postiglo ponajprije je potrebno, prema Novaku, nacionalno osposobiti međimurske Hrvate za priključenje Hrvatskoj. Državnopravno rješenje međimurskog pitanja kakvu je zastupala pravaška politika smatra krivom i predlaže da rješavanje međimurskog pitanja treba tražiti ponajprije u pripojenju Međimurja hrvatskom kulturnom prostoru (jezik, književnost, običaji, duhovna, povijesna i materijalna kulturna baština, glazba, tradicija itd.). Kao gimnazijalac surađuje s zabavnim i poučnim listom za odrasliju mladež *Pobratim* gdje objavljuje poeziju patriotskog karaktera kojom pokazuje svu težinu položaja Međimurja. Kasnije piše u varaždinskim listu *Naše pravice* u kojem 1904. godine objavljuje članak *Kako nas odnarođuju* u kojem ukazuje na prilike u međimurskim školama, posebno se osvrćući na sadržaj udžbenika *Hrvatska čitanka za III. I IV. razred međimurskih pučkih škola* koji se koriste na nastavi poput *Hrvatske čitanke* u kojoj između ostaloga stoji: *Naša je ljubljena domovina magjarsko kraljevstvo. ... Ja dober sin sem magjarski; Ov dom je moj raj zemaljski; Magjarska je ma narodnost; Gizdav sam na samostalnost*⁹⁶⁵.

Boraveći u Budimpešti 1904. i 1905. godine, pod pseudonimom Ivan Hudić⁹⁶⁶ izdaje i uređuje dva socijalistička lista *Crvenu slobodu*⁹⁶⁷ i *Socijalist*. Povratkom u Zagreb, kao

⁹⁶⁴ Ivan Nepomuk Novak (Macinec, 22. V. 1884. – Čakovec, 21. II. 1934.) pjesnik, socijalist i nacionalni borac. Nakon smrti Luke Purića postaje predvodnik pokreta za oslobođenje Međimurja. Najzaslužnija je osoba za oslobođenje Međimurja i njegova pripojenja Kraljevini SHS 1918. godine.

⁹⁶⁵ MEDJIMURSKI PUČANIN, Glas iz Međimurja, „Kako nas odnarođuju“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 31. 4. 1904., pristup ostvaren 1. 8. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000006&E=E9999>.

⁹⁶⁶ Uz pseudonim Ivan Hudić, Novak koristi i druge pseudonime poput Vanček, Ivo Jablonkin, Vanko, Avin, L'hom qui rit. Piše i pod šifrom Jugoslaven iz Ugarske. Bojeći se sudskih progona i cenzura svi oni koji su željeli pisati o problemima stanovnika Međimurja, svog hrvatskog zavičaja a namjeravali su se vratiti u Međimurje ili su živjeli i Međimurju, pisali su iza raznih šifri i pseudonimima. Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 9.

⁹⁶⁷ U Budimpešti je 1902. godine pokrenut list *Crvena sloboda* kao prvo glasilo Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji koje se oslanjalo na jugoslavenski socijalistički krug u Budimpešti.

pripadnik Socijaldemokratske stranke⁹⁶⁸ surađuje s listovima *Pobratim*, *Nova snaga*, *Mlada hrvatska*, *Vijenac*, *Hrvatski radnik*, *Pokret*, *Savremenik*, *Grič*, *Novi list*, *Jeki*, *Slobodna riječ*, *Zora* i *Nada*. U vrijeme studija prava u Zagrebu 1907. godine ulazi u stranački neovisnu antiklerikalnu naprednjačku grupaciju *Hrvatska napredna omladina* i postaje urednikom njihova glasila *Hrvatski đak* s kojim surađuju Jurislav Janaušić, Ivo Sporčić, Fran Bubanović, Antun Hikec, Stjepan Parmačević i drugi. Vrijeme školovanje je vrijeme, prema Novaku, koje treba pripremiti osobu za rad u narodu iz kojeg je potekao. O tome govori u svom članku *Jedna naša zadaća* koji je objavljen u glasilu *Hrvatski đak* 1911. godine: *Doba đakovanja je doba spremanja za budući život. Koliko u svrhu, da se pojedinca osposobi za samoodržanje u životnoj borbi, toliko većma, u svrhu rada u društvu i narodu, iz kojega je nikao*⁹⁶⁹. U vrijeme štrajka studenata na Sveučilištu u Zagrebu u ljetnom semestru 1907./1908. godine i odlazak studenata u Prag, čemu je bio povod političko umirovljenje i suspenzija sveučilišnih profesora Đure Šurmina i Gavre Monojlovića od strane režima bana Pavla Raucha, Novak zastupa hrvatske studente na pariškom kongresu slavenskih studenata, a u Pragu drži predavanja o hrvatskim političkim prilikama.⁹⁷⁰ U svojem člancima i knjižicama *Istina o Međimurju* 1907. godine i *Samoodredjenje naroda i Magjari* 1918. godine Novak je pokušao postaviti temelj političkog programa za oslobođenje Međimurja.

11.3.1. Knjižica *Istina o Međimurju*

Ulazeći u borbu za Međimurje, Novak je smatrao da je pogrešna hrvatska politika⁹⁷¹ u pitanju Međimurja koju su vodili uglavnom Hrvati izvan Međimurja i koja je obično naglašavala da *valja Međimurje opet pripojiti* Hrvatskoj čime su međimurski Hrvati stavljeni u neodgovarajući položaj prema mađarskim vlastima. Takva hrvatska politika koja je inzistirala na državnom i teritorijalnom pravu Hrvatske na Međimurje bila je prema Novakovu mišljenju

⁹⁶⁸ U to vrijeme Novak je bio blizak socijalistima, ali govoreći o *južnoslavenstvu*, njemu kao narodnjaku nije predstavljalo negaciju hrvatske državnosti, a niti negaciju bitnih atributa hrvatskog nacionalnog individualiteta. Potvrda za to nalazi se u činjenici da nakon priključenja Međimurja Kraljevini SHS, Novak kao građanski povjerenik za Međimurje odmah uvodi hrvatski jezik u upravu, školstvo i kulturne ustanove kako bi se Međimurje što brže integriralo u hrvatski kulturni i nacionalni prostor.

⁹⁶⁹ FERKOVIĆ, „Ivan N. Novak“, 196.

⁹⁷⁰ BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 246.

⁹⁷¹ Stav hrvatskih političara prema Međimurju, u samom Međimurju bilo je kažnjivo prema tadašnjim mađarskim zakonima i dovodio je do zabrane distribucije *Naših pravica* u Međimurju.

pogrešna, jer su međimurski Hrvati početkom 20. stoljeća bili nacionalno indiferentni, prihvatili su trenutnu situaciju koja se događala u Međimurju i bili su ravnodušni prema nacionalnoj identifikaciji⁹⁷²: *kaj me briga za Magjare ili Hrvate, to mi i tak nikaj ne hasni.*

Novak, za razliku od tadašnje hrvatske politike, predlaže da je ponajprije potrebno stvoriti nacionalnu svijest i narodnu svjetovnu inteligenciju među međimurskim Hrvatima: *da treba raditi na nacionalnom osvještenju Medjimuraca* a onima u Hrvatskoj koji govore da Međimurje treba pripojiti Hrvatskoj poručuje: *...rad za Medjimurje prenesite u samo Medjimurje i prepustite ga rodnjenim Medjumurcima!... stvorite Medjumurcima najprije njihovu narodnu inteligenciju!*⁹⁷³. Stoga je trebalo, prema Novaku poraditi na buđenju nacionalne svijesti kod međimurskih Hrvata čemu treba prethoditi podizanje kulturne svijesti o lokalnoj i hrvatskoj kulturnoj baštini koja će ih motivirati da sami iskažu interese da su oni Hrvati, što su i bili i prema mađarskim službenim statistikama prilikom popisa stanovništva.

Na prvom mjestu Novakova interesa bila je nacionalna sloboda, tj. sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodno služenje hrvatskim jezikom i pismom. U tom duhu 1907. godine objavljuje knjižicu *Istina o Međimurju* u kojoj iznosi tadašnje gospodarske, nacionalne, i kulturne prilike te svoj plan obrane Međimurja od mađarizacije⁹⁷⁴, tj. rješavanju međimorskog pitanja⁹⁷⁵ čime je njegova knjižica ujedno bila i pokušaj stvaranja političkog programa za pripajanje Međimurja Hrvatskoj. Neposredno prije objavljivanja navedene knjižice, Novak u Zagrebu u Akademskom klubu Prosvjeta drži predavanje o Međimurju. Povod navedenom predavanju bile je skupština 29. rujna 1907. godine za Međimurje i Zadar u organizaciji pravaške mladeži u Splitu gdje je donesena rezolucija koja glasi: *Velika narodna skupština poticajem hrvat. akademске omladine dne 29. rujna 1907. u gradu Splitu, na kojoj je zastupana cijela Dalmacija, oduševljena za prosvjetno-rodoljubni rad za materinsku hrvatsku riječ u utudjenim krajevima naše atađbine, poziva cijeli hrvatski narod, da podupre hrvatske narodne borbe, a naročito one u Zadru i Medjimurju. U saveziu s tim izrazuje ova skupština svakome borcu za materinsku riječ svoju zahvalnost, a takodjer i hrvatskim delegatima u Pešti, bodreći*

⁹⁷² Nacionalnom identifikacijom smatra se osjećaj pripadnosti državi (domoljublje) i naciji (rodoljublje).

⁹⁷³ NOVAK, „Istina o Medjumurju“, 36-37.

⁹⁷⁴ Prema Novakovoj ocjeni učinak mađarizacije bio je porazan za hrvatsku svijest i kulturu međimurskih Hrvata.

⁹⁷⁵ Novak neuspjeh u rješavanju međimorskog pitanja vidi u dobro organiziranom mađarskom školskom i upravnom sustavu čiji se rezultati polagano vide u slabljenju hrvatske nacionalne svijesti među međimurskim Hrvatima.

jih, da u svom radu za jezik odlučnu ustraju⁹⁷⁶. Na toj skupštini o Međimurju govorio je Pero Magdić koji je objasnio stanje međimurskih Hrvata: *Statističkim podacima pružio je vjernu sliku najčišćega hrvatskoga kraja t. j. Medjimurja, toga 'bisera hrvatske krune'; razložio je, kako je došlo do toga da je odlučio izdavati 'Naše pravice' pa razne brošure, kojima se budi svijest hrvatska među otudjenom nam braćom u Medjimurju, naveo je progone, istrage i ostala nepoštena sredstva, kojima se Magjari služe, da umiju u Medjimurcima hrvatsku svijest i dokazuje što bi trebalo bar na prosvjetnom polju učiniti za međimurske Hrvate i tako dalje*⁹⁷⁷. Kasnije u *Našim pravicama* o održanoj manifestaciji izlazi članak *Dalmacija za Medjimurje* u kojem se poziva hrvatski narod da se zauzme za Međimurje i da poradi na buđenju hrvatske nacionalne svijesti u Međimurju.⁹⁷⁸ Novak, kao i narodnjaci iz Hrvatske distancirali su se od navedenih manifestacija. Novak je naime, držao neuspjehom svaku dotadašnju borbu za Međimurje jer jedino što je radila tadašnja državopravna politika bilo je iznošenje stava da Međimurje, kao i da Rijeku treba pripojiti Hrvatskoj. Potaknut događajima u Splitu, Novak je smatrao da ima obvezu hrvatskoj javnosti pokazati pravo stanje u Međimurju. Novakova temeljna koncepcija, u prvom redu je kulturno izdizanje širokih slojeva i stvaranje nacionalno svjesne inteligencije među stanovnicima Međimurja (svećenička i učiteljska inteligencija, zanatlije, trgovci, gospodarsko činovništvo i slobodne profesije), a kao drugo sekularizacija društvenog života⁹⁷⁹.

U uvodnom djelu knjižice *Istina o Međimurju* Novak pokazuje svoj rad na pripojenju Međimurja Hrvatskoj, koji ne uspijeva zbog pravaške državopravne i teritorijalne politike⁹⁸⁰ koja je pitanje Međimurja svela na sabor i novine, bez da se približila samim Međimurcima i iznosi svoju tezu o odgoju narodne inteligencije te najznačajniji zadatak svoga budućeg rada – izgradnju svjesne narodne inteligencije, odgojene u hrvatskom nacionalnom duhu i školovane na hrvatskim školama. Nakon toga ukazuje na ekonomske prilike u Međimurju za koje veli da su dobre, ali da bi mogle biti i bolje da se moderniziraju alati i načini obrade zemlje. Uslijed

⁹⁷⁶ „Dalmacija za Medjimurje“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 10. 10. 1907., pristup ostvaren 17. 1. 2023. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1907&broj=000041&E>.

⁹⁷⁷ *Isto*

⁹⁷⁸ *Isto*

⁹⁷⁹ Sekularizacija je društveni proces utemeljen na pogledu da društvo treba usmjeriti u pravcu potpunog odvajanja svetovnog i svetog, države i crkve.

⁹⁸⁰ Novak je držao pogrešnim stavljati Međimurje u kontekst hrvatske državopravne politike što su radili pravaši, smatrajući da takva politika više šteti hrvatskoj nego mađarskoj politici koja u to vrijeme koristi sve moguće pravne i političke mogućnosti povezivanja Međimurja s Hrvatskom.

sveopće mađarizacije u Međimurju nestaje svaki oblik nacionalne svijesti što dovodi do nacionalne indiferentnosti međimurskih Hrvata prema Hrvatskoj, i činjenici da međimurskim Hrvatima Mađari predstavljaju stvarni oblik moći. Hrvatski nacionalni osjećaj donekle je uspijevala očuvati katolička crkva, dio nacionalno svjesnog svećenstva, međimurska narodna pjesma i patrijarhalni obiteljski život. Seljaci u Međimurju nisu imali razvijenu nacionalnu svijest, i oni su prvenstveno tražili poboljšanje svog socijalnog položaja.

Kako je vrijeme odmicalo Novak u svojoj knjižici *Istina o Međimurju* navodi da mađarski jezik, pjesma i ples sve više odgovara nacionalno indiferentnim i politički neangažiranim međimurskim Hrvatima. Novak, nije zadovoljan ni pisanjem hrvatskih novina o stanju u Međimurju, kao ni radom hrvatske politike i javnosti na očuvanju hrvatske nacionalne svijesti međimurskih Hrvata, kao i u njihovom nerazumijevanju, kako nacionalne tako i kulturne situacije u Međimurju. Unatoč tome što su se deklarirali kao Mađari, međimurski Hrvati su znali da govore *horvatskim jezikom*. U tom raskoraku između mađarske identifikacije i jezične zbilje oni bi se prije izjasnili kao *Međimurci*, nego li kao Hrvati: *Kad biste se upustili u razgovor s našim ljudima ... zapitali što su? - Magjari! – reći će vam. Pitajte ih, kojim jezikom govore? – hrvatskim! ... nisu Magjari – ali su 'Medjimurci' - samo ne Hrvati! ili ... nije ni Magjar ni Hrvat, a ako hoćete – je jedno i drugo*⁹⁸¹.

Hrvatska politička javnost imala je, prema Novaku, premalo informacija o stanju u Međimurju. Općenito se smatralo da međimurski Hrvati nisu zadovoljni pod ugarskom upravom što nije bilo u potpunosti točno. Oni su prema Novaku bili zadovoljni, te se iz tog razloga trebalo umjesto pitanju teritorijalne pripadnosti Međimurja, posvetiti pitanju stanja međimurskih Hrvata u kojemu je trebalo probuditi hrvatsku nacionalnu svijest. Pitanje Međimurja i pravo Hrvatske na njega znalo se povremeno naći na sjednicama Hrvatskog sabora, ali se ništa nije dalje poduzimalo oko toga, pa se tako tog pitanja 20. siječnja 1900. godine taknuo i zastupnik Juraj Žerjavić: *... ovaj hrvatski predjel spadao je k Hrvatskoj, našoj domovini ... mi zastupnici hrvatskoga naroda ovdje u sabornici moramo svi složno, kao jedan ... zahtijevati, da Magjari nama naše Medjimurje povrate ... naša je dužnost da narod naš probudimo, osvijestimo, ojačamo i pripravimo na to, da nikad ne zaboravi na svoje Medjimurje ... ako drugčije ne, makar silom pod hrvatskom zastavom i hrvatskim vodjom i hrvatskim banom našoj hrvatskoj domovini – hrvatskoj materi zemlju - opet povratimo*⁹⁸². Mađari, s druge strane prema Novaku, polagano ali sigurno ulaze ne samo u javne urede i škole već i u srca

⁹⁸¹ NOVAK, „Istina o Medjumurju“, 24.

⁹⁸² *Isto*, 19.

međimurskih Hrvata koji svakim danom sve više prihvaćaju Ugarsku kao svoju domovinu, usvajaju mađarski nacionalni identitet, i s podcjenjivanjem počinju gledati na Hrvate preko Drave. Novak daje opis na koji način međimurski Hrvati doživljavaju Zagorca, odnosno Hrvata iz Hrvatske i Mađara: ... *da se dana od blizu 86 hiljada medjumurskih Hrvata ne bi našla ni jedna stotina, koja bi se htjela izjaviti za pripojenje Medjimurja Hrvatskoj. Neka se nitko ne čudi, ako se otvoreno kaže, da se danas Medjumurac upravo ponosi, što ne pripada Hrvatskoj, već mu je domovina 'lepa zemlja magjarska'⁹⁸³ ... on je ponosan što nije Zagorac, a Zagorec mu je sinonim za sve Hrvate preko Drave! A znate li, kako on predstavlja Zagorca? – Čovjeka u zamazanim gaćama, bez kaputa, s torbom preko ramena i u opancima – čovjeka vječno pognuta i tmurna lica. Zagorec mu je simbol slabića – i bedaka! Dok u je naprotiv ideal čovjeka – Magjar! ... Magjar mu je simbol jakosti, simbol moći, koji mu najviše imponira ... zato što je Magjar – 'jakši', jer imade premoć nad Hrvatima⁹⁸⁴. Sela i trgovišta pod utjecajem mađarske politike mijenjala su i gubila svoje tradicionalne karakteristike, i postojala su prema Novaku posve mađarska: *Naša sva sela dobila su magjarska imena. Tako je od Macinca nastalo 'Miksavár', od Hrašćana „Drávacvány', od Nedelišća „Drávamagyarod', od Slakovca 'Királylak' itd.*⁹⁸⁵.*

Novak, vrlo dobro zapaža pasivnost i gubitak hrvatske nacionalne svijesti koja vlada u Međimurju. Razlog tome nalazi u činjenici da je proces oblikovanja u moderne nacije koji se događao u 18. i 19. stoljeću kod europskih naroda onemogućen u Međimurju, odnosno ugarska vlast je spriječila hrvatsku nacionalnu integraciju u Međimurju: *Ima jedna faza u kulturnom životu svih kolikih naroda, koja je nužni preduvjet za daljnji razvitak i napredak u kulturnom polju – to je probudjenje nacionalne svijesti. Tu su fazu već svi kulturno jači narodi proživjeli i stupaju snažnim korakom k izgradnji daljnje velike kulturne zadaće, dok je kulturno slabiji još sveudilj proživljavaju, pa zato ne mogu stupati usporedo s onim narodima, koji su tu fazu već proživjeli. Među te kulturno slabije narode brojimo se i mi Hrvati. Drži se doduše da je kod nas to pitanje riješio već ilirski pokret. ... Po naravnom procesu stvari nametnuta je dužnost Hrvatima, da svoju kulturnu zadaću protegnu i na te dijelove hrvatskog naroda, koji doduše politički ne spadaju k Hrvatskoj, no koji govore ipak istim jezikom, imadu iste narodne običaje i.t.d.*⁹⁸⁶

⁹⁸³ NOVAK, „Istina o Međimurju“, 19.

⁹⁸⁴ *Isto*, 24.

⁹⁸⁵ *Isto*, 35.

⁹⁸⁶ *Isto*, 17.

Međimurski nacionalni problem, prema Novaku, nalazi se u činjenici što Međimurje nama svoje *narodne inteligencije* koja bi vodila nacionalno osvješćivanje međimurskih Hrvata: *Projdite danas širom Medjumurja ... ne ćete naći ni jedinog samostalnog narodnog inteligenta. Zadjite u škole, tu ćete naći doista u najviše slučajeva medjimurske sinove kao učitelje, ali i najžešće protivnike našeg narodnog duha, najbolje pobornike na polju magjarizacije. ... Liječnika ili odvjetnika – Hvata nema ni jednoga!*⁹⁸⁷. Kako bi se Međimurje moglo opet jednog dana, u jednom trenutku sjediniti s Hrvatskom treba stvoriti vlastitu hrvatsku narodnu svjetovnu inteligenciju u Međimurju koju će činiti sami međimurski Hrvati i koja će biti ona snaga koja će kulturno uzdignuti položaj međimurskih Hrvata i početi stvarati novi građanski sloj u Međimurju, a da bi se to moglo ostvariti samo Međimurje treba stvoriti vlastitu narodnu inteligenciju, tj. borbu za Međimurje trebaju ponijeti sami međimurski Hrvati koji će predvoditi nacionalno osvješćivanje međimurskih Hrvata.: ... *najprije kulturno pripojenje, a onda – teritorijalno*“ ... *Najprije medjimurski narod, a onda zemlju medju Murom i Dravom ... treba nam hrvatske inteligencije u Medjumurju, a ne govori Stranke prava u hrvatskom saboru o Medjumurju!*⁹⁸⁸. Takvom stanju može pridonijeti Hrvatska koja treba stvoriti uvjete da djeca međimurskih Hrvata nakon završenog osnovnoškolskog obrazovanja svoje školovanje nastave u srednjim školama u Varaždinu ili drugim hrvatskim školama gdje će se oni odgajati u hrvatskom nacionalnom duhu, gdje će se upoznati s hrvatskom poviješću i kulturom. Nakon završenog školovanja u Hrvatskoj trebaju nastaviti studirati u Ugarskoj. Kad steknu sveučilišno obrazovanje trebaju se vratiti u Međimurje u kojem će kao intelektualci, primjerice kao liječnici ili pravnici, boriti za ravnopravnost upotrebe hrvatskog materinskog jezika i knjiga pisanih na hrvatskim jezikom te na taj način postati nositelji i vođe hrvatske nacionalne ideje: *Povucite medjimursku djecu u hrvatske škole, odgojite ih u hrvatskom narodom duhu. ... Stvorite fond za srednju školu i sveučilište!*⁹⁸⁹. Obrazovana mlada hrvatska inteligencija⁹⁹⁰, smatra Novak, bit će ona snaga koja će raditi na buđenju nacionalne svijesti kod međimurskih Hrvata i koja će djelovati kao mađarski domoljubi koji vole mađarsku domovinu, ali ne kao Mađari već kao Hrvati. Njihov cilj u početku djelovanje ne smije biti odcjepljenje Međimurja od Ugarske već im prvotni cilj treba biti stjecanje povjerenja kod međimurskih Hrvata što mogu postići svojim

⁹⁸⁷ NOVAK, „Istina o Medjumurju“, 27.

⁹⁸⁸ Isto, 38.

⁹⁸⁹ Isto, 38.

⁹⁹⁰ Hrvatsku inteligenciju sačinjavaju oni, koji su potekli iz prostoga naroda. Oni i podržavaju veze s narodom. Učitelj, svećenik, koji činovnik ili vlastelin, gdje koji sveučilišni građanin, to je naša hrvatska inteligencija (...). Vidi: ČAPO-ŽMEGAC, „Radić i suvremena etnološka istraživanja“, 21.

poštenim i pravednim radom, korištenjem hrvatskog jezika kako u komunikaciji s njima tako i u međusobnoj komunikaciji. Služeći se hrvatskim jezikom kod međimurskih Hrvata probudit će hrvatske nacionalne osjećaje i on će vidjeti da se tim jezikom ne služi samo sirotinja i seljak već i liječnici, pravnici i drugi obrazovni stanovnici Međimurja.

U pjesmama međimurskih Hrvata, primjećuje Novak, polagano nestaju hrvatski nacionalni osjećaji i sve više prevladava mađarski ritam. Razlog za takvo stanje Novak vidi u činjenici da međimurski Hrvati svakim danom sve više gube društvene veze s Hrvatima, jer nemaju svoje novine, knjige i vlastitu narodnu inteligenciju: *...nema danas Medjumurac nikakove svoje narodne inteligencije. A jer te nema, ne može se ni pomisliti na kakav rad u nacionalnom i kulturnom pogledu. ... nema ni knjiga, ili novina, koje bi ga duševno vezale s ostalim Hrvatima. ... a od novina dolazi amo najviše 'Priatelj Naroda', po koji broj 'Naših pravica', 'Hrvatskog Naroda' i 'Doma' ... gdje koje slovenske novine kao 'Domovina', 'Slovenski Gospodar', 'Štajerac' itd.*⁹⁹¹.

Problem vidi i u školi u kojoj djeca uče mađarski i iz mađarskih knjiga: *Našim školama nije glavna svrha, da se djeca nauče misliti ... već da se iz njih stvori čvrsti temelj, da djeca nauče pod koju god cijenu magjarski ... Nastoji im se već od malih nogu utuviti u glavu, da su Magjari*⁹⁹².

Hrvati iz Hrvatske kod međimurskih Hrvata doživljavani su kao siromašan i slab narod u odnosu na Mađare koji im predstavljaju simbol snage i bogatstva. Tu sliku Mađara, prema Novaku, trebalo je izmijeniti i pokazati međimurskom Hrvatima da Mađari nisu idealan narod, a da bi se to postiglo trebalo je ukazati na njihov položaj prema ostalim velikim narodima poput Nijemaca i Slavena. Sljedeći korak, prema Novaku, koji treba učiniti hrvatska inteligencija je organizirati rad međimurskih Hrvata u mađarskim političkim strankama kako bi se pripremili i naučili voditi, kada dođe trenutak za to, svoju političku borbu kod parlamentarnih izbora. Izbori stanovnicima Međimurja u to vrijeme ne služe kako bi oni na njima promijenili stvari na bolje, već mu je bitno samo koje osobne koristi on može imati od njih: *On ne pita kod izbora, što zastupa ovaj ili onaj kandidat, njemu je danas glavno pitanje, koji će više dati. ... Zato i ide na izbore tako reći s lozinkom 'koji više da', ili uopće ne ide, dok mu se ne plati*⁹⁹³.

Novak predlaže da s vremenom novostvorena narodna svjetovna inteligencija pokrene novine koje će se tiskati ili u Međimurju ili negdje u Ugarskoj: *Centrum politike u Medjimurju*

⁹⁹¹ NOVAK, „Istina o Medjumurju“, 30.

⁹⁹² *Isto*, 31- 34.

⁹⁹³ *Isto*, 34.

imala bi biti Pešta – a ne Zagreb. Hrvati s onu strane Drave neka se ne bi miješali izravno u borbu, jer bi samoj stvari više škodili nego koristili i to na hrvatskom kajkavskom narječju: *Novine bi imale biti pisane u vrlo popularnom stilu i ti iz početka, po mome mnijenju, u lijepoj čistoj kajakvštini uz koji podlistak na štokavskom narječju: Jedini podlistak imao bi uvijek biti pisan lijepom popularnom štokavštinom, da se naš čovjek pomalo priuči na nju*⁹⁹⁴. Hrvati iz Hrvatske, sugerira Novak, ne bi se trebali direktno uplitati u njihov rad, ali bi trebali biti spremni pomoći kada će to biti potrebno. Sve to u konačnici će dovesti do narodnog prosvjeđivanja i nacionalnog osvješćivanja međimurskog Hrvata.⁹⁹⁵ Novak navodi podatak da se već razmišljalo o pokretanju izdavanja novina za Međimurje, tj. da je Antun Radić pokrenuo inicijativu za izdavanje *Medjimurske Zore* ali da su prve novine koje su izašle s ciljem praćenja međimurskih prilika bile *Naše pravice* koje zbog malog broja pretplatnika u Međimurju nisu mogle u potpunosti ostvariti svoj cilj nacionalnog osviještenja međimurskih Hrvata. Novak se osvrće na knjižice, knjige i podliste koji izlaze u sklopu *Naših pravica*. Tako za Horvatovu *Povijest Medjumurja* kaže: ... *da ta povijest nije pisana za Medjumurca i da on od nje ne će imati mnogo koristi. To su više manje fragmenti iz opće hrvatske povijesti ... Kako se ta povijest piše od broja do broja, nema one nužne veze, koju bi morala imati*⁹⁹⁶. Kad će imati svoje novine i kad će shvatiti važnost demokratskih izbora međimurski Hrvati će početi pratiti i različite tiskane novine preko kojih će dobiti saznanja o političkom, socijalnom i društvenom životu ostalih naroda koji žive u Ugarskoj i koji ne žele biti Mađari. Na taj način će i sami međimurski Hrvati shvatiti da i oni poput primjerice Slovaka, Srba, Rumunja nisu dio mađarskog naroda već da pripadaju hrvatskom narodu. Kad se dostigne taj stupanj nacionalnog osjećaja, tada hrvatska inteligencija treba otvoreno i javno pred međimurskim Hrvatima zastupati hrvatsku nacionalnu ideju. Tek u tom trenutku mogu međimurski Hrvati izaći na izbore i to ne kao mađarska već kao hrvatska narodna stranka koja će imati svog hrvatskog zastupnika u Budimpešti, koja će tražiti otvaranje hrvatskih škola, novina, hrvatske pučke banke, prosvjetna i kulturna društva poput Hrvatske čitaonice, Hrvatske knjižare, *Družbe za Međimurje* i drugo.⁹⁹⁷

Pojedine svećenike, koji su ujedno bili gotovo jedini predstavnici domaće inteligencije u Međimurju, proziva da su zbog *masnih župa*, višeg cilja *spašavanja duša*, ili iz drugih motiva, aktivno ili prešutno prihvaćali mađarizaciju koja se provodila u Međimurju. Svećenike je

⁹⁹⁴ NOVAK, „Istina o Medjumurju“, 39-40.

⁹⁹⁵ *Isto*, 39-40.

⁹⁹⁶ *Isto*, 21.

⁹⁹⁷ KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 37-43.

prozvao jer su zakazali i na obrazovnom planu jer je mađarski jezik potisnuo hrvatski jezik i u konfesionalnim školama što je dovelo do toga da je međimurski Hrvat koji je u ekonomskom smislu bio vrlo visoko u kulturnom pogledu sve je više zaostajao: ... *Međimurac danas ne čita, ili čita vrlo malo. Hrvatski ne čita je mu omraziše sve što je hrvatsko, a magjarski ne razumije.* Pojedini svećenici koji dolaze u međimurske župe, napominje Novak, ne dolaze kako bi održavali hrvatsku nacionalnu svijest već dolaze da rade na mađarizaciji Međimurja: *Međimurski popovi sasma su danas u službi magjarizacije, oni se bez grižnje savjesti javno priznavaju Magjarima! ... I crkva im je sredstvo za propagandu magjaraštine. ... djeca dolaze u crkvu pod magjarskom zastavom i tamo moraju pjevati magjarsku himnu: Isten áld meg a Magyarart!*⁹⁹⁸. Novak navodi nekoliko tipa svećenika koji dolaze u Međimurje. Prvi su oni koji kao kapelani dolaze nacionalno osviješteni i koji su spremni raditi na nacionalnom osviještenju međimurskih Hrvata što ih zna dovesti u sukob s župnikom koji je *oduševljen za magjarizaciju*. Ukoliko žele dobiti kasnije na upravljanje neku bogatu međimursku župu, pojedini kapelani potiskuju svoje nacionalne osjećaje i *postaju ili skroz indiferentni prema narodnoj strani ili stupe na aktivno polje kao – Magjari!*⁹⁹⁹. Neki kapelani će doći kod župnika koji nisu zainteresirani za bilo koji oblik nacionalnog djelovanja, i samo upozoravaju novopridošle kapelane na moguće posljedice njihova nacionalnog djelovanja. Dolaze i kapelani, kojima nisu važne bogate međimurske župe i oni nastupaju energičnije i javno protiv Mađara što za posljedicu ima ili njihov povratak u Hrvatsku, ili prije toga i zatvor pa nakon toga povratak u Hrvatsku. Posljednji su oni koji dolaze u Međimurje i koje osim svog svećeničkog zvanja ništa drugo ne zanima. Uzrok takvom stanju, Novak vidi u *jednostranosti odgoja u sjemeništu. Odgajaju ih samo za nebo, a ne za zbiljski život, rad za narod zapostavlja je ciljevima klerikalizma*¹⁰⁰⁰.

Nakon kapitulacije Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine, demarkacijska linija povučena je rijekom Dravom, a ne Murom što je značilo da je Međimurje i dalje upravo i politički mađarski teritorij. Intervencija kod saveznika i regenta Aleksandra nisu promijeniti takvo stanje. Istovremeno ostaci mađarske vojske vršili su teror u Međimurju koje je još zahvatila i španjolska gripa i druge nedaće. Takva situacija je tražila brzu intervenciju u kojoj se Novak kao član Narodnog vijeća uspješno snašao i organizirao da hrvatske dobrovoljačke

⁹⁹⁸ NOVAK, „Istina o Međimurju“, 28.

⁹⁹⁹ *Isto*, 28.

¹⁰⁰⁰ *Isto*, 29.

jedinice 24. prosinca 1918. oslobode Međimurje.¹⁰⁰¹ Nakon završetka Prvog svjetskog rata Novak kao privremeni povjerenik za Međimurje nakon priključenja Međimurja Kraljevini SHS organizira nacionalni, politički i kulturni život, upravu, prosvjetu, list *Međimurske novine* (kasnije mijenjaju ime u *Glas Međimurja i Hrvatskog zagorja*) i organizira Prosvjetno društvo za Međimurje koje je imalo zadatak pomaganje školovanja đaka i studenata. Podupire školovanje hrvatskog slikara Ladislava Kralja Međimurca, rad hrvatskog skladatelja Josipa Štolcera Slavenskog, etnomuzikologa Vinka Žganca, književnika Nikolu Pavića¹⁰⁰², kipara Luje Bazaredija itd. čime postavlja temelje međimurskog kulturnog kruga. Svi pripadnici međimurskog kulturnog kruga bili su oduševljeni poklonici narodnih predaja, tradicije, običaja, poezije i glazbe Međimurja što su i unosili u svoja djela i na taj način probudili pozornost široke javnosti na ljepote koje u sebi krije Međimurje.

11.4. Juraj Lajtman

Juraj Lajtman¹⁰⁰³ svoj rad na širenju i očuvanju hrvatske nacionalne svijesti temeljio je na gospodarskom, političkom i socijalnom djelovanju čime je nastojao kod svojih župljana poboljšati njihov socijalni i ekonomski položaj te time steći njihovo povjerenje za buduće rješavanje nacionalnog i kulturnog pitanja međimurskih Hrvata. Kroz aktivnu organizaciju kulturnog i prosvjetnog života međimurskih Hrvata, Lajtman se člankom *Odcjepljenje Megjumurja* objavljenom u *Katoličkom listu* 1908. godine suprotstavio težnjama mađarske vlasti za odcjepljenjem Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije.¹⁰⁰⁴ Pitanje odcjepljenja

¹⁰⁰¹ BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 248.

¹⁰⁰² Nikola Pavić došao je kao učitelj u Čakovec 1921. godine koje mu je kao i cijelo Međimurje obilježilo njegovo stvaralaštvo sa svojim narodnim običajima, narodnom poezijom i narodnom glazbom. Dolaskom u Međimurje, koje u to vrijeme doživljava najznačajniji kulturni preporod, priključuje se kulturnom krugu u kojem djeluju pjesnik i nacionalno-politički preporoditelj Ivan Novak, skladatelj Josip Štolcer Slavenski, folklorist i skladatelj Vinko Žganec, slikar Ladislav Kralj Međimurec i kipar Lujo Bezeredi. Nikola Pavić na kajkavštini objavljuje svoje prve stihove u *Glasi Međimurja i Zagorja* 1922. godine, objavljuje svoju prvu kajkavsku zbirku *Pozabljeno cvetje*, u Čakovcu pokreće Dječju biblioteku. Među njegovim pjesmama svakako treba izdvojiti pjesme *Međimurska, Što bi znal, Zemlica naša, Prošćenje, Križni pot, V lesu, Zadnja popevka* itd.

¹⁰⁰³ Juraj Lajtman (Vratišinec, 15. IV. 1883 – Prelog, 1. V. 1960.), svećenik, pisac i jedan od najzaslužnijih pobornika za kulturni, politički i socijalni preporod međimurskih Hrvata. Bio je i član Narodnog vijeća za Međimurje koje je radilo na priključenju Međimurja Hrvatskoj.

¹⁰⁰⁴ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 83.

Međimurja od Zagrebačke nadbiskupije bila je tih godina tema mađarskih novina poput *Egyetértés*, *Magyar Pajzs*, *Pesti Hirlap*, *Budapesti Hirlap*, *Budapest*. Novine su pisale o Međimurju na način da katolički svećenici u Međimurju nastoje *pohrvatiti međimurske Mađare*, da zagrebački nadbiskup potiče svećenike da propagiraju hrvatsku narodnu ideju držeći propovijedi na hrvatskom jeziku: ... *u Megjumurju se sveta misa služi ne latinski već glagolski i da svećenici nikada ne propovijedaju 'urogjenim' Magjarima drugačije nego hrvatski, samo da ih pohrvate*¹⁰⁰⁵.

Lajtman na pisanje mađarskih novina odgovara da je sve izmišljeno osim činjenice da: ... *megjumursko svećenstvo ne će u crkvi da propovijeda magjarski*¹⁰⁰⁶ što i ne smije činiti jer: ... *nije moguće u Megjumurju magjarski propovijedat, a niti je slobodno po crkvenom zakonu, jer su puku svagdje mora u njegovom materinskom jeziku propovijedat*¹⁰⁰⁷. Svećenstvo u Međimurju optuživalo se da su *panslaveni*, zaokupljeni idejom ilirizma i da rade protiv Mađarske. Na te optužbe Lajtman ističe kako je njegov cilj isključivo napredak svih stanovnika Međimurja, da je najveći dio svećenika u Međimurju svjestan činjenice da Međimurje politički pripada Ugarskoj, i da je upoznat s činjenicom da postoji pokoji župnik ili kapelan koji su: ...*imali kod suda posla. Ali zar da se radi ove dvojice ili trojice, pa recimo da su 'panslavisti' najgore vrsti, zar da se radi njih mora cijelo Megjumurje otcijepiti od Zagrebačke nadbiskupije, pa pripojiti biskupiji Szombatheljskoj?*¹⁰⁰⁸. Na optužbe da je kao svećenik panslaven, Lajtman odgovara da bi on tada u Međimurju na širenju hrvatske nacionalne ideje uradio sljedeće: 1. *Držao bi svoju dužnost, da što više hrvatskih listova i knjiga u ruke naroda dodje. – Izvolite iztražiti, koliko sam dopisa u hrvatske listove napisao?* 2. *Ustrajao bi hrvatska društva i to čitaonice i prosvjetna društva. Poznat mi je liberalizam magjarskih zakona i znam, da bi društvena pravila bila potvrđena. Izvolite mi reći, jesam li ikada ma samo i pokušao da takovo društvo osnujem.* 3. *Pošto je novac najvažnija stvar za postignuće mojih panslavističkih težnja, to bi najprije morao da ustrojim zadruge od Poljodjelske banke. Što sam ja naprotiv učinio? Ustrojio sam u Kotoribi vjeresijsku udrugu, koja je član zemaljskog centralnog vjeresijskog saveza. A u dvije sam općine nagovorio narod, da takove magjarske vjeresijske udruge osnuje.* 4. *Morao bi se nadalje pobrinuti, da što više mojih učenika ide u gimnaziju u Varaždin ili*

¹⁰⁰⁵ Juraj LAJTMAN, „Odcjepljenje Megjumurja“, *Katolički list* (Zagreb), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 151.

¹⁰⁰⁶ *Isto*, 151.

¹⁰⁰⁷ *Isto*, 151.

¹⁰⁰⁸ *Isto*, 152.

*Zagreb, a šegrte bi slao u Zagreb. A ipak, najveći dio mojih učenika ide u škole u Veliku Kanižu ...*¹⁰⁰⁹.

Osvrće se Lajtman i na optužbe koje su iznesene u listu *Muraköz – Medjumurje* da: *...veći dio Megjumurskih župnika ne trpi u crkvi magjarskog učitelja, a konfesionalne škole pretvaraju u samostane, u kojima iz Zagreba importirane opatice obučavaju. A mnogi od ovih nemaju ni učiteljske diplome, te niti riječi ne znadu magjarski*¹⁰¹⁰. Na te optužbe Lajtman odgovara da samo u jednoj školi: *... i to u Macincu, obučavaju djecu zagrebačke opatice, ali one su preparandiju svršile u Pečuhu i govore dobro magjarski*¹⁰¹¹.

Povodom pedeset godišnjice odcjepljenja Međimurja od Varaždinske županije u Hrvatskoj i pripojenja županiji Zala, Lajtman podsjeća na činjenicu da je 1861. godine Ugarskoj ostavljen najčišći hrvatski kraj: *Preko 90.000 Hrvata nastava plodan kraj između Drave i Mure. Tih 90.000 hrvatskih duša mi smo iza god. 1861. prepustili posvema bezobzirnoj magjarizaciji, pustili smo, da u njima magjarske vlasti utuku posvema i tragove hrvatske nacionalne svijesti, da ih odnarde i učine iz njih Magjare, koji hrvatski govore, a magjarski osjećaju ...*¹⁰¹². Za razliku od Hrvatske gdje je taj događaj prošao neopažen, situacije je u Međimurju bila sasvim drugačija: *... u svim većim mjestima držale su se zabave i sastanci. U crkvama je naravno sve također svečano proslavljeno*¹⁰¹³.

Godine 1911. prigodom pučkih misija u Kotoribi utemeljuje Marijanu kongregaciju za mladiće¹⁰¹⁴ preko koje je širio hrvatski jezik kroz pjesmu, igrokaze, čitanje knjiga i novina. Po uzoru na crkveni zbor kojeg je u Maloj Subotici osnovao svećenik Ignacije Lipnjak, osnovao je i djevojački pjevački zbor s kojim je izveo preko stotinjak crkvenih pjesama, a u crkvi koju je

¹⁰⁰⁹ „Iza tužnog jubileja. Najnoviji događaji u Međumurju“, *Naše pravice* (Varaždin), 7. 9. 1911., pristup ostvaren 10. 8. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1911&broj=000036&E=E9999>.

¹⁰¹⁰ Juraj LAJTMAN, „Odcjepljenje Megjumurja“, *Katolički list* (Zagreb), 1908. U: BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 151.

¹⁰¹¹ *Isto*, 153.

¹⁰¹² „Iza tužnog jubileja. Najnoviji događaji u Međumurju“, *Naše pravice* (Varaždin), 7. 9. 1911., pristup ostvaren 10. 8. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1911&broj=000036&E=E9999>.

¹⁰¹³ *Isto*

¹⁰¹⁴ Svrha Marijine kongregacije bila je da odgaja katoličke mladiće za dobre katolike: *Marijine kongregacije su od sv. Stolice potvrđene duhovne udruge. One idu za tim, da u članovima svojim goje usrdnu pobožnost i uz pomoć tako dobre Majke oni, koji su se okupili pod njezinim imenom, neka budu dobri kršćani, koji će ozbiljno nastojati, da se svaki u svojem staležu posveti; i koliko im to njihov društveni položaj dopusti svojski se brinuti, da i druge spase i posvete, Crkvu pak Kristovu da obrane od navala bezbožnih ljudi. Vidi: AA., A., „Đačke Marijine kongregacije i državna vlast“, 114.*

vodio izvodile su se hrvatske crkvene pjesme na štokavskom narječju. Hrvatsku nacionalnu ideju u Međimurju Lajtman je promovirao kroz postojeće legalne institucije: kroz suradnju s hrvatskim listovima prvenstveno *Katoličkim listom*, osnivanjem pjevačkog zbora, dramske grupe i združene trgovine. Za političko djelovanje služio se Katoličkim pučkim savezom¹⁰¹⁵ preko kojeg je narod pokušao zainteresirati najprije za politiku, a onda i za izbore i versajske udruge koje su omogućavale zahvaljujući liberalnim ugarskim zakonima otvaranje čitaonica, prosvjetnih društava i *Kolendara katoličkog pučkog saveza za Hrvate u Ugarskoj* u kojem su pojedini članci bili pisani čistim hrvatskim književnim jezikom, a drugi kajkavskim narječjem kakvim se služe međimurski Hrvati.

Pozivajući se na ugarski školski zakon¹⁰¹⁶, koji je dopuštao da o nastavnom jeziku u školi odlučuje vlasnik (općina, država ili crkva) težio je otvaranju hrvatskih pučkih škola po međimurskim selima: ... *prije godinu dana pozvao me je u dvoranu mađarske pravde u Prelogu jedan drugi gradjanin iz Preloga na stranu. Taj je gradjanin sa mnom govorio o školama u Prelogu, pa mi je na koncu ovo rekao, dakako hrvatski, 'Gospodine! I ovako i onako je zlo, a najveće zlo, da našu djecu ne uče i ne će učiti na materinskom jeziku (t. j. hrvatskom)*¹⁰¹⁷ Prepreka u tome bila je što u Međimurju u to vrijeme nije bilo učitelja koji bi mogli i znali predavati na hrvatskom jeziku.¹⁰¹⁸

Početkom 20. stoljeća međimurski Hrvati u crkvi se koriste kajkavskim molitvenicima¹⁰¹⁹ koje su tiskali Mađari na tzv. *međimurskom jeziku* čija je svrha bila da se Međimurje što više udalji od hrvatskog jezika, a time i od hrvatstva. Kako bi to spriječio, Lajtman se odlučuje na izradu molitvenika na kajkavskom narječju u kojem će se nalaziti što više hrvatskih književnih riječi kako bi se međimurski Hrvati privikli na hrvatski književni jezik

¹⁰¹⁵ Udruga Katolički pučki savez osnovana je s namjerom da se borba za Međimurje legalizira unutar Ugarske. Udruga pod tim imenom, već je izdavala list na mađarskom i hrvatskom (štokavsko-ikavskom) jezikom za bunjevačke Hrvate. Pod tom udrugom 1910. godine Juraj Lajtman i dr. Vinko Žganec u Budimpešti pokreću *Kolendar katoličkog pučkog saveza* na hrvatskom jeziku. Međimurski Hrvati protiv mađarizacije koristili su se i udrugom Katolički pučki savez koja je na hrvatskom jeziku izdavala kalendar i poučni list preko kojeg je mlada svećenička generacija nastojala da Međimurci preko pjesama, propovijedi i katekizacije prihvate hrvatski književni jezik koji će im otvoriti vrata u hrvatsku književnost. Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 103.

¹⁰¹⁶ Apponijev školski zakon iz 1907. godine.

¹⁰¹⁷ „Iza tužnog jubileja. Najnoviji događaji u Medjumurju“, *Naše pravice* (Varaždin), 7. 9. 1911., pristup ostvaren 10. 8. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1911&broj=000036&E=E9999>.

¹⁰¹⁸ KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 44.

¹⁰¹⁹ KOLARIĆ, *Povijest Kotoribe. U povodu 200. obljetnice utemeljenja župa (1789.)*, 102.

i time se približiti Hrvatima u Hrvatskoj. U radu na molitveniku pridružuju mu se Ignacije Lipnjak i Ivan Kuhar. Zajedno 1912. godine u Zagrebu u Tiskari Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva tiskaju molitvenik *Jezuš ljubav moja*, s podnaslovom *Molitvena knjižica s pjesmama i katekizmom za Međimurce*. Jezik molitvenika bio je kajkavsko-štokavski ijekavskog tipa s tradicionalnom hrvatsko-kajkavskom terminologijom. Molitvenik sadrži molitve i pjesme za pojedine prigode poput misa, adventa, Božića, Uskrsa, Tijelova itd.

11.5. Milan Kučenjak (Podbielski)

U prolomnim vremenima Hrvatskog narodnog preporoda svećenstvo je imalo veliku ulogu u modernoj hrvatskoj povijesti, pa tako i u Međimurju koje je nakon 1861. godine došlo u težak položaj, jer su mađarske vlasti svim sredstvima – posebice nakon Austro-ugarske nagodbe 1867. godine provodile mađarizaciju. Posljednja prepreka mađarizaciji Međimurja bila je činjenica što se ono nalazilo pod jurisdikcijom Zagrebačke nadbiskupije. Skupina hrvatskoga svećenstva, svojim ugledom i znanjem, koja je duže ili kraće vrijeme djelovala u Međimurju, očuvala je hrvatsku nacionalnu svijest i branila je hrvatski jezik u crkvi, školama i općenito u cijelom društvu. Uz mlade hrvatske svećenike poput Luke Purića, Juraja Lajtmana i drugih u politički i kulturni život međimurskih Hrvata aktivno su bili uključeni i svećenici poput Milana Kučenjaka, Mihovila Lamota¹⁰²⁰, oca Kapistrana Gecia, Mihovila Gašparlina, Josipa Šafrana i Josipa Lončarića¹⁰²¹. Među one koji su aktivno sudjelovali u hrvatskom narodnom

¹⁰²⁰ Mihovil Lamot aktivno je bio uključen u nacionalni pokret međimurskih Hrvata. Pod pseudonimom Lagus (Lutalac, Lutajući) objavio je u Katoličkom listu članak pod nazivom *Kajkavština u crkvenoj upotrebi u Međimurju, Katolički katekizam u Međimurju* u kojem je pisao o hrvatskom kajkavskom crkvenom pjevanju i katekizmu na hrvatskom kajkavskom jeziku. Smatrao je, kao i većina mladih svećenika, da je u Međimurju potrebno u crkveno pjevanje i katekizam uvesti književni jezik štokavske osnovice. Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 92.

¹⁰²¹ Jedan od najistaknutijih katoličkih pisaca i intelektualaca Josip Lončarić (Gornji Hrašćan, 24. II. 1870. – Zagreb, 2. VII. 1946.), tajnik u Nadbiskupskom uredu u Zagrebu, rektor Nadbiskupskog orfanotrofija te župnik župe sv. Petra u Zagrebu, imao je važnu ulogu unutar hrvatskoga narodnog pokreta za oslobođenje Međimurja te značajnu ulogu unutar Hrvatskoga katoličkog pokreta i Katoličke akcije (Vjerski zamah u već postojećem katoličkom pokretu. Predstavlja organizaciju katoličkih laika radi duhovne obnove i prožimanja javnog i društvenog života kršćanskim načelima. Vidi: „Katolička akcija“, u: Hrvatska enciklopedija.) Godine 1906. jedan je od utemeljitelja i predsjednik *Hrvatske kršćanske socijalne stranke*. Bio je dugogodišnji bilježnik Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima koje je u prijelomnim vremenima za Međimurje bilo gotovo jedino društvo koje je uspijevalo imati svoje članstvo u Međimurju koje je moglo dobivati hrvatske knjige, te urednik katoličkog

pokretu, Bartolić spominje da treba dodati i Janka Šenka, Franja Šafarića, Stjepana Šardia, Karla Iskre, Ivana Ivke, Josipa Bolarića, Stjepana Možara i Zvonimira Juraka.¹⁰²²

Značajan doprinos hrvatskoj duhovnosti, kulturi i znanosti, aktivnom suradnjom u tisku, podupiranju hrvatskih ustanova i udruga koje su radile za dobrobit hrvatskoga naroda, posebno međimurskog Hrvata, doprinio je Milan Kučenjak¹⁰²³ koji je ostavio trag u kulturnom, duhovnom, prosvjetnom, društvenom i gospodarskom životu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Kučenjak piše i o narodnom prosvjećivanju. Smatra da treba doprinositi podizanju prosvjete hrvatskoga naroda jer hrvatski narod jedino može osigurati svoju budućnost ukoliko bude uzdignut na europsku razinu. Kao nacionalni preporoditelj i prosvjetitelj piše rad o irskom prosvjetitelju Danielu O'Conellu¹⁰²⁴. Rad je trebao poslužiti hrvatskom narodu u njegovoj borbi za slobodu, tj. pokazati najširem sloju hrvatskoga naroda da Hrvati nisu sami u svojoj borbi, i da u Europi ima i drugih naroda i pojedinaca koji se bore za ideale slobode svojega naroda.¹⁰²⁵

Kao župnik u Pod Beli i kasnije u Ivancu ozbiljno se bavio pitanjem gospodarstva te je proučavao stručno literaturu naprednih europskih gospodarstava posebno u pitanju voćarstva, vinogradarstva i pčelarstva. Bio je aktivan u gospodarskim udrugama: tajnik Gospodarske

dnevnika *Hrvatstvo*. Lončarić je bio plodan suradnik *Katoličkog lista* i urednik katoličkog dnevnika *Hrvatstvo* u kojemu je 1908. godine Vinko Žganec objavio 11 feljtona u kojima je analizirao socijalne, nacionalne i kulturne prilike u Međimurju. Preko tih feljtona hrvatska javnost imala je mogućnost upoznati vrlo teško stanje u kojem su živjeli Hrvati u Međimurju. Vidi: BARTOLIĆ, „Msgr. Dr. Josip Lončarić. Gornji Hrašćan, 24. II. 1870. – Zagreb, 2. VII. 1946. Govor izrečen u prigodi otkrivanja spomen-ploče na rodnoj kući u Gornjem Hrašćanu“, 94.¹⁰²² BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 99.

¹⁰²³ Milan Kučenjak (Nedelišće, 31. VII. 1844. – Varaždin, 16. I. 1922.) krsnim imenom Emil. Prvi razred pučke škole pohađao je u Nedelišću, dok je ostale razrede pučke škole kao i šest razreda gimnazije pohađao u Bjelovaru. Sedmi i osmi razred gimnazije, kao i bogosloviju završava u Zagrebu. Godine 1866. zaređen je i namješten kao kapelan, altaraista kod sv. Florijana te vjeroučitelj na gradskoj djevojačkoj školi u Varaždinu gdje ga zapažaju pjesnici Petar Preradović i Vladislav Vežić. Preporučaju ga barunu Metelu Ožegoviću pokrovitelju župe Pod Belom (Margečan), koji ga je 1871. godine uzima za tamošnjeg župnika. U isto vrijeme upravitelj Podbelske župe bio je istaknuti hrvatski preporoditelj Metel Ožegović. To je i vrijeme kad je Kučenjak u prijateljskim odnosima s biskupom Josipom Jurajem Strossmayerom s kojim se ne samo dopisivao i posjećivao već je prihvaćao i njegove ideje. Pisao je pod pseudonim Podbielski. Godine 1918. postao je predsjednikom Narodnog vijeća grada Varaždina. Vidi: BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 98.

¹⁰²⁴ Daniel O'Connell (Cahersiveen, 6. VIII. 1775. – Genova, 15. V. 1847.), irski političar.

¹⁰²⁵ BARTOLIĆ, „Milan Kučenjak - zaboravljeni hrvatski pisac i prosvjetitelj“, 41.

podružnice za grad Varaždin, predsjednik Gospodarske podružnice za Ivanec, predsjednik podružnice Hrvatske narodne straže¹⁰²⁶, povjerenik je Društva svetog Jeronima.

Objavljuje u brojnim hrvatskim listovima kao što su *Pučki prijatelj*, *Naše pravice*, *Katolički list*, *Volja naroda i Kolendaru Danica*. Svojim priložima počeo se javljati u varaždinskom *Pučkom prijatelju* već 1869. godine objavljujući pripovijesti, crtice, povijesne rasprave, prijevode i gospodarske članke. Tako primjerice u pripovijesti *Teško nogama pod ludom glavom* ukazuje na teške posljedice neznanja čitanja i pisanja. Kao primjer kako lako nepismen seljak može biti prevaren daje primjer seljaka Vinka Tepića iz sela Bobovca koji je smatrao da je odlazak u školu gubitak vremena: *Ja sam evo dobro gospodario a i nešto malo blaga sam nakupio, premda nisam nikad škole ni vidio, te neznam čitati ni pisati: ja sam se u svem svigdar držao samo nauka onoga, koji su mi moj oček znali dati*¹⁰²⁷. Njegov sin, zbog očeva uvjerenja nije završio škole, što je dovelo do toga da nije bio upoznat s činjenicom da postoje štedionice ili *odbitkovne novčare (eskompte banke)* u kojima se legalno i uz manje kamate mogu posuditi novci. U neznanju posuđuje novce od seoskog trgovca Natana uz visoke kamate. Zbog svoje nepismenosti bio je često prevaren, kako od osoba od kojih je posuđivao novac, tako i od općinskih bilježnika. Sve to, završava Kučenjak ne bi se dogodilo da je Vinko: *...bio barem nešto malo izobraženiji, bio bi se mogao u sili sam novacah naći ondje, gdje mu ih je našao i digao bobovački pohlepnik Natan uz toike nečovječne kamete. Teško onomu, tko je lud; a blago si ga onome, tko šta zna*¹⁰²⁸.

U pripovijesti *Zaklela se zemlja raju, da sve nje se tajne znaju* upozorava na ljudsku pohlepu i spremnost i na čin ubojstva kako bi se pridobila određena materijala korist. Iznosi događaj vezan za ubojstvo canjkara (sakupljača starih tkanina) Mate u selu Paklenici kojega je učinio seljak Martin u nadi da neće biti otkriven kao počinitelj: *Iztraga se povede, a nje posljedak otkrije Martina kao jedinoga ubojicu Mate canjkara. Krivac zapleo se kod suda u protuslovja, a rieči one, koje mu u sobi nemirna savjest jeziku narinula, rieči: 'Ja bih ipak rado znao, kako bi se to moglo saznati, da sam ja canjkara ubio,? – te ga baš ponajviše rieči zakovaše u teške okove, u kojih još i danas čami*¹⁰²⁹.

¹⁰²⁶ Udruga koja je služila za potporu školovanja mladih međimurskih Hrvata na hrvatskim školama.

¹⁰²⁷ Milan KUČENJAK, „Teško nogama pod ludom glavom“, *Pučki prijatelj* (Varaždin), on-line izdanje, 3. 2. 1870., pristup ostavren 6. 6. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=36&godina=1870&broj=000002&E>.

¹⁰²⁸ Isto

¹⁰²⁹ Milan KUČENJAK, „Zaklela se zemlja raju, da sve nje se tajne znaju“, (1870.) *Pučki prijatelj* (Varaždin), on-line izdanje, 31. 3. 1870., pristup ostvaren 6. 6. 2022.

<http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=36&godina=1870&broj=000010&E>.

Pripovijest *Osebunjak* govori u odnosu u kući između roditelja Martina i Jele Šalić te njihova sina Stjepka i snahe Jagice koji žive u selu Ruševcu. Sukob na kraju dovodi do toga da roditelji odlaze iz obiteljske kuće u osebunjak (kućica u slučaju nužde) koji nisu prepisali na svog sina Stjepka: *Martin ustane i teškim progovori glasom: 'Jelo, sad hajdemo na naš osebunjak.' I evo nije kućica na osebunjku bila uzalud sagradjena, ne uzalud pripremana!*¹⁰³⁰.

Gospodarskih tema dotiče se u članku *Razdielili smo se* u kojem upozorava na činjenicu da će seljačke zadruge oslabiti ako se međusobno počnu dijeliti. Kao primjer za to daje obitelj Malenek iz jednoga podravskog sela. Nakon smrti oca iza njega ostala su četiri sina od kojih su svi osim Stjepka željeli da se očeva imovina razdjeli između njih. Stjepko, kojemu to nasljedstvo nije bilo potrebno, želio je da zajednička imovina ne dijeli dalje među braćom što oni nisu željeli poslušati. Nakon nekoliko godina trojica braće zapadaju u dugove i mole Stjepka za pomoć koji im na kraju pomaže ali pod uvjetom da opet budu zajedno: *... platit ću za vas sve, al samo pod tom pogodbom: da opet stupite u skupštinu, pak da jedete od jednog stola, i na jednom zajedničkom ognjištu da se grijete. Znajte, gdje se mnogi slože, ondje se i nogo može*¹⁰³¹.

Pitanje i značenje slobode Kučenjak opisuje u pripovijesti *Kako žive u tamnici* gdje daje primjer zatvorenika Steve Potopića koji provodi dane u lepoglavskoj kaznionici u koju je dospio nakon neuspješe pljačke *Ožanićebe klieti*. Nakon odslužene petogodišnje kazne, Stevo svojim sumještanima pripovijeda o danim provedenim u zatvoru i o onome što mu je najviše nedostajalo: *Najteža muka i najnesnosnija kazen stoji u tom: što čovjeku fali sloboda. Koji ne zna cijeniti slobode, božjeg ovog dara, neka se dade zatvoriti, neka kuša biti bez tjelesne slobode, pa će se naučit cijeniti onu još višju: slobodu duševnu (duha)*¹⁰³².

U listu *Pučki prijatelju* objavljuje i članke *Izkustvo (Izrobavanje)*, *Izdajstvo*, članke povijesno prosvjetiteljskog karaktera *Što je povijest*, *Tko su Slavjani*, članke popularno-poučnog karaktera (gospodarsko i prosvjetiteljsko djelovanje) *Nova mjera, nova vaga*¹⁰³³, *Pčelarstvo* i *Govedarstvo*.

¹⁰³⁰ Milan KUČENJAK, „Osebunjak“, *Pučki prijatelj* (Varaždin), on-line izdanje, 20. 10. 1870., pristup ostvaren 6. 6. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=36&godina=1870&broj=000039&E>.

¹⁰³¹ Milan KUČENJAK, „Razdielili smo se“, *Pučki prijatelj* (Varaždin), on-line izdanje, 5. 10. 1871., pristup ostvaren 6. 6. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=36&godina=1871&broj=000032&E>.

¹⁰³² Milan KUČENJAK, „Kak se živi u tamnici“, *Pučki prijatelj* (Varaždin), on-line izdanje, 5. 1. 1871., pristup ostvaren 6. 6. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=36&godina=1871&broj=000001&E>.

¹⁰³³ Godine 1875. s istim naslovom objavljuje samostalnu knjižicu.

Godine 1910. imenovan je kanonikom Čazmanskoga zbornoga kaptola čije je sjedište bilo u Varaždinu. Dolaskom u Varaždin uključio se rješavanje socijalnih, kulturnih i političkih problema. Svoje radove objavljuje u listu *Naše pravice: Crtice povjesničke o Kaptolu čazmanskom, Spor grada Varaždina s Tomom Erdödyjem, Buna u Hrvatskoj 1755., Općinska prepoved koja se po Kraljevstvu publicirati i razglasiti mora i Vektigal varaždinskog varoša* u kojem s povijesnog, etnografskoga i jezičnog stanovišta bilježi brojne frazeme, prirečja, toponime i narodne običaje.

U članku *Ivančica* piše o gori Ivančici, o radu Hrvatskog planinarskog društva, o mogućnosti turizma: *Općina ivanečka morala bi se pobrinuti, da privuče turiste na Ivančicu. Ima u Ivancu samom kao i u Prigorcima čisto pod Ivančicom seljačkih kuća, čistih, zračnih i prijaznih, a bi kao prenočište zadovoljile i najosjetljivijega gradskoga izletnika. U Prigorcima, selu prislonjenu na Ivančicu, kao i u samome Ivancu ima gostiona, krčma i svratišta, a u tima piva i dobre kapljice.*¹⁰³⁴

Zajedno s članovima Narodnog vijeća za Međimurje Ivan Novak održao je 27. prosinca 1918. godine sastanak u Čakovcu na kojem je, između ostalog, donijeta i odluka o održavanju velike narodne skupštine u Čakovcu koja je zakazana za 9. siječanj 1919. godine. Prije nje, predvodnici borbe za hrvatsku nacionalnu integraciju trebali su održati predavanja po raznim mjestima u Međimurju. S ciljem dokazivanja povijesne pripadnosti Međimurja Hrvatskoj Milan Kučenjak 29. prosinca 1918. godine drži svoje predavanje u Čakovcu u kojem iznosi sljedeće činjenice: *Otkako su se u Medjumurje doselili Hrvati, od onda je ta zemlja Hrvata, i ničija druga. Hrvati nastaniše se u Medjumurju oko šeststote godine poslije rođenja Kristova, kad bi dovršena seoba Hrvata iz njihove pradomovine, iz današnje Galicije. Dakle preko 1300 godina živu u Medjumurju čisti Hrvati. Po tom živjeli su tu Hrvati, dok je Hrvatska još imala kralje svoje krvi, svoju pravu hrvatsku dinastiju. Da je Medjumurje od davne davnine pripadalo Hrvatskoj, imamo mnogo dokaza u starim obiteljskim listinama. Ja tih dokaza danas ne iznašam. Ipak jedan jaki dokaz o pripadnosti Medjumurja Hrvatskoj ne mogu premućati. Kad se je pisala god. 1093., osnovana je za sjevernu Hrvatsku posebno biskupija, biskupija zagrebačka. Od prvoga časa spadalo je u tu zagrebačku biskupiju čitavo Medjumurje. Evo to je siguran dokaz, da je Medjumurje pripadalo Hrvatskoj a ne Ugarskoj. Jer kad bi Medjumurje, prije nego što se je osnovala biskupija zagrebačka, bilo pripadalo Ugarskoj, moralo bi bilo Medjumurje u crkvenom pogledu doći u biskupiju pečuvsku ili vesprimsku; ali jer je uvršteno u*

¹⁰³⁴ Milan KUČENJAK, „Ivančica“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 20. 6. 1912., pristup ostvaren 4. lipnja 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1912&broj=000025&E=E9999>.

biskupiju zagrebačku, moralo je bez dvojbe spadati k Hrvatskoj. Ja ne mogu stajati na ovoj grudi hrvatske zemlje, u Čakovcu, a da se ne spomenem veli-koga Hrvata, nekadanjega gospodara Čakovca i gospodara cijeloga Medjumurja, bana hrvatskoga Petra Zrinjskoga. Tu, gdje se još vidi njegov nekad lijepi grad, tu po zidinama toga grada visjelo je tursko oružje svake vrsti, buzdovani, štitovi, koplja i blistave sablje, zlatom i srebrom okovane i dragim kamenjem urešene, oružje, što ga je Petar Zrinski oteo Turčinu, kad je taj nekrst bio provalio u Medjumurje. Ovamo u čakovečki grad zalazio bi i Krsto Frankopan, brat Zrinskove žene Katarine. Ovamo bi se znali sjatiti i drugi velikani hrvatski na dogovore. Tu su se snovale velike osnove za oslobodjenje Hrvatske od prevlasti njemačke. Na žalost bezdušni Nijemac, vjekovječni neprijatelj naš, pogubio je u Bečkom Novom Mjestu Petra Zrinskog i Krstu Frankopana i tako skončao ove dvije hrvatske porodice, da od njih nije ostalo ni roda ni poroda. Danas imadu Medjumurje Festetići. Za pravo su i Festetići Hrvati, jer je njihova koljevka bila u Hrvatskoj. Festetići potiču iz Turovog polja kod Zagreba, gdje se i danas mnogi seljaci zovu Festetići. Nu u prošleme stoljeću iznevjeriše se medjimurski Festetići hrvatskom narodu; pomadjarili se. Otkako se u susjedstvu Hrvata nastaniše Madjari, njima su oduvijek, rasle zazubice na Medjumurje, Više puta oteše namga silom. Tako dodje i god. 1849. Medjumurje pod vlast madjarsku. Ali samo za kratko vrijeme, jer već slijedeće godine 1849. zaslugom bana Jelačića pripada ono natrag Hrvatskoj. Zadnji put oteše nam ga Madjari godine 1861. Silom oteše nam ga, kaošto nam silom oteše i grad Rijeku na našem hrv. moru. Ova silovitost dade se svesti na okolnost, što madjarski narod nije mnogobrojan, nije to velik narod; ali da jednom postane velik, kušalo se silom pomadjariti nemadjarske narodnosti, Hrvate, Slovake, Rumunje i Srbe. Dotiče se i pitanja jezika i naziva mjesta: Imena nekih sela i mjesta u Medjumurju tako su stara, kako je star i narod sam; a sva imena tih sela, čisto su hrvatska. Istina, još u srednjom vijeku nije imalo Medjumurje niti četvrti dio sadanjega broja pučanstva. Tada još zapremale su neprohodne šume dvije trećine čitavoga Medjumurja, - toga Plinijevoga izgubljenoga mora, - pa su trebale stotine i stotine godina, dok je marljivi Medjumurac te šume iskrčio, te u plodne njive i oranice pretvorio. Ali skrajna je drzovitost bila, kad je Madjar oteo narodu imena, koja si je on stvorio, imena, koja svemu svijetu dokazuju, da su ovu medjumursku zemlju naselili Hrvati. Pa tako su od Čakovca načinili Čaktornju, od Nedelišća Drava Vašarhelj, od Macinca Mikšavar, od Mihaljevca Mihaljfalva i t. d. A evo filijalna sela župe čakovečke, - da drugih ne nabrajam - nose čisto hrvatska imena: Ivanovec, Mačkovec, Mihovljan, Novoselo, Pribislavec, Pustakovec, Vidovec. Stari Hrvati krstili su nekad ova sela i mjesta, a ne Madjari. Svakomu je narodu najveća svetinja njegov jezik. Kaošto se ptica pozna po perju, tako se pojedini ljudi i narodi raspoznavaju po jeziku, po

govoru. Ona riječ, koju nas je majka učila, kad nas je na krilu njihala, ona riječ, kojom nam je majka govorila, kad nas je mlijekom svojim nadojala, kojom nas je običavala uspavati i buditi, od te nam riječi milije i svetije na svijetu nema. I tko nam tu riječ otima, tko hoće, da nam svoju tudjinsku riječ narine, to je naš neprijatelj, naš dušmanin, to je zlotvor naš. Vama su, braćo Medjimurci, Madjari preko pol stoljeća jezik vaš ubijali, onaj blaglasni i milozvučni jezik, kojega slušati jest isto, kao slušati na strunama gusala najljepšu muziku; jezik, od kojega jest samo još ljepši onaj narod, koji si je taj jezik stvorio; onaj jezik, koji je posvećen i svet jezik, jer ima pravicu i pred oltarom božjim kad se njim slobodno i najsvetija služba božja u crkvama našim obavlja, - taj jezik nesmiljeni vam je Madjar ubijao, a svoj azijski na silu vam narivavao. Ali presjelo je Madjarima. Madjar-skoga govora u Medjumurju ne smije više biti. Odzvonilo mu je. Braćo draga! Naš jezik, naša materinska riječ govorit će se sada na silno velikoj površini od Prekomurja do grčke zemlje, do egejskoga mora, I svi ćemo se lijepo razumijeti. Bude li se Medjimurac sastao sa Srbinom, oni će razgovarati kao dva brata jedne majke. Ne treba Meci jumurac učiti srpski, kad zna hrvatski, tim zna i srpski, jer je to jedan jezik. Drugo je, sastaneš li se sa Francuzom, Englezom, Talijanom. S njime ne možeš razgovarati, ako nisi naučio njegovoga jezika; pa tako niti sa Madjarom, ako nisi učio madjarski govoriti. Vi Medjimurci bez dvojbe puno puta razgovarate i sa susjednim Slovencima, sa Štajercima, a mnogi i sa Kranjcima, ga se čisto dobro razumijete. Evo, zato se veli: Srbi, Hrvati i Slovenci jedan smo narod¹⁰³⁵.

Potrebu ujedinjenja u novu državnu zajednicu i novi pojam Jugoslavenstvo Kučenjak objašnjava na sljedeći način: *Taj troimeni narod Srba, Hrvata i Slove-naca sada se je ujedinio u jednu državu. Austro-ugarska monarkija, koja nam je ležala na leđima kao teški jaram, u kojoj su monarkiji imali riječ i pravo samo Nijemci i Madjari, ta Austro-Ugarska skupa sa svojom dinastijom sad je izbrisana sa lica zemlje. Na ruševinama te monarkije diže se snažna mlada država Srba, Hrvata i Slovenaca. Hvala velikom Amerikancu Vilsonu, hvala junaštvu naše braće Srba, hvala junaštvu jugo-slavenskih divizija, mi smo postali slobodni u slobodnoj državi....Težnja za ujedinjenjtm našim nije težnja od jučer, niti je to težnja, koja se je pojavila tek u ovom svjetskom ratu. Kao crvena nit povlači se misao naroduog ujedinjenja sa braćom Srbima i Slovencima dugo već u povijesti našega naroda. Ovo ujedinjenje predji naši izražavali su imenom: "Slovinstvo", poslije imenom: "Ilirizam", najposlije imenom: "Jugoslavenstvo". Naš dakle troimeni narod sačinjavati će odsada "državu Srba, Hrvata i Slovenaca", a pri tom Srbin*

¹⁰³⁵ „Iz Medimurja. Pučko predavanje Milana Kučenjaka“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 23. 1. 1919., pristup ostvaren 1. 10. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1919&broj=000004&E>.

ostati će Srbin, Hrvat ostati Hrvat, Slovenac ostati Slovenac. Nitko ne gubi svog imena, jer je svakomu njegovo ime milo, drago i sveto. A ta mlada država Slovnaca, Hrvata i Srba jednim imenom zvat će se u kratko: "Jugoslavija"¹⁰³⁶.

O važnosti pismenosti i narodnog prosvjećivanja drži 1918. godine niz predavanja u okolici Varaždina i Čakovcu gdje je održao pučko predavanje u kojem se dotakao važnosti slobode, hrvatskih škola, novina, jezika, važnosti čitanja i pisanja: *Braćo Medjimurci! Sada ste zaštićeni od svojih tlačitelja Madjara. Ujedinjeni ste u veliku državu SHS., ujedinjeni, jer ujedinjenje daje moć, jakost, snagu. Ujedinjenjem postali ste i slobodni. Sloboda dragocjeni je dar Božji. Ali znajte, da i sloboda ima svoje zakone. I slobodu mora voditi pamet. Sloboda nije raspuštenost. Ni u slobodi se ne smije činiti zlo. I sloboda mora poštivati svačije pravo. Tada smo pred zakonom svi jednaki. Svaki državljani moći će se sad pritužiti kod najviše oblasti, ako mu činovnik nanese krivicu. Slobodno ćemo se odsada sastajati, slobodno dogovarati, slobodno pisati i dopisivati si, a hvala Bogu, i slobodno pjevati. Slobodni ste, samo nemojte slobode zlorabiti, nemojte se ovom slobodom zlo služiti. Budite dobri i vjerni državljani nove države. Prije svega slušajte nove svoje poglavare. Poglavari drže red i čuvaju svačiju slobodu. Vi imate lijep broj narodnih svećenika. Ovi vaši redovnici, Župnici i kapelani vjerno i pošteno čuvali su u Medjimurju onu iskru hrvatsku pod pepelom, da ne ugasne. Budi jim zato čast, hvala i priznanje pred cijelim svijetom. Ova iskra pod pepelom sada je planula. Vaši svećenici uz pripomoć drugih vaših poštenih domorodaca i u napredak će njetiti i podržavati taj sveti plamen domovinske ljubavi. Slušajte i na dalje ove svoje narodne muževe, i držite se njih. Vaše škole biti će od sad opet hrvatske škole; u tim školama hrvatski učitelji i učiteljice, hrvatske knjige, hrvatski jezik, hrvatska obuka. Pošiljajte si djecu rado u školu, jer znanje je pravo imanje. Ne smije biti ni jednoga mladoga Medjumurca ni mlade Medjumurke, koji nebi zanao čitati ni pisati. Nepismen čovjek jeste daeas slijep kraj zdravih očiju. Čitajte sada hrvatske novine, da saznate, što se u svijetu događa, da znate, kako se preobrazuje Europa, kako se uređuje naša Jugoslavija. U Varaždinu izlaze svakog četvrtka novine za puk. Ime je tim novinama „Volja naroda“. Lijepo ime, li još ljepše pisanje u tim novinama. U toj »Volji naroda" puno se dosad pisalo o našem Medjimurju, odsad pisat će se još više. Ta »Volja naroda" dolazila je do ovih dana k vama u Medjimurje kriomice, po skrivečki; odsad dolazit će slobodno i otvoreno, jer je na svim linijama svijeta pobijedila volja naroda. Volja naroda*

¹⁰³⁶ „Iz Medimurja. Pučko predavanje Milana Kučenjaka“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 30. 1. 1919., pristup ostvaren 1. 10. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1919&broj=000005&E>.

srušila je stare, nevaljane državne forme, gnjile i trule vlade, a na njihovo mjesto stavila nove zdrave tvorine. I tim sam ja svršio¹⁰³⁷.

Godine 1919. objavljuje knjižicu *Nepismeni i pučka knjiga* čija je svrha bila potaknuti hrvatskog seljaka da u što većem broju šalje svoju djecu u škole jer u nepismenosti vidi posljedicu gospodarske zaostalosti. Pismeni seljak bi po uzoru na druge bogatije narode Europe uveo u poljoprivredu nove strojeve, umjetna gnojiva i primijenio nove spoznaje za rad u vinogradarstvu, voćarstvu i sl. Upozorava i na tadašnja razmišljanja hrvatskog seljaka: *Mi smo ipak ostarjeli, makar nismo nikad učili čitati i pisati, Dovoljno je, znadu li nam djeca samo moliti, Ni mnogi sveci nisu se školovali, pa su se ipak posvetili, Budu li djeca naša pismena ne će više poštivati nas, smatrat će nas za mračnjake i natražnjake, odnemarit će plug i motiku i držati, da je to za njih prenisko i preprosto zanimanje*¹⁰³⁸ koja treba promijeniti, te im postavlja pitanje: *...koliko laglje i bolje biste bili mogli živjeti, da ste iz knjiga naučili, kako se dolazi do lagljega i boljega života“ i „nebi li gospodarstvo bolje uspijevalo, kad bi proučio knjige o ratarstvu iliti polodjelstvu, o livadarstvo, vinogradarstvo, govedarstvu i pčelarstvu?*¹⁰³⁹. Proziva Kučenjak, seljake što nisu naučili, unatoč prilici koju su imali, čitati i pisati već su odlučili: *...svoj vijek proživjeti u neznanju i duševnoj sljeposti: unatoč tome što naš 'narod imade svu silu poslovice, priča ili kako vi velite priračja' u kojima su zabilježene poslovice poput „Znanje je pravo imanje*¹⁰⁴⁰. Kako u mladosti nisu naučili čitati, pisati i računati, Kučenjak ih poziva da sada to urade jer sada: *... taj posao obavljaju besplatno mladi slušatelji sveučilišta uz pripomoć učitelja i učiteljica naše domovine. Takve škole zovu se 'analfabetski tečajji', ili 'tečajji za neabecedaše'*¹⁰⁴¹. Svoju knjižicu Kučenjak završava pozivom hrvatskom narodu da čita jer je to put koji vodi prema napretku svakog naroda: *U svijetu je danas tisak iliti štampa prva i najača vlast. Učene glave pišu mudre knjige, tiskaju novine, a milijuni ih čitaju. Narod, koji nema dobrih knjiga i novina, narod koji ne čita niti uči, ne broji u svijetu, njega ko da i nema na zemaljskoj kruglji. Naš najveći neprijatelj jest naše neznanje. Pamтите dakle: Znanje je pravo imanje. Znanje je svjetlost, a neznanje tmina*¹⁰⁴².

¹⁰³⁷ MEDJIMURAC, „Iz Medjmurja. Pučko predavanje Milana Kučenjaka održano u Čakovcu dne 29. prosinca 1918.“, *Voja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 6. 2. 1919., pristup ostvaren 20. 12. 2022.

<http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1919&broj=000006&E>.

¹⁰³⁸ KUČENJAK, *Nepismeni i pučka knjiga*, 3-4.

¹⁰³⁹ *Isto*, 5.

¹⁰⁴⁰ *Isto*, 4.

¹⁰⁴¹ *Isto*, 13-14.

¹⁰⁴² *Isto*, 22.

Godine 1921. u listu *Volja naroda* objavljuje seriju članaka pod naslovom *Varaždin za vrijeme Bachova apsolutizma i Mrvice iz prošlosti grada Varaždina*.¹⁰⁴³ Bio je i jedan od prvih koji je pisao o Zrinskim i isticao značenje Zrinskih i Frankopana u hrvatskoj povijesti.

U Hrvatskoj kao cjelini, i u pojedinim njezinim dijelovima (županijama i slobodnim kraljevskim gradovima) nakon 29. listopada 1918. godine vlast preuzimaju tzv. narodna vijeća. U skladu s time i u Varaždinu je osnovano Narodno vijeće za grad i županiju čiji je predsjednik bio kanonik Čazmanskoga zbornoga kaptola Milan Kučenjak. U vrijeme priprema za oslobođenje Međimurja, grad Varaždin postaje središte i sjedište priprema za vojni pohod u Međimurje

11.7. Josip Šafran (Međimurski Starčevićanac)

Josip Šafran¹⁰⁴⁴ zalagao se za otvaranje tiskare u Čakovcu, bavio se rješavanjem socijalnih i nacionalnih pitanja međimurskih Hrvata na vjerskom, gospodarskom i prosvjetnom području. Pisao je u *Danici*, *Katoličkom listu*, *Istini*, *Hrvatskim pravicama* i *Međimurskim novinama*. Pisac je knjige *Hrvatsko proštenišće Majke Božje Bistričke*.¹⁰⁴⁵ U tjedniku Starčevićeve hrvatske stranke prava *Hrvatske pravice* 1907. godine objavljuje članak *Pomađarivanje Hrvata i hrvatske djece u Medjmurju*. U uvodnom dijelu članka napominje da škole koje u svakoj zemlji služe očuvanju narodne svijesti i prosvjete, osim u Međimurju gdje služe mađarizaciji međimurskih Hrvata: *Škole služe za...pomađarivanje hrvatske djece, za nehaj naroda k višim ciljevima, za robstvo neznanja i oduđivanja od svojeg materinskog jezika. ... Čim djeca navrše 6 godina, već se uče mađarski jezik u taklo zvanim 'malim školama'. U tim se školama djeca pripravlja za pučke škole, da ondje mogu laglje razumijeti tumačenje na nastavnom mađarskom jeziku. U tim školama uče se djeca i pjevanju mađarskih pjesama i molitvi. Kad dijete dođe jednom u pučku školu, tada već mora znati učitelju odgovarati u mađarskom jeziku*¹⁰⁴⁶. Nemogućnost djece da prate nastavu na mađarskom jeziku koji slabo

¹⁰⁴³ BARTOLIĆ, „Milan Kučenjak - zaboravljeni hrvatski pisac i prosvjetitelj“, 42.

¹⁰⁴⁴ Josip Šafran (17. II. 1853. Čakovec – 11. VI. 1923. Homc, Slovenija), svećenik, rodoljub, hrvatski idealista. Objavljivao je, navodi Bartolić, pod šifrom O. P. i Međimurski Starčevićanac.

¹⁰⁴⁵BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 99.

¹⁰⁴⁶ MEĐIMURSKI STRAČEVIĆANAC, „Pomađarivanje Hrvata i hrvatske djece u Medjmurju“, *Hrvatske pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 20. 7. 1907., pristup ostvaren 10. 6. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=35&godina=1907&broj=000008&E=E9999>.

razumije i da nauče čitati i pisati, navelo je njihove roditelje da ih ostave kod kuće: *Vidjevši roditelji da im dijete uzalud, trati vrijeme u školi, zaustave ga kod kuće da se nauči barem gospodarskim poljskim poslovima, koji i jesu glavno zanimanje medjimurskih Hrvata*¹⁰⁴⁷. Ono nekoliko mađarskih riječi koje su djeca naučila u školi dovelo je do toga da se srame govoriti svojim materinskim hrvatskim jezikom, pa radije i izvan škole koriste mađarski jezik: *... jer mislem da aje nešto gospodskoga 'magjarski govoriti'*¹⁰⁴⁸. Nastala situacija mogla bi se, smatra Šafranu, izmijeniti ako se Međimurje opet pripoji Hrvatskoj što će se dogoditi u trenutku kada stranka prava sruši Hrvatsko-ugarsku nagodbu: *Tako eto narod Medjimurja propada sve dublje i dublje u ruke Mađarima, te je već skrajnje vrijeme, da se Medjimurski Hrvati otresu gospodstva mađarskoga, a ravno Medjimurje da se opet pripoji svojoj materi zemlji, slavnoj kraljevini Hrvatskoj u okviru habsb. Monarkije. A to će biti onda, kada će hrvatski narod po zastupnicima 'Starčevićeve hrvatske stranke prava' srušiti nagodbu, tu početnicu svega zla u kraljevini Hrvatskoj*¹⁰⁴⁹.

¹⁰⁴⁷ MEĐIMURSKI STRAČEVIĆANAC, „Pomađarivanje Hrvata i hrvatske djece u Medjimurju“, Hrvatske pravice (Varaždin), on-line izdanje, 20. 7. 1907., pristup ostvaren 10. 6. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=35&godina=1907&broj=000008&E=E9999>.

¹⁰⁴⁸ *Isto*

¹⁰⁴⁹ *Isto*

12. ZAVRŠNA FAZA HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE U MEĐIMURJU

Završna faza nacionalne integracije nastupa kad se većina nacije može mobilizirati u borbi za gospodarske, društvene, političke i kulturne oblike života u afirmaciji nacije, tj. kad se nacionalna svijest širi i među onim slojevima stanovništva koji se do tada nisu uključili u nacionalno usmjerene formulacije.¹⁰⁵⁰ Razdoblje završne faze nacionalne integracije u Međimurju nastupa, zbog raznih dezintegracijskih čimbenika, tek u vremenu Prvog svjetskog rata objavom *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja* Vinka Žganca 1916. godine koje su imale za cilj pokazati da su stanovnici Međimurja Hrvati a završava velikom Narodnom skupštinom 9. siječnja 1919. godine kada su stanovnici Međimurja odlučiti svoju budućnost graditi u zajednici s ostatkom hrvatskog naroda.

Početak 20. stoljeća u hrvatsku naciju integrirale su se sve društvene elite, raste broj industrijskih pogona a s njime i radništvo, dok seljaštvo i dalje zauzima najveći udio u ukupnom broju stanovnika. Pridobivanjem seljačkih masa programom koji je kombinirao sretnog, bogatog, obrazovanog i modernog seljaka s hrvatskom nacionalnom ideologijom, dovršavan je proces hrvatske nacionalne integracije.¹⁰⁵¹

12.1. Hrvatske međimurske pučke popijevke

O hrvatskoj pismenosti na tlu Međimurja do 1918. godine svjedoče natpisi na nadgrobnim pločama, zapisi na kućama, kletima, prešama, raznim predmetima itd. Važnu ulogu u očuvanju pismenosti imale su i malobrojne samostanske i župne knjižnice u kojima su se čuvale i hrvatske knjige. Krajem 19. stoljeća povećava se zanimanje hrvatsku usmenu književnost, posebno za međimurske pučke popijevke koje se mogu naći u raznim pjesmaricama i zbornicima iz 16. stoljeća, povećava se broj sakupljača tekstova i napjeva pjesama što doprinosi i povećanju broja rukopisnih zbirki hrvatskih usmenih pjesama iz Međimurja koje se počinju objavljivati u *Međimurskom kalendaru* i listu *Muraköz-Medjmurje*.

Zapisi međimurske pučke popijevke nalaze se u raspravi *Hrvatske međimurske pučke popijevke* koju objavljuje Jozef Margitai u listu *Muraköz-Medjmurje* te u dijelu knjige *Međimurje i narod* koju objavljuje Ferencz Gönczi kada govori o pjesmi, glazbi i plesu. Bez

¹⁰⁵⁰ HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza patriotskih grupa malih europskih nacija*, 54.

¹⁰⁵¹ FRESL, „Faze integracije hrvatske nacije“, 138.

obzira na pravu namjenu lista *Muraköz-Medjmurje* koja je bila usmjerena na asimilaciju međimurskih Hrvata, list je pridonio zanimanju za međimurske pučke popijevke zbog objavljivanja usmene književnosti, kulture i opće povijesti Međimurja čime postaje na neki način i *poluknjiževno glasilo* oko kojega su se okupljali pojedinci kao što su bili Jozef Margitai, Ferencz Gönczi, Franjo Glad, Juraj Gerenčer, Antun Potlačnik, Đuro Cirkvenčić, Martin Selina, Martin Kutnjak, Viktor Knežević, Elek Rhošoczy i Žigmund Szabo.¹⁰⁵²

Zanimanju za hrvatsku usmenu književnost i usmeno narodno blago Međimurja započeo je Jozef Margitai 1889. godine kada je povodom utemeljenja Mađarskog etnografskog društva¹⁰⁵³ u listu *Muraköz-Medjmurje* objavio članak *Mađarsko etnografsko društvo i Međimurje* u kojem piše da će zadaća društva biti istraživanje običaja stanovnika Međimurja, opis njihova života, zanimanja, graditeljstva, narodnih običaja, pučkih popijevaka itd. Iste godine objavljuje raspravu *Hrvatske Međimurske pučke popijevke*, te popijevke *Zahman je život*, *Lep nam je vrt ograjen* i *Sejali smo bažolka*. Ranije nego li je Margitai objavio navedene pjesme, list *Muraköz-Medjmurje* objavio je u rubrici *Međimurske hrvatske pučke popijevke* (rubrika je kasnije zamijenjena naslovom *Međimurske pučke pesme*) poznate međimurske pjesme *Nesu ljube za prodati*, *Protuletje nam dohaja*, *Pesem od zajeca* itd.¹⁰⁵⁴

12.1.1. Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja

U razdoblju od 1910. do 1915. godine Žganec radi iskorak u skupljanju, obrađivanju i proučavanju hrvatskih usmenih pjesama te harmoniziranju napjeva crkvenih popijevki iz Međimurja, što će rezultirati knjigom pjesama *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja* koju objavljuje 1916. godine u Zagrebu s ciljem da pokaže da su stanovnici Međimurja Hrvati.¹⁰⁵⁵ Nakon izdanja knjižice, mnogi pjevački zborovi izvodili su međimurske pjesme na svojim koncertima čime se popularizirala njihova folkloristička vrijednost. Knjiga pjesama *Hrvatske*

¹⁰⁵² BARTOLIĆ, „Poznavanje hrvatske usmene pjesme Međimurja prije početka istraživačke djelatnosti dr. Vinka Žganca“, 184.

¹⁰⁵³ Prije utemeljenja Međimurskog etnografskog društva, etnografijom Međimurja bavio se Ferencz Gönczi. U listu *Muraköz-Medjmurje* 1887. godine objavljuje rad *Zaladski Vendi*, tj. *Prekomurski Slovenci*, 1889. i 1890. godine objavljuje članak *Jedna zanimljiva isprava* u kojem piše o ispravi iz 1776. godine kojom je Marija Terezija zlatarima iz Donjeg Vidovca dala pravo na ispiranje zlata, ali daje i opis ispiranja zlata i zlatarskog pribora.

¹⁰⁵⁴ BARTOLIĆ, „Poznavanje hrvatske usmene pjesme Međimurja prije početka istraživačke djelatnosti dr. Vinka Žganca“, 186.

¹⁰⁵⁵ BARTOLIĆ, *Za vuglom provincija. Studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*, 262.

pučke popijevke iz Međimurja ima ne samo glazbeno-znanstveno već i političko-nacionalno obilježje. Ukazala je na ljepote međimurske narodne popijevke u godinama Prvog svjetskog rata i otkrila nepoznato glazbeno blago Međimurja građanima i glazbenicima koji su kroz međimurske popijevke uvidjeli da je Međimurje po svojim melodijama i popijevkama jedan svijet za sebe, i to svijet koji je Žganec prvi otkrio našem narodu. Također, svi su bili iznenađeni velikim bogatstvom, originalnošću i raznolikošću tih melodija. Mnoge od tih melodija pokazale su u kojoj mjeri je duh susjednih naroda djelovao na Međimurce. U ocjeni hrvatskih popijevaka iz Međimurja, Žganec tvrdi da *starinske* pjesme imaju slavenski karakter, dok su novije pjesme mađarskog karaktera. Nadalje, pjesme pokazuju nepatvorenost, hrvatsku i slavonsku izvornost i uzajamnost s ukrajinskim i slovačkim pjesmama.

Pjesma međimorskog Hrvata, njegova *popjevka* koja je ispunjavala njegov život od rođenja do smrti, bila je ujedno i njegova filozofija i njegov način života kroz koji je njegovao svoj hrvatski duh. Melodija tih pjesama pokazivale su i utjecaj koji su na njih imali susjedni narodi. Tako se primjerice kod ritma može osjetiti djelovanje mađarske muzike na međimurske melodije. Po svojem ritmu melodije sjećaju i na ritmove slovačkih, ali i maloruskih, ukrajinskih pjesama. Isto tako zapaža se i utjecaj štajerske pučke pjesme, ali i utjecaj starih melodija iz hrvatskih kajkavskih krajeva. Najvažnija je od svega ipak sličnost tih melodija s naivnim starijim melodijama naših kajkavskih krajeva.

U svojem radu Žganec se služi hrvatskim književnim jezikom i uopće ne dvoji da je jezik u Međimurju dio hrvatskoga jezika, te tvrdi da su mađarske pjesme u stvari nastale iz slavenskih. Čitavu građu sakupljenih svjetovnih i crkvenih pučkih popijevaka iz Međimurja Žganec je razdijelio na tri glavne grupe. Prvu grupu čine popijevke koje imaju opći slavenski karakter (dječje popijevke, popijevke iz igara, šaljive popijevke, popijevke uz kolo, popijevke o prirodi, svatovske popijevke i društvene popijevke). Popijevke od kola koje se mogu naći jedino u Kotoribi, Donjem Vidovcu i Donjoj Dubravi, Žganec smatra da predstavljaju najstariji kulturno-glazbeni dokument u Međimurju. Za popijevke od kola, te društvene popijevke, romance, balade te pjesme o prirodi Žganec tvrdi da zbog svoje starosti u sebi nemaju elemente stranih utjecaja. Drugu grupu popijevaka čine popijevke koje su karakteristične za Međimurje što se može vidjeti u njihovoj harmoničnoj i ritmičnoj jednostavnosti. Treću grupu čine popijevke čije melodije imaju strani utjecaj, posebno utjecaj mađarske, hrvatske i slovenske pučke popijevke. Motivi koji prevladavaju u sve tri grupe pučkih popijevaka su ili međimurski ili slavenski (jugoslavenski): ljubavni, vojnički, humoristični, prirodnih ljepota.

Crkvene popijevke poredao je Žganec, radi lakšeg snalaženja, po crkvenoj godini. Njih su Međimurju sačuvali mađarski kantori, koji ih nisu smatrali, preprekom u mađarizaciji

Međimurja: *Njih su nam sačuvali dobrim dijelom mađarski kantori, koji nijesu ovdje htjeli širiti one hrvatske crkvene popijevke, koje su se u Hrvatskoj širile poslije jozefinske periode, bojeći se, da bi se s pomoću ovih popijevaka ovdje širio 'ilirizam'. Oni su naime novije hrvatske crkvene popijevke držali specijalno hrvatskima, jer su bile sastavljene u štokavskom narečju, a kajkavačke međimurske crkvene popijevke po njihovu mišljenju nijesu bile tako opasne uspješnoj mađarizaciji Međimurja*¹⁰⁵⁶.

U određivanju narodnosti za Žganca je jedini kriterij materinski jezik za koji smatra da je kod Međimuraca to hrvatski jezik. Jedino mjesto gdje su se međimurski Hrvati mogli koristiti hrvatskim jezikom bila je crkva. Iz toga razloga kao upravitelj župe u Dekanovcu nastoji preko jezika u crkvi ali i izvan nje jačati veze između međimurskih Hrvata i Hrvatske. Kako bi to mogao postići, osniva crkveni djevojački zbor koji izvodi novije hrvatske crkvene pjesme. Međutim, to nije dugo potrajalo. Mađarske vlasti traže od njega da djevojački pjevački zbor više ne pjeva u crkvi i da se u crkvi ponovno izvode samo stare pjesme. U bilježenju i skupljanju popijevaka Žganec je veliku pomoć imao od župnih crkvenih orguljaša u pojedinim međimurskim župama: *U nekim selima imao sam vrsne pomagače, domaće orguljaše, koji su se trudili i sami su skicirali pučke melodije i dolazili k meni ... Ističem ovdje u prvom redu Stjepana Grašića, orguljaša u Maloj Subotici ... zatim ističem orguljaša u Sv. Mariji, mojeg učenika Ivana Mustaća ... Florijana Andrašeca iz Dekanovca*¹⁰⁵⁷.

Pučki pjesnik Florijan Andrašec¹⁰⁵⁸ svoje je radove počeo objavljivati najprije u listu *Muraköz-Medjimurje* u kojem su navodu Bunjac objavljene dvije pjesme istog naziva *Pesma i Majuš* 1908. godine dok su pjesme *Pesma od tabora* i *Spomen letošnjega božića* objavljene 1915. godine.¹⁰⁵⁹ Andrašecovu nadarenost za glazbu i pjesništvo prvi je prepoznao Juraj Lajtman koji je bio njegov učitelj sviranja orgulja i koji se susreo s njegovom pjesmom *Liepo naše Međimuorje* koja je nastala oko 1905. godine i u kojoj se vidi njegova hrabrost kad u trenucima mađarizacije Međimurja javno ističe svoj nacionalni osjećaj pripadnosti Međimurja Hrvatskoj kad se nasilno pomađarivalo Međimurce: *Međimuorsko ljudstvo drago/diedovinsko brani pravdu,/naviek buodi čist Hrvatsko/i pielda za ljubav bratsku!*¹⁰⁶⁰.

¹⁰⁵⁶ ŽGANEC, *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja. Svjetovne i crkvene. 1924. i 1925.*, 20.

¹⁰⁵⁷ *Isto*, 9.

¹⁰⁵⁸ Andrašec, Florijan (Dekanovec 28. IV. 1888. - Dekanovec 9. VII. 1962.), pučki pjesnik, sakupljač narodnih pjesama, slikar, kipar, kantor, orguljaš i skladatelj. Vidi: KALŠAN, KALŠAN, *Međimurski biografski leksikon*, 13.

¹⁰⁵⁹ BUNJAC, „Pjesme Florijana Andrašeca u novinama Muraköz –Medjimurje“, 370.

¹⁰⁶⁰ ANDRAŠEC, *Hrvatske popijevke iz Međimurja*, 10.

Hrvatska narodna baština Međimurja bila je ono čime se Međimurje pred hrvatskom kulturnom, znanstvenom i političkom javnošću moglo legitimirati, a bilo je i najjače sredstvo u borbi za opstanak dijela hrvatskog naroda u njegovoj borbi za nacionalni identitet. Da je Međimurje dio hrvatskog kulturnog identiteta i da pripada hrvatskoj kulturi, pronalazi se u *Hrvatskim pučkim popijevkama iz Međimurja* koje su imale ne samo važnu književnu i glazbenu ulogu već i veliku političku ulogu jer je upravo ona bila glavni etnološki dokaz kojim je utvrđena pripadnost Međimurja¹⁰⁶¹ na mirovnoj konferenciji 4. lipnja 1920. godine u palači Triannon u Versaillesu kraj Pariza kada knjiga postaje krunski dokaz da stanovnici Međimurja govore hrvatskim jezikom i da je Međimurje hrvatski a ne mađarski etnički prostor.¹⁰⁶²

12. 2. Samoodređenje i Mađari

Godine 1918. Ivan Novak u Zagrebu uređuje list *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba* koji širi ideju o zajedništvu jugoslavenskih naroda. Novak 1918. godine izdaje političku brošuru *Samoodređenje i Mađari* u kojoj daje svoj pogled na nacionalna pitanja u Ugarskoj i napada mađarsku državnu politiku kao primjer apsolutističkog zakonodavnog ustroja, koji kao takav ne može biti osnova bilo koje demokracije, a ponajmanje mogućnost da nemađarska nacija u takvoj državi ima slobodu nacionalnog samoodređenja, pri čemu misli na Međimurje. Brošuru potpisuje kao *Jugoslaven*¹⁰⁶³ iz Ugarske čime podržava ideju okupljanja Slavena u jednu državu kao svojevrsni otpor mađarizaciji i germanizaciji. Brošura se odnosila na samo na oslobođenje Međimurja, već i ostalih nemađarskih naroda u ugarskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije. U knjižici, koja je nastala pred kraj Prvog svjetskog rata, u vremenu kad je seljak potpuno iscrpljen, a građanski sloj osiromašen, Novak opisuje razna gledišta mađarske hegemonizacije

¹⁰⁶¹ Sve ono što je međimurskom Hrvatima bilo važno našlo se u njegovim pjesmama te su one iz tog razloga uzete kao povijesni dokument kojim se utvrđivao identitet Hrvata u Međimurju.

¹⁰⁶² Sve do 4. lipnja 1920. godine kad je potpisan Trianonski ugovor (Trianon je jedan od paviljona u Versaillesu) vodila se intenzivna diplomatska i politička borba za Međimurje. Potpisivanju ugovora prethodila je posjeta međunarodne vojne komisije za razgraničenje s Mađarskom koje se tim posjetom uvjerila u hrvatski karakter Međimurja. Ni poslije potpisivanja ugovora stanje se nije promijenilo. Pojavila se Honvedska udruga koja je imala za cilj stvaranja antihrvatskog raspoloženja među stanovnicima Međimurja. Vidi: KALŠAN, *Međimurska povijest*, 277.

¹⁰⁶³ Navedeno Jugoslavenstvo, Novakov mladenački ideal kasnije mu postaje teret koji njegovim političkim protivnicima služi kao dokaz da nije pravi hrvatski rodoljub. Sam Novak, predani pobornik ravnopravnog zajedništva jugoslavenskih naroda, nakon što kralj Aleksandar 1929. godine ukida ustav shvaća da Hrvatsku, kao i njegovo Međimurje čeka neizvjesno razdoblje.

prema drugim narodima koja su se očitovala u negiranju sveg *nemađarskog*. U takvim trenucima Novak je procijenio da će kraj rata dovesti do stvaranja novog svjetskog poretka uspostavom međunarodnog sustava kojim bi se ostvario trajan mir i koji bi na ravnopravnoj osnovi pružio sigurnost svim narodima i da je upravo to trenutak kada bi Hrvati, ali i svi ostali nesamostalni narodi Austro – Ugarske Monarhije trebali u deklaraciji predsjednika SAD-a Thomasa Woodrowa Wilsona potražiti svoju budućnost samostalno ili u nekoj drugoj zajednici izričito ravnopravnih naroda. U brošuri Novak daje usporedbu austrijske polovice Austro-Ugarske Monarhije, tzv. Cislajtanije koja je bila podijeljena na pokrajine i Ugarske u kojoj je vladajuća mađarska elita asimiliranjem nemađarskih naroda nastojala stvoriti jedinstvenu mađarsku naciju. U uvodnom djelu brošure Novak ističe glavnu svoju glavnu misao, a to je sloboda i samoodređenje naroda: ... *sloboda i samoodređenje narodâ ... da s u svim narodima stvore uslovi za slobodan i samostalan život, da svaki narod sam odlučuje o svojoj sudbini i sreći*¹⁰⁶⁴. Nametanje mađarskog jezika kod nemađarskih naroda u Ugarskoj u cilju stvaranja mađarskog naroda od drugih narodnosti koje žive u Ugarskoj, prema Novaku predstavljao je veliki problem u tadašnjoj Ugarskoj: *da iz raznolikih narodnosti u Ugarskoj, prema kojima su oni de facto tek u relativnoj većini, stvore jedinstveni 'magyar nemzet' (Magjarski narod) i to tako, da s vremenom posve nestane pojedinih skupina ... i da se pretvore u jednu jedinstvenu naciju – magjarsku*¹⁰⁶⁵.

Mađarska elita uz jezičnu asimilaciju nastojala je osnažiti mađarski narod i kroz pitanje izborne reforme pokušajem da jednostavno povećava broj Mađara s pravim glasom na način da smanji broj nemađara jer je postojala bojazan da će proširenje: *izbornog prava sugradnjana Nemagjara u njihovim građanskim pravima oslabiti supermaciju Magjara*¹⁰⁶⁶. Glavni cilj takve politike bilo je stvaranje snažne mađarske nacije tako da se iz: *nemagjarskih narodnosti u Ugarskoj stvori jedinstveni magjarski narod ... kroz magjarizaciju*¹⁰⁶⁷.

Radikalna stranka na čelu s *Oskarom Jászijem* koja u to vrijeme okuplja liberalnu inteligenciju smatrala je da će se nacionalno pitanje uvođenjem općeg prava glasa riješiti smo od sebe: ... *da će narodnosti u demokratskoj Ugarskoj naći sve uvjete za udovoljenje svojih gospodarskih i kulturnih potreba, da će u njoj moći ne samo sačuvati, već i razvijati svoj nacionalni karakter*¹⁰⁶⁸.

¹⁰⁶⁴ NOVAK, „Samoodređenje naroda i Magjari“, 41.

¹⁰⁶⁵ *Isto*, 42.

¹⁰⁶⁶ *Isto*, 44.

¹⁰⁶⁷ *Isto*, 47.

¹⁰⁶⁸ *Isto*, 48.

Novak, supermaciju Mađara vidi samo kao jednu etapu koja vodi do konačnog cilja mađarske politike, a to je: *hegemonija Magjara nad svim narodima monarkije*¹⁰⁶⁹. Rješenje nacionalnog pitanja, Novak vidi u demokratizaciji Ugarske u pogledu vanjske i unutarnje politike. Istovremeno postavlja pitanje: *...može li se Ugarska kako demokratski preustrojiti, da se u njoj narodnosno pitanje riješi u skladu s pravnim osjećajem, u skladu s nacionalnim i kulturnim težnjama pojedinih narodnosti*¹⁰⁷⁰. Na to pitanje Novak daje negativni odgovor, i nastavlja: *...da je magjarska supermacija umjetna tvorevina, bez pravog temelja. Kad bi svi Magjari bili svjesni svoje brojčane i kulturne premoći, ne bi drhtali na svakom koraku od bojazni, da je ne izgube, i ne bi svoju brojčanu premoć gradili na temelju krivotvorene statistike. ... težnja za supermacijom duboko je ukorijenjena u duši svakog Magjara, a nije to samo težnja vladajuće klase*¹⁰⁷¹. Rješenje za izgradnju pravedne demokracije u Ugarskoj, Novak vidi u uvođenju općeg prava glasa.

Zastupnici Međimurja u Peštanskom saboru nacionalno pitanje međimurskih Hrvata nisu stavljali na dnevni red, čak naprotiv nastojali su da se hrvatski jezik makne i iz katoličke crkve: *Danas zastupa Medjimurje kao narodni zastupnik u peštanskom saboru župnik u Nedjelišću – Filipics. ... Kad je bio izabran ... naglasio je, da će mu mila dužnost biti raditi na tom, da kod budućeg ovakvog čina ne će trebati govoriti hrvatski, već da će ga moći svi razumijete magjarski!*¹⁰⁷².

Problem u Međimurju, prema Novaku bio je i postojeći izborni zakon prema kojem je Međimurje bilo podijeljeno na lendavski, čakovečki i letinski izborni kotar što je omogućilo da su međimurski Hrvati mogli u peštanski sabor odabrati samo jednog međimurskog Hrvata koji opet nikada nije zastupao međimurske Hrvate.

Ugarsku, Novak opisuje kao heterogenu državu u kojoj je mađarska nacija prema ostalim nacijama koje u njoj žive tek u relativnoj većini, ali se sva politička moć nalazi u njezinim rukama. Isto tako sva mjesta u državnoj i upravnoj službi, uključujući velikog župana, podžupna ili važnijeg činovnika popunjena su isključivo Mađarima: *Magjari si jednostavno usurpirale svu državnu vlast i ljubomorno paze na to, da sva mjesta u državnoj i upravnoj službi budu popunjena jedino i isključivo njihovim ljudima*¹⁰⁷³.

¹⁰⁶⁹ NOVAK, „Samoodredjenje naroda i Magjari“, 49.

¹⁰⁷⁰ *Isto*, 50.

¹⁰⁷¹ *Isto*, 51.

¹⁰⁷² *Isto*, 29.

¹⁰⁷³ *Isto*, 56.

Kotorski predstojnici u područjima u narodnosnim (etničkim) krajevima bili su Mađari ili se izjašnjavaju da su Mađari: *Gotovo svi kotarski predstojnici ... u narodnosnim krajevima, jesu Magjari, a ako se i nadje koji rodом nemagjar, taj nužno mora priznavati se Magjarom*¹⁰⁷⁴. Situacija je bila ista i u sudstvu, uz poneku iznimku kad se radilo o nižem radnom mjestu pojedinog sudskog bilježnika ili kotarskog suca. Statistički podaci koje Novak iznosi prikazuju da su preko 90% onih koji su zaposleni kao državni činovnici Mađar, a oni koji nisu Mađari boje se izjasniti o svojoj narodnosti. Navodi također da se svi žandari izjašnjavaju kao Mađari.

Dotakao se i službenog jezika u uredima u Ugarskoj za kojega veli da je isključivo mađarski jezik: *...bez obzira na to, razumije li ga ona druga polovica pučanstva ili ne.*¹⁰⁷⁵. Iz tog razloga oni koji ne poznaju mađarski jezik primorani su plaćati tumače kad obavljaju poslove u uredima ili sudstvu.

Narodnosne interese nemađara donekle brani Oskar Jászi u svojoj knjizi *Stvaranje nacionalnih država i narodnosno pitanje* u kojoj iznosi probleme nemađarskih narodnosti u Ugarskoj: *Svestrano je prikazao pogubnost politike magjarske oligarhije prema narodnostima na upravnom, gospodarskom i kulturnom području. Naglasio je, da forsiranje magjarizacije jedan od najglavnijih uzroka teškoj kulturnoj zaostalosti narodnosnog puka ... i istaknuo, da je prvi uvjet za rješenje narodnosnog problema respektirajući jezične zahtjeve, uredjenje dobrih škola i poštene uprave*¹⁰⁷⁶. Rješenje narodnosnog pitanja on vidi u kulturnom napretku pojedinih narodnosti u Ugarskoj na način da se narodnostima uredi uprava, sudstvo i školstvo na materinskom jeziku i da se u njihovim područjima namještaju činovnici koji razumiju njihov jezik. Novak smatra da se narodnosno pitanje može riješiti teritorijalnom autonomijom, a to se može postići samo u trenutku kada upravna i sudska vlast više ne bude u rukama samo Mađara što je glavna zapreka nacionalnom i kulturnom razvoju narodnosti u Ugarskoj, i kad se prestane s mađarizacijom u narodnosnim krajevima: *Velik se dio državnih prihoda troši u svrhu kolonizacije Magjara u narodnosnim krajevima naravno s magjarizatorskom zadaćom, iz državnih se prihoda nagradjuju učitelji, koji magjariziraju narodnosnu djecu, podižu se razne institucije i pravi propaganda svake ruke u interesu magjarstva*¹⁰⁷⁷.

Pravašku državnopravnu koncepciju koja smatra da je teritorij najbitniji sadržaj države i da je hrvatske zemlje potrebno okupiti u jednu državu suprotstavlja zamisao da je buduće

¹⁰⁷⁴ NOVAK, „Samoodredjenje naroda i Magjari“, 57.

¹⁰⁷⁵ *Isto*, 57.

¹⁰⁷⁶ *Isto*, 47-48.

¹⁰⁷⁷ *Isto*, 59.

države potrebno tako posložiti da se uklone sve zapreke koje: ...sprečavaju jedan narod u njegovom kulturnom i nacionalnom razvoju.¹⁰⁷⁸ Svrha države, prema Novaku je: *blagostanje i sreća naroda. To se međutim može postići samo na taj način, ako se svakom narodu dade pravo samoodrednjenja*¹⁰⁷⁹. Nacionalno pitanje među Jugoslavenima u južnoj i zapadnoj Ugarskoj koji čine jednu jedinstvenu nacionalnu cjelinu, može se prema Novaku, riješiti samo u okviru jugoslavenskog pitanja i to stvaranjem jedinstvene, nezavisne i slobodne države Hrvata, Srba i Slovenaca.

¹⁰⁷⁸ NOVAK, „Samoodredjenje naroda i Magjari“, 60.

¹⁰⁷⁹ *Isto*, 60.

13. HRVATSKA U PRVOM SVJETSKOM RATU.

Kraj 19. i početak 20. stoljeća vrijeme je mnogih manjih sukoba, nacionalnih previranja, neriješenih pitanja, nezadovoljenih interesa među državama i vrijeme Prvog svjetskog rata (ili Velikog rata) koji je oblikovao novu Europu i svijet. Kao glavni uzrok izbijanja rata bile su nesuglasice između članice Antante (Velika Britanija, Francuska i Rusija) i njezinih saveznika (Grčka, Crna Gora, Rumunjska, Srbija, Italija, Japan, SAD i dr.) te članica Trojnoga saveza, tj. Centralnih sila (Austro-Ugarska Monarhija i Njemačka) i njezinih saveznica (Bugarska, Osmansko Carstvo)¹⁰⁸⁰ oko pitanja nacionalizma, militarizma¹⁰⁸¹ i imperijalizma¹⁰⁸². Kao povod za rat poslužio je atentat na nadvojvodu Franju Ferdinanda¹⁰⁸³ 28. lipnja 1914. godine u Sarajevu koji je izveo Gavrilo Princip¹⁰⁸⁴. Austro-Ugarska Monarhija za to je okrivila Srbiju koja odbija njezin ultimatum da istragu o atentatu vode na njezinu teritoriju austro-ugarski istražitelji¹⁰⁸⁵.

Srbija, kao suverena država, nije mogla prihvatiti ultimatum te joj Austro-Ugarska Monarhija objavljuje 28. srpnja 1914. godine rat¹⁰⁸⁶ u koji je zbog spleta sporazuma, političkih težnji, interesa i dogovora uskoro uvučena ne smo Europa nego i cijeli svijet.

¹⁰⁸⁰ Savezi Antanta i Centrale sile bili su savezi koji su nastali u Europi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeću i koji su u prvom redu bili mirnodopski savezi čiji je smisao bio da u slučaju napada na jednu članicu, ostale su joj bile dužne pomoći i uključiti se u rat, tj. njihov glavni smisao bio je da osiguraju odvratanje od napada. Vidi: MOŽNIK, „Uzroci Prvog svjetskog rata Procesi i mehanizmi izbijanja svjetskog sukoba“, 10.

¹⁰⁸¹ Države jačaju vojsku i naoružanje kako bi uspješnije sudjelovale u podjeli kolonija i osigurale svoje granice.

¹⁰⁸² Natjecanje u podjeli kolonija i interesa u Aziji i Africi.

¹⁰⁸³ Franjo Ferdinand, austrijski nadvojvoda iz kuće Habsburg-Lothringen, austrougarski prijestolonasljednik (Graz, 18. XII. 1863. – Sarajevo, 28. V. 1914.). Za službenoga posjeta Sarajevu, 28. lipnja 1914. godine, na njega je izvršen atentat što ga je pripremila teroristička organizacija Mlada Bosna, a izveo atentator Gavrilo Princip. U atentatu je ubijena i Sofija, supruga Franje Ferdinanda. Njegovo je ubojstvo postalo povodom za početak Prvog svjetskog rata. Vidi: „Franjo Ferdinand“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹⁰⁸⁴ Gavrilo Princip (Obljaj, Bosna i Hercegovina 25. VII. 1894. – Theresienstadt, Austrija 28. IV. 1918.).

¹⁰⁸⁵ „Što je Austrougarska tražila od Srbije“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 30. 7. 1914., pristup ostvaren 13. 10. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1914&broj=000031&E>.

¹⁰⁸⁶ Prema međunarodnom pravu neprijateljstva započinju 12 sati nakon navještenja rata: *Izvanredno izdanje „Wiener Zeitunga“ donosi: „Na osnovu Previšnjeg ovlaštenja Njegovog carskog i kraljevskog Veličanstva od 28. srpnja 1914. upravljena je danas srpskoj vladi na francuskom jeziku stavljena objava rata ... U prevodu ta objava glasi: Budući da kraljevska srpska vlada nije na notu, koju joj je bio predao austro-ugarski poslanik u Beogradu de 23. srpnja 1914., odgovorila načinom, koji zadovoljava, c. i kr. vlada nalazi se prisiljenom, da sama skrbi za očuvanje svojih prava i svojih interesa, pa u tu svrhu apelira na oružje. Austro-Ugarska stoga smatra od ovoga*

Hrvatska je dočekala rat u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, te su njezini vojnici u sklopu hrvatske domobranske pukovnije i hrvatske pukovnije sudjelovali na gotovo svim bojištima (posebno na balkanskom, galicijskom i talijanskom bojištu¹⁰⁸⁷) u sklopu njezine vojske. Na početku rata raspoloženje hrvatskih narodnih masa nije se znatno razlikovalo od raspoloženja u Ugarskoj, gdje se pozdravljala kaznena ekspedicija protiv Srbije, no politička elita i intelektualci bili su puno skeptičniji, dok su neki naprosto priželjkivali poraz Austro-Ugarske Monarhije. Sarajevski atentat raspirio je u Hrvatskoj protusrpsko raspoloženje. Frankovačka Stranka prava (frankovci) oštro je napadala Hrvatsko-srpsku koaliciju. U Zagrebu je održan spontan prosvjed, a vlasti su započele hajku protiv brojnih istaknutih srpskih ličnosti (moguća peta kolona Srbije), uvedena je stroga cenzura, zabrana izlaska brojnim listovima, rada društvima, predloženo je raspuštanje Hrvatskog sabora¹⁰⁸⁸ itd. Protusrpska retorika bila je vidljiva i u pravaškim novinama *Hrvatska* koje donose više članaka u kojima pozivaju na obračun sa Srbima: *Srbi su ljute zmije od kojih si tek siguran onda, kad im satareš glavu* ili kad traže izgon Srba iz države: *narod naviešćuje Srbima borbu na život i smrt i progonstvo iz Bosne i Hercegovine*¹⁰⁸⁹. Godine 1916. stanje se u Hrvatskoj pogoršava i zemlja počinje ići prema gospodarskoj katastrofi: uvedena je ratna privreda koja je značila rekvizicije na selu, velik dio stanovništva izvrgnut je lihvarstvu, ljudi su pothranjeni, novine su prestale izlaziti, društva su prestajala djelovati, započela je mobilizacija hrane, konja, stoke, prijevoznih sredstava i pomoćnih snaga poput bravara, bačvara, pekara, konjušara, mesara i sl., zavladao je beznađe i

časa, da se nalazi u ratnom stanju sa Srbijom. Vidi: Grof BERCHTOLD. „Navještaj rata“, *Jutarnji list* (Zagreb), on-line izdanje, 20. 7. 1914., pristup ostvaren 30. 9. 2022.

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=2be94c8b-7023-4894-875b-689d2b97f5e3>.

¹⁰⁸⁷ Hrvatski su se vojnici posebno istaknuli na talijanskoj fronti, pri čemu su ih osim vjernosti kralju zacijelo motivirali i nacionalni osjećaji, budući da je talijanski neprijatelj pretendirao na hrvatski teritorij.

¹⁰⁸⁸ Nakon što je u srpnju 1914. godine raspušten na neizvjesno vrijeme, Hrvatski sabor se ponovno saziva u ljeto 1915. godine. Parlamentarni sustav neprekinuto je funkcionirao cijelo vrijeme rata, posebno od 1917. godine kad postaje poprištem ozbiljnih državno-pravnih rasprava. Vojne vlasti u Hrvatskoj 1915. godine predlagale su raspuštanje Hrvatskoga sabora i uvođenje vojne uprave u Hrvatsku iz razloga da se ukine imunitet zastupnicima Hrvatske-srpske koalicije koja je vodila protudržavnu djelatnost. Nadalje, tražila je stavljanje tiska pod strogu cenzuru, zabranu srpskog imena i ćirilice u javnom životu Hrvatske namještanjem lojalnih činovnika. Tome se suprotstavio ugarski ministar predsjednik István Tisze. Nakon toga smijenjen je zagrebački vojni zapovjednik general Eugen Scheure. Vidu: KOTA, „Planovi i prijedlozi Austro-Ugarskih političkih i vojnih vrhova za reformu Monarhije prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata“, 47-48.

¹⁰⁸⁹ KARAULA, „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“, 269-270.

ogorčenje. Teška situacija je bila i sa sirovinama potrebnim za proizvodnju streljiva i drugih ratnih materijala što je bilo vidljivo kod odnošenja zvona s nekih crkvi¹⁰⁹⁰ kao i bakrenih krovova. Civilno stanovništvo od samog početka rata pogodile su mnoge patnje i neimaština. Osim prirodnih resursa civilno društvo pogodio je i opći manjak poljoprivrednih proizvoda kao što su grah i krumpir što je izazvalo glad. Stanovništvo hrvatskih zemalja pretrpjelo je goleme žrtve u Velikom ratu koji je uzrokovao slom Austro-Ugarske Monarhije zbog čega je dolazilo do buntovnih, revolucionarno-političkih i nasilničkih raspoloženja. Kako se približavao kraj rata, u sjevernoj Hrvatskoj, u selima i krajevima koje žandarmerija nije mogla kontrolirati, pojavili su se dezerteri koji su se skrivali po šumama, po čemu su nazvani zeleni kadar¹⁰⁹¹. Napadali su ubijali i pljačkali veleposjednike, trgovce i lihvare, vojne i željezničke postaje te privatne zgrade, pa čak i sela i veća naselja: *Napadaju se skladišta i vagoni na željezničkim postajama - na pruzi Ogulin-Plaški, u Delnicama (U noći od 30. na 1. navalio je zeleni kader složno s jednim dijelom pučanstva na kolodvor gdje su 2 vagona vojničke hrane i to 88 sanduka dvopeka, 28 bačve maslaca, 4 bačve masti i 6 sanduka čokolade potpuno orobili.) u Okučanima. Na nekim mjestima porušeni su nasipi, pokidane električne lice, uništene poštanske instalacije*¹⁰⁹².

13.1. Međimurje u vrijeme Prvog svjetskog rata

U Međimurju se za ubojstvo prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove žene Sofije saznalo isti dan 28. lipnja 1914. godine. To još nije značilo rat, ali je označilo iščekivanje oko budućih događaja. Slijedili su zatim ultimatum Austro-Ugarske Srbiji od 23. srpnja i objava rata od 28. srpnja 1914. godine. Ratne operacije u Prvom svjetskom ratu zaobišle su Međimurje, ali ne i mobilizacija vojnih obveznika. Mobilizacija je bila samo djelomična¹⁰⁹³ jer se očekivao

¹⁰⁹⁰ Bečki knez nadbiskup kardinal dr. Piffl poslao je svim podređenim duhovnim oblastima okružnicu, u kojoj ih poziva, da sva suvišna crkvena zvona daruju u vojne svrhe. Vidi u: „Dnevne vijesti“, *Jutarnji list* (Zagreb), on-line izdanje, 22. 10. 1915., pristup ostvaren 27. 9. 2022.

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=25ca66f5-88a6-4618-9e38-c6c4e136e6e6>.

¹⁰⁹¹ Zeleni kadar je narodni naziv za dezertere, a označavao je domaće vojnike na tlu Hrvatske koji su dezertirali iz austro-ugarske vojske u vrijeme rata, kao i vojnike koji su dezertirali iz vojske Kraljevine SHS u poslijeratno vrijeme. U zelenom kadru bilo je i povratnika iz ruskog zarobljeništva. Vidi: ĐEREK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u Hrvatskoj poslije Prvoga svjetskog rata i nemira krajem 1918. godine“, 191.

¹⁰⁹²BANAC, „I Karlo je o'šo u komite" Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.“, 30.

¹⁰⁹³ Djelomična mobilizacija hrvatskih vojnika provedena je 25. srpnja 1914. godine, ali je već 4. kolovoza 1914. objavljena opća mobilizacija, jer su na temelju ugovora o savezništvima, europske države počele jedne drugima

kratkotrajan rat protiv Srbije, a ne svjetski rat. Zbog toga su u vojsku pozvani samo muškarci starosti do 30 godina. Redoviti vojni rok služio od 21. do 24. godine života. Zbog mobilizacije velik broj vojnika krenuo je prema svojim jedinicama koje su se skupljale na željezničkim stanicama u Čakovcu, Donjem Kraljevcu i Kotoribi, a odatle su specijalnim vlakovima otpremani u Nagykanizsu u Mađarskoj gdje su ulazili u sastav 48. carske i kraljevske pješačke pukovnije i 20. domobranske pješačke pukovnije. Mobilizirani Međimurci tu su na brzinu naoružani i upućeni na sva bojišta Europe¹⁰⁹⁴.

Osim ljudstva, vojska za duži vremenski period ratnog djelovanja treba i logističku potporu (radnika poput zidara, bačvara, bravara, postolara, krojača, pekara, mesara, drvodjelaca, željezara i sl.) prijevozna sredstva i dobro organiziranu pozadinu. Tegleće životinje i konji imali su posebnu važnost za vojsku jer su bili najbolje i najpouzdanije kopнено prijevozno sredstvo za prijevoz hrane, oružja, municije i topništva na bojište ali i za prijevoz ranjenika s bojišta. Stoga su konji spadali u plan mobilizacije, tj. određeno je da vlasnici konja i tovarnih životinja trebaju svoje životinje predati vojsci. Važna stavka bila je i opskrba hranom te je trebalo osigurati velike količine prehrambenih artikala, zbog čega se za vojne potrebe radila evidencija stoke. Prikupljanje i otkup stoke vojnim zakonom određivalo je Ministarstvo za zemaljsku obranu Austro-Ugarske Monarhije.

Broj poginulih u ratu bio je ogroman a potrebe za novim vojnicima s proširenjem fronta sve veće. Zbog toga je došlo do novih mobilizacija. Pod oružje su pozvana nova godišta rezervista, najprije do 42., a zatim i do 52. godine života. Istovremeno je snižavana i dobna granica za odsluženje vojnog roka s 21. godine na 19., a krajem rata i na 18 godina. Međimurski vojnici ginuli su u Poljskoj, Galiciji, na Karpatima, u Bukovini, Rumunjskoj, na Soči i u Tirolu. U ljeto 1915. godine na sočanski dio fronte dolazi 20. domobranska regimenta, koja se kasnije borila u Tirolu. Slijedeće, 1916. godine, na talijansku frontu dolazi i 48. zajednička regimenta, najprije u Tirol, a kasnije na Soču. Žrtve su bile ogromne, ali točan broj nije utvrđen jer su se

proglašavati rat čime je lokalni sukob prerastao u svjetski rat: *Sugradjani! Njegovo Veličanstvo, naš premilostivi kralj i gospodar, blagoizvolio je svojim previšnjim riješenjem odrediti mobilizaciju jednoga dijela svoje hrabre vojske, a podjedno je navijestio jučeranjim danom kraljevini Srbiji rat. Stotine i stotine hiljada vojaka junaka pozvano je pod carsku i kraljevsku zastavu, da oduševljeno krenu u borbu za svoga ljubljenoga sijedoga vladara, začast, i slavu svoje otačbine.* Vidi: „Za obitelji naših vojnika“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 30. 7. 1914., pristup ostvaren 13. 10. 2022.

<http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1914&broj=000031&E>.

¹⁰⁹⁴ HORVAT, *Hrvatska u prvoj polovici XX. stoljeća. Krvavi međimurski studeni.*

neki nestali vraćali iz zarobljeništva i 10 godina nakon završetka rata.¹⁰⁹⁵ Kako bi donekle nadoknadila izbijanje mobiliziranih muškaraca od 18. do 52. godine života, ugarska vlast je uvela ratnu potporu i stanarsku pripomoć¹⁰⁹⁶ njihovim obiteljima. Unatoč tome, stanovništvo je živjelo u bijedi i siromaštvu. U nedostatku muške radne snage, gospodarstvo počinju voditi žene što dovodi do slabljenja tradicionalne patrijarhalne obitelji.

Kada je Hrvatski sabor 29. listopada 1918. godine raskinuo sve državnopravne odnose s Austro-Ugarskom, Međimurje koje nije bilo sastavni dio Hrvatske, ostalo je izvan Države Srba, Hrvata i Slovenaca. Istovremeno novine *Muraköz-Medjmurje* objavljuju da je: *Hrvatsko narodno vijeće izjavilo da redovitom vojskom neće upasti u Međimurje, nego će čekati odluku mirovne konferencije koja će odlučiti o sudbini Međimurja,*¹⁰⁹⁷ što je sugeriralo da hrvatske vlasti neće u ovim trenucima ulaziti u rješavanje međimurskog pitanja i da je Međimurje sigurno u sastavu Ugarske. Ugarska je sada imala vremena da osigura granicu prema Državi Srba, Hrvata i Slovenaca, te je Narodno vijeće u Nagykanizsi imenovalo Hamburger Jenöa vladinim povjerenikom za osiguranje sigurnosti osoba i imovine i obranu granice. Nežgodan položaj Međimurja samo je uvećala vojna konvencija od 13. studenog 1918. godine u Beogradu gdje su predstavnici Mađarske s predstavnicima Antante odredili rijeku Dravu kao demarkacijsku liniju, odnosno granicu između Mađarske i Države Slovenaca, Hrvata i Srba na jugu. Međimurje je prema toj konvenciji, obveznoj za sve strane, ostalo u Mađarskoj. Etnički najhomogeniji hrvatski kraj koji je stoljećima imao mađarsku administraciju i koji se obranio od mađarizacije, prepušten je Mađarima.

Ivan Novak pokušao je diplomatskim putem ostvariti priključenje Međimurja domovini Hrvatskoj. Obratio se srpskom pukovniku Milanu Pribičeviću (vođa srpske misije u Državi SHS) da kod vrhovnog zapovjedništva srpske vojske pokuša ishoditi odluku o zaposjedanju Međimurja. Pribičević je taj prijedlog odbio s obrazloženjem da je ranije vrhovno

¹⁰⁹⁵ HORVAT, *Hrvatska u prvoj polovici XX. stoljeća. Krvavi međimurski studeni*.

¹⁰⁹⁶ *Obitelji mobilizovanih vojnika dobit će u najkraćem roku povišenu ratnu potporu. U ministarstvu za zemaljsku obranu izradnjena je naredba, koja dijeli na potporu ovlaštene u tri kategorije. U općinama i trgovištima iznaša ratna potpora prema broju članova obitelji 36 do 200 kruna, u gradovima 42 -220 kruna, odnosno 48 – 240 kruna. Oni, koji stanuju u najmljenom stanu, dobivaju i stanarinsku potporu. U tu svrhu pravedne razdiobe potpore ustrajati će s eu svakoj općini posebno povjerenstvo. Novo je u naredbi to, da će od sada ne samo obitelji pričuvnika, već i aktivnih vojnika dobiti ratnu potporu. Vidi u: „Doznaka povišene ratne potpore“, Banovac (Petrinja), on-line izdanje, 24. 8. 1918., pristup ostvaren 14. 10. 2022.*

<http://dnc.nsk.hr/DataServices/ImageView.aspx?id=65549a2f-979e-4864-828d-79d9ba831136> .

¹⁰⁹⁷ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 206.

zapovjedništvo srpske vojske sklopilo primirje i sporazum s Mađarima kojim je rijeka Drava prihvaćena kao demarkacijska linija od austrijske granice do Barča i da tu navedenu liniju srpska vojska u ovome trenutku ne smije prelaziti. Narodno vijeće Države SHS tražilo je nakon toga od savezničkog zapovjedništva u Solunu da Međimurje zaposjednu francuske trupe. Kad je bio i ovdje odbijen Ivan Novak je shvatio da Međimurje može zaposjesti samo hrvatska vojska koju će poslati Narodno vijeće. Obratio se stoga bojniku Josipu Špoljaru¹⁰⁹⁸, koji je tada bio zamjenik zapovjednika glavnog stožera vojske Narodnog vijeća, s molbom da hrvatska vojska zaposjedne Međimurje. Zamjenik zapovjednika Glavnog stožera vojske Narodnog vijeća bojnik Špoljar je uskoro u Karlovcu pripremio odred vojske koja će poći u Varaždin s namjerom da zaposjedne Međimurje. Taj odred sastojao se od 3000 vojnika pod zapovjedništvom bojnika Mirka Pogledića.¹⁰⁹⁹

13.2. Prijeki sud - *Štatarium*

Nakon uspjeha Saveznika na Solunskoj fronti u jesen 1918. godine, počelo je njihovo napredovanje prema sjeveru i sjeverozapadu pod zajedničkim zapovjedništvom francuskog generala Franchet d' Esperèya koji će kasnije u ime Saveznika potpisati sporazum o primirju s Mađarima. Istovremeno na talijanskoj fronti, usred napredovanja Saveznika došlo je do neorganiziranog povlačenja vojska Centralnih sila koje su za svoj odlazak prema domovini iskoristili željezničku prugu koja je prolazila i kroz Međimurje. Jedni od njih bili su i mađarski vojnici, uglavnom marinci iz Trsta. Oni su uz poziv i podršku mađarske vlasti u Međimurju pozvani da prekinu *narodni bunt*¹¹⁰⁰. Taj događaj koji je poznat po nazivom *krvavi međimurski studeni 1918. godine* učvrstio je odluku međimurskih Hrvata da se Međimurje vojno oslobodi.

Kako je rat duže trajao, pokazao je sve društvene, socijalne i nacionalne suprotnosti. Stanje se postepeno počelo pogoršavati. Najprije zbog nedostatka radne snage koja je bila neophodna za poljoprivredu, a posebno 1916. godine kad se uvodi ratna privreda, tj.

¹⁰⁹⁸ Josip Špoljar kao satnik u Karlovcu organizirao je u noći od 28. na 29. listopada 1918. godine Karlovačku pukovnicu narodne vojske koja je bila sastavljena od 96. pukovnije zajedničke vojske i 26. domobranske pukovnije. Znajući za njegove organizacijske sposobnosti potpukovnik Slavko Kvaternik uredio je njegovo promaknuće u čin bojnika i pozvao ga u Zagreb sebi za zamjenika.

¹⁰⁹⁹ HORVAT, *Hrvatska u prvoj polovici XX. stoljeća. Krvavi međimurski studeni*.

¹¹⁰⁰ Međimurski bunt nije bio samo socijalni istup poniženih, već i sveopći narodni otpor mađarskom ugnjetavanju. Bio je to na neki način narodni referendum za konačno priključenje Hrvatskoj.

rekvizicije¹¹⁰¹ na selu. Uz sve to uskoro se pojavljuju vojni dezerteri, dolazi do porasta sitnog kriminala, pojave prostitucije, bijede, siromaštva, razorenih obitelji, korupcije, ratnog profiterstva, seoskih zelenaša, onih koji su uz pomoć novca izbjegli vojnu obvezu i bolesti poput tuberkuloze, upale pluća, tifusa, dizenterije i španjolske gripe.¹¹⁰² Povratkom vojnika s ratišta i zarobljeništva 2. i 4. studenoga 1918. godine u Međimurju dolazi do otvorenih pobuna. Ruše se natpisi s mađarskim grbovima i nazivima¹¹⁰³, skidaju se zastave, spaljuju općinske arhive. Napadaju se grofovska imanja, škole¹¹⁰⁴, ratni profiteri, vlastelinski dvorci i marofi, dućani, gostionice, općinske i žandarmerijske zgrade, sjedišta općina i trgovci što dovodi do odmazde od strane mađarske vlasti u kojoj je preko sto osoba izgubilo živote. Ti događaji mogu se interpretirati na različite načine. Neki su u njima vidjeli nacionalno revolucionarni pokret, drugi anarhističko djelovanje seljačkih masa, dok su treći jednostavno samo zabilježili navedene događaje u duhu vremena u kojem su se dogodili.¹¹⁰⁵ Mađari su se iz svih sela povukli u Čakovec¹¹⁰⁶ gdje su se pokušali konsolidirati kako bi povratili ranije pozicije koje će im

¹¹⁰¹ Način provođenja rekvizicije uređivali su propisi propisani prema kojima će se za rekviriranu robu odrediti cijena čiju će isplatu jamčiti država. Međutim, u praksi se taj postupak često zloupotrebjavao i nepoštivao. U početku su se rekvizicijom skupljale živežne namirnice (žito, kukuruz, krumpir, mast, brašno, stoka itd.). Kako je rat duže trajao na red su došli i metali poput željeza, bronce i bakra koji su se na početku prikupljali po kućama a kasnije su na red došla i crkvena zvona, orgulje itd. O restrikcijama u Međimurju u Hrvatskom saboru progovorio je i Stjepan Radić: *Na sjeveroistočnoj strani, preko u Međimurju i Prekomurju, provodi se u ovaj čas najstrašnija rekvizicija*. O istome je izvijestio Središnji odbor Narodnog vijeća SHS i Ivan N. Novak 20. studenoga 1918. godine. Vidi: KAPUN, *Međimurje 1918.*, 96-105.

¹¹⁰²JAHN, „Međimurje u suvremenom dobu“, 124.

¹¹⁰³ *Pri nas su na štacunu strgali mađarske natpise. ... Vojnikom trgaju mađarske znakove iz kapa i iz oprave*. Vidi u: „Iz Međimurja. Murakiráli iliti Kraljovec za Hrvatsku“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 7. 11. 1918., pristup ostvaren 23. 10. 2022.

<http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000021&E>.

¹¹⁰⁴ *Izvršen je prvi juriš na općine, žandarmerijske stanice, vlastelinske dvorce i marofe, dućane, gostionice, bilježničke stanice, šumarije, škole ... Rušeni su natpisi s grbovima, skidane zastave, plamtjele su općinske arhive, žandarske uniforme razvlačene su po selima ... Lavina je nezaustavljivo krenula i nosila – ne pitajući što je: kad više nije bilo soli ili šećera, žigica ili petroleja, brašna ili duhana, hvatala je čavle, tanjure, bičala, lampaše, gumbe, pipe, tablice za prvoškolce, svete slike, konce, boksa, štopline i sve drugo što je našla. Što nije mogla ponijeti, gazila je i uništila pred sobom ili pod sobom*. Vidi: KAPUN, *Međimurje 1918.*, 165.

¹¹⁰⁵ HORVAT, *Hrvatska u prvaj polovici XX. stoljeća. Krvavi međimurski studeni*.

¹¹⁰⁶ *Dugo potlačivani hrvatski narod u Međimurju je progovorio. Progovorio je odlučno i glasno i dao je razumjeti svojim dosadanjim gospodarima, da ne će više biti rob i bespravnik na svojoj grudi, da ne će vući više jaram u koji ga upregoše njegovi loši gospodari. Teške patnje, koje je morao da snosi, proizvele su u duši njegovoj silno ogorčenje, duga stradanja i najveće bespravlje prisililo ga, da progovori onako, kako je to najbolje znao i umio*.

omogućiti sačuvati vlast i imovinu do trenutka dok se ne dogodi neki važan politički događaj. Mađari su se primirili i iz još jednog razloga. U tijeku su bile pripreme za potpisivanje vojne konvencije između mađarske vlade i savezničkih snaga na Balkanu. Kad su iz tijeka priprema za potpisivanje konvencije vidjeli da je Drava određena kao demarkacijska linija i da će Međimurje ostati u Mađarskoj, Mađari su krenuli u brutalni obračun s Međimurcima. Prvi korak u tome bilo je proglašavanje od velikog župana Zaladske županije¹¹⁰⁷ Bosnyák Géza 6. studenoga 1918. prijekog suda – Štatarium¹¹⁰⁸, i to u vrijeme kad se situacija u Međimurju već

U času, kad se slomila vlast silnika, koji ga svojim brutalnim postupkom tjerao u očaj, prekipila je žuč u njemu i prelila se kupa ogorčenja. Izato je posve naravno, da je u prvom času dao oduška svome ogorčenju na taj način, da je jednim mahom odstranio sve znakove tuđega gospodstva nad sobom. Ta on nije imao nikakvih prava, nije imao nikakva udjela u vlasti od finaca, žandara, bilježnika pa do kotarskoga predstojnika, sve su to bili tuđinci, koji ni jesu imali ni srca ni osjećaja za njegove jade i nevolje. Svi ti imali su tek jednu zadaću, da ga nacionalno unište i socijalno obesprave. A vjerni pomagači u tom poslu i izraziti predstavnici madjarizacije i korumpiranoga režima madjarskoga bili su medjimurski Židovi, koji su u zajednici vlasti sisali krv i život ovih nesretnih pazija. Valja još spomenuti, da su madjarske vlasti u njihovom poslu odnarođivanja isto tako s najvećom revnosti potpomagali i namještenici po grofovskim majurima. Uzevši sve ovo u obzir ne će biti nikome začudno, što je upravo sve ovo bilo objektom provale njegovog ogorčenja u prvom času. Medjimurski je seljak u tim objektima gledao uzrok svoga potlačenja i svoje bespravnosti i na njima iskalio bijes svojih potištenih osjećaja. Protjerao je prestavnike madjarske brutalne vlasti, protjerao je finance, žandare, bilježnike, a nije mogao oprostiti ni Židovima, koji se na njegov račun silno obogatiše svojim nečistim poslovima, dok je on gubio krv i život po streljačkim jarcima. I gotovo u isti tren nestalo je iz svih sela narodnih krvopija, nestalo je zastupnika vlasti i njihovih šticenika. Svi se ti zgrnuše u centru mu Medjimurja u Čakovcu, odakle pokušavaju, ne bi li im ipak uspjelo dočepati se stare vlasti. Oduševljenje zbog stresenoga jarma postalo je općenito. oni, koji su dosad u svojoj zavedenosh kao loši sluge služili svom lošijem gospodaru, osjetili su dah slobode i krvnu vezu, koja ih veže s braćom iste krvi i jezika. Općenit je postao zahtjev i radosno se očekuje čas, da se što prije spoje sa svojom braćom preko Drave. Madjarske oblasti, koje su već za proglašenja nezavisne jugoslavenske države dobile nalog, da smjesta i bez otpora napuste svoja mjesta čim se pojave na medjimurskorn tlu jugoslavenske čete, postale su opet obijesne kad su vidjele, da te čete ne dolaze. Njihovi žbiri i plaćenici počeli su ispadati iz Čakovca i počinjati najveće zulume na okolišnjem pučanstvu. Počeli su upadati u pojedina sela, progoniti, zatvarati, strijeljati i vješati ljude i to u prvom redu one, koji su im sumnjivi sa svog u narodnom pogledu samo-svjesnog držanja. I nastao je jauk i krik po selima, ljudi se razbježaše po šumama, dobježaše preko Drave i mole i zaklinju, da ih se zaštiti. R jugoslavenske čete ne dolaze . . . Ljudi sa zebnjom i strepnjom pitaju: Zar ne će doći vaša vojska? ... Vidi u: „Ustanak u Medjimurju. Strahoviti zulumi i krvoprolića Magjara. Magjari iznudjuju oružanom silom potpise za magjarsku državu“, Volja naroda (Varaždin), on-line izdanje, 14. 11. 1918., pristup ostvaren 23. 10. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000022&E>.

¹¹⁰⁷ Mađarski Zala Vermegeye.

¹¹⁰⁸ Međutim, represalije u Međimurju počele su već i prije objavljivanja vijesti o štatariumu. Tekst plakata kojim je proglašen Štatarium glasi: Broj 7711-fi. Od velikog župana Zalavarmegije OGLAS! Opunomoćen od gospodina

smirila: *Do pljačkanja je došlo u noći od 3. na 4. studenoga, dakle tri dana prije proglašenja prekog suda. Prema tome se moglo seljake, koji su sudjelovali kod oštećivanja i pljačkanja magjarskih trgovina, suditi samo po redovnom sudu radi zlobne oštete tuđega vlasništva, odnosno radi bune*¹¹⁰⁹. Štatarium je u pravilu činilo 30 do 40 naoružanih vojnika koji su ulaskom u neko mjesto¹¹¹⁰, bez suda, nad optuženima proveli smrtnu kaznu vješanjem ili strijeljanjem. Doda li se tome da je prijeki sud, umjesto redovnog suda sudio i za događaje prije

ug. ministra nutrašnjih poslova odredim ŠTATARIMUM (preki sud, Standrecht) na celo područje kotara Alsólendva, Csáktornya, Letenye, Nova, Perlak glede zločina pobune, uznemirivanja, nasilja proti osobom, ubojstva, hotimičnog ubijanja človeka, zločina proti obćem zdravlju ako z ovim nekomu smrt se zrokuje, razbojničtva (rauberije), zrokuvanja ognja (pogorela) ili poplave, zločina proti železnici, telegrafu, telefonu ili nekakvoj ladji. Nek se čuva svaki ove zločine počiniti, jer svi ovi, koji vu spomenutim kotarima ove zločine poslje razglašenja Štatariuma počiniju, spadaju pod Štatarium, budu na smrt obsudjeni i odmah pogubljeni. Zalaegerszeg, 6-og novembra 1918. Bosnyák Géza v. r. veliki župan Zalavarmegjije. Vidi: KAPUN, Međimurje 1918., 329-332.

¹¹⁰⁹ „Madjarska krvoprolića u Medjimurju“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 21. 11. 1918., pristup ostvaren 23. 10. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000023&E>.

¹¹¹⁰ *U četvrtak 7. o. mj. u 3 sata po podne opkolilo je odjeljenje madjarskih plaćenih vojnika, koji su došli preko Mure, selo Mursko Središće. Nitko nije smio u selo nitko iz sela. Na to su krenuli u selo, pretražili sve kuće, zaplenili veliku količinu živeža i haljina, jer da je to tobože bilo porobljeno i prisiliše seljake, da svoju imovinu sami toware na kola i da ju voze preko Mure. Nakon silne pucnjave i zastrašivanja objesili su usred sela jednu ženu i ustrelili dva seljaka. U isto vrijeme skupljao je učitelj Cinzek potpise od seljaka i silio ih, da se izjave za madjarsku narodnu državu. Ova nasilja i krvoprolića potvrdiše očevidci vojnici, koji su došli u Varaždin, te preslušani po ovdašnjem postajnom zapovjedništvu. Kasnije je stigla nepotvrđena vijest, da su u Mursko Središće ponovno došle madjarske bande i ustrijelile 17 seljaka. Vidi: „Krvoprolića u Murskom Središću“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 14. 11. 1918., pristup ostvaren 23. 10. 2022.*

<http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000022&E>.

6. studenog¹¹¹¹ ne čudi što su međimurski Hrvati počeli tražiti sigurnost bježeći preko Drave u Državu SHS¹¹¹².

¹¹¹¹ U članku s podnaslovom: *Magjari ubijali Medjimurce bez suda i preslušanja. Iskazi svjedoka o magjarskim zulumima. Preko 137 obješenih i streljanih Hrvata i velik broj ranjenih i zlostavljenih piše: Imamo pri ruci zapisnike o saslušanju očevidaca magjarskih zuluma u Medjimurju, iz kojih se vidi, da su Magjarski žandari i vojnici vješali i streljali naš svijet bez predhodnoga sudbenoga postupka tako, da je postradale sva sila nevinih žrtava. Ustanovljeno je, da su se magjarske oblasti i žandari počeli povlačiti iz Medjimurja još 3. studenoga čim je stigao glas, da je bivša Austrougarska monarkija sklopila sa antantom primirje. Slično kao u Medjimurju, povukle su se magjarske oblasti i iz Slovačke i drugih krajeva u kojima stanuju nemagjarske narodnosti. Ovako je Medjimurje ostalo bez uprave, pa je u noći od 3. na 4. studenoga došlo do ustanka gotovo u svim medjimurskim selima. Seljaci su svagdje poskidali magjarske napise i uništili sve, što je podsjećalo na magjarsko gospodstvo. Tom zgodom došlo je i do uništavanja privatnoga vlasništva, naročito nastradahu neki seoski trgovci, — većinom židovske vjeroispovijesti — koji su bili poznati kao glavni magjarski agitatori i doušnici. Iz čitavog Medjimurja sklonulo se činovništvo i oružništvo u Čakovac, gdje su neki imućni Magjari organizovali plaćeničku gardu, plaćajući ih sa 30 K dnevno. Ova je garda, koja se sastojala većim dijelom od mornara, počinjala zajedno sa žandarima prave zulume po medjimurskim selima. Od ustanka u noći od 3. na 4. studenoga proteklo je nekoliko mirnih dana. No oko 7. studenoga počеше Magjari iz Čakovca šiljati u Medjimurje kaznenu ekspediciju. Najprije proglasiše po svemu Medjimurju preki sud, a onda su počeli strahoviti i krvoločni progoni. Navedosmo, da je do pljačkanja došlo u noći od 3. na 4. studenoga, dakle tri dana prije proglašenja prekog suda. Prema tome se moglo seljake, koji su sudjelovali kod oštećivanja i pljačkanja magjarskih trgovina, suditi samo po redovitom sudu radi zlobne oštete tuđega vlasništva, odnosno radi bune. No za Magjare ne vrijedi pravo ni pravica, kad se radi o našem svijetu! Oni su u svako selo poslali odjeljenje žandara i plaćenih mornara, koji su čitavo selo najprije opkolili a onda pozvali sav svijet pred crkvu i tu su pojedine ljude, muškarce i žene, bez ikakve Istrage, jednostavno vješali ili streljali. Nije se pitalo za krivnju, nije bilo optužbe, preslušanja, što traži i preki sud. Žandarski stražmeštar SZABO i nekaki poručnik ROŠOCI (odrod iz Nedelišća) sami su bili suci i krvnici. Bili su to zulumci kao nekoć u Srbiji! Pravi je to užas i strahota, i upravo je nevjerovaino, da su Magjari nakon potpunoga svoga poraza na bojištu, mogli biti još tako krvoločni i nemilosrdni sa našim narodom. S naše strano odmah je o svemu obaviješteno Narodno Vijeće u Zagrebu, koje je poduzelo nužne mjere za zaštitu našega naroda u Medjimurju. Ujedno je preko Švicarske obaviještena evropska štampa o tim dogodjajima. Kako saznajemo, odaslali su medjimurski župnici brzojavni prosvjed magjarskom Narodnom vijeću u Budimpešti, protiv ovih progona, zamolivši, da se odmah prestane sa nečovječnim postupkom, da se pojedina sela opkole, ljudi batinaju, streljaju i vješaju bez ikakvoga suda, ne dajući im prije smaknuća ni toliko vremena, da uredе svoje obiteljske prilike i udovolje svojim vjerskim dužnostima. Tek 15. studenoga izašla je komisija u neka medjimurska sela, te su u prisuću dra Zakala, kao kotarskoga izaslanika, konstantovane činjenice, koje mogoše izvesti samo divlje horde, a ne ljudi. Vidi: „Madjarska krvoprolića u Medjimurju“, Volja naroda (Varaždin), online izdanje, 21. 11. 1918., pristup ostvaren 23. 10. 2022.*

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000023&E>.

¹¹¹² (N. S.) Koprivnica, 8. studena. Dr. Dorčić, predsjednik mjesnog odbora N. V. javlja: Danas je došao u moju kancelariju Josef Mison, graditelj iz Kotoribe u Medjimurju, pa veli, da su u Kotoribu došli jedan kapetan Madjar,

Donošenje odluke o prijekom sudu, kao i pozivanje na tu odluku trebalo je mađarskoj vlasti pružiti zakonsku osnovu za sve ono što se u to vrijeme, i ranije događalo po međimurskim selima: ubojstva, fizička kažnjavanja, otimanja, zlostavljanja itd. Ugarska vojska¹¹¹³ i žandarmerija, kao i plaćene skupine mađarskog Narodnog vijeća u Čakovcu (narodna garda), poput kaznenih ekspedicija ušla su u pojedina međimurska sela i prije proglašenja štatariuma gdje su vješanjem, strjeljanjem i drugim oblicima odmazde žandari i vojska pobili određen broj ljudi. Koliko je točno ljudi ubijeno nije danas više moguće utvrditi. Podaci o tome su vrlo različiti. Najmanji broj u izvorima iznosi 50 osoba, Vinko Žganec nabroja 59 osoba, ali napominje da to nije sve. Rudolf Horvat navodi 58 osoba, a Đuro Vilović¹¹¹⁴ 75 osoba. Dragutin Feletar navodi različite podatke, od 62 do 75 osoba. Zvonimir Bartolić preuzima od Vladimira Kapuna broj od 103 osobe¹¹¹⁵. Ivan Novak navodi podatak od 180 povješanih u Međimurju, a Vuk Vinaver smatra da se radi o najmanje 280 osoba. I mađarski podaci su različiti. Govore o najmanje 50 do najviše 173 mrtva.¹¹¹⁶ Žganec kao Građanski povjerenik za Međimurje tražio je 1926. godine od svih općina da mu dostave podatke o događajima koji su se događali u to

*koji imade uniformu pomorskoga kapetana sa 20 mornara Madjara, pa isti svakoga, koji govori hrvatski ustrijelili. U Kotoribi su jučer ustrijelili 8, a u Dubravi takodjer 8 osoba. Taj Josip Mison je takodjerosudjen na smrt, ali ga slučajno nije bilo u Kotoribi, jer gradi jednu kuću u Dubravi. Njemu je danas u jutro došla u Dubravu iz Kotoribe njegova žena i kad ga je našla još živa, saopćila mu je, da je na smrt osudjen. On je smjesta pobjegao preko Drave, a za njim su pucali madjarski žandari tako, da je jedva živ utekao. Taj Josip Mison dolazi danas poslije podne u Zagreb, da se lično stavi u doticaj sa Narodnim Vijećem. Nadalje stigla je do sad nepotvrđena vijest, da su Magjari u Kotoribi objesili poznatog rodoljuba, medjimurskog župnika Lajtmana. Vidi: „Krvoproliće u Kotoribi“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 14. 11. 1918., pristup ostvaren 23. 10. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000022&E>.*

¹¹¹⁴ Đuro Vilović (Brela, 11. XII. 1889. – Bjelovar, 22. XII. 1958.) u vrijeme Prvog svjetskog rata boravi kod Vinka Žganca, župnika u Dekanovcu. U svom djelu *Tri sata*, svojevrsnoj dokumentarističkoj kronici Međimurja pred kraj Prvog svjetskog rata, Vilović otkriva nepoznatog međimurskog čovjeka u najintimnijoj skrivenosti njegove duše, čovjeka koji je bio nacionalan, iako to nikada nije spominjao. Vilović govori o nacionalnoj svijesti Međimuraca, odnosno o međimurstvu. Nacionalni osjećaj međimurskog seljaka koji je otrgnut od matice zemlje Hrvatske, prepušten sam sebi, znao je kamo spada i što je ali i što ne smije reći pa je tako na pitanje što je odgovarao da je *Međimorec* čime je maskirao da je on zapravo Hrvat.

¹¹¹⁵ Varaždinski list *Volja naroda* od 21. studenoga 1918. godine u podnaslovu iznosi podatak od 137 umrlih: *Magjari ubijali Medjimurce bez suda i preslušanja. – Iskazi svjedoka o magjarskim zulumima. – Preko 137 obješenih i streljanih Hrvata i velik broj ranjenih i zlostavljanih*. Vidi: „Madjarska krvoprolića u Medjimurju“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 21. 11. 1918., pristup ostvaren 23. 10. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000023&E>.

¹¹¹⁶ HORVAT, *Hrvatska u prvoj polovici XX. stoljeća. Krvavi međimurski studeni*.

vrijeme. Kao primjer može se navesti mjesto Pribislavec: *K bivšem krčmaru Josipu Recsai iz Pribislavca, došli su dne 4. XI. 1918. god. neki nepoznati ljudi, koji su počeli piti, i nisu ništa htjeli platiti. Njima su se pridružili neki domaći cigani, neki nepoznati ljudi. Pošto su se dobro napili, a da nisu ništa platili, izgurili su sve bačve iz podruma na dvorište, a iz krčmarevoga stana su odnijeli sve što se ponijeti dalo. Zatim su pljačkaši pošli k sitničaru Adolfu Lajtneru, komu se sve odnijeli, a blagajnu razlupali. Poslije ove pljačke pošli su dvorac grofa Festetića u Pribislavcu. Ključar im je morao otvoriti dvorac i sve sobe, i onda je započela pljačka. Kolikih je razmjera bila ta pljačka najbolje se vidi po tome, što su sutradan žandari po selu sakupili 8' kola razgrabljenih stvari. Cijela pobuna trajala je u Pribislavcu od 17 sati 4. studenoga do 8 sati 5, studenoga 1918. Za to vrijeme stanovnici su Pribislavca bili u strahu i nisu se usudili ustati protivu pobunjenika. Da pobuna ne bi uzele šire razmjere i ugrozila živote stanovnika Pribislavca, pošli su neki ljudi da pobunu prijave u Čakovec. Potraživši pomoć od mađarskog predstojnika Pavla Husara, vratili su se u Pribislavec, i tu su zatekli puno selo žandara, žandari su se odmah uputili u dvorac grofa Festetića, u kojemu je još pljačka bila u jeku. Žandari su odmah otvorili vatru na pljačkaše, na što su se ovi razbježali. Jedino je bila ranjena Julija Vrabec, koja je kasnije ozdravila. Žandari su odmah uhapsili Tomu Bednjača, Franju Sabola, Đuru Lečeka, Franju Varga, Tonu Novaka, Matu Karolija, Franju Bednjača, Andru Bednjača, Ivana Bence, Đuru Novaka, Đuru Sabola, Pavla Frasa, Franju Tkalčeca i Polanu Lesjak. Uhapšene su odveli odmah u Čakovec. 9. XI. Svi zatvorenici osim Polane Lesjak, koja je u zatvoru umrla iz nepoznatih uzroka, bili su dopraćeni u Pribislavec. 80 – 100 žandara, je obilazilo kućama i tjerovalo stanovnike, da pođu pred zgradu pučke škole gdje će se obaviti vješanje i streljanje gore navedenih zatvorenika. Zastrašeni ljudi brzo su se skupili pred pučkom školom, gdje su na njih bile uperene dvije strojne puške. U to su žandari počeli sa vješanjem. ... Sve se to događalo od 8 – 11 sati 9. XI. 1918. pred zgradom Narodne škole u Pribislavcu. Po završetku ovoga groznoga čina, žandari su naredili da svi obješeni i streljani moraju ostati na svom mjestu još tri dana, kao opomena ostalim stanovnicima, a tek nakon toga roka smiju biti pokopani i to na mrciništu. Žrtve su ostale dva dana na stratištu, a zatim su pokopane na mrciništu u Pribislavcu. Krivce, a ni svjedoke, nisu saslušavali, niti pravili kakav zapisnik. Sama pobuna u Pribislavcu nastala je tako, da su otpušteni vojnici raznosili glasove, da je nastala sloboda, a sloboda se pretvorila u pljačku¹¹¹⁷.*

Sredinom studenog 1918. godine ukinut je prijeki sud. Za očuvanje reda u međimurskim mjestima osnivana su narodna vijeća i narodne straže (naoružani ljudi u civilu) kojima je

¹¹¹⁷ ŽGANEC, „Međimurska revolucija u god. 1918.“, 41-42.

zadatak bio čuvati red i mir, sprječavati napade na ljude i pljačku imovine. Osnivanjem narodnih straža i narodnih vijeća, ugarska vlast prepustila je samim stanovnicima Međimurja da provode zakone i red s razlogom da ukoliko oni izazovu veće narodno nezadovoljstvo oni se mogu iskoristiti u diplomatskoj borbi jer se više ne može govoriti o pobuni Međimurja protiv Mađarske, ukoliko sami naoružani Međimurci čuvaju društveni poredak u Međimurju.¹¹¹⁸

13.3. Planovi za političko rješenje državnopravnih odnosa u Austro-Ugarskoj Monarhiji

Austro-Ugarska Monarhija sastojala se od dvije ravnopravne jedinice Austrije i Ugarske s dva dominantna naroda Mađarima i austrijskim Nijemcima. Unutar Ugarske subdualistički je riješeno pitanje Hrvatske. Bosna i Hercegovina bila je kondominij¹¹¹⁹ Austrije i Ugarske. Tijekom vremena da bi Austro-Ugarska Monarhija mogla opstati trebalo je u njoj sprovesti određeni preustroj oko čega su se trebale usuglasiti austrijske i ugarske političke elite u prvom redu u davanju većih prava nemađarskim i neaustrijskim narodima unutar Austro-Ugarske Monarhije. U vrijeme i prije Prvog svjetskog rata nastale su brojne kombinacije na temu rješavanja južnoslavenskog pitanja u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, sva rješenja osim trijalističkog i dualističkog modela, sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije, najupornije su odbijali mađarski vodeći politički krugovi, ugarski premjer (ministar-predsjednik) István Tisza i Nacionalna stranka rada. Prijestolonasljednik Franjo Ferdinand početkom 20. stoljeća zauzimao se za ideju *velike Austrije* koja je bila uperena protiv Mađara i ugarskih ovlasti u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Želio je preustrojiti Austro-Ugarsku Monarhiju na način da: ukine dualizam, federalizira zemlju na temelju nacionalnog principa (Njemačke, Austrijske, Češke, Poljske, Ugarske i južnoslavenske federalne jedinice) te umanjiti utjecaj Ugarske izbornom reformom.¹¹²⁰ Rumunjsko ugarski političar Constantin Aurela Popovic 1906. godine u svom planu preuređenja Austro-Ugarske Monarhije predlaže federalizaciju po uzoru na Sjedinjene Američke Države čime bi se Austro-Ugarska Monarhija podijelila na petnaest federalnih jedinica, od kojih bi jedna bila Hrvatska zajedno s Dalmacijom i središnjim i istočnim dijelom

¹¹¹⁸ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 282.

¹¹¹⁹ Kondominij je uređeno, zajedničko vladanje dviju država politički definiranim teritorijem, gradom ili zemljom.

¹¹²⁰ KOTA, „Planovi i prijedlozi Austro-Ugarskih političkih i vojnih vrhova za reformu Monarhije prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata“, 34-35.

Istre.¹¹²¹ Austro-ugarski ministar vanjskih poslova Alois Aehrenthal 1907. godine u cilju rješavanja glavnih unutarnjopolitičkih problema predlaže: priključiti okupirane prostore Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj Monarhiji, stvoriti južnoslavensku državnu zajednicu (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina) kao samostalno tijelo unutar zemalja krune sv. Stjepana¹¹²² i gospodarski savez Ugarske i Austrije, tj. jedinstveno tržište i carinsku uniju.¹¹²³ Austrijski politički krugovi 1907. godine sve više su isticali ideju trijalizma¹¹²⁴, tj. novog ustroja Austro-Ugarske Monarhije u kojoj bi se Hrvatima dao isti pravni položaj kakav imaju Austrija i Ugarska.¹¹²⁵ Tijekom Prvog svjetskog rata 1915. godine načelnik Glavnog stožera general Franz Conrad von Hötzendorf¹¹²⁶ predlaže državnu reformu prema kojoj Austro-Ugarsku Monarhiju treba federalizirati i stvoriti središnji jedinstveni parlament, naglasio je potrebu prestanka ugarskog ugrožavanja prava nemađarskih naroda, zatražio je poboljšanje položaja Hrvata, a pored njemačkog želio je uvesti češki kao drugi službeni jezik u Češkoj te je predložio separativni (izdvojeni) mir sa Srbijom.¹¹²⁷

Nadbiskup Stadler sa svojim istomišljenicima Ivom Pilarom i Josipom Vancašem 1917. godine predaje *Promemoriju* u Schönbrunnu kralju Karlu IV¹¹²⁸. u kojoj oni predlažu da se u

¹¹²¹ KOTA, „Planovi i prijedlozi Austro-Ugarskih političkih i vojnih vrhova za reformu Monarhije prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata“, 36.

¹¹²² Naziv Zemlje krune svetoga Stjepana postao je sinonim za stvarnu državnu vlast i njezine nositelje te za teritorij na koji se državna vlast prostirala: područje Erdelja, Zakarpatja, Burgenlanda, današnje Slovačke, Vojvodine, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

¹¹²³ KOTA, „Planovi i prijedlozi Austro-Ugarskih političkih i vojnih vrhova za reformu Monarhije prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata“, 37.

¹¹²⁴ Politika trijalizma predviđala je podjelu Austro-Ugarske Monarhije na tri djela – ugarski, austrijski i slavenski, koji bi obuhvaćao južnoslavenske narode u Austro-Ugarskoj Monarhiji odnosno hrvatske i slovenske zemlje, Bosnu i Hercegovinu te Vojvodinu. Vidi: ĐUKIĆ; PAVELIĆ; ŠAUR, „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu - Bojišta, stradanja, društvo“, 83.

¹¹²⁵ KOTA, „Planovi i prijedlozi Austro-Ugarskih političkih i vojnih vrhova za reformu Monarhije prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata“, 38.

¹¹²⁶ Franz Conrad von Hötzendorf (11. XI. 1852., Penzing, Austrija – 25. VIII. 1925., Bad Mergentheim, Njemačka) austro-ugarski feldmaršal i načelnik glavnog stožera austro-ugarske vojske na početku Prvog svjetskog rata. Vidi u: „Conrad von Hötzendorf, Franz“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹²⁷ KOTA, „Planovi i prijedlozi Austro-Ugarskih političkih i vojnih vrhova za reformu Monarhije prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata“, 49-50.

¹¹²⁸ Karlo I., hrvatsko-ugarski kralj (Karlo IV.) i austrijski car od 1916. godine (dvorac Persenbeug, 17. VIII. 1887. – Funchal, Madeira, 1. IV. 1922.).

sklopu budućeg preustroja Austro-Ugarske Monarhije nakon rata stvorila administrativna jedinica sastavljena od Hrvatske, Slavonije, Dalmacije te Bosne i Hercegovine koja bi se Ugarskoj i Austriji pridružila kao teritorij pod zajedničkom upravom (kondominij).¹¹²⁹ Kasnije, imajući u vidu osjetljivu ravnotežu austro-ugarskih odnosa zagovarali su trijalističko rješenje, smatrajući ga jedinom mogućnošću za opstanak Monarhije.¹¹³⁰ Raspadu višenacionalne Austro – Ugarske Monarhije, uz rat, ekonomsku i društvenu krizu pridonijeli su i prekriveni neriješeni nacionalni i društveni problemi.

13.4. József Bajza i Oszkár Jászi

Kod Mađara je bilo istaknutih intelektualaca koji nisu dijelili stavove mađarske političke elite, nego su predlagali druga rješenja koja bi bila pravednija za Hrvate i druge Južne Slavene u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Mađarski intelektualci József Bajza¹¹³¹ i Oszkár Jászi¹¹³² u razdoblju od 1914. do 1918. godine zahtijevali su priznanje i poštivanje prava Hrvatske. Na njihove stavove utjecale su njihove veze s hrvatskim političkim i intelektualnim krugovima koji su pripadali pravašima i pristašama Hrvatsko-srpske koalicije. Ipak, politički pogledi te dvojice mađarskih intelektualaca su se razlikovali. Jászi je imao jače veze s pristašama Hrvatsko-srpske koalicije, dok je Bajza iskazivao izrazitu sklonost pravašima.

Potkraj Prvog svjetskoga rata predložio je preobrazbu dualističke monarhije u federativnu državu, a podupro je i stvaranje hrvatske jedinice u sklopu reformirane monarhije, koja bi bila ravnopravna Ugarskoj i Austriji te obuhvatila sve hrvatske zemlje. Nakon kapitulacije austrougarskih postrojba morao je 11. studenoga 1918. napustiti prijestolje u Austriji, a dva dana nakon toga i prijestolje u Hrvatskoj i Ugarskoj. Vidi: „Karlo I.“ u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹²⁹ ŠOKČEVIĆ, „Mađarski politički planovi za rješenje hrvatskog (jugoslavenskog) pitanja u vrijeme Prvog svjetskog rata“, 77.

¹¹³⁰ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 349.

¹¹³¹ Bajza, József, mađarski književni povjesničar (Fugyi-Vásárhely, 31. I. 1885. – Budimpešta, 8. I. 1938.). Vidi: „Bajza, József“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹³² Oszkár Jászi (Carei, Rumunjska, 2. III. 1875. – Oberlin, Ohio, SAD, 13. II. 1957.), sociolog, povjesničar, publicist i političar, vodeća osoba u pokretu građanskih radikala.

13.4.1. Oszkár Jászi

U svom djelu *Budućnost Monarhije. Slom dualizma i Ujedinjene Podunavske Države* iz 1918. godine Jászi iznosi koncepciju o ujedinjenim podunavskim državama kojim bi se pravedno moglo riješiti nacionalno pitanje stvaranjem federacije podunavskih naroda.¹¹³³ Pred kraj rata Jászi zagovara federaciju podunavskih naroda i više ne smatra realnim očuvanje ugarsko-hrvatske državne zajednice, već prihvaća kao novo rješenje formiranje Ilirije, to jest jugoslavenske države u koju bi osim Hrvatske, Slavonije, Dalmacije (kao i slavenski dijelovi Istre), Kranjske i Štajerske (odnosno njeni dijelovi sa slavenskom većinom) te Bosne i Hercegovine ušle Srbija (koja bi zajedno s Bugarskom podijelila Makedoniju) i Crna Gora. Nova jugoslavenska država bila bi u federativnom/konfederalnom odnosu s Ugarskom i drugim podunavskim državama. Mađarski ljevičarski intelektualac i političar Jászi očigledno je prihvatio temelje jugoslavenske ideje, i to njezinog unitarističkog modela, ali se još uvijek nadao da je moguće stvoriti konfederaciju ili savez ravnopravnih nacionalnih država podunavske regije. Nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije Jászi¹¹³⁴ se u potpunosti pomirio s idejom formiranja nove, od Austro-Ugarske Monarhije odcijepljene, sasvim samostalne jugoslavenske države s vodstvom Beograda.

U svojoj brošuri *Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske* zagovarao je prava nacionalnih manjina strogo u okvirima teritorijalne cjelovitosti povijesne Ugarske: *Narodnosno pitanje je općenito povesničko pitanje, koje nastupa svagdi, gdi se gazdalački, povesnički i psihološki uvjeti pokrenu kao činjenice društvenog razvitka*¹¹³⁵. Nacionalno pitanje, može se prema njemu riješiti samo ako se u *narodnosnim krajevima* ostvari: *dobra škula, dobra uprava i dobro pravosudje ... Dobra je ona škula, dobra je ona uprava, dobro je ono pravosudje, što narod na svom jeziku dobije ... da svaka narodnost ima neosporivo pravo na to, da kulturne sile, koje u njoj žive, - pa bilo to jezik, povist, umjetnost na svoj način i po svom ukusu*

¹¹³³ ŠOKČEVIĆ, „Mađarski politički planovi za rješenje hrvatskog (jugoslavenskog) pitanja u vrijeme Prvog svjetskog rata“, 79.

¹¹³⁴ Vlada Mihály Károlyija, koja je nastala u vrijeme sloma Austro-Ugarske, a u kojoj je Jászi obnašao dužnost ministra za nacionalne manjine bez oklijevanja će priznati odluku Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. godine i pomirit će se s rasformiranjem osamstoljetne ugarsko-hrvatske državne zajednice, a ubrzo i prihvatiti stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Vidi: ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 353.

¹¹³⁵ JÁSZI, *Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske*, 7.

*usavršava!*¹¹³⁶. Prihvaćao je potpunu kulturnu autonomiju narodnosti¹¹³⁷ na ugarskom prostoru s pravom slobodnije uporabe materinskog jezika, ali bez prava na teritorijalnu autonomiju (osim u pitanju Hrvatske). Odlučno je kritizirao politiku budimpeštanskih vlada prema Hrvatskoj. Osudio je kršenje Hrvatsko-ugarske nagodbe te apsolutizam u vrijeme bana Cuvaja¹¹³⁸. Kritizirao je politiku Habsburške Monarhije prema južnoslavenskim narodima, i uskogrudnu politiku Budimpešte prema Hrvatskoj. Osudio je vodeće krugove Monarhije, jer su Južne Slavene šikanirali poluapsolutističkim metodama. Dao je konkretne prijedloge za rješenje južnoslavenskog pitanja. Zalagao se za rješenje unutar okvira Austro-Ugarske Monarhije. Bio je protiv trijalističkog rješenja i umjesto takve preobrazbe čitave države predložio je promjenu položaja Hrvatske unutar *Zemalja krune Svetoga Stjepana*. Umjesto postojećeg sustava subdualizma u kojemu su Mađari privilegirani u odnosu na Hrvate, Jászi je zahtijevao potpunu ravnopravnost Hrvatske prema Ugarskoj, tj. zagovarao je proširenje autonomnih prava Hrvatske. Po toj koncepciji Hrvatska (kojoj bi Jászi priključio i Dalmaciju te Bosnu i Hercegovinu), tj. hrvatske zemlje uistinu bi imale status ravnopravnih pridruženih kraljevstava prema Ugarskoj, dakle hrvatska i ugarska država bi stvarno postale potpuno ravnopravne *socia regna*¹¹³⁹, ali bi prema Austriji, odnosno austrijskim zemljama Habsburgovaca činile jednu državnu zajednicu.¹¹⁴⁰ Po njegovom mišljenju napredna Hrvatska (i Slavonija i Dalmacija) nakon rata bi tražila vezu sa Srbijom, ali to na kraju ne bi vodilo odcjepljenju, nego bi se nerazvijeni Beograd i Kragujevac, orijentirali prema daleko razvijenijem Zagrebu, Dubrovniku, Splitu i Sarajevu.¹¹⁴¹ Pred kraj rata Jászi je iznio svoju veliku koncepciju o ujedinjenim podunavskim državama i rješenje nacionalnog pitanja u regiji. Tada još uvijek nije bila poznata

¹¹³⁶ JÁSZI, *Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske*, 10-11.

¹¹³⁷ Zakon o narodnostima iz 1868. godine koji je izgrađen na temeljima ministra kulture i prosvjete Józsefa Eötvösa stoji: *Svi građani Ugarske prema temeljnim načelima ustava u političkom pogledu čine nedjeljivu jedinstvenu ugarsku naciju čiji je jednakopravni pripadnik svaki građanin domovine, bez obzira na to kojoj narodnosti pripada*. Spomenuti Zakon nije priznavao pravo na nacionalno postojanje i pravo na autonomiju nemađarskih naroda u Ugarskoj, ali je svima priznavao jednaka građanska prava. Vidi: DUKOVSKI, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, 152.

¹¹³⁸ Slavko Cuvaj (Bjelovar, 26. II. 1851. – Beč, 31. I. 1931.), hrvatski političar, hrvatski ban te kraljevski komesar (povjerenik) u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1912. do 1913. godine. Vidi: „Cuvaj, Slavko“ u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹³⁹ Hrvatska je od 1102. godine bila pridružena strana (*partes adneyae, partes subjectae*), odnosno posestrima (*socia regna*) Ugarskoga kraljevstva.

¹¹⁴⁰ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 351.

¹¹⁴¹ *Isto*, 352.

namjera Antante koja umjesto federalizacije Monarhije i nekih širih konfederalnih rješenja na području od Baltika do Jadrana ide na razbijanje Austro-Ugarske Monarhije i stvaranjem poljske, čehoslovačke, rumunjske i jugoslavenske države. Članice Antante smatrale su da će ove državne formacije srednje veličine predstavljati dovoljnu prepreku i pred širenjem boljševizma iz sovjetske Rusije i pred budućim njemačkim ekspanzionizmom.¹¹⁴²

13.4.2. József Bajza

Konzervativni¹¹⁴³ liberal József Bajza svoje stavove o hrvatskom i južnoslavenskom pitanju iznosi vrlo pozitivno u svojim člancima o hrvatskoj kulturi i povijesti koji su izlazili 1913. godine. Zahtjeva od mađarske vlasti poštivanje hrvatskih prava, ali je odlučan protivnik jugoslavenske ideje jer smatra da će Hrvati u zajednici sa Srbima izgubiti svoju zasebnost i identitet. Poslije Prvog svjetskog rata Bajza se neprestano zalagao i u mađarskoj i u međunarodnoj javnosti za prava Hrvata i bio je odlučan borac protiv srpske hegemonije nad Hrvatima.¹¹⁴⁴ Bajza, kao dobar poznavatelj političke situacije u Hrvatskoj nije predbacivao peštanskoj vladi nedovoljno strogo postupanje prema Hrvatima, nego je tvrdio i da su Hrvati u pravu i da krivicu za nemire u Hrvatskoj snose mađarske vlade. Kritizirao je povredu Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine, povrede demokratskih prava Hrvata za vrijeme Cuvajevog apsolutizma¹¹⁴⁵ i činjenicu što je Budimpešta za svog hrvatskog partnera odabrala Hrvatsko-

¹¹⁴² ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 352.

¹¹⁴³ U Mađarskoj, veći dio pripadnika srednje klase imao je konzervativne ili konzervativno-liberalne stavove i samo je manji dio intelektualaca iz srednjih slojeva mađarskog društva prihvaćao ideje građanskog radikalizma ili socijaldemokracije.

¹¹⁴⁴ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 353.

¹¹⁴⁵ Cuvaj, Slavko od 1885. do 1905. godine podžupan je u Osijeku i Požegi (danas Slavonska Požega), 1905.–1906. godine ličko-krbavski veliki župan, 1908.–1909. godine vrhovni načelnik u Zagrebu, 1909.–1910. godine predstojnik odjela za unutrašnje poslove u Zagrebu te podban za banovanja Pavla Raucha. Kada je poluustavni režim bana Nikole Tomašića postao neodrživ, Cuvaj je 19. siječnja 1912. godine imenovan banom. Cuvajevе metode vladanja izazvale su političke demonstracije u Zagrebu, Sarajevu, Splitu, Dubrovniku, Mostaru i dr. te ujedinile cjelokupan hrvatski narod u otporu prema Cuvajevu načinu provođenja mađarskog imperijalizma. Kraljevskim ručnim pismom od 31. ožujka 1912. godine Cuvaj je imenovan kraljevskim komesarom u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Kao komesar Cuvaj ukida i prividno ustavno stanje te započinje vladati otvorenim apsolutizmom. Cuvajeva nasilja ubrzala su rast opozicije, njezino čvršće povezivanje te izraze solidarnosti s banskom Hrvatskom ostalih dijelova hrvatskog naroda razbijenog u drugim dijelovima Austro-Ugarske. Zbog poraznih rezultata njegove politike u Hrvatskoj austrijski su ministri zahtijevali da se Cuvaj ukloni

srpsku koaliciju (umjesto Čiste stranke prava) koju je Bajza smatrao da je u službi jugoslavenske ideje i da je njihov krajnji cilj stvaranje jugoslavenske države izvan okvira Austro-Ugarske Monarhije.¹¹⁴⁶ Nije video nikakve garancije da će kompromis između Hrvatsko-srpske koalicije i budimpeštanske vlade donijeti pravu hrvatsko-mađarsku pomirbu. Bajza je uzeo u zaštitu hrvatsku nacionalnu ideju nasuprot jugoslavenskoj misli: po njegovu mišljenju pravi Hrvati su se ili povukli iz političkog života, ili se pod zastavom trijalizma žele odcijepiti od Mađarske, a to je posljedica promašene hrvatske politike peštanskih vlada. Po njegovu mišljenju samo i isključivo pravaši bi mogli biti jedina prepreka pred balkansko-srpskom lavinom koja prijeti uništenjem zasebnog hrvatskog nacionalnog karaktera. Bio uvjeren da Budimpešta može i smije tražiti kompromisno rješenje samo s onim snagama hrvatske političke scene kojima nije cilj razbijanje Austro – Ugarske Monarhije. On je vjerovao u to da može uvjeriti Hrvate da im Mađari mogu biti najbolji prijatelji i pomoćnici u borbi protiv srpskih presizanja.

U članku koji je izašao 8. srpnja 1917. godine u listu *Magyar Hírlap* s naslovom *Rješenje hrvatske krize* Bajza upozorava mađarske čitatelje da bi u Hrvatskoj trebalo proširiti izbornu pravu na široke slojeve društva i istodobno promijeniti izbornu geometriju Tomašićevog prosrpskog izbornog režima koji favorizira krajeve sa srpskom većinom na štetu područja s hrvatskom većinom i time onemogućava bolje izborne rezultate pravaša, odnosno onih političkih snaga koje su za hrvatsko, a ne jugoslavensko rješenje hrvatskog pitanja.¹¹⁴⁷ U istom listu od 6. srpnja 1918. godine u članku *Hrvatska ideja* Bajza se zalaže za dubinsku reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine, ali uz garanciju da će Hrvatska voditi hrvatsku a ne jugoslavensku politiku u cilju spašavanja Austro-Ugarsku Monarhije čiji bi raspad imao teške posljedice za čitavu mađarsku naciju: *Iz ove stranputice izlazak može donijeti samo velikodušna hrvatska politika: treba pomiriti ideju unije s hrvatskom (nacionalnom) idejom. Top da ova politika ima sve izgleda za uspjeh, najbolje garantira činjenica što široke mase hrvatskog naroda nisu zaražene jugoslavenskom pošlašću. Da ni hrvatski radikali, niti Stranka prava ne mogu biti prepreka ostvarivanju te politike, dokazao bih pozvavši se na činjenicu da je već otac Stranke prava Ante Starčević prepoznao kako ne postoje narodi koji su bili u tolikoj*

te je Franjo Josip Cuvaja poslao na dopust zatim opozvao 21. srpnja 1913. godine. Vidi: „Cuvaj, Slavko“, u: *Hrvatski biografski leksikon*.

¹¹⁴⁶ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 354.

¹¹⁴⁷ *Isto*, 355.

mjeri upućeni jedan na drugoga kao Hrvati i Mađari¹¹⁴⁸. Oštro kritizira politiku svih budimpeštanskih vlada od 1905. sve do 1918. godine prema Hrvatskoj jer su odbacile i narodnjake (unioniste) i pravaše i oslanjale se na projugoslavensku Hrvatsko-srpsku koaliciju. Izlaz iz takve situacije Bajza vidi u činjenici da opstanak ugarsko-hrvatske državne zajednice ovisi u ideji da uniju treba pomiriti s hrvatskom nacionalnom idejom. Ali, 1918. godine bilo je prekasno za obnavljanje mađarsko-hrvatske državne unije. Bajza je naravno htio spasiti Austro-Ugarsku Monarhiju, jer je dobro slutio da bi njezin raspad imao tragične posljedice za čitavu mađarsku naciju.¹¹⁴⁹ Tvrдио je da jugoslavenska ideja razgrađuje Austro-Ugarsku Monarhiju, a hrvatska nacionalna ideja je gradi.

U rujnu 1918. godine u istome listu objavljuje članak *Hrvatska kriza*. Bajza još uvijek ima nadu da je moguće spriječiti raspad ugarsko-hrvatske zajednice i spriječiti stvaranje Jugoslavije. Bajza je tvrdio da su u hrvatsko-mađarskim sporovima oko MÁV-a (Mađarskih kraljevskih državnih željeznica), financijskim pitanja itd. skoro u potpunosti Hrvati u pravu. Oštro je osudio ekstremne planove nekih mađarskih krugova iz doba Prvog svjetskog rata po kojima je trebalo odcijepiti Slavoniju od Hrvatske te je zajedno s Bosnom i Hercegovinom i Dalmacijom pripojiti Ugarskoj. Bajza je nasuprot tomu tvrdio da je Slavonija u potpunosti integrirana u hrvatsku naciju, predložio je hitno ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i omogućavanje potpuno ravnopravnog položaja Hrvatske prema Ugarskoj.¹¹⁵⁰

Događaji koji dovode do raspada Austro-Ugarske Monarhije ubrzavaju se nakon 6. listopada 1918. godine kada nastaje zagrebačko Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba¹¹⁵¹ koje je preuzelo upravljanje nad cjelokupnim teritorijem nastanjenim Slovencima, Hrvatima i Srbima, tj. Hrvatskom i Slavonijom pod ugarskom krunom i Bosnom i Hercegovinom kao kondominijem. Dužnost predsjednika Vijeća preuzeo je Slovenac Anton Korošec. Proglas

¹¹⁴⁸ ŠOKČEVIĆ, „Mađarski politički planovi za rješenje hrvatskog (jugoslavenskog) pitanja u vrijeme Prvog svjetskog rata“, 80-81.

¹¹⁴⁹ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 356.

¹¹⁵⁰ *Isto*, 357.

¹¹⁵¹ Narodno vijeće u Zagrebu smatralo se vladom Slovenaca, Hrvata i Srba koji su živjeli na teritoriju bivše Austro-Ugarske Monarhije. Srpska vlada koju je predstavljao Nikola Pašić priznala je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu kao vladu 8. studenoga 1918. godine: *U ime kraljevske srpske vlade čast mi je izvijestiti Vas, da ova priznaje Narodne veće u Zagrebu, kao zakonitu vladu Srba, Hrvata i Slovenaca koji žive na teritoriju Austro-Ugarske monarhije i da sam danas uputio notu vladama Francuske, Engleske, Italije i Severnim Sjedinjenim Državama Američkim moleći ih, da i oni priznaju sa svoje strane Narodne veće u Zagrebu, kao zakonitu vladu u jugoslavenskim zemljama bivše Austro-Ugarske kao i da priznaju dobrovoljačkim trupama ovih zemalja karakter ratujuće stranke*. Vidi: „Kr. Srpska vlada priznaje Narodno Vijeće u Zagrebu“, 63.

kralja Karla IV. od 16. listopada 1918. godine o federalizaciji Monarhije više nije utjecao na događaje u južnoslavenskoj prostoru, posebice s obzirom na balkanske uspjehe francuskih i srpskih postrojbi. U to vrijeme 17. listopada 1918. godine István Tisza u Ugarskom saboru priznaje ratni poraz, i mijenja svoju politiku prema hrvatskoj polovici. Dana 22. listopada 1918. godine Tisza prima Ivu Franka¹¹⁵² i Aleksandra Horvata, predstavnike Stranke prava. Priznaje zabludu svoje ranije politike i hrvatsko pravo na neovisnost.¹¹⁵³

13.5. Pripreme za vojno zaposjedanje Međimurja

Od 1861. godine Međimurje se nalazilo izvan Hrvatske, a službena hrvatska politika izbjegavala je pokretanje međimurskog pitanja. Ponekad je netko spomenuo Međimurje u Hrvatskom saboru ili novinama. Hrvatska javnost prihvatila je činjenicu da je upravna granica Hrvatske na Dravi. Takvo stanje pokušala je početkom 20. stoljeća, putem publicističke djelatnosti, promijeniti mlada i malobrojna hrvatska inteligencija koja je ponovno aktualizirala međimursko pitanje i koja je tražila podršku hrvatske javnosti u svojoj borbi protiv mađarizacije Međimurja. Unutar Austro-Ugarske Monarhije sve je više jačao pokret Južnih Slavena koji je tražio stvaranje vlastitih nacionalnih država. U Zagrebu je 2. i 3. ožujka održan sastanak predstavnika političara iz Slovenije, Hrvatske, Dalmacije, Istre, Međimurja i Bosne i Hercegovine na kojem su se sudionici složili da je: *nužna koncentracija svih stranaka i grupa, koje, stojeći na stanovištu narodnoga jedinstva te oslanjajući se na načelo narodnoga samoodređenja, traže svoju narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca Hrvata i Srba*¹¹⁵⁴. Kao predstavnik iz Međimurja na tom sastanku sudjelovao je Ivan Novak. U Ljubljani 16. kolovoza 1916. godine zastupnici jugoslavenskih zemalja u bečkome Carevinskom vijeću konstatiraju Narodno vijeće za Sloveniju, Istru i Dalmaciju koje je trebalo postati sastavni dio budućeg jugoslavenskoga Narodnog vijeća u Zagrebu.¹¹⁵⁵ U Zagrebu 5. listopada 1918. godine započinju vijećanja o osnivanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Sljedeći dan, 6. listopada 1918. godine izabran je plenum i Središnji odbor u koji ulazi Ivan Novak. Uskoro je sastavljeno i Predsjedništvo Narodnog vijeća s predsjednikom Antonom

¹¹⁵² Tražio je rješenje hrvatskoga pitanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji pod habsburškom dinastijom. Bio je protiv bilo kakvog saveza sa Srbijom i stvaranja Kraljevine SHS.

¹¹⁵³ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 359.

¹¹⁵⁴ KRIZMAN, „Osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.“, 24 - 25.

¹¹⁵⁵ KARDUM, *Suton stare Europe*, 366.

Korošecom¹¹⁵⁶, potpredsjednicima Antom Pavelićem¹¹⁵⁷ i Svetozarom Probičevićem¹¹⁵⁸, tajnicima Srđanom Budisavljevićem¹¹⁵⁹, Matom Drinkovićem¹¹⁶⁰ i Ivanom Lorkovićem¹¹⁶¹. Vijeće je zastupalo Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, Rijeku, Sloveniju, Trst, Međimurje i Bosnu i Hercegovinu čime je bilo službena politička organizacija za sve jugoslavenske zemlje u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Narodno vijeće 19. listopada 1918. godine objavljuje deklaraciju koja glasi: *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba objavljuje iza svoje sjednice održane 17., 18. i 19. listopada ove godine narodu Slovenaca, Hrvata i Srba da od ovog časa opunomoćeno od svih narodnih stranaka i grupa, preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike. U to ime Narodno vijeće vođeno idejom demokracije i prava naroda na samoodređenje traži ponajprije*

¹¹⁵⁶ Anton Korošec (Biserjani kraj Videma ob Ščavnici, 12. V. 1872. – Beograd, 14. XII. 1940.), slovenski političar, katolički svećenik i predsjednik Jugoslavenskoga kluba u Carevinskom vijeću od 1917. godine, a nakon konstituiranja Narodnoga vijeća izabran za predsjednika. Nakon proglašenja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca imenovan na mjesto potpredsjednika prve vlade. Vidi: Korošec, Anton“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹⁵⁷ Ante Pavelić (Gospić, 19. V. 1869. – Zagreb, 11. II. 1938.), hrvatski političar. Kako bi se razlikovao od poglavnika NDH uz ime mu se navodi zanimanje, najčešće zubar ili liječnik. Bio je član Čiste stranke prava, od 1908. godine član Starčevićeve stranke prava i zastupnik u Hrvatskome saboru. Prilikom ujedinjenja u ime Narodnoga vijeća pred regentom Aleksandrom Karađorđevićem pročitao adresu. Vidi: „Pavelić, Ante“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹⁵⁸ Svetozar Pribičević (Hrvatska Kostajnica, 26. X. 1875. – Prag, 15. IX. 1936.) hrvatski političar i vođa Hrvatsko-srpske koalicije. Zagovaratelj što bržeg ujedinjenja Države SHS sa Kraljevinom Srbijom i zagovornik unitarističke i centralističke političke ideje. Nakon proglašenja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca postaje ministar unutarnjih poslova, a kasnije i prosvjete. Od 1927. godine protivnik je velikosrpske hegemonije te postaje zagovornik federalističkoga državnog uređenja. Vidi: „Pribičević, Svetozar“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹⁵⁹ Srđan Budisavljević (Požega, 8. XII. 1883. – Zagreb, 20. II. 1968.) pravnik i političar. Godine 1918. pokrenuo list *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*. Kasnije sljedbenik Pribičevićeve politike. Od 1939. do 1943. godine na raznim ministarskim mjestima u različitim vladama. Vidi: „Budisavljević, Srđan“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹⁶⁰ Mate Drinković (Jelsa, 29. IV. 1868. – Beč, 18. V. 1931.) hrvatski političar i publicist. Od 1908. godine politički djeluje u Stranci prava u Dalmatinskome saboru. Zbog protuhabsburških stavova razdoblje od 1914. - 1917. godine provodi u zatvoru. Sudjelovao je u stvaranju Narodnog vijeća SHU, član je Središnjega Odbora Narodnoga vijeća i povjerenik za narodnu obranu. U nekoliko vlada Kraljevstva i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obnašao različite dužnosti. Vidi: „Drinković, Mate“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹⁶¹ Ivan Lorković (Zagreb, 17. VI. 1876. – Zagreb, 24. II. 1926.) hrvatski političar i utemeljitelj Hrvatske napredne stranke koja 1905. godine pristupa Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Zbog neslaganja s unitarističkom političkom idejom Pribičevića, 1918. godine istupa iz koalicije. Sljedeće godine kao član Hrvatske zajednice zagovara federalističko državno uređenje. Od 1921. pa do razlaza 1924. godine zagovornik je radićevskoga republikanskog programa. Potkraj 1924. godine pa do kraja političkog djelovanja zagovornik je federativnoga republikanskog državnog uređenja. Vidi: „Lorković, Ivan“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

ujedinjenje cjelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovu etničkom teritoriju, bez obzira na sadašnje pokrajinske i državne granice, u jedinstvenu samostalnu državu koju će kao takvu vlastiti predstavnici zastupati na budućoj konferenciji mira. Zato je svako polovično rješenje, poput onog iz careva manifesta od 16. listopada, ili onakvo koje bi jugoslavensko pitanje rješavalo samo u okviru Austro-Ugarske, za Jugoslaveneprihvatljivo¹¹⁶². Ivan Novak sudjeluje u radu plenuma Narodnog vijeća od 17. do 19. listopada 1918. godine u vrijeme donošenja deklaracije da Narodno vijeće: *preuzima su svoje ruke vođenje narodne politike*. Kad je u Zagrebu, na velikom manifestacijama na Markovu trgu, javno objavljena deklaracija, jedan od šestorice govornika bio je i Ivan Novak koji izjavljuje: *da će i Međimurje biti riješeno mađžarskih žandara i učestvovati u našoj slobodi*.¹¹⁶³ U Hrvatskom saboru 29. listopada 1918. godine Ante Pavelić izjavljuje *da će pasti okovi i Međimurju*, a Budislav Grga Anđelinović obrati se vojnicima riječima: *Vojnici! Uvjeren sam da ste kadri braniti i preko Drave našu domovinu. I da Vam Narodno vijeće, koje je za sada sve jedina vlast kaže: Pređite preko Drave, vi biste to zacijelo učinili*¹¹⁶⁴.

Austrougarska vojska, nakon poraza, vrlo brzo se počela raspadati. U velikom broju vojnicu su žurili svojim kućama, vlakovi s vojnicima prolaze u raznim smjerovima, vraćaju se i ratni zarobljenici, pojavljuje se zeleni kadar, dolazi puškaranja i pljačke, vlada anarhija. U vezi stanja u Međimurju Narodno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca obratilo se Mađarskom narodnom vijeću i njegovom predsjedniku Károlyi Mihályu 27. listopada 1918. godine: *Javljeno nam je da mađžarske čete čine nasilje u Međimurju, pa molimo da se onaj naš narod zaštiti*¹¹⁶⁵. Nastojeći uspostaviti kontakt sa srpskom Vrhovnom komandom i vladom, Predsjedništvo Narodnoga vijeća u Zagrebu 3. studenoga 1918. godine poslalo je Lazu Popovića i Valerijana Pribičevića¹¹⁶⁶ kao građanske izaslanike te bojnika Dragutina Perka kao vojnog izaslanika u Srbiju (vjerojatno u Niš) gdje su se trebali upoznati Kraljevsku srpsku vladu, prijestolonaslenika Aleksandra Karađorđevića i Vrhovnu komandu s odukama donesenim 29. listopada 1918. godine (poziv srpskoj vojsci da dođe na teritorij Hrvatske i Slavonije), te im predati pismenu poruku sljedećeg sadržaja: *Vojska bivše Austro-Ugarske*

¹¹⁶² KARDUM, *Suton stare Europe*, 368.

¹¹⁶³ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 288-289.

¹¹⁶⁴ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*. (Drugi dio), 84.

¹¹⁶⁵ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 290.

¹¹⁶⁶ Kako je Bogdan Medaković, predsjednik Hrvatskog sabora, zbog bolesti trebao u posljednji trenutak otkazati put u Srbiju, umjesto njega kao građanski izaslanik upućen je saborski zastupnik i disident Valerijan Pribičević, Svetozarev brat.

monarhije, koja se nakon poraza vraća u svoje krajeve po svoj će prilici biti radi nestašice hrane pretvorena u neurednu hordu, koja će harati i pljačkati. Kako mi imademo da štitimo od tih nedaća naše zapadne granice, obraćamo se Kraljevskoj srpskoj vladi, da bi nam pomogla zaštititi zemlju i pučanstvo Srijema i istočne Slavonije i staviti svoje čete na naše raspoloženje na pruži Osijek – Šamac. Budući da smo proglasili potpunu nezavisnost od bilo kojih veza sa bivšom Austro-Ugarskom monarhijom i Habsburškom dinastijom, spremni da sveopća konstituenta svih Srba, Hrvata i Slovenaca odluči o našoj skupnoj državi, to se nadamo, da će Kraljevska srpska vlada našoj bratskoj molbi udovoljiti. Ujedno se častimo, da obavijestimo vladu srpske države, da smo naše izaslanike koji imaju o gornjem smislu stupiti u dodir sa vladom srpske države uputili i odaslali i to: kao građanskog izaslanika dra Bogdana Medakovića i dra Lazu Popovića, a kao vojničkog izaslanika majora Dragutina V. Perka¹¹⁶⁷.

Dana 7. studenoga 1918. godine izaslanstvo se u Beogradu ponajprije sastalo s vojvodom Petrom Bojovićem zapovjednikom Prve armije kojega je bojnič Dragutin Perko upoznao i s prilikama u Međimurju i istaknuo potrebu za zaposjedanjem Međimurja. Dva dana kasnije 9. studenoga 1918. godine izaslanstvo se sastalo s prijestolonasljednikom i srpskim regentom Aleksandrom I. Karađorđevićem u Beogradu kojemu je bojnič Perko izložio svrhu svog dolaska, tj. pitanje ujedinjenja jugoslavenskih pokrajina bivše Austro-Ugarske Monarhije sa Kraljevinom Srbijom ali i s novonastalom okolnostima u Hrvatskoj, Slavoniji, Primorju i Međimurju. Po pitanju Međimurja prijestolonasljednik Aleksandar uputio je Perka na vojvodu Mišića koji mu sljedećeg dana 10. studenoga 1918. godine daje odgovor da kraljevska srpska vojska ne može zaposjesti Međimurje zbog obvezujućeg primirja uz napomenu da ako to učini Narodna vojska SHS, srpska vojska učinit će sve da takvo stanje i održi: *Kraljevska srpska vojska ne može sudjelovati u vojničkom pohodu na Međimurje, budući se Međimurje našlo izvan demarkacione linije, koju je ustanovilo bilo Vrhovno vodstvo savezničkih armija. Vojvoda Mišić je istaknuo, da ako mi sami Hrvati našim vojničkim snagama zauzmemo Međimurje, da će onda srpska vojska sve poduzeti, da nam se ta pokrajina ostavi u našim rukama. Isti stav potvrdio je i prijestolonasljednik Aleksandar: ... prema tradicijama kuće Karađorđevića da ujedinim u jedinstvenu državu Hrvata, Srba i Slovenaca onaj dio našeg naroda preko Drave, koji je do sada stajao pod tuđinskim gospodstvom¹¹⁶⁸.*

Narodno vijeće za Međimurje čiji je glavni cilj bilo zaposjedanje Međimurja osnovano je u Čakovcu 3. studenoga 1918. godine a za njegovog predsjednika imenovan je Ivan Novak.

¹¹⁶⁷ PERKO, „Oslobođenje Međimurja“, 85.

¹¹⁶⁸ KAPUN, *Međimurje 1918.*, 306.

Ostale članove činili su tajnik Stjepan Vidušić, o. Kapistran Geci, Vinko Žganec, Franjo Glogovec i po jedan član iz svake općine i to Matija Kosty, Pavao Lesjak, Ivan Kuhar, Ivan Marciuš, Franjo Duh, Ivan Ružić, Ignacije Lipnjak, Juraj lajtman, Stjepan Možar i Nikola Jambrović, sveukupno 15 članova.¹¹⁶⁹ Odmah po osnutku Narodno vijeće za Međimurje pristupilo je Narodnom vijeću u Zagrebu s kojim je koordiniralo svoj rad. U Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kooptiran je Ivan Novak. Kao predstavnik iz Međimurja izvještavao je Narodno vijeće o prilikama u Međimurju. Kroz list *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, čiji je bio izdavač i urednik, te kroz predavanja održavao je interes hrvatske javnosti za Međimurje. Tako u predavanju o prilikama u Međimurju koje je održao 24. studenoga 1918. godine u *Royalu* u Zagrebu, Novak je: *u kratkim potezima označio geografsko i etnografsko stanje Međimurja istaknuvši, da je Međimurje sa svojih 98 posto Hrvata nacionalno najčišća naša narodna pokrajina. Usprkos takvom stanju Međimurci nisu imali nijednu svoju školu, nijednog svog činovnika, ni učitelja. Sva uprava, počam od općine, bila je u rukama Mađara. Jedina svrha činovništva i učiteljstva bila je, da naš tamošnji narod odnarođe i da mu mađarski osjećaj postupno narinu, isto kao i mađarski jezik. Bez političkog odgoja, ne imajući ni od koga pomoći, Međimurac je bio izručen na milost i nemilost Mađara, snosio je sve nepravde, premda mu se često grčila pest od ogorčenja. Međimurje čeka i nada se, da će biti oslobođeno od Mađara i pripojeno Hrvatskoj*¹¹⁷⁰. Novakovo predavanje završilo je apelom od strane prisutnih da se krene u vojno zasposjedanje Međimurja. Iste večeri osnovan je odbor na čelu s Franjom Barbotom za okupljanje dobrovoljaca za Međimurje. Uskoro je formirana vojnička jedinica naziva Dobrovoljačka sokolska legija za Međimurje koja će sudjelovati u oslobađanju Međimurja.

U Varaždinu je 23. listopada 1918. godine održan sastanak s ciljem da se stvori varaždinski Odbor Narodnog vijeća i pokrene narodna straža čiji će zadatak biti očuvanje javnoga reda. Isto tako, Narodno vijeće za Međimurje cijelo je vrijeme bilo u kontaktu s Narodnim vijećem u Varaždinu¹¹⁷¹ koje je osnovano 30. listopada 1918. godine čiji je

¹¹⁶⁹ KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 50.

¹¹⁷⁰ FRANETOVIĆ, „Dobrovoljačka Sokolska legija u borbama za oslobođenje Međimurja“, 132.

¹¹⁷¹ Varaždin je bio političko, ekonomsko i kulturno središte ne samo za Hrvatsko zagorje nego i za Međimurje. Bio je i mjesto gdje su sigurnost pronašli mnogi Međimurci koji su bježali iz Međimurja pred kraj 1918. godine i mjesto koje je predvodio borbu za vojno zasposjedanje Međimurja. Prije toga međimurskim Hrvatima on je bio mjesto gdje su stjecali svoje srednjoškolsko obrazovanje, odlazili na sajam ali i mjesto odakle se preko publicističke djelatnosti njegovala nacionalna svijest u Međimurju.

predsjednik bio kanonik Milan Kučenjak, a povjerenik Hinko Krizman¹¹⁷². Odbor Varaždinskog Narodnog vijeća preuzeo je i brigu o praćenju situacije u Međimurju koje je tada bilo u sastavu Zaladske županije i time odvojeno od ostatke hrvatskih zemalja. Posebno je pratio situaciju nakon proglašenja prijekog suda u Međimurju. Cilj im je bio vratiti Međimurje Hrvatskoj za što su trebali pridobiti Narodno vijeće u Zagrebu: *Trebalo je zato predobiti i zagrebačko Narodno Vijeće, a naročito narodnu odbranu u tu svrhu upućuje u Zagreb deputaciju pod vodstvom predsjednika narodnog Vijeća kanonika pok. Milana Kučenjaka*¹¹⁷³. Narodno vijeće u Varaždinu održalo je 1. prosinca 1918. godine skupštinu na kojoj je bio prisutan u ime Narodnog vijeća za Međimurje kapelan iz Goričana Stjepan Vidušić koji je govorio o teškom stanju u Međimurju i stradanju međimurskih Hrvata. Prijestolonasljednik Aleksandar, nakon te skupštine, poslao je predsjedniku Narodnog vijeća u Varaždinu kanoniku Milanu Kučenjaku svoju podršku u njihovom nastojanju u sjedinjenju s Međimurjem: *Molim Vas gospodine kanoniče, da isporučite građanstvu starodrevnog hrvatskog slobodnog i kraljevskog grada Varaždina moj kraljevski pozdrav i izraz moje naklonosti s obećanjem, da ću svim silama nastojati prema tradicijama vladalačke kuće Karađorđevića da ujedinem u jedinstvenu državu Hrvata, Srba i Slovenaca onaj dio našeg naroda preko Drave, koji je do sada stajao pod tuđinskim gospodstvom. – Regent Aleksandar*¹¹⁷⁴.

Uz djelovanje Ivana Novaka i njegovih suradnika, odnosno čakovečkog odbora Narodnog vijeća, mogućnost vojnog zasposjedanja Međimurja počelo je razmatrati i Narodno vijeće u Zagrebu, što je podržavalo i Narodno vijeće u Varaždinu. Vijesti o mađarskim represalijama nad stanovništvom Međimurja dolaze u Hrvatsku od 8. studenog 1918. godine. Donose ih izbjeglice koji su uspjeli pobjeći u Varaždin ili Koprivnicu. Kako se te vijesti nastavljaju svakog dana, o tome počinju pisati i novine u Hrvatskoj. Narod u Hrvatskoj je s velikim negodovanjem primao vijesti o progonu Hrvata u Međimurju. Na pučkoj skupštini koja se održala 10. studenoga 1918. godine u Varaždinu Hinko Krizman se između ostaloga dotaknuo i Međimurja: *Dalji je rad Odbora zaštita Međimurja. Magjarski zeleni kadri i magjarske plaćeničke bande. Magjari ubijaju seljake i inteligenciju. Narodni Odbor je*

¹¹⁷² Hinko Krizman (Karlovac, 5. VII. 1881. – Zagreb, 29. I. 1958.), političar, publicist i odvjetnik u Varaždinu 1918. te potpredsjednik varaždinskoga ONV. Kasnije zastupnik u Narodnoj skupštini u Beogradu do proglašenja Šestosiječanjske diktature. Potkraj travnja 1941. deportiran u Austriju gdje je proveo cijeli rat. U drugoj Jugoslaviji obnašao niz istaknutih funkcija. Vidi: „Krizman, Hinko“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹¹⁷³ VALJAK; DEDUŠ; SERTIĆ, „Uloga grada Varaždina i odbora Narodnog Vijeća i omladine u Varaždinu g. 1918. kod akcije za oslobođenje Međimurja“, 70.

¹¹⁷⁴ ŽGANEC, „Prvi dani oslobođenja Međimurja“, 51.

potpomogao goloruke Međimurce i gdje je to učinio, tako u Nedeljišću, vlada potpuni red i mir, te Magjari tamo još nisu došli. ... Gradjanstvo grada Varaždina, sakupljeno na velikoj narodnoj skupštini dne 10. studenoga pozdravlja svoju neoslobodjenu braću u Medjimurju i Prekomurju, odlučno prosvjeduje protiv nasilja, strijeljanja i vješanja, kojom Magjari hoće da odvrte našu braću od njihove odluke, da se pridruže državi Slovenaca, Hrvata i Srba te poziva Narodno Vijeće. neka bezodvlačno zapovijedi narodnoj vojsci, da udje u Medjimurje i zaštiti našu Medjimursku braću¹¹⁷⁵.

Ivan Novak¹¹⁷⁶, zastupnik Međimurja u Narodnom vijeću u Zagrebu, tražio je da hrvatska vojska uđe u Međimurje. S njim se složio i Mate Drinković, povjerenik za narodnu obranu pri Narodnom vijeću u Zagrebu. Početkom studenoga 1918. godine Narodno vijeće u Zagrebu uputilo je u Varaždin bojnika Ivana Tomaševića i poručnika Viktora Debeljaka i dalo im zadatak da pripreme vojni plan kojim bi se zaposjednulo Međimurje. Naime, bilo je očito da službeni civilni i vojni pregovori o granicama novih država u raspadnutoj Austro-Ugarskoj Monarhiji ne vode računa o pripadnosti Međimurja, te da bi ovaj kraj po povijesnoj inerciji mogao ostati u sastavu buduće samostalne države Mađara. Dolaskom u Varaždin tamo su već vršene pripreme za zasposjedanje Međimurja, za što se najviše zalagao varaždinski gradonačelnik Pero Magdić. Time se bavio i varaždinski odbor Narodnog vijeća pod predsjedanjem kanonika Milana Kučenjaka te ih je u Varaždinu dočekala već prikupljena vojska koju su činili Međimurski odred koji je bio sastavljen od Međimuraca koji su pobjegli pred Štatariumom. Zapovjednik odreda bio je domobranski satnik Stjepan Sertić (jezgru odreda činio je Sertićev domobranski bataljun) i Međimurska satnija kojoj je zapovjednik bio pričuvni natporučnik Franjo Glogovec (organizirana je od bjegunaca iz Međimurja koji su se sklanjali u Varaždin. Mnogi od njih bili su s oružjem).¹¹⁷⁷ U Varaždin iz Međimurja dolaze sve lošije vijesti. Mađari su pojačali represalije zbog čega je na inicijativu pukovnika Ivana Kolaka u noći 3. na 4. studenoga 1918. godine jedan dobrovoljački odred pod zapovjedništvom bojnika Marka Georgijevića i satnika Stjepana Sertića ušao je u Međimurje u cilju spašavanja hrvatskog stanovništva u najbližim selima sjeverno od rijeke Drave. Nakon obavljenog zadatka vratili su se u Varaždin. Situacija u Međimurju nakon sloma bivše države bivala je sve gora. U nastojanju da spriječe mogućnost međimurskih Hrvata da donesu odluku o sjedinjenju s Državom Hrvata,

¹¹⁷⁵ VUK, „Odbor Varaždinskoga Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i njegov odnos prema Međimurju potkraj 1918. godine“, 14-15.

¹¹⁷⁶ Narodno vijeće SHS u Zagrebu 6. studenoga imenuje Ivana N. Novaka svojim opunomoćenikom za Međimurje koji će obaviti pripreme za oružanu akciju u Međimurju.

¹¹⁷⁷ HORVAT, *Hrvatska u prvoj polovici XX. stoljeća. Prvi pokušaj oslobođenja Međimurja.*

Srba i Slovenaca Mađari su ih strašili i ubijali. Na događaje u Međimurju Narodni odbor u Varaždinu predlaže da Velika narodna skupština donese sljedeći zaključak: *Gradjanstvo grada Varaždina, sakupljenona velikoj narodnoj skupštini dne 10. studenoga pozdravlja svoju neoslobodjenu braću u Medjimurju i Prekomurju, odlučno prosvjeduje protiv nasilja, strijeljanja i vješanja, kojim Magjari hoće da odvrte našu braću od njihove odluke, da se pridruže državi Slovenaca, Hrvata i Srba te poziva Narodno Vijeće, neka bezodvlačno zapovjedi narodnoj vojsci, da udje u Medjimurje i zaštiti našu medjimursku braću*¹¹⁷⁸. U isto vrijeme 10. studenoga 1918. godine u Zagrebu je boravio izaslanik mađarskog Narodnog vijeća Balla Aladár kojemu je tom prilikom skrenuta pozornost na događaje koji su se u to vrijeme događali u Međimurju. Pitanje granice na Dravi, odnosno pitanje Međimurja i Prekmurja vođeno je od između povjerenika narodne obrane Narodnog vijeća SHS-a Matom Drinkovićem i mađarskim vojnim atašekom Gyulom pl. Gömbös od Jakfa kojemu je rečeno da se do mirovne konferencije i budućem plebiscitu neće ništa poduzimati po pitanju Međimurja. Od Mađara je zatraženo da dosljednu principu samoodređenja naroda odmah povuku svoju vojsku iz Međimurja. Mađari su to odbili, a vojni ataše Gömbös je istaknuo da će Budimpešta povući svoje čete ako Mirovna konferencija Međimurje oduzme Mađarskoj. Do tog vremena mađarske će trupe ostati u Međimurju i tu štititi red i mir.¹¹⁷⁹ Kako je dan ranije, prve pregovore o primirju u Beogradu 9. studenoga 1918. godine prekinula mađarska delegacija nije više bilo nikakve pravne obveze Narodnog vijeća SHS-a da se poštuje demarkaciona linija¹¹⁸⁰ na Dravi.

Događaji u Međimurju potakli su prvi pokušaj hrvatskog vojnog zauzimanja Međimurja. Delegacija mjesnog odbora Narodnog vijeća iz Varaždina u sastavu: predsjednik kanonik Milan Kučenjak, Hinko Krizma i Bogdan Svoboda krenula je 12. studenoga 1918. godine u Zagreb s ciljem da ubrzaju pripreme za vojno zaposjedanje Međimurja. Nakon razgovora s Antom Pavelićem, Matom Drinkovićem i Svetozarom Pribičevićem izaslanici su na svoju stranu nastojali pridobiti i delegata srpske Vrhovne komande Dušana Simovića. Isti dan, 12. studenog 1918. godine ugarska vojska ušla je u Nedelišće gdje je odmah započela s represalijama: ... *došla je žena Horvatića iz Nedelišća da joj je muž zaklan, a djete je izkasapljeno te je usljed*

¹¹⁷⁸ „Velika narodna skupština u Varaždinu“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 14. 11. 1918., pristup ostvaren 18. 12. 2022., <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000022&E>.

¹¹⁷⁹KALŠAN, *Međimurska povijest*, 262

¹¹⁸⁰ Demarkacijska linija koja je Međimurje ostavila u sastavu Mađarske omogućila je Mađarima da konsolidiraju vlast u Međimurju.

zadobivenih ozljeda poginulo¹¹⁸¹. Istovremeno, Varaždinci i gradonačelnik Varaždina Pero Magdić pokušali su 13. studenoga 1918. godine samostalno, bez jasnoga odobrenja središnjega Narodnog vijeća, uz pomoć dobrovoljačkih odreda¹¹⁸² zaposjednuti Međimurje ali u tome nisu uspjeli. Razlog takve akcije bilo je nasilje koje je u Međimurju provodila ugarska vlada. Akciju je vodio bojnik Tomašević koji je zajedno s 300 dobrovoljaca¹¹⁸³ prešao Dravu ali se ubrzo trebao povući jer su ga u Međimurju dočekale snažne mađarske snage koje su došle iz Nagykanisze¹¹⁸⁴. Nakon tog događaja uspostavljeno je primirje koje su potpisali varaždinski veliki župan grof Franjo Kulmer i mađarski sudac čakovečkog kotara Huszár Pár. Tim primirjem pripreme za zaposjedanje Međimurja nisu prestale. Narodno vijeće je nakon neuspjelog pokušaja zaposjedanja odlučilo da se u Međimurje ponovno krene tek kada se za stvore uvjeti, odnosno čekalo se formiranje novih hrvatskih jedinica¹¹⁸⁵. Na političkom planu

¹¹⁸¹ VUK, „Pripojenje Međimurja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od neuspjeloga pokušaja 13. studenog do uspješnoga zaposjedanja Međimurja 24. prosinca 1918. godine“, 511.

¹¹⁸² Uspostavljene dobrovoljačke odrede preuzeli su: *đake omladince konjički major Marko Georgijević, građanstvo sa već formiranim svojim dobrovoljcima kapetan Stjepan Sertić, a međimurske dobrovoljce satnik Laza Pušibrk i pok. poručnik Glogovac*. Vidi: VALJAK, DEDUŠ, SERTIĆ, „Uloga grada Varaždina i odbora Narodnog Vijeća i omladine u Varaždinu g. 1918. kod akcije za oslobođenje Međimurja“, 70.

¹¹⁸³ *Jučer je iz Varaždina otišlo odaslanstvo odbora Narodnog Vijeća u Zagreb, da se posavjetuje sa Narodnim Vijećem o akciji o Međumurju, radi silnih nasilja mađara na međumurskoj braći. Međutim je jučer poduzeo major Tomašević – navodno sa dopuštenjem Narodnog Vijeća – akciju na svoju ruku te sa 300 momaka i nekoliko akademičara i gimnazijalaca prošao gotovo cijelo Međumurje do Čakovca ne sukobivši se nigdje sa mađarskom vojskom*. Vidi: VUK, „Pripojenje Međimurja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od neuspjeloga pokušaja 13. studenog do uspješnoga zaposjedanja Međimurja 24. prosinca 1918. godine“, 513.

¹¹⁸⁴ Delegat srpske Vrhovne komande u Zagrebu Dušan Simović bilježi: *Međutim nestrpljivi Varaždinci 12 novembra su poduzeli akciju na svoju ruku. Major Ivan Tomašević s oko 300 neorganizovanih ljudi i mladića prešao je preko mosta na Dravi i prodro na sever sve do Čakovca, ne naišavši ni na kakav otpor Mađara. Idućeg jutro Mađari su doveli vozovima iz V. Kanjiže svoje trupe, koje su izvršile protiv napad, odbacile naše delove, ušle u Nedelišće i izbile na Dravu, zauzev oba mosta. Naši delovi povukli su se u neredu južno od Drave, a u Varaždinu je zavladao panika i strah od mogućih nasilja Mađara. Akcija je zaključena sporazumom o primirju koji je sklopio varaždinski veliki župan s mađarskim nadsucem kotara Čakovec*. Vidi: VUK, „Pripojenje Međimurja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od neuspjeloga pokušaja 13. studenog do uspješnoga zaposjedanja Međimurja 24. prosinca 1918. godine“, 514.

¹¹⁸⁵ *Domorodci! Brati na Horvatskom sakupljaju se, pod zastave. Horvatski se narod posvud oslobodil vojih neprijatelov. Samo Mađar ne pusti iz ruk naše lepo Međimurje. Bude ga vre pustil. To mu buju prikričali vu vuho i Horvati i Srbi i Amerikanci i Francezi i Angleži. Da bi prestrašili Međimurce, hapili su se strelati i vešati. Nije prav hi verovati moći, kaj su Mađari z Međimurcov napravili. Vezda pak pozivaju međimurske soldate. MEDJIMURCI! Vaš kader v Kaniži, ni v Požunu, nego u Varaždinu, gde vas čekaju brati iz Horvatskog i lepi broj*

nakon neuspjele Tomašićeve akcije 16. studenog 1918. godine ustrojeno je Narodno vijeće za Međimurje. Naime, u dokumentu koji je poslan Predsjedništvu Narodnog vijeća SHS u Zagrebu stoji: *da je na današnjoj sjednici Odbora Narodnog Vijeća za Međimurje odbor upotpunjen s novim članovima*¹¹⁸⁶. Unatoč tome što operacija zaposjedanja Međimurja u tom trenutku nije uspjela, vjerojatno jer su Mađari znali za vojnu akciju, čemu u prilog ide činjenica da je Narodnu vojsku SHS u Čakovcu dočekaao dobro opremljeni vojnički odred, Ivan Tomašević iznosi da je ona donijela nekoliko pozitivnih rezultata: *da je dokazano Madžarskoj, kao i cijelom svijetu, da su Hrvati odlučili, pa makar i po cijenu prolivanja krvi, da oslobode svoju braću i prisajdine Međimurje majci Domovini; podigao je moral naših hrabrih Međimuraca i ujedno im pokazao jasno, da njihova braća neće žaliti i najtežih žrtava, samo da ih oslobode; prisilila je neke mjerodavne faktore, da stvar oslobođenja Međimurja shvate najozbiljnije i pri predstojećoj drugoj oružanoj akciji učine sve, samo da ona potpuno uspije, i ova je akcija bila početak velikog pokreta Hrvata za oslobođenje još neoslobođene braće, a u kojim su pokretima i kasnijim borbama Hrvati samostalno učestvovali*¹¹⁸⁷. Nakon što je propao pokušaj vojnog zaposjedanja od strane dobrovoljačkog odreda pod zapovjedništvom bojnika Ivana Tomaševića, Narodno vijeće pokušalo je intervenirati preko Srpske misije koja se nalazila pri Narodnom vijeću u Zagrebu da srpska vojska uđe i okupira Međimurje. Međutim, u tome trenutku nije bilo moguće da srpska vojska uđe u Međimurje zbog demarkacijske linije koja je bila dogovorena tijekom primirja s Mađarima, odnosno potpisana Linden-Henry vojna konvencija s Mađarima. Ostala je samo mogućnost da Međimurje zaposjedne vojska narodnog vijeća. Član Narodnog vijeća Ivan Novak obratio se zamjeniku zapovjednika glavnog stožera Narodnog vijeća Josipu Špoljaru da on na sebe preuzme organiziranje odreda koji će zaposjednuti Međimurje. Uskoro je u Karlovcu bio spreman odred od 3.000 vojnika za vojno zaposjedanje Međimurja.

junakov međimurških. Nijeden Međimurec ne bude išel v Kanižu, odkud bi ga Madžar poslal da strela rođene brate i sestre. Kaj ne čujete, kak vam govoriju od Madžarov postrelani i obešeni brati: „PROKLET SVAKI HORVAT, KI BUDE OD VEZDA MADŽARA SLUŽIL“. U Varaždin hodi, međimurški soldat i za par dni nebude nijednoga Madžara v lepom Međimurju. To vam poručuju brati z Međimurja, i svi pravi horvatski sini. Vidi: „Proglas Međimurcima, vojnicima“, Volja naroda (Varaždin), on-line izdanje, 28. 11. 1918., pristup ostvaren 18. 12. 2022., <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000024&E>.

¹¹⁸⁶ VUK, „Pripojenje Međimurja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od neuspjeloga pokušaja 13. studenog do uspješnoga zaposjedanja Međimurja 24. prosinca 1918. godine“, 518.

¹¹⁸⁷ TOMAŠEVIĆ, „Pokušaj oslobođenja Međimurja 13. studenog 1918. godine“, 82.

13.6. Vojno zaposjedanje Međimurja na Badnjak 1918. godine

Na pučkoj skupštini koja se održala 10. studenog 1918. godine u Varaždinu, u organizaciji Narodnog vijeća, istaknuta je potreba zaštite Međimurja: *Narodni Odbor je potpomogao goloruke Međimurce i gdje je on to učinio, tako u Nedelišću, vlada potpuni mir i red, te Magjari tamo još nisu došli*¹¹⁸⁸. Varaždinsko Narodno vijeće 12. studenoga 1918. godine najavilo je središnjem Narodnom vijeću u Zagrebu posjed međimurske delegacije koja ih je trebala upoznati sa situacijom u Međimurju. U Međimurje 14. studenog 1918. godine dolazi izaslanik Narodnog vijeća koji se želio upoznati sa situacijom u Međimurju. Primio ga je zapovjednik željezničke straže u Čakovcu bojnici Károly Györy koji ga je upoznao sa situacijom da su se poduzele određene radnje kojima je bila svrha sprečavanje nasilja u Međimurju i osiguranje prometa na željezničkoj pruzi Pragersko – Nagykanizsa. U Varaždinu se 15. studenog 1918. godine u vezi događaja u Međimurju održao sastanak predstavnika Varaždinske županije koju je zastupao veliki župan Franjo Kulmer i predstavnika Zaladske županije koju je zastupao nasudac kotara Csáktornya Pal Huszár. Teme sastanka bile su: 1. situacija u Međimurju i poduzete mjere¹¹⁸⁹; 2. uspostave straže na dravskome mostu; 3. pitanje uspostave

¹¹⁸⁸ VUK, „Pripojenje Međimurja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od neuspjeloga pokušaja 13. studenog do uspješnoga zaposjedanja Međimurja 24. prosinca 1918. godine“, 510.

¹¹⁸⁹ *Iz Zapisnika o razgovoru vodjenom između velikog župana županije varaždinske i grada Varaždina Franje Kulmera, s jedne, te nadsudca kotara Csáktornya Dr. Pavla Huszára s druge strane – sastavljen u uredu velikog župana u Varaždinu dne 15. studenoga 1918. u 11. sati prije podne. Nadsudac kotara Csáktornya izjavljuje slijedeće: U pravni odbor županije Zala raspravljao je u svojoj dne 12. studena 1918. održavanoj sjednici o nemirima, koji su se na žalost dogodili u Međimurju, te je tom zgodom a na temelju nabavljenih prijava ustanovio, da su se zločini i nemiri počinjali isključivo sa strane međimurskog pučanstva – a ne, kako su glasile vijesti, da su ih počinjale osobe, koje pripadaju t. z. zelenom kaderu iz Hrvatske ili Štajerski Slovenci. Uslijed toga stanja stvari rado izražuje upravna oblast svoje osjećaje onamo, da i nadalje želi sa županijom varaždinskom i gradom Varaždinom živjeti u dobrim prijateljskim odnosima. Veliki župan odgovara na to: Primam na znanje najpripravnije želje upravnog odbora županije Zala, koje idu za tim da se dojakošnje prijateljsko susjedstvo uzdrži. U spomenute unutarnje događaje u županiji Zala kao tuđeg upravnog područja ne diram, tek u toliko, u koliko se ti događaji sami te proti njima upotrebljavane protumjere odrazuju na pučanstvu varaždinske županije i grada Varaždina. Ja imam uzroka da vjerujem vijestima, koje danomice stižu sa strane bjegunaca iz kotara Csáktornya, a koje su mene a što više ovdašnje pučanstvo, upravne i vojničke oblasti uvjerile, da se kod protumjera sa strane organa tamošnjih oblasti služi i nacionalno političkim ciljevima, te koje – nespomenuvši da smetaju danas po svim državama priznatom pravu narodnog samoodredjenja, narušavaju mir i ravnovjesje u raspoloženju domaćega pučanstva (varaždinske županije) i to u prvom redu za to, jer je pučanstvo kotara Csáktornya, toli županije varaždinske etnografski pretežnom većinom jedno, a pripada dvima upravnim područjima. Nadsudac*

željezničkoga prometa između Csáktorny (Čakovca) i Varaždina; 4. slanje mješovite komisije (hrvatsko i mađarsko) u Međimurje sa zadatkom smirivanja lokalnoga stanovništva¹¹⁹⁰; 5. događaji od 13. studenoga 1918. godine; 6. pitanje prijekoga suda u Međimurju¹¹⁹¹.

odgovara: Oni žalosni događaji, koji su se kao protumjere na plaćkanja dogodili kod nas – nemaju apsolute nikakovu nacionalno-političku pozadinu, nego, su te mjere bile upravljene lih na uspostavu reda i mira nakon plaćkanja. Veliki župan odgovara: Ja moram temeljem zapisnički utvrđenih vijesti ostati kod tvrdnje, da su izvršujući organi (oružnički stražari) prosljedjivali nacionalno-političke ciljeve, kao i da su eksekucije i na osobama, koje se nisu suprotstavile već delikta bile objedjene ili opterećene na licu mjesta ekekutirale, što se svakako protivi općim ustanovama prekog sudovanja – te, da znanje ove posljednje činjenice djeluje osobiti uzbudno na ovdašnje pućanstvo, upravne i vojnićke organe. Veliki župan odgovara: Ja moram temeljem zapisnički utvrđenih vijesti ostati kod tvrdnje, da su izvršujući organi (oružnički stražari) prosljedjivali nacionalno-politićke ciljeve, kao i da su eksekucije i na osobama, koje se nisu suprotstavile već delikta bile objedjene ili opterećene na licu mjesta ekekutirale, što se svakako protivi općim ustanovama prekog sudovanja – te, da znanje ove posljednje činjenice djeluje osobiti uzbudno na ovdašnje pućanstvo, upravne i vojnićke organe. Vidi: ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919. (izabrani dokumenti), 225-227.

¹¹⁹⁰ *Iz Zapisnika o razgovoru vodjenom izmedju velikog župana županije varaždinske i grada Varaždina Franje Kulmera, s jedne, te nadsudca kotara Csáktornya Dr. Pavla Huszára s druge strane – sastavljen u uredu velikog župana u Varaždinu dne 15. studenoga 1918. u 11. sati prije podne. Na upit nadsudca kotara Csáktornya glede neobvezatnog vojnićkog razgovora o izaslanju mješovite misije dvaju ćastnika i to jednog Hrvatskog i jednog Mađarskog sa zadaćom da umire narod u Međumurju, izjavljuje veliki župan, da u tom predmetu nema sa strane Narodnog Vijeća dovoljnih instrukcija. Predmet će saobćiti Narodnom Vijeću. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919. 228 V. Nadsudac izjavljuje, da se kao susjedi koji živu u dobrom prijateljskom odnošaju vladaju napram državi Slovenaca, Hrvata i Srba potpunom susretljivoću – te da u prekoraćenju granice, koje se dogodilo dne 13. studena ne vide drugi razlog, nego da su ih bjegunci, što su bježali pred priekim sudom zaveli, te da su pod tim uplivom i prekoraćili granicu. Veliki župan odgovara: Događaj od 13. [studena] imade se svesti na činjenicu, da je jedan ćastnik temeljem uzbudjenosti u pućanstvu i vojnićstvu koja je nastala uslijed izvještaja bjegunaca iz Međumurja – misleći, da jedna rulja, koju tamošnje oblasti nisu više u stanju svladati, pljaćka Nedjelišće, te pobjavši se, da će ta rulja napasti Varaždin, bez zapovjedi, sakupivši vojnike i gradjane Varaždina prodro na Međumurski teritorij u svrhu, da pljaćkaše svlada, te da ustanovi unapred njenu jakost u svrhu, da može shodno organizirati obranu ovoga grada. Događaj bit će po Narodnom Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba savjesno ispitan. Premda je razvoj tog događaja obzirom na ovdašnje uvjerenje o nacionalnom-politićkim tendencijama kod suzbijanja nemira u Međumurju po tamošnjim organima te obzirom na tamošnje prijepoznate eksekucije redarstvenih organa, naravan i meni razumljiv, to ipak tu upadicu žalim. Vidi: ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919. (izabrani dokumenti), 227-228.*

¹¹⁹¹ *Iz Zapisnika o razgovoru vodjenom izmedju velikog župana županije varaždinske i grada Varaždina Franje Kulmera, s jedne, te nadsudca kotara Csáktornya Dr. Pavla Huszára s druge strane – sastavljen u uredu velikog župana u Varaždinu dne 15. studenoga 1918. u 11. sati prije podne. Veliki župan navadja: Iz razgovora vodjenog sa gospodinom nadsudcem razabirem da se pod "Statariumom" u Mađarskoj ne razumijeva prieki sud (Štandreht) u kojem usledjuje eksekucija nakon propisnog prospješnog sudbenog postupka, već takozvani nužno obranbeni*

Dana 19. studenoga 1918. godine Vrhovna komanda u Beogradu poslala je potpukovniku Simoviću, svojem vojnom delegatu u Zagrebu dopis sljedećeg sadržaja: *Izvijestite Narodno vijeće da srpska vojska nemože posjesti Međimurje jer bi to bilo protivno vojnoj konvenciji. Vrhovna komanda obratila se je Komandantu savezničkih vojsaka, da on posreduje u njihovu korist i po mogućnosti to posjedanje izvrši francuskim četama*¹¹⁹². Kada je tijekom prosinca 1918. bilo posve jasno da u pohodu za vojno zaposjedanje Međimurja neće biti pomoći srpske vojske, središnje Narodno vijeće u Zagrebu¹¹⁹³, zajedno s Narodnim vijećem u Varaždinu i Čakovcu, odlučilo se za vojno zaposjedanje uz pomoć hrvatskih dobrovoljaca iz Varaždina, Međimurja, Karlovca, Zagreba, Nove Gradiške i Siska. Bojnik Dragutin Perko od Narodnog vijeća u Zagrebu imenovan je 6. prosinca 1918. godine zapovjednikom Varaždina sa zadatkom da pripremi vojno zaposjedanje Međimurja. U tome je imao pomoć varaždinskog gradonačelnika Pere Magdića, predsjednika Narodnog vijeća za Međimurje Ivana Novaka, predsjednika varaždinskog Narodnog vijeća Hinka Krizmana i drugih.¹¹⁹⁴ Vojno zapovjedništvo uskoro preuzima potpukovnik Slavko Kvaternik koji određuje 24. prosinac 1918. godine za dan kada hrvatska vojska iz Varaždina kreće u zaposjedanje Međimurja kako bi se i vojnim pohodom preduhitriilo Mađare da eventualno na diplomatskom polju ishode opstanak Međimurja u sastavu Mađarske. Već za nekoliko sati mađarska vojska počela se povlačiti iz Međimurja i potpisana je njihova predaja od strane bojnika Györy koji je u ime potpukovnika Kühna potpisao predaju. Nakon toga bojnik Perko ulazi s vojskom u Čakovec gdje mu mađarski kotarski predstojnik Gyömörei predaje civilnu vlast. Tim činom završen je proces zaposjedanja Međimurja, a mađarska vlada i saveznici stavljeni su pred gotov čin. U

zakon (Notwehrgesetz), koji daje zapovjednicima četa što asistiraju ovlast da na licu mjesta iza po vojnicima provedenom preslušanju, provadjaju eksekuciju. Tim u svezi saopćuje mi gospodin nadsudac, da je u konkretnom slučaju izdana takova naredba od strane ratnog ministarstva u sporazumu sa ministarstvom za unutarnje poslove. U svrhu nužnog očuvanja mirnog raspoloženja kod ovdješnjeg susjednog pučanstva, upravljam na gospodina nadsudca zamolbu, da bi prešno izvolio izraditi, da se rečeni nužno obranbeni zakon substituirira jednim prekom sudovanju (Štandreht) odgovarajućim postupkom. Nadsudac odgovara: O izjavi gospodina velikog župana učiniti ću prijavu. Vidi: ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, MATIJEVIĆ, „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919. (izabrani dokumenti), 228.

¹¹⁹² PERKO, „Oslobođenje Međimurja“, 87.

¹¹⁹³ Narodno vijeće u Zagrebu okupljalo je sve narodne stranke Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Hercegovine, Istre, Kranjske, Štajerske, Međimurja, Rijeke, Trsta, Banata i Bačke. Na osnovu njegovih uputa u svakom mjestu trebali su se osnivati narodni odbori koji će okupljati stanovnike i izvršavati naloge Narodnog vijeća te osnivati i organizirati narodne straže koje će biti zadužene za čuvanje reda i mira.

¹¹⁹⁴ KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 48-49.

Čakovec je nakon toga došao potpukovnik Slavko Kvaternik kojeg je u Čakovcu dočekaio predsjednik Narodnog vijeća za Međimurje Ivan Novak. Istoga dana, potpukovnik Slavko Kvaternik šalje okružnicu svećenicima u Međimurju od kojih traži pomoć u osiguravanju reda i mira u Međimurju: *Časnom svećenstvu u Međimurju! – Narodna vojska kraljevstva Hrvata, Srba i Slovenaca ispunjava svoju svetu dužnost. Osvaja Međimurje za milu Jugoslaviju. Donaša slobodu međimurskom puku, spremna naplatiti ju i krvlju srca svojega. Dolazi kao donosioc slobode, reda i mira. Zato se poziva međimursko svećenstvo da na ponoćnici i kod svečane božićne sv. mise živim riječima prikaže narodu sreću, koju mu donša ovogodišnji Božić. Na sam Božić neka se po svim crkvama odsluži svečani 'Te Deum'. Poziva se svećenstvo da razloži narodu, neka hrvatsku vojsku primi otvorenim srcem kao rođenu braću. Neka ga pouči da se pokorava zapovijedima te vojske i posvuda drži najveći red. Pogotovo neka niko ne puca iz pušaka i samokrijesa. Neka si narod ni od svojih neprijatelja ne traži sam pravice, nego neka se prituži nadležnoj oblasti koja će mu dati zadovoljštinu. Uvjereni smo, da će se svećenstvo ovom pozivu radosno odazvati. Zapovjedništvo vojske za Međimurje – Kvaternik v.r.¹¹⁹⁵. Proglasom se obavještava narod Međimurja da Međimurje od sada pripada Hrvatskoj, ali se ujedno tim proglasom nakon zauzeća Međimurja pristupilo učvršćenju vlasti.*

Proglas kojim je najavio vojno zaposjedanje Međimurja uputio je i svim stanovnicima Međimurja: *Čete jugoslavenske vojske zaposjele su današnjim danom cijele Medjimurje, jer nisu mogle dalje trpjeti, da narod hrvatski u Medjimurju bude i nadalje izvrnut teškim progonima sa strane madjarskih silnika. Privremeno uzimije zapovjedništvo ovih četa upravu cijelog Medjimurja u svoje ruke i upravljati će načelima najveće pravice uz pripomoć samog naroda. Kada to prilike budu dopustile, uprava će se opet predati gradjanskim osobama. U svrhu održanja mira i reda odredjuje vojno zapovjedništvo: 1. Oružje i streljivo imade se u roku od 8 dana predati oružničkim postajama; 2. Krčme i gostione imadu se zatvarati u sati na večer; 3. Putovanje u Madjarsku dozvoljava se samo uz posebnu dozvolu vojnih zapovjedništva; 4. Svaku pritužbu i svaku potrebu javite vojnim zapovjedništvima, koje će ih ispitati i pravedno uvažiti. Očekuje se od cjelokupnog poštenog medjimurskog naroda, do će rad vojnih oblast: oko uzdržavanja poretke i mira podupirati. Svaki prekršaj kazniti će se najstrožije po vojnom sudu. BRAĆO MEDJIMURCI! Cijeli svijet zna, da ste trpili velike krivice.*

¹¹⁹⁵ ŽGANEC, „Prvi dani oslobođenja Međimurja“, 52.

*Svemu tome je kraj. U slobodnom velikom našem kraljevstvu bit će takovi narodni zakoni, koji će popraviti svako staro zlo i dati narodu slobodu i pravicu*¹¹⁹⁶.

O zaposjedanju Međimurja, potpukovnik Kvaternik brzojavom je obavijestio i Narodno vijeće u Zagrebu: *Hrvatsko pučanstvo Međimurja, stenjući pod mađarskim nasiljima, koja su naročito u zadnje vrijeme učestala izazivalo je neprestano pomoć i oslobođenje ispod tuđinskog jarma. Danas na Badnji dan na koji je osobito prijeto veliko krvoproliće i pučanstvo na bijeg iz vlastitog doma nagnulo, ponukalo je vodstvo četa narodne vojske da zaposjednu cjelokupni međimurski teritorij. Rano zorom prođuše čete narodne vojske preko mostova i čamcima Dravu, dok je drugi dio prešao granicu sa zapada. Uz veliko oduševljenje pučanstva ušli su osloboditelji najprije u Nedelišće, Čakovec i Prelog, te zaposjeli u toku prijepodneva mostove preko Mure. Držanje četa, svijesnih ovog veliko historijskog časa i svoje narodne dužnosti jest uzorno. Svuda vlada red i mir dok su promet i uprava uspostavljeni. Ppk Kvaternik*¹¹⁹⁷.

Narodno vijeće za Međimurje nakon ulaska hrvatske vojske u Međimurje poslalo je brzojav regentu Aleksandru u Beograd sljedećeg sadržaja: *Radosni radi oslobođenja mukotrpnog hrvatskog našeg naroda u Međimurju, koji je dosada stenjao pod nečuvenim ropstvom Mađara, potpisani pozdravljamo u ime čitavog naroda u Međimurju Vaše Visočanstvo kao svog osloboditelja i vršitelja vladalačke vlasti u našoj ujedinjenoj i oslobođenoj domovini. Narodna vojska, koja je danas zaposjela Međimurje, učvrstila je u Međimurskom narodu živu vjeru, da ga više ne će nikakova sila otrgnuti od državnog tijela naše Jugoslavije. Živilo Vaše Visočanstvo! Živilo slobodno jugoslavensko kraljevstvo! – Odbor Narodnog vijeća za Međimurje – Dr. I. N. Novak, pretsjednik, Dr. Stj. Vidušić, tajnik*¹¹⁹⁸.

O novonastaloj situaciji Narodno vijeće za Međimurje izdalo je proglas sljedećeg sadržaja: *Veliki den slobode se je približil. Teški lanci s kojimi smo bili okovani, rastrgani su i naše su se oči otrple i mi denes vidimo da i mi imamo pravicu da živimo kao potpuni i slobodni ljudi. Dovezda oni, koji su z nami gospodarili, nesu poštivali naše pravice, zametavali su naš lepi materinski jezik i postupali su z nami kakti neprijatelj svojimi sužnji. DOMORODCI! Suženjstvu je našem kraj! Velike i strahovito jake sile, koje su obladale naše stoletne neprijatele, otrprle su i nam vrata temnice. Sunce slobode zasvetilo je pred našim očima. I mi smo spoznali, da se vu velikoj borbi ovoga sveta samo tak održati moremo, ako se s celim svojim*

¹¹⁹⁶ Slavko KVATERNIK, „Narode!“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 1. 11. 1919., pristup ostvaren 18. 12. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1919&broj=000001&E>.

¹¹⁹⁷ ŽGANEC, „Prvi dani oslobođenja Međimurja“, 52.

¹¹⁹⁸ *Isto*, 52-53.

srcem i dušom složimo s našimi brati iste krvi i istoga, jezika. Silni i jaki predsjednik velike Amerike Wilson tak je odredil, da se svi narodi, koji govoriju jednim jezikom zjediniju vu jednu dižavu, pa tak i lepo naše Međimurje, gdje živi čisti naš hrvatski narod, bude se zjediniło z novom, velikom državom, vu koju bude spadala Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra, Gorica, Kranjska, Štajerska, Koruška, Prekomurje, Međimurje, Baranja, Bačka, Banat, Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora. Ova nova i jaka država, kojoj budu pripadali svi Horvati, svi Slovenci i svi Srbi bude država najveķ pravice, vu kojoj budu odvezda takovi službeniki i koji budu navek i vigdi, znali braniti i čuvati naš horvacki materinski jezik i vu kojoj budu svi pošteniki našli zasluženu nagradu, a svi krivci zasluženu kaštigu. Ova neva država ima za prijatele skoro celi svet, osim Nemcov i Madjarov. Svaku joj je pomoć obećala velika Amerika, Franceska i Engleska. Ne samo da budu ovoj jugoslavenskoj državi otprt celi svet, ne samo da joj budu njeni prijateliki odmah vu pomoć svakovrsnom robom, već joj i pošilaju jaku vojsku, koja ima da napravi red i mir. DOMORODCI! Mi, koji smo s tolikom strpljivstvom znali podnašati sve nepravice, koje su nam nanašali naši prijateliki, denes moramo pokazati da smo ljudi. Mi moramo sami napraviti red i mir, moramo se pokazati vredni slobode, koju snio zadobili. Zato se pozivate, da se čuvate svega, kaj bi moglo škoditi redu i miru, da ne krojite sami sebi pravice, da poštujuete imetak svakoga i da se vu svemu pokoravala odredbama onih Vaših sinov, koje Vam jaka vlada nove Vaše države pošila da doneseju mir i blagoslov lepomu našem Međimurju¹¹⁹⁹.

Prijestonasljednik Aleksandar 24. prosinca 1918. godine poslao je svoj odgovor Narodnom vijeću za Međimurje u kojem pozdravlja zaposjedanje Međimurja: *Odboru Narodnog vijeća za Međimurje u Čakovcu. Blagodarim Vam na pozdravu, što ste mi ga otpravili u ime moga hrvatskog naroda u Međimurju, koji je do sada vekovima stenjaov pod teškim tuđinskim jarmom. Radujem se s Vama radi oslobođenja Međimurja, i uvjeravam Vas, da moj dom više nikakva sila neće ustaviti od zvanične naše Jugoslavije. Ovom prigodom sjećam se svih onih žrtava, što ih je patnički narod u Međimurju, osobito u posljednje doba morao da podnese za svoju slobodu. Slava i vječna spomen mučenicima! Bog da im dušu prosti! Izručite mome međimurskom narodu kraljevski pozdrav. Aleksandar¹²⁰⁰* Istog dana, 24. prosinca 1918. godine održana je poslije podne u Čakovcu prva hrvatska javna skupština u dvorištu građanske škole. Na skupštinu je došlo stanovništvo Čakovca i okolnih sela. Skupštinu

¹¹⁹⁹ „Domorodci! Međimurci!“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 1. 1.1919., pristup ostvaren 18. 12. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1919&broj=000001&E>.

¹²⁰⁰ ŽGANEC, „Prvi dani oslobođenja Međimurja“, 53.

je otvorio Ivan Novak koji je objavio da su: *Međimurcima osvanuli dani narodne slobode* a iza njega su govorili drugi članovi Narodnog vijeća.¹²⁰¹ U ponoć održana je polnočka na kojoj je otpjevana hrvatska himna Lijepa naša domovino. Polnočku, na kojoj su sudjelovali vojnici i časnici hrvatske vojske, služio je opat Robert Rozman.

U Varaždinu 1. siječnja 1919. godine list *Volja naroda* na prvoj stranici objavljuje članak s naslovom *Oslobodjeno Međimurje* u kojem između ostalog piše: *Narodna jugoslavenska vojska dala je ove godine hrvatskom narodu lijepu božićnicu. Oslobodila je drago naše Međimurje, daga zavjek pripoje slavnom kraljevstvu Hrvata, Srba i Slovenaca. Međimurje, lijepo i bogato, naseljeno je čistim hrvatskim življem, a bilo je kao odsječena grana, našeg narodnog stabla, izručena na milost i nemilost Mađaru. Činilo se, kao da je onih sto hiljada međimurskih Hrvata osudjeno na narodnu smrt. Međimurski je seljak prepušten bio izrabljivanju i nasilju mađarske gospode. Nigdje nije mogao dobiti prava, svagdje je bio zapostavljan samo zato, jer je bio Hrvat — Međimurac. U uredima nije se smjela čuti hrvatska riječ, a škole, mjesto, da odgoje i oplemene međimurski podmladak imale su jedino svrhu, da odnarođe međimursku djecu. ... Jugoslavenska narodna vojska oslobodila je Međimurje stoljetnog mađarskog ropstva li predala ga kao božićni dar materi domovini, upućenom slavnom našem kraljevstvu Hrvata, Srba i Slovenaca. Nema više te sile, koja bi istrgnula međimurski biser iz krune našeg kraljevstva u kojem će i naš brat Međimurac uz nas u slobodi živjeti novim životom pravice i blagostanja*¹²⁰².

Po vojnom zaposjedanju Međimurja od vojske Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba očekivala se reakcija od strane Mađarske, Komande Srpske vojske kao i Savezničke vojske. Iz tog razloga trebalo je čim ranije ukazati na činjenicu da narod iz Međimurja etnografski pripada hrvatskom narodu, tj. Hrvatskoj i da više ne želi biti dio Mađarske države. U skladu s time u sporazumu s Vladom Narodnog vijeća u Zagrebu, građanskog povjerenika za Međimurje Ivana Novaka i njegovih suradnika krenulo se u pripremu stanovništva za obranu Međimurja u slučaju da se Mađari pokušaju vratiti u njega. Nakon vojnog zaposjedanja Međimurja, Prva Karlovačka pukovnija premještena je u Štajersku a postepeno se smanjio i broj ostalih vojnika koji su zaposjeli Međimurje. Ostao je samo Međimurski dobrovoljački odred koji se popunjavao dobrovoljcima iz Međimurja. Mađari se nisu lako pomirili s gubitkom

¹²⁰¹ Iako Država SHS više nije postojala, vojno zaposjedanje je ostvareno oslanjanjem na vlastite hrvatske snage, odnosno uz pomoć domaćih snaga i uz izostanak prave potpore srbijanske vojske.

¹²⁰² „Oslobodjeno Međimurje“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 1. 1.1919., pristup ostvaren 18. 12. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1919&broj=000001&E>.

Međimurja. Bili su vojnički preslabi da se ozbiljnije suprotstave hrvatskoj vojsci u Međimurju, ali su nade polagali u diplomaciju. O ulasku hrvatske vojske u Međimurje odmah su izvijestili Mirovnu konferenciju u Parizu, a ona je zatražila objašnjenje od Vrhovne komande srpske vojske u Beogradu. Srbi su 30. siječnja 1919. izvijestili Mirovnu konferenciju da se vojna intervencija u Međimurju dogodila prije nego su oni preuzeli zapovjedništvo u bivšim zemljama Austro-Ugarske monarhije te da su vojne operacije izvršene od strane lokalne vlade. Prilikom ulaska hrvatske vojske u Čakovec najviši mađarski civilni dužnosnik u Međimurju, kotarski načelnik pl. Gyömöreý, predao je vlast u ruke potpukovnika Perka, ali uz oštar prosvjed. U prosvjedu je izjavio da je ulazak hrvatske vojske u Međimurje nezakonita. Svoj prosvjed je ponovio i kasnije kada je iz Varaždina stigao potpukovnik Slavko Kvaternik. Gyömöreý je rekao Kvaterniku da ne priznaje zauzimanje Međimurja od strane hrvatske vojske jer je time surovo prekršena konvencija o primirju koju je Ugarska potpisala sa silama Antante. Slijedećeg dana, na Božić 25. prosinca 1918. godine, stigao je iz Budimpešte u Čakovec predstavnik Generalštaba mađarske vojske. On je u ime svoje vlade zatražio od potpukovnika Kvaternika objašnjenje čijom je dozvolom, na čiji nalog i na temelju kakvog prava hrvatska vojska ušla u Međimurje. Posebno ga je zanimalo da li je prilikom zauzimanja Međimurja sudjelovala srpska vojska. Nezadovoljan Kvaternikovim odgovorima, uz prosvjed se uputio natrag u Budimpeštu. Već 26. prosinca 1918. godine potpukovnik Slavko Kvaternik predao je civilnu vlast i zapovjedništvo nad svim trupama u Međimurju i Varaždinskoj županiji potpukovniku Dragutinu Perku. Time je započeto uvođenje hrvatske građanske uprave u Međimurju, reda i discipline u vojsci i narodu kako bi se spriječile pljačke, osveta, obračuni, tj. anarhija: *Zapovjedništvo vojske uredilo je odmah vojnu upravu po svim mjestima i općinama u Međimurju. Vojnim zapovjednikom Međimurja imenovan je Dragutin Perko, kotarskim predstojnikom u Čakovcu major Srkulj, a u Prelogu satnik Brkić. Vojna je uprava pristupila odmah radu vodeći računa o potrebama naroda, a na ruku su joj sami Međimurci, koji su joj u velike olakšavaju teški posao prelaza iz mađarske uprave u narodnu upravu. Narod u Međimurju, kojemu su toliko skrivili Mađari i neki domaći izrodi, posve, je miran tako, da se nije dogodio ni najmanji slučaj pljačkanja ni nasilja, a tomu su razlog ne samo nastojanje vojne uprave, već i to, što je u srcu naroda veće veselje nad oslobodjenjem i boljom budućnošću, nego mržnja i ogorčenje nad starim zlom*¹²⁰³.

¹²⁰³ „Domorodci! Međimurci!“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 1. 1.1919., pristup ostvaren 18. 12. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1919&broj=000001&E>.

Dragutin Perko kao guverner Međimurja osnovao je Savjetodavni odbor za građanske poslove. To je bio prijelazni savjetodavni organ kojem je na čelu bio poručnik Milan Lazarević. Za kotarskog predstojnika u Čakovcu postavljen je Radoslav Kiš, tajnik velikog župana varaždinske županije, a za kotarskog predstojnika u Prelogu Pajo Georgijević. Sigurnosnu službu u kotarevima preuzela je žandarmerija, a suvišni žandarmerijski časnici i dočasnici upućeni su, kao privremeno rješenje, za voditelje pojedinih međimurskih općina. Poštu, telegraf i telefon preuzela je Telegrafska četa pod zapovjedništvom poručnika Salopeka. U njoj se nalazilo 60 stručnjaka, a u Međimurje je došla sa glavnom kolonom potpukovnika Perka. Radio je i porezni ured u kojem su radila dvojica viših poreznih činovnika iz Varaždina. Utemeljena je i zdravstvena služba, a veterinarska služba je povjerena Antonu Videcu. Sudsku službu privremeno je preuzeo vojni sud. Obrt, trgovinu, promet s inozemstvom i prijelaz granice kontroliralo je Vojno zapovjedništvo Međimurja.

Dana 27. prosinca 1918. godine Ivan Novak je zajedno s članovima Narodnog vijeća za Međimurje održao sastanak u Čakovcu s povjerenicima svih međimurskih naselja. Na sastanku je ocijenjen dotadašnji rad i rezultati rada za Međimurje. Osim toga, utvrđeni su najprioritetniji i najvažniji zadaci nove hrvatske vlasti. Svi mađarski činovnici, oni koji su se isticali u mađarizaciji, koji nisu znali hrvatski jezik i koji su terorizirali i maltretirali narod, smjesta su bili otpušteni iz službe. Učitelji osnovnih škola koji su znali hrvatski jezik, a narod nije imao ništa protiv njih, niti su se isticali u mađarizaciji, uz preporuku mjesnih odbora, ostali su u službi. Na sastanku je osnovan i Odbor za školstvo u sastavu: Ivan Novak, Ivan Ružić, otac Kapistran Geci¹²⁰⁴, Stjepan Vidušić, Juraj Lajtman, Ivan Kuhar, Nikola Jambrović i Andrija

¹²⁰⁴ Otac Ivan Kapistran Geci (Varaždin, 2. II. 1871. Varaždin, kao Josip Toma – Subotica, Bačka 29. VIII. 1851.), franjevac i član Narodnog vijeća za Međimurje. Obično je nazivan pater Kapistran ili Pater Kapika. Katolička crkva iz redova svjetovnog klera, franjevaca i ostalih katoličkih vjernika dala je pojedince koji su zaslužni što se očuvala i razvijala hrvatska nacionalna svijest u Međimurju. Jedan od njih bio je i franjevac otac Ivan Kapistran Geci. Kao član Narodnog vijeća za Međimurje. 9. siječnja 1919. godine otvorio je veliku Narodnu skupštinu na kojoj je Međimurje pripojen novoj državi Kraljevini SHS. Bio je urednik lista *Međimurske novine*, sudjelovao je u rješavanju političkih, gospodarskih vjerskih pitanja u Međimurju. Nakon pripojenja Međimurja Kraljevini SHS 1919. godine trebalo je ponovno vratiti hrvatska nazivlja mjesta i kažiputeva na raskrižjima koja su krajem 19. stoljeća mađarizirana. Građanski povjerenik za Međimurje Ivan Novak za taj posao imenovao je posebnu komisiju čiji su članovi bili otac Kapistran Geci, Ignacije Lipnjak, Vinko Žganec i Juraj Lajman. Godine 1920. u *Slobodnom građaninu* otac Kapistran Geci objavljuje članak s naslovom *Hrvatsko nazivlje mjesta u Međimurju* u kojem predlaže nacrt promjena za trinaest općina čakovečkog i trinaest općina preloškog kotara. U nacrtu je iznio imena mjesta na mađarskom jeziku i svoj prijedlog na hrvatskom jeziku. Nacrt je stavio pred hrvatsku javnost da ona ispravi ono što smatra da nije dobro: *Neka se njime pozabave poznavaooci prilika u Međimurju. Neka isprave, što*

Fišer. Zadatak Odbora bio je ispitati djelovanje svakog učitelja i odlučiti da li će ga se primiti u službu. Ista načela kao za učitelje na tom su sastanku utvrđena i za bilježnike. Svi koji su otpušteni po hitnom su postupku, s pokretnom imovinom, utovareni na vlak i poslani u Nagykaniszu. Nakon što je otpremio preostale mađarske činovnike u Mađarsku, Novak koristeći novi zakon o agrarnoj reformi, rasparcelirao je imanje grofa Festetića koji je posjedovao 26.700 jutara zemlje uz dvadeset i tri marofa¹²⁰⁵ i drugih manjih veleposjednika poput kneza Pavla Esterhazyja te grofa Aleksandra Andrassyja koji su svi zajedno u Međimurju imali ukupno 234,9 km² obradive zemlje. Istovremeno iz Hrvatske dolazi veliki broj svakovrsnih činovnika i službenika koji postepeno zamjenjuju privremene vojne činovnike. Njihovim dolaskom stvoreni su uvjeti za uvođenje civilne uprave u Međimurje.

Najvažnija odluka sastanka održanog 27. prosinca 1918. godine u Čakovcu bila je odluka o održavanju velike Narodne skupštine koja će se održati 9. siječnja 1919. godine u Čakovcu. Prije nje trebalo je održati narodne skupštine do 8. siječnja 1919. godine po raznim mjestima u Međimurju na kojima će govoriti istaknuti borci za hrvatsku nacionalnu svijest, većinom svećenici. Dana 29. prosinca 1918. godine, primjerice u mjestu Vratišinec govor je održao svećenik Juraj Lajtman koji je u svom govoru naglasio: *da smo se za uvijek oslobodili starih ropskih okova. Naša djeca neće više da uče u školama tuđim jezikom. Dobićemo narodne suce, hrvatsku upravu i činovnike. Govor je bio popraćen uzvicima: Živjela Hrvatska! Živjela Jugoslavija!*¹²⁰⁶ Sve narodne skupštine bile su priprema za veliku Narodnu skupštinu održanu 9. siječnja 1919. godine na trgu ispred franjevačke crkve sv. Nikole u Čakovcu. Na Skupštini su glavnu riječ imali o. Kapistran Geci, Ivan Novak, Vinko Žganec, Stanko Štefok, Franjo Glogovec i Stjepan Vidušić.¹²⁰⁷ Prije početka Narodne skupštine za koju je trebalo iz svakog sela izabrati po jednog člana za Narodno vijeće u Čakovcu održana je svečana misa koju je služio svećenik Zvonimir Jurak. Na svetoj misi i narodnoj skupštini okupilo se više od 10.000 ljudi. Skupštinu je otvorio o. Kapistran Geci koji je istaknuo: *Po sv. meši prvi je pozdravil narod fran-ciškan o. Kapistran Geci, koga bi Madžari rajše na galgama videli nego na onom mestu.*

nije ispravno, a onda molim gospodina povjerenika, da svojim putem ishodi službeno proglašenje hrv. nazivlja, i tako odstrani našu sramotu, da mi, koji smo gotovo prvi prisjedinjeni Jugolsaviji, još nemamo službenog hrvatskog nazivalja mjesta. Vidi: Kapistran GECI, „Hrvatsko nazivlje mjesta u Međimurju“, Slobodni građanin (Varaždin), on-line izdanje, 12. 6. 1920, pristup ostvaren 20. 12. 2022.

<https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=8&godina=1920&broj=000038&E=E9999>.

¹²⁰⁵ Marof, majur ili salaš je imanje s poljima i gospodarskim zgradama.

¹²⁰⁶ ŽGANEC, „Prvi dani oslobođenja Međimurja“, 55.

¹²⁰⁷ KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 55.

Rekel je, da smo se zišli, da bi celom svetu rekli, kak kak jugoslevenska vojska došla v Međimurje, kak neprijatelj da s nami gospodari, nego zato, kaj smo mi svi od srca želeli i zvali ju da dojde, da nas oslobodi¹²⁰⁸. ... Htjeli smo u prvom redu javno i skupno zahvaliti Bogu na postignutom oslobođenju, a zatim glasno i jasno ispovjediti da jugoslavenska vojska nije ovamo došla kao neprijateljska, već kao osloboditeljica i da je bila želja samih nas Međimuraca, da za uvijek skinemo sa nas ropske mađarske lance¹²⁰⁹. Geci je za predsjednika narodne skupštine predložio župnika u sv. Gjurgju Anoriju Fišera, a za zapisničare Jurja Lajtmana i Pavla Lesjaka. Nakon toga redom su govorili: građanski povjerenik za Međimurje Ivan Novak, Vinko Žganec, Stanko Štefok, Franjo Glogovec i Stjepan Vidušić.

U svom govoru Ivan Novak istaknuo je svrhu održavanja narodne skupštine: Taj sastanak je znak da je tu sloboda, jer tu govore vaši sinovi, ljudi vaše krvi i jezika. Danas se moramo sjetiti što smo do sada bili. Pretsjednik Sjeverne Amerike, Wilson, iznio je ideju oslobođenja i samoodređenja manjih naroda. Na temelju te ideje imademo i mi pravo reći, hoćemo li i dalje biti slobodni ljudi ili mađarsko roblje¹²¹⁰. ... Spomenul, kak se najpredi mora zahvaliti našoj hrabroj vojski. Naša vojska je včinila, da se tak slobodno skupa zidemo, pa da slobodno na skupštini govorimo lepim svojim horvatskim jezikom. Što bi se predi to podufal, zlo bi prošel od Mađzarov. Reket je, kak Wilson odredil, da buda svaki narod svoj gospodar. Mađzar je do sedamdeset let zatiral Međimurje, hotel je da svi Međimurci postaneju najveći Mađjari. Zato je tak škole uredil, da se Međimurec nije navčil ni horvatski ni mađjarski. Mislil si je, ako Međimurec bude vekši bedak, bude i vekši Mađzar. Spomenul je, kak je Međimurec teško podnašal robstvo i kak se je u novembru celo Međimurje stalo i pretiralo Mađzare. Onda su došli Mađžari i napravili one strahote, Za koje celi svet znade. Međimurju je trebalo pomoći. Prvi je pak pomoć pružil kraljević Aleksander. (Iz svih se grl raziegnul jaki. živio.) Vezda je Međimurje slobodno i narnd imade pravo, da sam reče kaj hoće biti: Mađžar ili Horvat. (Svi: Horvati! Horvati smo i hoćemo biti. Narod je doktora Novaka većkrat pozdravil¹²¹¹.

Nakon Novaka, sljedeći na skupštini je govorio seljak Stanko Štefok iz Kraljevca koji je u svom obraćanju istaknuo važnost slobode i ujedinjenja: *Rekel je, da je vezda sloboda došla, desio vreme da svi Horvati, Sorbi i Slovenci postaneju jeden veliki narod sjedinjeni u*

¹²⁰⁸ „Iz Međimurja. Čakovec“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 16. 1. 1919., pristup ostvaren 2. 1. 2023. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=7&godina=1919&broj=000003&page=005&upit=Fi%9Aer>.

¹²⁰⁹ ŽGANEC, „Prvi dani oslobođenja Međimurja“, 56-58.

¹²¹⁰ *Isto*, 58.

¹²¹¹ „Iz Međimurja. Čakovec“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 16. 1. 1919., pristup ostvaren 2. 1. 2023. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=7&godina=1919&broj=000003&page=005&upit=Fi%9Aer>.

Jugoslaviji. Pozdravil je naposeb nadporučnika Glogovca, koji je prvi s Medjimurcima prek Drave došel. Pozdravil je horvatsku i srpsku vojsku¹²¹². Na tešku situaciju u prošlosti i o novom vremenu pod vladavinom kralja Petra govorio je Vinko Žganec: ... *rekel je narodu, kak je teško bilo pod Madžarom. Grof je imal sve zemlje u rukami, a narod mu je moral fai delati. To u našoj državi nesme biti. Narod mora dobiti od grofov toliko zemle, koliko mu je potrebno, da more pošteno živeti. Da bude pri nami tak, to je celomu narodu na glas dal naš slavni kralj Peter, koji svoju reč navek drži. To je naš kralj, naše krvi, našega jezika. Prijašnji naši kralji bili su naši nekrijateli. Peter je u svoji zemlji narodu svo pravice dal, pak bude dal i nami. On bude naš kralj ali ne bude naš gospodar*¹²¹³. Trenutak dolaska srpske vojske u Međimurje opisao je Franjo Glogovec: *Madžari nisu našega naroda nikaj stimali. Zato se nikaj čuditi, kaj se narod tak veseli svojoj slobodi. U strahu su bili Madžari, kada je naša vojska u Međimurje došla. Bili su u strahu, da budemo mi nje robili, vesili i strelali, kak su oni nas. Mi im nismo nikaj učinili. Hoćemo im pokazati, da smo mi drugački, boljši neg su oni. Zahvaljuje se srpskoj vojski, koja je došla sim, da se skupa s nami za Međimurje bori i ako bi potrebno bilo, svoju krv proleva. (Živela srpska vojka!) Ali i Međimurci moraju od srca radi stupiti u našu vojsku, ako bi Madjar morti se podufal na Međimurje vudriti. Pa ako bi se pripetilo, da Srbi n Srbiji treba naše pomoći kaj nebu i nemre biti, moral bi svaki poštenu Međimurec i u Srbiju pojt i Srbima pomagati*¹²¹⁴.

Svećenik Stjepan Vidović obratio se okupljenima riječima da će nova Jugoslavija biti velika i bogata, dok će Ugarska bez naroda koji su ranije živjeli u njoj postati malena i siromašna. Pozvao je narod da se odluči za Jugoslaviju: ... *rastumačil je narodu, kak je pod madžarom bilo, kak bude od vezda zlo samim Madžarom, a kak velika i sretna bude naša Jugoslavija. Madžarska bude mala, da ju bude celu lahko videti iz cirkvenog tornja u Pešti. Siromašna bude, ar su joj Čehi, Rumunji, Srbi i Horvati prebogate kraje zeli. Taborskoga duga bude morala splaćati morti veste let. Ne bude nikaj imela nego čudaj pretirane gospode grofov i Židovov. Jugoslavija pak bude velika Hrvatska, Slavonija, Banat, Bačka, Srbija, Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Dalm-cija, Rijeka, Istrija, Trst, Gorica, Kranjska, Štajerska i Koruška bude jedna velika kraljevina. Tu bude i zlata i srebra i železa i uglja i soli, i drva, vina, pšenice, kukuruze, duhana, svega dara božjega, a najveć pravice i slobode za sve dobre i*

¹²¹² „Iz Međimurja. Čakovec“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 16. 1. 1919., pristup ostvaren 2. 1. 2023. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=7&godina=1919&broj=000003&page=005&upit=Fi%9Aer>.

¹²¹³ *Isto*

¹²¹⁴ *Isto*

*poštene. Po Međimurju bude posvud horvatski jezik. Pozval je narod, reče, bude li išel pod Mađjarsku ili pod Jugoslaviju. I svi, svi su zakričali: Živila Jugoslavija, živio kralj Peter*¹²¹⁵.

Na kraju skupštine pročitana je *Međimurska rezolucija* u kojoj se međimurski Hrvati javno očituju da više ni pod koju cijenu ne žele živjeti u sastavu mađarske države, već izražavaju nepodijeljenu želju da se sjedine sa svojom matičnom zemljom Hrvatskom s kojom ih vežu sličnost u jeziku, prošlosti i etničkom podrijetlu. Skupština je donijela Rezoluciju kojom je odbačena mađarska vlast, a Međimurje se odcjepljuje od mađarske države: *U hrvatskom narodu u Međimurju, koji s narodom Srba, Hrvata i Slovenaca sačinjava jednu etničku cijelinu, živjela je od uvek želja, da se politički sjedini sa svojim suplemenicima iste krvi i jezika. Imperijalizam mađarske države koji je htio nasilnom mađarizacijom stvoriti od raznih naroda bivše Ugarske države jedinstveni i jednojezični mađarski narod kao što nije uspio ni kod ostalih nemadžarskih naroda, tako nije uspio niti kod međimurskih Hrvata. Usprkos najvećeg nasilja i najžešće mađarizacije ipak je hrvatski narod u Međimurju ušćuvao svoj jezik i živu želju za oslobođenje ispod tuđinskog jarma. Kad je pobijedila ideja velikog predsjednika sjeverno američkih država Wilsona o samoodređenju naroda, osjetili su i međimurski Hrvati da i oni imaju pravo na slobodu i život. Mađarske vlasti još jednim posljednjim udarcem htjele su da u klici unište ovu težnju naroda za slobodom i mnogi sinovi našeg naroda morali su tu težnju platiti vlastitom krvlju. No nadošao je čas oslobođenja po slavnoj vojsci sinova naše krvi i jezika i danas Hrvati iz cijelog Međimurja skupljeni po javnoj općoj skupštini u glavnom mjestu Čakovcu održanoj 9 januara 1919 pred cijelim svijetom otvoreno, odlučno, jednodušno i samosvjesno izjavljaju: Za uvijek se otcjeplujemo od mađarske države, kojoj smo do sada pripadali smo pod utjecajem sile i protiv svoje volje; Sjedinjujemo se sa jedinstvenom državom Srba, Hrvata i Slovenaca pod moćnom žezlom prvog jugoslavenskog kralja Petra I. Karađorđevića i izjavljujemo, da nas više nikakve sile od nje razdružiti neće pa bude li potrebno, vlastitom ćemo krvlju zasvjedočiti ovu svoju odluku. Živilo naše jugoslavensko kraljevstvo! Živio naš Petar I. Karađorđević! Živio naš osloboditelj prestonasljednik regent Aleksandar!*¹²¹⁶.

Nakon desetljeća kulturne represije, Ugarska je u očima svojih narodnosti izgubila povjerenje. Manjine (međimurski Hrvati s Hrvatskom) su radije birale priključenje matičnim domovinama nego ostanak u Mađarskoj. Vojno zaposjedanje Međimurja i plebiscit kojim su se

¹²¹⁵ „Iz Međimurja. Čakovec“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 16. 1. 1919., pristup ostvaren 2. 1. 2023 <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=7&godina=1919&broj=000003&page=005&upit=Fi%9Aer>.

¹²¹⁶ ŽGANEC, „Prvi dani oslobođenja Međimurja“, 58.

izjasnili da se žele priključiti novoj državi Kraljevini SHS značio je i kraj mađarske uprave i mađarskog jezika kao službenog jezika. Uskoro je u potpunosti odijeljena vojna od građanske vlasti, a za građanskog upravitelja Međimurja kao Kraljevski povjerenik imenovan je Ivan Novak.¹²¹⁷ On je sa svojim suradnicima, a u stalnoj konzultaciji s narodom, uspješno proveo proces osnivanja i funkcioniranje narodne vlasti na svim razinama. Imao je brojne suradnike, uglavnom iz hrvatskog narodnog pokreta za Međimurja kojeg su činili navodi Bartolić: Vinko Žganec, Jerko Franetović, Franjo Glogovec, Mirko Hikec, Bogdan Svoboda, Antun Videc, Franjo Šafarić, Blaž Ilijanić, Albina Blašić, Sismund Čajkovec, Janko Slogar, Ivan Kuhar, Ignacije Lipnjak, Stjepan Vidušić, Andrija Fišer, Juraj Lajtman, Blaž Purić, Tomislav Košak, Stjepan Murk, Pavao Košak, o. Kapistran Geci i drugi.

13.7. Međimurje u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca

Pri samom kraju rata postalo je jasno da Austro-Ugarska Monarhija neće opstati i da će narodi unutar nje težiti proglašenju samostalnih država. S tom svrhom početkom listopada 1918. godine u Zagrebu su se sastali izaslanici Slovenaca, Hrvata i Srba iz austro-ugarskih zemalja i osnovali Narodno vijeće kao političko predstavništvo tih naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji s programom ujedinjenja svih Slovenaca, Hrvata i Srba u neovisnu i demokratsku državu. Odbacili su kompromisne pozive iz Beča i zahtijevali potpuno suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba te sudjelovanje na budućoj mirovnoj konferenciji. Članovi hrvatske političke elite na kraju Prvog svjetskog rata još su iskreno vjerovali u spasonosnost južnoslavenske ideje, pa je Hrvatski sabor na svojoj izvanrednoj sjednici 29. listopada 1918. godine temeljem potpunog prava naroda na samoodređenje donio zaključak o raskidanju svih dosadašnjih državnopravnih odnosa s Austro-Ugarskom Monarhijom, proglašivši istodobno: *Državu Slovenaca, Hrvata i Srba*¹²¹⁸. Nova država načelno je obuhvaćala sav južnoslavenski teritorij Austro-Ugarske Monarhije: Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Vojvodinu, odnosno sve južnoslavenske zemlje unutar bivše Austro-Ugarske Monarhije. Budući da se samoproglasila, bez pokroviteljstva pobjedničkih sila, nijedna saveznička vlada, kao ni vlada SAD-a nije priznala novu državu. Dva dana kasnije, 31. listopada 1918. godine Država Slovenaca, Hrvata i Srba poslala je svoju notu silama Antante¹²¹⁹. u kojoj se ne spominje

¹²¹⁷ KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, 54.

¹²¹⁸ „Zaključak Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. god.“, 61.

¹²¹⁹ *Isto*, 61.

Međimurje¹²²⁰ jer ono nije tada ni bilo u sastavu Hrvatske. I vojna konvencija koju su 13. studenoga 1918. godine u Beogradu potpisali u ime mađarske vlade vojni ministar Adalbert (Bela) Linder i u ime savezničkih snaga general Paul Prosper Henrys¹²²¹, Međimurju je dala položaj izvan Hrvatske, jer je demarkacijska linija određena na Dravi: *tok Drave do spajanja ove reke sa hrvatsko-slavonskom granicom*”, službeno potvrđena kao demarkacijska linija između snaga Antante i Mađarske. *Eventualni prelazak bilo kakvih snaga u krajeve preko Drave, pa tako i u Međimurje, bio bi izravno kršenje odredaba konvencije*¹²²².

Aleksandar Karađorđević 1. prosinca 1918. godine proglašava osnivanje¹²²³ Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca: *ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne Države SHS u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca*¹²²⁴. Dana 20. prosinca 1918. godine ustoličena je i nova, privremena vlada, na čelu sa Stojanom Protićem, političarom Srpske radikalne stranke, dok je za zamjenika premijera imenovan predsjednik zagrebačkog Narodnog vijeća, Slovenac Anton Korošec.¹²²⁵

Važna reforma¹²²⁶ u novoj državi, bila je agrarna (zemljišna) reforma, koja je bila posljedica nezadovoljstva koje je zahvatilo selo, utjecaja revolucionarnog pokreta u Rusiji, socijalna nejednakost i nefunkcionalan državni aparat. Agrarnom reformom nastojali su se smiriti agrarni i ruralni društveni pokreti. Veliki dio poljoprivrednog stanovništva Kraljevstva SHS držao je male zemljišne posjede, dok su se veliki posjedi nalazili u rukama malog broja veleposjednika. Kako bi smirio nezadovoljne seljake i veleposjednike, regent Aleksandar obećao je zemljišnu reformu i dokidanje ostataka feudalnih odnosa deklaracijom od 6. siječnja

¹²²⁰ Narodne vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca obratilo se izravno mađarskom Narodnom vijeću, čiji je predsjednik bio grof Mihály Károlyi, s molbom da zaštiti hrvatski narod u Međimurju. Vidi u: VUK, „Pripojenje Međimurja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od neuspjelog pokušaja 13. studenog do uspješnoga zaposjedanja Međimurja 24. prosinca 1918. godine“, 516.

¹²²¹ General Franchet d'Espèrey, glavni zapovjednik Antantinih snaga na solunskome bojištu, nalazio se u to vrijeme u Solunu, pa je zbog potpisivanja konvencije opunomoćio načelnika štaba srpske Vrhovne komande vojvodu Živojina Mišića i zapovjednika francuske vojske na istoku generala Paula Prospera Henrysa da to učine u njegovo ime.

¹²²² VUK, „Pripojenje Međimurja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca Od neuspjelog pokušaja 13. studenog do uspješnoga zaposjedanja Međimurja 24. prosinca 1918. godine“, 509.

¹²²³ Akt o ujedinjenju sastoji se od dva državopravna dokumenta. Prvi je adresa delegacije Narodnog vijeća Države SHS a drugi je izjava regenta Aleksandra Karađorđevića o ujedinjenju.

¹²²⁴ HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*. (Drugi dio), 124-134.

¹²²⁵ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 371.

¹²²⁶ KOSI, „Summer of 1919: A Radical, Irreversible, Liberating Break in Prekmurje/Muravidék?“, 60.

1919. godine. Vladina komisija 25. veljače 1919. godine izdala je uredbu vlade o provedbi zemljišne reforme tzv. Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme¹²²⁷ kojom su ukinuti kmetski i kolonatski odnosi a veliki su posjedi ekspropirani uz obvezu naknadne isplate vlasnicima¹²²⁸ koji su državljani Kraljevstva SHS. Osnovano je i Ministarstvo agrarne reforme. Kako zakon o agrarnoj reformi još uvijek nije donesen vlada je je mogla samo objaviti uredbu, rješenja i upute. Tako je naredbom vlade od 10. travnja 1919. godine određeno da se veleposjednička zemlja trenutno daje samo u privremeni zakup. Zemljišna reforma osim društvenih imala je i nacionalne ciljeve čemu je služilo naseljavanje bezzemljaša iz gorskih krajeva u Slavoniju, Podravinu i Baranju, Bačku i Banat. Pretežiti dio kolonista u spomenutim regijama pripadao je srpskom narodu, što velikim dijelom vrijedi i za dobrovoljce Prvog svjetskog rata kojima je dodijeljena zemlja. Tijekom agrarne reforme svjesno su oduzimani posjedi ne samo onim pripadnicima mađarske aristokracije, koji su igrali važnu ulogu u hrvatskoj povijesti, već i zagorskog, odnosno slavonskog hrvatskog plemstva. To je istodobno predstavljalo i udar na nositelje hrvatske državnosti, budući da su oni gubitkom gospodarske moći marginalizirani i u političkom smislu, ili su odlazili u emigraciju.¹²²⁹ Agrarna reforma¹²³⁰ 1919. godine donijela je seljacima oranice, livade i pašnjake ali nije mogla poboljšati stanje i život seljaka koji zemlju obrađuju na primitivan način i koji dodatni izvor zarade pronalazi radeći kao nadničar na oranicama bogatih seljaka.¹²³¹

U hrvatskom selu prodorom kapitalističkih odnosa počinje se primjenjivati kapitalistička proizvodnja u agraru čime se stvaraju temelji za veću stratifikaciju društva i širenje obrazovanja i javnih komunikacija. Selo se preko seljačkih proizvoda, zahvaljujući prometnoj komunikaciji, uključuje u trgovačke tokove i na taj način dolazi u dodir s širom

¹²²⁷ Građanski povjerenik za Međimurje Ivan Novak nakon objave Prethodnih odredbi za pripremu agrarne reforme pod državni nadzor stavlja sva vlastelinstva u Međimurju kako bi se stvorile pretpostavke za davanje zemlje u zakup. U Međimurju većinu stanovništva činili su seljaci koji nisu posjedovali zemlju i poljoprivrednici koji su imali male posjede. Agrarnom reformom kojom su se veliki posjedi parcelirali na manje posjede omogućilo je seljačkom stanovništvu Međimurja pristup zemlji, uz novčanu naknadu, koja mu je omogućavala osnovno preživljavanje.

¹²²⁸ Država je u načelu plaćala odštetu za veleposjede obuhvaćene zemljišnom reformom, ali u stvarnosti rijetko ili nikada.

¹²²⁹ ŠOKČEVIĆ, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 377.

¹²³⁰ Seljaci zemlju nisu dobivali besplatno već su je trebali otkupiti. Obradiva zemlja koja se nalazila daleko od njegova sela, rasparceliranost posjeda, zastarjeli poljoprivredni strojevi, način proizvodnje i kamatna zaduženost ostavili su negativne posljedice na međimursko stanovništvo.

¹²³¹ FELETAR, *Štrajkovi u Međimurju između dva svjetska rata*, 15.

društvenom zajednicom s kojom se poistovjećuje čime se stvara nužan preduvjet njihove integracije u hrvatsku naciju.

Nakon Narodne skupštine održane u Čakovcu 9. siječnja 1919. godine vodeći ljudi narodnog pokreta bili su svjesni da se Međimurci i pred hrvatskom kulturom javnošću, a time i pred međunarodnom javnošću, mora i na kulturološkom planu očitovati kao hrvatski nacionalni korpus, sa svim atributima hrvatske pučke kulture. Boljeg svjedoka o hrvatskom zavičaju Međimuraca od njihove hrvatske pučke popijevke nije bilo, a niti je moglo biti. Iz tih je razloga, 11. veljače 1919. godine u Zagrebu održano *Međimursko narodno veče* na kojem su održala dva bitna kulturna i politička događaja: Žgančevo predavanje pod naslovom *O Međimurju i međimurskoj pučkoj popijevki* i nastup Macinečkog zbora pod ravnanjem župnika Ignaca Lipnjaka s međimurskim pjesmama koji je potvrdio hrvatski zavičaj Međimurja. Žganec je u svom predavanju u kojem je uz muzikološke značajke međimurskih pjesama, iznio i ulogu hrvatskih pučkih pjesama, a time i crkvenih zborova u vrijeme tuđinske vlasti: *Svaki javni, politički rad za hrvatstvo u Međimurju proganjali su sudovi i oružnici. Trebalo je raditi pod krinkom, pod plaštom kulture, pod kojim se širio narodni duh u Međimurju: pjesma i pjevački zborovi, Naši pjevački zborovi bili su sjemeništa Hrvata i Hrvatica, bili su škola hrvatskog jezika, bili su kvasac, koji je držao i dizao duh hrvatstva u Međimurju. Narodni razgovori na pjevačkim vježbama, narodna pučka crkvena pjesma držala je budnom narodnu svijest u pjevačima, a preko nje i u njihovoj okolini. Naravno, da to nije ostalo neopaženo, pred Mađarima, pa su zato sav svoj šovinistički bijes iskaljali nad zborovima i njihovim zborovođama*¹²³². Vojnim zaposjedanjem Međimurja djelovanje pripadnika narodnog pokreta za priključenje Međimurja Hrvatskoj nije bilo završeno. Tek nakon istjerivanja mađarske vojske i uspostave hrvatske uprave došlo je na vidjelo pravo stanje stvari: knjižnice, čitaonice, pjevačka društva, gospodarske društva i sl. sve je bilo mađarsko.

Po broju pismenih Međimurje je 1919. godine bilo na prvome mjestu u Hrvatskoj, ali po broju đaka i studenata na posljednjem. Prema iskazu Ivana Kečkeša¹²³³ 1919. godine

¹²³² BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 116.

¹²³³ Ivan Kečkeš (Prelog, 1896. – Varaždin, 1950.) bio je katolički orijentirani hrvatski intelektualac, laik koji je u studentskim danima aktivno uključen u hrvatski nacionalni pokret za oslobođenje Međimurja. Godine 1919. u „*Luči*“ (Luč, XV. Zagreb, 1919. br. 6. i 7., str. 63 – 64.) objavljuje članak *Međimurski đaci* gdje apostrofira da su *đaci* za nacionalno oslobođenje imali važnu ulogu: *Hrvatske inteligencije nije bio pa je već zbog toga sva briga oko buduće nacionalne svijesti i plemenitog otpora mađarizaciji bila prepuštena đacima. Hrvatskih đaka je bilo malo. U nižim ih je razredima znalo biti i po trideset, a do sveučilišta je dotjerao jedan ili dva. ... Cilj školovanja*

Međimurje je imalo svega 9 studenata – 4 medicinara, 2 pravnik, 1 bogoslova, 1 veterinara i 1 šumara a na srednjim školama bilo je samo 10 učenika. Kako škole u Međimurju nisu služile podizanju narodne prosvjete i kulture, nego denacionalizaciji međimurskih Hrvata, Hrvatska zemaljska vlada već prije priključenja Međimurja Hrvatskoj pozivalo je učitelje i učiteljice iz svih hrvatskih krajeva da dođu raditi u Međimurje: *Odbor N. V. za Međimurje poziva učitelje i učiteljice, koji su voljni službovati u tom prosvjete potrebnom kraju, da mu se pismeno najave. Namještenja će uslijediti, čim budu prilike dopuštale*¹²³⁴, a kasnije obnavljajući hrvatsko školstvo slala je u Međimurje najbolje hrvatske učitelje, a na hrvatsku učiteljsku školu u Čakovec najbolje profesore. Stvaranje hrvatske nacionalno svjesne inteligencije i nakon priključenja Hrvatskoj za Međimurje je bilo od primarnog značenja. Prvaci Hrvatskoga nacionalnoga pokreta, Novak, Žganec, Lajtman, o. Geci, Lipnjak, Vidušić i drugi još prije oslobođenja Međimurja uvidjeli su da je za podizanje kulturne razine naroda osim škola potreban i tisak¹²³⁵. Stoga se odmah pristupilo pokretanju *Međimurskih novina* i utemeljenju *Međimurskog prosvjetnog društva za potporu đaka* čime se nastavila tradicija *Hrvatske narodne straže* koja je do 1918. godine podupirala školanje međimurskih Hrvata u hrvatskim školama.¹²³⁶ Nakon oslobođenja Međimurja od Mađara i ponovnog pripojenja matici zemlji pristupilo se kroatizaciji nazivalja mjesta u Međimurju. U tu svrhu građanski povjerenik za Međimurje Ivan Novak imenovao je posebnu komisiju u sastavu otac Kapsitarn Geci, Juraj

međimurskih Hrvata bio je svršiti srednje škole u Hrvatskoj, a sveučilište u Budimpešti, da uzmognemo jednoć kao narodna inteligencija uz savršeno poznavanje mađarskog jezika preuzeti u svoje ruke kulturno i političko vodstvo hrvatskoga naroda u Međimurju. ... Materijalno su nas najviše podupiralo Hrvatska narodna straža i varaždinski franjevci. ... Mi smo svugdje rušili mađarsku državnu ideju, umanjivali smo razvikanu ljepotu mađarskog jezika, širili smo hrvatske knjige i novine. Da paraliziramo zatorno djelovanje mađarske škole i uprave. ... držali smo tajne skupštine, odstranjivali mađarske grbove sa škola, uništavali mađarske plakate i poziva za vojsku, a u čunu smo preko Drave dovozili hrvatske letke i sijali ih po cijelom Međimurju, kupili smo dobrovoljačku vojsku za oslobođenje i ulijevali smo svojim radom i samim Mađarima vjeru u samoodređenje Međimurja. Vidi: BARTOLIĆ, Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave, 143-144.

¹²³⁴ „Akcija za Međimurje“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 5. 12. 1918., pristup ostvaren 2. 1. 2023. <https://library.foi.hr/dbook/novine.php?C=7&godina=1918&broj=000025&page=005&upit=u%20međimurje>.

¹²³⁵ Širenje i raspačavanje tiska (novine, knjige, brošure i ostali tiskarski proizvodi) može se povezati s pokretima, revolucijama i sa svim promjenama u društvu koje su utjecale na odnose unutar zajednica, na procese nastanka modernog nacionalnog identiteta (B. Anderson, E. Gellner, A. D. Smith, J. Assmann itd.).

¹²³⁶ BARTOLIĆ, Knj. 6: Luka Purić; *Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 138.

Lajtman, Vinko Žganec i Ignacije Lipnjak koja je imala zadatak da preimenuje mađarska imena mjesta u Međimurju u hrvatska.

Unatoč zaostalosti, Međimurje je zahvaljujući svojoj bogatoj tradicijskoj kulturi ubrzo na hrvatskoj kulturnoj sceni postalo svojevrsna senzacija. Hrvatsko glazbeno i znanstveno uho, zahvaljujući Žgancu susrelo se s nečim novim: mekom i nostalgичnom hrvatskom pučkom popijevkom, koja je zapanjila hrvatsko glazbeno građanstvo. Hrvatska narodna baština Međimurja bila je ono čime se Međimurje pred hrvatskom kulturnom, znanstvenom i političkom javnošću trebala legitimirati, kao svojim autentičnim blagom, onim što je u borbi za opstanak predstavljalo najjače sredstvo: glazba¹²³⁷ i pjevanje bilo je jedino sredstvo koje je bilo dozvoljeno u političkim prilikama Međimurja prije 1918. godine. Tu vrijednost popijevke i glazbe u radu na osvješćivanju naroda hrvatski narodni svećenici uočili su vrlo rano te su počeli unutar crkve stvarati pjevačke zborove. Tako je župnik Ignacije Lipnjak u Macincu već 1913. godine osnovao mješoviti crkveni pjevački zbor od šezdesetak pjevača i pjevačica. Za vrijeme mađarske vlasti zbor je nastupao samo u crkvi s: *gregorijanskim koralnim i nekim komponiranim figuralnim misama kao i sa cijelim nizom pobožnih popijevki, kako ih je u Zagrebu od 1906. godine izdavala Sv. Cecilija*¹²³⁸. Usput su se uvježbavale i svjetovne pjesme u Žgančevoj harmonizaciji. U vrijeme rata crkveni zbor je odlazio u Mariju Bistricu i Krapinu, između ostalog i u promidžbene svrhe za Međimurja.

¹²³⁷ Glazba je prisutna u životu svake ljudske zajednice, sastavni je dio raznih običaja, vezana je uz važne događaje iz čovjekovog života, zadovoljava psihološke, kulturne i društvene potrebe. Usklađena je s mentalitetom i stilom života ljudi koji je stvaraju, usvajaju u uče. U svojim pjesmama stanovnici Međimurja toplo i snažno opisuju ljubav, ljepotu svoga zavičaja, čežnju za zavičajem onih koji su trebali napustiti, prvenstveno iz ekonomskih razloga, svoj kraj. Iz toga razloga, mlada hrvatska inteligencija u Međimurju u otporu mađarizaciji okupljala je mladež u pjevačke zborove koji su djelovali u sklopu katoličke crkve gdje su izvodili hrvatske crkvene i svjetovne pjesme i to često na čistoj štokavštini s ciljem jačanja hrvatske nacionalne svijesti. Pjevački zborovi, kako je istaknu Žganec bili su *Plašt, pod kojim se širio narodni duh u Međimurju, bila je u prvom redu pjesma i pjevački zborovi. Naši pjevački zborovi bili su sjemeništa Hrvata i Hrvatica, bili su škola hrvatskog jezika, bili su kvasac, koji je držao i dizao duh hrvatstva u Međimurju. Narodni razgovori na pjevačkim vježbama, narodna pučka i crkvena pjesma držala je budnom narodnu svijest u pjevačima, a preko njih u njihovoj okolini. Važnost glazbe i pjesme u životu međimurskog Hrvata prepoznali su i Mađari, pa su se učitelji, s ciljem lakše mađarizacije, počeli družiti s narodom i pjevati u crkvi. Istovremeno su djecu u školi učili pjevati mađarske pjesme i učiti molitve na mađarskom jeziku. Vidi: „Međimurska popijevka“, *Varaždinske novosti* (Varaždin), on-line izdanje, 13. ožujka 1941., pristup ostvaren 10. 8. 2022.*

<https://library.foi.hr/dbook/novine.php?v=0&z=913&C=2&godina=1941&broj=000589&stranica=001>

¹²³⁸ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 139.

Politička borba vodila se na mirovnim pregovorima u Parizu gdje su se dogovarale nove granice Europe, posebice granice poraženih zemalja. Mađari su tražili da Međimurje ostane sastavnim dijelom Mađarske države dok je istovremeno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca polagala pravo na Međimurje na temelju 10. točke (da se narodima Austro-Ugarske da najšira mogućnost za autonomni razvoj) američkog predsjednika T. W. Wilsona koja je narodima Austro-Ugarske Monarhije davala pravo na samoodređenje. U Međimurju je nakon rata boravila međunarodna vojna konvencija za razgraničenje s Mađarskom koja se na licu mjesta uvjerila u hrvatski karakter Međimurja i koja je odlučila Međimurje ustupiti Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Pripadnost Međimurja Hrvatskoj, a time i Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca dokazivala se između ostalog i zbirkama međimurskih popijevki koje je skupio Vinko Žganec i koje su predstavljale argument za određivanje identiteta Međimuraca kao pripadnika hrvatskoga naroda. Vodeći se principom samoodređenja naroda Mirovna konferencija je odlučila da Međimurje pripadne Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca¹²³⁹. Mirovnim ugovorom potpisanim u Trianonu¹²⁴⁰ 4. lipnja 1920. godine Mađari su se, uz protest, odrekli svih teritorija koji su pripali Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Tada su se odrekli i Međimurja.¹²⁴¹

¹²³⁹ *Za Međimurje određena je granica tako, da prolazi od ušća rijeke Mure u Dravu do Gjekjenjaša sredinom Drave. Ovo je konačno stalno uredjenje, te se više nikako neće mijenjati.* Vidi u: „Konačna granica na Muri i Dravi“, *Glas Međimurja i Zagorja* (Čakovec), on-line izdanje, 26. 4. 1922., pristup ostvaren 3. 11. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=43&godina=1922&broj=000003&E=E9999>.

¹²⁴⁰ Trianon (naziv dvaju dvoraca Petit Trianon i Grand Trianon) u sklopu Versaillesa u kojem je potpisan Trianonski mirovni ugovor između Mađarske s jedne strane i zemlja Antante s druge strane kojim je, između ostaloga, Mađarska ustupila Kraljevstvu SHS člancima od 41. do 44. Trianonskog ugovora prava na teritorije zapadni Banat, Bačku, južnu Baranju, Prekmurje i Međimurje. Prije Trianonskog ugovora Mađarska je od 282 000 km² dobila samo 93 000 km². Vidi: „Trianon“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹²⁴¹ HORVAT, *Hrvatska u prvoj polovici XX. stoljeća. Oslobođenje Međimurja 24. 12. 1918.*

13.10. Prosvjetno društvo za Međimurje

Narodno prosvjeđivanje, kulturna razvijenost i nacionalno osvjeđivanje međimurskih Hrvata kao sredstvo za očuvanje nacionalnog identiteta koje su bile temelj programa međimorskog pokreta zbog političkih, gospodarskih i kulturnih prilika u Međimurju do Prvog svjetskog rata nisu bile u potpunosti ostvarive. Odvojenost Međimurja od Hrvatske međimorske Hrvate ostavilo je ravnodušnima u smislu nacionalne pripadnosti. Iz tog razloga pristupilo se nakon pripajanja Međimurja Hrvatskoj otvaranju osnovnih i srednjih škola, zabavišta, kulturno-prosvjetnih, sportskih i drugih društava kojima je za cilj bio jačanje narodne i državne hrvatske svijesti među međimorskim Hrvatima. U tu svrhu osnovano je i Prosvjetno društvo za Međimurje čija je svrha bila da preko svojih prosvjetnih odbora potiče osnivanje školskih i pučkih knjižnica i čitaonica¹²⁴², kao i drugih prosvjetnih i kulturnih institucija, zatim tečajeva za učenje hrvatskog jezika, širenja društveno popularnih listova i brošura, osnivanja gospodarskih društava, tamburaških i pjevačkih zborova, itd. Jedan od zadataka Prosvjetnog društva za Međimurje bilo je i stipendiranje nadarenih učenika, koji su trebali nakon završih škola postati međimorska narodna inteligencija koja će biti ne samo nositelj prosvjetnog, kulturnog i gospodarskog razvoja već i ona snaga koja će očuvati nacionalnu svijest međimorskih Hrvata.¹²⁴³ Pisana riječ najvažnije je sredstvo narodnog prosvjeđivanja, stoga je knjige trebalo približiti narodu otvaranjem školskih i narodnih knjižnica i čitaonica. Prosvjetno društvo za Međimurje osnovalo je 32 čitaonice diljem Međimurja. Knjige učeničkih i učiteljskih knjižnica do 1919. godine bile su uglavnom na mađarskom jeziku. Nakon pripajanja Međimurja Kraljevini SHS Prosvjetno društvo za Međimurje uključuje se u akciju prikupljanja

¹²⁴² *Osnutak jugoslavenske pučke čitaonice. Na pobudu č. o. Emilija Sirnica, osnovana je ovih dana u Čakovcu jugoslavenska pučka čitaonica. Prije nekoliko dana sazvaio je č. o. Šimić neke narodne ljude na pouzdani sastanak, te predložio osnovu za ostvarenje narodne čitaonice. Osnova je bila kao i predložena, pravila sa promjenama srdačno prihvaćena, te se održala prva glavna skupština, koja je izabrala privremeni odbor od 10 lica sa predsjednikom dr. Ivanom N. Novakom civilnim povjerenikom za Medjumurje, na čelu. Na samoj skupštini sakupljeno je preko 750 K za čitaonicu, a dosada se prijavilo preko 70 članova, pa je ovih dana pučka čitaonica otvorena. Radujemo se, što je zamisao i trud č. o. Šimića oko ostvarenja ove narodne i prosvjetne ustanove, tako lijepo uspio, pa se je nadati, da će naši sugradjani kao i seljaci naći u njoj mjesto skupljanja svih narodnih poštenih ljudi, a poslužiti će i prosvjetnom podzanju našega naroda u oslobođenom Medjumurju. Vidi: „Čakovec“, Volja naroda (Varaždin), on-line izdanje, 6. 2. 1919., pristup ostvaren 21. 12. 2022.*

<http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1919&broj=000006&E>.

¹²⁴³ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete), 142.

knjiga za knjižnice međimurskih škola koje dolaze iz svih krajeva Hrvatske a prikupljaju ih župnici, ravnatelji i učitelji, izdavačke kuće, službenici i drugi građani. Knjige se prikupljaju i prodajom sačuvanih mađarskih knjiga, prihodima sa školskih i javnih priredaba, koncerata i drugih manifestacija. Knjige na hrvatskom jeziku, časopisi, pedagoška i stručna literatura, trebale su pomoći učenicima u svladavanju materinskog hrvatskog jezika i razvijanju jezične kulture. Sve škole imale su obvezu imati školsku knjižnicu za učenike i učitelje, a ako je to bilo moguće i za građane.¹²⁴⁴ U knjižnicama su se uređivali i čitalački prostori i za njih se nabavljali razni časopisi i novine. Pored knjižnica i čitaonica u narodno prosvjeđivanje uključila su se i narodna sveučilišta koja su držala javna i besplatna predavanja iz različitih društvenih i gospodarskih područja, tečajeve za učenje hrvatskog jezika, predavanja za učitelje koja su bila vezana za školsku reformu i suvremene školske i nastavne tokove.¹²⁴⁵ U Čakovcu je 8. siječnja 1920. godine osnovano Međimursko političko društvo čiji je cilj bio buditi, širiti i jačati političku svijest o državnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca i suzbijati rad Mađarske južnozemske lige u cilju ostvarivanja nacionalnog, gospodarskog i kulturno-prosvjetnog razvoja Međimurja. Društvo je osnivalo političke odbore u pojedinim mjestima u Međimurju, držalo politička predavanja, sastanke i skupštine, te izdavalo knjige, brošure i novine.

U prenapućenim Međimurju, s puno jeftine radne snage nakon rata, otvara se sve veći broj industrijskih objekata, ali oni ne omogućuju da svi Međimurci tu i nađu zaposlenje što ih prisiljava da kao nadničari traže drugdje zaposlenje. Oni koji su pronašli zaposlenje u međimurskoj industriji, izloženi su teškim uvjetima rada što stvara idealne uvjete za sindikalno organiziranje radništva koji se bore za rješavanje osnovnih egzistencijalnih problema i za život dostojan kulturnog čovjeka. U ostvarivanju tih zahtjeva osnivaju se radnička kulturno-prosvjetna društva i Radnička čitaonica u Čakovcu čija je svrha širenje znanja među radnicima putem knjiga i novina, organizacije priredba, koncerte, predavanja, zabava, izleta, stručnih putovanja, itd.¹²⁴⁶ Nakon rata, u svakom međimurskom selu postajala su društva poput dobrovoljnog vatrogasnog društva, i sekcije sportskih, sokolskih, gospodarskih i kulturno-prosvjetnih društva. Seljačka kultura snažno je obilježila hrvatsku kulturu do sredine 20. stoljeća. Pod okriljem Hrvatske seljačke stranke pokrenuta je 1925. godine Kulturno-prosvjetna organizacija hrvatskih seljaka naziva Seljačka sloga. Njezina uloga je bila da kroz predavanja

¹²⁴⁴ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete), 114.

¹²⁴⁵ *Isto*, 144.

¹²⁴⁶ *Isto*, 143.

u večernjim školama, čitaonicama i knjižnicama pokrene osnivanje tamburaških, pjevačkih i dramskih zborova, folklornih smotri i seljačkih zadruga. Rad Seljačke sloge bio je vezan za organizaciju sportskog i kulturno-prosvjetnog djelovanja, njegovanje folklorne i usmene jezične baštine, organiziranje predmeta kućne radinosti i sl. u svrhu uzdizanja društvenog života međimorskog sela.¹²⁴⁷ U Međimurju je u poslijeratnom razdoblju djelovalo nekoliko društava poput Tamburaškog-plesnog društva Sveta Marija, Kulturno-prosvjetnog društva Dubravka u Donjoj Dubravi“ Križarsko bratstvo, Seljačko katoličko društvo itd.

13.11. Rad Mađara na vraćanju Međimurja Mađarskoj

U prvom danima nakon završetka Prvog svjetskog rata, od strane Mađara u Međimurju međimorske Hrvate upozoravalo se da će stupanjem u zajednicom sa Srbijom izgubiti svoju *međimorsku narodnost* i da trebaju tražiti svoju *međimorsku republiku*: *Ne usudjuju se međimorski noterijaši, otvoreno boriti za međimorsku republiku, jer se boje naroda, boje osvete, kad dodju Jugoslaveni, boje za kruh, jer bi oni u svakom slučaju bijeli pridržati svoja notarijaška mjesta, zato oni rade preko bivšeg ablegata dra Hajoša, koji ne misli u Čakovcu ostati, ako dodju Hrvati. K njemu šalju hirove. Ove on podučaje kakova pogibelj preti Međimorcima od kralja Petra, da budu izgubili svoju međimorsku narodnost i vezu, da budu postali Srbi itd. i da je za Međimorce najbolje neka iščeju svoju međimorsku republiku. On bude kod mađarske vlade zagovarjal njihovu prošnju*¹²⁴⁸.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata Mađarsku je zahvatila politička, gospodarska i društvena kriza. U mađarskom parlamentu bivši predsjednik vlade István Tisza 17. listopada 1918. godine priznaje poraz Mađarske u Prvom svjetskom ratu. U Budimpešti 28. listopada 1918. godine izbija tzv. Aster revolucija nakon odluke kralja Karla IV. i regenta Josipa o imenovanju predsjednika vlade grofa Jánoša Hadika¹²⁴⁹. Revolucija je završena 31. listopada 1918. godine povlačenjem navedene odluke od strane regenta Josipa i imenovanjem Mihályja Károlyija za premijera. Jedan od ministara u novoj vladi bio je Oszkár Jászi koji je bio zadužen

¹²⁴⁷ BAUK, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*. (Prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete), 145.

¹²⁴⁸ „Što radi bivši međimorski ablegat dr. Hajoš Ferencz“, *Volja naroda* (Varaždin), on-line izdanje, 24. 12. 1918., pristup ostvaren 23. 10. 2022. <http://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=7&godina=1918&broj=000028&E>.

¹²⁴⁹ Grof János Hadik de Futak (Pálóc, 23. XI. 1863. – Budimpešta, 10. XII. 1933.), mađarski političar.

za narodnosna pitanja¹²⁵⁰ i koji je trebao voditi pregovore s narodnostima unutar bivše Ugarske o pomirdbi i zajedničkom suživotu. Mađarsko narodno vijeće 16. studenoga 1918. godine proglašava Mađarsku Demokratsku Republiku. U Mađarskoj 21. ožujka 1919. godine zbog djelovanja komunista (organiziranje prosvjeda, nemira i sl.) Károlyi je prisiljen ponuditi ostavku i vlast predati komunistima čime je uspostavljena Mađarska Sovjetska Republika na čelu s Béla Kunom, čelnikom Komunističke partije Mađarske. Mnogi mladi radnici i obrtnici Međimurja¹²⁵¹, oduševljeni Mađarskom Sovjetskom Republikom otišli su u Mađarsku gdje su je zajedno s Mađarima uspjelo braniti do 6. kolovoza 1919. kad je kapitulirala snaga kojima je na čelu bio mađarski državnik Miklós Horthy¹²⁵².

Kada je u Mađarskoj j stvoren novi politički pokret za vraćanje Mađara u Međimurje, Perko je ovlastio svoje časnike da budu s vojskom u stalnoj pripravnosti, kako bi u slučaju potrebe mogli odmah djelovati. Mađari su dobili nalog od sila Antante da ne ulaze u novi rat s Hrvatskom, jer su novouspostavljene granice u Europi smatrane konačnim. Međimursko pitanje, barem s mađarske strane, nije skinuto s dnevnog reda, niti nakon potpisivanja Trianonskog ugovora 4. lipnja 1920. godine. Mađarska javnost nije prihvatila odcjepljenje narodnosti i teritorija jer je do zadnjega časa vjerovala u teritorijalni integritet Ugarske. Ponovna okupacija Međimurja 1941. godine bila je samo nastavak tog nezadovoljstva.¹²⁵³ Mađarski političari teško su se mirili s činjenicom da je perivoj Gornje Slavonije - Međimurje pripojeno Hrvatskoj. U Mađarskoj se osniva Honvedsko (domobransko) društvo za Međimurje čija je svrha bila širiti letke po Međimurju u kojima osobe poput o. Kapistrana Gecija, Ivana Novaka i druge imenuje krivcima što je Međimurje *otpalo* od Mađarske.¹²⁵⁴ Koliko je projekt *međimurstva* i *međimurskoga jezika* između dva svjetska rata bio važan dokazuje činjenica da su izbjegli Mađari i mađaroni već 1920. godine u Nagykaniszi nastavili s izdavanjem

¹²⁵⁰ Narodnosno ili manjinsko pitanje u Mađarskoj protezalo se od sredine 19. stoljeća pa do dvadesetih godina 20. stoljeća. Jačanjem nacionalnih pokreta unutar i izvan države u narodnosnim zajednicama mađarski politički krugovi vide sve veću opasnost. Predstavnici mađarskog nacionalnog pokreta bili su uvjereni da će narodnosti putem usvajanja mađarskog jezika i kulture prihvatiti i mađarski identitet.

¹²⁵¹ BEL, *Prilog historiji radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919.-1959. godine*, 20.

¹²⁵² Miklós Horthy de Nagybánya (Kendere, okrug Jász-Nagykun-Szolnok, 18. VI. 1868. – Estoril kraj Lisabona, 9. II. 1957.), u Prvom svjetskom ratu zapovjednik austrougarske flote, od 1920. do 1944. regent Mađarske. Vidi: „Horthy de Nagybánya, Miklós“, u: *Hrvatska enciklopedija*.

¹²⁵³ BARTOLIĆ, *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*, 45.

¹²⁵⁴ DAMIŠ, *Iz prošlosti župe Čakovec*, 63.

Međimurskoga kalendara dodavši imenu atribut *stari* (novi naslov Stari međimurski kalendar). Kalendar je izdavalo novoosnovano Kanjiško međimursko društvo s nakanom širenja ideja revizionizma u samom Međimurju i s nadom u skori povratak na staro teritorijalno uređenje. Kako kalendar nije ispunio svoj cilj ukinut je 1923. godine.

József Margitai i suradnici i dalje su bili u uvjerenju da će stanovnici Međimurja prihvatiti ideju povratka pod Mađarsku. Stoga su se preselili u Budimpeštu gdje su čekali povoljan trenutak za nastavak rada. U Budimpešti osnivaju *Međimurski savez* čije je članstvo okupljalo ugledne osobe i koji je s vremenom postao vrlo utjecajan. Savez je 1926. u Budimpešti inicirao izdavanje *Topola*, glasilo *međimurskih izbjeglica*, kojemu je glavni urednik bio József Margitai. Glasilo je bilo namijenjeno Hrvatima, a bavilo se isključivo Međimurjem.¹²⁵⁵

¹²⁵⁵ BUNJAC, STEVANOVIĆ, VEGH, „Gramatike 'međimurskoga' jezika iz 1942. godine“, 70.

14. ZAKLJUČAK

Integraciju hrvatskog naroda u modernu naciju potaknuo je preporodni pokret čiji su predvodnici bili pripadnici slobodnih profesija, širih građanskih slojeva i inteligencija. Od sredine 19. stoljeća u hrvatski preporodni (ilirski) pokret uključilo se plemstvo koje je unosilo elemente hrvatskog nacionalnog identiteta u hrvatski nacionalizam i bilo nositelj političke borbe u staleškim političkim institucijama. Procesi hrvatske nacionalne integracije započeti ilirskim pokretom širili su se iz Hrvatske na Slavoniju, Dalmaciju, Istru, Međimurje itd. a uključivali su proces preobrazbe tradicionalne hrvatske etničke zajednice u modernu naciju i tekli su paralelno s procesom urbanizacije, prodorom kapitalističkih odnosa u gradu i na selu, širenjem obrazovanja, javnih komunikacija i modernizacijom što je dovelo do formiranja građanskog društva. Uz plemstvo, hrvatski preporodni pokret ubrzo je zahvatio i ostale slojeve društva poput radništva, seljaštva, službenika, malog građanstva i studentske omladine.

Za hrvatski narod u Međimurju od sredine 19. stoljeća do 20. godina 20. stoljeća, osobito od 1903. godine pa do ulaska hrvatske vojske u Međimurje na Badnjak 1918. godine, bilo je vrijeme koje je dalo niz zaslužnih osoba koji su obilježili hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata. Ukoliko se nastoji spoznati nacionalni identitet Međimurja treba sagledati razdoblje u kojem on nastaje sagledavajući ga kroz njegove socijalne, gospodarske i kulturne dijelove te elemente kao što su jezik, običaji, pismo i mentalitet. Sustavnog i cjelovitog historiografskog istraživanja, te objavljenih znanstvenih i literarnih radova na temu hrvatska nacionalna integracija u Međimurju do danas nema. Zbog toga je cilj ovog doktorskog rada bilo dati cjelovitiji uvid u hrvatsku nacionalnu integraciju u Međimurju, kao i pokazati način na koji se hrvatsko stanovništvo u Međimurju homogeniziralo i postalo sposobnim da se pokrene za ostvarivanje kulturnih, društvenih, gospodarskih i političkih ciljeva te sjedinjenje s Kraljevinom SHS nakon završetka Prvog svjetskog rata.

Istraživanje hrvatske nacionalne integracije i državnopravne misao u Međimurju treba sagledati u kontekstu društvene svijesti o naciji i njezinog razvoja kroz različite etape koje su oblikovale hrvatsku nacionalnu svijest kod međimurskih Hrvata kao dio jedinstvenoga hrvatskog procesa koji je imao svoj početak, svoj razvoj i završetak, tj. procesom koji je povezan s političkom, nacionalnom i državnopravnom idejom stvaranja hrvatske nacionalne ideje i priključenja Međimurja Hrvatskoj. Uslijed događaja koji su obilježili 1848. godinu, Međimurje administrativno ulazi u sastav Hrvatske gdje ostaje do 1861. godine. Tih godina u Međimurju su postavljeni temelji modernog građanskog društva. Spletom povijesnih okolnosti, Međimurje 1861. godine ponovno ulazi u sastav Mađarske. Narednih godina, odnosno do 1918.

godine u Međimurju se odvija proces denacionalizacije i mađarizacije međimurskih Hrvata kojemu se suprotstavlja mlada ali malobrojna nacionalno svjesna međimurska hrvatska inteligencija većinom iz redova Katoličke crkve koja je dala ogroman prilog otporu mađarizaciji kroz čuvanje hrvatske nacionalne ideje.

Unatoč svim mjerama da se Međimurje denacionalizira i mađarizira, to u potpunosti nije moglo biti ostvareno radi korištenja hrvatskog kao nastavnog jezika u općinskim, privatnim i konfesionalnim školama. Samo u državnim školama nastavni jezik bio je mađarski jezik. S vremenom su u Međimurju ostale samo državne škole, te je početkom 20. stoljeća hrvatski jezik istisnut iz svih škola. Hrvatski jezik ostao je još samo u crkvi zahvaljujući činjenici da se Međimurje nalazilo pod Zagrebačkom nadbiskupijom. Djeca su pohađala zabavišta i škole, učila mađarski jezik, ali u obitelji i u igri govorili su hrvatski, mladi vojnici slušali su komadne na mađarskom jeziku, ali im one po povratku kući više nisu bile potrebne, nazivi mjesta na mađarskom jeziku nisu bili potrebni međimurskim Hrvatima jer ih ili nisu razumjeli ili nisu imali potrebu odlaziti van svoga mjesta stanovanja. Novine, kalendare i knjige nisu previše čitali, posebno ne one koji su bile na mađarskom jeziku. Vrlo rano su međimurski Hrvati shvatili da je opasno da se izjašnjavaju kao Hrvati, a bili su svjesni da oni nisu Mađari, pa su se svugdje izjašnjavali da su oni *iz Međimurja*.

Djeca, čiji su roditelji mogli financirati daljnje školovanje ili su djeca pokazala određenu nadarenost, odlazili su na školovanje u Hrvatsku, odakle su se vraćali najčešće kao župnici ili kapelani. Djevojke i mladići pohađali su društva i udruženja koja su vodili župnici ili kapelani na hrvatskom jeziku. Hodočašća i sajmovi koje su međimurski Hrvati najradije posjećivali nalazila su se u Hrvatskoj. Iz svih tih razloga mađarska politika nije uspjela značajnije izmijeniti nacionalnu sliku Međimurja.

Nacionalno svjesno svećenstvo i pripadnost Međimurja Zagrebačkoj nadbiskupiji bile su glavne prepreke mađarizaciji Međimurja. Iz tog razloga mađarska elita nastojala je, neuspješno, nekoliko puta pripojiti Međimurje biskupiji u Szombathelyu. Što bi se vjerojatno dogodilo da je mađarska elita uspjela u svojem naumu i da je odvojila Međimurje od Zagrebačke biskupije može se vidjeti u članku *Kako je Hrvatima u Mura Kereszturu?* koji je objavljen 1907. godine u *Hrvatskim pravicama*. Autor članka spominje da Mura Keresztur naseljen hrvatskim stanovništvom spada pod Vespriusku biskupiju, i da osim učitelja, načelnika i bilježnika nitko ne razumije mađarski. Kapelan i opat s druge strane ne razumiju hrvatski, jezik svojih župljana što predstavlja veliki problem jer su stanovnici, koji ne razumiju mađarski

jezik, prisiljeni uzimati prevoditelje, a na ispovijed obično odlaze u susjednu Zagrebačku biskupiju.¹²⁵⁶

Jedan od načina mađarizacije bilo je jačanje mađarskog nacionalnog identiteta kod međimurskih Hrvata putem mađarskog jezika u prvom redu u mađarskom školskom sustavu te kroz list *Muraköz-Medjmurje* u kojem se prednja informativna i opširnija polovica pisala mađarskim jezikom čijim se poznavanjem moglo lakše napredovati u svakodnevnom životu. U cilju lakšeg odvajanja međimurskih Hrvata od hrvatstva i Hrvatske u Međimurju se pokušao formirati zasebni *međimurski identitet* i *međimurski jezik*. Kako je jezik shvaćan kao temeljna nacionalna odrednica međimurski nacionalni identitet trebao je poslužiti kao prijelazna faza prije nego li međimurski Hrvati postanu dio mađarske nacije. Unatoč svemu tome, međimurski Hrvati uspjeli su očuvati svoj jezik, običaje, baštinu i kulturu.

U prikazu integracije hrvatske nacije u Međimurju poslužio je model češkog povjesničara Miroslava Hrocha koji kroz tri faze prikazuje model razvoja malih nacija, tj. daje odgovore na pitanja u kojem trenutku proces hrvatske nacionalne integracije počinje, kada završava i kroz koje razvojne faze/etape prolazi. Prema njegovom modelu Međimurje je od sredine 19. do dvadesetih godina 20. stoljeća prošlo kroz proces oblikovanja hrvatske nacije od *buđenja* male grupe intelektualaca koji se zanimaju za povijest, kulturu, običaje i jezik vlastite nacije do trenutka kad je proces nacionalne integracije uglavnom dovršen jer se većina međimurskih Hrvata mogla mobilizirati u borbi za gospodarske, društvene i političke oblike života. U navedenom modelu nisu se samo promatrali kriteriji koji se odnose na nacionalno djelovanje određenih pojedinaca, već su uključeni i kriteriji poput društvenih okolnosti, elemenata nacionalne kulture, razvoja nacionalnog programa, oblika nacionalne agitacije itd.

U inicijalnoj ili početnoj fazi nacionalne integracije, kad se postavljaju temelji organiziranom nacionalnom pokretu, nacionalno svjesni međimurski Hrvati zanimaju se za povijest, jezik i običaje stanovnika Međimurja. Nema izgrađenih i definiranih društvenih slojeva, poput građana, plemića, seljaka-kmetova i feudalaca, jer hrvatsku etničku zajednicu čine uglavnom nepismeni i siromašni seljaci koji su bili vezani uz zemlju. Zbog toga su mobilizatorsku ulogu u procesu inicijalne faze nacionalne integracije, koja se može smjestiti u razdoblje od 1834. do 1903. godine, preuzeli kapelani i svećenici. Nepostojanje hrvatskog građanstva i vlastite inteligencije koja bi bila u stanju povesti preporodni pokret onemogućilo je međimurskim Hrvatima njihovo sudjelovanje u političkom i kulturnom životu Međimurja što

¹²⁵⁶ BARTOLIĆ, *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*, 157-159.

je izravno za posljedicu imalo izostanak pitanja integracijskog procesa, ravnopravnosti naroda, jezika i najvažnije ukupnost hrvatskih zemalja.

Međimurski Hrvati bili su svjesni svoje etničke pripadnosti, svoje hrvatske tradicije, svog materinskog jezika, ali ta je hrvatska etnička zajednica još uvijek bila daleko od nacionalne svijesti i osjećaja pripadanja široj hrvatskoj nacionalnoj zajednici s kojom bi trebala graditi zajednički slobodan i cjelovit politički i društveni sustav, tj. zajedničku državu. Tada su hrvatski nacionalni osjećaj i svijest pripadnicima te etničke zajednice prenosili, pod utjecajem ilirizma, njezini učeni pojedinci, uglavnom malobrojni svećenici, i to obično oni koji su školovani u Hrvatskoj. Između njih isticao se pisac i hrvatski preporoditelj Stjepan Mlinarić koji je uključen u nacionalnu agitaciju putem jezika kao sredstva nacionalne pripadnosti. Novim hrvatskim pravopisom piše djelo *Izpisanje Međimorja kakti zipke horvatskoga slovstva* u kojem iznosi podatke o naseljima, ljudima i običajima. Uz Stjepana Mlinarića u to razdoblje pripadaju Fortunant Pintarić, Stjepan (Štef) Belovari, Tomaš Goričanec i dr.

U središnjoj ili odlučnoj fazi integracije koja se može smjestiti u vremenu između 1903. i 1916. godine međimurski Hrvati uz razvoj nacionalne i kulturne svijesti, nastojali su se izboriti za politički prostor, tj. za svoja nacionalna i politička prava, za svoj jezik i njegovu javnu uporabu, izborno pravo i političko udruživanje, artikuliranje i zastupanje vlastitih interesa, povezanosti s ostalim dijelovima hrvatskoga nacionalnoga područja i sl. Proces hrvatske nacionalne integracije međimurskih Hrvata temeljio se na iskustvu u svakodnevnom životu stanovnika, njegovim običajima, kulturi, tradiciji, prirodnoj jezičnoj pripadnosti, području življenja i ulozi Katoličke crkve i na svijesti svećenika Hrvata u Međimurju koji su bili spremni očuvati, graditi i isticati nacionalni identitet koji počiva na ljubavi prema svojem zavičaju, obitelji, vjeri, školi. Središnje osobe te faze su Ivan Novak, Vinko Žganec, Juraj Lajtman, Ignacije Lipnjak, Nikola Švigir, Luka Purić, Pero Magdić i dr. To je vrijeme kad se borba za Međimurje vodi i iz Varaždina gdje se pokreću novine *Naše pravice* koje potiču hrvatsku državnu i političku misao, učvršćuju nacionalni identitet u Međimurju, potiču kulturnu, upravnu i nacionalnu integraciju. Uz novine *Naše pravice*, novine koje su doprinosile očuvanju hrvatske nacionalne svijesti treba ubrojiti i *Hrvatske pravice*, *Dom*, *Prijatelj naroda*, *Hrvatski narod*, *Domovina*, *Slovenski Gospodar*, *Štajerac* itd. Tekstovi tiskani u hrvatskim novinama koje su izlazile u Varaždinu svjedoče o vezama između dviju hrvatskih susjednih etničkih zajednica koje su se u pojedinoj fazi nacionalne integracije počele zbližavati, što je osobito važno za integraciju hrvatske nacije u cjelini. To ujedno pokazuje da integracijski proces u Hrvata ne ide samo vertikalnim pravcem, iz jednog centra - Zagreba, već i iz sjeverne Hrvatske, tj. Varaždina prema Međimurju.

Završna faza hrvatske nacionalne integracije u Međimurju može se datirati u razdoblje od 1916. do 1919. godine kad su ostvarene glavne preporodne/integracijske težnje, tj. međimurski Hrvati dosegli su hrvatski nacionalni osjećaj i nacionalnu svijest. Hrvatski sabor na svom zasjedanju 19. listopada 1918. godine donosi odluku kojom si oduzima pravo političkog odlučivanja i svoje ovlasti prenosi na prijelazno tijelo Narodno vijeće SHS. S ciljem da se očuva novonastalo stanje, tj. Država Slovenaca, Hrvata i Srba kao provizorij do njezinog ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom osnivaju se regionalni odbori Narodnih vijeća. U Varaždinu je tako osnovan varaždinski Odbor Narodnog vijeća koji je uz varaždinsku regiju pratio i događaje u Međimurju s ciljem njegovog pripajanja Državi SHS. Na sjednicama varaždinskog Odbora raspravljalo se i o potrebi slanja vojske u Međimurje što je u konačnici doprinijelo vojnim uspjehom 24. prosinca 1918. godine. Vrijeme Prvog svjetskog rata je vrijeme kad se i dalje radi na nacionalnom, kulturnom, jezičnom i političkom prosvjećivanju međimurskih Hrvata: skupljanje narodnih pjesama (Vinko Žganec, *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*), isticanje ideje ujedinjenja svih Slavena kao otpor mađarizaciji i germanizaciji (Ivan Novak bio je uključen u rad Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu), osnivanje Države SHS, Kraljevine SHS, vojno zaposjedanje Međimurja 24. prosinca 1918. godine, Rezolucija o odvajanju Međimurja od Mađarske i pripojenje Hrvatskoj 9. siječnja 1919. godine, stvaranje uvjeta gospodarskog (agrarna reforma, tvornice, pilane, itd.), društvenog, (Povjereništvo Matice hrvatske, žandarmerija, škole, Čakovečki športski klub, Hrvatski sokol, bolnica, veterinarstvo, itd.), političkog (Savjetodavni odbor za građanske poslove, Odbor za školstvo, Odbor za građanske poslove i sl.) i kulturnog (kazališne i glazbeno scenske aktivnosti) razvoja Međimurja.

Zbivanja potkraj rata i propast Austro-Ugarske Monarhije omogućili su dovršenje nacionalno integracijskog procesa u Međimurju u kojem su međimurski Hrvati očuvali svoj hrvatski jezik i svoj nacionalni hrvatski identitet. Unatoč padovima i usponima hrvatska nacionalno integracijska i državnopravna misao međimurskih Hrvata izgrađivana je kao dio jedinstvenoga hrvatskog procesa koja je svoj završetak doživjela donošenjem povijesne odluke 1919. godine o državnom sjedinjenju s ostalim dijelom hrvatskog nacionalnog područja.

15. POPIS IZVORA I LITERATURE

Arhivski i neobjavljeni izvori

HR-DAM-2. VELIKA OPĆINA ČAKOVEC; 1864-1918; 28 knjiga, 27 svežnjeva; 2,20 d/m: Hrvatska, Državni arhiv za Međimurje, Štrigova.

HR-DAM-4. GRAĐANSKI POVJERENIK ZA MEĐIMURJE U ČAKOVCU; 1919-1929; 3 knjige, 4 kutije; 0,47 d/m: Hrvatska, Državni arhiv za Međimurje, Štrigova.

HR-DAM 275. ZVONIMIR BARTOLIĆ; (1930.-2009), 1564 -?.; 66 knjiga, 75 svežnjeva, 226 fascikala, 63 omotnice, 3 košuljice, 18 bilježnica, 1 fotoalbum, 12 d/m: Hrvatska, Državni arhiv za Međimurje, Štrigova.

Zavičajna zbirka "Insulana" - ostavština Dr. Ivana Novaka. Hrvatska, Knjižnica „Nikola Zrinski“ Čakovec.

Muzejska građa i muzejska dokumentacija Muzeja Međimurja Čakovec.

Objavljeni izvori i tisak

AA., A. „Đačke Marijine kongregacije i državna vlast“. *Obnovljeni Život* 4 (1923), br. 2: 114-117. Pristup ostvaren 10. 8. 2022. <https://hrcak.srce.hr/61208>.

„Arenda“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3648>.

„Bačka“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 29. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5129>.

„Bajza, József“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 16. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5332>.

BALIĆ, Silvestar. „Hrvatski tisak na području današnje Mađarske u godinama nakon Prvog svjetskog rata. *Scrinia Slavonica* 20 (2020), br.1: 277-303. Pristup ostvaren 9. 9. 2022. <https://hrcak.srce.hr/252241>.

BALITY, Szilveszter. „Hrvatska pisana riječ i identitet Hrvata u Mađarskoj“. *Libellarium: časopis za istraživanje u području informacijskih i srodnih znanosti* 10 (2018), br. 2: 171-187. Pristup ostvaren 18. 8. 2021. <http://www.libellarium.org/index.php/libellarium/article/view/303/441>.

BANAC, Ivo. „I Karlo je o'šo u komite' Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.“. *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992), br. 3: 23-42. Pristup ostvaren 20. 4. 2022. <https://hrcak.srce.hr/209805>.

Banovac (Petrinja), 1918.

BARIŠIĆ, Ante; PUSIĆ, Eugen; HUDOLETNJAK, Boris; ESTERAJHER, Josip; ČOLIĆ-PEISKER, Veljka; GJENERO, Davor. „Treći austrijsko-jugoslavenski 'okrugli stol'“; JOHNSON, Johnson,. „The Limits of Political Science“; HOLLING, Eggert; KEMPIN, Peter. „Identitaat, Geist un Maschine Auf dem Weg zur technologischen Zivilisation“; MILARDOVIĆ, Anđelko. „Spontanost i institucionalnost“; LEINERT-NOVOSEL, Smiljana. „Žene-politička manjina“; ANDERSON, Benedict. „Nacija: Zamišljena zajednica (Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma)“. *Politička misao: časopis za politologiju* 27 (1990), br 3: Pristup ostvaren 25. 7. 2021. 140-160. <https://hrcak.srce.hr/113378>.

BARTOLIĆ, Zvonimir. „Hrvatski književni i neknjiževni tekstovi na tlu Međimurja do 1918.“. *Hrvatski dijalektološki zbornik* (1982), br. 6: 23-57. Pristup ostvaren 24 8. 2021. <https://hrcak.srce.hr/204490>.

BARTOLIĆ, Zvonimir. „Milan Kučenjak - zaboravljeni hrvatski pisac i prosvjetitelj“. U: *Hrvatski kajkavski kolendar 2000.*, ur. Zvonimir Bartolić. Čakovec: Matica hrvatska, 2000, 38-42.

BARTOLIĆ, Zvonimir. „Poznavanje hrvatske usmene pjesme Međimurja prije početka istraživačke djelatnosti dr. Vinka Žganca“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* (1991), Posebno izdanje 3: 183-191. Pristup ostvaren 25. 8. 2021. <https://hrcak.srce.hr/78076>.

„Bedeković Komorski, Josip“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 17. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6558>.

BEHSCHNITT, Wolf Dieter. „O tipologiji nacionalizma u Srba i Hrvata“. *Časopis za suvremenu povijest* 24 (1992), br. 3: 227-238. Pristup ostvaren 21. 8. 2021. <https://hrcak.srce.hr/209864>.

BIŠĆAN, Drago. „Djelovanje franjevacu u Varaždinskoj gimnaziji 1835.-1852“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* (1998), br. 10-11: 133-140. Pristup ostvaren 25. 5. 2022. <https://hrcak.srce.hr/134451>.

BIŠKUP, Vedrana. „Međimurje-narod, običaji, arhitektura“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* (2013), b3. 24: 399-421. Pristup ostvaren 16. 1. 2022. <https://hrcak.srce.hr/106057>.

BOZANIĆ, Anton. „Biskup Antun Mahnić i Hrvatski katolički pokret-inicijative i ostvarenja u javnom životu“. *Riječki teološki časopis* 36 (2010), br. 2: 511-532. Pristup ostvaren 18. 7. 2022. <https://hrcak.srce.hr/121844>.

BOŽIĆ BLANUŠA, Zrinka. „Nacija bez subjek(a)ta. Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?“. *Filozofska istraživanja* 30 (2010), br. 1-2: 311-321. Pristup ostvaren 24. 7. 2021. <https://hrcak.srce.hr/62981>.

BRAUBAKER, Rogers. „Promišljanje nacionalnosti: Nacija kao institucionalizirani obrazac, praktička kategorija, uvjetovani događaj“. *Diskrepancija* 11 (2012), br. 16/17: 107-117. Pristup ostvaren 1. studenoga 2023. <https://hrcak.srce.hr/77478>.

BRANILOVIĆ, Lidija. *Povijest osnovnog školstva Međimurja – od 17. do prve polovine 19. stoljeća*. Hrvatski povijesni portal, 1. 9. 2014. Pristup ostvaren 10. 6. 2022. <http://povijest.net/povijest-osnovnog-skolstva-medjimurja-3/>.

„Budisavljević, Srđan“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 2. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9988>.

BUGARIN, Velimir. „Nacionalizam u 19. stoljeću“. *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 2 (2009), br. 2: 82-87. Pristup ostvaren 19. 8. 2021. <https://hrcak.srce.hr/169710>.

BUNJAC, Branimir. „Pjesme Florijana Andrašeca u novinama Muraköz –Međimurje“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* (2017), br. 28: 367-378. Pristup ostvaren 13. 12. 2021. <https://hrcak.srce.hr/191539>.

BUNJAC, Branimir; STEVANOVIĆ, Marijeta; VEGH, Ivona. „Gramatike 'međimurskoga' jezika iz 1942. godine“. *Filologija* (2013), br. 61: 67-164. Pristup ostvaren 10. 01. 2022. <https://hrcak.srce.hr/117055>.

„Bunjevci“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 29. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10202>.

BURIĆ, Josip. „Grof Janko Drašković“. *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 1 (2017), br. 1: 193-202. Pristup ostvaren 5. 4. 2022. <https://hrcak.srce.hr/247249>.

„Conrad von Hötzendorf, Franz“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. 10. 2022.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=12386>.

CSERNOCH, Ivan. „Pučki Savez“. U: *Kalendar Katoličkog Pučkog saveza za godinu 1913*. Subotica: Katolički pučki savez, 20 – 33. Pristup ostvaren 1. 8. 2022.

https://www.zkvh.org.rs/storage/app/media/digital/periodika/katolicki_kalendar/kalendar14.pdf.

„Cuvaj, Slavko“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. 10. 2022.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13024>.

„Cuvaj, Slavko“. U: *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 28. 9. 2022. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3811>.

ČAPO-ŽMEGAČ, Jasna. „Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja“. *Narodna umjetnost* 34 (1997), br. 2: 9-32. Pristup ostvaren 8. 8. 2022. <https://hrcak.srce.hr/42056>.

„Čazmansko-varaždinski zborni kaptol Duha Svetoga“. Portal Biskupija – varaždinska.hr. Pristup ostvaren 5. 9. 2022. <https://www.biskupija-varazdinska.hr/biskupija/cazmansko-varazdinski-zborni-kaptol-duha-svetoga/19>.

ČEPULO, Dalibor. „Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina“. *Hrvatska i komparativna javna uprava* 2 (2000), br. 1: 83-120. Pristup ostvaren 1. 10. 2022. <https://hrcak.srce.hr/197743>.

ČIPČIĆ, Marijan. „Novi kurs i političko djelovanje Vicka Ivčevića“ *Kulturna baština* (2017), br. 42-42: 61-76. Pristup ostvaren 19. 7. 2022. <https://hrcak.srce.hr/198652>.

DOBROVŠAK, Ljubica. „Kvaliteta življenja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj kroz povijest s naglaskom na grad Varaždin“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (2017), br. 28: 213-245. Pristup ostvaren 27. 4. 2022. <https://doi.org/10.21857/mjrl3uwr49>.

Dom (Zagreb), 1900, 1901, 1903.

DONČEC, Akoš Anton. „Megyimurszki-szlovenszki – Nevjerojatna sudbina 'međimurskoga jezika' (1. dio)“. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 51 (240) (2018), br. 1-2 (350-351): 55-81. Pristup ostvaren 7. siječnja 2022. <https://doi.org/10.32004/k.51.1-2.1>.

„Drašković, Janko“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 22. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16192>.

„Drinković, Mate“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 2. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16258>.

DUGAČKI, Vlatka; REGAN, Krešimir. „Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru“. *Studia lexicographica* 13 (2019), br. 25: 35-74. Pristup ostvaren 15. 4. 2022. <https://doi.org/10.33604/sl.13.25.2>.

Đački vjesnik (Zagreb), 1913.

ĐUKIĆ, Filip; PAVELIĆ, Marko; ŠAUR, Silvijo. „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu - Bojišta, stradanja, društvo“. *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 7 (2015), br. 7: 81-86. Pristup ostvaren 21. 9. 2022. <https://hrcak.srce.hr/158116>.

Emlékirat Muraköznek Magyarországhoz való tartozása ügyében. Budapest: Társaság, 1920. Pristup ostvaren 13. 12. 2022. <https://mek.oszk.hu/20700/20730/20730.pdf>.

ERCEG, Sonja; TATAJ, Dora. „Položaj žena u Bansknoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“. *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 10 (2019), br. 10: 81-89. Pristup ostvaren 10. 1. 2023. <https://hrcak.srce.hr/235677>.

„Etnija“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 26. 8. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18523>.

FERKOVIĆ, Petra. „Ivan N. Novak“. U: *Spomenica Varaždinske gimnazije: 1636 - 1936.*, ur. Krešimir Filić. Varaždin: Tiskara Slobodine Narodne tiskare, 1937. Pristup ostvaren 5. 12. 2021. <http://library.foi.hr/knjige/knjiga.aspx?C=1180&stranica=00198>.

FRANČIĆ, Anđela. „Prilog proučavanju međimurske ojkonomije: dvoleksemni ojkonomi s pridjevima donji/gornji“. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 21 (1995), br. 1: 25-50. Pristup ostvaren 13. 6. 2022. <https://hrcak.srce.hr/69247>.

„Franjo Ferdinand“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 12. 10. 2022.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20494>.

FRESL, Tomislav. „Faze integracije hrvatske nacije“. *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 42 (2008), br. 86: 123-140. Pristup ostvaren 28. 7. 2021. <https://hrcak.srce.hr/33881>.

FRNDIĆ, Nasko. „Svjetovne pjesme u hrvatskokajkavskim prekomurskim pjesmaricama od 16. do 18. stoljeća“. *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 19 (1993), br. 1: 92-105. Pristup ostvaren 13. 5. 2022. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/99706>.

FUJS, Metka. „Prekmurje - podoba prostora“. *Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja* 3(2004), br. 6: 49-62. Pristup ostvaren 2. 4. 2022. <https://hrcak.srce.hr/78688>.

GACINA ŠKALAMERA, Sonja. „Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju“. *Anali za povijest odgoja* 13 (2014), br. 13: 99-133. Pristup ostvaren 12. 6. 2022. <https://hrcak.srce.hr/148387>.

„Gaj, Ljudevit“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 18. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21007>.

Glas Međimurja i Zagorja (Čakovec), 1922.

GORETA, Luka. „Ban Mažuranić i školska reforma u drugoj polovici 19. stoljeća“. *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 3 (2019), br. 3: 233-244. Pristup ostvaren 14. 6. 2022. <https://hrcak.srce.hr/217875>.

„Goričanec, Tomaš“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 27. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22721>.

GOVEKAR OKOLIŠ, Monika. „Obrazovanje učiteljica u slovenskim i hrvatskim zemljama Austro-Ugarske Monarhije – komparativna analiza“. *Časopis za suvremenu povijest* 51 (2019), br. 2: 567-590. Pristup ostvaren 10. 11. 2022. <https://doi.org/10.22586/csp.v51i2.8566>.

GRBEŠIĆ, Grgo. „Prvi svjetski rat i nacionalizam“. *Diacovensia: teološki prilozi* 22 (2014), br. 2: 137-140. Pristup ostvaren 21. 9. 2022. <https://hrcak.srce.hr/122531>.

GROSS, Mirjana. „Novim stazama u proučavanju malih evropskih nacija. Miroslav Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Monographia XXIV, Praha 1968.“. *Časopis za suvremenu povijest* 2 (1970), br. 1: str.167-173. Pristup ostvaren 3. studenoga 2023. <https://hrcak.srce.hr/166439>.

GRUBIŠIĆ PULIŠELIĆ, Eldi. „Odraz preporodnih ideja u Dnevniku Dragojle Jarnević nakon 1848. godine“. Portal Matica.hr. Pristup ostvaren 14. 9. 2022. <https://www.matica.hr/kolo/306/odraz-preporodnih-ideja-u-dnevniku-dragojle-jarnevica-nakon-1848-godine-20474/>.

HEKA, László. „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe 'u povodu 15. obljetnice Austro-ugarske nagodbe“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 38 (2017), br. 2: 855-880. Pristup ostvaren 18. 8. 2021. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.38.2.7>.

HEKA, Ladislav. „Uvođenje mađarskoga jezika u službenu uporabu u Ugarskoj i uloga hrvatskih nuncija na Požunskom saboru 1843/44. godine“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 35(2014), br. 2: 513-554. Pristup ostvaren 19. 8. 2021. <https://hrcak.srce.hr/131260>.

HERŠAK, Emil; ŠIMUNKO Joža. „Međimurje – povijest, identitet i seobe“. *Migracijske i etničke teme* 6 (1990), br. 4: 569-591. Pristup ostvaren 2. 2. 2022. <https://hrcak.srce.hr/127707>.

„Horthy de Nagybánya, Miklós“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 20. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26176>.

HOLJEVAC, Željko. „Važnost jednakosti pred zakonom i komunikacijske revolucije u procesu oblikovanja modernih evropskih nacija“. *Povijest u nastavi* X. (2012), br. 19 (1): str. 65-70. pristup ostvaren 2. studenoga 2023. <https://hrcak.srce.hr/117179>.

HORVAT, Damir. „Krvavi međimurski studeni“. Hrvatski povijesni portal, 2. 4. 2010. Pristup ostvaren 20. 1. 2022. <http://povijest.net/krvavi-medimurski-studeni/>.

HORVAT, Damir. „Međimurci u Prvom svjetskom ratu“. Hrvatski povijesni portal, 26. 3. 2010. Pristup ostvaren 20. 1. 2022. <http://povijest.net/medimurci-u-prvom-svjetskom-ratu/>.

HORVAT, Damir. „Prvi pokušaj oslobođenja Međimurja“. Hrvatski povijesni portal, 9. 4. 2010. Pristup ostvaren 20. 1. 2022. <http://povijest.net/prvi-pokusaj-oslobodenja-medimurja/>.

HORVAT, Siniša. „Djelovanje varaždinskih gimnazijskih skauta početkom Prvog svjetskog rata“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* 28 (2017): 379-391. Pristup ostvaren 7. 6. 2022. <https://hrcak.srce.hr/191617>.

HRANJEC, Stjepan. *Priločanec Stjepan Mlinarić, hrvatski prevoditelj*. Portal Medjimurje.hr, 12. 12. 2013. Pristup ostvaren 25. 8. 2021. <https://medjimurje.hr/aktualno/kolumne/prilocanec-stjepan-mlinaric-hrvatski-preporoditelj-11349/>.

HRANJEC, Stjepan. „Uloga franjevacu u čakovečkom školstvu. 350 godina franjevacu u Čakovcu“. U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa, ur. Stjepan Hranjec*. Čakovec: Franjevački samostan Čakovec, 2010.

HROCH, Miroslav. „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokret 19. stoljeća“. *Časopis za suvremenu povijest* 11 (1979), br. 1: str. 23-40. Pristup ostvaren 3. studenoga 2023. <https://hrcak.srce.hr/219125>.

Hrvatske pravice (Varaždin), 1907.

„Hrvatski ban ustao u obranu zemlje (1790.)“. Portal Povijest.hr. Pristup ostvaren 11. 11. 2022. <https://povijest.hr/nadanasnjidan/hrvatski-ban-ustao-u-obranu-zemlje-1790/>.

Hrvatski list (Pula), 1917.

Hrvatsko Pravo (Varaždin), 1914, 1917.

„Hrvatski narodni preporod“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 29. 7. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26455>.

HUTINEC, Goran. „List Muraköz - Megyimurje kao organ mađarske okupacijske vlasti u Međimurju (1941-1943)“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 37 (2005), br. 1: 383-310. Pristup ostvaren 6. 5. 2022. <https://hrcak.srce.hr/50291>.

HUZJAN, Vladimir. Varaždin u vrijeme Države Slovenaca, Hrvata i Srba od 29. listopada do 1. prosinca 1918. godine. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, (2011), br. 22: 249 – 281. Pristup ostvaren 20. 2. 2023. <https://hrcak.srce.hr/file/105612>.

IVOŠ, Erma. „Odnos talijanskih vojno-civilnih vlasti (centralnih i pokrajinskih) u okupiranom dijelu Dalmacije 1919. godine“. *Politička misao: časopis za politologiju* 36 (1999), br. 1: 183-203. Pristup ostvaren 13. 1. 2023. <https://hrcak.srce.hr/32072>.

”Izložba 'Očna bolnica za trahom Prelog'“. Muzej Croata insulanus Grada Preloga, 1. 2. 2021. Pristup ostvaren 21. 4. 2022. <https://muzej-croata-insulanus.hr/2021/02/01/izlozba-ocna-bolnica-za-trahom-prelog/>.

JEŽ, Ivančica. „Dr. Pero Magdić i razvoj 'modernoga pravaštva' u Varaždinu (1895. – 1905.)“. *Časopis za suvremenu povijest* 48 (2016), br. 2: 495-530. Pristup ostvaren 30. 12. 2022. <https://hrcak.srce.hr/169419>.

Jutarnji list (Zagreb), 1915, 1918.

KAPUN, Vladimir. „Tri stara opisa Međimurja“. *Međimurje, časopis za društvena pitanja i kulturu* 3 (1982): 121-137.

KAPUN, Vladimir. „Osnivanje i početak rada učiteljske škole u Čakovcu (1879 – 1889)“. U: *Zbornik pedagoške akademije Čakovec*. ur. Zvonimir Bartolić. Čakovec: Pedagoška akademija, 1980. 17 – 72.

KARAULA, Željko. „Križevci u 'proljeću naroda' 1848.-1849. godine“. *Cris X* (2028), br. 1: 39-57. Pristup ostvaren 3. 7. 2022. <https://hrcak.srce.hr/52487>.

KARAULA, Željko. „Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 43 (2011), br. 1: Pristup ostvaren 29. 9. 2022. <https://hrcak.srce.hr/76396>.

„Karlo I.“ U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30542>.

„Katolička akcija“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 16. 1. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30900>.

„Katolički pokret“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 23. 7. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30905>.

KINDERIĆ, o. Petar Antun. „Skladateljski rad Fortunata Pintarića“. *Podravski zbornik*, (1992), br. 18: 65-180. Pristup ostvaren 26. 5. 2022. <https://hrcak.srce.hr/231770>.

KOLAK-BOŠNJAK, Arijana. „Horvatsko-vugerska stranka i turopoljsko plemstvo“. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 48 (232) (2015), br. 3-4 (334-335): 121-137. Pristup ostvaren 25. 4. 2022. <https://hrcak.srce.hr/156752>.

KOLAK BOŠNJAK, Arijana. „Pokušaji uvođenja mađarskoga jezika u hrvatske škole u prvoj polovici 19. stoljeća“. *Pannoniana: Časopis za humanističke znanosti* 1 (2017), br. 2: 0-0. Pristup ostvaren 28. 11. 2021. <https://hrcak.srce.hr/184261>.

„Korenić, Stjepan“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 25. 12. 2022.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33170>.

„Korošec, Anton“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 2. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33246>.

KORUNIĆ, Petar. „Nacija i nacionalni identitet“. *Revija za sociologiju* 36 (2005), br. 1-2: 87-105. Pristup ostvaren 1. 8. 2021. <https://hrcak.srce.hr/13687>.

KORUNIĆ, Petar. „Porijeklo i integracija nacije kao znanstveni problem“. *Migracijske i etničke teme* 13 (1997), br. 3: str. 151-188. Pristup ostvaren 2. studenoga 2023. <https://hrcak.srce.hr/126627>.

„Korunić, Petar“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 16. 2. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33272>.

KOSI, Jernej. „Srečanje dveh svetov. Prebivalstvo Prekmurja in nova „jugoslavenska“ oblast po zasedbi in priključitvi pokrajine“. Ljubljana DOI; Filozofski fakultet, 2016: 79-86. Pristup ostvaren 2. 8. 2021. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/07/55-SSJLK_Kosi_2.pdf.

KOSI, Jernej. „Summer of 1919: A Radical, Irreversible, Liberating Break in Prekmurje/Muravidék?“. *Hungarian Historical Review* 9 (2020), br. 1: 51 – 68. Pristup ostvaren 2. 8. 2021. <https://www.jstor.org/stable/26984101>.

„Kossuth, Lajos“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 15. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33351>.

KRAJCAR, Dražen. „Proglašena kratkotrajna Republika Prekmurje – 1919“. *Porat Povijest.hr*. Pristup ostvaren 1. 4. 2022. <https://povijest.hr/nadanasnjidan/proglasena-kratkotrajna-republika-prekmurje-1919/>.

KRANJEC, Donat. „Izkažimo čast slavnim ljudem, našim očakom po njihovih rodovinah: zahvalna tridnevna ob 80-letnici priključitve Prekmurja Sloveniji“. Dekanijski urad, Murska Sobota, 1999.

KRIZMAN, Bogdan. „Oslobođenje Međimurja 1918. godine“. *Kaj* 1/1-I (1968): 54-62.

KRIZMAN, Bogdan. „Osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.“. *Historijski zbornik* 7/1-4 (1954): 24 - 25.

„Krizman, Hinko“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 13. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34070>.

„Kružok“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 3. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34301>.

„Kuhač, Franjo Ksaver“. U: *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*. Pristup ostvaren 17. 5. 2022. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10872>.

KUIĆ, Ivanka. „Reforma školstva u vrijeme Druge austrijske uprave u Dalmaciji i knjižnice pučkih škola“. *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti* 1 (2008), br. 2: 243-262. Pristup ostvaren 10. 6. 2022. <https://hrcak.srce.hr/37158>.

„Kukuljević Sakcinski, Ivan“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 17. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34496>.

KUZMIČ, Franc. „Domoznanstvo kot nenehen proces raziskovanja in obdelave“. *Zbornik soboškega muzeja* (2007), br. 9/10: 227-236.

LACI, Silvester. „Razvoj naseljenosti Međimurja“. *Hrvatski geografski glasnik* 44 (1982), br. 1: 51-68. Pristup ostvaren 2. 2. 2022. <https://hrcak.srce.hr/37374>.

LAJTMAN, Juraj. „Zadaća Pučkog saveza“. U: *Kalendar Katoličkog Pučkog saveza za godinu 1913*. Subotica: Katolički pučki savez, 52 – 53. Pristup ostvaren 1. 8. 2022. https://www.zkvh.org.rs/storage/app/media/digital/periodika/katolicki_kalendar/kat_kal1913.pdf.

LIPNJAK, Ignacije. „Orguljaška škola u Celju“. *Sveta Cecilija*, sv. 5, god. XV: 130.

Pristup ostvaren 22. 10. 2022. <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=227b974b-8745-45da-a033-6e08fc3367a0>.

List Međimurje (Čakovec), 2016.

„Lorković, Ivan“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 2. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37177>.

MAGAS, Branka. „Nationalismus und Politik in Osteuropa: Eine Antwort auf Ernest Geller“. *Dieser Beitrag ist zuerst in NLR 191 erschienen. Pro/da. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft, Heft 87, 22 (1992), Nr. 2: 253-261*. Pristup ostvaren 1. 8. 2021. https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjAuOL4pI_yAhUYgPOHHY5EDEEQFjAAegQIAhAD&url=https%3A%2F%2Fwww.prokla.de%2Findex.php%2FPROKLA%2Farticle%2Fdownload%2F1076%2F1025%2F2029&usg=AOvVaw3aBQBNfH3NmYrT9FSS8ZKZ.

MARCIUŠ, Franjo. „Sto godina elektrike u Međimurju (1893. – 1993.)“. U: *Hrvatski kajkavski kalendar 1994.*, ur. Zvonimir Bartolić. Čakovec: Matica hrvatska, 1994, 258 -259.

MARKUS, Tomislav. „Hrvatski politički pokret 1848-1849“. *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 12 (2006), br. 1: 41-221. Pristup ostvaren 3. 7. 2022. <https://hrcak.srce.hr/29299>.

MARKUS, Tomislav. „Ivan Mažuranić, Hervati Madjarom, Odgovor na proglose njihove od ožujka mieseca i travnja 1848., Karlovac, 1994./1848./ (reprint)“. *Časopis za suvremenu povijest*, 26 (3), 541-542. Pristup ostvaren 22. 9. 2022. <https://hrcak.srce.hr/212422>.

MATIĆ, Milan. „Značenje pojma nacije i nacionalizma u hrvatskoj političko-povijesnoj perspektivi“. *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 3 (2010), br. 3: 103-127. Pristup ostvaren 19. 2. 2022. <https://hrcak.srce.hr/170059>.

MATIJEVIĆ, Zlatko. “'Narodno obrambena sekcija' Hrvatskoga katoličkog akademskog društva 'Domagoj' (1913./1914. godine)“. *Croatia Christiana periodica* 26 (2002), br. 50: 157-175. Pristup ostvaren 20. 12. 2022. <https://hrcak.srce.hr/118843>.

MATOTEK, Dragutin. „Proslava 150 godina željeznice u Hrvatskoj“. *Časopis građevinar* (2010): 455 – 457. Pristup ostvaren 6. 5. 2022. <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-62-2010-05-08.PDF>.

MIHOLEK, Vladimir. „Hrvatska seljačka zadruga i Marvogojska udruga u Đurđevcu : u povodu 110. i 100. godišnjice osnutka : Hrvatska seljačka zadruga“. *Podravski zbornik* (2011), br. 37: 171-197. Pristup ostvaren 28. 7. 2022. <https://hrcak.srce.hr/227829>.

MIJATOVIĆ, Anđelko. „Jaroslav Šidak idr.: Hrvatski narodni preporod - Ilirski pokret, Zagreb 1988. Izd.: Školska knjiga - Stvarnost, bibl. Povijesna istraživanja, 224 str + ilustracije“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 23 (1990), br. 1: 277-278. Pristup ostvaren 5. 4. 2022. <https://hrcak.srce.hr/57036>.

„Milovec, Baltazar“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 16. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40949>.

MENDEŠ, Branimir. „Početci institucijskog predškolskog odgoja u Hrvatskoj i njegova temeljna obilježja“. *Školski vjesnik: časopis za pedagojsku teoriju i praksu* 64 (2015), br. 2: 227-250. Pristup ostvaren 14. 6. 2022. <https://hrcak.srce.hr/148986>.

MERZ, Ivan. „Zdravi i nezdravi nacionalizam“. *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 5 (1924.), br. 6: 350-358. Pristup ostvaren 21. 8. 2021. <https://hrcak.srce.hr/60971>.

„Meštrović, Ivan“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 6. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40326>.

MODRIĆ-BLIVAJS, Dunja. „Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine“. *Povijesni prilozi* 26 (2027), br. 32: 209-220. Pristup ostvaren 12. 10. 2022. <https://hrcak.srce.hr/17286>.

„Moyses, Stjepan“. U: *Hrvatska enciklopedija (o-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 30. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42170>.

MRDULJAŠ, Saša. „Etnička struktura istočnog Srijema (1921.) i razgraničenje između Hrvatske i Srbije (1945.-1947.)“. *Scrinia Slavonica; Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje i Hrvatskog instituta za povijest* 17 (2017), br. 1: 181-210. Pristup ostvaren 18. 8. 2021. <https://hrcak.srce.hr/198062>.

Muraköz-Medjmurje (Čakovec), 1884, 1885, 1909, 1910.

„Nacija“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. veljače 2022. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42693>.

„Narod“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. veljače 2022. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42981>.

„Narod“. U: *Školski rječnik hrvatskoga jezika (on-line)*. Pristup ostvaren 13. 1. 2023. <https://rjecnik.hr/search/?strict=yes&q=nacija>.

Narodne novine (Zagreb), 1858. 1861., 1865.

„Narodnost“. Državni zavod za statistiku. Pristup ostvaren 14. 3. 2022. https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2001/census_met.htm.

„Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001. Popis stanovništva 2011. Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima“. Državni zavod za statistiku. Pristup ostvaren 15. 3. 2022. www.dzs.hr.

Naše pravice (Varaždin), 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1912, 1913, 1914, 1919.

NOVAK, N. Ivan. *Istina o Medjumurju*. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*. Čakovec: Matica hrvatska, Ogranak Čakovec, 2003.

NOVAK, N. Ivan. *Samoodredjenje naroda i Magjari*. U: BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*. Čakovec: Matica hrvatska, Ogranak Čakovec, 2003.

Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske (Zagreb), 1845, 1849.

„Obzor“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 21. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44664>.

„Pašić, Nikola“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 6. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46946>.

„Pavelić, Ante“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 2. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47106>.

PEJNOVIĆ, Dane; RADELJAK KAUFMANN, Petra; LUKIĆ, Aleksandar. „Razvoj i suvremena obilježja poljoprivrednoga zadrugarstva na prostoru Hrvatske“. *Hrvatski geografski glasnik* 78 (2016), br. 2: 5-48.

Pristup ostvaren 2. 7. 2022. <https://doi.org/10.21861/HGG.2016.78.02.01>.

PETKOVIĆ, Krešimir. „Neke dvojbe u vezi s manihejskim mitom: je li europski politički identitet moguć?. *Društvena istraživanja* 16 (90-91) (2007), br.- 4-5: str. 805-827. Pristup ostvaren 31. 10. 2023. <https://hrcak.srce.hr/19167>

PETRIĆ, Hrvoje. „Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri“. Hrvatski povijesni portal, 1. 9. 2014. Pristup ostvaren 1. 4. 2022. <https://povijest.net/hrvatski-narodni-preporod-u-dalmaciji-i-istri/>.

„Pilar, Ivo“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. listopada 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48233>.

„Pintarić, Fortunat“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 26. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48297>.

POLIĆ, Maja. „Ličnosti iz zapadne Hrvatske u korespondenciji Rački – Strossmayer“. *Croatica Christiana periodica* 32 (2008), br. 61: 61-88. Pristup ostvaren 15. 12. 2022. <https://hrcak.srce.hr/28051>.

„Povijest bolnice“. Županijska bolnica Čakovec. Pristup ostvaren 21. 4. 2022. <http://www.bolnica-cakovec.hr/o-nama/opce-informacije/povijest/>.

„Prava čovjeka“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 29. 7. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49981>.

„Pravilnik o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi“. Narodne novine. Pristup ostvaren 9. 6. 2022.

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_03_34_613.html.

„Pribićević, Svetozar“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 2. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50294>. *Pučki prijatelj* (Varaždin), 1868, 1870, 1871, 1872.

REĐEP, Milivoj; ISTER, Olivera. „Proces zemljorasterećenja i njegove posljedice na agrarne odnose na području Varaždinske županije koncem 19. i početkom 20. stoljeća“. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* (2001), br. 12-13: 293-306. Pristup ostvaren 15. 9. 2022. <https://hrcak.srce.hr/135126>.

RIMAN, Marija. (2008). „Fortunat Pintarić – uz 140. obljetnicu smrti (3. III. 1798. – 25. II. 1867.)“. *Croatica Christiana periodica* 32(2008), br. 62: 63-76. Pristup ostvaren 6. 5. 2022. <https://hrcak.srce.hr/34597>.

R. Š. „Međimurje“. *Varaždin i Hrvatsko zagorje*. Glasnik Jugoslavenskog profesorskog društva. Knjiga XVI. (1936). Sveska 11-12: 1093 – 1100. Pristup ostvaren 11. 12. 2021. <http://library.foi.hr/knjige/knjiga.aspx?C=1135&broj=1&stranica=00162>.

SAVIN, Miloš. „Srpska Vojvodina i Bačka Vojvodina“. Kulturni centar Novog Sada, 13. 8. 2018. Pristup ostvaren 18. 3. 2022. <https://www.kcns.org.rs/agora/srpska-vojvodina-i-bahova-vojvodina/>.

Slavenski jug (Zagreb), 1849.

„Slavistika“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 23. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56603>.

„Seljan, Dragutin“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 9. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55319>. *Službeni glasnik Kraljevske hrvatsko-slavonske vlade*, povjereništvo za bogoštovlje i nastavu, kom XX, 1920.

SINJERI, Josip. „Biskup Antun Mahnić i Hrvatski katolički pokret“. *Riječki teološki časopis* 30 (2007), br. 2: 551-587. Pristup ostvaren 18. 7. 2022. <https://hrcak.srce.hr/220585>.

„Sitnice (ne) čine povijest“. Portal Medjmurje.hr, 25. 2. 2016. Pristup ostvaren 14. 7. 2022. <https://medjmurje.hr/aktualno/kolumne/sitnice-ne-cine-povijest-5044/>.

SKLEPIĆ, Ivan. „Kako je iskorijenjen trahom u Hrvatskoj – posebice Međimurju. (Stoljetna borba protiv trahoma u Međimurju)“. U: *Hrvatski kajkavski kolendar 2001.*, ur. Zvonimir Bartolić. Čakovec: Matica hrvatska Čakovec, 2001, 123-132.

„Spomenica (memorandum) Zaladske županije u pogledu crkvenog odciepljenja Medjumurja od Zagrebačke nadbiskupije, upravljana na našega kralja“, *Naše pravice* (Varaždin), on-line izdanje, 9. 6. 1904., pristup ostvaren 15. 10. 2022. <https://library.foi.hr/novine/broj1.aspx?C=38&godina=1904&broj=000012&E>.

SRŠEN, Andreja. „Procesi integracije i oblikovanja hrvatske nacije kao zajednice novoga tipa na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“. *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije* XII (2017), br. 24 (2): 105-125. Pristup ostvaren 29. 7. 2021. <https://hrcak.srce.hr/232249>.

„Stadler, Josip“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57678>.

STANČIĆ, Nikša. „Croatia and Europe 1789-1848: European or National Integration?“. *Časopis Hrvatskih studija* 5 (2008), br. 1: 114-127. Pristup ostvaren 19. 7. 2021. <https://hrcak.srce.hr/94377>.

STANČIĆ, Nikša. „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja“. *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* X(2008), br. 1: 6-17. Pristup ostvaren 5. 4. 2022. <https://hrcak.srce.hr/52458>.

STANČIĆ, Nikša. „Kontroverze o naciji i nacionalizmu. Hrvatska i Europa od političkog do etno-nacionalizma i natrag“. U: *Zbornik. Povijesno nasljeđe i nacionalni identitet*, ur. Marijana Marinović, Zagreb: Zavod za školstvo Republike Hrvatske. AZOO, 2006, str. 22-31. Pristup ostvaren 30. 7. 2021. <https://www.azoo.hr/izdavacka-djelatnost-arhiva/povijesno-naslijede-i-nacionalni-identitet/>.

„Sveta alijansa“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. 2. 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59001>.

Sveta Cecilija (Zagreb), 1911.

„Svibanjska deklaracija“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 14. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59065>.

„Supilo, Frano“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 6. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58835>.

ŠETIĆ, Nevio. „O procesu nastanka suvremene hrvatske nacije u Istri – skica za buduća istraživanja“. *Društvena istraživanja* 2 (1993), br. 4-5, 6-7: str. 587-605. Pristup ostvaren 30. 10. 2023. <https://hrcak.srce.hr/33115>.

ŠIMUNOVIĆ, Zorica. „Prikaz arhiva Odbora za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“. *Etnološka tribina 3_ Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva_Izvješća* 3 (1972): 111 – 117. Pristup ostvaren 28. 7. 2022. <https://hrcak.srce.hr/171110>.

„Škrlec Lomnički, Nikola“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 10. 1. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59708>.

„Šokci“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 29. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59775>.

ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Marina; MATIJEVIĆ, Zlatko. „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919. (izabrani dokumenti)“. *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 14 (2008), br. 1: 71-596. Pristup ostvaren 26. 12. 2022. <https://hrcak.srce.hr/29293>.

ŠTIVČIĆ, Štefan. „Londonski ugovor – problemi ratne i poslijeratne diplomacije“. *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 6. (2014), br. 6: 128-140. Pristup ostvaren 20. 9. 2022. <https://hrcak.srce.hr/169448>.

ŠVAB, Mladen. „Hrvatski narodni preporod — Ilirski pokret, Zagreb 1988, 224 str.“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 22 (1989), br. 1: 376-380. Pristup ostvaren 5. 4. 2022. <https://hrcak.srce.hr/57549>.

ŠVOGER, Vlasta. „O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj“. *Povijesni prilozi* 31 (2012), br. 42: 309-328. Pristup ostvaren 12. 11. 2022. <https://hrcak.srce.hr/84886>.

TAFRA, Branka. „Značenje narodnoga preporoda za hrvatski jezik“. *Croatica et Slavica Iadertina* 2 (2006), br. 2: 43-55. Pristup ostvaren 5. 4. 2022. <https://hrcak.srce.hr/17265>.

TOMANIĆ, Rajko. „100 godina knjige „Početnica i čitanka za medjimurske pučke škole - Mađari željeli kreirati zasebni međimurski jezik“. Portal Muralist.hr, 20. 12. 2018. Pristup ostvaren 12. 6. 2022. <https://muralist.hr/zivot/100-godina-knjige-pocetnica-i-citanka-za-medjimurske-pucke-skole-madari-zeljeli-kreirati-zasebni-medimurski-jezik/>.

TOMAŠEGOVIĆ, Nikola. „Nacija, ideologija, modernizacija: Mirjana Gross i istraživanja nacije i nacionalizma“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 54 (2022), br. 1: str. 141-163. Pristup ostvaren 4. 11. 2023. <https://doi.org/10.17234/RadoviZHP.54.5>.

„Translajtaniya“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 3. 7. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62046>.

„Trianon“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 5. 1. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62232>.

„Trumbić, Ante“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 6. 10. 2022.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62544>>.

ORŠOLIĆ, Tado; NEKIĆ, Dino. „Mobilizacija ljudi, konja, stoke i prijevoznih sredstava u Dubrovačkom kotaru 1914.“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (55/1), 245-268. Pristup ostvaren 4. 5. 2022. <https://doi.org/10.21857/90836cdqly>.

„Ugarska“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 6. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62982>.

„Unitarizam“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 23. 3. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63220>.

„Urbar“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 3. 8. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63321>.

„Valjavec Krčmanov, Matija“. U: Digital Library (on-line). Pristup ostvaren 17. 5. 2022. <https://library.foi.hr/lib/autor.php?B=1&H=&E=E9999KAT-IZVJE%8A%C6A&A=0000012398>.

Varaždinske novosti (Varaždin), 1933, 1941.

„Vendi“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 5. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64233>.

Virovitičan (Virovitica), 1911.

VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. „Mirko Korenčić, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971., Djela JAZU, knjiga 54, Zagreb 1979.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 17(1984), br. 1: 212-218. Pristup ostvaren 16. 3. 2022. <https://hrcak.srce.hr/57459>.

„Vraz, Stanko“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 18. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65431>.

VRBNJAK, Viktor. „Prekmurje po prvi svetovni vojni“. Zbornik soboškega muzeja (2007), br. 9/10: 71-116.

„Vrhovac, Maksimilijan“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 10. 1. 2023.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65481>.

Volja naroda (Varaždin), 1918, 1919.

VUK, Ivan. „Odbor Varaždinskoga Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i njegov odnos prema Međimurju potkraj 1918. godine“. *Hrvatski sjever XIV* (2019). br. 53: 5 – 27. Pristup ostvaren 24. 3. 2023. <https://maticack.com.hr/wp-content/uploads/2020/12/Ivan-Vuk-Odbor-varazdinskoga-Narodnog-vijeca-Slovenaca-Hrvata-i-Srba.pdf>.

VUK, Ivan. „Pripojenje Međimurja Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Od neuspjeloga pokušaja 13. studenog do uspješnoga zaposjedanja Međimurja 24. prosinca 1918. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 51 (2019), br. 2: 507-532. Pristup ostvaren 9. 10. 2022. <https://hrcak.srce.hr/225220>.

„Zbor arhidakona“. Pristup ostvaren 19. 7. 2022.

<https://www.zg-nadbiskupija.hr/nadbiskupija/zbor-arhidjakona>.

ŽGANEC, Vinko. „Međimurska pučka popijevka“. U: *Varaždin i Hrvatsko zagorje. Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva*. Knjiga XVI (1936). Sveska 11-12: 1102-1110. Pristup ostvaren 11. 12. 2021.

<http://library.foi.hr/knjige/knjiga.aspx?C=1135&broj=1&stranica=00162>.

ŽUPAN, Dinko. „Ernest Gellner, Nacije i nacionalizam, Politička kultura“. *Časopis za suvremenu povijest* 31(1999), br. 2: 411-414. Pristup ostvaren 30. 7. 2021. <https://hrcak.srce.hr/212218>.

ŽUPAN, Dinko. „Izgradnja sustava državnog školstva“. Portal Histedu.isp.hr. Pristup ostvaren 8. 6. 2022. <https://histedu.isp.hr/izgradnja-sustava-drzavnog-skolstva/>.

ŽUPAN, Dinko. „Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Mažuranićeva reforma školstva“. Portal histedu.isp.hr. Pristup ostvaren 11. 6. 2022. <https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>.

„Wilson, Thomas Woodrow“. U: *Hrvatska enciklopedija (on-line)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 6. 10. 2022.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66206>.

Literatura

ADAMČEK, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do XVII. stoljeća*. Zagreb: Liber, 1980.

ANDERSON, Benedict. *Nacija: zamišljena zajednica: razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizama*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.

BARAĆ, Zdravko (*et alii*). *Zelena knjiga izvornih pasmina Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i prirode; Državni zavod za zaštitu prirode: Hrvatska poljoprivredna agencija, Nacionalni park Krka, 2011. Pristup ostvaren 16. 7. 2022. http://www.haop.hr/sites/default/files/uploads/specificni-dokumenti/publikacije/knjige/Zelena_knjiga_izvornih_pasmina_Hrvatske.pdf

BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 1: Studije*. Čakovec: Zrinski, 1980.

BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 2: Tekstovi: Tomaš Goričanec i njegov spjev Opseđenje i poboj sisečki*. Čakovec: Zrinski, 1982.

BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 5: Studije i rasprave*. Čakovec: Knjižnica Matice hrvatske, 1998.

BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 6: Luka Purić; Međimursko pitanje i Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: studije i rasprave*. Zagreb; Koprivnica: Naklada „Dr. Feletar“, 2001.

BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 7: Dr. Ivan Novak, dr. Vinko Žganec*. Čakovec: Matica hrvatska, Ogranak Čakovec, 2003.

BARTOLIĆ, Zvonimir. *Knj. 8: Pučko pjesništvo pomurskih Hrvata: studija i građa: na spomen Gjuri Deželiću i Dr. Vinku Žgancu*. Čakovec: Matica hrvatska, Ogranak Čakovec, 2006.

BARTOLIĆ, Zvonimir. „Msgr. Dr. Josip Lončarić. Gornji Hrašćan, 24. II. 1870. –Zagreb, 2. VII. 1946. Govor izrečen u prigodi otkrivanja spomen-ploče na rodnoj kući u Gornjem Hrašćanu“. *U Hrvatski kajkavski kolendar 2007.*, ur. Zvonimir Bartolić. Čakovec: Matica hrvatska, 2007.

BARTOLIĆ, Zvonimir. *Za vuglom provincija: studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*. Čakovec: Zrinski, 1978.

BAUK, Franka. *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju: (prilog hrvatskoj nacionalnoj povijesti osnovnog školstva i prosvjete)*. Čakovec: Zrinski, 1992.

BEDEKOVIĆ, Josip. *Knjiga o sv. Jeronimu, Iliriku i Međimurju*. Zagreb; Čakovec: Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Tkalčić – Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije; Družba Braća hrvatskog zmaja; Zrinska garda Čakovec. Izdavača kuća Meridijani, 2017.

BEL, Ignac (*et alii*). *Prilog historiji radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919.-1959. godine*. Čakovec: Komisija za historiju KPJ-e (SKJ-e) kod KK SK-a, 1959.

BIBÓ, István, HUSZÁR, Tibor, SZÜS, Jenő. *Religija evropske povijesti*. Naprijed: Zagreb, 1995.

BLAŽEKOVIĆ, Milan. *Poviestna pripadnost Međimurja Hrvatskoj*. Buenos Aires: Tomislav, 1955.

BOŽIĆ, Franjo; VUK, Miroslav, ur. *Hrvatske popijevke iz Međimurja/ Florijan Andrašec*. Čakovec: Zrinski, 1981. Pristup ostvaren 15. 4. 2022. <https://glazba.biskupija-varazdinska.hr/userdocsimages//skladbe/Florijan%20Andrasec.pdf>.

BRUBAKER, Rogers. *Nationalism reframed : nationhood and the national question in the New Europe / Rogers Brubaker*. Cambridge: University Press, 1996. Pristup ostvaren 30. listopada 2023. https://nationalismstudies.org/wp-content/uploads/2021/03/Nationalism-Reframed-Nationhood-and-the-National-Question-in-the-New-Europe-by-Rogers-Brubaker-z-lib.org_.pdf.

BUNJAC, Borka (*et alii*). *Pregled povijesti Međimurja*. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003.

BUNJAC, Branimir. „Međimurje u novom vijeku“. U: *Pregled povijesti Međimurja*, ur. Branimir Bunjac. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003, 81-122.

BUNJAC, Branimir (*et alii*). *Stoljeće filma u Čakovcu 1913. – 2013.: novi prilozi poznavanju povijesti kinematografije u Čakovcu*. Čakovec: Centar za kulturu Čakovec, 2015.

CIPEK, Tihomir. „Nacija kao izvor političkog legitimiteta“. U: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji: zbornik radova*. ur. Tihomir Cipek i Josip Vrandečić. Zagreb: Alineja, 2007, 17-33.

CRKVENČIĆ, Ivan (*et alii*). *Središnja Hrvatska: opći dio*. Zagreb: Školska knjiga, 1974.

ĆOŠKOVIĆ, Pejo. „Franjevačka obnova u sjevernoj Hrvatskoj u prvoj polovici XVII. st. i važnost samostana u Čakovcu pri stvaranju provincije sv. Ladislava“. U: *350 godina franjevaca u Čakovcu. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Čakovcu 20. i 21. veljače 2009. u Čakovcu.*, ur. Stjepan Hranjec i Jasminka Bakoš-Kocijan. Čakovec: Franjevački samostan Čakovec, 2010, 23. - 27.

ČREP, Josip. *Feštetići: posljednji grofovi Međimurja. 1791-1923.* Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2010.

DAMIŠ, Ivan. *Iz prošlosti župe Čakovec: niz članaka i radova iz popvijesti.* Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1994.

DEMAN, Dominik. „Ban Jelačić i Srijem“. U: BARA, Mario; VUKIĆ, Aleksandar. *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti.* ur. Mario Bara i Aleksandar Vukić; Subotica: Institut za migracije i narodnosti. Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2012, 137-160.

DRAŠKOVIĆ, Janko. *Disertatia iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i buduchjem zakonotvorzem kraljevinah nasih : za buduchu dietu ungarsku odaslanem / dextran po jednom Starom Domorodzu kraljevinah ovih.* U Karlovzu : pritiskano slovima Joanna Nep. Prettnera, 1832. Pristup ostvaren 15. 4. 2022.

<https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=list&mr%5B112472%5D=a>.

DRAŠKOVIĆ, Janko. *Mladeži ilirskoj.* Zagreb: Pretiskano pri Franji Suppanu, 1936. Pristup ostvaren 1. 7. 2022.

[https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=iiif.v.a&id=21500&tify={%22pages%22:\[6\],%22view%22:%22info%22}](https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=iiif.v.a&id=21500&tify={%22pages%22:[6],%22view%22:%22info%22}).

DUKOVSKI, Darko. *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća.* Zagreb: Alineja, 2005.

ĐEREK, Domagoj. „Dezerterstvo i zeleni kadar u Hrvatskoj poslije Prvoga svjetskog rata i nemira krajem 1918. godine“. U: *1918. – 2018. Povijesni prijevori i Hrvatska danas: zbornik radova sa znanstvenog skupa*, ur. Vlatka Vukelić, Mijo Beljo i Vlatko Smiljanić. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2020, 191-222.

ĐURIĆ, Tomislav; FELETAR Dragutin. *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*. Koprivnica: Matica hrvatska Koprivnica, 1991.

Emlékirat Muraköznek Magyarországhoz való tartozása ügyében. Budapest: Társaság, 1920.
Pristup ostvaren 1. 12. 2022. <https://mek.oszk.hu/20700/20730/20730.pdf>.

FELETAR, Dragutin. *Legrad*. Čakovec: Kulturno-prosvjetno društvo „Zrinski“ Čakovec, 1971.

FELETAR, Dragutin. *Iz povijesti Međimurja. Slike iz hrvatske povijesti i drugi feljtoni*. Čakovec: Ogranak Matice hrvatske, 1978.

FELETAR, Dragutin. “Uz 100. godišnjicu oslobođenja Međmurja, 1918. – 2018“. U: *Hrvatski kajkavski kolendar 2019*. ur. Katarina Bajuk (et alii). Čakovec: Matica hrvatska; Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu, 2019, 15-32.

FELETAR, Dragutin. *Štrajkovi u Međimurju između dva svjetska rata*. Čakovec: Zrinski, 1975.

FILIĆ, Krešimir. *Glazbeni život Varaždina*. Varaždin: Muzička škola Varaždin. 1972.

FRANETOVIĆ, Jerko. „Dobrovoljačka Sokolska legija u borbama za oslobođenje Međimurja“. U: *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske*, ur. Petar Jelavić. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske u Zagrebu, 1940, 131-137.

FRANKOVIĆ, Dragutin. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

FUJS, Metka. „Zgodovina, kultura in naše resnične družbene korenine“. U: *Stopinje 1996*, ur. Jože Ftičar, Lojze Kozar, Lojze Kozar ml., Vilko Novak, Franc Puncer, Jože Smej i Jože Zadavec. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje, 1995, 104-107.

GELO, Jakov. *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780.do 1981*. Zagreb: Globus. 1987.

GELLNER, Ernest. *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura, 1998.

GORIČANEC, Tomaš. *Opseđenje i pobjod sisečki 1593*. Mala Subotica: Općina Mala Subotica, 2018.

GOLDSTEIN, Ivo. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber, 2003.

GRASSAUER, Ferdinand. *Handbuch für österreichische Univeritäts und Studien Bibliotheken sowie für Volks, Mittelschul und Bezirks lehrerbibliotheken*. Wien: Carl Graeser, 1883.

pristup ostvaren 17. 7. 2022.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044080310873&view=1up&seq=17>.

GROSS, Mirjana. „Integracija hrvatske nacije“. U: *Društveni razvoj u Hrvatskoj: (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*. ur. Mirjana Gross. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981, nedostaju stranice.

GROSS, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji: 1850-1860*. Zagreb: Globus; Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu; Odjel za hrvatsku povijest, 1984.

GUIBERNAU, Montserrat. *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press, 2007. Pristup ostvaren 21. 10. 2021.

[https://www.academia.edu/933056/The Identity of Nations by Monserrat Guibernau](https://www.academia.edu/933056/The_Identity_of_Nations_by_Monserrat_Guibernau).

GÖNCZI, Ferencz. Međimurje. Ljudi. Vjerovanja. Običaji. Čak, Čakovec, 1995.

HAM, Sanda. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006.

HANÁK, Peter. *Povijest Mađarske*. Zagreb: Barbat, 1995.

HORBEC, Ivana; MATASOVIĆ, Maja; ŠVOGER, Vlasta. *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017. Pristup ostvaren 18. 8. 2021. <http://histedu.isp.hr/histedu/wp-content/uploads/2015/07/Institut-MODERNIZACIJA-SKOLSTVA.pdf>

HORVAT, Josip. *Politička povijest Hrvatske: sv. 1 – 2*. Zagreb: August Cesarec, 1990.

HORVAT, Rudolf. *Povijest Međimurja*. Zagreb: „Hrvatski Rodoljub“, 1944.

HRANJEC, Stjepan (*et alii*). *Međimurje. Županijski vodič*. Čakovec: TIZ Zrinski, 1993.

HROCH, Miroslav. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi: komparativna analiza patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Hrvatski koralni ili Pučke hrv. crkvene pjesme. Zagreb: Vijenac, glazbeno društvo u Nadb. sjemeništu zagrebačkom, 1912. Pristup ostvaren 2. 8. 2022.

<https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=16159>

JAHN, Julijana. „Međimurje u suvremenom dobu“. U: *Pregled povijesti Međimurja*, ur. Branimir Bunjac. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003, 123-170.

JÁSZI, Oszkár. *Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske: govorio Oszkár Jászi u Galilei krugu u Budimpešti: u hrvatskom privodu obilnim ulomcima govor predstavio u „Nevenu“ i u ovom posebnom otisku izdao: Stari rodoljub*. Subotica: Tiskara Hungrija, 1914.

KALŠAN, Vladimir. *Građansko društvo u Međimurju*. Šenkovec: vlastita naklada, 2000.

KALŠAN, Vladimir. *Iz vjerskog života Međimurja*. Čakovec: Muzej Međimurja, 2003.

KALŠAN, Vladimir; KALŠAN, Janko. *Međimurski biografski leksikon*. Čakovec: vlastita naklada, 2012.

KALŠAN, Vladimir. *Međimurska povijest*. Čakovec: vlastita naklada, 2006.

KAPUN, Vladimir. *Međimurje 1918*. Čakovec: Zrinski, 1982.

KARDUM, Livia. *Suton stare Europe*. Zagreb: Golden marketing; Tehnička knjiga, 2009.

KATUNARIĆ, Vjeran. *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 2003.

KOLARIĆ, Juraj. *Povijest Kotoribe: u povodu 200. obljetnice utemeljenja župe (1789)*. Zagreb: Župni ured Kotoriba, 1992.

KONTLER, Laszlo. *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.

KORENČIĆ, Mirko. *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1979.

KORUNIĆ, Petar. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije i nacionalni identitet*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006. Pristup ostvaren 1. 8. 2021.

https://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjXs-S12Y_yAhUJg_0HHd4QA2YQFjAAegQIAhAD&url=http%3A%2F%2Fmudrac.ffzg.hr%2F~pkorunic%2Fpdf%2FKnjiga%2520prelom-prva.pdf&usg=AOvVaw1foXdowKMVAi5cQ0WBkoj0

KOSI, Jernej. *Kako je nastala slovenska nacija: počeci slovenskog nacionalnog pokreta u prvoj polovici XIX. stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa, 2019.

KOTA, Miroslav. „Planovi i prijedlozi Austro-Ugarskih političkih i vojnih vrhova za reformu Monarhije prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata“. U: *1918. – 2018. Povijesni prijevori i Hrvatska danas: zbornik radova sa znanstvenog skupa*, ur. Vlatka Vukelić, Mijo Beljo i Vlatko Smiljanić. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2020, 33-94.

„Kr. Srpska vlada priznaje Narodno Vijeće u Zagrebu“. U: *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske*, ur. Petar Jelavić. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske u Zagrebu, 1940, 63.

KRIZMAN, Bogdan; HRABAK, Bogumil. *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1960.

KUČENJAK, Milan. *Govedarstvo*. Zagreb: Izd. Društvo sv. Jeronima, 1879. Pristup ostvaren 14. 8. 2022.

<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=E9999&V=&lok=&zbi=&item=X00796&ni vo=&upit=0000014039>

KUČENJAK, Milan. *Nepismeni i pučka knjiga*. Varaždin: Tiskara Stifler, 1919. Pristup ostvaren 20. 8. 2022.

<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=E9999&V=&lok=&zbi=&item=X00803&u pit=0000014039>

LAJTMAN, Juraj. *Pregled podataka o županiji Međimurskoj 1995*. Čakovec: Županija Međimurska, 1995.

LEMBERG, Eugen. *Nationalismus. 2. Soziologie und politische Pädagogik*. Berlin: Rowohlt, 1968.

LIPNJAK, Ignacije. „Rad svećenstva za održavanje hrvatske svijesti u Međimurju posljednjih deset godina prije oslobođenja“. U: *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske*, ur. Petar Jelavić. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske u Zagrebu, 1940, *nedostzaju stranice*.

MACAN, Trpimir. *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Školska knjiga, 1992.

MARJANOVIĆ, Milan. *Diplomatska borba za Zadar*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1964.

MARKUS, Adam. *Nationalismus als Grundlage ungarischer Politik seit 1848*. Wien: Uniiversität Wien, 2012.

MARKUS, Tomislav. „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918. Osnovne smjernice političke povijesti“. U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj. Zagreb: Matica hrvatska, 2016, 3-26. Pristup ostvaren 4. 1. 2022. <https://www.matica.hr/media/knjige/temelji-moderne-hrvatske-1190/pdf/trojedna-kraljevina-hrvatska-slavonija-i-dalmacija-od-1790-do-1918-osnovne-smjernice-politicke-povijesti-tomislav-markus.pdf>.

MATKOVIĆ, Stjepan. „Evolucije hrvatske politike uoči Prvoga svjetskoga rata“. U: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević, Jasna Turkalj i Damir Karbić. Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti; Hrvatski institut za povijest, 2015, 84-91.

MATIJEVIĆ, Zlatko. „Guske u magli: Djelovanje članova Središnjega odbora Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (listopad 1918. – siječanj 1919.)“. U: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, ur. Zlatko Matijević. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010, 116–117. Pristup ostvaren 5. 1. 2022. <https://issuu.com/hip-zagreb/docs/zbornik-1918---preview>.

MATOTEK, Višnja. „Međimurje u razvijenom srednjem vijeku i ranom novom vijeku“. U: *Pregled povijesti Međimurja*, ur. Branimir Bunjac. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003, 49-80.

MILANOVIĆ, Božo. *Hrvatski narodni preporod u Istri. I. (1797-1882)*. Pazin: Istarsko književno društvo Juraj Dobril, 1991.

MILARDOVIĆ, Anđelko. „Globalizacija, kultura, identitet“. U: *Globalizacija*, ur. Anđelko Milardović. Osijek; Zagreb; Split: Pan liber, 1999.

MILČETIĆ, Ivan. *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona / priopćio Ivan Milčetić*. Zagreb: Dionička tiskara, 1915. Pristup ostvaren 20. svibnja 2022. <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=X01345>.

MORENO, Luis. *Scotland, Catalonia, Europeanization and the „Moreno question*. Published in *Scottish Affairs* 54 (2006): 1 -21.

MOŽNIK, Dominik. „Uzroci Prvog svjetskog rata Procesi i mehanizmi izbijanja svjetskog sukoba“. *Povijest u nastavi XIII* (2015), br. 25 (1):7-15. Pristup ostvaren 27. 9. 2022. <https://hrcak.srce.hr/165791>.

MURAJ, Aleksandra. „Svakodnevni život u 19. stoljeću“. U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švooger i Jasna Turkalj. Zagreb: Matica hrvatska, 2016, 309-339. Pristup ostvaren 11. 4. 2022. <https://www.matica.hr/media/knjige/temelji-moderne-hrvatske-1190/pdf/svakodnevn-zivot-u-19-stoljecu-ulomak-iz-rasprave-aleksandra-muraj.pdf>.

MURAVÖLGYI, J. [Margitai, József]. *Muraköz és a horvátok*. Budapest: Muraközi Szövetség, 1929. Pristup ostvaren 13. 12. 2022. http://real-j.mtak.hu/2505/1/BudapestiSzemle_1930_218.pdf.

PEKIĆ, Petar. *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine*. Zagreb: Izdano s potporom „Matice hrvatske“, 1930. Pristup ostvaren 28. 3. 2022. <https://zkvh.org.rs/rezultati-pretrage/knjige/pekic-petar-povijest-hrvata-u-vojvodini>.

PETRIĆ, Hrvoje. „Iz povijesti Preloga od razvijenog srednjeg vijeka do sredine 19. stoljeća“. U: *750 godina grada Preloga 1264. – 2014.*, ur. Dragutin Feletar (*et alii*). Prelog: Meridijani, 2015.

PETRIĆ, Hrvoje; FELETAR, Dragutin. „Ljudi i selo Donja Dubrava na Dravi od sredine 20. stoljeća“. U: *Općina i župa Donja Dubrava.*, ur. Zvonimir Bartolić (*et alii*). Donja Dubrava: Meridijani, 2007.

PEKIĆ, Petar. *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine*. Zagreb: Izdano s potporom „Matice hrvatske“, 1930. Pristup ostvaren 28. 3. 2022. <https://zkvh.org.rs/rezultati-pretrage/knjige/pekic-petar-povijest-hrvata-u-vojvodini>.

RADIĆ, Antun. *Sabrana djela V*. Zagreb: Seljačka sloga, 1937.

RAVLIĆ, Jakša. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.

RIMAN, Kristina. „Fra Fortunat Pintarić i Hrvatski narodni preporod“. U: *350 godina franjevacu u Čakovcu. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Čakovcu 20. i 21. veljače 2009. u Čakovcu.*, ur. Stjepan Hranjec i Jasminka Bakoš-Kocijan. Čakovec: Franjevački samostan Čakovec, 2010, 335-342.

RIMAN, Marija; KINDERIĆ, Antun Petar. *Hrvatski skladatelj o. Fortunat Pintarić*. Rijeka: Tiskara Rijeka d. d., 1998.

SELJAN, Dragutin. *Zemljopis pokrajina Ilirskih ili Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih méstah polag sadanjeg stališa, s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrayom ili mapom*. Zagreb: Tiskara k. p. ilir. Tiskarne Dra. Ljudevita Gaja, 1843. Pristup ostvaren 14. 6. 2022. <https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=iiif.v.a&id=20033&tify={%22view%22:%22info%22}>.

SLUNJSKI, Robert; Vuk, Marija. *Demografske promjene u Međimurju: od 1857. do 2001*. Čakovec: Insula, 2004.

SKENDEROVIĆ, Robert. *Povijest Podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokca) od naseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*. Subotica; Slavonski Brod: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2017.

SMITH, Anthony David. *Nacionalizam i modernizam: kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizama*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2003

STANČIĆ, Nikša. „Između političkog nacionalizma u etnonacionalizma: od hrvatske staleške 'nacije' (natio croatica) do hrvatskoga 'političkog naroda““. U: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji: zbornik radova*, ur. Tihomir Čipek i Josip Vrandečić. Zagreb: Alineja, 2007, 33-56.

STANČIĆ, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.

ŠETIĆ, Nevio. *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915*. Zagreb: Dom i svijet, 2005.

ŠIDAK, Jaroslav (et. alli). *Hrvatski narodni preporod*. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1988.

ŠIŠIĆ, Ferdo. *Dokumentacija o postanku Kraljevice Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*. Zagreb: Matica hrvatska, 1920.

ŠIŠIĆ, Ferdo. *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata*. Zagreb: Izvanredno izdanje Matice hrvatske, 1920.

ŠIŠIĆ, Ferdo. „Kako je Hrvatska izgubila Međimurje godine 1860./1861. na osnovu arhivalnih podataka“. U: *Obzor: spomen-knjiga 1860-1935*. Zagreb: Tipografija, 1935, 94-96. Pristup ostvaren 10. 1. 2022. <http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X00045>.

ŠOKČEVIĆ, Dinko. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika Drugoga*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2006.

ŠOKČEVIĆ, Dinko. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb. Durieux; Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, 2016.

ŠOKČEVIĆ, Dinko. „Mađarski politički planovi za rješenje hrvatskog (jugoslavenskog) pitanja u vrijeme Prvog svjetskog rata“. U: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević, Jasna Turkalj i Damir Karbić. Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti; Hrvatski institut za povijest, 2015, 73-83.

ŠPOLJAR, Josip. „Oni, koji su omogućili oslobođenje međimurske braće“. U: *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske*, ur. Petar Jelavić. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske u Zagrebu, 1940, 75-78.

ŠPOLJAR, Josip. „Organizacija i rad Međimorskog dobrovoljačkog bataljuna“. U: *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske*, ur. Petar Jelavić. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske u Zagrebu, 1940, 116-122.

ŠULEK, Bogoslav. *Što naměravaju Iliri?*. Biograd : pečatano u pravitelstvenoi knjigiopečatniji, 1844. Pristup ostvaren 10. 5. 2022.

[https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=iiif.v.a&id=18612&tify={%22pages%22:\[72\],%22panX%22:0.465,%22panY%22:0.343,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.9}](https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=iiif.v.a&id=18612&tify={%22pages%22:[72],%22panX%22:0.465,%22panY%22:0.343,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.9}).

VALJAJ, Vinko; PEDUŠ, Vladimir; SERTIĆ, Stjepan. „Uloga grada Varaždina i odbora Narodnog Vijeća i omladine u Varaždinu g. 1918. kod akcije za oslobođenje Međimurja“. U: *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske*, ur. Petar Jelavić. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske u Zagrebu, 1940, 65-70.

VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914)*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.

VRATUŠA, Anton. „Prekmurski človek nekđaj in zdaj“. U: *Zgodovinska identiteta sveta ob Muri*, ur. Mitja Slavinec. Murska Sobota: Pomurska akademsko znanstvena unija, 2008, 5-7.

ZÁGOREC-CSUKA, Judit. *Tragom Zrinskih: zbirka studija*. Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj; Kulturno društvo „Prijateljski krug“ Pomurja, 2009.

„Zaključak Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. god.“ U: *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije: Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske*, ur. Petar Jelavić. Zagreb: Izdanje udruženja ratnih dobrovoljaca Međimurja, Prekmurja, Koruške i Štajerske u Zagrebu, 1940, 61.

ZAJC, Marko. *Gdje slovensko prestaje a hrvatsko počinje? Slovensko-hrvatska granica u 19. i početkom 20. stoljeća*. Zagreb. Srednja Europa, 2008.

ZRÍNY, Károly. *Monografija grada Čakovca: povijest dvorca i grada: popis stanovništva iz 1901*. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2005.

ZVONAR, Ivan; Hranjec, Stjepan. *Usmena narodna književnost na tlu Međimurja*. Čakovec: Zrinski, 1980.

ŽGANEC, Vinko. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja: svjetovne i crkvene: 1924. i 1925*. Čakovec: Matica hrvatska; Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu, 2015.

ŽGANEC, Vinko. *Pučke popijevke Hrvata iz okolice Velike Kaniže u Mađarskoj*. Čakovec: Matica hrvatska, 2006.

ŽUPAN, Dinko. „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u 'drugom' 19. stoljeću“. U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger i Jasna Turkalj. Zagreb: Matica hrvatska, 2016, 273-308. Pristup ostvaren 12. 4. 2022. <https://www.matica.hr/media/knjige/temelji-moderne-hrvatske-1190/pdf/kulturni-i-intelektualni-razvoj-u-hrvatskoj-u-dugom-19-stoljecu-dinko-zupan.pdf>.

WEHLER, Hans-Ulrich. *Nacionalizam: povijest oblici, posljedice*. Zagreb: Naklada Jesenki i Turk, 2005.

16. ŽIVOTOPIS

Dražen Ružić rođen je 7. veljače 1972. godine. Osnovnu školu završio je u Domašincu, a srednju elektrotehničku školu u COKUP-u (danas Tehnička škola u Čakovcu). Godine 1995. na Hrvatskim studijima (danas Fakultet hrvatskih studija) u Zagrebu upisao je smjer Croaticum kao prvi predmet i Studij društva kao drugi predmet. Iste 1995. godine završio je na Otvorenom sveučilištu u Zagrebu program usavršavanja za poslove operatera na računalu. Polaganjem diplomskog ispita i obranom diplomskog rada 1999. godine završio je četverogodišnji program na Hrvatskim studijima čime je stekao zvanje profesora hrvatske kulture i sociologije (diplomirani kroatolog i sociolog).

Od 1999. do 2000. godine radi na određeno vrijeme u OŠ Belica na poslovima učitelja hrvatskoga jezika (5. i 7. razred) i povijesti (6. i 7. razred). Bio je i voditelj literarne grupe s kojom je uređivao i izradio školski list *Osmoškolac*. Školske godine 2000./2001. godine radi na određeno vrijeme u srednjoj Gospodarskoj školi Čakovec gdje obavlja poslove nastavnika hrvatskoga jezika (1., 2. i 3. razred) i voditelja dramske grupe. Naredne školske godine 2001./2003. radi u OŠ Šenkovec na poslovima nastavnika hrvatskog jezika (6. i 8. razred).

U vremenu od 2002. do 2003. radi u privatnom poduzeću Blagus graditeljstvo. Godine 2003. zapošljava se na neodređeno vrijeme u III. OŠ Čakovec. Iste godine upisuje studij bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu u Zagrebu koji završava 2005. godine. Voditelj je (u suradnji s učiteljicama hrvatskog jezika) raznih skupina od Knjižničarske, Novinarske, Novinarsko medijske te Novinarsko radijske skupine. Bio je urednik i suradnik školskoga lista *Grlica*. Posljednjih godina jedan je od voditelja projekta za poticanje čitanja *Čitanjem do zvijezda* i projekta za očuvanje kulturne baštine *Ruže međimurske*. Godine 2006. godine polože stručne ispite za bibliotekara (MZOS i Ministarstvo kulture). Iste godine polaže i ispite za dobivanje ECDL diplome.

U daljnjem svome stručnom usavršavanju 2010. godine stječe akademski stupanj magistra povijesnih znanosti. Odlukom ravnatelja Agencije za odgoj i obrazovanje od 16. prosinca 2008. godine imenovan je voditeljem županijskog stručnog vijeća školskih knjižničara osnovnih i srednjih škola Međimurske županije. U svom radu bio je mentor pripravnicama do stručnog ispita i mentor učenicima u izvanškolskim projektima, priređivao je natjecanja, bio član raznih povjerenstava i aktivno se uključivao u provođenje Građanskog odgoja i obrazovanja. Napredovao je u zvanje stručni suradnik školski knjižničar savjetnik (MZO) i viši knjižničar (Ministarstvo kulture i medija).